

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ
Всеукраїнська громадська організація «Асоціація українських правників»
Кафедра загальноправових дисциплін юридичного факультету
Рада молодих вчених Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
Юридична клініка «Істина»

**Присвячується 55-й річниці з дня заснування
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ**

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ,
ПРАВОТВОРЕННЯ ТА ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ**

МАТЕРІАЛИ
наукового семінару

*(10 грудня 2020 року, Дніпропетровський
державний університет внутрішніх справ)*

ПРОЄКТИ
учасників

VI МІЖНАРОДНОГО СТУДЕНТСЬКОГО САМІТУ
«Права людини в умовах сучасних глобалізаційних викликів»

*(22 травня 2020 року, Дніпропетровський
державний університет внутрішніх справ)*

Дніпро
2021

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

- Фоменко А.Є.** ректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент, Заслужений юрист України, полковник поліції;
- Наливайко Л.Р.** проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, Віце-президент ВГО «Асоціація українських правників», доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України;
- Костицький В.В.** Президент ВГО «Асоціація українських правників», доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) Національної академії правових наук України, Заслужений юрист України;
- Грицай І.О.** радник ректора Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, заступник голови ДОО «Асоціація українських правників», доктор юридичних наук, професор;
- Чепік-Трегубенко О.С.** доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, член правління ДОО «Асоціація українських правників», кандидат юридичних наук

А 43 **Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування:** матеріали наук. семінару (Дніпро, 10 груд. 2020 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. 296 с.

ISBN 978-617-8032-06-7

*(Рекомендовано до друку Науково-методичною радою
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ,
протокол № 6 від 18 лютого 2021 року)*

Збірник містить тези доповідей однойменного наукового семінару (розглянуто різні проблемні аспекти сучасних процесів державотворення, правотворення й правозастосування та шляхи їх розв'язання в Україні) та проекти учасників VI Міжнародного студентського саміту «Права людини в умовах сучасних глобалізаційних викликів».

Для науковців, викладачів, здобувачів вищої освіти юридичних ВНЗ та широкого кола читачів, які цікавляться досліджуваними процесами.

*Редакційна колегія не завжди поділяє погляди, думки та ідеї авторів
і не несе відповідальності за зміст наданих ними матеріалів.*

ISBN 978-617-8032-06-7

© ДДУВС, 2021
© Автори, 2021

ЗМІСТ

Б Л О К I МАТЕРІАЛИ НАУКОВОГО СЕМІНАРУ «АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ, ПРАВОТВОРЕННЯ ТА ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ»

Фоменко Андрій Євгенович ДОСВІД ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН У СФЕРІ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ	11
Nalyvaiko Larysa PUBLIC CONTROL IN THE FIELD OF JUDICIAL AUTHORITIES: THEORETICAL AND LEGAL CHARACTERISTICS	15
Костицький Василь Васильович, Костицька Ірина Олександрівна СТАНОВЛЕННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОГО ПРЕДСТАВНИЦЬКОГО ПРАВЛІННЯ В СУЧАСНІЙ ДЕРЖАВІ	19
Бобровник Світлана Василівна ПРАВОВИЙ КОМПРОМІС ТА ЙОГО РОЛЬ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВ ЛЮДИНИ	23
Голобутовський Роман Зіновійович, Гоцій Анна Вячеславівна ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ СУДДІВ	25
Грицай Ірина Олегівна Бурима Карина Володимирівна НАУКОВІ КОНЦЕПЦІЇ ПОХОДЖЕННЯ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ	27
Добробог Людмила Миколаївна ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН В ЕКОЛОГІЧНІЙ СФЕРІ	28
Золотухіна Лілія Олександрівна ДЕЯКІ ПИТАННЯ СТРОКУ ЗВЕРНЕННЯ ДО СУДУ У СПРАВАХ ПРО ЗВІЛЬНЕННЯ	31
Ільков Василь Васильович Бешкенадзе Ганна Володимирівна КОНСТИТУЦІЙНА РЕФОРМА СУДОВОЇ ГІЛКИ ВЛАДИ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ	33
Кучук Андрій Миколайович ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДОЛОГІЇ СУЧАСНОГО ПРАВОЗНАВСТВА	35
Маргулов Артур Худувич СТРУКТУРНІ ДЕФОРМАЦІЇ ОСВІТНИХ ПОСЛУГ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19	36
Мінченко Ольга Василівна ЗНАЧЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ЛІНГВІСТИКИ ДЛЯ РОЗВИТКУ ПРАВОЗНАВСТВА	37
Обушенко Наталія Миколаївна ПРИНЦИПИ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА	38
Савіщенко Вікторія Миколаївна ДЕОНТОЛОГІЧНИЙ КОД СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ	42

Садиков Мурат Абдикасович СТАН МІЖБЮДЖЕТНИХ ВІДНОСИН ОТГ У КОНТЕКСТІ ДЕРЖБЮДЖЕТУ НА 2021 РІК	43
Наливайко Лариса Романівна Глуховеря Андрій Віталійович МОНАРХІЧНА ФОРМА ПРАВЛІННЯ: ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ	45
Припутень Дмитро Сергійович Зігунов Володимир Геннадійович ПРАВО ГРОМАДЯН НА ЗВЕРНЕННЯ ДО ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ	46
Аксютіна Анастасія Володимирівна ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ ПРОДЮСЕРА ЗА ДОГОВОРОМ ПРО НАДАННЯ ПРОДЮСЕРСЬКИХ ПОСЛУГ	48
Бахчев Костянтин Вікторович Жир Анна Володимирівна РОЛЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ: ЗОВНІШНЯ ПРОГРАМА ДОПОМОГИ УКРАЇНІ	49
Наливайко Лариса Романівна Новікова Марина Володимирівна ПРАВОВИЙ ПРЕЦЕДЕНТ У НАЦІОНАЛЬНІЙ ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ: ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ	50
Бондар Олександр Сергійович ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗВІЛЬНЕННЯ ПРАЦІВНИКІВ ЗА НЕВІДПОВІДНІСТЬ ЗАЙМАНІЙ ПОСАДІ	52
Верба Ірина Олександрівна СУДОВИЙ РОЗСУД ЯК ПОЗИТИВНИЙ ОБОВ'ЯЗОК АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДУ: ЗАГАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ	54
Гаврильців Марія Теодорівна ПРЯМА ДІЯ НОРМ ЯК ОСНОВНА ВЛАСТИВІСТЬ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ	60
Задаля Дмитро Костянтинович Мурадян Давид Михайлович РІШЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ ЩОДО ВІДПОВІДНОСТІ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ ОКРЕМИХ ПОЛОЖЕНЬ ЗАКОНУ «ПРО ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ» ТА КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ	62
Зоріч Сергій Віталійович Новіков Володимир Вікторович СУДОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ КАРАНТИННИХ ОБМЕЖЕНЬ	64
Грицай Ірина Олегівна Петриченко Катерина Сергіївна ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ	65
Іваниця Андрій Володимирович Калюжний Дмитро Олегович ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ВИД СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ	67
Іванов Олександр Юрійович ГРУЗИНСЬКІ ДЕРЖАВНІ УТВОРЕННЯ ЯК ОБ'ЄКТИ РОСІЙСЬКОГО ЕКСПАНСІОНІЗМУ (середина XVI – початок XIX ст.): ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР	68
Карпенко Роман Валерійович	

АДАПТАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА ДО НОРМ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ	71
Наливайко Лариса Романівна Лапшина Вероніка Ігорівна МЕДІАЦІЯ У НАЦІОНАЛЬНІЙ ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ	72
Киян Володимир Якович ЩОДО ПЕРСПЕКТИВ ВИРШЕННЯ ТРУДОВИХ СПОРІВ КОМІСІЄЮ З ТРУДОВИХ СПОРІВ	73
Коваленко Вячеслав Васильович ПРИРОДНЕ ДОВКІЛЛЯ В УКРАЇНІ ЯК ОБ'ЄКТ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ	75
Косяченко Ксенія Едуардівна ЦІННІ ПАПЕРИ ЯК ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН	76
Медяник В'ячеслав Анатолійович Бахчева Анастасія Костянтинівна ПРАВОВА ДЕРЖАВА ЯК ГАРАНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА	78
Наливайко Олег Іванович Разнаговська Анастасія Дмитрівна ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В ПРАВІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	79
Тимченко Лілія Михайлівна Коптєвський Олексій Юрійович ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ТРУДОВОМУ ПРАВІ	81
Орлова Олена Олександрівна ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ	82
Поліщук Марина Геннадіївна МЕХАНІЗМ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ У ФОРМІ ЕКСПЕРТИЗИ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ	84
Примаков Каміль Юрійович Атауш Анастасія Євгенівна ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ	86
Рибалкін Андрій Олександрович Кушнірук Валерія Михайлівна СПІВВІДНОШЕННЯ НОРМ ПРАВА І МОРАЛІ	88
Самотуга Андрій Валерійович УКРАЇНА В МІЖНАРОДНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРАВІ	89
Степаненко Кирило Володимирович ПЕРЕДУМОВИ ВИОКРЕМЛЕННЯ МІЖНАРОДНОГО СУДОЧИНСТВА В САМОСТІЙНУ ГАЛУЗЬ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА	92
Талдикін Олександр Васильович Прокопець Каріна Володимирівна ПИТАННЯ ПОДВІЙНОГО ГРОМАДЯНСТВА	94
Тищенко Ірина Олександрівна Мудренко Олександра Вячеславівна АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ	95

Фокша Лілія Володимирівна СЕРЕДНЬОСТРОКОВЕ БЮДЖЕТНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ І ПЛАНУВАННЯ В УКРАЇНІ	97
Ходанович Олексій Леонідович ВИТОКИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ БАЗИ ВІЙСЬКОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ З НАТО	99
Чепік-Трегубенко Ольга Сергіївна Романченко Дар'я Валентинівна ДЕРЖАВНО-ПОЛІТИЧНИЙ УСТРІЙ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ	101
Щербина Євген Миколайович ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ НОТАРІАТУ В УКРАЇНІ	103
Наливайко Лариса Романівна Левадна Валерія Сергіївна ОСНОВНІ ЕТАПИ ВІТЧИЗНЯНОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ	105
Юшкевич Олена Геннадіївна ПОНЯТТЯ «ДИТИНА» В УКРАЇНСЬКОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ	106
Бахчев Костянтин Вікторович Серга Дар'я Олександрівна СУВЕРЕНІТЕТ НАРОДУ І ЙОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЮ ВЛАДОЮ	108
Савіщенко Вікторія Миколаївна Худієв Раїль ЮРИДИЧНА НАУКА І ОСВІТА: ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ	109
Голобутовський Роман Зіновійович Нікітенко Дар'я Сергіївна ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА НА ЕТАПІ ДЕМОКРАТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ В УКРАЇНІ	111
Наливайко Олег Іванович Боровик Ірина Олександрівна СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ	112
Бахчев Костянтин Вікторович Ковіненко Оррина Олександрівна ДОВІРА ДО ПРЕДСТАВНИКІВ ЮРИДИЧНОЇ ПРОФЕСІЇ	114
Задаля Дмитро Костянтинович Шеремет Анна Володимирівна ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА ДЕОНТОЛОГІЇ ЯК НАУКИ І НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	115
Наливайко Лариса Романівна Нестерцова-Собакарь Єлизавета Андріївна ПРАВОПОРУШЕННЯ ЯК ФАКТИЧНА ПІДСТАВА ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ	117
Орлова Олена Олександрівна Парадзинська Сімона Сергіївна АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ В УКРАЇНІ	119
Степаненко Кирило Володимирович Грженда Ігор Іванович МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА НАЦІОНАЛЬНІ ПРАВОВІ СИСТЕМИ: ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ	121
Чепік-Трегубенко Ольга Сергіївна Куц Ірина Ігорівна СУТНІСТЬ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО ІНСТИТУТУ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ	122

Орлова Олена Олександрівна Лещенко Анна Сергіївна ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРИВАТНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ COVID-19	124
Наливайко Лариса Романівна Твердохід Ярослав Васильович РОЛЬ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕЛЕКТРОННОЇ ДЕМОКРАТІЇ	126
Рибалкін Андрій Олександрович Цюприк Людмила Богданівна ДЕРЖАВНИЙ, НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА НАРОДНИЙ СУВЕРЕНІТЕТИ	127
Бахчев Костянтин Вікторович Шкіль Анна Сергіївна СПІВВІДНОШЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ І ДИСЦИПЛІНИ ДЛЯ МАЙБУТНЬОГО ЮРИСТА	129
Наливайко Лариса Романівна Вязовський-Устименко Річард Максимович ПРАВОВИЙ ПРЕЦЕДЕНТ ЯК ДЖЕРЕЛО ПРАВА: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ	130
Грідіна Катерина Васиївна ОБМЕЖЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ І СВОБОД, ЗАКРІПЛЕНИХ У КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД	132
Давтян Ануш Самвеловна ПРОБЛЕМА ПОПЕРЕДЖЕННЯ МІГРАНТОФОБІЇ ЯК ПРОЯВУ ДИСКРИМІНАЦІЇ ІНОЗЕМЦІВ	133
Лавренко Дар'я Олександрівна ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВОТВОРЧОЇ ТЕХНІКИ ДЛЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ	135
Малюк Катерина Віталіївна ПРАВОВА СВІДОМІСТЬ ОСОБИ ЯК ОСНОВНА ПЕРЕДУМОВА РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ	137
Мінакова Євгенія Валеріївна НАСЛІДКИ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ ТА НАГЛЯДУ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ВИЗНАЧЕННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ	138
Петрушевська Валентина Костянтинівна ТРАНСФОРМАЦІЯ ІДЕЇ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ У КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ	140
Поклонська Оксана Юріївна ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ У ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ	141
Ус Юлія Олегівна ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ СПАДКУВАННЯ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ УЧАСНИКА ГОСПОДАРСЬКОГО ТОВАРИСТВА	143
Ярмолюк Анастасія Андріївна ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ПРАВОВІ ЗАСАДИ	144
Арделян Данило Русланович ПРАВОВА КУЛЬТУРА ЮРИСТА: СТРУКТУРА ТА ФУНКЦІЇ	146

Барановська Вікторія Олександрівна ОСНОВНІ НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ	148
Бардюк Поліна Ігорівна КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ НАБУТТЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ	149
Беженар Павло Сергійович РОСІЙСЬКИЙ ЕКСПАНСІОНІЗМ НА БАЛКАНАХ (XVIII – середина XIX ст.): ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ	151
Безкровна Дар'я Олегівна МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ДЕРЖАВ-КАНДИДАТІВ НА ВСТУП ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ТЕОРЕТИКО-ІСТОРИЧНИЙ ВИМІР	153
Бондаренко Анастасія Ігорівна ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ КАРАНТИННИХ ОБМЕЖЕНЬ	154
Бударсва Інна Вадимівна АНАРХІЗМ ЯК ПОЛІТИЧНА ІДЕОЛОГІЯ В УКРАЇНІ	156
Возна Дар'я Вікторівна АДАПТАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА ПРО СУДОУСТРІЙ І СТАТУС СУДДІВ ДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТИВ	159
Григорян Аріанна Мгерівна ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ДОКАЗУВАННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ	160
Дуда Маргарита Юріївна КРИПТОКРАТІЯ	162
Клименко Олександра Русланівна ПРОБЛЕМАТИКА ДЕРЖАВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ	164
Малий Артем Олексійович ТВАРИНИ – СУБ'ЄКТИ ЖИТТЯ	165
Мерена Вікторія Сергіївна СУЧАСНИЙ СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ	167
Моїсєєва Поліна Андріївна ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	168
Непотенко Григорій Павлович ПОНЯТТЯ ТА ЕЛЕМЕНТИ МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА	170
Риженко Анастасія Олексіївна УЧАСТЬ ПРОФЕСІЙНИХ СПІЛОК У ПРАВОТРОРЧОСТІ	172
Сєдих Юлія Олександрівна ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЩОДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ СТРОКІВ	173
Стрельцова Ольга Ігорівна ЮРИДИЧНА НАУКА: ПОНЯТТЯ, СИСТЕМА, ФУНКЦІЇ, НАПРЯМИ РОЗВИТКУ	175
Широкоградова Анна Юріївна ІДЕОЛОГІЯ НЕОЛІБЕРАЛІЗМУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	176
Ярошенко Дар'я Романівна ТРУДОВА МІГРАЦІЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ СТАН УКРАЇНИ	178

Б Л О К І І

Проекти учасників VI МІЖНАРОДНОГО СТУДЕНТСЬКОГО САМІТУ «ПРАВА ЛЮДИНИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ»

Возна Дар'я Вікторівна Книш Софія Вячеславівна ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО: ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД ТА ЗАРУБІЖНІ МЕХАНІЗМИ ПРОТИДІІ	180
Katarzyna Racibor ETYKA POLITYKÓW W KONTEKŚCIE KORONAWIRUSA (Z ELEMENTAMI PRAW CZŁOWIEKA ORAZ BEZPIECZEŃSTWA PUBLICZNEGO)	190
Андрєєв Тит Петрович Дубенко Ярослав Сергійович Баркар Тетяна Сергіївна ГРУДНЕВИЙ ОБМІН ПОЛОНЕНИМИ В УКРАЇНІ: ПОЛІТИЧНИЙ УСПІХ ЧИ ЗАГРОЗА ВЕРХОВЕНСТВУ ПРАВА?»	199
Линник Ольга Андріївна Опішняк Світлана Олегівна Шелих Андрій Андрійович ПРАВА ЛЮДИНИ В УМОВАХ КАРАНТИНУ: ОБМЕЖЕННЯ ЧИ ГАРАНТУВАННЯ?	207
Акай Абылай Куанышулы ПРАВО ВООРУЖЕНИХ КОНФЛІКТОВ И АВТОНОМНОЕ ОРУЖИЕ: ПРОБЛЕМЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ	214
Бурак Андрей Сергеевич ГИБРИДНЫЕ ВОЙНЫ: ПРОБЛЕМЫ КВАЛИФИКАЦИИ ДЕЙСТВИЙ СУБЪЕКТОВ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА	222
Кравчук Наталія Борисівна Місько Дар'я Олександрівна РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄВРОПИ В ПЕРІОД ВВЕДЕННЯ НАДЗВИЧАЙНОЇ СИТУАЦІЇ ЧЕРЕЗ ПОШИРЕННЯ COVID-19	229
Дудко Анастасія Устимчук Владислава Єрмак Василь КІБЕРБЕЗПЕКА В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ В УМОВАХ КАРАНТИННИХ ОБМЕЖЕНЬ	237
Щокало Анастасія Василівна Барбашов Олексій Георгійович ЗАХИСТ ДІТЕЙ В ІНТЕРНЕТ ПРОСТОРІ: СУЧАСНІ РЕАЛІЇ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД	242
Коваленко Ольга Олегівна ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ОСОБИСТОСТІ У СУЧАСНОМУ СВІТІ	249
Воробчак Мар'яна Михайлівна ДОПИТ/ОПИТУВАННЯ ДИТИНИ, ЯКА ПОТЕРПІЛА ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА: НОВІТНІ ПРАКТИКИ ТА ЕФЕКТИВНІ МЕТОДИКИ	254
Цапушел Ірина Миколаївна Савицька Тетяна Олександрівна Кукош Тетяна Пахомівна ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ ТА ПРАВОВІ ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ. ЕКОЛОГІЧНІ СТАРТАПИ	261

Кисельов Дмитро Валентинович Чайка Владислав Юрійович Личик Олександр Володимирович ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ПРАВ ЗАСУДЖЕНИХ	265
Гурова Євгенія Володимирівна Федотова Тетяна Іванівна Петько Олег Володимирович АДМІНІСТРАТИВНИЙ ВПЛИВ НА ПОДОЛАННЯ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ	273
Федорук Михайло Віталійович Марченко Денис Віталійович Римар Іван Андрійович ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНТРОЛЮ ЗА ПОВІТРЯНИМ ПРОСТОРОМ У ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ	281
Васюкова Мілана Ігорівна Кубов Назар Аркадійович Кравчук Тетяна Андріївна ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ ХХІ СТОЛІТТЯ: ГЛОБАЛЬНІ ВИКЛИКИ ТА НАЦІОНАЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ	288

Б Л О К І
МАТЕРІАЛИ НАУКОВОГО СЕМІНАРУ
«АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ,
ПРАВОТВОРЕННЯ ТА ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ»

Фоменко Андрій Євгенович
ректор Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент,
член-кореспондент Національної академії
наук вищої освіти України,
Заслужений юрист України,
полковник поліції

ДОСВІД ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН У СФЕРІ НАДАННЯ
АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ

Орієнтація України на європейську та євроатлантичну інтеграцію вимагає проведення широкомасштабних реформ, що мають на меті забезпечити наближення до відповідних стандартів. Використання зарубіжного досвіду в організації роботи щодо надання адміністративних послуг органами публічної влади стосується й сфери функціонування правоохоронних органів, зокрема, поліції. Це пов'язано з тим, що в зарубіжних країнах реформування органів державної влади у питаннях взаємодії з громадянами відбувалося поряд з переорієнтацією органів поліції з карального органу на публічну сервісну службу, яка повинна діяти на благо населення та надавати йому відповідні послуги. Тому на сьогодні дедалі більшого поширення набуває новий підхід до діяльності правоохоронних органів як до організації, яка надає послуги населенню у сфері правоохоронної діяльності, зокрема послуги, що мають на меті захистити громадян від протиправних посягань.

Питання адміністративних послуг, що надаються органами публічної влади, розглядалися в працях багатьох авторів. Проте лише окремі їхні роботи стосуються зарубіжної практики в цій сфері. Серед них такі науковці, як Т. О. Буренко, О. М. Буханевич, І. О. Драган, С. Б. Жарая, Г. М. Писаренко, В.П. Тимошук, Д.С. Тихонова та І.О. Тищенко та ін. Стосовно адміністративних послуг у діяльності сил охорони правопорядку, зокрема, використання для цього зарубіжного досвіду, то дане питання висвітлено лише фрагментарно у відповідних дослідженнях, і здебільшого минулих років, що стосувалися діяльності колишньої міліції. Це насамперед праці О.М. Бандурки, В.М. Бесчастного, В.В. Столбової, Н.П. Матюхіної та ін.

На відміну від України, становлення ліберально-демократичних відносин між державами та громадянами у країнах Європи тривало кілька століть, перш ніж вибудувалась відповідна формула: держава і громадяни, що проживають у ній – партнери, державні службовці – обслуговуючий персонал, що має задовольняти потреби громадян, які є отримувачами послуг від держави. Європейське суспільство поступово пройшло такий еволюційний шлях розвитку через просвітництво, пуританство, протестантську етику, прагматизм, закріпивши у свідомості громадян відповідні інституції – певні правила і процедури взаємодії [1, 598-602].

У європейських країнах почали реформування державного управління, звертаючи особливу увагу на нову якість відносин органів державного управління з фізичними та юридичними особами. На сучасному етапі в системі відносин держави та громадян Європи існує відповідний термін – публічна адміністрація, що означає систему органів державної влади та місцевого самоврядування із взаємозв'язками між ними, яка має задовольняти потреби суспільства в державних послугах, у тому числі адміністративних послуг [2, с. 29].

У країнах Європи державні послуги отримали назву публічних (public services) і включають усі послуги, що надаються суспільству у сферах: освіти, культури, охорони здоров'я, комунальні, соціальні, транспортні тощо. Вони мають як знеособлений характер, так і адресний – для окремої особи.

Такі послуги часто називають «послугами загального інтересу» [3] через те, що вони не стосуються сфери бізнесу і ними користується переважна більшість населення. Зазначені послуги в Україні є різновидом адміністративних, що надаються органами державної влади або органами місцевого самоврядування.

Нині в рамках співпраці держав-членів Європейського Союзу питання надання публічних послуг населенню регулюється положеннями Договору про функціонування Європейського Союзу (гл. 3 «Послуги» розд. 4) та Протоколом № 26 «Про послуги загального інтересу». Ці нормативні акти визначають загальні принципи функціонування органів державної влади у сфері надання публічних послуг населенню, а також закріплюють стандарти якості їх надання [4].

Окрім цих нормативних актів, спільна політика держав-членів Європейського Союзу щодо розвитку єдиного ринку послуг визначена у положеннях «Білої книги про послуги, що становлять загальний інтерес» [5], ухваленої Європейською Комісією у травні 2004 року. Біла книга визнає конструктивну роль Європейського Союзу у сприянні розвитку високоякісних послуг, що становлять спільний інтерес, та окреслює основні елементи стратегії, спрямовані на забезпечення всіх громадян і підприємств Європейського Союзу високоякісними і доступними послугами.

З метою отримання громадянином без ускладнень, швидко і, по-можливості, в рамках одного візиту адміністративної послуги в багатьох європейських країнах була розроблена модель єдиного офісу для громадян («one-stop-shop»). Так, Нідерланди належать до лідерів-першопроходців у впровадженні концепції так званих універсамів послуг. Цікавим є досвід у тому, що в цій країні з 1992 р. запроваджено інститут омбудсмена, який надає підстави проводити перевірки, розслідування поведінки міністрів та автономних органів у сфері надання адміністративних послуг населенню. При цьому на практиці посередник за скаргами на дії державних установ основними об'єктами уваги обирає міністерства та поліцію, а його звіти у засобах масової інформації набувають великої популярності та зацікавленості серед населення [6, с. 248].

На основі досвіду Нідерландів система універсамів послуг («Bürgeramt») була запроваджена й у Німеччині, що стала візитною карткою її адміністрації, оскільки в таких універсамах відбувається до 80 % контактів адміністрації з приватними особами. Ініціативи зі створення таких офісів у Німеччині були віднесені на розсуд муніципалітетів, оскільки ні спеціального законодавства, ні урядових (федеральних чи земельних) програм з цієї тематики не було. Тому більшість міст запроваджували такі установи на власний розсуд, і тому практика має багато особливостей [7].

Структура та організація універсамів послуг у Німеччині передбачає: організацію великого офісного приміщення з місцями обслуговування замовників, у тому числі для конфіденційних розмов; створення «фронт-офісу» (зони обслуговування замовників) та «бек-офісу» (зони для роботи співробітників універсамів послуг), де опрацьовуються документи, розподіляється пошта, працює телефонна служба; широку компетенцію працівників, яка полягає у тому, що усі послуги повинні опрацьовуватися в універсамі послуг всіма співробітниками (принцип загальних повноважень або універсалізму) [8, с. 107].

Наприклад, у Берліні нині вже діє майже 50 таких установ. Там універсами послуг сконцентрувалися на виконанні завдань, з якими громадяни часто або регулярно зверталися та фахове виконання яких міг забезпечити один компетентний співробітник по можливості за більш-менш короткий термін [9, с. 66].

Коротко узагальнюючи досвід надання послуг у Німеччині, слід зазначити, що до завдань «універсамів послуг» цієї країни належить: надання довідок та інформації; надання консультацій та прийняття документів, насамперед з таких питань, як оплата оренди житла, соціальна допомога на оплату житла, матеріальна допомога на виховання дітей, послуги за кодексом соціальної допомоги, базове матеріальне забезпечення; реєстрація громадян (постановка на облік, зняття з обліку, перереєстрація); видача паспортів та посвідчень особи; питання податків на доходи; питання щодо отримання посвідчень на управління автомобілями; обслуговування іноземців; посвідчення документів; опікування знайденими (втраченими) речами [10, с. 4].

Досвід Польщі у сфері надання адміністративних послуг є також особливо важливим та актуальним для України, оскільки дана держава показала на власному прикладі успіх в реформуванні та входженні в спільноту країн-членів Європейського Союзу. У цій країні формування єдиної централізованої системи надання публічних послуг населенню пов'язане із адміністративно-територіальною реформою, яка проводилася у країні в 2000-х рр., відповідно до якої організацію надання публічних послуг було покладено на органи територіального самоврядування.

Ці послуги поділяються на комунальні (енергія, водопостачання та каналізація, транспорт, утримання доріг та зелених насаджень тощо), соціальні (навчання, охорона здоров'я, соціальна допо-

мога, безпека, культура, питання ринку праці тощо) та адміністративні. Органи самоврядування повинні організувати надання послуг мешканцям, але не зобов'язані їх самостійно надавати. Як правило, для цього укладаються контракти із суб'єктами господарювання чи неурядовими організаціями [11, с. 34].

У Варшаві, наприклад, створено централізовану систему Відділів обслуговування мешканців в усіх районах міста задля забезпечення мешканцям належної якості послуг та прискорення адміністративних процедур. Зазначені відділи було створено як установи, де кожен мешканець Варшави має можливість легко вирішити свої справи в офіційній сфері, зокрема питання обміну ID-карток, реєстрації транспортного засобу, отримання ліцензії тощо. Вони пропонують споживачам надійні, кваліфіковані та швидкі послуги. Окрім реалізації своїх основних завдань, Відділи також виконують інформаційну функцію, а саме: запуск електронної системи обслуговування мешканців, що має скоротити або ж цілком виключити потребу використання паперових документів після поширення електронних підписів [7; 12, с. 72-73].

Заслугове на увагу організація надання адміністративних послуг у Литві. Відповідну цілеспрямовану діяльність щодо покращення надання послуг громадянам та оптимізації роботи муніципалітету міська влада Вільнюса розпочала у 2003 році. Тоді було започатковано Програму «Один контакт». Перш за все були зібрані в одному приміщенні підрозділи муніципалітету, що надавали різноманітні адміністративні послуги та були розташовані у різних районах міста. Так було створено департамент обслуговування громадян, структура якого складалася з рецепції, дозвільного та інформаційного офісів.

Департамент обслуговування громадян працює за системою «єдиного вікна» у програмі «Один контакт». Відвідувачі обирають потрібні адмінпослуги на спеціальному терміналі, отримують номер черги прийому та спрямовуються до відповідного працівника. Така організація роботи зробила процес не лише більш ефективним, але й дозволила міській владі отримувати інформацію про кількість звернень та типи запитів.

Таким чином, завдяки програмі «Один контакт» послуги не дублюються у різних підрозділах і немає зайвої бюрократії, а муніципалітет може працювати з меншою кількістю персоналу. Міська влада має можливість точно контролювати кількість відвідувачів та запитів, тобто і навантаження на кожного працівника. Цей досвід Вільнюса використовується як краща практика для інших муніципалітетів Литви [13, с. 56-58].

Під час дослідження зарубіжного досвіду надання адміністративних послуг привертає увагу Велика Британія. В цій країні з опублікуванням Білої книги «Модернізація уряду», було запроваджено довгострокову програму реформування державного управління та модернізації уряду [9, с. 33]. Ця програма встановила принципи, які мають бути підґрунтям діяльності державних установ та організацій, що надають послуги населенню, а також зобов'язання уряду у даній сфері. До таких принципів віднесено: чіткі стандарти послуг, відкритість і повнота інформації, надання консультацій населенню та можливість вибору послуги, їхня корисність та ефективність тощо [14, с. 52].

У Великобританії відносини між державними органами та громадянами регулює Хартія громадянина. Метою цього документа є надання таких послуг, у яких громадянин може мати впевненість і якими можуть пишатися всі державні службовці. Хартія діє скрізь, де немає ефективної конкуренції або можливості вибору для окремого споживача. Базою для цього є те, що всі громадяни мають право очікувати надання високоякісних державних послуг, які задовольняють їх потреби [15, с. 176].

Таким чином, в основу надання адміністративних послуг покладається оцінка якості безпосереднього споживача. Так, на державному рівні, наприклад, на веб-сайті уряду Великої Британії кожен бажаючий може ознайомитись із Звітом про надання відкритих публічних послуг за відповідний звітний рік, в якому показано, наскільки урядові реформи дозволяють створити більш інноваційну та більш диверсифіковану систему надання публічних послуг у державі. Цей документ також демонструє, наскільки покращується якість надання публічних послуг у таких сферах як охорона здоров'я, освіта тощо [16, с. 224]. Нині вкрай важливим для нашої країни, оскільки Українська держава обрала європейський вектор розвитку та перебуває на стадії докорінного реформування підходів щодо організації функціонування органів публічної влади, шляхом децентралізації влади та побудови громадянського суспільства.

Підсумовуючи, слід зазначити, що вивчення кращих практик організації надання адміністративних послуг в зарубіжних країнах дасть змогу виробити стратегічно важливі напрямки та конкретні засоби для реформування сфери надання таких послуг органам публічної влади населенню в Україні. При цьому, необхідно звернути увагу на те, що основними напрямками вдосконалення організації адміністративних послуг у розвинених країнах були і залишаються: децентралізація надання адмініс-

тративних послуг через делегування таких повноважень органам територіальної громади або приватним організаціям на засадах контрактно-договірної форми взаємовідносин з останніми (створення «виконавчих агенцій», «роздержавлення» послуг/приватизація, використання методів приватного сектору в публічних інституціях тощо); створення найзручніших і найдоступніших умов для отримання послуг споживачами (зокрема розвиток ідеї інтегрованих офісів – англ. one-stop-shop або центрів, які діють за принципом «єдиного вікна»); упровадження інформаційних технологій для надання послуг. Сучасна система надання адміністративних послуг в більшості країнах світу виникла на основі тривалих реформаційних процесів. В основі таких перетворень стало: 1) формування громадянського суспільства на засадах ринкової економіки; 2) наближення органів публічної влади до населення, шляхом запровадження змін у підходах до їх функціонування, а саме створення сервісної служби; 3) спрощення процедур одержання громадянами відповідних послуги від органів публічної влади; 4) масове використання інноваційних технологій при наданні адміністративних послуг; 5) впровадження критеріїв якості відповідності послуг, що надаються населенню органами публічної влади. Загальною тенденцією надання адміністративних послуг населенню є створення сервісних центрів, які діють як «універсами послуг» з системою «єдиного вікна».

1. Пахомов Ю. Н., Крымский С. Б., Павленко Ю. В. и др. Цивилизационные модели современности и их исторические корни ; под ред. Ю. Н. Пахомова. Киев : Наук. думка, 2002. 632 с.
2. Буренко Т. О. Особливості адаптації в Україні європейського досвіду функціонування інституту публічних послуг. *Вісник Академії митної служби України. Сер. : Державне управління.* 2010. № 1. С. 28-34
3. Public services. URL : <http://www.unison.org.uk>.
4. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу 2010/C83/01. Офіційний вісник Європейського Союзу. URL: http://www.search.ligazakon.ua/1_doc2/nsd/link1/MU10267.html
5. Буханевич О. М. Особливості правового регулювання адміністративних послуг в країнах Європейського Союзу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція.* 2014. Вип. 12. Том 1. С. 120-122.
6. Тищенко І. О. Європейський досвід захисту прав громадян у сфері надання адміністративних послуг та напрями його впровадження в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2013. № 3. С. 245-251.
7. Драган І. О. Організація надання публічних послуг населенню органами влади: зарубіжні практики. Державне управління: удосконалення і розвиток. 2014. № 4/ URL : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=703>.
8. Bieger, Th. Dienstleistungs-Management. Einfuhrung in Strategien und Prozesse bei Dienstleistungen. Aufl. Bern. Stuttgart.Wien, 2007. 318 s.
9. Жарая С. Б. Досвід надання адміністративних послуг у зарубіжних системах державного управління. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Сер.: Управління.* 2010. Вип. 1. С. 64-70.
10. Klages, Helmut (Hrsg.) Aufbau eines Monitoringssystems «Effizienz und Effektivität» Berliner Bürgerämter. Abschlussbericht Speyerer Forschungsinstitut für öffentliche Verwaltung. Speyer, 2006. 82 s.
11. Власенко О. В., Воронова П. В., Пухтинський М. О. та ін. Зарубіжний досвід організації та роботи місцевої влади. Полтава: Полт. НТУ, 2009. 288 с.
12. Тихонова Д. С. Зарубіжний досвід надання адміністративних послуг органами публічної влади та можливості його використання в Україні. *Право і безпека.* 2014. № 4 (55). С. 70-75.
13. Всі послуги для громадян під одним дахом. Вільнюс, Литва. Кращі практики місцевого самоврядування. 2013. 36. 28. С. 54-58. URL : http://auc.org.ua/sites/default/files/files/Praktyky_28_small.pdf
14. Садлер Д. Повышение качества государственных услуг: опыт Великобритании. *Проблемы теории и практики управления.* 2000. №3. С. 52-54.
15. Писаренко Г. М. Зарубіжний досвід надання адміністративних послуг. *Актуальні проблеми держави і права.* 2007. Вип. 34. С. 173–177.
16. Буханевич О. М. Закордонний досвід надання адміністративних послуг. *Митна справа.* 2014. № 6 (96). Ч.2, кн. 1. С. 222-229.

Nalyvaiko Larysa
Vice-Rector, Dnipropetrovsk State
University of Internal Affairs,
Vice President Association of Lawyers of Ukraine
Doctor of Law, Professor,
Honored Lawyer of Ukraine,
Academician of the National Academy
of Educational Sciences of Ukraine

PUBLIC CONTROL IN THE FIELD OF JUDICIAL AUTHORITIES: THEORETICAL AND LEGAL CHARACTERISTICS

The formation of Ukraine as an open, democratic, legal state is proportionally interconnected with ensuring the ability of civil society institutions to exercise public control over the activities of state authorities and local governments at the appropriate level. Public control is the basis for guaranteeing democracy.

Judicial reform requires, among other things, ensuring high-quality cooperation between judicial authorities and the public. In this context, public scrutiny is an integral component of creating an effective mechanism for cooperation between judicial authorities and civil society institutions. Given the above, the scientific and practical interest in the issues of public control over the activities of judicial authorities is actualized.

Various aspects of control, including public control, have been studied in the scientific works of O. Andriiko, Yu. Barabash, S. Bratel, A. Grabylnikov, S. Denysiuk, M. Koziubra, T. Nalyvaiko, S. Nistratov, M. Novikov, O. Petryshyn, O. Polinets, G. Pryshliak, O. Sushynskyi, V. Shestak, S. Shestak and others. K. Babenko, M. Vilhushinsky, V. Horodovenko, I. Hrytsenko, P. Kablak, M. Logunov, O. Ovsiannikova, V. Oliinyk, S. Prylutskyi and others have studied the issues of the relationship between judicial authorities and the public. These scholars have made a significant contribution to the development of the theoretical foundations of public control and the functioning of judicial authorities.

Public control is a necessary condition for the functioning of society, as it is an effective guarantee of social security and stability. History shows that state institutions of any form of state system or government in the absence of control over them tend to degenerate and degrade. Such conditions are a favorable ground for the development of totalitarian methods of government, which inevitably leads to restrictions on human rights and freedoms. In addition, this kind of control provides a real opportunity for the population to influence political processes in society, to be an active participant in public life [1; 2, c. 158], i.e. to promote the implementation of constitutional provisions that the only source of power in the state is the people.

The control of public authorities by civil society is a characteristic feature of both democracy and a democratic state. The social purpose of democracy is manifested in its function as a function of control, which is aimed at ensuring the activities of state bodies within their competence [3, c. 33]. Both the state and civil society should have equal powers, as a result of which civil society will be able to combat abuses in public administration effectively, as it controls the activities of the bureaucracy, helps to identify offences committed in the process of state power [4, c. 16; 5, c. 113].

The independence of courts and the independence of judges is a guarantee of protection of human and civil rights and freedoms, rights and legitimate interests of legal entities, as well as the interests of society and the state [6, c. 9]. However, any democratic constitutional system is based on the axiomatic assumption that power should be divided, limited, accessible, predictable, effective and controlled [7, c. 249]. There is now a significant need for radical changes in the judiciary and the reform of some of its institutions. In the process of building the rule of law, one of its most important criteria is the creation of a fair, transparent and efficient judiciary [8]. In this aspect, public control is an effective mechanism for deterring and counteracting the abuse of power by public authorities, including the judiciary, as is constantly emphasized by international human rights institutions.

Public confidence in the judiciary, as well as in the authority of the judiciary in matters of morality, honesty and integrity of judicial authorities is of paramount importance in a modern democratic society (Bangalore Principles of Judicial Conduct) [9]. One of the priority tasks of the judiciary in Ukraine in accordance with the Strategy for Reforming the Judicial system, Judicial proceedings and Related Legal Institutions for 2015-2020 is to increase public confidence in judicial authorities and related legal institutions [10].

A comprehensive review provides an opportunity to state that public control is one of the fundamental social phenomena that determines the vector of state and legal development of Ukraine. “Public control over the activities of judicial authorities” is a type of social control exercised by civil society institutions or individual citizens through a set of legal and organizational measures to protect and ensure human rights and freedoms, meet the needs and interests of society by establishing compliance with judicial authorities in accordance with the law.

Theoretical and legal analysis of domestic legislation is important, which provides for public control over the activities of judicial authorities in order to generalize, systematize and further improve and bring to international standards.

Analysis of current legislation allows us to identify the following groups of regulations in the field of public control over the activities of judicial authorities: 1) national legislation: the Constitution of Ukraine, laws of Ukraine, bylaws, etc.; 2) international treaties ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine.

In Part 1 of Article 5 of the Constitution of Ukraine stipulates that the only source of power in Ukraine is the people, which it exercises directly and through state authorities and local governments; Part 1 of Article 38 provides that citizens have the right to participate in the management of public affairs [11]. These provisions are the primary legal basis for public control in Ukraine.

During the period of Ukraine’s independence, in order to solve the problem of normative legal regulation of public control, attempts were made to develop a draft Law of Ukraine “On Public Control”, among them registered bills “On Public Control” № 6358 of July 13, 2001; № 6246 of October 11, 2004; № 4697 dated April 14, 2014; № 2737-1 dated May 13, 2015; draft Law of Ukraine “On Public Control” № 2297a of July 6, 2015; draft Law of Ukraine “On Civil Control over the Activities of Authorities, their Officers and Officials” № 9013 of August 7, 2018. Despite the fact that there is no unambiguous concept and common vision of public control over the activities of judicial authorities in the domestic legislative activity, these draft laws show a desire to improve and specify the institutional capacity and procedural aspects of public control. The development of such a socially important law is an urgent need in today’s conditions, as the existence of practical problems associated with the formation of public control makes it impossible to create such a law hastily.

Bylaws that ensure the implementation of public control include: Decrees of the President of Ukraine of August 1, 2002 “On additional measures to ensure openness in the activities of public authorities”; of February 7, 2008 “On priority measures to ensure the implementation and guarantee of the constitutional right to appeal to state authorities and local governments”; Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of August 29, 2002 “On measures to further ensure openness in the activities of executive bodies”; of November 3, 2010, which approved the Procedure for public consultations on the formation and implementation of public policy; Clarification of the Ministry of Justice of Ukraine dated February 3, 2011 “Interaction of the state and civil society institutions”; National Strategy for Promoting the Development of Civil Society in Ukraine for 2016-2020, approved by the Decree of the President of Ukraine of February 26, 2016, etc.

Speaking about the normative legal framework of the institute of public control, which should be based on thorough comprehensive theoretical and practical research, it should be noted that today Ukraine has international (European) obligations, which it undertook during membership and in the framework of cooperation in institutions such as the UN, OSCE, Council of Europe, NATO, EU, etc. These organizations have developed rules, recommendations and standards relating to the organization and implementation of public control in certain spheres of public life and should be implemented in national legislation [12, c. 124].

Among the basic documents cannot be ignored international regulations, including: Universal Declaration of Human Rights, the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms’ International Covenant on Civil and Political Rights, the United Nations Convention against Corruption encourages honesty, accountability and good governance of public affairs and state property.

In today’s conditions, public control over judicial authorities can take two forms: direct – provided through the direct participation of civil society in the administration of justice (people’s assessors, jurors) and indirect – provided through openness and publicity, access of citizens and the media to judicial information and its objective coverage [13, c. 348]. Given the specifics of the organization and functioning of the judicial system, the media is, first, one of the forms of indirect control, which largely depends on its effectiveness; secondly, an important means of communication between judicial authorities and the public. The development of the information society has helped to increase the role of the media in shaping the worldview of citizens, in particular regarding the activities of judicial authorities. By informing the population, the mass media form in citizens the ability to analyze the activities of the government and increase the responsibility of the latter.

The main indicator of the democratic state of society is the degree of freedom of the press, as the media must breathe power into the minds of most citizens, so that they are not controlled by either undemocratic states or undemocratic market forces [14, c. 8]. It is important to emphasize that public opinion about the courts is formed under the influence of the media, which are the main public channel for mass dissemination of information, and the publicity of the proceedings is an unalterable requirement of today [15]. The media are directly involved in shaping public opinion by disseminating information of a certain direction, which they can directly produce [16, c. 45].

Given the fact that there should be no restrictions on the admission of journalists to court hearings, except as provided by law, the very creation of an effective system of interaction between courts and the media is an urgent task today. Circumstances in the presence of which the public and the press may not be allowed by the court are the same as in national regulations.

The media is the intermediary that provides the link between the state and society. Independent media embody and represent public opinion as a social institution and as a “fourth power” perform the functions of observer and controller of the legislative, executive and judicial branches. The importance of the media for civil society is also to create a symbolic public sphere – an imaginary public forum that can be used to express and lobby public and local interests [17, c. 35; 18, c. 198]. However, it should be noted that the interaction of courts with the media is a difficult problem, as the Ukrainian media still need to be modified, in particular through the adoption of generally accepted rules of integrity and respect for judicial authorities, which in practice has created an information vacuum that is manifested in the absence of an effective mechanism for interaction between the media and the courts, sometimes biased attitude to the coverage of their work.

Standards of interaction between courts and the media are enshrined in international instruments. In accordance with UN Economic and Social Council Resolution 1296 of 11 November 1994, the Madrid Principles on the Interaction of the Media and Judicial Independence were extended. The main provision of the document is the statement that the function and right of the media is to collect and disseminate information, statements and critical allegations about the proceedings, as well as coverage of court cases before, after and during the trial without violating the presumption of innocence [19].

In the judiciary’s relationship with the media, the main goal should be to protect judges from the pressure of public opinion inspired by the media’s findings in the case under consideration or to be considered. At the same time, society should have free access to the courtroom through the media. Courts should not be afraid of public opinion and should not be exempt from media criticism. Legal force and finality of sentences do not exclude the possibility of such criticism, as justice is one of the most important participants in the social game in a democratic state governed by the rule of law. It is also impossible to build the authority of courts on prohibitions and lack of access to information. As a rule, this has the opposite effect [20; 21, c. 119].

However, in practice there may be cases when publications in the media do not only increase the authority of the judiciary, but also reduce the level of trust in them in society. Criticism of a judge’s actions in a media publication is an ambiguous issue. For example, according to the judgment of the European Court of Human Rights in the case of *De Gayes and Geisels v. Belgium*. The court recognized that “judges should be protected from destructive attacks by the media that are not based on any factual grounds”. At the same time, if criticism of judicial problems or individual judges is based on “proper and thorough journalistic investigations which are part of the public discussion of important public needs”, then there is no reason to restrict the freedom of the media [20; 22].

It should be noted that judges of Ukrainian courts in the presence of such publications very rarely apply to the court to protect the honor and dignity of both their own and the judiciary [23, c. 8]. In order to establish interaction between the media and judges, it is necessary to implement the practice of European countries. In particular, such a form of communication as a meeting of court chairmen with editors-in-chief and newspaper publishers has proven itself. These conversations are organized not so much to inform newspapers as to maintain a constructive relationship between the judiciary and the media. Personal contact, calm round table discussion remove some problems in relations with the press and simplify further cooperation [24, c. 64].

Interesting is the experience of the United Kingdom, where the Supreme Court has officially allowed journalists to use Twitter to transmit messages from court hearings. Earlier in the United Kingdom, the use of social networks in the courtroom was not allowed, and photography and video recording were prohibited during court proceedings. Journalists could use dictaphones only in exceptional cases. Violation of these rules was punishable by contempt of court [25, c. 23].

Summarizing the above, we can conclude that in Ukraine the formation of democracy acquires a

qualitatively new meaning – from a declarative foreign policy course, it is gradually becoming a comprehensive domestic policy of reform. At this stage, control becomes relevant as a necessary component of state and public life, a factor in the development of civil society. In modern conditions of state formation and reform of legal institutions, public control occupies an important place in the activities of judicial authorities. Public control over the activities of judicial authorities is a type of social control carried out by civil society institutions or individual citizens through a set of legal and organizational measures to protect and ensure human rights and freedoms, meet the needs and interests of society by establishing compliance with the functioning of judicial authorities according to legal requirements. As one of the indirect forms of control and the most important communication channels, the activity of the media plays a leading role in exercising public control over the activities of judicial authorities. Awareness of citizens about the activities of judicial authorities through the media and the desire of the judiciary to provide such information in full will help increase the authority of the judiciary in society, the establishment of relations between the citizen and the court. Thus, an important task today is to establish a constructive relationship between the media and the courts in order to form in citizens an objective opinion about the organization of the courts and the consideration of cases. The effectiveness of the interaction between the court and the media is possible through the creation of an organizational system of communication. In particular, on the one hand, the creation of press services in courts with highly qualified press secretaries, on the other hand, to pay attention to the problems of journalism, because Ukraine lacks journalists who could cover the activities of judicial authorities and the peculiarities of court cases.

17. Барабаш, Ю., Павшук, К. (2010) Сутність громадського контролю в Україні. *Правничий часопис Донецького університету*, 1, С. 168-175.
18. Ігнатенко, О. С. (2020) Громадянський контроль як інструмент впливу на процеси державного управління в сучасній Україні. *Інвестиції: практика та досвід*, 15-16, С. 158-161.
19. Основы государства и права / под ред. В.В. Комарова. Харьков, 1994, С. 33-34.
20. Ялбулганов, А. А. (1999) О правовом регулировании государственного финансового контроля. *Юрист*, 2, С. 16.
21. Терещенко, М. М. (2019) Функціональний вплив громадського контролю на реалізацію державного контролю як інструменту забезпечення відкритості органів публічної влади. *Економіка та держава. Серія: Державне управління*, 4, С. 113-116.
22. Струс-Духнич, Т. В. (2012) Судова влада в період розбудови громадянського суспільства: теоретико-правові аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, С. 9.
23. Косінов, С. (2013) Контроль над публічною владою як форма юридичної діяльності. *Право України*, 12, С. 249.
24. Концепція реформування судової системи України. URL: <https://uba.ua/ukr/projects/15/>
25. Бангалорські принципи поведінки суддів, схвалені Резолюцією Економічної та соціальної ради ООН від 27.07.2006 р. № 2006/23. URL : http://crimcor.rada.gov.ua/komzloch/control/uk/publish/article:jsessionid=FDBFB35CEA772BBA6DDE038AA3B87E38?art_id=48076&cat_id=46352.
26. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки: Указ Президента України від 20.05.2015 № 276/2015. *Офіційний вісник України*, 2015, 41, Т. 38.
27. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996, 30, Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканості народних депутатів України)» від 03 вересня 2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2019, 38, Ст. 160.).
28. Наливайко, Л.Р., Олійник, В.М. (2019) Теоретико-правова характеристика взаємодії органів судової влади та інститутів громадянського суспільства: монографія. Дніпро, С. 124.
29. Прилуцький, С. В. (2010) Судова влада і громадянське суспільство: взаємозв'язок, місце та роль у правовій державі. *Правова держава*, Вип. 21, С. 348-349.
30. Кикоть, Г. В. (2006) Юридичні факти в системі правовідносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, С. 8.
31. Закаблук, М. (2012) Концепція комунікації судової влади допоможе громадськості та Феміді порозумітися. *Закон і бізнес*, 1 (1040). URL: http://zib.com.ua/ua/7279-konceptsiya_komunikacii_sudovoi_vladi_dopomozhe_gromadskosti_.html.
32. Співак, В. (2011) Реформа судової влади: проблеми теорії та практики. *Вісник Вищого адміністративного суду України*, 1, С. 45.
33. Смородинський, В. (2004) Проблема систематизації функцій судової влади. *Вісник Академії правових наук України*, 3 (38), С. 34-42.
34. Nalyvaiko, L. R., Chepik-Tregubenko, O. S. (2019) Main Directions of Effective Interaction of Public Authorities and Institutes of Civil Society / Legislation of EU countries: history, shortcomings and prospects for the development: collective monograph. Frankfurt (Oder), P. 197-214.
35. Романюк О. Відкритість судових процесів: українська практика і міжнарод-

ні стандарти. URL: http://osvita.mediasapiens.ua/media_law/world_journalists/vidkritist_sudovikh_protseviv_ukrainska_praktika_i_mizhnarodni_standarti/

36. Каблак, П. (2014) Засоби масової інформації у взаємодії судової влади та громадськості. *Юридичний вісник*, 6, С. 48-52.

37. Саф'ян, М. (2007) Роль суддів при побудові громадянського суспільства. *Судоустрій і судочинство в Україні*, 7, С. 119.

38. Судебное решение от 24.02.1997 «Де Хаэс (De Haes) и Гийселс (Gijssels) против Бельгии». URL: http://european-court.eu/uploads/ECHR_De_Haes_and_Gysels_v_Belgium_24_02_1997.pdf

39. Луспеник, Д. Д. (2006) Не захистився – втратив довіру: як судді обстоювати свою честь і гідність при необгрунтованих звинуваченнях. *Закон і бізнес*, 50, С. 8.

40. Вейсберг, М. (2003) Як владі працювати з незалежною пресою. Київ, 64 с.

41. Городовенко, В. В. (2011) Актуальні проблеми забезпечення відкритості судової влади. *Вісник Верховного Суду України*, 12 (136), С. 23.

Костицький Василь Васильович

Президент ВГО

«Асоціація українських правників»,

професор Київського національного

університету імені Тараса Шевченка,

доктор юридичних наук, професор,

Заслужений юрист України,

дійсний член (академік) НАПрН України

Костицька Ірина Олександрівна

завідувач сектору експертних робіт

відділу проблем розвитку

національного законодавства

Інституту законодавства

Верховної Ради України,

доктор юридичних наук,

старший науковий співробітник

СТАНОВЛЕННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОГО ПРЕДСТАВНИЦЬКОГО ПРАВЛІННЯ В СУЧАСНІЙ ДЕРЖАВІ

Сучасний розвиток супроводжується глобальними викликами, відповіді на які передбачають пошук нових форм організації та здійснення влади. Ліберальні форми організації влади у різних науково-теоретичних вимірах, концепціях та політико-правових моделях (класичний лібералізм, неолібералізм, лібертаріанство, кейнсіанська модель економічного розвитку), побудовані на приматі прав і свобод людини і громадянина, індивідуальному егоїзмі, вільній конкуренції, обмеженні влади правом [10; 14]. В умовах кліматичних загроз, розростання пандемії, поширення тероризму постає питання про новий зміст соціальної відповідальності держави, про її завдання поєднати принципи лібералізму, примату прав і свобод людини як найвищої цінності та права соціуму, тобто мова йде про нове прочитання таких фундаментальних категорій, як парламентаризм і вибори, конституція і верховенство права, відповідальний уряд і відповідальне урядування, що зрештою зводиться до потреби розгляду проблеми відповідального представництва. Адже згадані інститути та категорії є не просто формами здійснення влади, але і незаперечними правовими цінностями, що створюють своєрідний аксіологічний підмурок функціонуванню влади.

Тому питання запровадження та функціонування відповідального представницького правління в Україні, а, як показує практика боротьби з поширенням коронавірусу, і для інших держав, набуває першорядного значення саме в контексті курсу на розбудову демократичної правової держави.

Підґрунтя теоретичного концепту відповідального представницького правління складає категорія представництва, добре відома правовій науці та практиці ще від античної доби. Невипадково Г. Єллінек ідею представництва відносив до першопочаткових правових поглядів людини [5, с. 418], що трактується як «здійснення якоюсь особою (представником) юридичних дій на основі і в межах певних повноважень від імені іншої особи – того, кого представляють» [2, с. 365]; вчинення правочинів та інших юридичних дій однією особою (представником) від імені та в інтересах іншої особи згідно з довіреністю або в силу закону [3, с. 1064].

Становлення ідеї представницького правління відбувається в період західноєвропейського Середньовіччя [1, с. 46; 4; 8, с. 218] та пов'язане із взаєминами усередині католицької церкви, а також між містами і феодалними монархами, хоч деякі сучасні дослідники (як-от Б. Манен) схильні шукати його витoki ще в давньоафінській демократії [6, с. 15-16], поступово ця ідея набула характеру концепції відповідального представницького правління, неодмінним елементом якого став парламент як вищий колегіальний та представницький орган нації.

Не дивлячись на велику кількість наукових досліджень, які окреслюють сутність представницької системи, народного представництва та його інваріанти, концепцій юридичної відповідальності держави і парламенту, проблематика відповідального представницького правління як необхідної теоретико-правової основи для моделювання влади досі не стала загальноновизнаною в юридичній науці, хоч термін «представницьке правління» [32], як пише французький дослідник П. Розанвалон, вперше був вжитий ще у листі американського політичного діяча О. Гамільтона у 1777 році [12]. Потім вже більш систематично воно використовувалося на початку 1790-х років – в першу чергу відомими мислителями Т. Пейном, Ж. Кондорсе, Е. Ж. Сійєсом. При цьому, Е. Ж. Сійєс у своїх «Основах суспільного устрою» розрізняв два тлумачення представницького правління, з яких тільки одне є демократичним, хоча обидва засновані на виборності і, отже, застосовні до великих і населених територій [12]. В одному випадку мова йде про «заохочення партійних консультацій на місцевому рівні», в іншому – лише про «делегування представників в центральну асамблею» [7, с. 216].

У сучасній науці цей феномен аналізується переважно через призму демократичного дискурсу, зокрема концепцій «конкурентної» демократії (як способу здійснення електоральної конкуренції за владу) (Й. Шумпетер, Р. Даль, Дж. Сарторі, Дж. Х. Хеллоуел, Дж. Шапіро та ін.) та «учасницької» демократії (як спосіб забезпечення участі громадян в управлінні справами держави) (Дж. Дьюї, Дж. Д. Коул, В. Остром, А. Турен та ін.) [7, с. 217], що збігається з оголошеним на початку підходом авторів до визначення відповідального представницького правління як основи формування і функціонування всього механізму державної влади [12].

Відповідальне представницьке правління у найзагальнішому вигляді розглядається як система механізмів обмеження владного свавілля [9, с. 42]. У цьому сенсі відповідальне представницьке правління слід вважати складовою частиною системи обмеження влади як більш широкого за змістом політико-правового феномену [10; 11, с. 47-54]. У межах такого правління «для забезпечення легітимності публічної влади конституція виражає формалізацію повноважень і відповідальності органів публічної влади. Здійснення ефективного публічного управління залежить від зворотних зв'язків із народом та визначення форми впливу народу на управлінські рішення у суспільстві» [12, с. 266]. На нашу думку, сьогодні є підстави говорити про те, що відповідальне представницьке правління не може бути обмежене тільки інститутом парламентаризму, має охоплювати також інститути президенства та місцевого самоврядування [13, с. 47-50; 14, с. 27-34], а впливає із інституту відповідальності держави і місцевого самоврядування перед суспільством, громадою і людиною [15; 16].

При цьому, згідно з висновками американських учених, представницьке правління, визначене конституцією і відповідальне перед народом на основі загального всенародного періодичного волевиявлення, взагалі належить до числа визначальних ознак конституціоналізму [17, с. 41-42; 18, с. 62-63]. Нині, у контексті моделі відповідального представницького правління, зокрема, представництво та відповідальність тісно поєднуються в одному дискурсі західної політології та конституціоналістики [19; 20].

У зарубіжному праві представництво розглядається щонайменше у трьох основних значеннях: як правовідношення; як функції представника у відповідному правовідношенні; як правовий інститут у цілому, що включає внутрішні та зовнішні форми представництва [21, с. 61]. Тому погодимося із влучним висловом Ф. Анкерсміта: «...без політичної репрезентації немає і народу як реальної політичної єдності» [22, с. 28].

Категорія народного представництва є однією з провідних у теорії права та в теорії конституційного права, з якою пов'язується визнання народу суб'єктом права і суб'єктом влади, що є юридичною підставою самовизначення народу та його суверенітету, права народу на творення держави та формування органів влади. З цією теорією тісно пов'язана категорія політичного представництва.

У сучасній науковій літературі виокремлюються два основних підходи до визначення суті політичного представництва – широкий та вузький. У межах першого підходу до представницької системи включають усіх осіб (виборних та призначуваних членів законодавчих та виконавчих органів), які приймають більшість рішень у формі законів або виконавчих розпоряджень, певним чином відображаючи інтереси всього суспільства чи його окремих частин. При цьому компонентами структури політичного представництва виявляються практично всі органи влади та працюючі в них посадові особи [24, с. 13], проте, чи не головним недоліком цього широкого підходу є те, що визначальною влас-

тивістю різні дослідники вважають якусь одну характерну рису, яка домінує в системі народного представництва і при цьому мало у кого з них збігається [24, с. 14-15].

Дійсно представницька система виступає виключно то як функціонально єдина система установ, то як організована група людей, то як форма соціальності, то як процес пристосування одне до одного думки більшості населення і державної політики [30, с. 13]. Характерною в цьому ключі є теоретична конструкція, запропонована американською дослідницею Х. Піткін [29, с. 191], в інтерпретації якої представництво не позначає емпіричну реальність, а означає віртуальну передачу влади [24, с. 13-14; 29, с. 191; 25, с. 64].

На відміну від політичного представництва, поняття «народного представництва» більш наочно і конкретно вказує на реальне джерело влади, лакмусовий папірець для визначення рівня демократичності влади та політичного режиму держави [12]. Найширше виявляється народне представництво в парламентських республіках, провідною особливістю яких є верховенство парламенту в системі органів державної влади [26].

Відтак, концептуально важливим є те, що народне представництво передбачає вираження інтересів народу. Воно обумовлене народовладдям, є відображенням участі в діяльності публічних установ представників суспільства і підпорядковується конституційно-правовим принципам демократичного правління. Ще давньогрецькі (Анаксагор, Арістотель, Демосфен, Перикл, Платон, Протагор) та римські (зокрема Цицерон) мислителі вказували на необхідність народного представництва як однієї з основ державного правління. За умови, якщо народ у державі має політичні права, але не може (внаслідок значних територіальних просторів держави) скористатися ними безпосередньо, він обирає на певний термін представників, яким делегує свої повноваження, але не в повному обсязі, а частково (йдеться про існування референдуму) [27, с. 34]. З точки зору видатного французького мислителя доби Просвітництва Ш. Л. Монтеск'є, яка нині є усталеною та класичною в тлумаченні призначення і суті народного представництва, ідея такого представництва ґрунтується на тому очевидному міркуванні, що оскільки народ безпосередньо не в змозі здійснювати законодавчу владу, він може робити це за допомогою своїх представників [28, с. 289]. Такі ж міркування, на думку американської дослідниці Х. Піткін, були визначальними для О. Гамільтона, Дж. Джея та Дж. Медісона. Отже, за Ш. Л. Монтеск'є, парламентарії є представниками народу в парламенті, саме обрані депутати здатні найкраще обговорювати державні інтереси, а загальнодержавний представницький орган слід обирати для ухвалення законів та контролю за їх виконанням [28, с. 293].

Необхідність утвердження відповідального представницького правління обумовлена двома тенденціями. З одного боку, існує велика сила інерції та суспільного і індивідуального запиту на лібералізм влади, домінування інтересів приватної власності у системі економічних цінностей, в основі яких – ідеологія людиноцентризму та «мінімальної держави» і з якими сучасне суспільство не хотіло б розпрощатися.

З другого боку, глобальні виклики обумовлюють необхідність розширення соціоцентризму у функціонуванні державної влади та місцевого самоврядування, посилення державно-владного впливу задля вирішення загальних проблем часом із одночасним обмеженням можливостей особи, як це мало місце у протидії коронавірусу COVID-19, реакції західноєвропейських держав на масові етнічні переселення з азіатських, близькосхідних та північно-африканських країн або необхідністю реагування держав щодо обмеження підприємницької діяльності у зв'язку із змінами клімату та забрудненням довкілля. Отже, сучасній державі доводиться поєднувати у своїй діяльності ці дві тенденції, але в обидвох випадках маємо справу з необхідністю утвердження відповідальності держави перед суспільством і людиною, впровадження у практику здійснення влади позитивної (перспективної) та ретроспективної відповідальності держави, яка може бути реалізована тільки за умови відповідального представницького правління.

Отже, панівною у сучасних демократичних державах є доктрина народного представництва, тісно пов'язана з концепцією народного суверенітету та принципом рівності громадян у здійсненні їх політичних прав. Ключовою ознакою такого представництва є визначальна роль прямих виборів як засобу кооптації народних представників до складу представницьких органів влади [12]. На нашу думку, з відповідальним представницьким правлінням пов'язані нерозривно принцип верховенства права, організація влади на засадах її поділу на гілки, обмеження влади правом. У цій категорії логічно поєднується визнання народу суб'єктом права та суб'єктом влади, який формує через систему народного представництва увесь механізм державної і самоврядної влади, а також розуміння соціальної та юридичної відповідальності держави і муніципалітетів перед народом як сувереном, їх обов'язки забезпечувати правопорядок і захист прав і свобод людини і громадянина та соціуму, в тому числі і в умовах нових глобальних викликів.

1. Анкерсмит Ф. Р. Эстетическая политика. Политическая философия по ту сторону факта и ценности / пер. с англ. Д. Кралечкина; под науч. ред. И. Борисовой. Москва: Издательский дом Высшей школы экономики, 2014.
2. Энциклопедический словарь правовых знаний: Советское право / ред. В. М. Чхиквадзе. Москва: Изд-во «Советская Энциклопедия», 1965. С. 365.
3. Советский Энциклопедический Словарь. 4-е изд. Москва: Советская Энциклопедия, 1989. С. 1064.
4. Griffiths G. Representative Government in Western Europe in the Sixteenth Century. Oxford, Clarendon Press, 1968, un vol. in-8°, xviii-622 p.
5. Еллинек Г. Общее учение о государстве: Право современного государства / под ред. С. И. Гессен. 2-е изд., исправ. и допол. Санкт-Петербург: Н. К. Мартынов, 1908. Т. 1. С. 418.
6. Манен Б. Принципы представительного правления / пер. с фр. Санкт-Петербург: Евр. ун-т в Санкт-Петербурге, 2008. С. 16-56.
7. Медяник Д. В. Виникнення і розвиток ідеї політичного представництва у політичній думці Західної Європи. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2012. № 9/2. С. 216-217.
8. Mansfield H. C., Jr. Modern and Medieval Representation // Representation / ed. by J. R. Pennock, J. W. Chapman. N.Y., 1968. P. 55-82.
9. Закоморна К. О. Відповідальне правління в аспекті конституційної реформи: український та зарубіжний досвід. *Актуальні проблеми державного будівництва та місцевого самоврядування в контексті конституційної модернізації*. Харків: НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2016. С. 42.
10. Костицький В. В., Кобан О. Г. Обмеження правом законодавчої та судової влади: монографія. Київ: АртЕк, 2017. 228 с.
11. Бориславська О. Конституційна реформа як шлях формування в Україні конституційної системи обмеженого правління (на основі досвіду європейської моделі конституціоналізму). *Право України*. 2014. № 7. С. 47-54.
12. Савчин М. В. Конституціоналізм і природа конституції: монографія. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2009. С. 266.
13. Kostytsky V. Scientific ideas, legal progress, scientific legal doctrine: searching for the optimal power model in the modern state // European science. *Európska Veda. Scientific journal. Vedecký časopis, Podhájaska*, Vol. 4., 2019, pp. 47-50.
14. Kostytsky V. Local self-government as a separate branch of power in Ukraine: theoretical and methodological issue. *Соціологія права*. 2019. № № 1-2 (26-27). С. 27-34.
15. Костицька І. О. Інститут президентства в Україні: становлення і функціонування. Теоретико-правовий аналіз. К.: Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи. 2003. 496 с.
16. Kostytska I. O. Institute of Presidency in Ukraine: Establishment and function. Theoretical and legal analisis. K.: Institute of Legislative Projections and Legal Expertise, 2003. 74 p.
17. Henkin L. New Birth of Constitutionalism: Genetis Influence and Genetis Defects // Constitutionalism, identity, difference and legitimacy: theoretical perspectives / editor Michel Roseufeld: A conference on Comparative Constitutionalism: Theoretical Perspectives on the Role of Constitutions in the Interplay Between Identity and Diversity (January, 1993). *Cordozo Law Review*, 1994. P. 41-42.
18. Крусян А. Р. Сучасний український конституціоналізм: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2010. С. 62-63.
19. Representation and Responsibility: Exploring Legislative Ethics. Editors: Bruce Jennings, Daniel Callahan. New York: Plenum press, 1985. 332 p.
20. Matthew Flinders. Fifty Years of Representative and Responsible Government: Contemporary Relevance, Theoretical Revisions and Conceptual Reflection; Birch A. H. Representative and Responsible Government. 1964.
21. Субботин Н. А. Представительство в англо-американском праве: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Москва, 1983.
22. Анкерсмит Ф. Р. Репрезентативная демократия. Эстетический подход к конфликту и компромиссу. *Логос*. 2004. № 2 (42). С. 28.
23. Еллинек Г. Общее учение о государстве. 2-е изд., исправ. и допол. С. И. Гессеном. Санкт-Петербург: Издание Юрид. книжного магазина, 1908. С. 429-430.
24. Савельев В. А. Капитолий США: прошлое и настоящее. Москва: Мысль, 1989.
25. Костицька І. О. Політико-правова природа народного представництва. *Право України*. 2006. № 10. С. 9-14.
26. Костицька І. О. Конституційно-правові основи статусу народного депутата України в системі народного представництва: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2010.
27. Васильченко О. Ю. Розвиток інституту народного представництва в Україні: дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01. Київ, 2017.
28. Монтескье Ш. Л. Избранные произведения / общ. ред. и вступ. ст. М. П. Баскина. Москва: Гослитиздат, 1955.
29. Pitkin H. F. The Concept of Representation: Murphy Colleen, Gardoni Paolo, McKim Robert. Climate change and Its Imhacts. Risk and Inequalities. Springer International Publishiing, AG, part of Springer Nature, 2018// <http://doi.org/10.1007/978-3-319-77544-9>. – P. 191.
30. Шаповал В. Політико-правова категорія народного представництва: питання теорії. *Право України*. 2013. № 5. С. 13.
32. Костицька І. О. Юридична відповідальність парламентарія в системі відповідального представницького правління: конституційно-правовий аналіз: монографія. Херсон: Гельветика, 2019. 440 с.

Бобровник Світлана Василівна
завідувач кафедри теорії права та держави
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії
наук вищої освіти України

ПРАВОВИЙ КОМПРОМІС ТА ЙОГО РОЛЬ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВ ЛЮДИНИ

Протиріччя у суспільстві, боротьба між соціальними групами та конфліктність суспільних інтересів підвищують значення та актуальність соціального компромісу, здатного забезпечити стабільність та упорядкованість людської поведінки, формування певних рівнів організації соціуму, забезпечення системності соціальних інститутів.

В умовах суттєвого підвищення значимості держави як засобу забезпечення узгодженості суспільних процесів та права як засобу відображення, закріплення, гарантування та відновлення суспільних інтересів актуалізуються проблеми дослідження правового компромісу. Необхідність його доктринального аналізу є закономірною вимогою, що постає в суспільствах, що стали на шлях побудови демократичної, соціальної, правової держави.

Проблема правового компромісу є малодослідженою в теорії права. Вона була предметом наукового пошуку представників філософії права (П. Рікер, В. С. Нерсесянц, А. В. Поляков, О. А. Пучков), соціології права (Б. І. Краснов, Дж. Тернер, Р. Дарендорф, А. Г. Большаков, М. Смелзер, В. В. Костицький), політичної теорії держави (Г. Спенсер, Т. Парсонс, Л. І. Найденова, Ю. Хабермас). Однак, з'ясування ролі правового компромісу у забезпеченні прав і свобод людини як найвищої соціальної цінності залишається малодослідженою на доктринальному рівні.

З'ясування природи та сутності правового компромісу, на нашу думку, можливе лише на основі з'ясування особливостей соціального компромісу, різновидом якого є правовий.

Компромід (від лат. *compromissum*) є угодою, що досягається на засадах взаємних поступок [1, с. 558]. Уперше термін «компромід» запровадив у наукові дослідження О. Конт, який вважав, що без досягнення компромісу у суспільстві немає можливостей для його розвитку, оскільки суспільні відносини, знаходячись як у статичності, так і у динаміці, потребують узгодженості для нормальної їх реалізації. Така узгодженість, а іншими словами консенсус, побудована на принципах взаємодії різноманітних типів та рівнів, гармонії частин та цілого і спрямована на забезпечення інтересів учасників суспільних відносин [2, с. 139].

Становлення поняття «соціальний компромід» є результатом узагальнення ідей, обґрунтованих вченими минулих часів.

Уже в античній філософії було закладено фундамент для дослідження компромісу як одного з основних елементів досягнення суспільного блага та побудови ідеального суспільства [3, с. 126-147]. Її представники, досліджуючи моделі ідеального суспільного ладу, звертались до проблем інтеграції суспільства, поєднання його різноманітних елементів, стабільності та ефективності функціонування держави, а також засобів досягнення суспільного компромісу. Античні дослідники запропонували низку ідей, які й сьогодні мають свою цінність. Можна стверджувати, що античні філософи розпочали дослідження політичного устрою держави, її режимів правління та їх засобів, що забезпечують досягнення суспільної згоди, зокрема категорії «компромід». Проте вони ще не наводили визначень компромісу, консенсусу, інтеграції, згоди, а тільки розглядали їх у межах загальних категорій «цілісність» та «єдність».

Представники середньовіччя та епохи Відродження продовжували дослідження компромісу як однієї із засад функціонування суспільства, збагатили концепції Платона та Арістотеля, навели свої оригінальні ідеї. Проте, в дусі ідей античних філософів, вони розглядали компромід не як самостійну категорію, а як елемент того чи іншого засобу формування держави та суспільства – або примусу чи насильницького компромісу (Н. Макіавеллі), або християнських догм (Ф. Аквінський). Вони не спромоглися піднятися до оцінювання компромісу як однієї з визначальних засад встановлення демократичного режиму в суспільстві.

Завдяки працям представників Нового часу компромід почав набувати значення самостійної наукової категорії та характеризуватись як одна із засад встановлення та функціонування демократи-

чної форми політичного режиму.

У поглядах Т. Гоббса простежуються ідеї встановлення компромісу через демократичні процедури, коли меншість підпорядковується волі більшості. Проте Т. Гоббса скоріше можна віднести до прихильника теорії насильницького, ніж демократично-суспільного консенсусу [4, с. 201].

На відміну від Т. Гоббса, інший видатний представник Нового часу Дж. Локк послідовно відстоює теорію суспільного компромісу, яку взяв за основу проекту правової держави, що ґрунтується на суспільному договорі [5, с. 319].

Ш. Монтеск'є розглядає компроміс у ракурсі політичної згоди між гілками влади. Так, Ш. Монтеск'є, з одного боку, висуває ідею взаємного стримування гілок влади. З іншого – зазначає, що держава повинна бути ефективно діючим механізмом, у межах якого виникає необхідність узгодження дій різних гілок влади. Таке узгодження досягається за допомогою взаємних поступок [6, с. 289-295].

Ідеї просвітників Нового часу щодо призначення категорії «компроміс» стали методологічним підґрунтям для дослідників Новітнього часу та сьогодення при опрацюванні проблеми суспільної згоди [7, с. 364-375]. Сучасні проблеми дослідження категорії «компроміс» будуються на наступності теорій та ідей попередників-мислителів різних часів і народів, починаючи з часів античності і до сьогодення. У свою чергу, нинішній стан дослідження категорії «компроміс», у тому числі як засади функціонування демократичної правової держави, характеризується ідеями щодо адекватного визначення цієї категорії [8, с. 73].

Тобто компроміс є атрибутом суспільства тільки в силу того, що воно існує. У сутність компромісу закладені демократичні методи, які допомагають досягти згоди в суспільстві та встановити режим розумної безконфліктності й порядку [9, с. 29-32].

Сутність компромісу формується на основі поєднання матеріальної (ціннісно-орієнтаційна та антропологічно-комунікативна сфери буття суб'єктів) і процесуальної (процедурно-режимна та регулятивна сфери буття суб'єктів) складових та полягає у досягненні суспільної згоди ненасильницькими методами, які унеможливають приниження чи знищення одним суб'єктом іншого.

Таким чином, компроміс – це встановлений у формі суспільної згоди та заснований на взаємопоступках засіб остаточного вирішення конфлікту, що має ціннісно-орієнтаційний характер і є засадою формування демократичного режиму в суспільстві.

Особливого впливу соціальний компроміс має на рівні держави, оскільки набирає динамічного характеру, двостороннього зв'язку, є передбачуваним та має правову форму закріплення. Компроміс на державному рівні має подвійну природу – з одного боку, він використовується як засіб попередження та розв'язання конфліктів, з іншого – є відповідним станом функціонування суспільства у державних межах, що є стабільним.

Сучасний етап доктринального аналізу правового компромісу засновується на ідеї залежності цієї категорії від типу праворозуміння. З точки зору юснатуралізму компроміс визначається як елемент живої природи, особливий аспект теорії прав людини та елемент правової матерії. В межах позитивізму соціальний консенсус заперечується, стверджується механічне свавілля та домінування насильницького консенсусу. Відповідно до ідей соціологічного праворозуміння компроміс – це вияв психіки людини та вимога розвитку суспільства, що набирає індивідуально-формалізованих ознак.

Правовий компроміс має інституційний характер, що виявляється у його міжгалузевому характері, забезпеченні динаміки комунікації, необхідності втілення у реальній поведінці, наявності визначеної структури та функціонального призначення, впливові на нормотворчу та правореалізаційну діяльність.

В рамках чинного законодавства можна виокремити два підходи до розуміння правового компромісу. У вузькому значенні правовий компроміс – це типізована процедура досягнення згоди.

Іншими словами, в рамках вузького розуміння досліджуються лише процесуально-правові аспекти досягнення узгодження інтересів учасників правових відносин. У широкому розумінні компроміс виступає як правова форма досягнутої згоди (узгоджених воль) учасників відносин.

Оцінюючи правовий компроміс як стан, що відображає результат досягнення згоди, слід відзначити низку притаманних цьому правовому явищу характерних особливостей, що покладаються в основу визначення його ознак.

Серед характерних ознак, які притаманні саме правовому компромісу, варто виокремити такі: правовий компроміс опосередковується правовою формою (нормами права, правовими принципами, правовими процедурами тощо); правовий компроміс тягне юридичні наслідки для учасників суспільних відносин, у тому числі й у вигляді застосування до них заходів примусу для забезпечення його реалізації; правовий компроміс є однією з визначальних засад функціонування демократичного режиму, адже він є основою легітимації влади; правовий компроміс є ефективним засобом упорядку-

вання правових конфліктів; правовий компроміс є невід'ємною умовою будь-якої двосторонньої угоди у державах з демократичним ладом.

З урахуванням наведеного, можна зазначити, що правовий компроміс – це опосередкований правовими нормами ціннісно-орієнтований засіб упорядкування конфлікту (в тому числі й правового), який заснований на взаємопоступках учасників суспільних відносин, метою та результатом функціонування якого є стан суспільної згоди і закріплення демократичних цінностей у суспільстві [8, с. 186].

Права людини як компонент правового статусу органічно вплетені в суспільні відносини нормативною формою взаємодії людей, упорядкування їх зв'язків, координації їх вчинків і діяльності, запобігання суперечкам, протиборствам, конфліктам. Процес історичної творчості людини значною мірою залежить від обсягу її прав і свобод, що визначає її соціальні можливості й блага, які забезпечують характер життєдіяльності, систему зв'язків, взаємодій, відносин людей у суспільстві. Тому права людини (цивільні, політичні, культурні, соціальні, економічні тощо), що фіксували її положення у суспільстві, завжди були об'єктом найгостріших класових зіткнень, правових конфліктів. Роль правового компромісу у забезпеченні прав людини полягає у можливості правового закріплення за собою, що гарантують певний рівень комунікації у сфері можливостей, наданих суспільством чи державою людині. Правовий компроміс є однією із визначальних засад функціонування демократичного режиму, основою легітимації влади, яка є суб'єктом закріплення та гарантування прав людини. Це ефективний засіб упорядкування правових конфліктів у сфері прав людини; правовий компроміс викликає юридичні наслідки для суб'єктів суспільних відносин, у тому числі шляхом застосування примусових засобів до суб'єктів, які не виконують обов'язків чи порушують права інших суб'єктів. Нарешті правовий компроміс є умовою будь-яких правовідносин у сфері реалізації прав людини. Саме досягнення правового компромісу у сфері прав людини забезпечує можливість вирішення виникаючих конфліктів та визначає рівень ефективності діяльності держави в означеній сфері.

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ, Ірпінь : ВТФ Перун. 2007. 1736 с.

2. Труєвцева С. С. Трактовка консенсуса у О. Конта. *Социологические исследования*. 1994. № 11. С. 139-141.

3. Цицерон Марк Тулий. Диалоги. О государстве. О законах / пер. с лат., изд. подгот. И. Н. Веселовский. М. : Наука, 1966. С. 126-147.

4. Гоббс Т. Избранные сочинения в 2-х т. М. : Мысль, 1964. Т. 2. 750 с.

5. Локк Дж. Сочинения в трех томах. М. : Мысль, 1985. Т. 1. 622 с.

6. Монтескье Ш. Избранные произведения. Госполитиздат, 1955. 799 с.

7. Парсонс Т. Общий обзор // Американская социология. М. Прогресс, 1972. С. 364-375.

8. Бобровник С. В. Компроміс і конфлікт у праві: антрополого-комунікативний підхід до аналізу. К. : Юридична думка, 211. 384 с.

9. Новікова М. До питання правокомпромісної теорії гармонізації суспільних відносин. *Право України*, 2006. № 1. С. 29-32.

Голобутовський Роман Зіновійович

доцент кафедри
загальноправових дисциплін,
доктор юридичних наук

Гоцій Анна Вячеславівна

студентка юридичного факультету

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ СУДДІВ

Для гармонійного розвитку суспільства і держави, необхідно розвивати правову свідомість та правову культуру населення, оскільки для того, щоб держава була дійсно демократичною, правовою та соціальною – важливо виконувати не тільки юридичні приписи, а й дотримуватись норм моралі. Особливої уваги морально-етичні правила поведінки потребують від осіб, які наділені владно-управлінськими функціями, представляють нашу державу у різних сферах. Зокрема, ці положення стосуються судді як високоморальної особи з високим почуттям справедливості. Суддя має певні обмеження у своїй поведінці і саме від поведінки залежить, чи будуть довіряти йому люди. Додержання

правил професійної етики на сьогоднішній день є дуже актуальною проблемою, адже довіра до судової гілки влади не достатньо високою і потребує подальшого розвитку і налагодження.

Доцільно звернути увагу на дефініцію суддівської етики, під якою пропонують розуміти набір певних правил і норм, яких повинен додержуватись суддя під час судового процесу і поза службою. Ці норми поведінки підкріплені Кодексом суддівської етики, який містить 20 статей. В цьому Кодексі є загальні положення поведінки судді, поведінка судді під час правосуддя, позасудова поведінка судді. Але й цей Кодекс потребує уточнення. Стаття 4 звучить так: *Порушення правил етичної поведінки, встановлених цим Кодексом, не можуть самі по собі застосовуватися як підстави для притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності та визначати ступінь їх вини.*

Судовою реформою встановлено нові норми юстиції: добросовісність стала новою моделлю у суддівській роботі, щоправда, далекою від бажаної. Закон про судоустрій і статус суддів зобов'язує суддів і кандидатів на ці посади кожен рік робити звіт декларацій добросовісності та декларацій родинних зв'язків. Вища кваліфікаційна комісія суддів України утворила реєстр декларацій родинних зв'язків і добросовісності у 2018 році. В цьому реєстрі всі можуть отримати інформацію про те, які родинні судді працюють в органах правопорядку та побачити всю інформацію в декларації, яку суддя вказав. Уточнення чи доповнення допускаються в правилах подання декларації, але якщо буде вказана недостовірна інформація, то це загрожує дисциплінарною відповідальністю. Притягнення до дисциплінарної відповідальності судді, який виніс сумнівні відомості в декларацію ще не практикували.

Регламентом ВККС зазначено: перевірка декларації, яку подав суддя, проводиться, якщо поступає інформація про невідповідність вказаних відомостей або їх неповноту (п. 6.2 Регламенту). Маємо звернути увагу і на те, як суддя повинен поводити себе з колегами, відвідувачами суду, учасниками судового процесу. Адже лише високопрофесійна і належна поведінка може викликати повагу до суду. Під час спілкування, під час служби і поза нею суддя повинен володіти такими якостями: чесність, справедливість, об'єктивність, добросовісність, толерантність, уважність.

Довіра громадян до судової системи, та чесності судової влади займає найвище місце в сучасному демократичному суспільстві. Сьогодні суди дуже потребують довіри громадян. Спосіб досягнення цієї мети – дотримання прийнятих правил поведінки працівниками суду. У 2010 було розроблено остаточний текст Правил поведінки працівника суду України, впровадження яких сприяло ефективнішому застосуванню законів України «Про державну службу», «Про судоустрій і статус суддів України», «Про засади запобігання та протидії корупції», «Про забезпечення права на справедливий суд» тощо.

Отже, судді та працівники апарату судів мусять знати та дотримуватися норм і правил своєї професійної діяльності, які підкріплені законом. Також потрібно внести певні уточнення до Кодексу суддівської етики задля того, щоб ми мали більш конкретні уявлення про поведінку суддів та працівників суду і знали, чим може грозити недотримання цих норм поведінки. Якщо на посаду судді будуть обиратись тільки добросовісні, чесні, уважні люди з високими моральними принципами і знаннями, то повага і довіра громадян України до суду буде мати динамічний розвиток.

1. Кодекс суддівської етики, затверджений XI черговим з'їздом суддів України від 22.02.2013 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#Text>

2. Декларативність суддівської добросовісності. URL: <https://cedem.org.ua/articles/deklaratyvnist-suddivskoyi-dobrochesnosti/>

3. Етичні основи судової діяльності та професійна етика працівників суду. URL: <http://www.nsj.gov.ua/ua/news/etichni-osnovi-sudovoi-diyalnosti-ta-profesiynna-etika-pratsivnikiv-sudu/>

Грицай Ірина Олегівна
професор кафедри
загальноправових дисциплін,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії
наук вищої освіти України

Бурима Карина Володимирівна
студентка юридичного факультету

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

НАУКОВІ КОНЦЕПЦІЇ ПОХОДЖЕННЯ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ

На сучасному етапі проблема походження держави є досить актуальною, бо науковці не дійшли до єдиної думки, щодо цього питання, існує безліч ідей та концепцій, що обумовлені історичними особливостями. Ці концепції базуються на різних підходах до дослідження, мають напрямлення на певне населення, залежать від розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів у країні, саме тому кожна теорія, існуюча на даному етапі, є неповторною та унікальною.

Питання походження сучасної держави досліджували такі сучасні науковці, як О.Ф. Скакун, О.В. Петришин, Н.М. Пархоменко, О.М. Головка, І. М. Погрібний, П.А. Рудник, М.В. Цвік, О. М.Балинська, Т.Г. Каткова, Н.М. Крестовська, М.С. Кельман та інші.

На думку О.М. Головка, держава – це особлива форма організації життєдіяльності суспільства на визначеній кордонами території, яка характеризується наявністю системи органів управління, примусу та здатністю видавати загальнообов'язкові правила поведінки – юридичні норми. [1, с. 23].

Теорія – це логічний висновок, концептуальна система знань, яка адекватно і цілісно відображає дійсність. Основними теоріями на даний час вважаються: теологічна, органічна, олігархічна, расова, психологічна, патріархальна, класова, космічна, теорія насильства, теорія кровозміщення та інші. Основними причинами виникнення держави є: необхідність удосконалення управління суспільством, пов'язана за розвитком виробництва та розподілом праці; необхідність підтримання порядку в суспільстві; поява об'єктивної можливості матеріально утримувати верству людей, які не займаються фізичною працею; необхідність захисту теорії та ведення війн; необхідність пригнічення соціально неоднорідних груп суспільства; необхідність організації великих суспільних робіт [2, с.11].

Офіційною доктриною Ватикану та країн ісламу у наші дні є теологічна теорія, тому що у цих країнах головним джерелом права є священна книга Коран. Найяскравіше цю теорію представили у своїх працях філософ Августин Блаженний (V ст.) та відомий католицький богослов Фома Аквінський (XIII ст.). Представники інших теорій часто переплітали свої ідеї з ідеями теологічної теорії. Теологічна теорія базується на ідеї божественного створення держави. Фома Аквінський спирався на Біблію та на його думку, процедура започаткування державності аналогічна процесу створення світу Богом. Ця теорія обґрунтовувала необмежену владу монарха, відображала деякі об'єктивні реалії середньовіччя, проте наукового характеру не мала [3, с. 30]. В країнах Америки та у Європі ця теорія не набула великого поширення. Ця теорія сприяє духовності населення, злагоді та підвищенню правосвідомості громадян, але вона базується на вірі в Бога та не має конкретних наукових фактів, які б могли її довести. Тому її дуже просто спростувати через відсутність документів, які б доводили існування Бога.

Однією з поширених є теорія насильства. Представниками цієї теорії є мислитель Шан Ян, філософ Є. Дюрінг, К. Каутський, правник Л. Гумплович. Ця теорія поділяється на внутрішню та зовнішню. Внутрішня теорія базується на тому, що держава виникла внаслідок насильства та домінування однієї соціальної групи над іншою. Зовнішня теорія базується на поневоленні одних племен іншими. Таким чином домінуючі класи створюють державу у вигляді апарату примусу над іншими. На думку американського антрополога Роберта Карнейро, основною причиною конфліктів між соціумом була обмеженість ресурсів. У боротьбі за ресурси сформувалися лідери, які домінували. Не можна заперечувати, що насилля значно вплинуло на формування та утворення держав у певні історичні періоди, але на утворення держав впливали й інші фактори, окрім військового.

Отже, сьогодні у науці існує безліч наукових теорій походження держави, які базуються на різних поглядах та по різному пояснюють процес утворення держави. Розглянувши деякі теорії детальніше, можна чітко побачити, що в цих поглядах є свої плюси, а також мінуси. З одного боку є чітка позиція, яка пояснює теорію, але з іншого боку не вистачає наукових доказів або є певні не точності, щоб ухвалити концепцію. Тому питання утворення держави до сьогодні залишається актуальним та не закритим. Немає жодної концепції, яку не можна було б хоча б частково спростувати.

1. Головка О. М., Погрібний І. М., Волошенко О.В. та ін. Теорія держави та права/ за заг. ред. І. М. Погрібного. Харків: 2010. 276 с.
2. Каткова Т. Г. Теорія держави та права. 2014 .96 с.
3. Рудик П. А. Теорія держави: основні теорії, концепції, підходи до вивчення. Київ: Алерта, 2016. 288 с.

Добробог Людмила Миколаївна
професор кафедри
загальноправових дисциплін
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, доцент

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН В ЕКОЛОГІЧНІЙ СФЕРІ

Екологічна ситуація не лише в Україні, але і у світі загалом, зумовлює потребу нагального об'єднання зусиль світового співтовариства для її покращення. В останній час питання погіршення якості питної води, раціонального використання природних ресурсів, зменшення шкідливих викидів у атмосферне повітря набули особливої ваги і для нашої держави, що посилюється необхідністю подальшої ліквідації наслідків катастрофи на Чорнобильській атомній електростанції.

Вирішення окреслених питань є одним з основних завдань державних органів (нагадаємо про екологічну функцію держави як один з важливих напрямів діяльності держави в сфері раціонального використання і охорони навколишнього природного середовища, підтримання екологічної рівноваги, забезпечення екологічної безпеки, збереження генофонду), однак ефективність їх розв'язання багато в чому залежить і від інших суб'єктів природокористування. Адже доволі часто саме останні, незважаючи на об'єктивні закономірності функціонування природи, на невідтворюваність окремих природних ресурсів, керуючись бажанням отримати максимальні прибутки, завдають непоправної шкоди навколишньому природному середовищу. У зв'язку з зазначеним вище особливої актуальності набуває проблема нормативного регулювання природокористування.

Окремі аспекти цієї проблематики були предметом дослідження вітчизняних правників, зокрема український та світовий досвід конституційного регулювання охорони довкілля вивчав В. Костицький. Найбільш дослідженими є конституційні аспекти земельного права і законодавства, ці питання вивчали В. Андрейцев, Г. Балюк, О. Погрібний, В. Сидор, Н. Титова, Ю. Шемшученко та ін.

Однак, питання саме нормативного регулювання і місця правового регулювання залишається недослідженим.

На сьогодні, найбільш важливими нормативними регуляторами поведінки людей є норми моралі та норми права. І право, і мораль зорієнтовані на свободу людини і її відповідальність. Але між ними, як різновидами соціальних регуляторів, є суттєві відмінності. «Тісна взаємодія права й моралі не означає, що процес цей рівний, гладкий, безконфліктний. Між ними можуть виникати й досить часто виникають гострі протиріччя, розбіжності. Причини протиріч між правом і мораллю полягають уже в їхній специфіці, у тому, що в них різні методи регуляції, різні підходи, критерії при оцінці поведінки індивіда. Розбіжності між правом і мораллю викликаються складністю й суперечливістю самого життя, нескінченною розмаїтістю виникаючих у ній ситуацій, появою нових тенденцій у суспільному розвитку, неоднаковим рівнем моральної й правової свідомості людей, мінливістю соціальних умов» - вказують С.В Дрожжина та І.В. Ширкова [1].

Регулююча функція права пов'язана з такими рисами:

- 1) державна значущість відповідних суспільних відносин;
- 2) можливість контролю за поведінкою суб'єктів цих суспільних відносин та можливість за-

стосувати у разі потреби державний примус.

Щодо норм моралі, слід вказати, що вони діють через свідомість людей, підтримуються громадською думкою. Норми моралі не забезпечуються якими-небудь законами, державними органами. Доволі часто можна почути фразу про те, що у кожного своя мораль. Хоча відомий теоретик права І. Ільїн вказував: «...норми моралі кожна людина повинна встановити для себе сама. Інші, зокрема батьки і вихователі, можуть їй, щоправда, допомогти в розкритті і осмисленні голосу совісті, але до визнання і переконання кожний з нас повинен дорости сам. Це не означає, що у кожної людини можуть бути свої особливі переконання щодо добра і зла, причому кожен про себе буде правий. Ні, різні розуміння моралі бувають у людей тому, що вони або не знають правильного шляху до совісті, чи ж не хочуть ним йти; нерідко вони помиляються, приймаючи «життєву користь» за етичне добро, або не наважуючись поставити перед совістю правильне питання про найкраще; чи ж вони, зовсім не звертаючись до її авторитетного голосу, придумують що-небудь від себе. При правильному ж дослідженні голос совісті покаже всім людям одне і те ж...» [2]. Або згадаємо категоричний імператив І. Канта, який проголошує: «Дій лише за тією нормою, яку хочеш бачити універсальним імперативом – нормою для всіх людей і також для тебе... Дій так, щоби завжди ставитися до людей і до себе також – як до мети і ніколи – лише як до засобу».

Однак, слід вказати, що, на жаль, в нашій державі мораль майже перестала виконувати регуляторну функцію. Стан суспільної моралі є критичним. Це підтверджують і представницькі органи влади. У зв'язку із зниженням рівня культури в суспільстві та з метою недопущення його моральної і духовної деградації 9 листопада 2011 року в залі пленарних засідань Верховної Ради України відбулися, відповідно до постанови Верховної Ради України від 8 вересня 2011 року №3709-VI «Про проведення парламентських слухань на тему: «Стан суспільної моралі в Україні» [3].

«Сьогоднішній стан суспільної моралі не просто непокоїть, він є кричущим, – зазначив В.О. Дем'янчук. – ...А чим ми можемо похвалитися сьогодні після 20 років незалежності? Такими надзвичайно високими показниками: перше місце в світі за рівнем дитячого алкоголізму, перше місце серед країн Європи і Центральної Азії за розповсюдження ВІЛ серед дорослих, п'яте місце в світі за кількістю вживаного алкоголю на душу населення. Україна є другою країною в світі після Чилі, де палять більше 30 відсотків юнаків і дівчат у віці 13-15 років. Крім того, Україна займає одне з перших місць у Європі за кількістю самогубств. За поширенням дитячої порнографії Україна також знаходиться в числі світових лідерів. ...Все це є наслідком очевидної моральної і духовної деградації суспільства, нехтування етичними нормами, традиційними людськими цінностями, що склалися та формувалися в суспільстві протягом віків» [4].

Під час парламентських слухань висловлювалася думка про те, що «обов'язково необхідно вдосконалити законодавчу базу щодо захисту суспільної моралі. Ми повинні, ми його обговорили, але все-таки з урахуванням побажань прискорювати прийняття Закону України про внесення змін до Закону України «Про захист суспільної моралі», який пройшов перше читання. Я думаю, що нам необхідно прийняти і концепцію захисту суспільної моралі в Україні, встановити чіткі критерії віднесення аудіо-, відео-, друкованої та іншої інформаційної продукції до такої, що завдає шкоди суспільній моралі, врегулювати систему контролю за дотриманням суспільної моралі виробниками і реалізаторами інформаційного та культурного продукту» [4].

Зазначене вище вказує на важливість саме права для врегулювання відносин в Україні. У зв'язку з цим нагадаємо, що право має відповідну форму (офіційні способи, форми зовнішнього вираження та закріплення змісту норм права). Виділяють такі форми (джерела) права: нормативно-правовий акт, правовий прецедент, нормативний договір, правовий звичай, правова доктрина, релігійно-правова норма.

Правова доктрина і релігійно-правова норма в Україні не використовуються як форми права. Щодо останньої, зауважимо, відповідно до ст. 35 Конституції України церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа - від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова (хоча, з іншого боку, відповідно до Конституції у разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою, а згідно з трудовим законодавством робота не провадиться в дні релігійних свят: 7 січня - Різдво Христове, один день (неділя) - Пасха (Великдень), один день (неділя) – Трійця). Правовий звичай має досить обмежене використання в Україні. В Україні до 1997 р. питання про роль судового прецеденту вирішувалось однозначно: жодне судове рішення будь-якої судової інстанції судових прецедентів не створювало і джерелом права не визнавалося. 17 липня 1997 р. Верховна Рада України ратифікувала Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод відповідно до якої Європейський суд з прав людини в здійсненні правосуддя орієн-

тується на власні рішення, які він приймає у конкретних справах і в яких дістають конкретизацію норми Конвенції. Отже, рішення Європейського суду набирають значення судових прецедентів, тобто джерел права. Додамо, що відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» «Суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права» [5].

Відповідно до ст. 9 Конституції «Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України» [6]. Міжнародний договір України – укладений у письмовій формі з іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права, який регулюється міжнародним правом, незалежно від того, міститься договір в одному чи декількох пов'язаних між собою документах, і незалежно від його конкретного найменування (договір, угода, конвенція, пакт, протокол тощо) [7]. Використовується в Україні й такий вид нормативного договору як колективний договір. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про колективні договори і угоди» колективний договір, угода укладаються на основі чинного законодавства, прийнятих сторонами зобов'язань з метою регулювання виробничих, трудових і соціально-економічних відносин і узгодження інтересів трудящих, власників або уповноважених ними органів [8].

Як відомо, Україна належить до сім'ї континентального права (романо-германського типу правової системи), однією з основних характеристик якої є те, що основною формою (джерелом) права є **нормативно-правовий акт**, а також, відповідно, превалює нормативіський (позитивіський) підхід до розуміння права.

Зауважимо, відповідно до ст. 8 Конституції України «В Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй» [6].

Питання про значення конституції для суспільства та держави в правовій літературі висвітлювалась неодноразово. Ще в XIX столітті цій проблемі було присвячено праці таких відомих європейських конституціоналістів як Г. Еллінек, Л. Дюгі, Ф. Лассаль, та ін. Ця тема знайшла своє логічне продовження в працях сучасних українських вчених, серед яких якісно відрізняються роботи Ю. Тодики, О. Скрипнюка, В. Шаповала, П. Стецюка [9].

Майже в усіх державах світу конституція – це єдиний нормативний акт вищої юридичної сили (іноді кілька таких актів), що регламентує окремі сторони економічної і політичної організації суспільства, встановлює засади державного ладу і визначає основи правового статусу особи.

Більшість авторів аргументовано звертає увагу на те, що конституцію держави – як нормативно-правовий акт – встановлює (приймає) особливий, на відміну від інших правових актів, суб'єкт. У класичному варіанті таким суб'єктом має виступати народ. Сама ідея належності народові права приймати конституцію витікає з теорії народного суверенітету. Прийняття, встановлення народом конституції може відбуватись як безпосередньо (наприклад, варіанти прийняття конституції шляхом всенародного голосування – на референдумі), так і опосередковано – через обраних представників народу (наприклад: Конституційна асамблея, Конституційні збори або як виняток, той же парламент держави).

Водночас, усі інші нормативно-правові акти приймають (встановлюють) органи публічної, в абсолютній більшості державної, влади: закони приймають парламенти, за винятком групи так званих референдарних законів – законів, прийнятих на референдумах; підзаконні нормативно-правові акти приймають (встановлюють) різні суб'єкти нормотворчого процесу – парламент, уряд, глава держави, інші органи державної влади різних рівнів, органи місцевого самоврядування тощо [10, с. 95].

Одним із найуніфікованіших вважають визначення, за яким конституція розуміється Основний Закон держави, що об'єднує у собі групу норм із вищою юридичною силою, які закріплюють основи державного ладу, права, свободи та обов'язки особи і громадянина, систему та принципи організації державної влади, територіальної організації держави тощо.

«Конституція України як Основний Закон держави за своєю юридичною природою є актом установчої влади, що належить народу» [11]. Найважливішою властивістю Конституції України є її верховенство, тобто пріоритет її положень у системі джерел права, що забезпечується особливим порядком її розробки, прийняття і доповнення, визнання її вищою юридичною силою. В цій властивості відображено одну з ознак правової держави – верховенство права і перш за все конституції.

Зауважимо, Конституція України закріпила державно-правові закономірності розвитку української державності, в тому числі і в екологічній сфері. Питанню екологічної безпеки з самого початку створення нашої держави приділялась неабияка увага. Ще в розділі VII Декларації про державний суверенітет України (який називається «Екологічна безпека») вказується, що Українська РСР самостійно встановлює порядок організації охорони природи на території Республіки та порядок викорис-

тання природних ресурсів. Українська РСР має свою національну комісію радіаційного захисту населення. Українська РСР має право заборонити будівництво та припинити функціонування будь-яких підприємств, установ, організацій та інших об'єктів, які спричиняють загрозу екологічній безпеці. Українська РСР дбає про екологічну безпеку громадян, про генофонд народу, його молодого покоління» [12].

Таким чином, у сучасних соціальних умовах найбільш ефективним регулятором суспільних відносин, в тому числі екологічних, є норми права. Зважаючи на вказане вище особливої уваги потребує питання саме конституційного регулювання діяльності щодо раціонального використання і охорони навколишнього природного середовища, підтримання екологічної рівноваги, забезпечення екологічної безпеки, збереження генофонду, яке має стати об'єктом комплексного дослідження.

1. Дрожжина С.В., Ширкова І.В. проблема взаємодії права і моралі як ціннісних регуляторів суспільних відносин у контексті соціально-філософського дискурсу / С.В. Дрожжина, І.В. Ширкова // Філософські дослідження: Збірник наукових праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Випуск № 14. – Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2011. – 328с. http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Phd/2011_14/title.html.

2. Ильин И. Теория государства и права / И. Ильин [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://pravoznavec.com.ua/bo-oks/169/12463/17/#chapter>.

3. Про проведення парламентських слухань на тему: «Стан суспільної моралі в Україні». Постанови Верховної Ради України від 8 вересня 2011 року №3709-VI // Відомості Верховної Ради України. - 2011. - № 51. - Ст.588.

4. Парламентські слухання «Стан суспільної моралі в Україні»: http://static.rada.gov.ua/zakon/new/par_sl/sl0911111.htm.

5. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини. Закон України від 23 лютого 2006 року // Відомості Верховної Ради України. – 2006. - № 30. - Ст. 260.

6. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30.

7. Про міжнародні договори України. Закон України від 29 червня 2004 року // Відомості Верховної Ради. – 2004. - № 50. - Ст. 540.

8. Про колективні договори і угоди. Закон України від 1 липня 1993 року // Відомості Верховної Ради. – 1993. - № 36. - Ст. 361.

9. Ковальчук В.Б. Конституція як основа легітимності публічної влади в правовій демократичній державі / В.Б. Ковальчук [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://naub.org.ua/?author=19>.

10. Галус О.О. Функції форм безпосереднього народовладдя / О.О. Галус // Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права. – Хмельницький, 2006. – Вип. 3–4 (19–20). – С. 95–100.

11. Рішення Конституційного Суду у справі за конституційним зверненням Барабаша Олександра Леонідовича щодо офіційного тлумачення частини п'ятої статті 94 та статті 160 Конституції України (справа про набуття чинності Конституцією України) від 3 жовтня 1997 року // Офіційний вісник України. –1997. -№ 42. – Ст.59-62.

12. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року // Відомості Верховної Ради УРСР. - 1990. - № 31. - Ст.429.

Золотухіна Лілія Олександрівна
професор кафедри
цивільно-правових дисциплін
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, доцент

ДЕЯКІ ПИТАННЯ СТРОКУ ЗВЕРНЕННЯ ДО СУДУ У СПРАВАХ ПРО ЗВІЛЬНЕННЯ

Чинним законодавством встановлено місячний строк звернення до суду у справах про звільнення. Такий строк притаманний як загальному, так і диференційованому правовому регулюванню трудових відносин. Так, відповідно до ч. 1 ст. 233 КЗпП України [1], «працівник може звернутися з заявою про вирішення трудового спору безпосередньо до районного, районного у місті, міського чи міськрайонного суду в тримісячний строк з дня, коли він дізнався або повинен був дізнатися про порушення свого права, а у справах про звільнення – в місячний строк з дня вручення копії наказу про

звільнення або з дня видачі трудової книжки». Відповідно до ч. 5 ст. 122 КАС України [2], «для звернення до суду у справах щодо прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби встановлюється місячний строк».

Аналіз цього строку дозволяє виокремити декілька проблемних питань, які стосуються: 1) тривалості строку; 2) початку його обчислення; 3) диференційованого правового регулювання.

Строки звернення до суду у справах, що виникають з трудових відносин, справедливо називаються дослідниками «скороченими» [3, с. 101]. При цьому, як правило, така скороченість пояснюється міркуваннями «якнайшвидшого вирішення трудового спору та забезпечення трудових прав працівників» [3, с. 101–102]. Однак не можна погодитися із тим, що така скороченість строку дійсно відповідає інтересам працівника. В.В. Лазор [4, с. 81] свого часу зазначав, що такі строки «сприяють короткостроковості існування індивідуального трудового спору або конфлікту, але при цьому дещо обмежують право працівників на захист». Щодо цього зазначимо, що міркування швидкого вирішення спору не можуть переважати над міркуваннями ефективності, справедливості та розумності судового захисту.

Відверта недостатність місячного строку для звернення до суду у справах про звільнення може бути проілюстрована наступним. Розумний строк звернення до суду має враховувати час для здійснення особою необхідних або розумно доцільних заходів щодо підготовки до пред'явлення позову. Зокрема, до таких заходів підготовки слід віднести передусім укладення договору із обраним суб'єктом надання правової допомоги та підготовку до виконання майбутнім позивачем своїх процесуальних обов'язків щодо доказування. Як правило, при підготовці до звернення до суду позивачі стикаються із необхідністю отримання доказів для майбутнього подання до суду. Особа заінтересована навіть у відмові на відповідні звернення про надання документів та відомостей, оскільки такі відмови в майбутньому будуть покладені в обґрунтування заяв про забезпечення доказів або про витребування доказів судом. Основними процедурними формами отримання доказів особою є: 1) адвокатський запит; 2) запит про доступ до публічної інформації; 3) запит про доступ до персональних даних. Найоперативнішими є перші дві форми. Однак навіть вони можуть тривати більше місяця без порушення закону. Так, наприклад, відповідно до ст. 24 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [5], відповідь на адвокатський запит має бути надана протягом 5 робочих днів з дня отримання запиту; цей строк може бути продовжений до 20 робочих днів. Ці в сумі 25 робочих днів триватимуть більше календарного місяця, в якому нормальна кількість робочих днів складає 20-22 дні. Фактично розгляд отримання інформації за запитом може тривати ще довше, враховуючи витрати часу на власне підготовку запиту, доставляння запитів та відповідей поштою. Крім того, додатковий час може бути витрачено на врегулювання питань відшкодування фактичних витрат на копіювання та друк. Цей приклад ілюструє, наскільки далекий місячний строк звернення до суду у справах про звільнення від вимог справедливості, добросовісності, розумності.

Також вважаємо за необхідне навести додаткові аргументи проти настільки короткого строку звернення до суду у справах про звільнення. Порівняймо їх із встановленою цивільним правом тривалістю строку позовної давності, яка, за загальним правилом, складає 3 роки, а типовим строком скороченої позовної давності є 1 рік.

Трудове право своїм виникненням з цивілістичного субстрату і подальшим розвитком та існуванням завдячує передусім своїй особливій соціальній ролі, орієнтації на переважний захист прав та інтересів працівника як завідомо слабшої сторони трудових відносин шляхом встановлення такого правового режиму трудових відносин, який був би сприятливіший за цивільно-правовий режим відносин, пов'язаних із використанням праці. У зв'язку із цим велика відмінність між позовною давністю за цивільним правом та строком звернення до суду у справах про звільнення є недоречною та такою, що суперечить самій суті та спрямованості трудового права, його ключовим цінностям.

Враховуючи викладене вважаємо за доцільне встановити уніфікований строк звернення до суду у трудових справах в один рік. При цьому безстроковість звернення до суду з вимогами про виплату належної працівникові заробітної плати (ч. 1 ст. 225 КЗпП України) має бути збережена. Однорічний строк, на нашу думку, встановить необхідний та розумний баланс між правом на захист та міркуванням правової визначеності у трудових відносинах. При цьому такий строк усуне явний дисбаланс у порівнянні із цивільно-правовими строками давності, усуне нерівність сторін трудових правовідносин (коли, наприклад, для працівника встановлено місячний строк звернення до суду, а для роботодавця у справах про матеріальну відповідальність працівника – однорічний строк; при цьому роботодавець не обмежений строком у застосуванні звільнення за наявності відповідної підстави (крім дисциплінарних звільнень)). Часто пропонований в літературі тримісячний строк [4, с. 14; 6, с. 39.] видається нам недостатньо тривалим з огляду на все викладене вище.

Таким чином, правове регулювання строків звернення до суду у справах про звільнення є недосконалим в частині тривалості строку; початку його обчислення; диференційованого правового регулювання. У зв'язку із цим пропонується встановити уніфікований строк звернення до суду у трудових спорах в один рік при збереженні безстроковості звернення до суду з вимогами про виплату належної працівникові заробітної плати.

1. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>

2. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>

3. Непочагих В. О. Розгляд трудових спорів у порядку цивільного судочинства судами першої інстанції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2016. 220 с.

4. Лазор В. В. Проблеми правового регулювання трудових спорів і конфліктів за умов формування ринкових відносин в Україні : дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.05. Луганськ, 2005. 449 с.

5. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>

6. Шурин О. А. Процесуальні особливості розгляду справ, які виникають у зв'язку із розірванням трудового договору з ініціативи роботодавця : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2016. 215 с.

Льков Василь Васильович
суддя Дніпропетровського
окружного адміністративного суду,
професор кафедри загальноправових дисциплін,
доктор юридичних наук, професор

Бешкенадзе Ганна Володимирівна
студентка юридичного факультету

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

КОНСТИТУЦІЙНА РЕФОРМА СУДОВОЇ ГІЛКИ ВЛАДИ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

На шляху становлення та розвитку незалежної України як демократично-правової держави важливе місце посідає реформування законодавства. Процес розробки та внесення змін до Конституції України розпочався у 1991 році, коли було проголошено незалежність України, та умовно поділяється на чотири етапи. Перший охоплює період з саме 1991 до 1996 років; починаючи з Акту проголошення незалежності України розпочався процес підготовки Конституції, який закінчився саме 28 червня 1996 року її прийняттям. Другий етап постає етапом втілення прийнятої Конституції до життя та завершується у 2004 році. Цей рік знаменується початком першої конституційної політичної реформи, але на судову гілку влади було направлено незначні зміни, що залишило її майже неушкодженою; реформа частково реанімувала загальний нагляд прокуратури за дотриманням прав і свобод людини та громадянина. Третій етап завершився одразу після Революції Гідності у 2014 році, на зміну йому прийшов етап підготовки та виконання другої конституційної реформи, на яку було покладено прагнення оновити та реформувати судову гілку влади як одне з основних завдань. Цей період триває дотепер, тому важливо обговорити проблеми втілення реформи у сфері судочинства, зазначити зміни та перспективи її розвитку» [1].

Конституційна судова реформа схвалена Верховною Радою України 2 червня 2016 року прийняттям Закону про внесення змін до Конституції України щодо правосуддя. Ця реформа характеризувалася дуже очікуваною у суспільстві та необхідною для формування справедливого суду, оскільки саме такий суд постає гарантією боротьби з корупцією, забезпечення прав та свобод людини, а також виконання принципу верховенства права у державі [1].

Перш за все, проблема постає у побудові судоустрою і впровадження судочинства, які б враховували традиції та історичний розвиток нашої країни, водночас з тим, максимально були наближені до загальноєвропейської практики і міжнародних норм. Система правосуддя в Україні з моменту

отримання незалежності перебуває у стані постійного реформування, доказом якого слугує прийняття Верховною Радою низки законів України нещодавно, а саме: 08.04.2014 р. «Про відновлення довіри до судової влади в Україні», 16.09.2014 р. «Про очищення влади», 12.02.2015 р. «Про забезпечення права на справедливий суд», 02.06.2016 р. «Про судоустрій і статус суддів» і в цей же день були внесені зміни до Конституції України, 07.06.2018 р. «Про Вищий антикорупційний суд» [2]. Розглядаючи реформу судочинства «зсередини» варто зазначити її позитивні аспекти. Насамперед ці зміни переглядають конституційні повноваження у сфері правосуддя парламенту та Президента України відповідно до міжнародних стандартів; виконуючи зауваження Венеціанської комісії, було передано повноваження обрання суддів, їх звільнення та переведення до інших судів Вищій раді правосуддя (раніше вони належали Верховній Раді). Також скасовано «випробувальний» термін для суддів у вигляді перших п'яти років праці та відтепер посади обіймаються суддями безстроково. Зміни торкнулися Вищої ради правосуддя: конституційна реформа зазначає процес формування та діяльності судових органів відповідним до європейських стандартів. Вища рада правосуддя є незалежним від політичного впливу органом, що має вплив на суддів, відповідає за їх кар'єру. Згідно змін було підвищено вимоги до професіоналізму суддів, що обираються: підвищення віку кандидатів, запровадження конкурсної основи і посилення забезпечення гарантій щодо незалежності та недоторканності. З переліку функцій було виключено багато положень, згідно з європейськими стандартами, задля кращого фокусування на судовому процесі.

Перш за все, завдяки цій реформі відбулася значна деполітизація судової гілки влади, що значно унеможливило лобювати свої інтереси іншими інституціями державної влади. Відтепер Верховна Рада втратила можливість формування суддівського контингенту, що не входило у сферу її компетенції. Адже парламент – це законодавчий орган влади, який приймає закони, тому була суттєва необхідність позбавити його невластивих йому функцій. Навіть Венеціанська Комісія зауважила на тому, що парламент є політичним органом, в повноваження якого не повинні входити питання призначення суддівського корпусу, оскільки в такому випадку можлива загроза незалежності судочинства і неодноразово зазначила відповідні стандарти до яких тяжіє Україна. [3, с. 11] Тепер питання призначення на посаду судді, звільнення суддів, притягнення їх до дисциплінарної відповідальності вирішує Вища рада правосуддя. Вона затверджує кандидатури, а Президентові залишилась лише церемоніальна функція та підписання указу щодо призначення суддів на посади. Така практика робить суди незалежними, більш захищеними від будь-якого тиску і упередженого ставлення в процесі конкурсу. Дає можливість вирішувати проблеми суддівського корпусу виключно в середині цієї структури [4].

Серед усіх позитивних аспектів чітко виокремлюються проблеми конституційної реформи. По-перше, це виділення Конституційного Суду в окрему конституційну інстанцію, а статус суддів Конституційного суду відрізняється від статусу суддівського корпусу загальною юридичних судів. Суддів Конституційного Суду призначає та звільняє безпосередньо сам суд, а також дає дозвіл на арешт, затримання та тримання під вартою. Тобто, іншими словами, конституційну юстицію виносять за межі судової влади. Також Конституційний Суд відтепер не тлумачитиме закони, окрім Конституції України. Згідно з реформою, тепер кожна особа має право звернутися до Конституційного Суду для розгляду конституційної скарги. Дуже важливою зміною є те, що реформа впровадила монополію на захист у суді для адвокатів, адже тепер виключно адвокат представлятиме інтереси особи в суді, а інші фахівці (не адвокати) мають право представляти особу лише у малозначних спорах. Крім того, найголовніша проблема реформи судочинства України полягає у постійній невизначеності судової системи, яка знаходиться у затишних змінах впродовж всієї історії становлення незалежності нашої держави [5].

Отже, можемо зазначити, що Україна є дуже молодою демократичною державою, тому попереду нас очікує ще дуже багато змін у питаннях судочинства. Наразі, конституційні реформи хоч і прагнуть до міжнародних стандартів, але досі несуть у собі низку проблем, які висвітлюють реформу з негативної сторони. Але все ж таки разом з оновленою у 2016 році Конституцією України в частині правосуддя, розроблені Радою з питань судової реформи закони стали новим якісним фундаментом для реалізації інституційних змін у сфері правосуддя, що наближує українську судову систему до незалежності та високої якості.

1. Романюк Я. Реформування судової влади в Україні. Інтерв'ю Голови Верховного Суду України Ярослава Романюка головному редактору журналу «Право України» Олександрю Святоцькому. Право України. 2014. № 11. С. 14–73.

2. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402- VIII (зі змінами і допов.). Відомості Верховної Ради України. 2020, № 2, ст. 5.

3. Проект Ради Європи «Підтримка впровадженню судової реформи в Україні»/ Оцінка судової рефо-

рми в Україні за період з 2014 до 2018 року та відповідність реформи стандартам і рекомендаціям Ради Європи. 2019. URL: <https://rm.coe.int/assessment-consolidated-ukr/168094dfe7>

4. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21.12.2016 (зі змінами і допов.) Відомості Верховної Ради України. 2020, № 2, ст.5.

5. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 (зі змінами і допов.). Відомості Верховної Ради України. 2020, № 38, ст.279.

Кучук Андрій Миколайович
професор кафедри права та методики
викладання правознавства
Сумського державного педагогічного
університету імені А.С.Макаренка,
доктор юридичних наук, професор

ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДОЛОГІЇ СУЧАСНОГО ПРАВОЗНАВСТВА

У вітчизняній правничій науці перманентно піднімається проблематика методології, інтенція вчених зосереджується на системі принципів, підходів та методів до пізнання правових явищ (зазвичай вказується на державно-правові явища, що пов'язане з збереженням і до сьогодні навчальної дисципліни теорії держави і права, предмет якої має двоєдиний характер: держава і права; натомість, західна правова культура не сприймає такого підходу, вивчаючи окремо загальну теорію права та політологію).

Не зважаючи на те, що вітчизняні науковці вказують, що методологія є надзвичайно важливим засобом у науковому пізнанні права, і до сьогодні окреслена проблематика залишається нерозв'язаною, відсутній єдиний підхід до розуміння структури методології, її змісту, а, відповідно, і самої методології правознавства. Хоча при цьому відзначається тенденція до збільшення кількості кандидатських та докторських дисертацій на здобуття наукового ступеня з правничих спеціальностей.

Саме з методологією правознавства пов'язується реалізація принципу об'єктивності наукового пізнання. Розділ «методи дослідження» є складовою вступної частини дисертаційних досліджень та, відповідно, авторефератів дисертацій.

Відтак, на сьогодні методології правознавства іманентні наступні протилежні характеристики: по-перше, значимість методології як фактору об'єктивності отримуваних завдяки використанню її інструментарію наукових знань, необхідність оволодіння методологією наукового пізнання як критерію становлення науковця; по-друге, відсутність єдності щодо інтерпретації методології правознавства, її сутності та змісту.

Водночас, на сьогодні відбувається зміна вітчизняної правової доктрини через відмову від привалювання нормативістського розуміння права та імплементацію положень природно-правової школи права, що є чинником необхідності переосмислення значної кількості правових явищ в аспекті нової парадигми, що, знову таки, актуалізує проблематику методології сучасного правознавства.

Важко заперечити значимість методології для отримання наукових знань про явища і процеси. Доволі чітко це положення продемонстрував відомий філософ Іван Ільїн, описуючи гіпотетичні ситуації зі сприйняттям картин незрячою людиною, музики – глухою людиною та роблячи висновок про необхідність застосування адекватних способів для пізнання відповідних предметів.

На нашу думку, значимість методології у науковій діяльності пов'язана з таким принципом наукового знання як верифікація. Описуючи детально умови проведення експерименту, визначаючи предмет дослідження та проводячи дескрипцію застосованих методів, дослідник таким чином робить можливим перевірку отриманих ним знань будь-яким іншим науковцем, який відтворюючи описані умови та використовуючи описані засоби має дійти тих же самих висновків, що і перший дослідник. Саме це і обумовлює необхідність визначення методів пізнання: використання одним науковцем одних гносеологічних засобів, а іншим – інших, навіть за одних і тих же умов, призведе до отримання різних результатів.

Означене дозволяє зробити висновок про необхідність експериментальної форми досліджень, що, в свою чергу, вказує на важливість методології у сфері природничих наук. Навряд чи можливо отримати наукові знання в галузі хімії, фізики, астрономії без експериментів. Зауважимо, ми не маємо на меті применшити значення інсайту для наукових відкриттів, однак, гіпотеза дослідника усе одно має бути підтверджена через проведення експериментів з метою перевірки вірогідності інформації

та надання, їй таким чином, якості наукового знання.

Водночас, для правової науки як частини гуманітарної сфери знань властиві особливості, які дозволяють поставити під сумнів доцільність використання описаного вище процесу отримання наукових знань. Серед іншого вкажемо на наступне.

По-перше, право є явищем соціальним, більш того, соціокультурним: його зміст є різним в межах різних правових культур; право нерозривно пов'язане з цінностями суспільства; право є елементом культури відповідного соціуму. А відтак, виникає запитання: а чи можна логічними засобами пізнати всебічно явища культури? Відповідь на це питання на сьогодні є однозначною: звісно, що культуру не можна пізнати логічними засобами: культура – це в першу чергу не форма (епістемологія якої може бути здійснена за допомогою логічних методів), а зміст (який не можна пізнати за допомогою логічних методів).

По-друге, право дуже тісно пов'язане з мораллю. Більш того, не може бути аморального права. Доволі чітко це положення простежується в межах школи природного права, яка превалує в західній правничій культурі (нагадаємо, Україна обрала для себе євроінтеграцію як вектор розвитку), що стало фактором імплементації теорії правової держави, принципу верховенства права, визнання людської гідності, людських прав і т.д. Системно і аргументовано взаємозв'язок права і моралі висвітлив відомий філософ права Л. Фуллер, зокрема, у праці «Мораль права». Філософ, виокремлюючи мораль обов'язок та мораль прагнення, пов'язує право з першим різновидом моралі [1].

1. Фуллер Лон Л. Мораль права / пер. з англ.. Н. Комарова. Київ: Сфера, 1999. 232 с.

Маргулов Артур Худувич
професор кафедри
соціально-гуманітарних дисциплін
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
доктор історичних наук, доцент

СТРУКТУРНІ ДЕФОРМАЦІЇ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19

В умовах глобалізованого суспільства COronaVirus Disease 2019 дуже швидко перетворився з інфекційного захворювання на глобальну пандемію. Світова спільнота не була готова до таких викликів, що промовисто продемонструвало етапи його поширення. Безпорадність сталих міжнародних інституцій забезпечити колективний захист призвів до суттєвих соціальних деформацій. Поширення COVID-19 стало початком змін усталених ментальних орієнтацій та практик повсякденного життя мешканців планети.

Наслідки цих змін відчули на собі усі традиційні соціальні інституції. Вперше за все своє існування інститут освіти став перед викликом докорінної трансформації за умов обмеження часу, ресурсів та компетенції учасників освітнього процесу. Нашій увазі представлено аналіз анкетування здобувачів вищої освіти юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. Опитування було проведено навесні 2020 року під час першої хвилі карантинних обмежень та запровадженні дистанційних освітніх практик. У опитуванні взяли участь 175 здобувачів вищої освіти (бакалаврський освітній рівень). Опитування було ініційовано та проведено співробітниками відділення психологічного забезпечення ВКЗ Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Так на питання «Чи вчасно Ви отримали інформацію про перехід на навчання з використанням технологій дистанційного навчання?» 90,5% здобувачів першого курсу відповіли – «так», 82,5% здобувачів другого курсу відповіли – «так», 83% здобувачів третього курсу відповіли – «так», 77,3% здобувачів четвертого курсу відповіли – «так». Переважна більшість респондентів підтвердило про розпочатий навчальний процес із використанням дистанційних технологій: перший курс – 97,6%, другий курс – 93,7%, третій курс – 89,4%, четвертий курс – 99,9%. Використаний інструментарій дистанційних форматів складається з використання платформ: Zoom, Viber, сервісів Google. Складнощі які відчули здобувачі були наступними: у першого курсу – незручність користування платформами (47,6%), відсутність доступу до мережі (40,5%); у другого курсу – відсутність чітких вимог до вико-

нання завдань (49,2%), відсутність доступу до мережі (39,7%); у третього курсу – неможливість з об'єктивних обставин виконувати завдання (44,7%); у четвертого курсу - відсутність чітких вимог до виконання завдань (50%). На питання про бажання залишити дистанційну форму навчання після карантинних обмежень маємо наступну статистику: перший курс відповів – 57,1% - ні, 26,2 – так; другий курс – 47,6% - ні, 22,2% – так; третій курс – 46,8% - ні, 23,4% – так; четвертий курс – 50% - ні, 9,1% – так.

Вимушена зміна стаціонарної форми навчання на дистанційну стала несподіваним явищем для всіх учасників освітнього процесу. На перших етапах її впровадження спостерігалась деяка асинхронність та неузгодженість. Наявність існуючих технологічних новацій надало можливість налагодити комунікацію між навчальним закладом та здобувачами, забезпечити доступ до освітнього контенту. Відсутність традиційних практик дистанційної комунікації у освітньому середовищі відтворили афект її несприйняття частиною учасників освітнього процесу. На підтвердження цієї тези можна навести факт не бажання продовження використання дистанційних форм у освітньому процесі після карантинних обмежень. Треба зазначити, що масовою апробацією дистанційних освітніх практик було покладено початок процесу переведення освітнього процесу на змішану форму. Разом з цим – докорінні зміни усього соціального інституту освіти.

Мінченко Ольга Василівна
доцент кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, доцент

ЗНАЧЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ЛІНГВІСТИКИ ДЛЯ РОЗВИТКУ ПРАВознавства

До недавнього часу право сприймалось в межах вітчизняного правознавства суто через призму нормативістського його розуміння за якого воно інтерпретувалось як результат діяльності публічної влади, що знайшла відображення у тексті нормативно-правових актів. Однак, обрання Україною євроінтеграції як напрямку свого подальшого розвитку обумовило необхідність відмови від такого сприйняття права, оскільки західна правова традиція базується переважно на природно-правовому розумінні та гуманістичних цінностях.

Означене стало фактором необхідності визнання як підґрунтя системи права людських прав, людської гідності, верховенства права, демократії, справедливості та ін. Що, у свою чергу, є чинником певного несприйняття вітчизняною правничою наукою такого розуміння права. Це пов'язане із усталеністю підходу, який передбачає наявність чітких приписів, регулюючих соціальну поведінку та мінімізацію у понятійно-категоріальному апараті юриспруденції термінів з неоднозначним змістом. Водночас, як ми вказали, такі цінності як справедливість, гідність, верховенство права, право навряд чи можуть бути однозначно визначені. А саме вони і є підґрунтям системи права. При цьому неоднозначність сприйняття вказаних явищ впливає і на неоднозначний зміст самого права.

У таких умовах складність сприйняття права посилюється і самою природою права, що обумовлює його конкретний характер, на відміну від закону, якому іманентна абстрактність. Так, законом закріплюються моделі соціальної поведінки (у тому числі поведінки забороненої), а життя є багатоманітним, відтак, правова модель, закріплена у нормативно-правовому акті, не може урахувати весь плюралізм життєвих ситуацій. Саме тому правники, розв'язуючи правову справу, мають спиратися на право, яке має конкретний характер.

До означено варто також додати, що в умовах постмодерного суспільства предмети і явища сприймаються через різні дискурси, що актуалізує проблематику герменевтики. У тому числі й у сфері гносеології правових явищ і процесів.

Вказані обставини стали фактором утворення міждисциплінарної системи знань, означеної як юридична лінгвістика, яка і покликана стати епістемологічним підґрунтям царини права через вивчення правового дискурсу, мови права, семіотичних аспектів права тощо.

Водночас, на сьогодні проблематика юридичної лінгвістики через призму правознавства ще не стала предметом комплексного пізнання, що і визначає актуальність дослідження.

Виходячи з усталеного розуміння теорії, можна стверджувати, що юридико-лінгвістична теорія являє собою систему узагальнених знань про право, правові явища та процеси, яка розглядає їх як

явища соціокультурні, що проявляються через та за допомогою мови, інтерпретація яких пов'язана з соціальним контекстом; яка виходить (і підтверджує) з положення, що закон – абстрактний, а право конкретне. Так, слід згадати канадського вченого Б'ярна Мелкевіка та його відому працю про неможливість існування «уже-права». На думку цього вченого, до якої ми теж схилиємось, «право твориться на практиці, а відтакі будь-яка віра в «уже-право» є необґрунтованою. Не існує гарного чи поганого права або «уже-права», є гарна чи погана робота юристів, адвокатів та суддів з інтерпретації і аргументації» [1, с. 42]. Такий підхід не був властивий українській та, відповідно, радянській юриспруденції. Так, нормативна теорія розуміння права сприймала його (право) «відірвано» від соціального контексту, зважаючи лише на волю панівного класу (публічної влади), закріплену у тексті нормативно-правового акту.

На сьогодні юридична лінгвістика розглядається як окрема сферою наукових досліджень, однак чітко її предмет не визначається. Хоча й вказується її міждисциплінарний характер, але мовники, як ми вказали вище, до її сфери відносять усі дослідження за допомогою лінгвістичних засобів текстів нормативно-правових актів. Водночас, така інформація дає мало для епістемології права. Додамо, що у сучасних умовах навіть мовний спосіб тлумачення (у контексті способів юридичного тлумачення) не буде ефективним засобом інтерпретації, наприклад, тексту Конституції, який має імпліцитний характер (маємо на увазі норми про людські права, конституційні цінності). У цьому контексті варто відзначити наскільки Європейський суд з прав людини застосовує вказаний спосіб, інтерпретуючи ст. 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, яка забороняє катування, нелюдське та принижуюче гідність поводження та покарання. Наголосимо, що у межах європейських держав юридична лінгвістика сприймається, у першу чергу, як засіб пізнання національного права різних європейських держав (включаючи окремі питання взаємозв'язку права та мови).

Здобуті в межах юридичної лінгвістики знання є основою формування юридико-лінгвістичної теорії правознавства, яка не розглядає окремо право, окремо мову, не робить акцент на одному з цих об'єктів; для цієї теорії є єдиний об'єкт – право і мова.

Юридико-лінгвістична теорія, будучи складовою правознавства, дає розуміння права, правових явищ та процесів через соціокультурний контекст загалом і мовний, зокрема. Це пов'язує цю теорію з теоріями розуміння права, теорією правозастосування. Хоча, у першу чергу варто відзначити саме парадигмальний характер цієї теорії, що дозволяє дещо по-новому сприймати правові явища.

1. Мелкевик Б. Юридическая эпистемология и уже-право. Париж: Buenos Book International, 2017. 136 с.

Обушенко Наталія Миколаївна
доцент кафедри
цивільно-правових дисциплін
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, доцент

ПРИНЦИПИ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Поняття принципу є одним з основоположних для багатьох сфер теорії та практики, не є у цьому винятком і правознавство – термін «принцип» широко використовується як у теорії права, так і в законодавстві. У тлумачних словниках сучасної української мови у слово «принцип» (від лат. «*principium*») – основа, початок, першоджерело [1, с. 461] вкладається такий зміст:

- основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку, політичного устрою;
- основний закон якої-небудь точної науки;
- особливість, покладена у підгрунття створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось;
- правило, покладене у підгрунття діяльності якої-небудь організації;
- внутрішнє переконання, норма, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці [2, с. 1125].

Залежно від сфери застосування тлумачення принципу може мати певні особливості. Так, наприклад, О. О. Грищанов у Філософському словнику пише, що принципи слід розуміти як основу де-

якої сукупності фактів або знань, вихідний пункт пояснення або керівництва до дій [3, с. 554]. У логіці принцип – центральне поняття системи, що являє собою узагальнення та поширення деякого положення на всі явища галузі, з якої цей принцип абстраговано [3, с. 546]; основоположний першопочаток, основне положення, вихідний пункт, передумова якої-небудь теорії, концепції. В етиці принцип розуміється як внутрішнє переконання, максима, що задає загальну установку щодо дійсності, норм поведінки та діяльності [3, с. 506]. В. С. Мовчан, висвітлюючи сутність принципів в етиці, зазначає, що вони являють собою систему понять, що відображають вихідні, основоположні засади здійснення людської життєвості, шляхи і засоби творення людяності життя в єдності двох природ людини: тілесної і духовної, чуттєвої і раціональної. Вони розкривають закономірності творення стосунків у безпосередньому ставленні людини до природного та соціального світів. Принципи – основоположні засади формування ставлення людини до світу. Оскільки принципи відображають сутнісний бік відносин, вони є невід’ємною складовою світоглядних переконань та онтологічною засадою моральності. Багатство способів ставлення людини до дійсності, детермінованого якостями об’єктивного світу та змістом і характером людських потреб, розкривається у системі принципів. Отже, моральні принципи відображають вихідні засади творення людського життя на основі свідомого, творчого ставлення людини до світу. Лише в такому випадку вони є методологічними принципами аналізу рівня моральності життя. Принципи регулюють основні рівні організації життя: родову й видову його специфіку, індивідуальні вияви [4, с. 125]. З точки зору політології принципи розуміються як внутрішні переконання людини, ті практичні, моральні й теоретичні засади, якими вона керується в житті, в різних сферах діяльності. І. С. Михалко та К. М. Каковкіна тлумачать принципи політики як загальні керівні начала, що походять із вимог політики держави й пронизують усю діяльність відповідних органів та установ [5, с. 71]. В. Д. Бакуменко вважає, що принципи державного управління – прояви закономірностей у державному управлінні, відображені у вигляді певних положень, які застосовуються в теоретичній і практичній діяльності людей у сфері державного управління. Як правило, продовжує науковець, – це фундаментальні, науково обґрунтовані, а в певних випадках і законодавчо закріплені положення, відповідно до яких будується і функціонує система державного управління [6, с. 564]. Принципи як поняття теорії відображають сутність і реальність процесів державного управління, підпорядковуючись певним законам. Принципи – це специфічні поняття, змістом яких є не стільки сама закономірність, відносини та взаємозв’язок, скільки наше знання про них. Вони є результатом узагальнення людьми об’єктивно діючих законів і закономірностей, притаманних їм загальних рис, характерних фактів та ознак, які стають спільним началом їх діяльності. Принципи управління характеризуються двома ознаками: 1) належністю до пізнаних наукою і практикою позитивних закономірностей; 2) зафіксованістю в суспільній свідомості (відповідних поняттях). Принцип державного управління покликаний спочатку в науковій, а згодом і в правовій формі відобразити закономірності, що об’єктивно існують у державному управлінні та мають особливе значення для його організації і здійснення. Принципи державного управління – це фундаментальні істини, позитивні закономірності, керівні ідеї, основні положення й норми поведінки, що відображають закони розвитку відносин управління, сформульовані у вигляді певного наукового положення, закріпленого переважно у правовій формі, на основі якого будується і функціонує апарат державного управління. Принципи визначають вимоги до системи, структури, організації і процесу управління, напрями й межі ухвалення управлінських рішень.

Згідно з точкою зору О. Ф. Скакун принципи права являють собою об’єктивно властиві праву відправні начала, незаперечні вимоги (позитивні зобов’язання), які висуваються до учасників суспільних відносин із метою гармонійного поєднання індивідуальних, групових і громадських інтересів. Інакше кажучи, це своєрідна система координат, у межах якої розвивається право, і водночас вектор, який визначає напрямок його розвитку [7, с. 221]. Пізніше дослідниця визначила принципи права як загальноприйняті норми-ідеї найвищого авторитету, що слугують основними засадами правового регулювання суспільних відносин, спрямовують їх учасників на встановлення соціального компромісу і порядку [8, с. 237].

За М. І. Матузовим, принципи права – це основні, вихідні начала, положення та ідеї, які виражають сутність права як специфічного соціального регулятора. Вони втілюють закономірності права, його природу і соціальне призначення, являють собою найбільш загальні правила поведінки, які або прямо формулюються в законі, або виводяться з його сенсу. Звісно, принципи права мають відображати і висловлювати основні цінності, на які орієнтується право. Принципи – це свого роду відправні пункти, що показують вектор правового регулювання. Вони є більш фундаментальними та узагальненими правилами поведінки, ніж юридичні норми; мають значну стійкість і стабільність, фіксуються переважно в конституціях або найважливіших законах. Принципи виступають своєрідною несучою

конструкцією, на основі якої створюються і реалізуються не лише норми, інститути або галузі, а й уся система права. Вони служать своєрідними орієнтирами для правотворчої (впливають на весь процес підготовки і видання нормативних актів), правозастосовної і правоохоронної діяльності. Від ступеня їх дотримання в прямій залежності перебуває рівень злагодженості, стабільності та ефективності правової системи [9, с. 82–83].

Принципи характеризують як загальні вимоги до суспільних відносин і їх учасників, так і вихідні керівні засади, відправні установки, що виражають сутність права і впливають з ідей справедливості та свободи, а також визначають загальну спрямованість і найістотніші риси чинної правової системи. З давніх давен, принцип вважався підвалиною, фундаментом будь-якої соціальної системи (в тому числі правової), вимоги якої поширювалися на всі явища, що належали до цієї системи. Принципи не формулюють конкретних прав та обов'язків і не завжди забезпечуються конкретними законодавчими санкціями, однак від того, на яких принципах ґрунтується правовий порядок, можна значною мірою судити про характер самої держави (демократична, тоталітарна тощо). Провідна роль принципів забезпечується їх прямим чи непрямим закріпленням у нормах права. Ті засади, які не закріплено у правових приписах, можуть вважатися лише ідеями права, і належать вони до сфери правосвідомості. Їх іноді називають «правовими принципами», що передують створенню системи права. У свою чергу, принципи права можуть бути прямо сформульовані в законодавстві або ж впливати з його загального смислу. При цьому вони стають орієнтиром правотворчої і правозастосовної діяльності органів держави.

Н. Б. Болотіна під час дослідження трудового права визначила принципи як керівні засади й ідеї, зумовлені об'єктивними закономірностями існування, рівнем розвитку суспільства, що визначають зміст та спрямованість правового регулювання. Значення принципів права полягає в тому, що вони у стислому вигляді, концентровано відображають найсуттєвіші риси комплексу правових норм у конкретній сфері суспільних відносин [10, с. 93]. За допомогою зазначених принципів, зауважує дослідниця, виявляються закономірності та властивості права як самостійного соціального явища, вдосконалюються система, структура права і правове регулювання. Правові принципи є важливими для нормотворчої і правозастосовної діяльності. Вони слугують тим правовим орієнтиром, виходячи з якого, законодавець формує галузеві норми, вносить зміни і доповнення до чинних нормативних актів. Правові принципи допомагають глибше зрозуміти значення конкретних норм і визначають тенденції розвитку законодавства.

Принципи у трудовому праві, зазначають у своїх працях Л. П. Грузінова та В. Г. Короткін, відображають сутність і загальну спрямованість усієї системи норм трудового права, допомагають зрозуміти зміст трудового законодавства, його зв'язок з економікою та мораллю суспільства; визначають сутність майбутніх правових норм, дають змогу усувати прогалини в чинному трудовому законодавстві під час застосування правових норм; є однією з підстав об'єднання окремих норм трудового законодавства в систему цієї галузі; визначають становище суб'єктів трудового права, їх права й обов'язки тощо [11, с. 49–50].

В. П. Мельник і Н. Г. Солонинка, проаналізувавши наукові підходи до визначення поняття «принципи трудового права», виділити такі ознаки цієї категорії: 1) це засадничі ідеї, керівні (вихідні) засади, відправні положення, виражені в цій галузі права; 2) вони визначають сферу дії трудового права; 3) вони визначають порядок установлення прав та обов'язків суб'єктів, гарантії захисту їхніх прав і законних інтересів; 4) вони визначають зміст, спрямованість і закономірність правового регулювання трудових відносин; 5) вони зумовлюються об'єктивними закономірностями існування, рівнем розвитку суспільства; 6) вони є спрямованими на забезпечення єдності, цілісності й системності трудового права; 7) вони покликані сприяти ефективності права на працю та інших трудових прав на основі оптимального поєднання потреб та інтересів учасників правових відносин із питань праці. Виходячи з вищевказаних ознак, дослідники сформулювали власне визначення принципів трудового права, а саме: «принципи трудового права – це об'єктивно зумовлені рівнем розвитку суспільства та держави, характером і змістом соціально-трудових відносин загальноновизнані основоположні засади, відправні положення й керівні ідеї, які є основою трудового права, визначають сферу його дії, порядок установлення прав та обов'язків суб'єктів, гарантії захисту їхніх прав і законних інтересів; розкривають зміст, сутність і правове значення в суспільстві цієї галузі права, є основою для створення внутрішньо узгодженої та ефективної системи правових норм у сфері праці» [12, с. 135].

В. В. Жернаков, С. М. Прилипко й О. М. Ярошенко, висвітлюючи сутність принципів трудового права, зазначають, що принципи мають як відображати властивості відносин у їх статичному стані, так і служити основою для формування нових нормативних приписів, адекватних розвитку суспільних відносин відповідної галузі права. Основні принципи трудового права, відображаючи сутнісні

системні властивості цієї галузі, не можуть ґрунтуватися тільки на нормах, що визначають правове положення (статус) суб'єктів трудового права, їх діапазон є значно ширшим. Володіючи якістю нормативності та цілеспрямованості, вони відображають основний зміст, характер і тенденцію правового регулювання різних суспільних відносин із приводу застосування та організації праці працівників (трудовах і тісно пов'язаних з ними інших суспільних відносин) [13, с. 265]. Принципи трудового права – це загальновизнані вихідні положення що визначають його сутність, зумовлюють єдність правового регулювання та закономірності розвитку системи норм трудового права. Значення принципів трудового права полягає у тому, що вони відображають у стислих формулюваннях зміст усієї системи трудового права, розкриваючи сутність усього трудового права, законодавства про працю та його зв'язок із соціально-економічною і техніко-організаційною політикою держави у сфері праці; визначають напрями подальшого розвитку законодавства про працю та забезпечують правильне й однакове застосування його норм; служать однією з головних підстав об'єднання окремих норм у системі цієї галузі; визначають правове становище суб'єктів трудового права, їх права та обов'язки; служать правовим підґрунтям формування й розвитку системи галузі, визначаючи її структуру, склад інститутів і зміст конкретних норм законодавства про працю.

Отже, враховуючи викладене вище щодо сутності та характерних властивостей принципів як у цілому, так і у сфері права зокрема, можемо визначити принципи систематизації трудового законодавства як основоположні ідеї й відправні вимоги, сформульовані внаслідок наукового вивчення об'єктивно існуючих закономірностей суспільного життя, у відповідності до яких мають здійснюватися заходи з упорядкування та вдосконалення структури трудового законодавства.

Розмірковуючи про принципи як про загальні, універсальні, відправні вимоги, засадничі положення та основоположні ідеї, не слід забувати, що вони не повинні сприйматися як постулати. На кожному етапі розвитку суспільства і держави виникає необхідність виокремлення та визначення відповідних принципів. Також слід наголосити, що хоча принципи і ґрунтуються на певних об'єктивно існуючих закономірностях, але і пояснюються ними, принципи є результатом узагальнення людьми об'єктивно діючих законів і закономірностей, притаманних їм загальних рис, характерних фактів та ознак, які стають спільним началом їх діяльності. Втім, вони не є безпосередньо цими закономірностями, а лише виражають рівень їх пізнання, розуміння людиною.

1. Словник іншомовних слів / укл.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута; Нац. ун-т ім. Тараса Шевченка; Український мовно-інформаційний фонд НАН України. Київ: Наукова думка, 2000. С. 461.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / укл. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. С. 1125.
3. Новейший философский словарь / сост. А. А. Грицанов. Мн.: Изд. В. М. Скакун, 1998. С. 554.
4. Мовчан В. С. Етика: навч. посіб. Київ: Знання, 2007. 483 с. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-8972.html>.
5. Поняття принципів політики у сфері виконання кримінальних покарань / І. С. Михалко. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. Вип. 9–2 (2). С. 71.
6. Енциклопедичний словник з державного управління / укл.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. Київ: НАДУ, 2010. С. 564.
7. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник / пер. з рос. Харків: Консум, 2001. С. 221.
8. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 2-ге вид. Київ: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. С. 237.
9. Матузов Н. И., Малько А. В. Теория государства и права: учебник / М.: Юристъ, 2004. С. 82–83.
10. Болотіна Н.Б. Трудове право України: підручник. 4-те вид., стер. Київ: Вікар, 2006. С. 93. (Серія: Вища освіта ХХІ століття).
11. Грузінова Л. П., Короткін В. Г. Трудове право України: навч. посіб. Київ: МАУП, 2003. Ч. 1. С. 49–50.
12. Мельник В. П., Солонинка Н. Г. Поняття і класифікація принципів трудового права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2017. Вип. 44 (1). С. 135.
13. Трудове право: підруч. для студ. юрид. спец. вищих навч. закладів / В. В. Жернаков, С. М. Прилипка, О. М. Ярошенко та ін.; за ред. В. В. Жернакова. Харків: Право, 2012. 496 с. URL: https://pidruchniki.com/1765101943320/pravo/printsipi_trudovogo_prava.

Савіщенко Вікторія Миколаївна
декан юридичного факультету
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
кандидат педагогічних наук,
доктор юридичних наук, доцент

ДЕОНТОЛОГІЧНИЙ КОД СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ

Важливою умовою формування та розвитку правової держави, ефективного правового регулювання правовідносин, забезпечення прав і свобод членів суспільства є підготовка професіоналів, діяльність яких на найвищому рівні відповідатиме деонтологічному коду професії.

Деонтологічні проблеми професійної юридичної діяльності вивчали С. Алексєєв, М. Айзенберг, О. Бандурка, І. Бенедик, В. Власюк, Є. Гіда, В. Горшеньов, С. Гусарєв, О. Скакун, С. Сливка, В. Сокурєнко, О. Тихомиров, В. Черней та ін. У вітчизняній науці здійсненні розвідки з проблем педагогічної деонтології М. Васильєвою, формування правової культури та компетентності майбутніх правоохоронців В. Ільїною, М. Підберезьким, В. Рижиковим, О. Федоренко, Г. Яворською та ін. Значний внесок у розробку питань деонтологічної підготовки лікарів зробили С. Боткін, О. Грандо, В. Ехалов, О. Клігуненко, С. Левенець, О. Мурзіна, М. Петров, Б. Петровський, Я. Попович, Н. Сокольський та ін. Деонтологічній підготовці майбутніх офіцерів-прикордонників присвячені праці В. Гашука, державних службовців – К. Вигуру, О. Клименко, працівників митних органів –

О. Корольова та ін. Проте комплексного вивчення деонтології соціономічних професій не здійснено.

Деонтологічний код професій – сукупність цінностей, які обумовлюють призначення професії в суспільстві, визначають зміст професійного обов'язку та покликання. Деонтологічний код властивий соціономічним професіям з високим ступенем відповідальності, типу «людина – людина». До них відносяться: юридичні, педагогічні, медичні професії, державні службовці та ін. Крім професійних знань, техніки та майстерності представники таких професій мають глибоко усвідомлювати професійне призначення та покликання, внутрішній імператив професійного обов'язку.

Деонтологічний код професійної діяльності лікарів ґрунтується на цінності «здоров'я і життя людини», для педагогів він полягає у вихованні гармонійної особистості, її успішній реалізації в майбутньому. Деонтологічний код юридичних професій сформований на цінності «справедливості» і реалізується в утвердженні цивілізованого правопорядку в суспільстві, забезпеченні справедливого врегулювання суспільних відносин, правосуддя.

Деонтологічний код соціономічних професій передбачає високу міру моральної відповідальності перед суспільством та кожним її членом. Як лікар, вчитель, так і юрист не мають права на помилку. Проте тільки в юридичній діяльності існує інститут апеляції (від лат. *appelatio* – звернення) – одна з форм оскарження судових рішень до суду вищої (апеляційної) інстанції, що має право переглянути справу по суті. Отже, судова система створює «фільтри», які орієнтовані на виправлення професійних помилок юристів, забезпечуючи тим самим справедливе правосуддя. Однак професійні помилки вчителів та лікарів виправити практично неможливо.

Розроблені в минулому столітті відомими ученими класифікації професій тривалий час були актуальними в умовах постіндустріального суспільства. Нині класифікувати сучасні професії за К.М. Гуревичем, Є.А. Клімовим, О.М. Леонт'євим, В.Г. Лоосом стає все складніше, оскільки зникають чіткі межі між людською і технічною працею, відбувається синергія штучного і природного інтелекту. Сфер, де техніка повністю замінила людину, стає все більше. І це стосується не тільки складних умов праці (під водою, в повітрі, в космосі, виробництві, високі та низькі температури). Техніка, механізми, роботи та штучний інтелект широко використовуються не тільки у промисловості, побуті людини, а й в гуманітарній сфері. Так, сучасний хірург має майстерно володіти медичною технікою. Це наближує лікарську професію до технічної. Сучасний вчитель, викладач має володіти освітніми комп'ютерними технологіями. В освіті все частіше використовуються комп'ютерні технології в оцінюванні результатів навчання. Врахувати при цьому психологічний стан учня не вдасться можливим. У сфері правосуддя широко обговорюється проблематика електронного суду. Важливо, щоб функція прийняття суддею рішення ніколи не була перекладена на машину. Адже є загроза розв'язання людських конфліктів механічно. Машина зможе прийняти законне рішення, діючи алгоритмічно, розв'язуючи задачу відповідно до законодавства. Але таке рішення буде позбавлене людяності, муд-

рості та справедливості.

Тенденція заміни людини в гуманітарній сфері є небезпечною, оскільки техніка, комп'ютер, робот, не маючи душі, не може розв'язати складні духовні, психологічні людські проблеми. Однак, те, що штучний інтелект надалі буде використовуватися в гуманітарних сферах є неодмінною ознакою сучасного техногенного суспільства. Це назавжди змінить роль людини в професії вчителя, лікаря, судді, поліцейського та ін.

У ХХІ столітті, в епоху нанотехнологій, стрімкого розвитку науково-технічної сфери, глобальних суспільно-політичних перетворень змінилася людина, її соціальні, культурні, економічні та інші потреби. Весь світ, зіткнувшись із пандемією, змінив своє буття. В кожній професії з'явилося поняття «дистанційної роботи». Тому соціономічні, артономічні професії набули елементи сигномічних та техномічних професій, оскільки засобом комунікації стали комп'ютерні, електронні, цифрові технології, а знаряддями – високотехнологічні механізми, роботи та ін.

Науковий прогрес, нові виклики і загрози, які пов'язані із пандемією, зумовили зникнення низки професій і трансформацію тих, які не втратили свого функціонального призначення. Виходячи з цього, класифікувати професії пропонуємо за критерієм їх функціонального призначення, який ґрунтується з деонтологічного погляду, на розумінні поняття «деонтологічний код професії».

Деонтологічний код таких професій ґрунтується на найвищих людських цінностях – доля, життя та здоров'я людини. Отже, за цим критерієм доцільно виокремити професії з найвищим ступенем відповідальності.

- педагогічні професії: вихователь, вчитель, викладач, тренер та ін.;
- юридичні: судя, прокурор, адвокат, нотаріус, слідчий та ін.;
- лікарські: медична сестра, лікарі всіх спеціалізацій;
- державна (цивільна, військова) служба: державні службовці, військовослужбовці, поліцейські.

1. Философский энциклопедический словарь / Гл. ред. Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Коваль, В.Г. Панов. – М., 1983. – с. 148.

2. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди; [редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін.]. – Київ: Абрис, 2002. – VI, 742 с.

3. Єхалов В.В., Клигуненко О.М., Мурзіна О.Ю. Медична деонтологія очима лікаря за фахом «Загальна практика – сімейна медицина». Сімейна медицина. 2015. № 6 (62). С. 33-35.

4. Скакун О.Ф. Юридична деонтологія: підручник. Харків: Еспада, 2008. 400 с.

5. Васильєва М. П. Теоретичні основи деонтологічної підготовки педагога : автореф. дис... доктора пед. наук : спец. 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / М. П. Васильєва. – Харків, 2004. – 38 с.

6. Вигуру К. Деонтология государственной службы / К. Вигуру. – М., 2003. – 168 с.

Садиков Мурат Абдикасович
професор кафедри правового
забезпечення господарської діяльності
Харківського національного
університету внутрішніх справ,
доктор економічних наук, професор

СТАН МІЖБЮДЖЕТНИХ ВІДНОСИН ОТГ У КОНТЕКСТІ ДЕРЖБЮДЖЕТУ НА 2021 РІК

Асоціація ОТГ країни висловлює стурбованість щодо показників і розрахунків міжбюджетних трансфертів передбачених бюджетом територіальних громад в проекті Закону України «Про Державний бюджет на 2021 рік». Згідно з прийнятим Законом України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (№157-VIII, 5 лютого 2015 року) до фінансової системи України входять фінанси місцевих органів самоврядування [1].

Цілісність ланки фінансової системи України передбачає її складну підпорядкованість, структуру, специфічні зв'язки, проте зупинімося на принципах формування і використання фінансів територіальних громад.

Згідно до статті 10, пп.1. Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (далі - ОТГ) держава надає можливість щодо формування власного бюджету від податкових надхо-

джені і інших джерел фінансування місцевого органу самоврядування.

Концепція місцевого органу самоврядування та створення його влади в Україні, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 р. № 333-р, передбачає створення законодавчої бази діяльності органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади на новій територіальній основі з визначенням повноважень та їх ресурсного забезпечення [3].

З метою стимулювання громад до об'єднання територіальних громад (ОТГ), а також з метою забезпечення ресурсної бази бюджетів ОТГ для фінансування видаткових повноважень Бюджетним Кодексом України визначено особливості формування бюджетів цих громад (ч. 4 ст. 67 Кодексу).

Бюджети ОТГ мають міжбюджетні відносини з державним бюджетом. Тобто, законом про державний бюджет на плановий рік цим бюджетам затверджуються обсяги міжбюджетних трансфертів. Це - базова дотація, освітня субвенція, медична субвенція, інші субвенції та дотації, якщо є підстави для надання та отримання відповідних міжбюджетних трансфертів (статті 97, 99, 100, 102, 103-2, 103-4 і 108 Кодексу).

Наприклад, на 2020 рік місцевим бюджетам, які мають взаємовідносини з державним бюджетом, в тому числі бюджетам ОТГ, крім базової дотації, освітньої та медичної субвенції, передбачено додаткову дотацію на здійснення переданих з державного бюджету видатків з утримання закладів освіти та охорони здоров'я та субвенцію на формування інфраструктури об'єднаних територіальних громад.

Так, законопроектом "Про внесення змін до Бюджетного кодексу України" (реєстр. № 4100-д від 05.11.2020) пропонується частину 5 статті 1036 Бюджетного кодексу України викласти у такій редакції: "Розподіл додаткової дотації на здійснення переданих з державного бюджету видатків з утримання закладів освіти та охорони здоров'я здійснюється між місцевими бюджетами у порядку, визначеному обласними державними адміністраціями, за погодженням з Кабінетом Міністрів України та затверджується рішенням про обласний бюджет, при цьому розподіл 50 відсотків обсягу додаткової дотації на здійснення переданих з державного бюджету видатків з утримання закладів освіти та охорони здоров'я між місцевими бюджетами здійснюється за підсумками першого півріччя за результатами виконання місцевих бюджетів у поточному бюджетному періоді."

Загалом обсяг дотації в порівнянні з проектом держбюджету-2021 (поданим на I читання) зменшився на 2 млрд. грн.

До Держбюджету на 2021 рік так і не повернулася інфраструктурна субвенція, яка в попередніх роках у повній мірі довела свою ефективність, мала чесний і справедливий розподіл. При цьому, до другого читання з'явилася субвенція на здійснення заходів щодо соціально-економічного розвитку окремих територій в розмірі 6 млрд. грн. (2,7 млрд. грн. – в загальному фонді та 3,3 млрд. грн. – в спеціальному) без розподілу. Практика попередніх років свідчить про нечіткий, непрозорий та несправедливий механізм розподілу даної субвенції.

Більше, ніж на 50 відсотків, зменшено обсяг ДФРР (- 4.9 млрд. грн.), призупинивши дію абзацу другої частини першої статті 241 Бюджетного кодексу України (згідно з прикінцевими положеннями законопроекту "Про Державний бюджет України на 2021 рік"), який вказував на те, що при складанні проекту Державного бюджету України ДФРР визначається в обсязі не менше 1 відсотка прогнозного обсягу доходів загального фонду проекту Державного бюджету України на відповідний бюджетний період.

Слід зауважити, що бюджети громад, які не об'єдналися, не отримують міжбюджетні трансферти із державного бюджету. Крім доходів, що отримували бюджети до їх об'єднання, зараховується 60% податку на доходи фізичних осіб. Раніше цей податок зараховувався до районного бюджету. Перелік доходних джерел бюджетів ОТГ визначено статтями 64 (загальний фонд), 69-1 (спеціальний фонд) та 71 (бюджет розвитку) Бюджетного Кодексу України.

Прогноз доходів зведеного бюджету на 2019 рік визначений з урахуванням поточного виконання бюджету, змін до податкового та бюджетного законодавства, і становить 1 292,7 млрд грн. Прогнозна сума доходів загального фонду зведеного бюджету на 2019 рік становить 1 175,0 млрд гривень [2].

Джерелом фінансування видатків є як доходи, закріплені Кодексом за бюджетами ОТГ, так і міжбюджетні трансферти з державного бюджету (базова дотація, освітня та медична субвенції, інші дотації та субвенції).

1. Про добровільне об'єднання територіальних громад. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/157-19/>

2. До Держбюджету на 2021 рік не повернуто інфраструктурну субвенцію, більше ніж на 50% зменшено обсяг ДФРР URL: <https://www.hromady.org/%d0%b4%d0%be->

3. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80/>

Наливайко Лариса Романівна
проректор, доктор юридичних наук,
професор, Заслужений юрист України

Глуховеря Андрій Віталійович
студент юридичного факультету

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

МОНАРХІЧНА ФОРМА ПРАВЛІННЯ: ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ

Сучасні держави, які є демократичними й мають власну систему органів державної влади, що функціонує на засадах принципу поділу влади, функціонують як у республіканській, так і в монархічних формах правління. Форма правління певною мірою зумовлює особливості реалізації демократичних принципів у функціонуванні механізму держави. Оскільки в літературі увага нині приділяється республіканським формам правління, доцільно проаналізувати сутність і роль обмежених монархій, які є демократичними державами й ефективно функціонують у сучасному світі. Наразі у світі існує 44 держави з монархічною формою правління, серед яких Великобританія, Японія, Швеція, Іспанія, Австралія, Нідерланди, Люксембург, Нова Зеландія й ін. Високий рівень демократичності зазначених держав, гарантування прав і свобод людини і громадянина та ефективність діяльності органів публічної влади, зумовлює актуальність дослідження монархічної форми правління.

Дослідженням особливостей сучасної монархічної форми правління займалися науковці, серед яких: К. Арановський, Й. Благож, С. Бостан, Е. Григоніс, Р. Гринюк, І. Ільїнський, Л. Ентін, В. Маклаков, М. Марченко, В. Нерсе-сянц, С. Серьогіна, Б. Страшун, М. Терещук, Є. Тихонова, М. Цвік, В. Чиркін та ін.

Слід наголосити, що монархія – це форма державного правління, за якої найвища влада повністю, або частково належить одній особі чи належать до правлячої родині. Влада передається у спадок. Частіше це відбувається від батька до сина, але є виключення. Наприклад, у Британській імперії влада на початку 20 століття перейшла від Георга шостого до його доньки Єлизавети другої.

Головною перевагою монархії є можливість прийняття моментальних рішень, коли на обговорення, узгодження й наради немає часу. У надзвичайній ситуації, коли час йде на хвилини, одноосібно прийняти рішення є значною перевагою. Іншою перевагою можна назвати здатність ефективно висувати найталановитіших людей на керівні посади державних структур. У монархії ця здатність вище ніж у інших республіках. Президент чи прем'єр-міністр, будуть бачити у талановитій людині конкурента який може з часом зайняти їх посаду, тому будуть всіляко притримувати його. Монарх не приймає участь у цій конкуренції, йому вигідно, щоб керівні посади займали найкращі фахівці своєї сфери, будь то генерал, міністр чи губернатор. Є випадки, коли монарх сам просував талановитих людей на керівні посади. Для нього, поразка країни – це загроза зречення, а загибель країни чи революція це смерть династії царів або імператорів.

У сфері соціальних відносин монархія проводить благородні принципи. Наприклад, вірність й чесність – один з найблагородніших й найголовніших критеріїв у відносинах між людьми. Держави, які мають монархічну форму правління, за умови ефективно сформованих та реалізованих монархічних принципів, є символом єдності багатонаціональної держави й запорукою громадянської стабільності. Навіть, такі сучасні монархії, як Великобританія, продовжують виконувати функцію єдності держави.

У межах дослідження варто також зауважити на негативних аспектах. Так, недоліком монархії можна назвати спадкування престолу, оскільки при спадкуванні влади немає жодних гарантій того, що дитина царя (майбутній спадкоємець престолу) не народиться хворою чи не матиме певних вад, які деструктивно впливатимуть на подальший розвиток держави. Така дитина може бути єдиним спадкоємцем царської династії. Дуже часто династичні спадкоємці проявляли деструктивні риси, що зумовлювало нестабільний або недемократичний розвиток держави. Прикладом може слугувати правління Ярослава Мудрого та його дітей: Ізяслава, Святослава та Всеволода. Ярослав Мудрий був вмілим полководцем, провів декілька вдалих реформ, які внесли вагомий вклад у розвиток освіти Київської Русі, видав збірку законів «Руська правда», розгромив Печенігів під столицею в 1036 році й уклав декілька династичних шлюбів, провадив ефективну зовнішню та внутрішню політику. Натомість

його сини, сприяли феодальній роздробленості й були не готові до князювання великою державою. Ярослав Мудрий, за роки його правління, встановив непорушний порядок речей, який його сини зруйнували [Терещук, М. М. Різновиди монархічної форми правління: порівняльна характеристика/ Держава і право. Юридичні і політичні науки : зб. наук. праць К. : Ін-т держави і права НАН України ім. В. М. Корецького, 2007. Вип. 38. С. 144.]. Ще одним з мінусів монархії є фаворитизм. Схильність монархів до висування свого фаворита була дуже поширена в вісімнадцятому столітті по всій Європі.

Слід наголосити, що більшість монархій припинило своє існування у Європі на початку двадцятого століття. Так династія Романових припинила своє існування у 1918 році. Імператора Германії Вільгельма другого після підписання Версальського мирного договору 1919 року оголосили зрадником. Він був останнім Кайзером Германської імперії, на ньому обірвалась династія Гогенцоллернів. У 1922 року Велике національне зібрання Туреччини прийняло указ, що відділив султана від халіфату. При цьому, титул «султан» був скасований. Так закінчилась історія Османської імперії яка налічувала шістьсот років правління султанів.

Однак, сьогодні функціонують монархії, які змогли трансформуватись відповідно до сучасних демократичних та соціальних тенденцій. Прикладом може слугувати Великобританія. Після світової війни, Британська імперія відпускає свої колонії, зберігши монархію. Династію Віндзорів започаткував Британський король Георг четвертий у 1917 році. Королева Єлизавета друга досі є королевою Великобританії, Австралії, Канади й інших колишніх колоній Британської імперії.

Важливо наголосити, що поняття «монархія» є загальним для варіативності форм, які мають власні переваги та недоліки. Тож, доцільно розглядати їх залежно від особливості кожної. Однак, підвищення ефективності будь-якої форми монархії є усунення тих недоліків, які характеризують монархію як загальне явище. Подолати їх можна, наприклад, шляхом політичних й економічних реформ, в яких будуть утворені допоміжні органи правління, серед яких реально функціонуючий парламент, колегія, дума чи сенат. Безсумнівно, монархія має право існувати, зважаючи на приклади держав, які провадять якісну державну політику, яка ефективно забезпечує права та свободи людини і громадянина, однак ця форма правління, як й інші, потребує ґрунтовного аналізу для підвищення рівня реалізації демократичних та правових цінностей, зважаючи на постійне оновлення тенденцій у цій сфері.

1. Бостан С.К. Історія держави і права зарубіжних країн. 2-е вид. перероб. й доп. : Навч. посібник. К.: Центр учбової літератури, 2008. 730 с.

2. Грубінко А.В. Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник. Тернопіль, 2010. 392 с.

3. Процюк І.В. Монархія як особлива форма державного правління

4. Терещук М. М. Різновиди монархічної форми правління: порівняльна характеристика/ Держава і право. Юридичні і політичні науки : зб. наук. праць К. : Ін-т держави і права НАН України ім. В. М. Корецького, 2007. Вип. 38. С. 144.

Припутень Дмитро Сергійович
професор кафедри
загальноправових дисциплін,
доктор юридичних наук, професор

Зігунов Володимир Геннадійович
слухач магістратури
юридичного факультету

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ПРАВО ГРОМАДЯН НА ЗВЕРНЕННЯ ДО ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Право громадян на звернення до органів державної влади та органів місцевого самоврядування гарантується Конституцією України та є однією з важливих гарантій демократичного устрою суспільства. Згідно із Концепцією створення Національної системи опрацювання звернень до органів виконавчої влади, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 червня 2011 р. № 589-р, реалізація даного права громадян включена у перелік пріоритетних напрямів їх діяльності.

Питання звернень громадян до органів державної влади та місцевого самоврядування в різних аспектах розглядали у своїх роботах С. Канзюба, О. Кравцов, В. Соболев, В. Тарануха та ін.

Ефективна робота досліджуваного інституту сприяє підвищенню прозорості та підзвітності державного управління, задоволеності громадян якістю державного управління, розширенню можливостей безпосередньої участі громадянського суспільства в процесах прийняття державних рішень і розвитку механізмів громадського контролю за діяльністю органів влади [1].

Згідно із даними служби державної статистики, громадяни досить активно використовують зазначене право. На нашу думку, зазначене свідчить про довіру з боку громадян до даного інституту, тобто вони вважають, що можуть вирішити свої проблеми за допомогою звернення до органів влади. Разом із тим, реалізація права на звернення має практичні проблеми, які вимагають загального рішення. Так, в межах нашого дослідження ми розглянемо найбільш актуальні.

Порядок звернень громадян до органів державної влади та місцевого самоврядування регулюється Законом України «Про звернення громадян». Проте, в Законі наявні певні прогалини.

Одна з головних проблем полягає в тому, що поза увагою залишилося питання з приводу якості роботи зі зверненнями громадян. Закон закріплює за державним органом, органом місцевого самоврядування обов'язок при отриманні звернення дати «письмову відповідь по суті порушених у зверненнях питань» (ст. 19), яке відповідає праву громадянина отримати відповідь по суті (ст.18) [2]. При цьому повинно бути забезпечено «об'єктивний, всебічний і своєчасний розгляд звернення, а у разі необхідності – за участю громадянина, який направив звернення». Однак, не передбачені вимоги до змісту «відповіді по суті» на задані у зверненні питання. Як результат, громадянин часто замість необхідної інформації або пропозиції реального вирішення його проблеми, отримує лише посилання на законодавчі норми, які і так йому були відомі, і які ніяк не сприяють вирішенню поставленої проблеми.

Значна кількість звернень надходить електронною поштою. Даний спосіб взаємодії між органами влади та громадянами є швидким, зручним і сприяє економії їх матеріальних і часових ресурсів [3]. У зв'язку з цим, представникам регіональної влади і органам місцевого самоврядування необхідно більше приділяти уваги розвитку інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури для взаємодії з громадянами.

Наступною є проблема з приводу того, що законодавець недостатньо чітко регламентує відповідальність за порушення вимог по роботі зі зверненнями громадян. Зокрема, у КУпАП міститься норма, яка передбачає відповідальність за порушення порядку розгляду звернень громадян у вигляді штрафу (ст. 212-3). Однак, дана стаття містить лише загальні формулювання і не розкриває, в чому конкретно може виражатися порушення такого порядку. Як правило, вона застосовується у разі порушення строків розгляду звернень. Згідно ст. 20 Закону України «Про звернення громадян», письмове звернення розглядається протягом 30 днів. У випадках передбачених законом, цей термін може бути продовжений. Але, не враховано, що деякі звернення мають терміновий характер і відповідь на них до кінця 30-денного терміну хоча і буде законною, але фактично вже несвоєчасною. Також, Закон не закріплює критерії з приводу того, що можна вважати «відповіддю по суті». Ст. 212-3 КУпАП передбачає заходи відповідальності за відмову від дачі потрібної інформації, а ст. 166-27 КУпАП – через ненадання адміністративної послуги. Проте, немає ні однієї статті, яка б встановлювала відповідальність за неналежну якість відповіді на звернення [4]. Зазначена законодавча прогалина призводить до того, що робота зі зверненнями часто стає формальною і не має на меті певної взаємодії з громадянами.

Отже, особливо досліджувані проблеми проявляються на регіональному рівні та рівні місцевого самоврядування. Так, громадяни, навіть з питань місцевого значення звертаються у вищестоящі органи влади, оскільки вважають, що місцева влада реагує тільки на вказівки «зверху», а на звернення громадян, які надійшли до них безпосередньо, або не реагують зовсім, або надають «відписки». Таким чином, порушується принцип субсидіарності при організації державного управління. Так, органам державної влади, регіональним та органам місцевого самоврядування, необхідно вжити дієвих заходів щодо врегулювання цього питання, як на законодавчому, так і на організаційному рівнях.

1. Про схвалення Концепції створення Національної системи опрацювання звернень до органів виконавчої влади від 09.06.2011 № 589-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/589-2011-p>

2. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 47. ст. 256.

3. Аналіз організації роботи зі зверненнями громадян 2019 р: звіт. Міністерство охорони здоров'я України. URL: https://moz.gov.ua/uploads/3/18671-analiz_organizacii_roboti_zi_zvernennami_gromadan_2019.pdf

4. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-X. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984, додаток до № 51, ст.1122 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>

Аксютіна Анастасія Володимирівна
старший викладач кафедри
цивільно-правових дисциплін
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук

ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ ПРОДЮСЕРА ЗА ДОГОВОРОМ ПРО НАДАННЯ ПРОДЮСЕРСЬКИХ ПОСЛУГ

Змістом правовідносин з надання продюсерських послуг є права і обов'язки їх суб'єктів. Саме через встановлення для себе прав і виконання обов'язків суб'єкти правовідносин досягають поставленої перед собою мети. Ці елементи правовідносин конкретизують норми права стосовно даних учасників у даних відносинах [1, с.98]. Виходячи з загальної теорії цивільного права, у зобов'язанні щодо надання послуг зміст такого зобов'язання полягає в обов'язку боржника надати послугу і право кредитора вимагати її надання. Послуга, як об'єкт зобов'язання і предмет правовідносин з надання продюсерських послуг, має бути надана належним чином. Для цього кредитор повинен учинити певні дії, які у зазначених правовідносинах набувають форми договірних умов.

Права і обов'язки сторін у двосторонніх договорах завжди взаємопов'язані між собою, є зустрічними: те, що для однієї сторони є обов'язковим складає зміст права вимоги другої сторони. Отже, поки одна сторона не виконає свій обов'язок, інша сторона не може реалізувати своє право.

Виходячи з суб'єктного складу продюсерських послуг, у кожній з його сторін – продюсера та автора (творця) або виконавця (артиста), в залежності від об'єкту надаваних послуг, зміст та обсяг прав та обов'язків, що виникають, є різним. Предметом нашого розгляду є саме права та обов'язки продюсера як суб'єкта даного виду відносин.

З сутності правовідносин з надання продюсерських послуг слідує, що основним обов'язком продюсера є надання замовнику – творцю (автору) або ж виконавцю (артисту), певної продюсерської послуги, за його замовленням. Тому, діяльність продюсера з надання продюсерських послуг, у цілому, повинна підпорядковуватися загальним правилам щодо надання послуг, а саме: воля на вчинення певної дії має бути похідною від волі клієнта; діяльність посередника повинна бути спрямована на досягнення максимально ефективного результату; дії посередника мають відповідати «правилу розумної людини» [2, с.286]. Діяльність продюсера, спрямована на здійснення суб'єктивних прав та обов'язків третіх осіб, повинна відповідати принципам розумності і бути спрямованою на максимально корисний ефект.

Особливістю продюсерських послуг є обов'язок продюсера надати послугу особисто. За загальним правилом, передбаченим ч.1 ст. 902 ЦК України, а також виходячи з правової природи продюсерської послуги та особи продюсера (креативність, підприємницькі якості тощо), саме продюсер повинен надати дану послугу особисто. Такий підхід, як вже зазначалося раніше, пов'язаний, по-перше, з існуванням нерозривному зв'язку нематеріальних послуг з особистістю, яка їх надає і, по-друге, з характеристиками особистої діяльності, на які зважає замовник при виборі виконавця необхідної йому послуги [2, с. 287].

Для споживача продюсерської послуги беззаперечно є важливим саме особистість особи, яка буде надавати продюсерську послугу, оскільки дана послуга є невід'ємним елементом від здійснення певних дій або діяльності продюсера, а його особа має суттєве значення для творця (автора) та/або виконавця (артиста). Якщо надавачем продюсерської послуги є юридична особа, то її споживач може ставити питання щодо особи конкретного працівника, який здійснюватиме дії з надання даної послуги. Зацікавленість споживача продюсерської послуги у конкретному виконавцеві обумовлена в першу чергу висококваліфікованими знаннями в тій або іншій сфері, творчими рисами особи – надавача продюсерської послуги, та її діловою репутацією.

Так, до спеціальних обов'язків продюсера з надання продюсерських послуг, виходячи з завдань, що покладаються на нього, можна віднести обов'язки, що пов'язані: по-перше, з забезпеченням творчої складової; по-друге, з вирішенням організаційно-кадрових питань; по-третє, що стосуються організаційно-фінансового забезпечення; по-четверте, пов'язані з просуванням створеного твору та доведення його до споживачів.

Зазначеним обов'язкам продюсера кореспондуються його права, що пов'язані з особами споживачів продюсерських послуг та їх функціями. Передусім продюсер має право вимагати від спожи-

вача послуг – автора та/або виконавця, прийняти надані продюсерські послуги, а також, у процесі створення програми, відеофільму й т.і. продюсер має право на корегування роботи режисера, художника, композитора й т.і. [3, с.19].

Крім того, продюсер має право залучати до створення творчого проекту будь-яких інших авторів та/або виконавців, в разі, якщо при цьому не порушатимуться права інтелектуальної власності інших осіб та про таку можливість попереджено споживача продюсерських послуг.

Коло повноважень продюсера включають й можливість його в будь-який час розірвати будь-які стосунки з будь-яким членом творчого колективу з мотивів невідповідності даного члену творчому задуму певного проекту, кваліфікаційним вимогам, невиконанням функціональних обов'язків та вимог продюсера (режисера-постановника) при створенні творчого проекту, порушенням умов та порядку створення проекту тощо. Зазначене право продюсера реалізується шляхом розірвання договору про надання продюсерських послуг в порядку, передбаченому ст. 907 ЦК України [4].

1. Черпахин Б.Б. Правопреемство по советскому гражданскому праву: учебное пособие– М.: Госюриздат, 1962. – 162 с

2. Донець, А. Г. Правові ознаки послуги як об'єкта цивільних прав. *Актуальні проблеми приватного права* : зб. матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 93-й річниці з дня народж. В. П. Маслова, Харків, 27 лют. 2015 р. Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого, Нац. акад. прав. наук України. Харків: Право, 2015. С. 285-290.

3. Кравченко О.О. Продюсер як суб'єкт авторського права у сфері шоу-бізнесу/ *Вітчизняний та світовий досвід правового регулювання відносин у сфері інтелектуальної власності*: Збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції. Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2015. С.17-21.

4. Цивільний Кодекс України від 16 січня 2003 р. № №№ 40-44, ст.356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 25.10.2019)

Бахчев Костянтин Вікторович

доцент кафедри загальноправових дисциплін,
кандидат юридичних наук

Жир Анна Володимирівна

студентка юридичного факультету

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

РОЛЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ: ЗОВНІШНЯ ПРОГРАМА ДОПОМОГИ УКРАЇНІ

Актуальність даної теми дослідження полягає у тому, щоб з'ясувати що являє собою Європейський союз і яка його роль у міжнародних відносинах. Це має важливе теоретичне та практичне значення не тільки для молодих науковців-правознавців, а й для кожної людини задля підвищення її рівня правосвідомості.

Базою для написання наукової роботи були праці відомих науковців, таких як О. Біла, С. Білошицький, О. Вонсович, С. Горобаха, Я. Дегтяр, М. Кордон, Т. Кожухова, Д. Лікарчук, М. Марцинюк, О. Панасюк, М. Суржинський, В. Ткачук, Є. Хан, О. Череп, В. Шатурма, П. Яроцький та інші.

Європейським союзом є об'єднання незалежних держав-членів, які розташовані в Європі, для створення економічного та політичного союзу з метою спільної праці задля миру та процвітання. На сьогоднішній день до нього входять 27 країн. Країни-члени цього союзу утворили спільні інституції, яким делегували деякі свої повноваження, серед них основними та головними є Європейський парламент, Європейська Комісія та Рада Європейського Союзу. По суті він є унікальним утворенням, бо включає в себе ознаки як міжнародної організації, так і держави, але не є не тим, не іншим. Вступити у нього може держава, яка відповідає Копенгагенським критеріям. Тобто у ній повинні дотримуватися демократичні принципи, повага до прав і свобод людини, принципи верховенства права. Також ця країна-кандидат повинна бути економічно розвинута та обов'язково визнавати правила та стандарти Європейського Союзу, закріплені в його установчих договорах.

Європейський союз існує з моменту набрання ним чинності вже 27 років і країни, які в нього

входять, вже створили зону безпеки, миру та толерантного відношення до прав та свобод людини.

Роль Європейського Союзу можна виділити через його цілі та завдання, закріплені Амстердамським договором. Так, головними цілями Європейського Союзу є створення міцного союзу народів Європи; сприяння збалансованому та тривалому економічному прогресу завдяки ліквідації внутрішніх кордонів, посиленню економічної і соціальної взаємодії; утвердження власної ідентичності в міжнародній сфері шляхом проведення спільної зовнішньої політики і політики в галузі безпеки, а в перспективі – і спільної оборонної політики; розвиток співробітництва в юридичній сфері; збереження та примноження загального добробуту [1]. Можна сказати, що метою Союзу є синтез його економічних, політичних, соціальних, гуманітарних та культурних завдань.

На сьогоднішній день, коли Європейський Союз досяг певної збалансованості та стабільності, його головним завданням постає досягнення миру та безпеки поза його межами. Він створює різноманітні програми допомоги країнам, які цього потребують [3].

Основним інструментом, який допомагає Україні, є Європейський інструмент сусідства Європейського Союзу. Лише через нього Україна отримує починаючи з 2014 року приблизно 200 млн. євро., які направляються на розвиток економіки, державного управління та громадянського суспільства [2].

Іншою програмою є Стратегічна програма допомоги Україні на 2018-2020 роки, затверджена Європейською Комісією, через яку також надаються кошти. В основі цієї програми лежить чотири сектори розвитку: економіка, довкілля, державне управління та соціальна політика.

Європейський Союз не оминув й Україну в час спалаху COVID-2019, надавши останній фінансову допомогу на суму близько 190 млн. євро. Ці кошти спрямовані насамперед на підтримку охорони здоров'я, тобто на придбання ліків, захисних масок та зміцнення спроможності органів здоров'я реагувати на спалахи захворювань. Окрім цього, матеріальна допомога націлена на підтримку та забезпечення ліквідності малого, середнього підприємництва та фермерських господарств. Європейська комісія Європейського Союзу також виділяє гуманітарну допомогу населенню, що постраждало від агресії Росії.

Нещодавно 22 квітня 2020 року, Європейська Комісія зробила оголошення про надання так званої «додаткової макро-фінансової» допомоги Україні у сумі 1.2 млрд. євро. На її думку, ці кошти допоможуть країні підтримувати економічну стабільність та платіжний баланс.

Отже, у зв'язку з вищенаведеним, можна зробити наступні висновки. Європейський союз є політичним та економічним союзом держав-членів, спільною метою яких є досягнення миру, безпеки та процвітання у всіх сферах життя. Окрім цього Європейський союз спрямований на підтримку інших країн, включаючи Україну. Європейська комісія створює різноманітні програми надання фінансової допомоги Україні, навіть у такий нелегкий час у зв'язку з поширенням короно вірусної інфекції.

1. Право Європейського Союзу: Навчальний посібник за заг. ред. Р.А. Петрова. 3-тє видання. К.: *Истина*. 2010. 376 с.

2. Філонов О. В., Філонов В. П., Бесчастний В. М. Право Європейського Союзу: навчальний посібник. К.: *Знання*. 2014. 366 с.

3. Право Європейського Союзу: основи теорії : підручник. За заг. ред. проф. І. В. Яковюка; *Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Каф. права ЄС. Харків: Право*. 2019. 357с.

Наливайко Лариса Романівна
проректор, доктор юридичних наук,
професор, Заслужений юрист України

Новікова Марина Володимирівна
викладач кафедр
загальноправових дисциплін

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ПРАВОВИЙ ПРЕЦЕДЕНТ У НАЦІОНАЛЬНІЙ ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ: ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ

Система джерел права має визначальне значення під час формування та розвитку законодавства держави. Однак, глобалізаційні процеси, учасником яких є Україна, зумовили інтеграцію різних нетрадиційних аспектів у правові системи суспільства і держави. Зокрема, сьогодні особливе місце се-

ред джерел права в Україні займає правовий прецедент. Необхідність дослідження особливостей реалізації правового прецедента зумовлена потребами науки теорії права, яка розробляє фундаментальні основи для вдосконалення вітчизняної правової системи.

Дослідженням питання ролі та значення, а також особливостей та місця правового прецеденту в національних правових системах приділялась увага багатьох науковців, серед яких М. Козюбра, Н. Кузнєцова, Р. Майданик, А. Марченко, С. Муромцев, Л. Наливайко, Т. Нешатаєва, Н. Оніщенко, О. Петришин, П. Рабінович, Я. Романюк, Е. Северен, Н. Стецик, Б. Топорин, С. Шевчук, Ю. Шемшученко та ін.

Дослідження місця та ролі судового прецеденту у системі джерел національного права необхідно розпочати з визначення власне самого поняття «джерела права». Так, Н. Пархоменко джерелом права називає зовнішню форму об'єктивації правової норми, яка тільки після об'єктивації стає загальнообов'язковою, а її реалізація забезпечується відповідними засобами державного примусу [5, с. 233]. У свою чергу М. Марченко зазначає, що суть усіх наукових позицій зводиться до такого: джерелами права, по-суті, визнаються «фактори, які створюють право», а різниця існує лише у тому, що визнає той чи інший дослідник у якості правотворчого фактора [4, с. 43]. О. Дашковська вказує, що згідно широкого підходу джерело права розуміють не лише як витoki права або правотворчу силу, а також як форми і способи закріплення і зовнішнього вираження правових норм. Також він робить висновок про те, що розглядати джерела права лише в якості фактора, який формує право чи зовнішньої форми об'єктивації чи вираження правових норм звужує зміст поняття [2, с. 12]. Таким чином, поняття «джерело права» не має універсального визначення та єдиного розуміння у правовій науці і є за своєю суттю багатограним і складним явищем. У даній статті ми розглядатимемо під джерелом права ті чинники, які формують право і форми, які їх виражають.

У юридичній літературі виокремлюють такі основні зовнішні форми (джерела) права: 1) нормативно-правовий акт; 2) нормативно-правовий договір; 3) правовий звичай; 4) правовий прецедент; 5) принципи права; 6) правова доктрина; 7) релігійні джерела [3, с. 193]. Цілком природно, що не всі джерела права мають однакове значення в їх системі та виконують спільні регулятивні функції. Так, правовий прецедент набув більш поширеного застосування в країнах англо-саксонської системи права, а в романо-германській системі права має допоміжне значення.

Значення таких правових прецедентів на тлумачення норм правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні є безспірним. Воно зростає у зв'язку з поширенням на Україну юрисдикції Міжнародного суду ООН, Міжнародного комерційного арбітражного суду при Міжнародній торговій палаті, Міжнародного центру з врегулювання інвестиційних спорів, Європейського суду з прав людини, Міжнародного центру по вирішенню інвестиційних спорів (ICSID), а також з огляду на прийняття Україною *acquis communautaire*, одним з джерел якої є рішення Європейського суду [7, с. 72]. Особливе значення в цьому аспекті мають рішення Конституційного суду України, постанови пленумів Верховного суду України та Вищих спеціалізованих судів України тощо, що узагальнюють судову практику і роз'яснюють чинне законодавство в сфері правового регулювання різних видів публічної діяльності.

Незважаючи на те, що в Україні судова практика тривалий час не визнавалася джерелом права, нижчі судові інстанції завжди намагалися слідувати практиці вищих судів при вирішенні аналогічних справ, оскільки в іншому разі їх рішення могли бути скасовані в апеляційному чи касаційному порядку. Це означає, що судова практика вищих судових інстанцій завжди виступала орієнтиром як для нижчих судів, так і для інших правозастосовних органів. Як правило, судова практика може надати переконливе обґрунтування для судового рішення, але посилання виключно на неї недостатньо [1, с. 287]. Воно має бути поєднане з посиланням на відповідний нормативно-правовий акт, нормативно-правовий договір або інше формально обов'язкове джерело права. В Україні джерелами права є рішення Верховного Суду України, Конституційного Суду України, а також Європейського Суду з прав людини. Частина друга ст. 152 Конституції України говорить про те, що «закони, інші правові акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність».

Ознаки «квазіпрецедентного» права мають також рішення Конституційного Суду України щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України, які приймаються у ході реалізації відповідних конституційних повноважень, закріплених у ст. 150 Конституції України. Загальнообов'язковий характер мають рішення Конституційного Суду України стосовно визначення конституційності правових актів. Аналогічних висновків можна дійти при характеристиці юридичної природи рішень Конституційного Суду України: оскільки він є «єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні» (частина друга ст. 147 Конституції України), його рішення щодо застосування Конституції Украї-

ни, зокрема прецедентного характеру, мають остаточний та загальнообов'язковий характер [6, с. 120]. Крім того, практика Верховного Суду України є обов'язковою для застосування нижчими судами при вирішенні подібних справ як допоміжне джерело поряд із основними джерелами права. Як джерело права при розгляді справ суди в Україні застосовують практику Європейського суду з прав людини, іноді звертаючись до рішень Європейського суду з прав людини як до джерела права.

Отже, для України правовий прецедент сьогодні є допоміжним джерелом права, який відіграє особливу роль під час діяльності судів, особливо протягом останніх років, зважаючи на тенденцію зближення англо-саксонської та романо-германської правової систем права. Відповідно, застосування правового прецеденту хоча і має визначальне значення для практичної діяльності, однак потребує підкріплення офіційним джерелом права: нормативно-правовим актом, договором тощо. До того ж, особливе значення правовий прецедент посідає у системі конституційного права, зокрема через рішення Конституційного Суду України. Загалом, правовий прецедент має на меті подолання прогалин у чинному законодавстві, або тлумачення правових норм, тому його імплементацію у національну правову систему України можна вважати розвитком демократичних принципів у нашій державі.

1. Глоба А.О. Вплив застосування судового прецеденту на формування національної системи права в деяких європейських країнах: теоретико-правовий аналіз. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 1. С. 286-289.

2. Дашковська О. Судовий прецедент і судова практика як джерела права. *Вісник Академії правових наук України* : зб. наук. пр. – Харків, 2011. № 1. С. 34–41.

3. Луць Л.А. Загальна теорія держави та права: навч.-метод. посібник (за кредитно-модульною системою) / Л.А. Луць. – К.: Атака, 2008. 412 с.

4. Марченко М.Н. Источники права: учеб. Пособие. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – 760 с.

5. Пархоменко Н.М. З'ясування дійсного змісту категорій «форма» та «джерело» права як передумова ефективної реалізації прав і свобод людини і громадянина / Н.М. Пархоменко // «Проблеми реалізації прав і свобод людини і громадянина в Україні»: монографія / кол. авторів; за заг. ред. Н.М. Оніщенко, О.В. Зайчука. – К.: ТОВ «Вид-во «Юридична думка», 2007. – С. 216-236.

6. Сахнюк В.В. Роль та місце судового прецеденту у системі джерел національного права. *Молодий вчений*. 2017. № 5.1. С. 119-122.

7. Цвіркун Ю.І. Правовий прецедент як стримувальний чинник допущення протиправності колегіальними суб'єктами публічної адміністрації. *Правова позиція*. 2019. № 1. С. 70-80.

Бондар Олександр Сергійович
доцент кафедри
цивільно-правових дисциплін
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук

ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗВІЛЬНЕННЯ ПРАЦІВНИКІВ ЗА НЕВІДПОВІДНІСТЬ ЗАЙМАНІЙ ПОСАДІ

Встановлення, зміна та припинення трудових відносин між працівником і роботодавцем це закономірний процес з одного боку у пошуку і бажанні працівника мати високооплачувану та довготривалу роботу на підприємстві, а з іншого у мінімізації витрат роботодавця пов'язаних зі сплатою належних з нього податків за кожного працюючого у нього працівника, а також інших фінансових витрат пов'язаних з відсутністю компетенції у працівника стосовно його трудової функції. Роботодавець має право припинити трудовий договір з тим або іншим працівником, в якому підприємство не має потреби. Керівник підприємства намагається звільнити тих працівників, які з причин як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру перешкоджають розвитку виробництва, гальмують його або заподіюють шкоду. З огляду на це, задля гарантування порядному та сумлінному працівнику належного рівня реалізації та захисту трудових прав і унеможливлення суб'єктивізму з боку роботодавців під час обрання кандидатур серед працівників для звільнення, вкрай важливо удосконалити правовий механізм звільнення працівників за невідповідність займаній посаді.

На законодавчому рівні порядок та умови звільнення працівників за невідповідність займаній посаді врегульовано ст.ст. 40, 43, 44, 49² Кодексу законів про працю України [1], законами «Про державну таємницю» [2], «Про охорону праці» [3] та іншими нормативними актами, в тому числі і лока-

льними. Проте у наукових джерелах має місце ґрунтовна позиція щодо подальшої розробки спеціальної нормативної бази з питань порядку та умов звільнення окремих категорій працівників.

Зокрема, професор М.І. Іншин зауважує: «Не викликає сумніву те, що назріла потреба створення правового механізму, котрий спроможний був би забезпечити вивільнення працівників із системи органів внутрішніх справ. І якщо визначальні положення, які цього стосуються, будуть вказані в законах, то детальний механізм їх реалізації повинен міститись у нормах підзаконного характеру. Оскільки процес вивільнення вже розпочався, негайно треба розробити і прийняти Положення «Про порядок вивільнення, працевлаштування працівників органів внутрішніх справ та надання їм пільг і компенсацій» [4].

Частково погоджуючись із вказаною позицією треба окремо наголосити на тому, що питання такої складності та важливості, які безпосередньо пов'язані з реалізацією та захистом конституційних трудових прав працівників обов'язково повинні бути врегульовані тільки на законодавчому рівні, відповідний правовий механізм їх реалізації також повинен бути визначений у законі, оскільки виконання його положень жорсткіше та суворіше гарантується в сучасних умовах, а ніж приписи підзаконних нормативно-правових актів, зокрема й локального характеру.

Важливо підкреслити, що у зарубіжних країнах порядок та умови звільнення працівників також доволі детально врегульовано у правовому сенсі. На думку І.Я. Кисельова регламентація індивідуальних звільнень у країнах Заходу характеризується «деталізацією і продуманістю, значною гнучкістю». Головні підстави класифікації таких звільнень — характер причини звільнення, наявність обов'язку у роботодавця виплачувати вихідну допомогу або обов'язку сторін трудового договору щодо попередження про звільнення. Зазначені «юридичні конструкції», критерії класифікації, від яких залежать особливості процедури припинення різних видів трудового договору, використовуються у різних сполученнях. Вони додають регулюванню звільнень достатню «лабільність і розмаїтість», надаючи можливість змоделювати звільнення таким чином, щоб у кінцевому рахунку були враховані «кардинальні потреби наймачів» і в той же час інтереси найманих працівників, тобто права й законні інтереси обох сторін трудового відношення, потреби суспільства. На думку вченого, відбувається свого роду «нормалізація» і «раціоналізація» процесу звільнень, що пом'якшує їх «гостроту і вибухонебезпечність з точки зору стабільності існуючої суспільної системи». Щодо колективних звільнень працівників, то трудове право на Заході допускає і легалізує «колективні звільнення» з економічних, технічних і організаційних причин, що призводить до змін у чисельності робочої сили. Причини ці розглядаються дуже широко: технічний прогрес, зміни в організації виробництва і праці, у структурі підприємства, скорочення попиту в результаті коливань економічної кон'юнктури, посилення іноземної конкуренції, заходи, прийняті керівництвом підприємства щодо підвищення ефективності виробництва. У більшості країн існує окрема регламентація індивідуальних і колективних звільнень. Винятки складають ФРН та Ізраїль, де колективні звільнення розглядаються як автоматична сума (кумуляція) індивідуальних звільнень. Рішення про колективні звільнення приймає одноосібно підприємець на власний розсуд, оцінка і критика якого не входить до компетенції судів або інших державних органів, а також арбітражу. Разом із тим встановлені в законах та інших юридичних актах правила, що стосуються порядку і процедури колективних звільнень, вводять певні форми суспільного контролю і передбачають заходи щодо упорядкування та пом'якшення наслідків звільнень для працівників. Сутність цих правил зводиться до: попередження працівників, котрі звільняються, профспілки або органу представництва колективу підприємства; повідомлення про звільнення державного адміністративного органу або одержання його формального схвалення; проведення переговорів з органом представництва трудового колективу або профспілкою про можливість скорочення масштабів і пом'якшення наслідків звільнення для працівників; визначення критеріїв черговості звільнень (облік виробничого стажу, родинний стан тощо); встановлення обов'язку підприємців платити працівникам, котрі звільняються, спеціальну допомогу або виплати з державного централізованого фонду або те й інше; збереження за звільненим працівником протягом визначеного часу (від 3-х місяців до 2 років в окремих країнах) переважного права на поновлення на колишній роботі [5].

Важливо зазначити, що законодавство про працю не передбачає механізму (порядку) визначення кандидатур на звільнення за невідповідність займаній посаді чи виконуваній роботі, оскільки за цих підстав можливо звільнити працівника тільки за станом здоров'я, тобто коли йому забороняється за медичним висновком виконувати певну роботу, або за браком кваліфікації для виконання роботи на заміщуваній посаді.

Отже, дуже важливо в умовах сьогодення, коли в економіці нашої держави все ще лютує світова криза, а деструктивні наслідки від поширення коронавірусної епідемії що вже виражаються у критті багатьох підприємств, а отже і стрімкого росту безробіття, незаконних звільненнях, як резуль-

тат небажання роботодавця піклуватись про забезпечення належних і безпечних умов праці для своїх робітників ще більше загострюють це питання, внести зміни до чинного законодавства щодо визначення конкретного правового механізму при проведенні звільнення працівників за невідповідність займаній посаді чи виконуваній роботі, особливо у частині визначення кандидатур на звільнення, що дійсно гарантує кожній людині, яка виконує належним чином свої обов'язки та визначену у трудовому договорі трудову функцію, уникнути звільнення за вказаною підставою у результаті проведення атестації, та мінімізує суб'єктивізм у цьому питанні з боку роботодавця, оскільки мова йде все ж таки про звільнення за відсутності провини з боку працівника, тобто за наявності об'єктивних умов які перешкоджають йому виконувати доручену роботу. Відтак, ст.49² КЗпП України необхідно доповнити нормою, яка б закріпила це правило: «кандидатів на звільнення серед працівників, які підпадають під звільнення за невідповідність займаній посаді чи виконуваній роботі в наслідок недостатньої кваліфікації, визначає роботодавець та трудовий колектив чи інший уповноважений на представництво його інтересів орган або особа».

1. Кодекс законів про працю України : Закон, Кодекс від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення 09.04.2021).
2. Про державну таємницю : Закон України від 21.01.1994 № 3855-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text> (дата звернення 09.04.2021).
3. Про охорону праці : Закон України від 14.10.1992 № 2694-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text> (дата звернення 09.04.2021).
4. Іншин М. Щодо правового статусу співробітників органів внутрішніх справ, які звільнені за скороченням штатів. Право України. 1998. №11. С. 116-117.
5. Киселев И.Я. Сравнительное и международное трудовое право: Учебник для вузов. М.: Дело. 1999. С. 166.

Верба Ірина Олександрівна
доцент кафедри
загальноправових дисциплін
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук

СУДОВИЙ РОЗСУД ЯК ПОЗИТИВНИЙ ОBOB'ЯЗОК АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДУ: ЗАГАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

На теперішній час правники висловлюють думку, що під дискреційним повноваженням слід розуміти таке повноваження, яке надає певний ступінь свободи державному органу при прийнятті рішення, тобто, коли у межах, які визначені законом, такий орган має можливість самостійно (на власний розсуд) вибрати один з кількох варіантів рішення.

Метою цього дослідження є пошук визначення, критеріїв та меж, правил застосування судового розсуду (дискреційного повноваження суду при здійсненні правосуддя), із врахуванням того, що завданням адміністративного судочинства завжди є контроль легальності рішень, дій або бездіяльності суб'єктів владних повноважень.

Критерії такого контролю визначені частиною другою статті 2 Кодексу адміністративного судочинства України, а саме, у справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень адміністративні суди перевіряють, чи прийняті (вчинені) вони: 1) на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України; 2) з використанням повноваження з метою, з якою це повноваження надано; 3) обґрунтовано, тобто з урахуванням усіх обставин, що мають значення для прийняття рішення (вчинення дії); 4) безсторонньо (неупереджено); 5) добросовісно; 6) розсудливо; 7) з дотриманням принципу рівності перед законом, запобігаючи всім формам дискримінації; 8) пропорційно, зокрема з дотриманням необхідного балансу між будь-якими несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи і цілями, на досягнення яких спрямоване це рішення (дія); 9) з урахуванням права особи на участь у процесі прийняття рішення; 10) своєчасно, тобто протягом розумного строку.

У пункті 7 частини першої статті 4 Кодексу адміністративного судочинства України наведено визначення терміну «суб'єкт владних повноважень», який вживається в адміністративному судочинстві

тві в такому значенні: це орган державної влади (у тому числі без статусу юридичної особи), орган місцевого самоврядування, їх посадова чи службова особа, інший суб'єкт при здійсненні ними публічно-владних управлінських функцій на підставі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень, або наданні адміністративних послуг.

Важливо також враховувати, що адміністративний суд, тобто суд, до компетенції якого Кодексом адміністративного судочинства України віднесено розгляд і вирішення адміністративних справ, здійснює адміністративне судочинство шляхом розгляду і вирішення адміністративних справ одноособово або колегіально у порядку, встановленому вказаним Кодексом.

При цьому, суд, у розумінні Кодексу адміністративного судочинства України, це - суддя адміністративного суду, який розглядає і вирішує адміністративну справу одноособово, колегія суддів, інший визначений цим Кодексом склад адміністративного суду, а судовий процес - правовідносини, що складаються під час здійснення адміністративного судочинства.

Здійснення правосуддя передбачає реалізацію функцій суду у конституційних межах та з метою гарантування конституційних прав особи.

Проблематика розсуду (дискреції) органів державної влади, її визначення, мета та завдання тривалий час є предметом дослідження як науковців, так і професійних суддів, міжнародних консультаційних органів, правників.

Дискреція та її межі аналізується у переважних випадках у світлі порушень встановлених законом правил та процедур, дисциплінарних порушеннях, тобто негативному аспекті діяльності суб'єктів владних повноважень.

Суд, у розумінні Кодексу адміністративного судочинства України, не є суб'єктом владних повноважень, поряд із цим, через призму статті 19 Конституції України, є логічною оцінка правозастосовної діяльності суду через принципи адміністративного судочинства та загальні критерії, визначені частиною другою статті 2 Кодексу, оскільки той хто оцінює не може вимагати від владного суб'єкта абсолютного підпорядкування принципу верховенства права, якщо сам не є підкореним цьому принципу та не діє за його правилами.

Метою цього дослідження є вивчення позитивного аспекту судового розсуду при здійсненні правосуддя.

За латиною «discretio» це – поділ, розрізнення, а «discretor» - той що відокремлює, той що розрізняє.

Discretio, discretor походять від слова discerno (лат.) – відокремлювати, розрізняти, розпізнавати та вирішувати і залагоджувати.

Як зазначив Конституційний Суд України у рішенні від 13.06.2019 № 5-р/2019, Конституція України містить низку фундаментальних положень щодо здійснення державної влади, за якими, зокрема: права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (частина друга статті 3); органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (частина друга статті 19); в Україні визнається і діє принцип верховенства права.

У вказаному рішенні Конституційний Суд України наголосив, що названі конституційні приписи перебувають у взаємозв'язку, відображають фундаментальне положення конституціоналізму щодо необхідності обмеження державної влади з метою забезпечення прав і свобод людини та зобов'язують наділених державною владою суб'єктів діяти виключно відповідно до усталених Конституцією України цілей їх утворення.

Таким чином, при здійсненні правосуддя реалізація дискреційних повноважень суду також має здійснюватися як у конституційних межах, так і з метою гарантування конституційних прав особи.

Процесуальний закон визначає випадки, завдання, межі та процедуру реалізації судового розсуду (дискреції).

Адміністративний та кримінальний процеси, у порівнянні із господарським та цивільним, мають специфіку реалізації судового розсуду з огляду на завдання вказаних судочинств, є більш складними та унормованими.

Судовий розсуд при вирішенні спору виражається, зокрема, у виборі аргументів, яким обов'язково має бути надана оцінка у судовому рішенні; виборі способу реагування на зловживання процесуальними правами із виключного переліку заходів; призначенню судом першої інстанції справи до розгляду у колегіальному складі у випадках, коли такий склад не є обов'язковим; виправленні помилки у судовому рішенні за ініціативою суду; виборі провадження у якому розглядатиметься

справа, за виключенням обов'язкового виду провадження; встановленні процесуальних строків та оцінки поважності їх пропуску; вирішенні питання достатності доказів, але не їх належності; виборі строку складення повного рішення (у встановлених межах); вирішенні питання про зупинення провадження у справі у встановлених випадках; присудженні суми витрат на професійну правничу допомогу; визначенні розміру моральної шкоди.

Суд касаційної інстанції, зокрема, наділений розсудом передачі справи Великій Палаті Верховного Суду у разі виявлення правової проблеми, яка може бути наділена характером виключності (стаття 347 КАС України, пункт 49 постанови Верховного Суду від 16.04.2020 у справі № 640/14672/19); надання оцінки наявності питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики, як підставу прийняття касаційної скарги до розгляду (стаття 328 КАС України).

Судовий розсуд також має місце у випадках, коли процесуальний закон застосовує такі формулювання, як «суд може» (у КАС України більше 70 разів), «за ініціативою суду». Сторони, користуючись процесуальними правами, залишають вирішення поставлених питань чи клопотань на розсуд суду, заявляючи про це у судовому засіданні.

Право суду самостійно обрати ефективний спосіб захисту порушених прав та вийти за межі позову є яскравим прикладом судового розсуду

Кажучи про судовий розсуд, що впливає на результат вирішення спору, звернемось до норм Кодексу адміністративного судочинства України, зокрема до частини другої статті 5 та частини другої статті 9, якими встановлені умови реалізації розсуду, застосовування якого суд має обґрунтувати, не обмежуючись фактом застосування такої процесуальної норми:

- захист порушених прав, свобод чи інтересів особи, яка звернулася до суду, може здійснюватися судом також в інший спосіб, який не суперечить закону і забезпечує ефективний захист прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень;

- суд може вийти за межі позовних вимог, якщо це необхідно для ефективного захисту прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

Система розподілу влади у Державі передбачає, що діяльність всіх державних органів, у тому числі судів, має спрямованість на утвердження і забезпечення встановлених Конституцією України та законами України прав, свобод та інтересів фізичних та юридичних осіб.

При здійсненні правосуддя суд, як і інший орган державної влади, має встановлені законом порядок і спосіб дії, які обумовлені як межами, так і завданнями.

Суд, як і інший орган державної влади, при здійсненні правосуддя має свободу розсуду, обмежену законом, та обов'язком виконання завдань та додержання принципів судочинства.

Отже, в позитивному аспекті, судовий розсуд завжди має бути підпорядкованим завданню адміністративного судочинства - справедливому, неупередженому та своєчасному вирішенню судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

Використання судом права розсуду має відповідати й критеріям пропорційності, об'єктивності, забезпеченню балансу між правами, інтересами особи та суспільства.

Судовий розсуд має реалізовуватись добросовісно, вмотивовано, доцільно, адекватно, переслідуючи легальну мету та відповідати концепції справедливості, у тому числі для стороннього спостерігача.

В такому випадку, судовий розсуд (дискреція) це - механізм ефективного судового захисту.

Отже, судовий розсуд – це правозастосовна діяльність суду, передбачена правовими нормами, що вчиняється у передбачений процесуальним законом спосіб, з метою ефективного захисту порушених прав, свобод та інтересів особи, із забезпеченням завдань та додержанням принципів судочинства.

Метою застосування (реалізації) розсуду, у тому числі судового, є вирішення та залагодження конкретної правової ситуації, а застосування дискреційних повноважень направлено на прийняття законних, ефективних та справедливих судових рішень.

В дослідженнях питань розсуду науковцями увага приділяється межах дискреції та способам її реалізації, проте не визначається суб'єкт, який таку дискрецію здійснює (реалізує).

Вважаю за можливе назвати такого суб'єкта «дискретором», тобто особою яка у законний порядок і спосіб реалізує свободу розсуду.

Із врахуванням меж цього дослідження, умовами такого розсуду можна визначити наступні:

- суб'єкт застосування розсуду – дискретор (суд одноособово або у складі колегії), завжди

діє у визначених законом рамках;

- дискреція іноді полягає у пошуку легітимного виходу із ситуації, яка не врегульована законодавством, проте така дискреція не може бути необмеженою;
- дискреція завжди обмежується принципом законності, у такий спосіб реалізується пряма дія принципу верховенства права;
- дискретори повинні діяти у спосіб, сумісний із зобов'язаннями Держави за Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод - що є мінімальним стандартом охорони прав особи;
- закон повинен чітко вказувати на обсяг будь-якої дискреції, якщо надана дискреція матиме характер необмеженої волі – це не відповідатиме принципу верховенства права;
- якщо суд помилково діє як дискретор – порушується принцип верховенства права.

Таким чином, розсуд не є довільним, межами розсуду завжди буде закон.

При цьому:

- закон, який надає право розсуду, повинен визначати сферу дії такої свободи розсуду;
- верховенству права суперечило б таке становище, коли свобода розсуду надавалася необмеженою;
- в законі повинна бути вказана сфера будь-яких таких форм розсуду і то, як така свобода розсуду повинна здійснюватися, це повинно бути зазначено досить ясно, для того щоб окрема людина була належним чином захищена від свавілля.

З огляду на викладене, можна зробити висновок, що при здійсненні правосуддя суд, як і інший орган державної влади, має встановлені законом порядок і спосіб дії, які обумовлені як межами, так і завданнями.

Розсуд у процесуальному праві можна умовно розділити на «розсуд як процедуру» та «розсуд як результат».

Також, умовно розсуд можна назвати:

- «м'яким», коли його реалізація безпосередньо не впливає на вирішення справи по суті, та
- «твердим», коли його реалізація прямо впливає на спосіб захисту права, тобто зміст резолютивної частини рішення, постанови суду.

Таким чином, дискреція завжди є елементом владної дії, пов'язаної з владними повноваженнями та їх носіями.

Загальними правилами дискреції (розсуду) є:

- обсяг дискреції – повноваження не може бути необмеженим, інакше виникає ризик свавілля;
- спосіб реалізації: дія або рішення, темпоральні межі для їх прийняття (вчинення), процесуальний порядок;
- межі реалізації: пряма дія принципу верховенства права, досягнення «позитивного ефекту».

Л.М. Лобойко, Н.В. Глинська у своїх дослідженнях, із посиланням на практику Європейського суду з прав людини, зокрема зазначали, що вимір суттєвості порушень, який застосовує у своїх рішеннях ЄСПЛ, демонструє виважений підхід до оцінки характеру допущених порушень належної процедури з точки зору їх можливого впливу на загальну справедливість судового розгляду. Метод «оцінки справедливості процесу в цілому» не передбачає дослідження правомірності будь-якої окремої процесуальної дії у відриві від інших етапів процесу. По суті, ЄСПЛ у своїх рішеннях акцентує увагу на необхідності з'ясувати, «чи перетворили допущені порушення (в контексті конкретних обставин справи) судовий розгляд у цілому на несправедливий». При цьому, як свідчить практика ЄСПЛ, навіть виявлення судом серйозних (чи вагомих), на його думку, порушень права на справедливий судовий розгляд, допущених національними судами, не завжди тягне загальну оцінку проведеного судового розгляду та ухваленого підсумкового рішення як несправедливого. Інакше кажучи, за принципами, що сповідує ЄСПЛ, скасування акта адміністративного органу з одних лише формальних мотивів не буде забезпечувати дотримання балансу принципу правової стабільності та справедливості.

При цьому, Європейський суд з прав людини неодноразово зазначав, що суд не повинен підміняти думку національних органів будь-якою своєю думкою (рішення у справах «Клас та інші проти Німеччини», «Фадеева проти Росії», «Єрусалем проти Австрії»).

Бевзенко В.М. визначає процесуальний розсуд адміністративних судів у справах адміністративної юрисдикції як повноваження суду при вирішенні справи.

У такому випадку постає питання чи можуть визнаватись розсудом, як правом «діяти або не діяти», всі процесуальні дії та судові рішення в усіх випадках при розгляді судової справи та вирішенні спору по суті.

У судовій практиці та наукових дослідженнях висловлюються наступні тези щодо меж дискреційних повноважень, які також правомірно застосовувати при дослідженні меж розсуду суду:

- дискреційне повноваження може полягати у виборі діяти, чи бездіяти, а якщо діяти, то у виборі варіанту рішення чи дії серед варіантів, що прямо або опосередковано закріплені у законі;
- важливою ознакою такого вибору є те, що він здійснюється без необхідності узгодження варіанту вибору із будь-ким;
- дискреційне повноваження надається у спосіб його закріплення в оціночному понятті, відносно-визначеній нормі, альтернативній нормі, нормі із невизначеною гіпотезою;
- для позначення дискреційного повноваження законодавець використовує, зокрема, терміни «може», «має право», «за власної ініціативи», «забезпечує», «встановлює», «визначає»;
- наявність такого терміну у законі автоматично не свідчить про наявність дискреційного повноваження. Подібний термін є підставою для аналізу закону на предмет того, що відповідне повноваження є дійсно дискреційним.

Важливо, що при реалізації дискреційного повноваження суд зобов'язаний додержуватися:

- гарантованих Конвенцією основоположних прав і свобод особи;
- конституційних принципів;
- принципів адміністративного судочинства;
- вимог (меж) процесуального закону;
- судової практики.

Отже, поза межами інституту судового розсуду є:

- 1) порушення процесуального закону при застосуванні дискреції;
- 2) порушення процедурних гарантій прав учасника справи (бути вислуханим, мати інформацію про справу, мати представника), у тому числі принципу рівності сторін (недискримінація);
- 3) реалізація дискреційного права не з метою, яка передбачена для його застосування;
- 4) порушення рівноваги між несприятливими наслідками та метою, з якою застосовується розсуд (непропорційність);
- 5) зловживання дискреційним повноваженням.

При цьому, незастосування або неналежне (недостатнє або процесуально недоцільне) застосування дискреційного повноваження може свідчити про незабезпечення ефективного судового захисту, порушення принципів адміністративного судочинства.

Тобто, суд має додержуватись розумної співмірності між наявними засобами та тією метою, заради якої реалізується дискреція суду у певному питанні.

Врахуванню судом підлягає і принцип захисту обґрунтованих сподівань (reasonable expectations), який тісно пов'язаний із принципом юридичної визначеності (legal certainty), який є невід'ємним елементом принципу правової держави та верховенства права.

Сприяття верховенства права як конституційного принципу вимагає того, аби будь-який громадянин, перед тим, як вдатися до певних дій, мав змогу знати заздалегідь, які правові наслідки настануть.

Сутність принципу правової визначеності Європейський суд з прав людини визначає як забезпечення передбачуваності ситуації та правовідносин у сферах, що регулюються, цей принцип не дозволяє державі посилається на відсутність певного правового акта, який визначає механізм реалізації прав і свобод громадян, закріплених у конституційних та інших актах.

Європейський суд з прав людини неодноразово вказував, що принцип правової визначеності означає, що зацікавлені особи повинні мати змогу покладатись на зобов'язання, взяті державою, навіть якщо такі зобов'язання містяться в законодавчому акті, якій загалом не має автоматичної прямої дії. Така дія названого принципу пов'язана із іншим принципом – відповідальності держави, який полягає в тому, що держава не може посилається на власне порушення зобов'язань для запобігання відповідальності.

З огляду на викладене, можливо дійти висновку, що при наявності у суду права розсуду, вибір способу вирішення певного питання судом у контексті додержання завдань судочинства та конституційних засад, можна розглядати не тільки як право, а і як обов'язок суду, який реалізується з метою ефективного і реального судового захисту, формування правопорядку та утвердженню закону, авторитету судової влади.

При цьому:

- у кожного судового рішення в межах розсуду має бути легітимна мета, пропорційний баланс наслідків, зважена необхідність;
- розсуд застосовується без надмірного формалізму;
- метою розсуду є процесуальна справедливість.

Зауважу, що питання процесуальної справедливості є предметом окремого дослідження, актуа-

льність якого висвітлена, зокрема у пункті 2 розділу 4 Указу Президента України «Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів» від 10.05.2006 № 361/2006, у якому зазначено, що адміністративне судочинство спрямоване на захист прав особи у публічно-правових відносинах від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. За своїм статусом у суспільстві учасники таких правовідносин перебувають у нерівних умовах, тому адміністративний суд має вжити всіх передбачених законом заходів, щоб захистити порушені органом влади права особи, в тому числі збирати докази з власної ініціативи, виходити за межі вимог сторін тією мірою, наскільки це необхідно для повного захисту прав особи.

В межах повноважень суду та його розсуду, проблемами постають, наприклад, справедливість судового рішення вищої інстанції при розгляді скарги особи, яким погіршується становище скажника до подання скарги (закриттям провадження у справі, або прийняттям протилежного рішення). Питання, чи може бути «розсуд на розсуд» при перегляді справи (переоцінка розсуду), приклад: непогодження суду апеляційної інстанції із відмовою у встановленні судового контролю, розміром моральної шкоди. Питання, чи існують критерії «суддівського розсуду» (формування окремої думки, головування у нарадчій кімнаті).

1. Конституція України, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/ed20200101#Text>.
2. Кодекс адміністративного судочинства України : чинне законодавство зі змінами та допов. Станом на 1 верес. 2020 р.: (Офіц. текст). К.: Паливода А.В., 2020. 260 с.
3. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів: Указ Президента України від 10 травня 2006 року № 361/2006. Офіційний вісник України. 2006 р. № 19. Ст. 23. Стаття 1376. Код акта 36232/2006.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Офіційний вісник України. 1998. № 13 / № 32 від 23.08.2006. С. 270.
5. Барак Аарон. Судейское усмотрение. Перевод с английского. М.: Издательство НОРМА, 1999. 376 с.
6. Бевзенко В.М. Межі процесуального розсуду адміністративних судів у справах про повернення помилково та/або надміру (сплачених) зарахованих до бюджету митних платежів: Адміністративне право і процес. 2014. № 4 (10). С. 193-211.
7. Латинско-русский словарь (2-е изд.) / Дворецкий И.Х. М.: Русский язык, 1976. 1096 с.
8. Науковий висновок щодо меж дискреційного повноваження суб'єкта владних повноважень та судового контролю за його реалізацією, URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/naukovi_visnovki/nauk_visnovok_01_03_2018.
9. Глинська Н.В., Лобойко Л.М. Міра впливу порушень кримінального закону на загальну справедливість судового розгляду як критерій визначення їх істотності. Вісник кримінального судочинства. № 1/2017. С. 28-35.
10. Папкова О.А. Усмотрение суда. М.: Статут, 2005. 413 с.
11. Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції. –К.: Реферат, 2006. 848 с.
12. Постанова Верховного Суду від 16.04.2020 у справі № 640/14672/19, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88832431>.
13. Класс та інші проти Німеччини, 06.09.1978. Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. 2002. № 4.
14. Фадеева против России (Fadeyeva v. Russia): Постановление Европейского Суда по правам человека от 09 июня 2005 года (жалоба N 55723/00). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22itemid%22:%5B%22001-185755%22%5D%7D>.
15. Джерусалем проти Австрії (Jerusalem v. Austria). Рішення Європейського Суду з прав людини. N 26958/95. URL: <http://echr.ketse.com/doc/26958.95-en-20000627/>.
16. Чахал проти Об'єднаного Королівства (Chahal v. the United Kingdom, (22414/93) Рішення Європейського Суду з прав людини від 15 листопада 1996 року. URL: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/SOO00780.html.

Гаврильців Марія Теодорівна
доцент кафедри
адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного
університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

ПРЯМА ДІЯ НОРМ ЯК ОСНОВНА ВЛАСТИВІСТЬ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Важливою юридичною властивістю Конституції України є пряма дія її норм, що означає необхідність їх застосування при вирішенні конкретних справ у органах законодавчої, виконавчої і судової гілок державної влади. Означену характеристику Конституції важливо враховувати і в процесі реалізації правозастосовної діяльності.

Аналіз наукових підходів до прямої дії норм Конституції України дає підстави диференціювати два підходи конституційно-правового феномену – вузький і широкий. Вузький підхід полягає у визначенні прямої дії норм Основного Закону як юридичної можливості звернення до судових юрисдикційних органів для захисту конституційних прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина від їх порушень безпосередньо на підставі Конституції України. На перший погляд, така точка зору видається доволі обмеженою, оскільки така юридична властивість дає можливість суб'єктам звернутись безпосередньо на основі норм Конституції України не тільки до судових органів, а й до будь-яких інших правозастосовних, правоохоронних органів нашої. З іншої сторони, широкий підхід полягає у праві на звернення за захистом своїх прав на підставі норм Конституції України до усіх без винятку органів державної влади, їх посадових осіб, що в силу своїх законних повноважень уповноважені не лише керуватись конституційними нормами, а й приймати відповідні юрисдикційні рішення безпосередньо на основі цих норм.

Пряма дія Конституції, є новацією як для науки, так і для практики. Останнім часом здійснено спроби вивчити таку властивість Конституції, зміст якої полягає у можливості застосування конституційних норм судами загальної юрисдикції та закріплює законну можливість захищати порушені суб'єктивні права, ґрунтуючись лише на нормах Конституції. Цим значно підвищується авторитет Конституції як Основного Закону держави, а права людини отримують визнання найвищої соціальної цінності [1, с. 635].

Ключова роль прямої дії конституційних норм полягає у тому, що вони, так би мовити, «зв'язують» державу та її органи певними обов'язками, що кореспондують закріпленим суб'єктивним правам, свободам і законним інтересам людини та громадянина як і права.

У Рішенні Конституційного Суду України від 19 квітня 2001 р. у справі щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання вказується, що згідно з ч. 3 ст. 8 Конституції України норми конституції є нормами прямої дії. Вони застосовуються безпосередньо незалежно від того, чи прийнято на їх розвиток відповідні закони або інші нормативно-правові акти [2].

Пряма дія норм Конституції України передбачає не тільки можливість її безпосереднього застосування, але й неможливість застосовувати будь-який закон чи інший нормативно-правовий акт, щодо конституційності якого існують сумніви. Такий висновок логічно випливає з аналізу п. 2 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» № 9 від 1 листопада 1996 р.: «Судові рішення мають ґрунтуватись на Конституції, а також на чинному законодавстві, яке не суперечить їй» [3].

Завдяки прямій дії норм, Конституція завжди залишається реальною і важливою складовою частиною права в дії, що дає всі підстави, щоб охарактеризувати її не просто як Основний Закон у формальному розумінні, а як реально діючий механізм правової системи й системи законодавства, що може і повинна застосовуватись у повсякденному житті та правовій практиці. При цьому самі норми конституції як визначального джерела конституційного права можна поділити на дві групи.

Перша група норм представлена нормами, що регламентують права, свободи, обов'язки, повноваження суб'єктами, що можуть безпосередньо реалізовуватись конкретними учасниками публічно-владних відносин. Об'єктивним і цілком закономірним видається той факт, що вплив конституційних норм на публічно-владні відносини має прямий характер дії. Та навіть при необхідності їх певної конкретизації зазначений процес може відбуватись переважно у формі офіційного тлумачення конституційних приписів і норм. Виділення цих норм дає можливість зробити висновок, що необхід-

ною умовою для функціонування конституції в суспільному середовищі є наявність окремих конституційно-правових інститутів. До них слід віднести такі інститути: основ конституційного ладу, прав і свобод людини та громадянина, поділу влади на три гілки, а також всі ті специфічні правові інститути, які пов'язані з діяльністю окремих елементів державної влади, функціонуванням громадянського суспільства тощо.

До іншої групи відносяться ті норми, які не можуть бути чітко поєднані з якимось конкретним правовим інститутом, і є пов'язаними із визначенням пріоритетних напрямів розвитку держави та суспільства, системи цінностей, що зумовлюють побудову системи державної влади тощо. Водночас з погляду впливу конституції на систему конституційного права та на процес конституційно-правового регулювання обидві вказані групи норм є однаково значущими. Щодо першої з виділених груп, то тут це положення не потребує будь-якої додаткової аргументації. Ця група норм є також важливим джерелом конституційного права. Як приклад можна згадати закріплення у системі основоположних засад конституційного ладу України принцип народовладдя, який за своєю сутністю, завдає особливу структуру політичної системи держави, в якій вплив конституції на публічні владно-імперативні відносини визначається політико-правовими цінностями, які характеризують демократичний тип організації держави й суспільства.

Варто підкреслити, що пряма дія конституційних норм означає, що Конституція підлягає реалізації незалежно від наявності чи відсутності конкретизуючих і розвиваючих її нормативно-правових актів чи актів правозастосування. Безумовно, існують й такі конституційні положення, які без зазначених актів не можуть бути реалізовані. Наприклад, ч. 1 ст. 103 Конституції України встановлює, що Президент України обирається громадянами України. Також зрозумілим є положення, як можна реалізувати конституційне положення про дострокове припинення повноважень Президента (ч. 2 ст. 108 Конституції). Але в якому саме порядку повинна відбуватись ця процедура з норми Конституції не відомо. Тому не випадково ч. 6 ст. 103 Конституції передбачає, що порядок проведення виборів Президента України встановлюється законом [4].

Пряма дія норм Конституції частково забезпечується шляхом надання Конституційному Суду України повноваження офіційно тлумачити норми Основного Закону, адже у його тексті міститься багато норм-принципів, оціночних понять, які вимагають конкретизації, розкриття, викладення їх доступнішою і зрозумілішою мовою задля забезпечення їх правильного розуміння та реалізації.

Більшість конституційних норм цілком можуть застосовуватись безпосередньо, однак без їх законодавчої конкретизації чи розвитку в їх застосуванні можливий небажаний різнобій, а в системі правових норм з'явилися б багаточисельні великі й малі проблеми. Проте, якщо конкретизуючого нормативно-правового акту немає, суб'єкт правозастосування зобов'язаний прийняти необхідне рішення на базі Конституції. Правильне це буде рішення, чи ні, визначить у випадку спору суд. Його правомірність визначатиметься не критеріями доцільності, а тим, чи не суперечить воно Конституції, і чи входить воно в сферу повноважень державного, самоврядного органу або посадової особи, яка прийняла це рішення [3].

Розглядаючи особливості прямої дії норм Конституції України, О. Оніщенко звертає увагу на те, що пряма дія норм Конституції України є однією з вирішальних умов інтеграції її правового змісту у соціальну практику. Автор робить висновок про помилковість спроб як абсолютизувати, так і обмежувати роль Конституції, лише як юридичної бази для поточного законодавства [5, с. 12].

Конституцію не потрібно сприймати у вузькому формалізованому значенні, як просто документ, кодифікований акт держави чи збір правил поведінки. У житті вона відіграє роль юридичного універсуму, квінтесенції, орієнтиру поведінки для усіх суб'єктів суспільних і політико-правових відносин у державі, в якій закріплюються найважливіші соціальні цінності. Конституція повинна втілювати баланс інтересів більшої частини населення країни, встановлювати межі державної влади та правової свободи індивіда.

Поряд з цим, дію Конституції можна розглядати у двох аспектах: статичному і динамічному. Суть першого полягає в тому, що Конституція діє з моменту оголошення про введення її в дію. Так, дія Конституції України розпочинається з моменту оголошення її чинності. Вона поширюється на всю територію держави, на всіх без винятку юридичних і фізичних осіб, що заходяться на її території, а стосовно громадян України – ще й тих, які перебувають також і за кордоном [6]).

Другий аспект визначається в Основному Законі поняттям «пряма дія». Будь-яка конституційна норма є нормою прямої дії, але вона може реалізовуватись як безпосередньо, тобто без будь-яких інших приписів, так і опосередковано, через акти поточного законодавства, разом з їх приписами [5, с. 11].

Державно-правова думка в нашій країні задовго до конституційної реформи прийшла до висно-

вку, що Конституція 1996 року є невід'ємною частиною правової системи та національного законодавства. Вона повинна бути не урочистою декларацією, а ефективно працюючим політико-юридичним документом, позитивний вплив якого на суспільні відносини держави і положення в ньому людини і громадянина в ньому проявляється тим повніше, чим повніше Конституція втілюється в життя. Однак, практика її реалізації носила надзвичайно обмежений характер, і цю тенденцію, на жаль, не можна вважати усуненою. Тому до уваги треба взяти такий напрям правової політики, як застосування Конституції України в якості акту прямої дії.

Таким чином, пряма дія норм Конституції України – це важлива юридична властивість Конституції України, що проявляється, насамперед у її дії незалежно від наявності конкретизуючих чи доповнюючих її нормативно-правових актів різної юридичної сили. Також цю юридичну властивість можна розглядати як суб'єктивне право громадянина України вимагати у суб'єкта застосування конституційних норм забезпечити йому можливість користуватися нормами Конституції, і обов'язок зобов'язаного суб'єкта виконувати зазначену вимогу. І, нарешті, пряма дія норм Конституції України полягає у прийнятті законів, які конкретизують норми Конституції.

1. Правова доктрина України: у 5 т. X.: Право, 2013. Т. 1: Загальнотеоретична та історична юриспруденція / за заг. ред. О. В. Петришина. 976 с.

2. Рішення Конституційного Суду України у справі щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання від 19.04.2001 № 4-рп/2001 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-01#Text>.

3. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 01.11.1996. № 9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96#Text>

4. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996. № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

5. Оніщенко О. В. Конституція України як основне джерело конституційного права України: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.02. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2005. 20 с.

6. Рішення Конституційного Суду України у справі про набуття чинності Конституцією України від 03.10.1997 № 18/183-97 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-97#Text>.

Задаля Дмитро Костянтинівич

доцент кафедри
загальноправових дисциплін,
кандидат юридичних наук

Мурадян Давид Михайлович

студент юридичного факультету

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

**РІШЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ
ЩОДО ВІДПОВІДНОСТІ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ
ОКРЕМИХ ПОЛОЖЕНЬ ЗАКОНУ «ПРО ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ»
ТА КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ**

На даному етапі розвитку конституціоналізму, питання, що стосуються, верховенства права, рішення Конституційного Суду України посідає провідне місце за актуальністю. Проблема, яка виникла через нехтування рішення КСУ унеможливує подальше існування верховенства права, верховенства Основного Закону України. Це підтверджується рішеннями влади щодо спроби ухвалення нового Закону України, який би регулював по-новому діяльність Конституційного суду України (далі – КСУ), та припинення повноважень діючого складу суддів КСУ. Саме ця проблема є дуже важливою, бо від шляхів вирішення цієї проблеми залежить існування верховенства права в Україні, авторитет України у світі.

Питання конституційного ладу досліджували у своїх працях такі вчені: Н. Боброва, Т. Зражевська, О. Кокотов, М. Кукушкін, В. Лафітський, В. Годованець, В. Додонов, В. Кабишев, В. Кравченко, О. Кокотов та інші. У ситуації конфронтації владних структур пострадянської України діяльність Конституційного Суду України за офіційним тлумаченням Конституції та законів України виконує

завдання забезпечення функціонування структур державного механізму в режимі згоди. Шляхом офіційного тлумачення Основного Закону та інших законів КСУ опосередковано впливає на законодавчий процес і безпосередньо – на правозастосовну практику. Тільки Конституційний Суд України уповноважений давати офіційне тлумачення законодавства, і це значною мірою визначає специфіку положення Суду в механізмі поділу влади в якості арбітра, посередника в конфліктах між органами влади [1].

Погоджуємось з думкою автора, бо вищість Конституційного Суду України дозволяє бути «Незалежним арбітром» щодо встановлення конституційності або неконституційності нормативно-правових актів. Також тлумачення законодавства Конституційним Судом України дозволяє уникнути можливих розбіжностей у думках щодо Конституції України, якщо б законодавство тлумачив інший орган. Однак сьогодні можна спостерігати випадки довільного тлумачення [3] (а відповідно й порушення) норм Конституції України “політичними”, вищими органами (посадовими особами) держави у процесі їх діяльності [2]. Чим ефективніше функціонує Конституційний Суд у державі, тим більше шансів на розвиток судової реформи відповідно до ідеології правової держави та верховенства права [4, с. 155]. Погоджуємось з думкою автора, на прикладі сьогоднішня можна зазначити, що незалежність Конституційного Суду України має намір похитнути Президент України, використовуючи для цього Верховну Раду України, побуджуючи на ухвалення нового Закону України про «Конституційний Суд України», а незалежність Суду прямо пов’язана з його ефективністю, тобто виходячи зі слів автора робимо висновок - маємо менше шансів на розвиток судової реформи. Місце і роль органу конституціональної юстиції в загальній системі юрисдикційних органів (як національної, так і наднаціональної юрисдикції) є актуальним питанням для всіх сучасних демократичних держав, які визнають спеціалізований інститут конституційного контролю.

Що ж стосується конкретних варіантів розв’язання проблеми, то тут можливі як загальні, що мають міжнародно-правове значення, підходи, так і національно-специфічні особливості, пов’язані зі специфікою побудови і функціонування національної судової системи, її конституційно-контрольних органів, аналогічно як і з історичними, соціокультурними характеристиками державно-правових систем [5, с. 26-27].

Отже, рішення органу конституційної юрисдикції, Конституційного Суду України ґрунтується на порушенні незалежності гілок влади, а саме виконавча влада шляхом декларування контролює судову. Тлумачення суб’єктів декларування є загальним для всіх органів влади, що є неприпустимим, бо орган виконавчої влади не може здійснювати контроль на за суддями. Тлумачення суб’єктів декларування у Законі «Про запобігання корупції» унеможливує відділення суддів від інших суб’єктів декларування, тому повному скасуванню підлягає стаття 366-1 ККУ для всіх суб’єктів декларування. Також можна зазначити, що вплив з боку Президента України, невиконання рішення органу конституційної юрисдикції, та спроба заблокувати діяльність Суду через не вподобання до рішення є неприпустимим, бо діяльність КСУ повинна бути незалежною і недоторканною.

1. Тодика Ю.М. Тлумачення Конституції та законів України: теорія та практика: Монографія. Харків: Факт, 2003. С. 188.

2. Тодика Ю.М. Функції Конституції України та їх загальна характеристика. *Вісник Академії правових наук України*. 1997. № 1. С. 27.

3. Шаповал В.М Конституція України: вже або лише п’ять років? *Право України*. 2001. № 6. С. 8.

4. Хотинська-Нор О. З. Теоретико-правові та праксеологічні засади судової реформи в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10. Київ, 2017. 474 с.

5. Бондарь Н. С. Конституционный Суд в системе юрисдикционных органов. *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*. 2017. № 1. С. 26-32.

Зоріч Сергій Віталійович
адвокат

Новіков Володимир Вікторович
помічник адвоката

СУДОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ КАРАНТИННИХ ОБМЕЖЕНЬ

Фундаментальною цінністю будь-якої демократичної, правової та соціальної держави є захист життя і здоров'я, честі та гідності людини і громадянина. Від рівня юридичної гарантованості та фактичної реалізації прав і свобод населення залежить рівень розвитку суспільства і держави. Особливого значення у механізмі охорони займає система судового представництва та захисту, оскільки суди виступають індикатором захищеності прав і свобод. Однак, карантинні обмеження, спричинені коронавірусною хворобою, призвели до трансформації суспільної свідомості, зокрема у сфері судового захисту.

Дослідженням правового регулювання прав і свобод людини та громадянина, а також їх захисту займалися такі відомі вчені, як М. Александров, А. Александрова, П. Анісімов, О. Лукашева, М. Лушникова, О. Петришин, В. Погорілко, В. Тацій, Ю. Тодика, Ю. Шемшученко, А. Седишев, О. Скакун, О. Смирнова, Т. Шубіна тощо. Проте особливості судового захисту прав і свобод в умовах надзвичайних ситуацій або форс-мажорних обставин потребують подальшого дослідження, зважаючи на їх новизну для вітчизняної правової системи.

Відповідно до ст. 8 Конституції України в Україні визнається і діє принцип верховенства права, важливою складовою якого є право на звернення до суду, що передбачено ст. 55 КУ та розвинуто ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. як право на справедливий суд. Проте у зв'язку з пандемією COVID-19 11 березня 2020 року Кабінет Міністрів України Постановою № 211 «Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19» встановив карантин, і на цей період у судах України запроваджено особливий режим роботи [4].

Загалом, в Україні існують юрисдикційний і неюрисдикційний способи захисту прав людини. Юрисдикційний спосіб захисту полягає у здійсненні захисту державними та іншими органами й особами. Вони можуть бути спеціально створеними та уповноваженими на таку діяльність, а також можуть її здійснювати поряд з іншою, основою діяльністю [1]. Серед юрисдикційних способів найважливішим слід визнати судовий захист цивільних прав.

Вища рада правосуддя ухвалила Рішення «Про доступ до правосуддя в умовах пандемії гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2». Зміст такого рішення полягав в наступному: «Здійснення правосуддя суддями у відкритих судових засіданнях за безпосередньою участю сторін процесу в умовах оголошеного Кабінетом Міністрів України режиму надзвичайної ситуації та карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, створює загрозу для життя та здоров'я суддів, учасників судових засідань, працівників апаратів судів» [3]. У вказаному вище документі гарантувалось продовження строків для справ, розгляд яких було розпочато до настання карантинних обмежень.

З метою законодавчого закріплення продовження строків розгляду справ та забезпечення учасників належним доступом до правосуддя Верховна Рада 30 березня 2020 року ухвалила Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби» [2], згідно з яким Кодекс адміністративного судочинства України доповнено положеннями щодо особливостей розгляду справ в умовах запровадження карантинних заходів. Зокрема, Законом встановлено, що на строк дії карантину продовжуються усі основні процесуальні строки, встановлені як для учасників справи, так і для самого суду.

Зазначимо, що завдяки карантинним обмеженням, судовий захист прав і свобод характеризується технологічним прогресом. Маємо на увазі, що під час дії карантину учасники справи можуть брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів. Підтвердження особи-учасника справи здійснюється шляхом накладення електронного підпису, якщо особа немає такого підпису, то у порядку, визначеному Законом України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують

громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» або Державною судовою адміністрацією України». Тобто, сьогодні в Україні офіційно закріплено дві умови для провадження судового процесу в режимі відеоконференції: за допомогою власного технічного засобу та електронного цифрового підпису.

У нових правилах проведення судових засідань визначено, що суд може прийняти рішення про обмеження доступу осіб, які не є учасниками судового процесу, в судові засідання під час карантину, встановленого урядом відповідно до Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб», якщо участь в судовому засіданні становитиме загрозу життю чи здоров'ю особи [5]. У такому випадку варто говорити про обмеження конституційних прав на доступ до інформації а також одного з провідних принципів судочинства в Україні – засади гласності. Проте, це питання потребує окремого дослідження.

Отже, судовий захист прав та свобод людини і громадянина не може бути заборонений, навіть в умовах надзвичайної ситуації, оскільки людина є найвищою соціальною цінністю суспільства і держави. А перелічені вище зміни до законодавства дозволяють реалізовувати право на судовий захист без жодних порушень режиму карантину та самоізоляції. Навпаки, запровадження карантину спричинило потужний розвиток електронного судоустрою та діджиталізації процесу захисту прав і свобод. Виникає питання про особливості практичної реалізації та готовності населення до таких змін, однак для аналізу цих аспектів необхідно напрацювати певний досвід.

1. Кравчук В.М. Місце та роль судового захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина у механізмі організаційно-правових гарантій. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/153580227.pdf>.

2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 30.03.2020 року № 540-IX (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 18. Ст.123.

3. Про доступ до правосуддя в умовах пандемії гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: Рішення Вищої Ради правосуддя від 26.03.2020 року № 880/0/15-20. URL: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/2412>.

4. Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: Постанова Кабінету Міністрів України від від 11 березня 2020 р. № 211 (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-p#Text>.

5. Про захист населення від інфекційних хвороб: Закон України від 06.04.2000 року № 1645-III (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 29. Ст. 228.

Грицай Ірина Олегівна

професор кафедри
загальноправових дисциплін,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії
наук вищої освіти України

Петриченко Катерина Сергіївна

студентка юридичного факультету

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ

Українська держава, визнаючи людину, її життя та здоров'я – найвищою соціальною цінністю, забезпечила охорону і захист від усіх форм насильства. Однак, незважаючи на нормативну гарантованість свободи від посягань на життя і здоров'я, честь та гідність, фактичний стан кількості дій, які мають ознаки цього соціально-небезпечного протиправного діяння є критичним. У зв'язку з цим, виникає необхідність у дослідженні сучасного стану протидії насильству, зокрема домашньому, для того, щоб сформулювати ефективні механізми реалізації охорони і захисту населення від зазначеної проблеми.

Відповідно до ст.1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» домашнім насильством визнаються діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно прожи-

вають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь [1].

Сьогодні проблема домашнього насильства характеризується високою латентністю, тобто багато постраждалих осіб приховують той факт, що вони стали жертвами таких дій, не звертаються за допомогою до відповідних органів. Поясненням цього може бути два таких фактори: по-перше, постраждала особа переживає почуття страху, по-друге, жертва вважає себе винною, намагається виправдати вчинки людини, яка вчинила насильство над нею, через почуття, або ж свої особисті мотиви. Виходячи з цього, слід відчувати різницю між сваркою і домашнім насильством. Сварка – це суперечка, яка виникає між людьми, що супроводжується взаємними образами, а домашнє насильство, починаючи з 12.01.2019 р. – це злочин, який саме як злочин і має сприйматися в суспільстві.

Як було зазначено вище, домашнє насильство має в собі 4 форми насильства: фізичне, психологічне, сексуальне, економічне.

Фізичне насильство – це форма домашнього насильства, що включає штовхання, побиття, незаконне затримання, ненадання допомоги людині, яка перебуває в небезпечному для життя стані, та смерть. Основними проявами фізичного насильства є синці, сліди від попередніх ран, рубці та примус до вживання алкоголю чи наркотиків. Психологічне насильство – це форма домашнього насильства, що включає словесні образи, погрози, приниження, переслідування. Як було сказано раніше, часто жертва вважає себе винною і навіть намагається захистити свого кривдника. В багатьох випадках це трапляється внаслідок психологічного насильства, через те, що над жертвою не здійснюється саме фізичне насильство, вона спочатку сприймає дії кривдника як нормальну поведінку, вважає, що це просто прояв ревності, або переконує себе, що виною всьому її погана поведінка. Сексуальне насильство – це форма домашнього насильства, що включає будь-які сексуальні дії щодо дорослого без їхньої згоди або проти дитини без їхньої згоди або в присутності дитини, примус до сексуальної діяльності з третьою стороною. Економічне насильство – це форма домашнього насильства, що включає умисне позбавлення житла, їжі, одягу, коштів, заборону працювати, примушування до праці.

Як правило, економічне та психологічне насильство зазвичай є більш прихованим, ніж фізичне та сексуальне, оскільки немає ніяких тілесних ушкоджень та зовнішніх ознак насильства.

Толерантне ставлення суспільства до насильства, відчуття сорому примушує постраждалу особу приховувати скоєні щодо них дії навіть від близьких родичів. Випадки сексуального насильства, особливо в сім'ї, залишаються в зоні цілковитого замовчування [2].

Міністерством соціальної політики наведено статистичні дані: кожна 5 жінка в Україні стикалася з тією чи іншою формою насильства, страждають від цього і чоловіки. Втім, 90% постраждалих від насильства – саме жінки. Протягом 2019 року зафіксовано понад 130 тисяч звернень громадян з приводу домашнього насильства, що на 15 % більше у порівнянні з аналогічним періодом минулого року, з них 88 % - від жінок, 10 % - від чоловіків. Від дітей надійшло 1055 звернень [3]. Насильство має певну низку негативних наслідків на постраждалих, таких як: вбивство, самогубство, психічні розлади, депресії, набуття інвалідності, схильність до алкоголізму чи наркоманії.

На сьогоднішній день допомогти жертві домашнього насильства може будь-яка людина, яка знає номер гарячої лінії з попередження домашнього насильства, контактні номери підрозділів боротьби з домашнім насильством та спеціальні символи, за допомогою яких люди кличуть на допомогу. Наприклад, чорна крапка на долоні – крик допомоги жертв домашнього насильства.

Одним із заходів протидії домашньому насильству, що вживається органами поліції – є терміновий заборонний припис. Терміновий заборонний припис виноситься строком до 10 діб. Це означає, що протягом 10 днів кривдник зобов'язаний залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи, йому заборонено контактувати з постраждалою. Слід зазначити, що припис виноситься за заявою постраждалої особи, тому на час розслідування потерпіла може відчувати себе в безпеці.

Отже, домашнє насильство – надзвичайно гостра комплексна проблема, яка потребує негайного вирішення. В Україні від домашнього насильства страждають як жінки, так і чоловіки, що свідчить про необхідність створення комплексу профілактичних заходів для роботи з представниками різного гендеру. До того ж, для ефективної протидії домашньому насильству, необхідно підвищувати рівень правової свідомості та культури населення, а також запровадити нульову толерантність до зазначеної проблеми.

1. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст.35.

2. Віллс Е., Калашник О. Протидія домашньому насильству. Практичний посібник для поліцейських. С. 7.

3. Статистика домашнього насильства. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/18311.html>

Іваниця Андрій Володимирович
доцент кафедри
загальноправових дисциплін,
кандидат юридичних наук, доцент

Калюжний Дмитро Олегович
студент юридичного факультету

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ВИД СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ

Юридична відповідальність є особливим видом соціальної відповідальності. Вона полягає у застосуванні державою примусових заходів щодо правопорушників. У сучасних умовах демократизації, роль відповідальності повинна зростати для забезпечення ефективного розвитку суспільства і держави. Загалом, відповідальність виникає в результаті соціальної необхідності узгодження поведінки людини з системою суспільних відносин як сфера меж, рамок необхідної поведінки людини, вимог суспільства до індивіда, як невідворотність надавати звіт за свою поведінку перед собою чи організацією, які мають право закликати до звіту.

Питання співвідношення соціальної та юридичної відповідальності, а також особливості розвитку останньої досліджували ряд вчених, серед яких: Л.В. Багрій-Шахматов, О.М. Балинська, Ю.В. Баулін, Р.В. Вереша, І.А. Сердюк, О.О. Дудоров, М.Й. Коржанський, Л.І. Каленіченко, О.М. Костенко, І.В. Касницький, В.О. Меркулова, В.О. Навроцький, Н.М. Оніщенко, М.І. Панов, Б.Г. Розовський, І.Я. Соловій, В.В. Станіне, В.Я. Тацій, М.І. Хавронюк, Є.Ю. Подорожній та інші. Однак динамічний розвиток суспільних відносин, потребує відповідної динаміки щодо інституту відповідальності, що зумовлює актуальність дослідження.

Загальним для багатьох визначень соціальної відповідальності є те, що відповідальність розглядається як форма взаємозв'язку і взаємодії суспільства і особи. Соціальна відповідальність виникає одночасно з суспільством. Її формування пов'язано з розвитком людини, як соціальної істоти, суспільних відносин, коли поведінка особи набуває суспільної значущості і тому починає регулюватися за допомогою соціальних норм [5, с. 12].

Слід наголосити, що відповідальність завжди і нерозривно пов'язана з необхідністю дотримання приписів, правил поведінки, підкорення, узгодження своєї поведінки з суб'єктивними законами природи та суспільства. Якщо немає необхідності у дотриманні яких-небудь норм та приписів, то немає і відповідальності. Юридична відповідальність – це особливий вид соціальної відповідальності. Ця відповідальність має погляд минулих подій, тобто є відповідальністю за діяння, яке вже відбулося. Тим самим вона відрізняється від політичної, моральної та інших видів соціальної відповідальності, чий можуть оцінювати й майбутні дії [4, с. 7].

Досліджуючи співвідношення соціальної та юридичної відповідальності, варто зазначити, що соціальна відповідальність – це ставлення суспільства до вчинків особи з погляду виконання нею соціальних норм, у той час як юридична відповідальність становить це різновид соціальної відповідальності, який закріплений у законодавстві і забезпечуваний державою юридичний обов'язок правопорушника пізнати примусового позбавлення певних цінностей, що йому належать [2, с. 23]. Юридична відповідальність відрізняється від соціальної відповідальності тим, що ґрунтується на нормативних вимогах, які забезпечуються в необхідних випадках державним примусом.

Доцільно зауважити, що юридична відповідальність за своїм характером є меншою та вужчою за поняття соціальної відповідальності. Вона складається з двох факторів: норм процесуального та норм матеріального права, причому процесуальне право регулює порядок і умови покладання, застосування юридичної відповідальності за правопорушення. Юридична відповідальність має право лише за невиконання та порушення певних норм, закріплених у нормативно-правових актах, що видаються органами державної влади і управління або їх посадовими особами у межах повноважень та у певний спосіб. Вона є однією з форм прояву державного примусу чи заохочення. Юридична відповідальність застосовується за порушення правових норм і має наслідком певні покарання. Юридична відповідальність передбачається лише на законодавчому рівні, вона застосовується лише тоді, коли вчинено

дії, які суперечать закону та праву. Це відповідальність перед державою [1, с. 215-216].

Важливими складовими юридичної відповідальності являються її принципи, які можуть бути визначені як фундаментальні положення, що виражають сутність і призначення юридичної відповідальності, а також визначають закономірності її функціонування та порядку реалізації [3, с. 226].

Принцип юридичної відповідальності є різновидом міжгалузевих принципів права, відображають його установлені закономірні зв'язки. До них належать: принцип гуманізму, що виражається в щирому, милосердному ставленні до суб'єктів юридичної відповідальності під час її встановлення та реалізації; принцип справедливості, який полягає у рівності, повазі та захисті прав і свобод людини; принцип законності – діяльність органів держави здійснюється виключно на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що визначені законами України; принцип невідворотності, який виражається в диференціації правопорушень і санкцій залежно від суспільної небезпеки правопорушення та особистості правопорушника [2, с. 25].

Отже, юридичну відповідальність можна охарактеризувати як усвідомлення суб'єктом права своїх дій у процесі реалізації наданих прав і покладених на нього обов'язків, рішення діяти згідно з вимогами закону та як можливість зазнавати певних обмежень у випадку порушення норм права. Юридична відповідальність як різновид соціальної відповідальності є важливим засобом забезпечення законності і порядку в країні, дотримання прав і свобод людини та забезпечення належної реалізації державними органами та їх посадовими обов'язками своїх повноважень, визначених законом, і відповідно, є одним з фундаментальних факторів побудови правової держави в Україні.

1. Загальна теорія держави і права: Навч. посіб. / За ред. В.В. Копейчикова. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 320с.

2. Іванова О.І. Юридична відповідальність як різновид соціальної відповідальності / О.І. Іванова // Вісник Академії адвокатури України – 2012. – Число 3. – с. 21-26

3. Коталейчук С.П. Теорія держави та права: навч. посіб. для підгот. до держ. іспитів [для студ. вищ. навч. закл.] / С.П. Коталейчук, П.Я. Пісний. – К.: КНТ, 2011. – 560 с.

4. Подорожній Є.Ю. Теоретичні підходи до визначення поняття «юридична відповідальність». *Вісник ХНУВС*. 2014. № 3 (66). С. 6-15.

5. Гринь О.Д. Категорія юридичної відповідальності: методологічний аналіз поняття. *Правова держава*. 2016. № 24. С. 11-15.

Іванов Олександр Юрійович
докторант Національної академії
Служби безпеки України,
кандидат юридичних наук

ГРУЗИНСЬКІ ДЕРЖАВНІ УТВОРЕННЯ ЯК ОБ'ЄКТИ РОСІЙСЬКОГО ЕКСПАНСІОНІЗМУ (середина XVI – початок XIX ст.): ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

Представники сучасної російської історіографії визначають останню чверть XVIII ст. як час «приєднання окраїнних земель» до складу Російської імперії. Зокрема, саме в цей час такої долі зазнала гетьманська Україна поряд із Білоруссю, Польщею, Кримським Ханством, Грузією. Відповідно, політика царату в цьому напрямі була системною і має досліджуватися комплексно. Такий підхід, серед іншого, надасть можливість більш досконало виявити особливості експансіоністського впливу Росії на Гетьманщину, який призвів до ліквідації залишків автономії останньої впродовж 1774–1785 рр. Подібно до нашої держави, протягом кількох століть об'єктами російської експансії були Імеретія, Кахетія та Карталінія – політичні утворення на території сучасної Грузії. Процес їх захоплення спочатку Московським царством, а потім уже й Російською імперією припав на 1559–1801 рр., що засвідчують відповідні царські грамоти. Із текстів останніх випливає, нібито в усіх цих випадках мали місце не завоювання, а «добровільний перехід» під російське покровительство грузинських правителів. Поряд із цим, дослідниками часто залишаються поза увагою першоджерела, які подекуди заперечують таку оцінку зміну статусу грузинських державних утворень.

Неодмінною рисою завойовницької політики Росії повсякчас був її ідеологічний базис, спрямований на приховування реальних цілей щодо конкретних країн. Так, у передмові до книги «Історичне зображення Грузії», виданій у 1802 р., за рік після дати «офіційного» підкорення грузинських держав

Російською імперією, було зазначено: «Бажання брати участь у забезпеченні безпеки та благополуччя російських підданих здавна приваблює сусідні народи до підкорення всеросійському престолу, і Росія від часу звільнення від ярма татарської влади дещо більше, ніж за триста років, зосередила в межах своїх володінь більше племен і мов, ніж було підкорено Давнім Римом за тисячу років його сили і слави... Нарешті в наші дні і Грузія... прийняла повне і безпосереднє підданство всеросійському престолу» [1]. Поряд із цим, грузинів було названо «нацією, яка відтепер є нашими співвітчизниками», котра, подібно до інших підкорених раніше народів, які «давно благоденствують» під покровительством російських монархів, буде тепер розвиватися під їхнім «мудрим правлінням». Цитована праця була написана вченими Олександром-Невської академії – тогочасного придворного духовного вищого навчального закладу – і мала на меті узагальнення якомога більшого масиву відомостей про новоприднані землі з тим, аби вони могли бути використані в заходах політики самодержавства щодо Грузії.

Образ «Росії-рятівника», описаний авторами згаданого видання, не був новим у випадку із Грузією. До того часу його використання самодержавним урядом довело свою ефективність щодо балканських країн (про що свідчать тексти царських грамот із відозвами до конкретних народів про необхідність піднятися на боротьбу проти турецького поневолення), Кримського Ханства (про це було прямо зазначено у царському маніфесті 1783 р.) і Гетьманщини (такою є одна із оцінок «Березневих статей» 1654 р.). У випадку із Грузією йшлося про «порятунок» її жителів від постійних нападів Османської імперії та Персії. Також урядові документи містили згадки про «згубний» вплив вікового «магометанського» (мусульманського) правління у грузинських «царствах» та необхідність його заміни на православне. У цьому випадку йдеться ні про що інше, як про практичну реалізацію концепції «Москва – Третій Рим», котра надавала можливість приховати завойовницькі наміри під планами створення «православної єдності». До того ж, у багатьох працях імперських істориків читаємо, що нібито завдяки Росії стало можливим створення грузинської абетки і переклад грузинською мовою ряду книг для використання в церковних училищах на території Грузії. Насамкінець, радянські дослідники писали про «спільну боротьбу» грузинів та росіян проти «зовнішніх і внутрішніх ворогів», тим самим виводячи класичну концепцію «спільної історичної долі» цих народів. Очевидно, що ці та деякі інші аргументи застосовано росіянами задля обґрунтування також і «добровільного» входження України до складу Московії та неминучості цієї події.

Зовсім іншу оцінку процесам підкоренню Кавказу загалом і Грузії зокрема надавали російські можновладці ближче до часів занепаду імперії Романових. Так, Б. Есадзе – укладач «Ювілейного збірника до 300-річчя Царювання Дому Романових – Державних покровителів грузинського народу», виданого в 1913 р.: «Кавказ здавна був ключем, без якого неможливо було опанувати великі і родючі рівнини, що простягаються далеко за межі Кавказьких гір. Географічне положення Кавказького перешийку надавало і надає нині Кавказу панівне, як всесвітньо-політичне, так і торгово-промислове значення. Хто володіє Кавказом, у кого ключі в руках від цієї твердині, той, безсумнівно, буде беззаперечно панувати не тільки над усім Закавказзям, а й над азіатської Туреччиною, Персією та іншими середньоазіатськими країнами, що тягнуться аж до кордонів Індії» [1]. Стає очевидним, що в той період, коли напередодні Першої Світової війни політична ситуація в Російській імперії характеризувалася відносною стабільністю на тлі тимчасового економічного підйому і не було загрози активізації національно-визвольних рухів, можливим було розкриття дійсних намірів у політиці російської влади щодо різних народів. Кавказький регіон був останнім масштабним завоюванням царату, «останньою перлиною в короні», на здобуття котрої було витрачено понад півстоліття. Саме грузинські держави, з огляду на їх географічне розташування, стояли на шляху реалізації експансіоністських устремлінь самодержавства в кавказькому напрямі. Стратегічна важливість цього регіону була для нього настільки значною, що російські монархи ладні були підняти зброю як проти своїх давніх торговельних партнерів Персії та Османської імперії, так і проти давніх грузинських правлячих династій, які сягали корінням ще IV ст.

Поряд із визнанням прадавніх державницьких традицій грузинського народу, в офіційних джерелах часів Московського царства та Російської імперії містилися неодноразово згадки про політичну роздробленість місцевих держав. Логіка подібних міркувань зводилася до того, що із падінням Візантійської імперії в 1453 р. розпочалась експансія мусульманства на Сході створеною на її місця Османською імперією, у зв'язку з чим християнська Грузія залишилася без давнього покровителя. Цей факт начебто зумовив те, що, опинившись під постійними ударами з боку Персії та Оттоманської Порти, грузинські політичні союзи один за одним змушені були звертатися за допомогою до «єдиновірного» московського царя. Більше того, ті народності, які ще не зробили цього, нібито брали приклад зі своїх сусідів, котрі давно вже «благоденствували» в умовах російського протекторату, і також спрямовували просительні листи до Москви. Особливо підкреслювали росіяни і той патетизм, ту

урочистість, у стилі якої були складені ці листи, на початку яких московський правитель возвеличувався всіма можливими художніми засобами як єдино можливий рятівник кавказьких народів від неминучого перського і турецького поневолення.

Привертає увагу також і той факт, що грузинські правителі в документах російського двору титулювалися «царями» або «ханами». Обидві назви ніяк не узгоджувалися з дійсністю, оскільки перша з них була суто московським штучним витвором і в інших країнах того часу не застосовувалась, а друга була характерною для колишніх володінь Золотої Орди, до складу яких Грузія не належала. На перший погляд, така ситуація зумовлена труднощами перекладу грузинської політичної термінології, однак зміст тут насправді дещо глибший: непряма вказівка нібито на відсутність у грузинів самостійної державності. Особливо це стосується назви «цар», яка вживалася частіше: з одного боку, грузинські правителі уподібнювалися за статусом із російським монархом (що, начебто, мало би свідчити про визнання рівних собі), однак з іншого боку, відбувалося опосередковане поширення російської політичної традиції до грузинського середовища. У той же час, після видання Олександром I у 1801 р. маніфесту, який завершив процес включення грузинських територій до складу Російської імперії, кахетинський «цар» був напряму підпорядкований генералу Цицишвілі, призначеному урядом для управління новим краєм як адміністративно-територіальною одиницею.

Висвітлення проявів експансіоністської політики Московії щодо Грузії було б неповним без сумнозвісної класичної концепції «тісних взаємозв'язків». Теоретичні основи останньої набули особливого розвитку за радянської доби, коли творилася ідеологема «єдиного радянського народу». На думку істориків того часу, на момент остаточного включення Грузії в орбіту російського впливу в 1801 р. між цими двома країнами сформувався комплекс стійких етнічних, воєнно-політичних, торгівельно-економічних та транспортних зв'язків [3]. Більше того, активно культивувалась ідея про те, що ці зв'язки нібито мали винятково «прогресивне» значення для подальшого розвитку Грузії, що виявлялось не лише в економічному та культурному аспектах, а також і у спільній боротьбі російського та грузинського народів проти внутрішніх (царат і капіталізм) та зовнішніх ворогів. Окремо виділявся тут і «сприятливий» вплив російської «передової» думки та культури на соціально-економічне та духовне життя грузинського народу [4]. Найбільш «тісною» вважалася взаємодія грузинів і росіян у ході російсько-турецької війни 1767–1774 рр., за наслідками якої вдалося ослабити позиції Османської імперії у просуванні на Схід. Поряд із тим, що царат неодмінно «приписав» собі таку «заслугу» в контексті «покровительства» над грузинським народом, ця війна сприяла посиленню потоку еміграції грузинської інтелігенції до Російської імперії, і це не могло не трактуватись імперськими ідеологами як «природне тяжіння» до свого «старшого брата». Більше того, ватажка тогочасного селянського повстання О. Пугачова царат начебто зміг знешкодити за допомогою «свідомих» грузинів.

Особливе значення, нехтуючи історичною правдою, російські історики надають «прадавнім» зв'язкам російського та грузинського народів. Зокрема, традиційно ототожнюючи періоди утворення Давньоруської держави і Росії, деякі з них із посиланнями на тексти літописних джерел наводять начебто здавна відомі факти російсько-грузинських міждержавних відносин. Відповідно до однієї з давньоруських космографій, грузинські правителі, потерпаючи від турецьких та перських набігів, а також конкуруючи за вплив у своєму регіоні з вірменами, звернулися по допомогу до давньоруських князів і за це віддячили їм кінями і шовком [1]. Таку, на перший погляд, звичну для часів раннього Середньовіччя практику імперські дослідники оцінили не просто як черговий доказ «глибоких» корінь «спільної історичної долі» росіян і грузинів, а ще й як факт установавання васальної залежності Грузії від Росії. Саме тому, певне, без участі грузинської інтелігенції, уявляючи самі себе союзниками, московські правителі самочинно постановили: «Началом і джерелом нещастя та бід Грузії є фанатизм, посіяний на всьому Сході вченням Магомета» [5]. Цю установку було покладено в основу ідеологічного підґрунтя російської загарбницької політики щодо Грузії, яка мала місце аж до її остаточного підкорення в 1801 р.

Таким чином, викладене вище засвідчує, що російський експансіонізм як основу політичного курсу цієї держави щодо Грузії впродовж середини XVI – початку XIX ст.ст. слід розглядати в якості комплексного явища історико-правової дійсності, зумовлене загальною спрямованістю геополітичного курсу Росії в той період та її конкретними стратегічними цілями в кавказькому регіоні. Основними методами, застосованими при реалізації експансіоністських планів Росії щодо грузинських державних утворень, було маніпулювання образом «Росії-рятівника», доволі розвиненою конструкцією «спільності історичної долі» російського та грузинського народів, застосування релігійного впливу, культурна експансія, ідеологічна робота і поширення історичних фальсифікацій. З огляду на подібність цих методів із тими, які застосовувалися до Гетьманщини, їхнє компаративне дослідження в подальшій перспективі сприятиме більш досконалому вивченню історії вітчизняної державності.

1. Историческое изображение Грузии. Санкт-Петербург: Типография Шнора, 1802. 100 с.
2. Эсадзе Б. Летопись Грузии. Вып. 1. 1913. 352 с.
3. Документы по взаимоотношениям Грузии с Северным Кавказом в XVIII в. Тбилиси, 1968. 335 с.
4. Сургуладзе А. Н. Прогрессивные последствия присоединения Грузии к России. Тбилиси: Мецниереба, 1982. 212 с.
5. Иоселиан П. Исторический взгляд на состояние Грузии под властью царей-магометан. Тифлис, Тип. Канц. Наместника Кавказского, 1849. 132 с.

Карпенко Роман Валерійович
старший викладач кафедри
цивільно-правових дисциплін
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук

АДАПТАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА ДО НОРМ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ

На сьогодні ми можемо спостерігати значні зміни в українському законодавстві. За останні роки активно проводиться реформування різних сфер внутрішньої та зовнішньої політики. Однак в трудовому законодавстві відбулися не значні зміни. Звичайно після розпаду СРСР було внесено безліч поправок, але вони не вдосконалили трудове законодавство до належного рівня. Проблема полягає в тому, що нормативно-правові акти, які регулюють сферу трудових відносин є застарілими, норми не дотримуються повною мірою та відсутні механізми їх реалізації.

Питання проблем та прогалин в трудовому законодавстві України досліджували такі вчені: А.В. Базиліук, М.Т. Білуха, Д.П. Богиня, А.В.Калина, А.М. Колот, А.М. Кузьмінський, М.Я. Остап'юк, В.В. Сопко, Н.М. Ткаченко, О.М. Уманський, О. Ярошенко та багато інших.

Основним нормативно-правовим актом який регулює трудові відносини в Україні є Кодекс законів про працю. Відповідно до ст.1 КЗпП, він сприяє зростанню продуктивності праці, поліпшенню якості роботи, підвищенню ефективності суспільного виробництва і піднесенню на цій основі матеріального і культурного рівня життя [1]. О. Матвієнко зазначає, що норми трудового законодавства розподілені в багатьох нормативно-правових актах та часто дублюють одна одну, тому їх застосування і реалізація ускладнюється. Потрібно вирішити завдання кодифікації, яке полягає в тому, щоб шляхом відбору, перегляду й усунення застарілих і суперечливих норм на основі принципів розробити такі норми, які усунуть прогалини в правовому регулюванні трудових відносин [3, с. 273].

Трудове законодавство регулює відносини між роботодавцем та працівником, тому слід забезпечити захист прав та інтересів обох сторін. Оскільки Україна обрала шлях Євроінтеграції, зміни в законодавстві повинні відповідати Європейським стандартам. При трудових спорах можна застосувати практику Європейських судів, але тут виникає прогалина в імплементації Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини».

С. Лукаш вважає проблемою відсутність вказівки на те, яку юридичну силу в системі нормативно правових актів має цей закон. Тому не визначено, як діяти національним судам у разі, коли практика ЄСПЛ суперечить законодавству України чи міжнародним договорам, які ратифіковані Україною і вважаються національним законодавством. [2, с.149]. Ще можна виділити таку прогалину, як гендерна рівність, адже де-юре вона існує, а де-факто дискримінація за ознакою статі проявляється в усіх сферах суспільних відносин, в тому числі й в трудових.

Ярошенко, навів приклад того, що на керівних посадах органів законодавчої влади жінки становлять 5,1 відсотків, центральних та місцевих органах виконавчої влади серед власників середнього і малого бізнесу — 20, а серед власників найбільших бізнесових структур взагалі немає жодної жінки. Також зазначено, що заробітна плата жінок майже на третину менша, ніж чоловіків, безробітних жінок значно більше, ніж безробітних чоловіків, пенсія жінок за прогнозами через 20–30 років становитиме у середньому 40–45 відсотків від пенсії чоловіків [4,с.195]. Враховуючи вище зазначене можна дійти висновку, що трудове законодавство України має безліч проблем та прогалин, для вирішення яких необхідно внести суттєві зміни. Серед проблем виділяють застарілість норм, їх неналежне дотримання. Для покращення становища слід провести трудову реформу, в якій важливо звернути увагу на кодифікацію трудового законодавства; створення Трудового Кодексу. Також необхідно відійти від

радянської системи та оновити норми відповідно до сучасного стану. Варто враховувати Європейську практику і реалізовувати гарантії захисту прав та інтересів людини та приділити увагу питанню дискримінації за статтю.

1. Кодекс законів про працю України / База даних Верховної Ради України «Законодавство України» URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show>

2. Лукаш С.С Проблеми й прогалини в трудовому законодавстві України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. № 53. С. 148-151.

3. Матвієнко О. С. Проблема кодифікації трудового законодавства України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2014. С. 272-279.

4. Ярошенко О. Види прогалин у трудовому праві та перспективи реформування законодавства про працю України. *Вісник Академії правових наук України*. С.192-199.

Наливайко Лариса Романівна
проректор, доктор юридичних наук,
професор, Заслужений юрист України

Лапшина Вероніка Ігорівна
студентка юридичного факультету

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

МЕДІАЦІЯ У НАЦІОНАЛЬНІЙ ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

Судова система кожної держави відіграє важливу роль у врегулюванні суспільних відносин. Ефективність судової системи характеризується можливістю захищати права та свободи людини і громадянина у відповідності з законодавством. Що стосується української судової системи, то протягом усього періоду незалежності держави вона піддається постійним змінам та реформам. Незважаючи на постійне втручання в судову гілку влади з метою її реформування як з боку законодавчої, виконавчої гілок влади так і з боку громадськості, на сьогоднішній день українські суди мають безліч проблем, основними з яких є порушення строків розгляду справ, низький рівень професійності суддів, надмірне завантаження судовими справами тощо. Все це призводить до порушень законодавства, неможливості належно захистити права людини і громадянина, недовіри з боку громадськості до судової гілки влади, різного роду зловживань і, як наслідок, неефективності судової системи в цілому.

Різні аспекти медіації, а також особливості її реалізації в Україні були досліджені у роботах таких науковців, як Н. Л. Бондаренко-Зелінської, С. В. Васильчака, Г. Брука, Г. Зера, А. О. Горової, В. А. Жмудь, В. В. Землянської, Р. Г. Ковалю, Г. І. Єрмоєнко, С. І. Калашникової, Ю. А. Михальського, Н. Н. Леннуара, К. В. Михайлової, Н. П. Осіпової, І. В. Панової, Т. О. Подковенко, Ю. Д. Притики, О. М. Спектр, А. І. Шипилова, В. Ф. Яковлева та ін.

Медіація є однією з найбільш поширених форм вирішення конфліктів або спорів. Удосконалення в Україні медіації на законодавчому рівні є одним з першочергових завдань уряду, адже її покращення сприятиме значному зниженню конфліктного потенціалу суспільства. Тому, кожен поважачий себе юрист повинен володіти знаннями про медіацію та її особливостями.

Щодо походження поняття «медіація», то тут думки науковців розділяються, адже від латинського «mediatio» означає здійснювати посередництво, а від грецького «medos» означає бути нейтральним. Щодо визначення медіації у наукових підручниках, то там зазначають що – це структурована добровільна та конфіденційна процедура позасудового врегулювання спору, в якій медіатор (посередник) допомагає сторонам у розумінні [4, с. 57].

На даному етапі впровадження медіації в Україні відбувається створення спеціалізованого законодавства у сфері медіації. Починаючи з 2010 р. українські медіатори заручилися підтримкою парламентарів та зареєстрували у Верховній Раді України десять законопроектів про медіацію. Однак через нестабільну політичну ситуацію, постійні зміни урядів і парламентські вибори закон досі не прийнято. У листопаді 2016 р. Верховна Рада прийняла у першому читанні проект Закону про медіацію № 3665 [1]. У загальних рисах треба зауважити, що законодавство про медіацію повинно мати насамперед інформаційну функцію, стати каталізатором попиту на ці послуги. Саме у законі про медіацію держава має визначити міру своєї присутності в альтернативних способах вирішенні конфлік-

тів – так, щоб не заважати ініціативі громадян і не допускати зловживань, зокрема при проведенні медіації.

Звертаючи увагу на сферу застосування медіації, то тут в першу чергу слід зазначити, що вона не обмежується жодною галуззю права, тому це може бути примирення правопорушника і потерпілого, налагодження стосунків подружжя та встановлення нормальних позашлюбних відносин та багато інших життєвих ситуацій. Ще однією особливістю медіації, яку слід зазначити, є те, що вона може використовуватися не лише у вирішенні конфліктних ситуацій, а й у відносинах щодо започаткування бізнесу, внутрішньоособистісному конфлікті, тобто коли людина не може визначитися щодо окремих аспектів власного життя [2, с. 7].

Традиційним методом вирішення конфліктів є звернення до суду, але варто зауважити, що велика кількість судових спорів розглядаються роками, а особи у свою чергу витрачають свою енергію та фінанси. Тому, медіація є гарною альтернативою суду, адже вона економить ваш час, фінансові ресурси. Ще одним аспектом на користь медіації є те, що сторони можуть бути залучені у більшій мірі, адже на відміну від суду медіація не містить низку правил та процедур, а теми, що обговорюються обираються виключно сторонами, а не суддею. Не потрібно забувати і про такий аспект як гнучкість, що означає те, що сторони на усіх стадіях переговорів контролюють хід ситуації та можуть обирати зручне та комфортне вирішення спору для обох сторін. Одним із провідних принципів медіації є конфіденційність, на відміну від судового процесу, який є відкритим, медіація надає сторонам право нерозголошення інформації [3, с. 4].

Отже, медіація є практико-орієнтованою міждисциплінарною галуззю, яка тісно пов'язана з багатьма іншими галузями знань, такими як: право, психологія, культурологія, лінгвістика, соціологія. Застосування медіації є одним із найкращих варіантів вирішення конфлікту (спору), адже це діяння надає можливість сторонам знайти таке рішення, яке б задовольняло потреби обох, що практично неможливо досягнути у суді.

1. Про медіацію: проект Закону України № 3665 від 17.12.2015 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57463.

2. Денисова Р.О. Інститут медіації в Україні (національно-історичний аспект). Теорія і практика правознавства. 2018. № 1. С. 1-9.

3. Гайдук А. В. Проблеми законодавчого забезпечення медіа в Україні. *Часопис академії адвокатури України*. 2013. № 19. С. 1-4.

4. Бондаренко-Зелінська Н. Л. До питання про примирення сторін в цивільному процесі. *Актуальні проблеми юридичної науки: Збірник тез міжнародної наукової конференції «Десяті осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 18-19 листопада): у 4-х частинах. Частина третя. Хмельницький: Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2011. С. 32-34.

Киян Володимир Якович
завідувач кафедри
цивільно-правових дисциплін
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

ЩОДО ПЕРСПЕКТИВ ВИРІШЕННЯ ТРУДОВИХ СПОРІВ КОМІСІЄЮ З ТРУДОВИХ СПОРІВ

Соціально-економічні передумови євointegraційних процесів в Україні обумовлюють прагнення держави до вдосконалення правового регулювання трудових відносин у цілому та захисту трудових прав, зокрема. Особливої важливості вони набувають, коли у процесі трудової діяльності між суб'єктами трудових відносин виникають розбіжності, які згодом можуть перерости у спори.

Актуальність дослідження трудових спорів зумовлена перспективою прийняття Трудового кодексу України [1] (ТК України), а також перегляді існуючих правовідносин та внесенні змін до порядку врегулювання трудових спорів на всіх рівнях.

Процес розгляду трудових спорів - це особливий порядок діяльності суб'єктів трудового права із застосування норм матеріального та процесуального права і розв'язання розбіжностей, які виникли між працівником, з одного боку, і роботодавцем - з іншого, а також, у разі необхідності, вжиття захо-

дів примусу до суб'єкта, який порушив норми трудового права.

На відміну від діючого Кодексу законів про працю України (КЗпП), який не мав чіткого визначення щодо предмету трудового, то у проекті визначається коло цих правовідносин, що становлять розбіжності щодо встановлення або зміни умов праці, виконання вимог нормативно-правових та інших актів у сфері праці, угод, колективного чи трудового договору, інших угод між працівником і роботодавцем тощо.

Збільшилися шанси і щодо визначення дефініції індивідуального трудового спору. Так у ст. 349 Проекту ТК це поняття розглядається, як спір між працівником і роботодавцем, що виникає при здійсненні трудових відносин, а в окремих випадках до їх початку або після їх припинення.

Ключовим органом розгляду індивідуальних трудових спорів залишається комісія з трудових спорів (КТС). У проекті, правовий статус у КТС виглядає більш демократичнішим, оскільки може утворюватися на підприємстві, в установі, організації з метою розв'язання індивідуальних трудових спорів за заявами працівників шляхом пошуку взаємоприйнятних рішень і примирення сторін таких спорів, що позбавляє обов'язковості первинного розгляду спорів безпосередньо у цьому органі, і надає альтернативу вибору самому працівникові.

Так працівник або його представник можуть звернутися до КТС із заявою про розгляд індивідуального трудового спору, якщо відповідні розбіжності не були врегульовані у ході безпосередніх переговорів з роботодавцем і працівник у письмовій формі отримав від роботодавця відмову у задоволенні своїх вимог.

Відповідно до ст. 352 Проекту ТК КТС набуватиме статусу примирного органу, який утворюватиметься з метою врегулювання індивідуальних трудових спорів шляхом пошуку взаємоприйнятних рішень і примирення сторін таких спорів.

Суттєво зміняться і строки звернення працівника до КТС. Так за діючим КЗпП України, працівник може звернутися до КТС у тримісячний термін з дня, коли він дізнався або повинен був дізнатися про порушення свого права, а у спорах про виплату належної йому заробітної – без обмеження будь-яким терміном. За проектом ТК, працівник зможе звернутися до КТС із заявою про розгляд індивідуального трудового спору, якщо відповідні розбіжності не були врегульовані в ході безпосередніх переговорів з роботодавцем протягом двох тижнів з дня звернення працівника.

Розглядатимуться індивідуальні трудові спори КТС у десятиденний строк з дня подання працівником заяви. У разі складності спору комісія має право продовжити цей строк, але не більше ніж до п'ятнадцяти календарних днів, що є більш подовженим строком ніж за діючим КЗпП. Також протягом строку розгляду індивідуального трудового спору сторони можуть укласти мирову угоду, яка затверджується рішенням комісії з трудових спорів.

У разі незгоди з рішенням комісії з трудових спорів працівник вправі оскаржити його до суду. Для оскарження працівником або роботодавцем рішення КТС буде надаватися десятиденний строк з дня видачі їм копії рішення комісії або витягу з протоколу його засідання. Дана норма залишається без змін. Такими ж незмінними залишаються терміни щодо обов'язковості добровільного виконання роботодавцем рішень КТС у триденний строк після закінчення десятиденного строку, передбаченого на його оскарження.

З урахуванням викладеного вище, можна зазначити, що необхідність ухвалення ТК України обумовлена докорінними змінами всієї системи суспільних відносин, що відбуваються в Україні. А розвиток євроінтеграційних процесів та соціально-економічні перетворення спонукають до неминучості вдосконалення моделі врегулювання конфліктів за міжнародними стандартами.

1. Проект Трудового кодексу України від 27.12.2014 р. № 1658 URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221

Коваленко Вячеслав Васильович
викладач кафедри
цивільно-правових дисциплін
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук

ПРИРОДНЕ ДОВКІЛЛЯ В УКРАЇНІ ЯК ОБ'ЄКТ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ

Стрімкий розвиток громадськості у питанні правосвідомості, сучасні євроінтеграційні намагання України та високий рівень загрози у сфері державної безпеки України, зумовлює необхідність наукового розроблення актуальних проблем та пошуку відповідей на актуальні питання з відповідної тематики.

Водночас, навколишнє природне середовище, будучи невід'ємним елементом екологічної системи України, що безпосередньо впливає на рівень захворюваності в країні, тривалість життя та інші питання захисту і охорони здоров'я населення та екологічної безпеки в цілому, що передбачені, зокрема у статті 16 Конституції України, на нашу думку виступає одним із основних об'єктів захисту, з точки зору державної безпеки.

Тому, на нашу думку, необхідність теоретичного аналізу зазначених питань, обумовлюється не лише нагальною потребою в укріпленні наукового осмислення проблем державної безпеки, а й з метою встановлення взаємозв'язку між термінами «державна безпека» та «навколишнє природне середовище» та їх сутністю.

Однозначного тлумачення, поняття «навколишнє природне середовище» у працях вчених не знайшло, проте, на нашу думку, наявні наукові позиції дають підстави обґрунтувати власне бачення, у цьому питанні.

Так, О. Колбасов вказує, що із появою зацікавленості людства у збереженні природи як середовища життя людини за умов бурхливого науково-технічного прогресу, поняття «навколишнє природне середовище» приходить на зміну поняттю «природа» [1, с. 16]. Підтвердженням та логічним продовженням, щодо розширення розуміння поняття природа та введення в обіг поняття «навколишнє природне середовище» є також етимологічна сутність окреслених термінів, що відображають їх взаємопоглинання та часткову тотожність.

Поряд із цим, на думку Д. Зекалова – це середовище, в якому існують живі організми, включаючи повітря, воду, ґрунт, природні ресурси, флору, фауну, людей, а також взаємозв'язок між ними [2, с. 9], водночас, поряд з поняттям «навколишнє середовище» досить часто вживається термін «довкілля», що не суперечить одне одному [3, с. 107] і широко використовується в літературі.

Також, укладачі збірника нормативно-правових актів «Екологічне законодавство України» зауважують, що власне поняття «навколишнє середовище» є найбільш влучним, а його визначеність у нормативно-правових актах міжнародного походження, лише підтверджує влучність та комплексність його аргументації [4].

Так, нами і в попередніх працях, аргументувалась позиція, щодо визначення поняття природного довкілля, як середовища, що вміщає в собі існуючі в певному просторі живі організми та складається з природних ресурсів (води, земель, повітря та інших).

Також, слід зазначити, що поняття державної безпеки, науковцями, що досліджують відповідну галузь також тлумачиться по різному.

На думку А. Янчука, державна безпека – це форма (вид) забезпечення національної безпеки, яка реалізується державними інститутами з використанням розвідувальної, контррозвідувальної та оперативно-розшукової діяльності з метою охорони та захисту державного суверенітету, незалежності, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного та оборонного потенціалу України, її державного управління та національних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз з боку спеціальних служб іноземних держав, організованих злочинних угруповань, окремих осіб і протидії скоєнню кримінальних корупційних правопорушень, які становлять загрозу національній безпеці України [5, с. 351]. На нашу думку, дана позиція найбільш комплексно та змістовно відображає сутність поняття державної безпеки, проте визначення конкретного кола суб'єктів, що здійснюють заходи із забезпечення державної безпеки, а також суб'єктів, що несуть загрозу для неї залишається під питанням.

Більш адаптованою до питання забезпечення прав і свобод людини і громадянина є позиція О. Вовк і В. Настюк, котрі висловлюють схожі позиції щодо визначення поняття державної безпеки та вказують, що це складова частина національної безпеки, стан захищеності державної влади, суверенітету, територіальної цілісності, громадської злагоди, що забезпечується діяльністю державних органів як законодавчо, так і реально [6, с. 47; 7, с. 56]. Проте, на нашу думку, у питанні тлумачення сутності поняття держави, в контексті її безпеки, основоположну складову все ж формує людський ресурс – громадяни.

Поряд із цим, взаємопов'язаність цього поняття з поняттям державної безпеки, на нашу думку не викликає сумнівів, оскільки у питанні нанесення шкоди певній державі, що є гарантом прав і свобод людини і громадянина (у тому числі на здорове природне середовище для життя), можливим є нанесення шкоди навколишньому природному середовищу, що безпосередньо впливає на здоров'я населення.

Таким чином, питання забезпечення державної безпеки у галузі екології та природного середовища, потребує більш детального вивчення. У той же час, за результатами зазначеного дослідження, належить констатувати, що передбачені у Конституції України права громадян на чистоту природного середовища та відсутність загроз для здоров'я зумовлюють необхідність подальшого розгляду навколишнього природного середовища, як об'єкта державної безпеки України.

1. Колбасов О. С. Экология: политика – право. Правовая охрана природы в СССР. Москва, 1976. 230 с.
2. Зеркалов Д. В. Екологічна безпека: управління, моніторинг, контроль: посібник. Київ: КНТ, Дакор, Основа, 2007. 412 с.
3. Мусієнко М. М., Серебряков В. В., Брайон О. В. Екологія: тлумачний словник. Київ: Либідь, 2004. 376 с.
4. Екологічне законодавство України: зб. нормат.-прав. актів. Київ: Істина, 2007. 384с.
5. Янчук А.О. Особливості вдосконалення нормативно-правового забезпечення державної безпеки України в сучасних умовах. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія «Юридична». 2016. Вип. 1. С. 342–355.
6. Вовк О.О. Теоретико-правовий аналіз співвідношення понять державної та зовнішньої безпеки. Часопис Київського університету права. 2013. № 2. С. 43–48.
7. Настюк В.Я. Сучасні підходи до визначення сутності та поняття державної безпеки. Сучасний стан та перспективи розвитку сектору безпеки України: публічно-приватні аспекти: матеріали III міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 16 квітня 2015 р. Харків, 2015. С. 56–58.

Косяченко Ксенія Едуардівна
доцент кафедри
цивільно-правових дисциплін
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук

ЦІННІ ПАПЕРИ ЯК ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Ринок цінних паперів являє собою сферу відносин, які швидко розвиваються останні роки. Це зумовлюється не лише появою нових фінансових інструментів та нових сегментів інфраструктури ринку, а й спробами їхнього законодавчого регулювання. Актуальність теми пов'язана з тим, що в Україні відбувається формування ринку цінних паперів. Тому очевидною постає потреба у формуванні нагального правового регулювання даної сфери.

Дослідженням цього питання займалися такі вчені правознавці як Мурзін Д.В., Майданник Р.А., Назарчук І.Р., Нерсесов Н.О., Онуфрієнко О.І., Панова Л.В., Посполітак В.В, Решетіна О.М., Яроцький В.Л. та ін.

Відповідно до ст. 3 Закону від 23.02.2006 р. «Про цінні папери та фондовий ринок» цінні папери – документи встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчують грошові або інші майнові права, визначають взаємовідносини особи, яка їх розмістила (видала), і власника, та передбачають виконання зобов'язань згідно з умовами їх розміщення, а також можливість передачі прав, що впливають із цих документів, іншим особам.

Поняття цінного паперу та визначення цінного паперу наведено у ч. 1 ст. 194 ЦК та у абз. 2 ч. 1

ст. 163 ГК. По суті, ці два визначення являють собою тотожні поняття.

Це визначається у ч. 1 ст. 194 ЦК, абз. 2 ч. 1 ст. 163 ГК та у статті 1 Закону України «Про цінні папери і фондовий ринок» де міститься визначення цінного паперу, з якого випливає, що для будь-якого цінного паперу характерними є наступні ознаки:

- а) цінним папером є документ;
- б) документ має бути встановленої форми;
- в) документ має містити відповідні реквізити;
- г) документ має посвідчувати грошове або інше майнове право, яке визначає взаємовідносини між особою, яка його випустила (розмістила) або видала, і власником;
- г) документ передбачає виконання зобов'язань згідно з умовами його випуску (видачі);
- д) документ передбачає можливість передачі прав, що впливають з нього, іншим особам.

Цінні папери полегшують оборот майнових прав, сприяючи їх переходу від одних уповноважених осіб до інших. Таке завдання не здатні виконувати звичайні документи. Лише «матеріалізація права» в документі перетворює цей «клаптик паперу» на цінний папір, бо тепер використати (здійснити) зафіксоване в ній право може тільки власник цього документу (подібно до того, як прийняти рішення про використання речі може тільки її власник) [1].

Тому в результаті фіксації права цінним папером виключно на користь свого володаря цей документ виконує: доказову функцію (подібну, наприклад, борговій розписці), - захисну функцію свого власника, раніше усього набувача, від труднощів і неясностей, що стосуються уповноваженості суб'єкта права вимоги, змісту або об'єму цього права і тому подібне.

Набувач такого документу отримує упевненість в тому, що отримане їм у формі цінного паперу право повністю відповідає зафіксованому в документі і не залежить від юридичного положення його відчужувача. З передачею цінного паперу переходять усі засвідчувані нею права в сукупності. У випадках, передбачених законом або у встановленому їм порядку, для здійснення і передачі прав, засвідчених цінним папером, досить доказів їх закріплення в спеціальному реєстрі (звичайному або комп'ютеризованому). Цінні папери виступають таким об'єктом права, який має найбільш високі темпи обороту.

Для підтримки високої оборотоздатності законодавець встановив для них деякі особливі правила. Так, передача цінного паперу завжди означає передачу усієї сукупності втілених в ній прав; часткова передача таких прав недопустима. Для визнання документу цінним папером він повинен відповідати особливим ознакам відносно реквізитів і форми. Недотримання цих вимог спричиняє за собою нікчемність цінного паперу [2].

Обіг цінних паперів може здійснюватися у рамках цивільно-правових стосунків, за допомогою укладення різних договорів по відчуженню прав на емісійні цінні папери. Найбільш поширеним способом відчуження цінних паперів є договір купівлі-продажу. Не менш затребуваний договір застави цінних паперів, яка лише останніми роками отримав достатнє правове врегулювання у межах ЦК.

Отже, цінні папери як об'єкти цивільних правовідносин добре регулюють законодавством та мають повне своє визначення в законі, що добре впливає на їх використання. Подальші дослідження повинні бути пов'язаними з дослідженням щодо визначення ознак цінного паперу, поняття сурогатів цінних паперів та внесенням пропозиції для поліпшення норм Закону України від 23.02.2006р. «Про цінні папери та фондовий ринок».

1. Филатов Е.Р. Интеграция дилерской и брокерской деятельности на отечественном рынке ценных бумаг. Финансы и кредит. 2012. № 3 (305). С. 52-56.

2. Кирилловых А.А. Порядок признания выпуска ценных бумаг недействительным и его последствия: проблемы правового регулирования. Право и экономика. 2015. № 5. С. 39-48.

Медяник В'ячеслав Анатолійович
доцент кафедри
загальноправових дисциплін,
кандидат політичних наук

Бахчева Анастасія Костянтинівна
студентка юридичного факультету

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ПРАВОВА ДЕРЖАВА ЯК ГАРАНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА

Сучасний розвиток Української держави зумовлений євроінтеграційними процесами та має на меті забезпечення прав та свобод людини і громадянина, а також демократизацію усіх сфер суспільного життя. Однак, проблема фактичної реалізації прав та свобод людини і громадянина є складною як у практичному, так і теоретичному аспекті, що зумовлено дезорганізацією органів публічної влади та соціально-економічною напруженістю у суспільстві. Зазначені проблемні питання є підставою для ствердження, що Україна перебуває у процесі трансформації правових інститутів, спрямованих на охорону і захист прав і свобод, а також вироблення дієвих механізмів їх практичної реалізації. У контексті вищезазначеного, дослідження правової держави як гаранта забезпечення прав і свобод людини і громадянина є надзвичайно актуальним.

Питанням держави як гарантом забезпечення прав людини та громадянина досліджували такі вчені, як: І. Воронов, А. Заєць, Р. Гринюк, О. Лукашев, М. Лушніков, В. Погорілко, П. Рабінович, В. Селіванов, О. Скакун, О. Скрипнюк, В. Тимошенко, С. Тимченко, Ю. Шемшученко, Ф. Шульженко та інших. Розробки цих науковців є фундаментальними у дослідженні питань функціонування правової держави, зокрема у межах захисту прав і свобод людини і громадянина. Проте, практична реалізація нормативних та доктринальних положень є недостатньо ефективною, що актуалізує необхідність подальших досліджень.

З моменту прийняття Конституції України на законодавчому рівні було закріплено основи правового регулювання суспільних відносин. Так, права та свободи людини і громадянина гарантуються державою, хоча реальне втілення в життя принципу верховенства права, який є пріоритетним в концепції правової держави пов'язане зі значними труднощами. Варто наголосити, що права і свободи людини визначають як комплекс можливостей людини, в яку влада не може втручатись, а також сукупність обов'язків держави перед людиною, і навпаки. Тобто, держава як політичний інститут обмежена правами людини.

До того ж, у правовій державі система прав і свобод є не тільки характеристикою відносин між людиною та державою, а ключовим механізмом обмеження державної влади. Без поваги до прав і свобод людини та громадянина не може існувати дійсно правової держави. Важливу роль при цьому відіграє забезпечення прав і свобод у взаємодії людини та держави [4, с. 212].

Так, жодна держава не може ігнорувати прав людини. При цьому Розділ II Конституції України «Права, свободи та обов'язків людини та громадянина» засвідчує той факт, що в Україні права людини досліджуються як тотожні до інституту прав та обов'язків людини. Таким чином, інститут прав людини та громадянина недоцільно доповнювати обов'язками, адже названі права є невід'ємними, тобто наданими незалежно від волі держави.

Постає питання щодо природних прав людини та закріплених в Конституції обов'язків. Правова держава повинна охороняти, захищати та поважати всі природні права людини, тому вживання в Конституції поняття «обов'язки людини» доцільно замінити на більш термінологічно вірне поняття «обов'язки громадянина», оскільки ними можуть бути наділені лише громадяни. Тож, держава повинна чітко окреслити права людини та обов'язки громадянина.

Особливо характерним для прав і свобод, рівень забезпечення яких яскраво представляє правовий чи не правовий характер держави. Жодна держава не може претендувати на визнання її правовою, якщо в ній не визнаний природний характер прав і свобод людини, якщо права і свободи носять декларативний характер та держава довільно наділяє правами чи обмежує їх [2, с. 52]. Зважаючи на особливе значення інституту прав і свобод людини і громадянина, їх реалізація, охорона та захист повинні бути чітко регламентованими та ефективно застосованими у практичній діяльності.

Система конституційних прав людини і громадянина в Україні охоплює теоретично максимально всеосяжний спектр прав і свобод у виборі способів і засобів життєдіяльності кожної людини, що проживає чи перебуває в нашій країні. І це, безумовно, позитивне надбання нашого суспільства. Однак практична реалізація та захист цих прав і свобод майже щоразу наштовхуються на значні перепони і перешкоди, що мають як об'єктивний, так і суб'єктивний характер та є підґрунтям для невирішених проблем у цій сфері [1, с. 296]. Однак, найбільшого розвитку набули громадянські та політичні права і свободи, серед яких право на свободу світогляду і віросповідання, право на рівний доступ до державної служби, право обирати та бути обраним, право на мирні зібрання тощо [3]. Разом з цим, зважаючи на статистичні показники звернень громадян України до європейських судових установ, можемо констатувати, що держава сьогодні не виробила ефективного комплексу заходів щодо гарантування таких конституційних прав як право на життя, освіту, працю, соціальний захист, охорону здоров'я тощо.

Однак, для ефективної охорони і захисту прав та свобод, необхідно не тільки активізувати діяльність органів публічної влади, а й сприяти розвитку громадянського суспільства. До проблем реалізації прав та свобод людини і громадянина в Україні в контексті розвитку правової держави можна також віднести наступні аспекти: незадовільний рівень правової свідомості та культури у суспільстві; низький рівень виховного впливу держави на громадян, а також самовиховання; недостатній рівень самостійності та незалежності законодавчої, виконавчої та судової гілок влади; низький рівень професіоналізму та компетентності у сфері публічного управління, а також його залежність від індивідуальних або групових інтересів.

Отже, проголосивши в Основному законі суспільства і держави, що Україна є демократичною, правовою та соціальною, законодавець визначив відповідні напрями розвитку, які у сучасних умовах підсилюються впливом міжнародних стандартів захисту прав і свобод людини і громадянина. Так, у нашій державі визначено достатньо широкий комплекс прав і свобод, гарантовано механізм їх реалізації, охорони та захисту. Однак, складний процес реформування суспільного та політичного життя, значно гальмує розвиток механізмів забезпечення прав і свобод людини та громадянина.

1. Кириченко Ю.В. Актуальні проблеми конституційно-правового регулювання прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні в контексті європейського досвіду. Монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2017. 538 с.

2. Лазарева М.Д. Стан забезпечення прав людини в Україні на сучасному етапі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 51-53.

3. Пільгун Н.В., Вінчук О.Ю. Проблеми реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2018. № 1(17) URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2018/n1/18pnhvu.pdf>.

4. Тімашов В.О. Роль соціально-правової держави в забезпеченні прав і свобод людини. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. Правознавство*. 2013. №5-6 (70-71). С. 210-216.

Наливайко Олег Іванович
старший науковий співробітник
секретаріату Вченої ради,
кандидат юридичних наук, доцент

Разнатовська Анастасія Дмитрівна
студентка юридичного факультету

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В ПРАВІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Головний ресурс країни – люди, яким потрібні права і свободи своєї держави. Головне завдання громадянського суспільства – вирішити протиріччя між індивідуальними та суспільними інтересами і потребами, вирішення цих проблем можна побачити в розвитку демократичного суспільства.

Захист прав людини має бути одним з провідних напрямків діяльності Європейського союзу,

головною метою і принципами, закріпленими саме в установчих документах цієї держави. Принципи, закріплені в цих договорах, повинні включати свободу, демократію, повагу честі і гідності та верховенство права.

Обов'язковість цих принципів повинна бути закріплена в конституції, а також шанобливо виконувати ці базові норми в повсякденному житті, це стосується абсолютно всіх країн, які хочуть вступити в ЄС. Головним ресурсом країни є люди, які потребують прав і свобод з боку своєї держави [1].

Щодо законодавчої основи забезпечення принципів захисту прав людини в Європейському союзі становлять: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 4 листопада 1950 року., Загальна декларація прав людини., Європейський суд з прав людини [2].

Проблемі питання гарантування принципів захисту прав людини в праві Європейського Союзу, приділили увагу цьому питанню такі науковці: Мазур М. В., Мартинов А.Ю., Мармазов В. Є., Губерський Л. В., Задорожній О. В., Буткевич О.В., Скринька Д. В., та ін. Ці автори зосередили увагу на реалізацію виконання принципів захисту прав в країнах Європейського Союзу, а також на виконання Конвенції з прав людини.

Відповідно до юридичної природи та характеру прав Stauder, вони повинні захищатися на території ЄС [3]. 1. Функціональні права, які впливають з установчих договорів і є необхідними для функціонування внутрішнього ринку. їх не виділено в окремий розділ чи главу, а розпорошено в текстах установчих договорів (зокрема, ст. 45 ДФЄС – право приймати реально запропоновану роботу, право залишатися на території держави-члена після завершення трудової діяльності або ст. 339 ДФЄС – охорона комерційної і професійної таємниці). 2. Спеціальні права – це друга група прав, пов'язана з правовими нормами, внесеними до правопорядку Маастрихтським договором. Ідеться про інститут європейського громадянства та передбачені ним основні права та свободи громадян Союзу. 3. Загальні права людини – це третя група прав людини, які розуміють у тому сенсі, що надається цьому поняттю як у міжнародному, так і внутрішньодержавному праві [4]. Окрім того, що на конституційному рівні ці пункти запроваджені, але гострою проблемою є саме забезпечення цих прав, які містяться у міжнародних конвенціях з захисту прав людини. Основним компонентом гарантування прав і свобод громадян Європейського союзу є забезпечення достатнього рівня безпеки громадян своєї країни, а також безпосереднє виконання функцій держави на законодавчому рівні, що є одним з прямих обов'язків за чинним законодавством і встановленими в Конвенції нормами.

Підводячи підсумок, можна цілком відкрито сформулювати свою думку про принципи захисту прав людини в країнах Євросоюзу, їх реалізації, а також формування цієї Конвенції, що стала однією з вирішальних ступенів становлення демократично зрілої держави. А також забезпечення кращого захисту своїх громадян на законодавчому рівні та розвиток країн цього Союзу.

1. Буроменський М. В. Віденська конвенція про право міжнародних договорів. Міжнародне право в документах. Х.: Видавництво Національного університету внутрішніх справ, 2003. с. 23–36.

2. Мазур М. В. Тлумачення та застосування Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод Європейським судом з прав людини та судами України : навчальний посібник. Луганськ, 2006.

3. Бажан М. П. Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини 1950. Юридична енциклопедія. К.: Українська енциклопедія. 2004.

4. Рабінович П. М., Раданович Н. М. Європейська конвенція з прав людини: проблеми національної імплементації (загальнотеоретичні аспекти): Л. : Астрон, 2002. 192 с.

5. Задорожній О. В., Буткевич О. В. Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод. Українська дипломатична енциклопедія : у 2-х т. К. : Знання України, 2004. Т. 1. 760 с.

Тимченко Лілія Михайлівна
старший викладач кафедри
цивільно-правових дисциплін,
кандидат юридичних наук

Коптєвський Олексій Юрійович
студент юридичного факультету

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ТРУДОВОМУ ПРАВІ

Особливістю трудового права є закріплення у діючому законодавстві специфічних засобів впливу на учасників трудових правовідносин, які застосовуються, по-перше, для змушення до дотримання встановлених правил існування трудових правовідносин (тобто їх виникнення, зміни та припинення), та, по-друге, для відновлення порушених прав та законних інтересів у випадку їх порушення суб'єктами шляхом застосування засобів індивідуального та державного впливу. Такий вплив здійснюється через застосування в рамках трудових правовідносин особливих видів юридичної відповідальності, а саме: матеріальної відповідальності сторін трудового договору та дисциплінарної відповідальності працівників.

У науковій та навчальній літературі галузевого спрямування широко використовуються такі узагальнені поняття «трудоправа відповідальність», «юридична відповідальність у трудовому праві» [1, с. 360], «відповідальність за порушення трудового законодавства» [2]. Найчастіше автори зосереджуються на викладі проблем дисциплінарної та матеріальної відповідальності як самостійних видів без будь-яких спроб об'єднати їх у спільну правову конструкцію. Доводиться констатувати, що такий підхід не сприяє виявленню галузевої специфіки юридичної відповідальності в аспекті зв'язку із підставою її виникнення – наявністю трудового правопорушення. Зокрема В. С. Венедиктов, досліджуючи сутність юридичної відповідальності у сфері трудового права, пояснює необхідність застосування терміну саме «трудова відповідальність» тим, що вона настає при реалізації трудових правовідносин або безпосередньо пов'язана з їх виникненням, зміною чи припиненням [3, с. 128].

О. В. Черкасов розглядає юридичну відповідальність у трудовому праві, як обов'язок сторін трудового правовідношення зазнати несприятливих наслідків особистісного майнового або організаційного характеру за вчинене правопорушення у сфері застосування найманої праці у порядку, встановленому трудовим законодавством [4, с. 7].

О. І. Процевський наголошує, що юридична відповідальність у трудовому праві не може розглядатись як кара, примус чи репресія взагалі. Трудові відносини є результатом реалізації громадянами права на працю, яку вони вільно обирають та на яку вільно погоджуються (ст. 43 Конституції України). Реалізуючи конституційне право на працю, громадянин укладає угоду (трудова угода) з роботодавцем, в якій сторони добровільно беруть на себе зобов'язання. Крім того, як зазначає вчений, примус у трудових відносинах мав би означати або свідчити, що у відносинах «працівник-роботодавець» має бути елемент повинності, який давав би роботодавцю право вимагати від працівника чогось незалежно від його волі. Дисциплінарний вплив, який вкладається у дії роботодавця, насамперед спрямований на забезпечення виконання трудових обов'язків, добровільно взятих працівником за трудовим договором [5, с. 17, с. 20].

Таким чином, можна зробити висновок, що трудово-права відповідальність виступає як засіб, за допомогою якого забезпечується і гарантується захист трудових прав та інтересів суб'єктів трудових правовідносин, а також на правопорушників покладає обов'язок перенести негативні наслідки свого протиправного винного невиконання чи неналежного виконання трудових обов'язків.

1. Коротких А. Ю. Проблеми юридичної відповідальності державних службовців за трудовим законодавством України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2019. 472 с.

2. Обручков Р. І. Відповідальність у трудовому праві Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані: монографія / за ред. О. В. Козаченка, Є. Л. Стрельцова; МОН України, НУ «ОЮА», Каф.крим. права та ін. крим.-прав. дисциплін Миколаїв. ін-т. права, ПРЦ НАПрНУ, ГО «Всеукр. Асоціація крим. права» . Миколаїв: Іліон, 2016. С. 575-608.

3. Венедиктов В.С. Сучасні проблеми ідеологічного розвитку трудового права. Наукові записки ХЕ-

ПУ. 2018. № 1 (20). С. 12-15.

4. Черкасов О. В. Єдність та диференціація відповідальності у трудовому праві України: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.05; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Х., 2016. 19 с.

5. Процевський О. І. Особливості юридичної відповідальності у сфері трудового права. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. 2018. Вип. 21. С. 13–25.

Орлова Олена Олександрівна
доцент кафедри
загальноправових дисциплін
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Проблематика захисту персональних даних на сьогодні набуває особливої актуальності. Зараз життя проходить перед екранами моніторів, оскільки і робота, і навчання, і розваги не можливі без сучасних інформаційних технологій, використання гаджетів та підключення до інтернету, застосування різноманітних онлайн-інструментів, соціальних мереж тощо. Отже, логічно постає питання захисту інформації, яка стосується конкретно визначеної особи або особи, що може бути конкретно визначеною [1].

Основними актами, які визначають порядок збору, використання та поширення персональних даних в Україні є Конституція України [2], закони України «Про інформацію» [3], «Про доступ до публічної інформації» [4], «Про захист персональних даних» [5].

У 1997 року Україна ратифікувала Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод [6] та у 2009 році Конвенцію про захист осіб стосовно автоматизованої обробки даних особистого характеру [1].

Також, слід позначити Регламент Європейського парламенту і Ради від 27 квітня 2016 року «Про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних» [8], якого Україна має дотримуватись.

Проте, не дивлячись на таку кількість актів, в Україні відсутнє єдине розуміння поняття «персональні дані», що значно ускладнює їх захист.

Як зазначає Дяковський О.С., проаналізувавши законодавство у сфері захисту персональних даних, слід зазначити, що в основу визначення поняття «персональних даних» покладений принцип ідентифікації (ототожнення) даних, за яким можна встановити особу. Проте вказане визначення, як вважаємо, є занадто широким, що суттєво ускладнює надання відповіді на питання, які конкретно відомості про фізичну особу є персональними даними та підлягають використанню тільки за згодою суб'єкта персональних даних, а які можна використовувати і без такої згоди в цілому [9].

Також, як показує практика¹, є потреба в окресленні переліку відомостей, які можуть бути віднесені до персональних даних.

Значну роль у цьому відіграють рішення Європейського суду з прав людини, оскільки відповідно до статті 17 Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р., суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Європейського Суду з прав людини як джерело права [10]. І враховуючи практику ЄСПЛ, можна виок-

¹ Відповідно до Рішення Вищої ради правосуддя № 3279/1дп/15-20 «Про притягнення судді Київського окружного адміністративного суду Брагіної О.С. до дисциплінарної відповідальності». Так, навесні 2020 чоловік оскаржував у суді бездіяльність Ірпінського міського відділу Державної міграційної служби щодо не видачі його дочці паспорту у вигляді книжечки. У засіданні суддя Брагіна зневажливо спілкувалась з адвокатом, позивачем та його неповнолітньою донькою. Відповідаючи на запитання суду, чому чоловік вважає, що видача паспорта громадянина України у формі ID-картки є збиранням та зберіганням конфіденційної інформації, позивач зазначив, що працівникам Державної міграційної служби надається відцифрований образ обличчя, інформація про райдужку ока, відцифрований підпис особи, відцифровані відбитки пальців рук, обробка яких, на його думку, є втручанням в особисте життя його доньки. Суддя Брагіна переконана, що відбиток пальця і сітківка ока не є конфіденційною інформацією [7].

ремити ще низьку відомостей, які можна віднести до персональних даних.

Цікавими з цього аспекту є рішення у справі *K.H. and Others v. Slovakia* від 06 листопада 2009 року [11] щодо ненадання лікарнею заявникам копій їх медичної документації та рішення у справі *P.G. and J.H. v. The United Kingdom* від 25 вересня 2001 року [12] щодо відбіру та збереження зразків голосу.

Також у нагоді стануть, рішення у справі *Avilkina and Others v. Russia* від 6 червня 2013 року [13] щодо вимоги прокуратури від лікарів надати відомості, які містилися в медичних документах заявників, без їхньої згоди і за відсутності відкритого кримінального провадження.

Недоліки законодавства у сфері захисту персональних даних можуть бути порушенням вашого права. Так, наприклад, рішення *Case of Rotaru v. Romania* від 4 травня 2000 року [14].

Правоохоронні органи не завжди можуть опрацьовувати ваші персональні дані. Наприклад, рішення *Case of Khelili v. Switzerland* від 18 жовтня 2011 року [15].

Отже, впорядкування суспільних відносин у сфері захисту персональних даних потребує вивчення та дослідження не тільки на рівні національного законодавства країни, але й із застосуванням практики Європейського суду з прав людини, досвіду країн Європейського Союзу та міжнародно-правових актів.

---

1. Конвенція про захист осіб стосовно автоматизованої обробки даних особистого характеру від 28 січня 1981 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_326#Text

2. Конституція України від 28 червня 1996. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

3. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1992, № 48, ст. 650. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>

4. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 року № 2939-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2011, № 32, ст. 314. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>

5. Про захист персональних даних: Закон України від 01 червня 2010 року № 2297-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2010, № 34, Ст. 481. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>

6. Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

7. Про притягнення судді Київського окружного адміністративного суду Брагіної О.Є. до дисциплінарної відповідальності: Рішення Вищої ради правосуддя від 27 листопада 2020 року № 3279/1дп/15-20. URL: <https://hcj.gov.ua/en/doc/doc/4866>

8. Про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних: Регламент Європейського парламенту і Ради від 27 квітня 2016 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text

9. Дяковський О.С. Визначення поняття персональних даних як правової категорії: сучасні проблеми та шляхи вирішення. *Інформація і право*. № 3(22)/2017. С. 51-56.

10. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України 23 лютого 2006 року № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*, 2006, № 30. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.

11. *Case of K.H. and Others v. Slovakia*, 32881/04 Council of Europe: European Court of Human Rights, 06/11/2009, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-183662>

12. *Case of P.G. and J.H. v. The United Kingdom*, 44787/98 Council of Europe: European Court of Human Rights, 25/09/2001, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-162338>

13. *Case of Avilkina and Others v. Russia*, 1585/09 Council of Europe: European Court of Human Rights, 06/06/2013, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-140105>

14. *Case of Rotaru v. Romania*, 28341/95 Council of Europe: European Court of Human Rights, 04/05/2000, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-122529>

15. *Case of Khelili v. Switzerland*, 16188/07 Council of Europe: European Court of Human Rights, 18/10/2011, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-107033>

Поліщук Марина Геннадіївна
доцент кафедри
цивільно-правових дисциплін
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

МЕХАНІЗМ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ У ФОРМІ ЕКСПЕРТИЗИ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

В кожній демократичній державі захист прав і свобод людини і громадянина є вирішальним при здійсненні правосуддя. Основним етапом при здійсненні правосуддя є етап доказування, який закріплений на законодавчому рівні. Судова експертиза має найважливіше місце у цивільному судочинстві, так як призначається у спорах у сфері цивільного судочинства, вирішення яких складає компетенцію цивільних судів.

Останнім часом наука і техніка розвивається дуже швидко, тому при розгляді цивільних справ все частіше застосовується спеціальні знання, які відіграють велику роль при розгляді та вирішенні справ в суді, завдяки проведенню якісної експертизи, суд ухвалює законні та обгрунтовані судові рішення. Спеціальні методи, прийоми які використовуються для проведення судової експертизи, сприяють встановленню обставин, які мають значення для справи. Розвиток інституту судової експертизи постійно змінюється, удосконалюється та врегульовується.

Інститут експертизи має давні коріння, деякі дослідження проводились в 60 роках, і в свій час були закріплені ЦПК України, тому окремі висловлення в них наукові положення та рекомендації втратили свою актуальність, а деякі й досі залишаються суперечливими.

Потреба детального вивчення експертизи як форми застосування спеціальних знань та вдосконалення регулювання інституту експертизи обумовлює актуальність теми роботи.

Метою роботи є висвітлення чіткого механізму використання спеціальних знань у формі експертизи в цивільному судочинстві; розгляд висновків і конкретних науково обгрунтованих пропозицій та рекомендацій щодо удосконалення правового регулювання відповідної сфери правовідносин, визначити місце судової експертизи у цивільному процесі; виявити характерні ознаки судової експертизи; дослідити процесуальний порядок призначення та проведення судових експертиз; встановити правовий статус експерта як суб'єкта експертної діяльності;

Об'єктом дослідження є цивільні процесуальні відносини, що виникають при визначенні та призначення судом судових експертиз, а також розгляд оцінки висновку, який зробив експерт.

Предметом дослідження є норми цивільного процесуального права, а також інші положення законодавства України, що регулюють порядок призначення та проведення судових експертиз і використання їх результатів у цивільному судочинстві, а також судова, експертна практика та статистика.

Методи дослідження. У процесі дослідження було використано загальнонаукові та спеціальні методи юридичної науки.

Використання діалектичного методу дозволило скласти цілісну систему уявлень про сутність та поняття судової експертизи. Формально-логічний метод допоміг виявити неузгодженість норм цивільного процесуального законодавства щодо регулювання інституту судової експертизи, та розробити пропозиції щодо їх вдосконалення. Методи аналізу і синтезу було використано при дослідженні сутності судової експертизи та її процесуальної форми. За допомогою порівняльно-правового метода у процесі дослідження були співставлені положення ЦПК України.

Теоретичною основою роботи є праці вітчизняних учених: Л. Е. Ароцкера, С. С. Бичкової, Л. М. Головченко, В. Г. Гончаренка, Є. В. Додіна, О. Ф. Дорошенка, О. С. Захарової, Н. О. Кіреєвої, О. А. Кравченка, Н. І. Клименко, Р. Я. Лемик, Л. К. Радзівської, В. І. Тертишнікова, Т. М. Федоренко, С. Я. Фурси,

Виникнення та розвиток інституту судової експертизи, є невід'ємною частиною цивільного процесуального законодавства України, та виконує важливу роль у вирішенні завдань, які стоять перед цивільним судочинством. До них відноситься захист порушених або таких, що оспорюють, прав, свобод і охоронюваних законом інтересів громадян, організацій та їх об'єднань, а також охорона державних і суспільних інтересів, попередження цивільних правопорушень

Питання, які виникають при розгляді та застосуванні експертиз, регулюються Законом України «Про судову експертизу», процесуальним законодавством тощо. В Україні прийняті законодавчі ак-

ти, які регулюють проведення різних видів експертиз. Законодавство України про судову експертизу складається з низки нормативно-правових актів:

- Цивільно-процесуальний кодекс
- Закон України «Про судову експертизу»;
- Інструкція про призначення та проведення судових експертиз, затв. наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5
- Інструкція про проведення судово-медичної експертизи, затв. Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.95 р. № 6;
- Порядок ведення державного Реєстру атестованих судових експертів, затв. Наказом Міністерства юстиції України від 29.03.2012 № 492/5;
- Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затв. Наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5;
- Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів, затв. Наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5;
- інші законодавчі акти.

Якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачено законодавством України про судову експертизу, застосовуються правила міжнародного договору України. Підстави і порядок призначення експертиз у цивільному процесі регламентується статтею 57 ЦПК 9 Закон України «Про судову експертизу» визначає поняття судової експертизи як дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів дізнання, досудового слідства чи суду [2].

Саме тому дослідження поняття експертизи доцільно продовжити проведенням аналізу законодавчих актів, які в загальному вигляді наводять законодавче визначення поняття експертизи

Закон України «Про судову експертизу» в ст. 1 визначає експертизу (судову) як дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про наукову і науково-технічну експертизу» експертиза (наукова і науково-технічна) – це діяльність, метою якої є дослідження, перевірка, аналіз та оцінка науково-технічного рівня об'єктів експертизи і підготовка обґрунтованих висновків для прийняття рішень щодо таких об'єктів.[6, 3]. У Інструкції про призначення та проведення судових експертиз, затв. наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5 (в редакції наказу від 30 грудня 2004 р. № 144/5) встановлена структура (зміст) письмового висновку експерта, який складається з 3 частин; вступної, дослідницької та заключної [7].

Розглядаючи законодавство, та правову літературу слід зазначити, що поняття судова експертиза це - вивчення доказів, та обставин справи, яке проводиться обізнаною людиною в даній галузі та сфері науки, комп'ютерних технологій, мистецтва, і наприкінці дослідження надається висновок з доказів по справі, які вимагає суд, і вимагають для свого вирішення спеціальних знань у сфері науки, техніки, мистецтва або професійного досвіду. Експертиза, як сукупність процесуальних дій, має на меті отримати певний доказ, який є – висновок експерта.

Судова експертиза, як спеціальне дослідження, що призначається ухвалою суду при розгляді цивільних справ. З урахуванням норм чинного законодавства, які регламентують судово-експертну діяльність, на мою думку, визначення поняття судової експертизи є: судова експертиза – це певна діяльність особи, яка володіє спеціальними знаннями та має спеціальний процесуальний статус (є експертом), на підставі ухвали суду або уповноваженого органу (посадової особи), дослідження певних фактів і фактичних обставин справи з метою отримання нових фактичних даних у результаті проведеного дослідження та повідомлення відомостей, які мають значення для справи, що оформляється спеціальним документом – висновком експерта.

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року. З подальшими змінами //Голос України. - 18 травня 2004 року. - №89.

2. Криміналістика. Академічний курс : підручник. / Т.В. Варфоломєєва, В.Г. Гончаренко, В.І. Бояров, С.В. Гончаренко, В.О. Попелюшко. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 504 с.

2.Словник іншомовних слів. Київ: Головна редакція Української Радянської Енциклопедії АН УРСР]. 3. Vasylev, S. (2015). Porivnialnyi tsyvilnyi protses[Comparative civil process]. Kyiv: Alerta (in Ukrainian)

3. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень (Україна), 08 жовтня 1998, № 53/5. Актуально на 01.08.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>

4. Про наукову і науково-технічну експертизу : Закон України від 10.02.1995 № 51/95-ВР (зі змінами та

допов.). Відом. Верхов. Ради України. 1995. № 9. Ст. 56.

5. Ходанович В.О. Судові експертизи в цивільному судочинстві України / В.О. Ходанович // Сучасні проблеми криміналістики : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю з дня народження доктора юридичних наук, професора В.П. Колмакова. – Одеса : Юридична література, 2013. – С. 326–329.

6. Закон України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 р. № 4038- XII (із змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. “Інструкція про призначення та проведення судових експертиз”. Затверджено наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року №53/5. [Електронний ресурс].

7. “Науково методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз”. Затверджено наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року №53/5[Електронний ресурс].

Примаков Каміль Юрійович

доцент кафедри
загальноправових дисциплін,
кандидат юридичних наук

Атауш Анастасія Євгенівна

студентка юридичного факультету

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

На даному етапі розвитку сучасного українського суспільства , проблеми формування правової культури набувають великого значення. Стан розвитку суспільства має велику залежність від процесу правового виховання. Зміни правового мислення особистості пояснюються змінами в політичній, соціальній та правовій сферах нашої держави. Формування особистості з належним рівнем правової культури необхідно для становлення України як правової, соціальної та демократичної держави. Саме тому ми повинні принципово переосмислити значення та мету правової культури.

Питання правової культури в Україні досліджували у своїх працях такі вчені, як: О. Лукашев, В. Власенко, В. Бабкін, М. Целуйко, Ю. Шемшучейко, Г. Попадинець, М. Коба, П. Білий та інші.

Правова культура формується під впливом багатьох факторів. Окрім соціальних та історичних чинників на неї також впливає духовна сфера та стан зовнішньої політики. Якщо рівень правосвідомості суспільства в державі високий , це означає ,що правова система діє в умовах поваги до права, законності, соціальної справедливості. У таких умовах суспільство буде формуватися із дотриманням та повагою до закону, права, правових традицій, необхідними правовими знаннями для дій відповідних до закону, громадяни такої держави виявляють правову активність.

Сьогодні дослідження правової культури не зводиться лише до правосвідомості громадян суспільства, а визначається як сукупність досягнень суспільства, його соціальних груп та громадян у галузі регулювання суспільних відносин, яке забезпечується верховенством права у суспільному житті, правових принципів справедливості і гуманізм, захисту прав і свобод людини, її честі і гідності, реальне забезпечення місця людини як вищої соціальної цінності. [1, с. 124]. Звертаючи увагу на те, що із розвитком суспільства рівень правової культури постійно змінюється, можна стверджувати, що розвиток такої культури є неспинний, кожне нове покоління завжди намагається його покращити.

Моніторингові опитування про рівень обізнаності громадян України з правозахисними організаціями визначають досить низький стан правової культури нашого населення. Досить легко ми можемо перевірити це на практиці. Зупиніть людину на вулиці і запитайте в неї, що таке право і як воно працює або як має працювати – відповідь якщо і буде, то, найімовірніше, дуже коротка. Річ у тім, що не можна вести мову про підвищення рівня правової культури, не розвиваючи рівень культури загальної. [2, с. 20]

Така проблема є важливою й з огляду на фактори та цілі національної безпеки країни. Сьогодні серед цих факторів вельми небезпечними стають саме загрози внутрішнього характеру, до яких можна віднести правовий нігілізм населення країни, неповажне ставлення до державних органів і людей, які в них працюють, національний, релігійний екстремізм, регіональний сепаратизм, криміналізацію економіки, входження кримінальних елементів до владних структур суспільства тощо [3, с.10]. Саме

нігілізм залишається актуальним питанням навіть сьогодні. Зневажливе ставлення особи, групи або суспільства до права, невизнання його значення, навмисним ігноруванням закону, усе це являє собою правовий нігілізм.

В наш час високий вплив на формування свідомості людей мають засоби масової інформації. Проте навіть ЗМІ можуть транслювати нам правовий нігілізм, нав'язуючи чужу думку. Вияв такого стану може призвести до незацікавленості у соціальному та політичному житті.

Ще до одної із важливих проблем, можна віднести питання корупції. О. Марущак зазначив, що це явище негативно впливає на різні сторони суспільного життя: економіку, політику, управління, соціальну і правову сфери, громадську свідомість, міжнародні відносини [4, с. 86]. В наш час Україна є одною із найбільш корумпованих країн світу, саме тому рівень довіри суспільства нашій правовій системі залишається досить низьким.

Іншою проблемою у відсутності інтересу у молодих людей до права і закону може бути пов'язана з недостатньою увагою органів правопорядку та інших державних структур до роботи з молоддю [5, с. 161].

Окрім того, формуванню правової культури сприяє правова обізнаність правлячої верхівки. Як вже зазначалося, що для правової, соціальної та демократичної держави є важливий високий рівень правової культури громадян, а особливо правлячої еліти.

Водночас слід наголосити на тому, що нам необхідно розвивати загальну і правову культуру суспільства, для формування позитивних моральних і духовних якостей особистості. Однак усе це стане можливим тільки під час забезпечення гідних умов життя громадян. У разі успішного досягнення цієї мети законність і правопорядок у нашій країні утвердяться остаточно, закріпивши за Україною статус демократичної, правової, стабільної і процвітаючої держави [6, с. 109].

Правова культура не залежить від права (в цьому контексті під правом розуміють насамперед юридичне право). Жодні закони не зможуть підняти її рівень шляхом декларування окремих норм. Правова культура з'являється не із документів – її там бути не може; правова культура з'являється із життя. Процес її становлення характеризується формуванням певних культурно-правових цінностей, сформованих певною національною часово-просторовою дійсністю [7, с. 319].

Отже, проблеми формування правової культури сьогодення залишаються актуальними, необхідність їх подальшого дослідження пов'язана з тим, що правова культура є основою правової, демократичної та соціальної держави. Вирішення цього питання залежить від багатьох чинників, особливо від розвитку загальної культури суспільства. Для подолання цих питань треба звернути увагу на стан якості роботи правоохоронних органів; на інформативність та пропаганда ЗМІ; на розвиток правового нігілізму у суспільстві. Завдяки формуванню належного рівня культури кожного громадянина, можна досягти найвищого стану правової культури всього населення, громадяни такої держави стануть активними учасниками правового життя.

1. Попадинець Г. О. Правова культура як важливий елемент правової системи України. Львів, 2014. с. 124
2. Серета О. Правова культура в Україні: хто винен і що робити? // Віче. - 2010. - № 14. - С.20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2010_14_8
3. Шаравара І.І. Правова свідомість та правова культура в Україні: проблеми їх формування. Львів, 2015. с. 10
4. Марущак О. О. Правове регулювання протидії корупції в Україні та його вдосконалення 2015. с. 86
5. Уханова Н.С. Правова культура молоді в Україні. Інформація і право., № 2(29)/2019. с. 161
6. Хомишин І.Ю Роль правової культури у забезпеченні порядку у суспільстві., Львів 2014, с. 109
7. Шай Р. Я. Правова культура як умова культивування принципу верховенства права в українському суспільстві. Львів, 2016 с.319.

Рибалкін Андрій Олександрович
доцент кафедри
загальноправових дисциплін,
кандидат юридичних наук, доцент

Кушнірук Валерія Михайлівна
студентка юридичного факультету

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

СПІВВІДНОШЕННЯ НОРМ ПРАВА І МОРАЛІ

Посеред соціальних норм найпопулярнішими та найважливішими є норм права та моралі. При налагодженні соціальних відносин відбувається певна взаємодія права та моралі. Використання норм права вимагає етичної оцінки життєвих відносин та ситуацій в конкретних юридичних справах. Мораль – це світогляд, що виникає як пряме відображення соціальних умов життя в свідомості людини. Взаємодіяння права і моралі в соціумі є складним і різнобічним процесом. Право завзято діє на мораль, допомагає глибшому її вкоріненню у суспільстві, і водночас під дією духовного фактору право невпинно збагачується, збільшується його значення як соціального регулятора взаємовідносин [1].

Мораль та право збагачують один одного, характеризуючись багатьма спільними рисами, а саме: є варіантами суспільних норм; наздоганяють ті ж самі цілі – урегулювання соціальних відносин, встановлення свободи, однаковості, людяності і чесності; володіють тотожним функціональним призначенням – утворювати засади поведінки людей в соціумі, впливати на їхню реакцію, налаштовувати контакт між ними; є нормами поведінки загального характеру; зумовлені фізичним і моральним розвитком громадянства, прихильністю людей до взірців волі і чесності; уявляються як головні вселюдські надбання, як показники суспільного і культурного прогресу соціуму [2].

Проте існують і відмінні риси: правові норми встановлюються, затверджуються або визнаються державою, а моральні норми поступово формуються у свідомості людей на основі людських концепцій добра і зла, справедливості та несправедливості; норми права закріплюються у нормативно-правових актах, а моральні норми зазвичай не у письмовій формі, а у формі громадської думки, включаючи концепції, ідеї, принципи та інші форми; правові норми регулюють найважливіші соціальні відносини, на які впливає закон, а моральні норми – майже всі суспільні відносини; норми права є деталізованими правилами належної, бажаної та забороненої поведінки, а моральні норми не містять точних правил і мають більш абстрактний характер; правові норми задовольняються та оберігаються примусовою силою держави, а норми моралі задовольняються внутрішнім переконанням та силою колективної думки [3].

Право та мораль перебувають у щільній згуртованості та взаємодіянні. За допомогою правових норм держава затверджує передові норми моралі, котрі слугують закріпленню етичного авторитету права. Виконання правових норм входить у зміст моральної повинності громадян у соціумі. З процвітанню духовної і правової свідомості збільшується авторитет права, покращуються і норми моралі, і норми права. Характерною рисою для моралі та права є єдність, котра проявляється у їхній співдії та взаємопроникненні. Взаємопроникнення проявляється в тому, що право фундується на моралі і є однією з форм її існування, а співдія – в згуртованості дії обох видів суспільних норм. Мораль поруч з правом переважає в систематичності соціальних норм та втілює в особистих нормах цілковитої цінності, тому моральні норми та оцінки з погляду самого суспільства є вищою мірою поведінки. Норми моралі були та є продуктом історичного розвитку людства [4]. Вони утворилися в боротьбі з лихом, для затвердження доброзичливості, людяності та чесності. Згуртованість соціальної сутності та розуміння норм права і духовних пересвідчень проваджує до формування однієї для усього громадянства духовної основи реалізації правових норм, так як усі його верстви надто зацікавлені у дотриманні закону, рахують, що зміцнення справедливості та правопорядку це моральний обов'язок кожного члена суспільства, громадських організацій і держави в цілому. Певні правові норми скеровані на оборону моральних зацікавлень громадянства. Прикладом можуть бути цивільно-сімейні норми права, котрі обороняють честь та гідність громадян та організацій, належним чином виховують дітей у сім'ї та позбавляють батьків прав у випадках серйозного порушення батьківської відповідальності чи аморальної поведінки. Норми права базуються передусім на поведінці всієї верстви суспільства. За-

ходи ж державної принуки для охорони права використовуються тільки для певних осіб, а не соціальних груп. Ось чому правові норми мають характер загальноприйнятих норм поведінки. Моральні спонукання у суспільстві також постають міцним фактором, котрий зумовлює характер діянь і поведінки особи. Узгодженість права і моральності проявляється у переплетінні способів впливу правових і моральних норм на відносини людей у суспільстві. Зростання ролі переконання і виховання веде до того, що звужується сфера кримінального покарання. Злиття права та моральності в теперішньому періоді не означає послаблення примусово-обов'язкового аспекту діяння правових норм. Правові норми повинності для всіх, незважаючи на моральні переконання кожної окремої людини. У разі, що таких переконань не вистачає, аби забезпечити дотримання закону, то державні органи повинні вжити заходів щодо тих людей, котрі не додержуються закону. У першу чергу це стосується осіб, які неодноразово порушували закон [5].

Отже, мораль є підтримкою права, на етапах його сприйняття, виконання функцій та втілення в реальність. Завдяки моральним нормам держава зміцнює прогресивні норми моралі, котрі, зі свого боку, слугують укріпленню моральній репутації права, і у такий спосіб здійснюється покращення і норм моралі, і норм права. Ступінь моральності права зумовлює ступінь справедливості суспільства.

1. Кравчук М. В. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права: Навчальний посібник. Тернопіль: Карт-бланш, 2002. 247с.
2. Аболіна Т., Надольний І. Мораль // Філософський енциклопедичний словник. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. С. 397. 742 с.
3. Норма права // Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / О. В. Петришин (відп. ред.) та ін.. 2017. Т. 3 : Загальна теорія права. С. 333.
4. Єлманова О. М. Право та мораль: співвідношення понять в контексті аналізу основних регуляторів суспільних відносин, чинників та наслідків їхнього регуляторного впливу. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 4. С. 89-94.
5. Гетьман-П'ятковська І. А. Становлення проблеми співвідношення та взаємодії права і моралі в правовій системі України. *Часопис Київського університету права*. 2005.

Самогуга Андрій Валерійович

доцент кафедри
загальноправових дисциплін
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

УКРАЇНА В МІЖНАРОДНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРАВІ

На сьогодні міжнародне право в умовах стрімкого розвитку міждержавних відносин за певними сферами життєдіяльності народів умовно поділяється, орім такої дихотомічної ознаки права, як на приватне та публічне, на підгалузі, серед яких найбільш сформованими за часом виникнення вважаються міжнародне гуманітарне, торгівельне, морське, повітряне, кримінальне, екологічне, космічне тощо. Не обійшли стороною подібні трансформації й інформаційне право, оскільки здійснення інформаційної діяльності, пов'язаної з останніми етапами інформаційної революції із застосуванням електронних засобів комунікації (радіо, телефон, телебачення, інтернет), передбачає її транснаціональність – відсутність національних бар'єрів для інформаційних потоків, фактично - глобалізацію інформаційних правовідносин, що вимагає відповідного правового регулювання.

Незважаючи на те що в науковій літературі відсутнє єдине розуміння предмета міжнародного інформаційного права, а сам термін не є усталеним, це жодним чином не зменшує важливість його теоретичного осмислення. Як зазначають деякі дослідники, вести мову про кодифікацію міжнародного інформаційного права видається малоімовірним у найближчій перспективі внаслідок особливостей цієї галузі міжнародного права [1, с. 19; 2, с. 41].

Більше того, обговорення галузевого статусу міжнародного інформаційного права, в середовищі як вітчизняного, так і зарубіжного наукового співтовариства, ще перебуває на початковому рівні, що певним чином відображає історично сформоване «запізнювання» міжнародно-правового регулювання порівняно із внутрішньодержавним правом. Підтвердженням цієї тези слугує те, що серед структурних елементів міжнародного права переважний вплив мають його принципи, на відміну від

норм національного.

До міжнародно-правових інформаційних відносин українські науковці пропонують застосовувати як усі універсальні принципи міжнародного права (незастосування сили і погрози силою; невтручання в справи, що входять у внутрішню компетенцію держав; вирішення міжнародних суперечок мирними засобами; обов'язку держав співпрацювати; рівноправності і самовизначення народів; суверенної рівності держав; сумлінного виконання зобов'язань; непорушності державних кордонів і територіальної цілісності держав; поваги прав людини та основних свобод), так і галузеві (вільного (безперешкодного) поширення інформації через кордони; контролю держав над інформаційним змістом (контентом) та обмеження поширення забороненої в міжнародному праві інформації; санкціонування державами інфокомунікаційної діяльності за допомогою регулювання електров'язку та телерадіомовлення; раціонального, рівноправного, ефективного та економічного використання обмежених інфокомунікаційних ресурсів; економічного і соціального розвитку народів за допомогою ефективно діючого електров'язку; міжнародної взаємодопомоги; підтримання інформаційної безпеки тощо).

Не вдаючись у детальний аналіз міжнародних актів за прав людини загального характеру, в яких інформаційні права визнано одними з фундаментальних прав та встановлено заборону щодо зловживання ними через пропагандистські заходи, а також Окінавської хартії глобального інформаційного суспільства від 2000 р. та Женевської декларації принципів Всесвітнього Саміту Інформаційного Суспільства від 2003 р., вважаємо за необхідне приділити увагу саме галузевим актам, зокрема, ратифікованим Україною.

Першим актом міжнародного інформаційного права є Конвенція про використання радіомовлення в інтересах миру від 1936 р., яка була підписана від імені СРСР 23 вересня 1936 року та ратифікована Президією Верховної Ради СРСР 17 вересня 1982 р з кількома застереженнями і заявами здебільшого, як вважаємо, ідеологічного змісту [3]. Між тим цією Конвенцією встановлювалися заборона і негайного припинення «передачі програм, які, на шкоду доброму міжнародному взаєморозумінню, за своїм характером спрямовані на підбурювання населення будь території до дій, несумісним з внутрішнім порядком або безпекою території будь-якої з Високих Договірних Сторін». І в подальшому в СРСР, навіть за існування телебачення, повноцінний міжнародний обмін інформацією був неможливим, оскільки і радіо, і телебачення виконували суто пропагандистські функції, а радіолюбители вже апіорі зараховувались спецслужбами до можливого антирадянського елемента як потенційні спілкувачі з іноземними громадянами, а бо ж в ліпшому випадку добровільно-примусово, на кшталт творчих спілок були, членами клубів та гуртків при палацах піонерів та «ДОСААФ» з метою їх державного контролю. Також технічними засобами встановлювалися перешкоди для прийому зарубіжних новинних радіостанцій, які здійснювали «антирадянську пропаганду», а до громадян, яким вдавалося їх слухати, застосовували «виховні впливи» чи трудові, освітні, кар'єрні та інші правообмеження за «поширення недостовірної інформації».

Згодом, після закінчення холодної війни залізна завеса, в. т. ч. інформаційна, була зруйнована й інтерес до радіо в частині політичного змісту дещо послабився, поступившись місцем телебаченню. І саме в той час, 05.05.1989 Радою Європи було прийнято Європейську конвенцію про транскордонне телебачення, яку Україна ратифікувала 17.12.2008 із заявою та застереженнями. На підтвердження демократичних принципів свободи самовираження та інформації, яку закріплено в статті 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, вільного поширення інформації та ідей і незалежності організацій радіо- й телемовлення, сторони цієї Конвенції гарантують свободу прийому й не обмежують ретрансляцію на своїх територіях програмних послуг, які відповідають умовам цієї Конвенції. Висуваються також вимоги до програмних послуг, які повинні поважати гідність людини та основні права інших людей, не повинні бути непристойними і, особливо, містити порнографію, неправомірно пропагувати насильство чи спонукати до расової ненависті, а телемовник забезпечує об'єктивне висвітлення фактів і подій та сприяє вільному формуванню думок [4].

Зважаючи на те що суб'єктивне інформаційне право не є абсолютними, міжнародним співтовариством також вжито заходів у сфері інформаційної безпеки – право держав на встановлення правових обмежень. Звідси деякі дослідники виділяють окрему підгалузь міжнародного інформаційного права – норми, що визначають інституційний механізм регулювання електров'язку. Міжнародно-правові режими використання обмежених інформаційно-комунікаційних ресурсів, таких як частотний спектр, геостаціонарна орбіта, номерний ресурс, адресний простір в Інтернеті можна також звести до підгалузі, в якій застосовуються принципи раціонального, рівноправного, ефективного та економічного використання обмежених інфокомунікаційних ресурсів [2, с. 49, 52]. Зазначені правовідносини визначено Статутом міжнародного союзу електров'язку від 22.12.1992 [5], ратифікованим Україною 15.07.1994.

Специфічним загальноєвропейським актом щодо захисту приватного життя особи вважається Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних від 28.12.1981, ратифікована Україною 06.07.2010. Метою цієї Конвенції є забезпечення на території кожної Сторони для кожної особи, незалежно від її громадянства або місця проживання, дотримання її прав й основоположних свобод, зокрема її права на недоторканість приватного життя, у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних, що її стосуються [6].

Нинішній етап інформаційної революції, пов'язаною з розвитком глобальних інформаційно-телекомунікаційних мереж, в міжнародному інформаційному праві позначений прийняттям 23.11.2001 Радою Європи Конвенції про кіберзлочинність, яка ратифікована Україною 07.09.2005 із застереженнями і заявами. Конвенцію покладено на сторони зобов'язання встановлювати в національному законодавстві кримінальну відповідальність та вживати інших законодавчих заходів за такі протиправні дії з інформаційними ресурсами, як незаконний доступ, нелегальне перехоплення, втручання у дані та систему, зловживання пристроями, підробка, шахрайство, дитяча порнографія, порушення авторських та суміжних прав [7]. Ратифікувавши цю конвенцію, було внесено відповідні зміни до розділу XVI Особливої частини КК України стосовно комп'ютерних злочинів, а в структурі Національної поліції створено і діє Департамент кіберполіції. Адже одна справа – встановлювати відповідальність за злочини, інша, набагато, складніша, – виявляти, розкрити та запобігати їм.

Нарешті, важливим документом щодо міжнародної співпраці України в інформаційній сфері є Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 черв. 2014 р. На деяких її інформаційно-правових положеннях варто акцентувати увагу.

Стаття 15 «Захист персональних даних». Сторони домовились співробітничати з метою забезпечення належного рівня захисту персональних даних відповідно до найвищих європейських та міжнародних стандартів, зокрема відповідних документів Ради Європи. Співробітництво у сфері захисту персональних даних може включати, *inter alia*, обмін інформацією та експертами.

Зобов'язання обмінюватися інформацією між державами перебачено в таких сферах співробітництва: міграції, притулку та управління кордонами; боротьба з незаконним обігом наркотичних засобів, прекурсорів та психотропних речовин; боротьба з тероризмом; технічне співробітництво; боротьба з кіберзлочинністю. Також передбачено пропагування та розповсюдження інформації стосовно прав інтелектуальної власності, *inter alia* серед ділових кіл та в громадянському суспільстві; широка поінформованість споживачів і власників прав. Кожна Сторона вживає адекватних спеціальних заходів з метою захисту права на приватне життя та основоположних прав і свобод людини, зокрема у зв'язку з передачею персональних даних [8].

Решта положень також стосується вимоги щодо обміну інформацією в різноманітних сферах співпраці, що зайвий раз доводить тезу про комплексний характер інформаційного права у національному та міжнародному вимірах.

Як підсумок, необхідно зазначити, що ратифіковані Україною міжнародні акти в галузі інформації мають на меті не лише адаптацію її національного законодавства, що вже певним чином реалізовано, але й перетворення нашої держави на реального суб'єкта міжнародних інформаційних відносин, зокрема здійснення нею проактивної зовнішньої інформаційної політики, спрямованої на протидію інформаційним спецопераціям як компоненту гібридної війни та захисту її інформаційного суверенітету.

1. Міжнародне інформаційне право : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Шишка О. Р. та ін. ; за заг. ред. Шишки О. Р. та ін. Донецьк : Дмитренко Л. Р. [вид.], 2011. 317 с.

2. Пазюк А. В. Міжнародне інформаційне право: теорія і практика : монографія. Дніпропетровськ : Середняк Т. К., 2015. 446 с.

3. Международная конвенция об использовании радиовещания в интересах мира от 29.09.1936. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_229#Text.

4. Європейська конвенція про транскордонне телебачення від 05.05.1989. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_444#Text.

5. Статут Міжнародного союзу електрозв'язку від 21.12.1992. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_099#Text.

6. Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних від 18.01.1981. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_326#Text.

7. Конвенція про кіберзлочинність від 23.11.2001. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text.

8. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 16.09.2014. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

Степаненко Кирило Володимирович
доцент кафедри
загальноправових дисциплін
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

ПЕРЕДУМОВИ ВИОКРЕМЛЕННЯ МІЖНАРОДНОГО СУДОЧИНСТВА В САМОСТІЙНУ ГАЛУЗЬ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Сучасний світ являє собою постійну інтенсивну взаємодію міжнародних організацій, держав і фізичних осіб у відомих людству сферах життя (економіка, політика, культура тощо). Нерідко зіткнення інтересів між цими суб'єктами призводить до появи суперечок, що мають вирішуватися у цивілізований спосіб. Зі створенням у 1945 році Організації Об'єднаних Націй (ООН) помітно зміцнилися і позиції міжнародних судових установ у вирішенні міждержавних спорів, врегулюванні серйозних конфліктів і визначенні відповідальних за порушення норм міжнародного права. Участь міжнародних судів в названих процесах забезпечується їх високим міжнародним статусом, що надає особливої ваги судовим рішенням.

Особливим чином слід відзначити механізм звернення фізичних осіб до міжнародних судів. Принцип поваги до прав людини у міжнародній діяльності розкривається через фундаментальне право на справедливий судовий розгляд, яке онтологічно пов'язане із правом на судовий захист взагалі. Право на судовий захист відноситься до основних прав людини і займає надзвичайно важливе положення в концепції прав людини, що отримала розвиток у другій половині ХХ ст. Діяльність регіональних міжнародних судів із захисту прав людини сьогодні є потужним фактором у забезпеченні фундаментального права на судовий захист.

Усвідомити еволюцію правових процесів на міжнародному рівні, що призвели до виділення міжнародного судочинства в окрему систему знань, допомагають праці багатьох зарубіжних і вітчизняних авторів. При дослідженні міжнародного судочинства авторами переважно приділяється увага діяльності конкретного міжнародного суду. Так, можна згадати статті К. Савчука, О. Мельничука «Міжнародний суд ООН як засіб мирного розв'язання міжнародних спорів у сучасному міжнародному праві» (2013), М. Сірант «Міжнародний кримінальний суд як головний орган із протидії агресії» (2018); монографію В. Кононенка «Вирішення територіальних спорів Міжнародним Судом ООН» (2018). Висока динаміка звернень України до Міжнародного суду ООН, Міжнародного кримінального суду та інших міжнародних судів, пов'язана із агресією Росії та намаганням відновити справедливість, спричинила появу комплексних досліджень з питань діяльності міжнародних судових установ. Однак, з аналізу вітчизняної правової літератури різних років стає зрозумілим, що праць, де була б окреслена цілісна картина становлення та еволюції міжнародного судочинства, де пропонувалися б теоретичні поняття, застосовні до цієї системи знань, як і окремих досліджень щодо системи міжнародних судів, вкрай мало, що й обумовлює актуальність звернення до проблематики функціонування міжнародних судових установ.

Існування міжнародного права передбачає наявність інституцій, які створюють, реалізують та здійснюють захист правових норм. В системі міжнародних органів універсального та регіонального значення особливим статусом володіють суди, зважаючи на делеговане їм право вирішувати конфлікти між суб'єктами міжнародних відносин. Міжнародні судові установи, що становлять на сьогодні окрему систему, забезпечують рівність всіх одиниць людства, які є рівнозначними між собою, гарантують принцип рівноправності сторін, без якого важко створити гармонію та порядок у міжнародних відносинах. Як відзначають автори тематичного видання «Міжнародне судочинство» (2009), цю систему становлять: Міжнародний суд ООН, Постійна палата третейського суду, Європейський суд з прав людини, Суд Європейських співтовариств, Суд з примирення та арбітражу ОБСЄ, Міжнародний трибунал з морського права, Міжнародний морський і річковий суд, Міжнародний кримінальний суд, міжнародні трибунали по колишній Югославії та Руанді, Міжнародний центр з врегулювання інвестиційних спорів, Економічний суд Співдружності Незалежних Держав та деякі інші [1, с. 5].

Судовий спосіб врегулювання суперечок передбачено Статутом ООН і Манільською декларацією, а сама діяльність міжнародних судів в останні роки значно впливає на міжнародне право, його галузі та інститути. Аналізуючи міжнародну судову практику, суддя Міжнародного Суду ООН Х. Лаутерпахт висловився щодо перспектив діяльності міжнародного судочинства наступним чином:

«Хоча потреба у такому трибуналі, який би забезпечував своєю стабільною роботою розвиток міжнародного права, була головним аргументом на користь створення Постійної палати міжнародного правосуддя, цілком можливо, що ті юристи та державні діячі, які у 1920 році створювали проект її Статуту, не повністю оцінювали потенціал створюваного ними суду» [2, с. 8]. Беручи до уваги, що вирішення сучасних міжнародних суперечок безпосередньо впливає на ідентифікацію та захист основних принципів міжнародного співіснування, вітчизняній науці міжнародного права потрібне більш глибоке теоретичне розуміння багатьох процесів, які супроводжують діяльність міжнародних судових установ.

У міжнародному праві, як і у національному, під впливом об'єктивних чинників розширюється сфера правового регулювання, з'являються нові галузі та підгалузі, такі, наприклад, як міжнародне корпоративне право, міжнародне інформаційне право, міжнародне атомне право тощо. В зарубіжній доктрині існують справедливі думки з приводу розгляду міжнародного судочинства як окремої системи знань. Так, Ч. Браун вважає, що існує «загальне право міжнародного судочинства» («common law of international adjudication»), яке характеризується подібністю нормативного змісту внутрішніх документів міжнародних судів, можливістю застосування міжнародними судами єдиних підходів до тлумачення своїх установчих документів і дією доктрини прецеденту [3]. До сьогодні єдиною науковою позицією щодо співвідношення і змісту понять «міжнародне процесуальне право», «міжнародний судовий процес», «міжнародний юридичний процес», «міжнародна судова процедура», «міжнародне правосуддя», «міжнародне судочинство» не сформувалося. Наприклад, В. Кононенко заперечує розуміння міжнародного судового процесуального права як самостійної галузі міжнародного права, однак визнає важливість становлення у недалекому майбутньому міжнародного кримінального процесуального права як самостійної галузі [4, с. 43]. Однак саме поняття «міжнародне судочинство» вбачається як більш узагальнююче для позначення системи знань про функціонування у міжнародному праві міжнародних судів не тільки з процесуальної, але й теоретичної точки зору. З цих підстав можна стверджувати про існування навчальної дисципліни «Міжнародне судочинство», яка викладається в українських закладах вищої освіти юридичного спрямування.

Отже, можна стверджувати, що на сьогодні існують усі підстави вважати міжнародне судочинство автономною і самодостатньою системою міжнародно-правових знань, що має трансформуватися в окрему галузь міжнародного права з усіма характерними галузевими структурними елементами, такими як суб'єкт, об'єкт, предмет, методи, джерела тощо. Не зважаючи на відсутність єдиної наукової позиції щодо співвідношення і змісту понять, які супроводжують цю окрему систему знань, вбачається, що саме поняття «міжнародне судочинство» є більш узагальнюючим для її позначення та виділення правових і процесуальних змістовних особливостей на теоретичному рівні.

1. Міжнародне судочинство / Кол. авт.; за заг. ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2009. 260 с.

2. Lauterpacht H. The development of international law by the International Court. Cambridge University Press, 1982.

3. Brown C. The Cross-Fertilization of Principles Relating to Procedure and Remedies in the Jurisprudence of International Courts and Tribunals // Loy. L.A. Int'l & Comp. L. Rev. 2008. Vol. 30. P. 219-245.

4. Кононенко В. П. Вирішення територіальних спорів Міжнародним Судом ООН: теорія і практика: монографія. Київ-Одеса: Фенікс, 2018. 438 с.

Талдикін Олександр Васильович
доцент кафедри
загальноправових дисциплін,
кандидат юридичних наук, доцент

Прокопець Каріна Володимирівна
студентка факультету
соціально-психологічної
освіти та управління

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ПИТАННЯ ПОДВІЙНОГО ГРОМАДЯНСТВА

Зараз існує багато становлень до проблеми подвійного громадянства. Тому ми розглянемо поняття подвійного громадянства, плюси та мінуси біпатридів. Важливим видається обґрунтування регулювання законом подвійного громадянства, аналіз справжніх та ймовірних загроз його існування для державної безпеки.

Саме конституційний та політичний статус, матеріальне і духовне благополуччя визначає громадянство, воно є досить принциповим значенням для кожної людини. Громадянство сприяє розширенню суверенітету країни, дає можливість скористатися державними гарантіями законних інтересів і власних прав, як зсередини країни, така і за її межами.

Саме громадянство вважається тією базою, яка визначає конституційний статус громадянина, право володіти всіма можливими правами, свободами та виконувати прямі обов'язки, закріплені законодавством певної країни.

Чим більше розвинена держава, тим більше законних інтересів і гарантійних прав у її громадян. Проте, не розвинена країна зберігає мало шансів бути лояльною як в оподаткуванні, так і в забезпеченні прав і свобод. Наявність у тих чи інших держав окремих форм державного політичного режиму (кланово-олігархічний, неототалітарний), з одного боку спонукає громадян цих держав до пошуку шляхів отримання громадянства іншої держави з метою отримання додаткових гарантій власного захисту, з іншого, значно ускладнює цей процес [1; с.116].

Проблема подвійного громадянства є актуальною, як для Української держави зокрема, так само і для всього світового співтовариства. В Україні на законодавчому рівні закріплено єдине громадянство. «Згідно ст. 2 Закону України «Про громадянство України» громадянство ґрунтується на принципі єдиного громадянства – громадянства держави Україна, що виключає існування громадянства адміністративно-територіальних одиниць України. Це означає, що неможливо мати громадянство АР Крим або окремо взятої області.

Якщо громадянин України набув громадянства іншої держави, то в правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України. Якщо іноземець набув громадянства України, то у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України» [2].

Розглядаючи подвійне громадянство з теоретико-правових аспектів, можна виділити як позитивні так і негативні. Позитивний аспект біпатризму дає свободу руху, підприємництва та вкладень.

Негативними факторами є небезпеки, пов'язані з дипломатичною обороною, військовою службою та державною службою. Перебуваючи в третій країні біпатрида оцінюють, як того, що має одне громадянство. Яке саме громадянство, вирішує суд.

Будь-який уряд покладає на людей військовий обов'язок, і в разі якщо особа виконала свій обов'язок на землі однієї з держав свого громадянства, звідси може з'явитися претензія, щодо ухилення служби в іншій країні.

«Держави, які не визнають подвійного громадянства, намагаються запровадити жорсткий контроль міграційних процесів. Серед них переважають країни з невеликою кількістю населення (Австрія, Данія, Білорусь) або зі значним припливом іммігрантів (ФРН). Умовою отримання громадянства зазначених країн є не тільки декларація про відмову від громадянства іншої країни, але й надання відповідних підтверджуючих документів»[3].

Не звертаючи уваги на «прийняття в жовтні 2012 року закону про відповідальність за приховування подвійного громадянства, він не був вступив в дію з причини повернення Президентом на до-

опрацювання. Повторного розгляду парламентом не відбулося. А кримінальна відповідальність за подвійне громадянство відсутня»[4].

Розглядаючи закордонний досвід недопущення появи біпатризму і численного громадянства, можливо відзначити спільні події внутрішнього і зовнішньої політики країн щодо вирішення цієї проблеми. «Серед заходів внутрішньої політики:

- законодавчі акти, які містять норми спрямовані на оптацію осіб (можливість добровільного вибору громадянства при зміні державного суверенітету, території проживання);
- надання громадянства дитині по «праву крові» батька, якщо мати має іноземне громадянство;
- збереження громадянства за жінкою у разі її виходу заміж за іноземця;
- встановлення кількості поколінь іммігрантів, які можуть по «праву крові» претендувати на громадянство» [5].

Для вирішення великої кількості проблем, що утворюються у зв'язку з подвійним громадянством, застосовується *принцип ефективного громадянства*. «При ефективному громадянстві біпатрид стикається з так званою колізійною формулою прикріплення, що визначає особистий статус фізичної особи (*lex patriae* або *lex domicilii*). У цьому випадку відштовхуються від місця постійного проживання особи, її роботи, місця перебування її майна, насамперед нерухомого, проживання її сім'ї тощо. Це, наприклад, дуже актуально для сучасної Європи, де існують «прозорі» міждержавні кордони та спостерігається ординарна міграція населення в межах Європейського Союзу»[5].

Отже, можна сказати, що питання подвійного громадянства для України має важливе значення. Вважаємо, що проблему біпатридів можна було б розв'язати якщо прийняти спільний міжнародний акт, який примусить дотримуватися певних прав, або ж повністю ліквідувати його. Разом з тим, біпатризм вважається результатом становлення інтеграційних процесів в міжнародних відносинах. Проблема подвійного громадянства вважається актуальною для міжнародного права, містить конкретний вплив на державну та міжнародну безпеку.

1. Талдикін О. В. Теорія влади. Структурно-логічні схеми і таблиці: Навч. посібник / О. В. Талдикін. Дніпро. Дніпропр. держ. універ. внутр. справ, 2020. 164 с.

2. Про громадянство: Закон України від 18.01.2001 № 2235-III. URL: [http:// zakon4.rada.gov.ua/](http://zakon4.rada.gov.ua/) (дата звернення 17.09.2020).

3. Чалий П. Елемент державності – інститут громадянства // Політика і час. 2001. № 1. С. 38–46.

4. Воловик О. Подвійне громадянство в Україні та світі / Яка відповідальність за подвійне громадянство. URL: <https://skp.in.ua/articles/18870> . (дата звернення 17.09.2020).

5. Бусол О. Подвійне громадянство / Центр досліджень електронних комунікацій. URL: <http://nbuviap.gov.ua/> (дата звернення 17.09.2020).

Тищенко Ірина Олександрівна

доцент кафедри загальноправових дисциплін,
кандидат юридичних наук, доцент

Мудренко Олександра Вячеславівна

студентка юридичного факультету

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

В сучасних умовах суспільства адміністративні послуги органів влади розглядаються передусім як процес обслуговування, тоді як у світі такі послуги осмислюються як результат обслуговування суспільства за допомогою як адміністративних послуг, так і інших інструментів державного регулювання таких, як грошова-кредитна політика, політика оподаткування тощо. Тому є необхідність наукового і практичного виокремлення адміністративних послуг влади із сукупності номенклатури державних послуг.

Як зазначив, координатор Координаційного центру з впровадження економічних реформ в

Україні, Олександр Саєнко неєфективна система надання адміністративних послуг лише погіршує імідж держави. Достатньо великий бюрократичний апарат, який обслуговував видачу різноманітних довідок, витягів, виписок тощо псував життя не лише споживачеві, переконаний фахівець, а формував образ такого собі чиновницького монстра. Тож кому гірше було від такого «обслуговування» - населенню чи державі – питання неоднозначне, вважає О.Саєнко [1]. Презентуючи концепцію державної політики у сфері адміністративних послуг фахівець наголосив, що пріоритетом у реформі буде вдосконалення процедури надання адміністративних послуг. Це насамперед затвердження переліку найбільш поширених для населення адміністративних послуг, формування вичерпного переліку документів, які можуть вимагатися у суб'єкта, а найголовніше – створення ефективної системи інформування споживачів. Фахівець закликав громадські організації підтримувати ініціативи держави з реформування сфери адміністративних послуг – контактувати з органами влади, здійснювати моніторинг їх діяльності та інформувати суспільство про те, що відбувається в цій сфері. Також його колега, координатор Координаційного центру з впровадження економічних реформ в Україні, Марія Горностай зробила наголос на тому, що розвиток адміністративних послуг триває нині паралельно з розвитком системи електронного врядування. Вона зазначила, що більшість європейських країн йшли саме таким шляхом – починаючи з Центрив надання адміністративних послуг і поступово переходячи до обслуговування споживачів через інтернет. [2]

Зазначимо, що офіційним джерелом надання адміністративних послуг через мережу Інтернет, визначається Єдиний державний портал адміністративних послуг, який є офіційним джерелом інформації про надання адміністративних послуг в Україні. Це вказано у статті 17 Закону України «Про адміністративні послуги». Держателем Єдиного державного порталу адміністративних послуг є центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері надання адміністративних послуг. Відповідальність за адміністрування Єдиного державного порталу адміністративних послуг несе Кабінет Міністрів України. [3]

«Досвід Заходу такий, що нині зміщується акцент до надання електронних послуг, – розповіла Марія Горностай. – Це швидше і набагато дешевше. Але цей процес – еволюційний і займе багато років. Адже відсоток людей, які користуються інтернетом, у нашій країні ще дуже малий. І доки організація системи електронного врядування триватиме, неможливо думати про цілісну систему електронних послуг».[2]

Однак переведення низки послуг в електронний вигляд вже здійснюється, зазначила координатор. Задля цього сьогодні електронні послуги проходять оптимізацію. Саме в цій сфері, вважає Марія Горностай, вагому роль повинні відіграти громадські організації, відстежуючи проблеми, які наявні в царині надання електронних послуг і доносячи цю інформацію в широкі кола населення та до влади. [2] Вона зазначила, що з кожним роком росте кількість людей, які звертаються до органів влади по певні адміністративні послуги. Якщо раніше це число становило 36%, то на сьогодні таких уже 47.5%. Ця тенденція лише породжує складнощі у спілкуванні між громадянами та чиновниками, адже при цьому кількість чиновників, які працюють з населенням, не зростає: «32% громадян вважають якість надання адміністративних послуг в Україні (одержання паспортів, довідок, виписок, справо, тощо) поганою, 33% – задовільною, і лише 12% - доброю, – ті ж, хто зверталися за різними документами до державних органів, оцінюють їхню роботу ще гірше. Переважно не задоволені – 27,7%, зовсім не задоволені – 21,4%, переважно задоволені - 39,6%, а ось повністю задоволених лише 6,9%. Причому найбільше у процесі спілкування з державою людей не влаштовують черги (23%), відсутність чітких пояснень щодо усіх обставин справи та потрібних документів (17%), тяганина з розглядом справи (17%). Жодних негативних елементів в отриманні послуг не побачили 21% серед тих, хто по них звертався».[2]

На нашу думку, існує п'ять умов для успіху при створенні якісного центру надання адміністративних послуг. Це політична воля, бачення та реалістичний план заходів, належна підготовча робота, адекватне приміщення, а також технічне і програмне забезпечення.

Таким чином, забезпечення належного рівня якості надання адміністративних послуг потребує здійснення низки системних заходів, зокрема: залучення споживачів до оцінки якості надання адміністративних послуг, що дозволить чіткіше визначити пріоритетні проблеми у сфері надання адміністративних послуг та шляхи їх вирішення; більш об'єктивне оцінювання роботи органів влади з надання послуг задля вироблення критеріїв оцінки на основі визначення стандартів надання адміністративних послуг; можливість складання перспективних планів розвитку щодо покращання якості надання адміністративних послуг органами влади, що надають їх; можливість вживання заходів щодо покращання правового регулювання цих послуг. Щодо електронних послуг вони є провідним напрямом послуг у світі. Розвиток інформаційних технологій дозволяє зробити спілкування особи з владою

максимально комфортним для споживача. При цьому постають проблеми ідентифікації особи, котра звертається за послугою, та збереження конфіденційності персональної інформації.

1. <https://www.kmu.gov.ua/ua/profile/oleksandr-saenko>
2. <https://tsnap.ulead.org.ua/team-members/mariya-hornostay/>
3. Закон України «Про адміністративні послуги» від 06 вересня 2012 року // <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/>

Фокша Лілія Володимирівна
доцент кафедри
цивільно-правових дисциплін
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

СЕРЕДНЬОСТРОКОВЕ БЮДЖЕТНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ І ПЛАНУВАННЯ В УКРАЇНІ

Однією з головних передумов забезпечення сталого економічного розвитку держави є визначення правових та організаційних засад формування цілісної системи пріоритетних напрямків розвитку, запровадження середньострокового бюджетного планування та формування системи ефективного державного управління.

Середньострокове бюджетне планування – це формування головними розпорядниками бюджетних коштів плану своєї діяльності на середньостроковий період, визначення обсягів необхідних коштів для досягнення поставлених цілей у середньостроковій перспективі [1].

Загальносвітова практика передбачає формування бюджетів держав та адміністративно-територіальних одиниць на один рік. Проте в сучасних умовах, коли гостро постають проблеми контролю за ефективним використанням бюджетних коштів, вибору оптимальної фінансової політики і скорочення частки державного сектору в економіці, уряди багатьох країн суттєво реформують бюджетний процес. Одним із напрямів реформування став перехід до середньострокового бюджетного планування, яке ґрунтується на формулюванні фінансової та економічної стратегії розвитку країни та узгодженні річного бюджету з перспективними фінансовими планами і прогнозами. На сьогодні ця практика отримала досить широке розповсюдження у світі й, по суті, стала загальноприйнятим стандартом управління суспільними фінансами [2, с.39].

Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI закріплює механізм середньострокового бюджетного прогнозування і планування що орієнтований на стратегічні пріоритетні завдання [3]. Законом України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України (про правову основу для впровадження середньострокового бюджетного планування)» від 08.01.2019 було внесено ряд змін, що передбачають:

- запровадження Бюджетної декларації на середньостроковий період;
- оновлення бюджетного календаря;
- розширення бюджетних правил;
- узгодження стратегічного та бюджетного планування [4].

Закріплено, що Бюджетна декларація і макропоказники економічного і соціального розвитку України схвалюватимуться Кабінетом Міністрів одночасно – не пізніше 1 червня року, який передуватиме плановому, що забезпечить комплексне бачення розвитку економіки та бюджетної сфери, взаємозв'язок між пріоритетами держави та ресурсними можливостями бюджету. Це дозволяє раціонально спланувати доходи та видатки як держави, так і територіальних громад.

Для забезпечення єдності бюджетної системи, середньострокове бюджетне планування передбачено і на рівні місцевих бюджетів шляхом складання місцевих фінансових планів на три роки, які базуватимуться на Бюджетній декларації.

Нормативне закріплення вимоги середньострокового бюджетного прогнозування і планування має забезпечити стабільну бюджетну політику, інвестиційну привабливість держави та фіскальну дисципліну.

Застосування середньострокового прогнозування і планування в бюджетному процесі має низку переваг і недоліків. До переваг слід віднести наступні чинники: базується на чітко сформульова-

них цілях і пріоритетах бюджетної політики; дає оцінку відповідності поточної політики та її майбутнього впровадження фіскальній стратегії держави; надає бюджетному процесу риси безперервності й наступності; поліпшує ефективність розподілу державних ресурсів, підвищуючи прозорість і підзвітність у бюджетному процесі й забезпечуючи механізм систематичного перегляду бюджетних зобов'язань і пріоритетів витрачання бюджетних коштів; може слугувати своєрідним механізмом підвищення взаємодії між різними державними установами, заохочуючи галузеві міністерства до вищого рівня залученості у бюджетний процес.

До недоліків середньострокового бюджетного планування слід віднести: надмірне покладання на оцінки майбутніх показників при формуванні бюджету може призвести до негнучкості та інертності у фіскальній політиці; занадто оптимістичні проектування багаторічного бюджету можуть бути використані як виправдання для необґрунтованих програм витрачання державних коштів; багаторічне бюджетування може бути складним і адміністративно затратним інструментом [2, с.41].

Ефективність середньострокового бюджетного планування залежить від ряду факторів, серед яких: якість макроекономічних прогнозів; реалістичність цілей бюджетно-податкової політики тощо.

Єврокомісія визначає ключові елементи, які мають бути втілені у системі середньострокового планування:

1. Покриття середньостроковим планом усіх державних видатків або мінімум видатків центральної влади та сектору соціального забезпечення. Строк планування має становити 3-4 роки, враховуючи поточний рік.

2. Обмеження видатків. Практика показує, що найефективнішими є середньострокові плани, які встановлюють ліміти видатків. Вони мають бути обмежені як на загальному рівні, так і на рівні розпорядників коштів нижчого рівня.

3. Адекватне прогнозування доходів. Надходження до бюджетів різних рівнів мають прогнозуватися відповідно до економічної ситуації. Ступінь деталізації прогнозу надходжень повинен відповідати ступеню деталізації видатків.

4. Аналіз відхилень. Усі відхилення від плану мають ретельно вивчатися та пояснюватися. Слід вивчити як причини похибок у прогнозі, так і поведінку учасників бюджетного процесу, що призвела до виникнення відхилень.

5. Складання декількох сценаріїв макроекономічної ситуації. Прогноз макроекономічних показників повинен передбачати декілька сценаріїв, щоб забезпечити можливість застосовувати різні інструменти фіскального регулювання, якщо ситуація розвиватиметься в рамках певного сценарію.

6. Законодавча прив'язка середньострокового планування до бюджету. Чинне законодавство щодо бюджетного процесу повинно містити офіційно затверджений механізм взаємодії із середньостроковими прогнозами, щоб середньострокове планування справляло реальний вплив на бюджетний процес.

7. Ефективний моніторинг та механізми коригування. Макроекономічна ситуація має ретельно контролюватися. У разі виникнення відхилень від плану слід заделегідь передбачати програму дій, які становитимуть реакцію на ці відхилення [5].

Не зважаючи на наявні проблеми та труднощі запровадження, доцільність застосовування середньострокового прогнозування і планування в бюджетному процесі не викликає сумнівів, оскільки в перспективі має забезпечити формування та виконання бюджетів за програмно-цільовим методом, сприятиме підвищенню результативності бюджетної, інвестиційної та податкової політики держави.

1. Плескач В.Л., Івасюк І.Я. Середньострокове прогнозування доходів Державного бюджету України з допомогою методу експоненціального згладжування // *Фінанси України*. - 2012. - №1. - с.58-66

2. Потеряйло І. Середньострокове планування в бюджетному процесі України/ *Вісник КНТЕУ*.- 2009. - № 4. – С. 38 – 45

3. Бюджетний кодекс України : від 08 липня 2010 р. № 2456-VI // *Відомості Верховної Ради*. – 2010. – № 50–51. – Ст. 572.

4. Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України (про правову основу для впровадження середньострокового бюджетного планування)» від 08.01.2019 № 2646-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2646-19#n80>

5. Офіційний сайт Єврокомісії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/economy_finance/db_indicators/fiscal_governance/documents/analysis_national_fiscal_frameworks_pfr_2010.pdf

Ходанович Олексій Леонідович
професор кафедри
теорії та історії держави і права
Національної академії
Служби безпеки України,
кандидат історичних наук, доцент

ВИТОКИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ БАЗИ ВІЙСЬКОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ З НАТО

Міжнародне військово-співробітництво є важливою складовою частиною зовнішньополітичної діяльності сучасної Української держави і має особливе значення для зміцнення національної безпеки і оборони, основою реалізації курсу на євроатлантичну інтеграцію. Зростання ролі міжнародного співробітництва України зумовлено поступовим формуванням нової системи міжнародної та європейської безпеки. Відносини України з Організацією Північноатлантичного договору (НАТО) з часів відновлення державної незалежності посідали одне з провідних місць в реалізації зовнішньополітичного курсу.

Слід зазначити, що на початковому періоді можна виділити декілька етапів, що визначали витоки у формуванні правової бази міжнародного військового співробітництва України з НАТО.

З розширенням НАТО на Схід питання взаємовідносин України з Альянсом набули нового значення для нових членів НАТО – Польщі, Чехії та Угорщини. Найбільший інтерес до стосунків України з Північноатлантичним Альянсом виявляє Польща. Так, колишній Надзвичайний і Повноважний Посол Польщі в Україні, Є. Козакевич присвячує цьому питанню спеціальну статтю під назвою “Розширення НАТО і європейська політика України” [5, с. 87–102]. В статті наголошується на особливому значенні України в підтримці регіональної безпеки.

У 1991 – червень 1997 рр. відбулося становлення відносин Україна–НАТО та з’являлись перші правові документи щодо напрямків співпраці з Альянсом у військовій сфері.

Вже у січні 1992 р. представник України вперше взяв участь у Робочій групі високого рівня Ради Північноатлантичного співробітництва, а 22 – 23 лютого 1992 р. відбувся перший візит Генерального секретаря НАТО Манфреда Вернера до Києва, в ході якого Україна була запрошена до участі в РПАС і у тому ж році Президент України Леонід Кравчук відвідав штаб – квартиру НАТО у Брюсселі. З того часу і почалися активні контакти і співробітництво з НАТО. 8 лютого 1994 р. Україна першою з країн СНД підписала Рамковий документ “Партнерства заради миру” (програма ПЗМ) і стала першою учасницею програми НАТО ПЗМ серед країн Співдружності Незалежних Держав [7].

Рамковий документ програми ПЗМ передбачав зобов’язання Альянсу проводити консультації з країнами – партнерами у випадку безпосередньої загрози територіальної цілісності, політичній незалежності або безпеці будь – якій з них. У тому ж році 25 травня Україна передала керівництву НАТО свій Презентаційний документ, в якому були визначені політичні цілі участі України в програмі ПЗМ, заходи, які планується здійснити для досягнення цих цілей, а також сили і засоби, що виділяються Україною для участі у ПЗМ [2, с. 53–64.].

13 березня 1995 р. між Україною і НАТО була укладена Угода з безпеки, на основі якої відкрито офіси зв’язку у штаб-квартирі НАТО та Координаційному центрі партнерства (КЦП).

14 вересня 1995 р. міністр закордонних справ України Г.Удовенко з офіційним візитом відвідав штаб-квартиру НАТО де було офіційно затверджено Індивідуальну програму партнерства України з НАТО у межах програми ПЗМ і провів зустріч з питань європейської безпеки з членами Північноатлантичної ради [7].

Важливим результатом перших підписаних на цьому етапі між Україною і НАТО документів стало започаткування військового співробітництва між військовими відомствами сторін. Так, наприклад, у 1994 р. розпочалися перші спільні військові навчання. Яворівський полігон став місцем проведення багатонаціональних навчань “Щит миру”, в яких в першу чергу брали участь підрозділи США. З 1995 р. підрозділи Збройних Сил України брали участь у миротворчій операції під егідою НАТО у Боснії та Герцоговині [4].

9 липня 1997 року на самміті НАТО в м. Мадрид було підписано Хартію про Особливе партнерство між Україною та НАТО, яка була парафована кількома тижнями раніше в м. Сінтра (Португалія). Положення Хартії фіксують політичні зобов’язання сторін на найвищому рівні і регламентують зміст “особливого партнерства” між Україною та НАТО [7].

Підписання Хартії дало можливість Україні і НАТО значно розширити межі й інтенсивність військового співробітництва, започаткувати механізм консультацій у форматі “16+1, пізніше “19+1” з усіх важливих питань євроатлантичної безпеки, оборонної реформи і оперативної сумісності сил, їх скорочення і конверсії, перепідготовки службовців та багатьох інших. Україна і Альянс співпрацювали в миротворчій діяльності, плануванні врегулювання надзвичайних ситуацій цивільного характеру, науково – технічній сфері. Рівень співробітництва з НАТО постійно зростав. У 2001 р., наприклад, було проведено понад 600 спільних заходів [2, с.18].

З середини 2000 р. розпочався поступовий відхід України від курсу на євроатлантичну інтеграцію. Починаючи з жовтня 2001 р. із офіційного політичного лексикону й офіційних документів України повністю зник термін “євроатлантична інтеграція”, він був замінений на нейтральний термін “євроатлантичне співробітництво” або “європейська інтеграція”. Співробітництво з НАТО зводилося до вибіркового виконання положень Хартії про особливе партнерство переважно у сфері миротворчої діяльності. Відтак Україна на шляху зближення з НАТО на другому етапі відносин опинилася далеко позаду більшості східноєвропейських країн – кандидатів на участь у, так званій, “другій хвилі” розширення НАТО [1, с. 9–13].

Наступний етап формування правової бази військового співробітництва між Україною і НАТО розпочався після терористичних акцій 11 вересня 2001 р. у Вашингтоні, коли змінилися глобальні підходи щодо гарантування безпеки в усьому світі. Україна повернулася до курсу на євроатлантичну інтеграцію, що було закріплено низкою офіційних рішень.

23 травня 2002 р. на засіданні ради національної безпеки та оборони України було прийнято рішення про підготовку нової стратегії відносин України з НАТО, кінцевою метою якої має стати вступ України до НАТО. 8 липня 2002 р. Президент України своїм Указом увів у дію це рішення РНБО України. У цьому ж місяці підписано Меморандум про взаєморозуміння між Україною та НАТО з питань підтримки з боку країни-господарки під час проведення багатонаціональних навчань та операцій з підтримання миру [7].

Наприкінці листопада 2002 р. у м. Прага відбувся самміт глав держав та урядів країн НАТО за участю делегації України на чолі з Президентом України Л.Д.Кучмою. Схваленні в Празі документи можна вважати певним успіхом для України. По-перше, це План дій, в якості зразка для якого послужив План дій з набуття членства, і по – друге, це Цільовий план заходів на 2003 рік. Ці документи являють собою по суті програму українських перетворень у багатьох сферах внутрішнього життя країни і в першу чергу у сфері діяльності Збройних Сил: оборонна реформа, реструктуризація Збройних Сил, оборонний аналіз, поступове впровадження цивільного контролю над Збройними Силами [2]. Однак залишилася неухваленою політична декларація, яка б проголошувала початок так званого “інтенсифікованого діалогу” між Україною і НАТО., який мав би своєю метою підключення України до Плану дій з набуття членства (Membership Action Plan) [7].

5 грудня 2003 року відбулося засідання Комісії Україна-НАТО на рівні міністрів закордонних справ. Розглядаючи програму діяльності на 2004 р., міністри закордонних справ домовилися у подальшому надавати пріоритетного значення підтримці оборонної реформи і трансформації структури безпеки в Україні, зміцненню цивільного та демократичного контролю над структурами безпеки та пом’якшенню наслідків оборонної реформи.. Було також підкреслено необхідність формування нормативно-правової бази співпраці між Україною і НАТО, відзначивши той факт, що українське керівництво має на меті завершити внутрішній процес ратифікації Угоди про підтримку сторони, що приймає, та Меморандуму про взаєморозуміння у галузі стратегічних авіаперевезень без подальших зволікань [8, с.24].

2 вересня 2003 р. Директивою Начальника Генерального штабу Збройних Сил України №10 було визначено Цілі партнерства в рамках етапу (2000 – 2006 рр.) процесу планування та оцінки сил. На третьому етапі пакет Цілей партнерства для України налічує 51 Ціль, у тому числі: 18 – загальних; 14 – для Сухопутних військ ЗС України; 9 – для ВПС та ППО ЗС України; 10 – для ВМС ЗС України [8].

В період президентської кампанії, що відбувалася в кінці 2004 – на початку 2005 р. відбулося деяке призупинення військового співробітництва України з НАТО, і це не дивлячись на те, що пріоритети євроатлантичної інтеграції було визначено прийнятим у 2004 р. Стратегічним оборонним бюлетенем (Білою книгою) України на період до 2015 р. [9]. Проте по завершенню виборів Президента України відбулося значне поживлення контактів між військовими відомствами України і НАТО, що дало значний поштовх подальшому розвитку правової бази військового співробітництва.

Указом Президента України № 702 від 21 квітня 2005 р. було повернено до тексту Воєнної доктрини України положення про вступ до НАТО як головної мети курсу України на євроатлантичну інтеграцію, а Закон України «Про схвалення рішення Президента України про допуск підрозділів

збройних сил інших держав на територію України у 2005 р. для участі у багатонаціональних військових навчаннях» від 2 червня 2005 р. дозволив узаконити деякі проблемні питання міжнародних навчань за участю військових підрозділів країн – членів НАТО на території нашої держави, проти проведення яких виступали окремі політичні сили в Україні [10].

Нормативно-правова база військового співробітництва України з НАТО у 2006 – 2008 рр. продовжувала розвиватися завдяки Указу Президента України № 139 від 19 квітня 2006 р., згідно якого у складі Місії України при НАТО створена оборонна секція, що розширювало можливості Міністерства оборони України в реалізації завдань державної політики євроатлантичної інтеграції [11]. Впродовж 2006 – 2008 рр. основою для проведення спільних заходів військового співробітництва Україна – НАТО слугували Цільові плани Україна – НАТО на 2006 р., 2007 р. і 2008 р. відповідно.

Можна зробити висновок, що перші кроки у розвитку військового співробітництва між Україною і НАТО створили необхідну основу розгортання, утвердження і продовження цього шляху в складних умовах сьогодення для України вже в конституційному полі.

1. Горбулін В. Внесок України у безпеку і стабільність в Європі//НАТО-рев'ю. – № 2, 1998.
2. Бєлашов В. Розширення НАТО: за і проти//Політика і час. - № 3. 1998.
3. Богданович В., Маначинский О. Розширення НАТО на Схід//Міжнародна науково-практична конференція "Геополітичне майбутнє України" (19–20 березня 1998 р.). – К., 1998. – С. 79–91.
4. Lepesant J. Security of Central and Eastern Europe after the Expansion of NATO. – Paris: CERI Study, 1997. – № 29.
5. Козакевич Є. Розширення НАТО та європейська політика України//Політична думка. – №1–2, 1999..
6. Украина: вектор перемен. Под ред. Е. Кожокина. - М.: РИСИ, 1994. – 202 с.
7. Довідник з питань міжнародного військового співробітництва / Упоряд. Шило В.Д. – К.: "МП Леся", 2003. – 192 с.
8. Майстренко І. Правові механізми військової діяльності НАТО та нормативно-правова база співробітництва Україна-НАТО у військовій сфері // Народна Армія. – 2004, 27 січня.
9. Стратегічний оборонний бюлетень (Біла книга України) на період до 2015 року. – К., 2004. – 102 с.
10. Біла книга 2005: оборонна політика України. – К.: Вид-во «Заповіт», 2006 – 134 с.
11. Біла книга 2008: оборонна політика України. – К.: МО України, 2009. – 95 с.

Чепік-Трегубенко Ольга Сергіївна
доцент кафедри
загальноправових дисциплін,
кандидат юридичних наук

Романченко Дар'я Валентинівна
студентка юридичного факультету

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ДЕРЖАВНО-ПОЛІТИЧНИЙ УСТРІЙ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Гене́за розвитку державно-політичного устрою має надзвичайно важливе значення для сучасного розвитку Української держави, оскільки для формування ефективної системи захисту прав і свобод, національної безпеки та інших фундаментальних аспектів державного розвитку, історична складова має особливе значення.

Держава, заснована в 1199 р. Волинським князем Романом Мстиславичем з 1170 р., який об'єднав під своєю владою Галичину та Волинь. Династія Романовичів керувала державою до кінця 1340 року. Після смерті Ярослава, великого київського князя, в 1054 р. Київська Русь розпалася на 5, а потім 13 удільних князівств, включаючи Галицьке князівство та Володимир-Волинське. Роман Мстиславич став князем Галичини після смерті Володимира Ярославича і окупував Київ у 1202 р., провінції якого знаходились аж на схід від Дніпра, створивши величезну державу в Західній Русі. Як і іншим князям до і після, під час його правління йому довелося боротися з непокірною галицькою боярською олігархією. Загинув у битві при Завіхості проти краківського князя Лешека [2, с. 168].

Повстання та війни тривали до 1238 року, коли син Романа Мстиславича Данило Романович,

закріпивши владу на Волині, остаточно захопив Галичину. Після підпорядкування бояр у 1245 і розгрому чернігівських князів та їхніх польських та угорських союзників під Ярославом у 1245 Данило Романович зміцнив своє правління в Галичині. У 1250–1262 рр. він захопив Городню, Слонім та інші міста Русі і поширив своє правління за межі Києва на схід. Поряд із тисим союзом Данила Романовича та його брата Василька Романовича, який правив Володимиром-Волинським з 1241 по 1269 рік, він досяг вершини своєї влади за часів Галицько-Волинської держави. Данило помер у 1264 році. Його син та його наступник Лев Данилович (1264–1301) прийняв монгольський суверенітет [1, с. 12]. Лев у 1272 р. Зробив Львів новою столицею. У 1292 році його наступник Юрій Львович (1301–15) офіційно возз'єднали Галичину та Волинь і зумів створити Галицьку митрополію, але втратив Закарпаття та Люблінську землю. Його сини Лев Юрійович та Андрій Юрійович, правили разом між 1315 і 1323 роками. Заохочувалась торгівля та колонізація іноземних торговців. Брати об'єдналися з польськими князями в боротьбі проти монголів і, ймовірно, були знищені в битві. Останній князь Юрій II Болеслав (1323–40), племінник Юрія Львовича, також заохочував іноземну колонізацію, що призвело до конфліктів з боярами, які отруїли його і запропонували престол литовському князю Любартасу. Того ж року Казимир III Великий напав на Львів і розпочався період литовсько-польського суперництва за Галичину-Волинь.

Оскільки могутні та впливові бояри постійно змагались за владу з князями, на відміну від інших частин України, у князівстві існували певні тенденції до феодалізму. Розвивалася торгівля з іншими російськими князівствами: Угорщиною, Польщею, Чехією, Священною Римською імперією, Литвою, Болгарією та Візантійською імперією, князівство процвітало. Це також процвітало культурно, про що свідчать архітектурні залишки та різні літописи. Літопис Галицько-Волинського князівства має свої особливості. Деякі вчені вважають, що продовження традиції київських літописців полягає в тому, що тут є ще одна традиція: написання деяких оповідань «Життя первісного світського князя», згодом об'єднаних в єдиний твір. Меморіальним літописом Брієтести Галицько-Волинського князівства є «Галицько-Волинський рекорд». Його знайшли в 1809 році видатного російського історика М. Карамзіна [3, с. 11].

Особливістю хроніки є те, що спочатку це був літературний твір без дискримінації роками. Хронологія в ньому наголошує пізніше переписника, але з великими помилками. В художній ідентичності він виділяється своїм глибоким змістом, особливості того часу, подробиці неспокойних часів. Літопис відрізняється двома основними аспектами та характеристиками: літописець Даниель Галицький розповідає про події 1205-1258 рр. та Волинський літопис (1258-1290 рр.) Щорічники склалися з кількох історій, які згодом були перекладачами. Центральним у творі є життя князя Данила Галицького [3, с. 15].

Отже, літопис дає широку картину подій сусідніх країн: Угорщини, Польщі, Литви та інших руських князівств. Інформаційна хроніка - це єдине джерело, яке дозволяє Мазовецькому в Князівстві та Литві повторити цей період. Волинська частина літопису відзначала особливо високі літературні достоїнства, емоційний ліризм та оповідь. Велика увага приділяється розвитку культури земель Галичини та Волині. Ідеологічна хроніка Боярського була спрямована проти свавілля і прославлення гармат. Хроніки також є цінним ресурсом для вивчення давньої мови, оскільки містять багато характерних слів, приказок та прислів'їв.

1. Головка О. Б. Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи (IX – перша половина XIII століття): автореф. дис. на здоб. наук. ступеня доктора іст. наук: 07.00.02 – всесвітня історія / О. Б. Головка. К., 2006. 34 с.

2. Фроянов И. Я. Города-государства Древней Руси / И. Я. Фроянов, А. Ю. Дворниченко. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1988. 272 с.

3. Ідзьо В. С. Король Данило та Українська держава у XIII столітті. Львів: Сполом, 2007. 64 с.

Щербина Євген Миколайович
доцент кафедри цивільного,
трудового та господарського права
Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара,
кандидат юридичних наук, доцент

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ НОТАРІАТУ В УКРАЇНІ

Нотаріат, як і будь-який правовий інститут будь якої країни, має свою історію виникнення, розвитку, вирішення проблем, підйомів і падінь, що виник спочатку як різновид адміністративної діяльності, так, тисячоліття тому у Вавилоні, Єгипті, Іудеї існували писарі-канцеляристи, які вели численні прибутково-витратні книги, періодично складали кадастр усіх земель у країні, переписували населення і його майно. Але більш традиційно виникнення нотаріату відносять до часів Стародавнього Рима в період республіки (приблизно III ст. до н.е.). Вирішальним кроком для нашої держави, та для подальшого розвитку нотаріату стало проголошення незалежності України 1991 року, 2 вересня 1993 року був прийнятий Закон України «Про нотаріат», що стало новою сторінкою у діяльності українського нотаріату.

Суть нотаріальної діяльності полягає в тому, що вона має посвідчувальний, підтверджуючий характер, юридичне закріплює цивільні права з метою запобігання їх можливим порушенням у подальшому. Докорінна зміна економічного базису суспільного життя – поява приватного сектору, розвиток ринкових відносин та як, наслідок значна активізація цивільного обігу й поява приватної нотаріальної діяльності, зумовили процеси оновлення організаційно-правових засад державного впливу на нотаріальну діяльність в цілому, перш за все, появу нового елемента регулювання – приватної нотаріальної діяльності, що висуває на порядок денний питання визначення сутності та меж державного втручання (шляхом переходу від управління до регулювання із обґрунтуванням відповідної концепції) у зазначену сферу суспільних відносин, публічно-правової природи нотаріальної діяльності, удосконалення принципів, функцій, системи суб'єктів, форм, методів державного регулювання останньої [1, с. 2].

Одна з найгостріших проблем нотаріату в Україні полягає в існуванні великої кількості правових актів, які обговорюються фахівцями на різних рівнях, в цій ситуації велике значення має аналіз, трактування правових актів на основі яких і здійснюється нотаріальна діяльність України. Закон України «Про нотаріат», Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат», Податковий кодекс, наказ «Про вимоги до робочого місця приватного нотаріуса та здійснення контролю за організацією нотаріальної діяльності» і це далеко не весь список нормативної бази. Тому велика кількість актів створює колізії в сфері нотаріату, хаотичності, відсутності єдності і погодженості між нотаріусами. Як зауважує М. С. Долинська, в історико-правовій літературі практично немає фундаментальних досліджень становлення законодавства про нотаріальну діяльність в Україні [2, с. 5]. Попередні наукові праці нотаріальної спільноти та науковців, які піклуються питаннями нотаріату, можна вважати важливими етапами для створення бази нотаріальної науки, але в рамках цих досліджень нотаріату відводиться другорядна роль у системі правовідносин як підгалузь цивільного процесуального права. Усупереч їхній наявності, істотних зрушень у сфері покращення якості нотаріальних послуг населенню не відбулося.

Основними проблемами в регулюванні нотаріальної діяльності в Україні є:

- велика кількість нормативних актів;
- суперечливість окремих положень нормативних та підзаконних актів, неузгодженість законів України та світових стандартів, які встановлені міжнародними актами у сфері нотаріату;
- чинне законодавство про нотаріат містить норми матеріального та процесуального права, доцільно норми матеріального права регулювати новою редакцією Закону України «Про нотаріат», а норми процесуального права – нотаріально-процесуальним кодексом;
- реформа української правової системи показує, що формальне запозичення іноземних правових моделей без урахування історичних, духовних, культурних та багато інших особливостей українського суспільства не те що не дає очікуваних результатів, а погіршує стан суспільства й держави;
- законодавство України не має соціального ефекту, на яке воно було розраховане. З чого випливає необхідність забезпечити не лише координацію законодавства, а також й тотожність поглядів, ідей та ДІЙ (що на мій погляд є найважливішим, погляди, цілі, ідеї можуть співпадати у всіх, а без дій

- це мертві мрії) стосовно конкретних способів побудови правової держави.

На думку експертів, для реальних реформ у нотаріаті потрібні законодавчі зміни, а отже, політична воля, а також бажання регулятора (Міністерства юстиції України) впроваджувати ці зміни, але повинно бути бажання не тільки в регулятора, а й у підлеглих йому. На сьогодні можна виділити такі напрямки реформування нотаріальної діяльності:

1. Впровадження електронної системи нотаріату. Цей проєкт покликаний поліпшити якість нотаріальних дій шляхом зменшення часу на вчинення дії та захисту нотаріального документа від підробки. Масштабна цифровізація нотаріальної діяльності передбачає: відмову від ведення паперових книг обліку діяльності нотаріуса; зменшення кількості документів, які особа має подавати для вчинення нотаріальної дії. На мою думку, це полегшує роботу нотаріуса та звільняє громадян від вантажів документів, які вони повинні при собі мати, при користуванні послугами нотаріуса і захисту своїх прав.

2. Перехід до єдиного нотаріату, що дозволить закріпити єдиний статус нотаріуса в Україні, відмовившись від системи поділу нотаріусів на державних та приватних, як це зроблено у багатьох європейських країнах. Перехід до єдиного нотаріату передбачатиме поступове припинення діяльності державних нотаріальних контор. Але в такому випадку має бути вироблена нова система контролю за нотаріатом, потрібна чітка процедура, яка б визначила правомірність їх дій.

Утворення єдиного нотаріату може стати важливим кроком на шляху вдосконалення нотаріату, проте скасування державного нотаріату повинно базуватись на вирішенні низки проблем, які наразі не знаходять свого розв'язання. Як наприклад, доступність базових нотаріальних дій для соціально незахищених верств населення, тому що можливість звернутися до нотаріуса має бути в кожного громадянина, незалежно від рівня його доходу і місця проживання.

3. Саморегулювання нотаріальної професії, зокрема регулювання оплати нотаріальних послуг. Так, приклад Німеччини свідчить, що державний нотаріат покликаний забезпечувати вчинення нотаріальних дій переважно в тих місцевостях, де потреба в них низька через незначну кількість населення, а нотаріальна діяльність через це має витратний характер. Проте державне регулювання оплати нотаріальних послуг має свої ризики, зокрема, регулювання цін нотаріальних послуг з боку держави є найбільш небезпечним чинником незалежності нотаріату.

Отже, у сучасній правовій науці разом із юридичною практикою мало уваги приділяється науковим прогнозам розвитку нотаріальної науки, що не узгоджується з процесами її вдосконалення та розвитку української правової системи, адаптації до європейського та міжнародного права. Нотаріальна діяльність залишається під впливом в основному нормативного регламентування, а пошук науковців стосуються тільки окремих проблем. Для подальшого розвитку нотаріату в Україні має удосконалюватися: його функціонування та законодавча база, які повинні спиратися на історичний досвід, який свідчить про те, що при реформі нотаріату варто керуватися тими правовими традиціями, які склалися в нотаріаті упродовж багатьох століть його існування; на сучасний розвиток нотаріату за межами України, вивчення їх досвіду та переймання їх найкращих характеристик процедур, функцій, контролю, але з урахуванням особливостей українського суспільства та правовідносин.

1. Гулевська Г. Ю. Організаційно-правові аспекти державного регулювання нотаріальної діяльності в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Ірпінь, 2004. 21 с.

2. Долинська М. С. Становлення та розвиток законодавства про нотаріальну діяльність в Україні: дис... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Льв. нац. ун-т ім. Івана Франка, Львів, 2017. 465 с.

Наливайко Лариса Романівна
проректор, доктор юридичних наук,
професор, Заслужений юрист України

Левадна Валерія Сергіївна
студентка юридичного факультету

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ОСНОВНІ ЕТАПИ ВІТЧИЗНЯНОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

Історія українського конституціоналізму має велике значення для історії держави і права України. Потрібно детальніше проаналізувати цю тему, адже конституціоналізм є складним і багатограним політичним, правовим, історичним, соціальним та культурним явищем. Також містить конституційні погляди та ідеї, конституційні інститути, конституційний процес. Сьогодні актуальним є вивчення основних етапів вітчизняного конституціоналізму, тому що дана проблема являється необхідною для розуміння сучасного конституціоналізму України, його значення для процесів європейської інтеграції України, а найголовніше усвідомлення проблем та перспектив його подальшого розвитку.

Зазначену тему досліджували такі науковці, як Цвік М. В., Слюсаренко А. Г., Томенко М. В., Тацій В. Я., Петришин О. В., Савчин М. В., Оніщук М. В., Мироненко О. М., Лукаш С. Ю., Крусян А. Р., Козаченко А. І., Барабаш Ю. Г.

Для повного розуміння цієї теми необхідно дослідити поняття конституціоналізму, основні етапи формування конституціоналізму України та чинники які впливали на формування. Для початку визначимо поняття «конституціоналізм». Цей термін науковці розглядають у багатьох аспектах. М. Савчин вважає, що конституціоналізм – це сукупність ідей та уявлень про роль конституції у суспільстві та відповідного їх втілення в політико-правові відносини [1, с. 23]. На думку І. Словської, конституціоналізм – це політико-правова категорія, яка опосередковує місце та роль Конституції України в правовій системі, суспільстві та державі, що відображається в її перевазі та характері її впливу на суспільні відносини [2, с. 164]. Ю. Тодика та В. Журавський характеризували конституціоналізм у політичному розумінні, виходячи з цього, конституціоналізм мав особливий характер відносин між державою та суспільством [3, с. 5]. Наразі в юридичній науці існує багато визначень конституціоналізму, але на жаль, не існує єдиного трактування цього терміну.

М. Савчин вважає, що еволюція вітчизняного конституціоналізму має характерні перерви, а саме: монголо-татарська навала, ліквідація Катериною I та Миколою I відповідно засад автономії та магдебурзького права, період радянського тоталітаризму. Отже, виходячи з цього, еволюція вітчизняного конституціоналізму має дискретний характер [1, с.124]. На думку вченого, вітчизняний конституціоналізм має три періоди, а саме: до першого періоду відноситься формування козацького звичаєвого права та формування конституційної традиції в Гетьманщині; до другого періоду відноситься відродження вітчизняної інтелектуальної традиції від 1830-х років, яка закінчується періодом національно-визвольних змагань 1917-1922 років, 1938-1939 (Карпатська Україна), 1941/43–1953 рр. (український резистанс нацистському окупаційному режимові та режиму сталінщини); до сучасного періоду, тобто до третього, відноситься лібералізація і демократизація Радянського Союзу (з 1988 року), що дало змогу проголосити незалежність України та наступну модернізацію конституційного устрою [1, с. 124].

На думку багатьох науковців вітчизняний конституціоналізм бере свій початок з козацько-гетьманської держави, адже в саме цей період видаються гетьманські статті, які були спрямовані на побудову демократичної держави.

О. Мироненко вважає, що перший етап вітчизняного конституціоналізму був пов'язаний з національно-визвольною війною під проводом гетьмана Б. Хмельницького [4, с. 14-15]. На думку В. Журавського, вітчизняний конституціоналізм започаткував новий етап саме під час існування козацько-гетьманської держави: «якщо говорити про відправну точку традиції українського конституціоналізму, то її пов'язують з тим моментом, коли відбувається юридичне оформлення входження Української козацької держави до складу Московської держави» [5, с. 65-66].

Існує декілька теорій щодо формування сучасного вітчизняного конституціоналізму України. Деякі науковці вважають, що розвиток сучасного вітчизняного конституціоналізму почався з прийн-

яттям незалежності України. Тому на думку В. Кравченко, початок сучасного конституційного процесу пов'язується з прийняттям Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. [6, с. 73]. А ось інші вчені дотримуються іншої думки. Вони вважають, що новітній етап конституціоналізму в Україні почався з прийняттям Конституції України 28 червня 1996 року. Отже, А. Крусян зазначає, що «сучасний період розвитку науково-практичної парадигми конституціоналізму характеризується здійсненням конституційних перетворень (реформування) в Україні», які вже відбуваються після прийняття Конституції України [7, с. 43, 61].

Отже, науковці пропонують різні визначення конституціоналізму, адже це складне явище в юридичній науці. На думку багатьох вчених початок формування вітчизняного конституціоналізму був пов'язаний козацько-гетьманською державою, але розвиток новітнього вітчизняного конституціоналізму безперечно розпочався після прийняття Конституції України 28 червня 1996 року.

1. Савчин М. В. Конституціоналізм і природа конституції : монографія / М. В. Савчин. Ужгород : Ліра, 2009. 372 с.
2. Словська І. Є. Український конституціоналізм: етапи становлення і розвитку : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / І. Є. Словська. Київ, 2004. 213 с.
3. Конституційне право України : Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. Ю. М. Тодики, В. С. Журавського. Київ, 2002.
4. Мироненко О. М. Історія української конституції. Київ : Ін Юре, 1997.
5. Журавський В. Козацький конституціоналізм і його роль в еволюції вітчизняного парламентаризму. Вісник Академії правових наук України. 2001. № 2.
6. Кравченко В. В. Конституційне право України : навч. посіб. / В. В. Кравченко. Київ : Атіка, 2007. 592 с.
7. Крусян А. Р. Сучасний український конституціоналізм : монографія / А. Р. Крусян. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 560 с.

Юшкевич Олена Геннадіївна
доцент кафедри теорії та історії
держави і права факультету № 1
Харківського національного
університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук

ПОНЯТТЯ «ДИТИНА» В УКРАЇНСЬКОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Поступовий розвиток суспільства вимагає особливого ставлення саме до дітей через неспроможність ними захистити себе самостійно, розуміння суспільством їх інтересів, потреб, запитів, проблем, психоемоційних та інших факторів. Складність реалізації цих особливостей полягає і в тому, що права людини та права дитини знаходяться в різних сферах та поширюються на різні категорії людей, що спонукає до створення окремого дієвого механізму щодо захисту саме прав дитини. Отже, повний і всебічний розвиток особистості дитини, створення всіх необхідних умов для реалізації та захисту її прав та свобод, як для найперспективнішої частини населення – пріоритетне завдання будь якої сучасної демократичної та правової держави [1, с. 3].

Визначення поняття «дитина» змінюється в залежності від культурних особливостей кожної країни. Але пріоритет у цій сфері залишається за національними законодавствами.

Поняття дитини в праві є надзвичайно важливим, оскільки дитина є суб'єктом права, реалізує свої права та обов'язки в правових відносинах, має правосуб'єктність, яка включає правоздатність (зумовлена правом здатність суб'єкта права володіти суб'єктивними юридичними правами та юридичними обов'язками), дієздатність (зумовлена правом здатність особи своїми діями (бездіяльністю) набувати суб'єктивних прав та юридичних обов'язків), здійснювати та припиняти їх), деліктоздатність (зумовлена правом здатність особи нести юридичну відповідальність за здійснені нею правопорушення). Об'єм правосуб'єктності залежить від віку дитини.

Крім того, вступаючи в правовідносини щодо притягнення до адміністративної чи кримінальної відповідальності, дитина стає спеціальним суб'єктом правопорушення, зокрема є фізичною осудною особою, що вчинила у віці, з якого може наставати юридична відповідальність, правопорушення (злочин), має додаткові спеціальні (особливі) ознаки – вік до 18 років [2, 3].

Аналіз чинного законодавства дозволяє зробити декілька висновків.

По-перше, лише два закони України надають визначення поняття «дитина»:

- особа віком до 18 років [4];

- особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно із законом вона не набуває прав повнолітньої раніше [5, 6].

По-друге, попри зазначення терміну «дитина» у змісті, відсутнє визначення «дитина» у Конституції України [7], хоча у розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» термін «дитина» згадується у ст. 52 Конституції України, що встановлює рівність дітей у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони в шлюбі чи поза ним; у ст. 51 Конституції України, що містить норми про обов'язок утримання батьками дітей до їх повноліття й обов'язок повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків; Сімейному кодексу України, хоча вказано, що правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття [8]; Цивільному кодексу України [9], хоча зазначено, що наприклад, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 1200 Цивільного кодексу України шкода відшкодовується дитині - до досягнення нею вісімнадцяти років.

По-третє, поряд із поняттям «дитина» законодавчі акти містять поняття «малолітня особа» та «неповнолітня особа», де «малолітня особа»:

- дитина до досягнення нею чотирнадцяти років [8, 9];

«неповнолітня особа»:

- дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [2, 3, 8, 9].

Підсумовуючи можна сказати, що поняття «дитина» регулюються нормами різних галузей права. Категорію осіб, які не досягли повноліття, 18 років, визначають терміном «дитина».

В законодавстві існує термінологічна багатоваріантність: неповнолітній, малолітній, дитина. Усі ці визначення мають своє теоретичне обґрунтування, при цьому варто розуміти, що між ними не можна ставити знак рівності, ці визначення необхідно розрізняти. До суттєвих ознак зазначених термінів належать вікова категорія та галузева належність відносин, у яких суб'єктом є дитина.

---

1. Губаль, Юдіта Василівна. Конституційно-правовий статус дитини в Україні та Угорщині: порівняльно-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. Наук : 12.00.02 / Губаль Юдіта Василівна ; Держ. ВНЗ «Ужгород. нац. ун-т» М-ва освіти і науки України. Ужгород, 2015. 207 с.

2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 02.01.2021).

3. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення 02.01.2021).

4. Про громадянство України: Закон України від 18.01.2001 № 2235-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#n8> (дата звернення 02.01.2021).

5. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21.11.1992 № 2811-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12#Text> (дата звернення 02.01.2021).

6. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення 02.01.2021).

7. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 02.01.2021).

8. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#n46> (дата звернення 02.01.2021).

9. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 02.01.2021).

Бахчев Костянтин Вікторович
доцент кафедри
загальноправових дисциплін,
кандидат юридичних наук

Серга Дар'я Олександрівна
студентка юридичного факультету

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

СУВЕРЕНІТЕТ НАРОДУ І ЙОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЮ ВЛАДОЮ

У сучасній правовій теорії суверенітет визначає владу як незалежну та вищу правову систему. Поява поняття державного суверенітету пов'язана з епохою пізнього Середньовіччя. Оскільки в даний період піднімалися питання щодо політичного об'єднання феодално-роздробленої держави. Найвищим політичним інтересом на той час був державний інтерес, який націлювався на фігурі одноосібного верховного правителя. Суверенітет створювався стосовно суб'єктів монархічної влади, держави та народу, за своїм походженням він є політичною ідеєю [1].

Існування важливих ознак національної ідентифікації ґрунтує суверенітет народу. Така позиція, на сьогоднішній день, залишається актуальною. Згідно з статтею 5 Конституції України: «Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ...». Тобто, будь-яка діяльність щодо публічної влади безпосередньо вимагає легітимації зі сторони народу. Діяльність державної влади міцно пов'язана з волею народу і несе відповідальність перед ним. Насамперед, шляхом виборів відбувається легітимація державної влади, яка є вагомим зв'язком між пануючим народом та державною владою [2].

Ж.-Ж. Руссо виділяє ознаками народного суверенітету – невідчужуваність та неподільність. Він звертав увагу на неможливість реалізації суверенітету народу за умов його відчуження на користь інших осіб, органів та за умов його розподілу між різними частинами народу. Також він визначав ознаки народу як суверена. До таких ознак Ж.-Ж. Руссо відносив: верховенства його влади, тобто право приймати остаточні та обов'язкові для виконання рішення; повнота влади, яка характеризується об'ємом його владних повноважень. Безперечно, суверенітет народу має зв'язок із формами здійснення демократії та її гарантіями в державі. Конституцією України, визначається верховенство влади народу, яке він здобув під час боротьби за незалежність та самовизначення [3].

Зміст статей Конституції України визначає форми та способи реалізації народного суверенітету. До таких статей відносяться: стаття 1 («Україна є суверенна та незалежна, демократична, соціальна, правова держава»); стаття 2 («Суверенітет України поширюється на всю її територію»); стаття 3 («Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визначають в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави») та стаття 5 («Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане (захоплене владою, без законного права) державою, її органами або посадовими особами»). Саме дані аспекти ґрунтують суть суверенітету та його соціальну значимість [2].

Суверенність могутності народу завжди має власну внутрішню силу, незалежність від будь-яких динамічних змін політики та розсуду влади. Таким чином, головною особливістю суверенітету – формування політико-правових умов, які б обмежили державу в будь-який час давати народові свободу, обмежувати права людини, втручатися у демократичні інститути суспільного буття. Держава має бути обмеженою своїм правом саме з природного права, яке значною силою стоїть над державою і спрямовує її діяльність. Яскравим прикладом таких доводів є наукові праці засновника школи «відродженого природного права» П. Новгородцева. Він створив свою оригінальну природно-правову філософію, яка викладена в праці «Введення до філософії права» [4]. Народний суверенітет варто розкривати як природне право народу самостійно та повною мірою розпоряджатися своїм майбутнім, створювати конституційний лад, який буде відповідати його інтересам. Влада народу не може бути обмеженою будь-якими органами влади, тільки у разі її власного самообмеження, при вступі у відно-

сини з іншими народами[5].

Отже, народний суверенітет дійсно могутній принцип правління та стійкості народу. Інтереси народ – головна цінність держави, оскільки саме народ має виключне право визначати і змінювати конституційний лад. Узурпація цього права державою або її органами не може відбуватися ні в якому разі. Будь-які діяння стосовно публічної влади мають бути визнані та підтримані зі сторони народу, і ніяк інакше. Сила народного суверенітету полягає в моральній свідомості та стійкості народу, у його національному дусі. Незалежність народу виявляється у його змозі приймати закони, тим самим забезпечуючи собі правовий захист.

1. Конституція. Громадянин. Суд. Професійні та суспільні погляди. К., 2009. 560 с.
2. Конституція України від 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України)» від 03 вересня 2019 р. Відомості Верховної Ради України. 2019. № 38. Ст. 160.).
3. История политических и правовых учений. Учебник / Под ред. Доктора юридических наук, профессора О. Э. Лейста.
4. Правовая мысль : антология / авт./сост. В. П. Малахов. М., 2003. 602 с.
5. Шаповал Т. Народний суверенітет та політичні права і свободи (питання співвідношення). Право України. 2008. № 2. С. 9.

Савіщенко Вікторія Миколаївна
декан юридичного факультету,
кандидат педагогічних наук,
доктор юридичних наук, доцент

Худієв Раїль
студент юридичного факультету

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ЮРИДИЧНА НАУКА І ОСВІТА: ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ

Юридична наука – одна зі складних галузей науки, а юридична освіта довгі роки залишається однією з перспективною і популярною для абітурієнтів. Щодня з'являються нові терміни і методи в науці, які роблять навчання в юридичній сфері не тільки цікавою, але й корисною для кожної людини. Юридична наука або юриспруденція – це система знань про особливості права і держави в їх поняттєво-юридичному розумінні та вираженні, про загальні закономірності існування, функціонування та розвитку держави і права в їх структурній багатоманітності [1, с. 3].

Багато науковців досліджували різні ознаки, функції, методи юриспруденції, наприклад, О. Скакун, Ю. Оборотов, П. Рабинович та інші.

Науковці у своїх роботах зазначили про необхідність розрізнити об'єкт і предмет науки. Об'єкт – це те, що ще підлягає науковому вивченню за допомогою пізнавальних засобів і прийомів відповідної науки. У процесі наукового вивчення вихідні емпіричні знання про об'єкт доповнюються теоретичними знаннями, тобто системою понять про основні, суттєві властивості, ознаки і характеристики досліджуваного об'єкта, про закономірності його генезису, функціонування та розвитку. Наукове (теоретичне) пізнання тим самим являє собою творчий процес глибинного осягнення досліджуваного об'єкта у мисленні, у свідомості його мисленнєвого образу (моделі) у вигляді певної системи понять про суттєві властивості цього об'єкта. [3, с. 58]. Тому слід вважати, що поняття об'єкта ширше за обсягом ніж предмета. Якщо об'єкт - це держава і право, то предметом її вивчення є правові форми державної організації суспільства і взаємодій соціальних суб'єктів, причому правові форми розглядаються в соціальному контексті, тобто у взаємозв'язку з суспільством у цілому [4, с. 65].

Юриспруденція поділяється на шість окремих наук, які мають певний предмет і вивчають певний аспект об'єкта: а) історико-теоретичні науки (теорія права і держави, історія держави і права, історія вчення про державу і право, філософія права і соціологія права й ін.); в) галузеві науки (консти-

туційне право, цивільне право, адміністративне право); г) цивілістичні науки (цивільне право, цивільний процес, арбітражний процес, сімейне право та ін.); д) науки, які вивчають міжнародне право (публічне та особисте); е) прикладні науки (судова медицина, судова статистика, криміналістика) [5, с. 4-5].

Особливості (ознаки) юриспруденції, на думку О. Скакун, яка відрізняє її з іншими гуманітарними науками: наука прикладного характеру, тому що юриспруденція покликана обслуговувати потреби громадського життя, юридичної практики, юридичної освіти, забезпечувати робітників необхідними даними про видання і застосування законів; наявні властивості точних наук, тому що ця наука включає в основному конкретні знання, виражені у точних співвідношеннях та конструкціях, як і природничі науки. Юриспруденція деякою мірою як медична наука - також поєднує теоретичну і прикладну (практичну) спрямованість. Юрист, подібно лікарю, має справу зі здоров'ям і життям. Діяльність юриста стосується «здоров'я» суспільства та духовного життя людини у цілому; здатна втілювати у собі позитивні якості наук про мислення. Вона досліджує питання, пов'язані зі спроможністю відображати об'єктивну дійсність у правових судженнях і поняттях у процесі створення і застосування законів (вивчення обставин юридичної справи, тлумачення законів і т. і.). Одна із юридичних дисциплін — криміналістика присвячена специфічним питанням людського мислення, застосуванню багатьох спеціальних знань при розслідуванні злочинів. Отже, юридична наука має в собі якості всіх трьох основних галузей знань — суспільних наук, природничих наук, наук про мислення [1, с. 3].

Юриспруденція особлива ще тим, що виконує різні функції. В науковій енциклопедії висвітлюють такі функції цієї науки: інтерпретаційна (пояснення сутності державно-правових явищ, причин їх виникнення і зміни, їх структури, функції та інше); евристична (здатність юридичної науки на підставі виявлених закономірностей та тенденцій розвитку державної та правової систем, шляхом висунення гіпотез та прогнозів, аналізу різних варіантів та альтернатив, визначати перспективи їх подальшого розвитку); пізнавальна (виявлення, фіксація наявних державно-правових явищ); прогностична (передбачення, прогнозування розвитку державно-правових явищ); методологічна (використання положень науки як дослідницьких інструментів для прирощування нових знань як у юриспруденції, так і в інших науках. При цьому особливо важливу роль відіграють, як зазначалось, висновки загальної теорії держави та права); практико-прикладна (відбиває призначення будь-якої науки сприяти вирішенню практичних завдань соціальних перетворень, служити на користь людям); комунікативна (взаємозв'язок та взаємодія юридичних наук, дотримання оптимальних темпів зростання та вдосконалення юридичних знань, використання юридичними науками наукових досягнень не правової сфери); ідеологічно-виховна (вплив політичної і моральної свідомості, світогляду і загальної культури суб'єктів на формування та розвиток права, зміцнення чи послаблення у суспільній свідомості престижу, авторитету права, держави, законодавства) [5, с.6].

Підсумовуючи все вищезазначене слід зазначити, що юриспруденція є одним з важливих суспільних і гуманітарних наук. Основні переваги цього методу полягають у наявності різних функцій, методів. Наприкінці відзначмо, що вивчаючи юридичну науку, то студенти юридичного факультету розуміють, що доведеться працювати з вирішенням різних питань, тому що ця наука є особливою і різноманітною.

1. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с.
2. Скакун О.Ф. Теорія права і держави: підручник. Київ: Правова Єдність, 2009. 519 с.
3. Нерсисянц В.С. Общая теория государства и права: учебник для вузов. Москва: Норма, 2012. 560 с.
4. Гусарев С.Д., Тихомиров О.Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності): навчальний посібник- К.: Знання, 2005. 655 с.
5. Бризгалов І.В., Юридична деонтологія: короткий курс лекцій. К: МАУП, 2003. 43 с.

Голобутовський Роман Зіновійович
доцент кафедри
загальноправових дисциплін,
доктор юридичних наук

Нікітенко Дар'я Сергіївна
студентка юридичного факультету

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА НА ЕТАПІ ДЕМОКРАТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ В УКРАЇНІ

Принцип верховенства права є одним із провідних елементів загальних засад конституційного ладу будь-якої сучасної демократичної, правової держави. Він являє собою похідну всіх загальних засад права; як ціннісний сплав ідей справедливості, рівності, свободи і гуманізму верховенство права формує відповідний образ правової системи і визначає ті умови, що дозволяють перетворити цей образ на реальність. Відданість принципу верховенства права - загальноприйнята в усьому світі міра легітимності уряду [1, с. 40].

На етапі демократичних перетворень в Україні відбувається переоцінка цінностей в бік природно-правових орієнтирів, у зв'язку з чим зміст права набуває нового забарвлення, що активізувало чисельні наукові дослідження у цьому напрямі. Однією із ціннісних проявів права у широкому його розумінні стало утвердження на конституційному рівні принципу верховенства права, який передбачає верховенство правового закону.

Особливо актуальність даного питання посилюється з огляду на практичний аспект, адже результати наукових пошуків щодо нового сприйняття права та його ціннісних властивостей мають стати не лише частиною сучасного законодавства, а й частиною суспільної правової свідомості. На необхідність досліджень у цій сфері вже неодноразово наголошували вітчизняні науковці, зокрема, фахівці-теоретики: Ж. Дзейко, Є. Євграфова, В. Журавський, О. Зайчук, А. Колодій, О. Скакун, С. Шевчук та ін., що й зумовлює актуальність теми дослідження. Однак практика показує, що принцип верховенства права ще перебуває на стадії свого утвердження як в плані право реалізації, так і щодо свого відображення в сучасному законодавстві, тому потребує подальших наукових обґрунтувань щодо його цінності та ролі як в суспільстві, так і в процесі правотворчої діяльності. Метою будь-якого права є реалізація його соціальної цінності в житті людини, суспільства та держави [2, с. 185].

Позиція більшості вчених полягає в тому, що розвиток доктринальних уявлень про зміст принципу верховенства права необхідно розглядати у тісному взаємозв'язку з особливостями розвитку національних правових систем, а також з урахуванням євроінтеграційних та глобалізаційних аспектів розуміння концепції та принципу верховенства права. Саме у такий спосіб і формується сучасне розуміння принципу верховенства права у європейській юридичній думці [3, с. 52].

Принцип верховенства права є однією з основних ознак сучасної соціальної правової держави, в якій право підкоряє собі державну владу, а основні права людини та її соціальна безпека становлять зміст свободи, заснованої на законах, які приймаються і піддаються зміні законним шляхом. Тобто, специфічною ознакою такої держави як вищої форми політичного буття є відповідність закону праву (правовий закон) і його верховенство.

У правотворчості, таким чином, як і у законотворчості, повинні бути відображені основні ідеї природного права, в якому поєднані усі найважливіші людські цінності [2, с. 185].

Вітчизняне правознавство визнає необхідність існування закону, правового за своїм змістом та сутністю. Сучасне розуміння права передбачає визнання людини найвищою соціальною цінністю, а забезпечення та реалізацію невід'ємних прав і свобод людини громадянина - головною метою діяльності державної влади, яка реалізує свою компетенцію тільки в межах Конституції та законів України.

По-перше, в широкому значенні - як принцип правової організації державної влади у суспільстві, так би, мовити, у сенсі «верховенства права над державою». Саме так цей принцип тлумачиться за межами континентальної моделі правової держави за посередництвом англосовітської конструкції верховенства (панування) («Rule of law»). Як результат глобальне «верховенство права» осно-

вним змістом ототожнюється з континентальною «правовою державністю».

По-друге, у вузькому розумінні, а саме у контексті співвідношення однорідних правових категорій - права та закону в системі регулювання суспільних відносин, їх ролі та місця в забезпеченні правопорядку, тобто у сенсі «верховенства права над законом». Саме на такий підхід орієнтує ст. 8 Конституції України, що закріплює визнання та дію принципу верховенства права і роз'яснює відповідно до цього його зміст: а) як найвищу юридичну силу Конституції України, яка передбачає, що закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України й мають відповідати їй; б) як пряму дію норм Основного Закону країни, що передбачає гарантування звернення до суду для захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України [1, с. 41]

Верховенство права покликано бути певним стандартом не лише законодавчої діяльності, а й ухваленням судових рішень, який засвідчує неупередженість правосуддя й намагання суддів забезпечити справедливість ухваленням відповідного рішення. Звідси - принципові вимоги до рівня кваліфікації суддів, доступності до суду, належної організації системи судової влади.

Подальша розробка і втілення в суспільне життя принципу верховенства права - є необхідною умовою подальшої ефективної модернізації України, та її правової системи. Головна мета органів державної влади - модернізувати країну. І зробити це можливо лише за рахунок зміцнення демократичної, соціальної та правової держави. Шляхом формування активного і захищеного громадянина. На основі верховенства права, необхідності підсилення держави в умовах сучасної глобалізації [1, с. 42].

Узагальнюючи вищевикладене, та здійснивши аналіз категорії «принцип верховенства права» вважаємо, що його слід розуміти в контексті правового принципу, сформованого під впливом глобалізаційних, міжнародних та європейських інтеграційних процесів, що покликані забезпечувати захист визначених прав, основних свобод та законних інтересів людини і громадянина в суспільстві у взаємовідносинах з органами державної влади, рівність усіх суб'єктів права перед законом, верховенство закону в системі актів законодавства країни [3, с. 52]. Адже, саме врахування аспектів значення принципу верховенства права надасть можливість здійснити подальшу демократизацію правової системи України, реформування системи законодавства України, вдосконалення взаємовідносин з органами державної влади з метою забезпечення дотримання прав і свобод людини і громадянина. Однією із головних ознак принципу верховенства права є його засадничий характер, так як він є фундаментальним принципом для побудови правової системи не тільки нашої держави, а й європейської правової системи.

1. Хаустова М.Г. Верховенство права – як основоположний принцип правової системи України в умовах модернізації. *Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*. 2018. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/9382>. (дата звернення: 07.02.2021).

2. Чепульченко Т.О. Верховенство права як основоположний принцип сучасного правотворення. *ВІСНИК НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. Випуск 2(14)*. 2014. – URL: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/3257>. (дата звернення: 07.02.2021).

3. Кархут О.Я. Принцип верховенства права у контексті євроінтеграції. *Право. Випуск 31'2016. Серія 18. Економіка і право*. 2016. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/18972>. (дата звернення: 07.02.2021).

Наливайко Олег Іванович
старший науковий співробітник
секретаріату Вченої ради,
кандидат юридичних наук, доцент

Боровик Ірина Олександрівна
студентка юридичного факультету

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Державне управління – одна із головних сфер сучасного реформування в Україні. Насамперед виконавча влада підлягає змінам у наші часи за допомогою адміністративної реформи. Організація влади та реформування цієї сфери є дуже актуальними темами сьогодення.

Органи виконавчої влади є обов'язковим учасником переважної більшості суспільних відносин, якими здійснюється управління на рівні держави. А. Васильєв під органом державної виконавчої влади розуміє первинний елемент апарату державного управління, який утворюється державою для здійснення від її імені завдань і функцій державної виконавчої влади [2]. Вони є головними правозастосовуючими суб'єктами права, від ефективності діяльності яких вирішальною мірою залежать дієвість виконавчої влади відповідно до конституційних засад її функціонування, забезпечення реалізації і захисту в цій сфері численних прав і свобод громадян, радикальність і динамізм проведення необхідних перетворень в системі державного управління [1, с.58]. За часів незалежної України з'явилась адміністративна реформа. Вона полягає в перетворенні механізму органів виконавчої влади і створенні системи ефективного державного управління.

Від дій органів виконавчої влади залежить соціально-економічна політика держави, її обороноздатність, безпека, забезпеченість громадського порядку та організація їх здійснення; організованість управління державною власністю, вироблення заходів з проведення зовнішньої політики, та низка інших важливих взаємозв'язків. Налагодження функціонування цих органів дуже важливе, через пряму залежність соціально-економічного та політичного стану від результатів діяльності виконавчих органів.

Належне функціонування органів виконавчої влади в сучасній Україні дуже тісно пов'язане з проведенням адміністративної реформи, а саме з реформою децентралізації, що почалась у 2014 році з прийняттям Концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади (01.04.2014р.), Законів «Про співробітництво територіальних громад» (17.06.2014 р.), «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (05.02.2015 р.) та змін до Бюджетного і Податкового кодексів – щодо фінансової децентралізації. Але і реформи стикаються з проблемами, такими як інформаційна війна, коли інформація спотворюється і викладається не так, як усе є насправді.

Досвід свідчить, що проведення реформування державного управління повинно бути органічним і спрямованим на певні перетворення. Адміністративна реформа в Україні здійснюється кваліфікованими людьми, які вивчають досвід таких провідних країн як Велика Британія та Німеччина. Успіхи країн Центрально-Східної Європи в проведенні адміністративних реформ значною мірою обумовлені чітким розумінням реформ не як самодостатнього процесу, а як забезпечувальної діяльності зі створення адміністративної системи, що спроможна здійснити весь комплекс необхідних суспільних перетворень для досягнення стратегічної мети – вступу до ЄС [3, с. 5].

Реформа децентралізації викликала те, що через створення об'єднання територіальних громад районні ради фактично залишилися без роботи. Таку думку висловлює політичний експерт Ярослав Максимчук. Насправді можна таке побачити, що орган виконавчої влади є, але його функції вже не потрібні. Це ще одна проблема сучасного формування таких органів. Тобто немає чіткого розмежування повноважень між органами виконавчої влади на місцях та органами місцевого самоврядування, між органами місцевого самоврядування різного територіального рівня.

Тому вже зараз напрацьовують законопроекти, покликані чітко розмежувати повноваження у сфері освіти, охорони здоров'я, дозвілля, соціально-економічного розвитку, інфраструктури між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади на кожному з територіальних рівнів адміністративно-територіального устрою держави [3]. Але не дивлячись на дію децентралізації ще з 2014 року досі немає закону, котрий регулював би вихід з громад, попри те, що згідно Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» передбачена можливість виходу територіальних громад сіл, селищ та міст зі складу об'єднаних територіальних громад.

Отже, на сучасному етапі в Україні реформування та функціонування органів виконавчої влади стикається з низкою проблем. Це пов'язано з великою кількістю факторів, навіть таких як інформаційна війна. Вирішенням повинні займатися дійсно експерти, які є досвідченими та компетентними. Головними завданнями на сьогодні є вирішення проблеми фактичної непотрібності районних рад, потрібно чи надати їм нові повноваження, чи повністю передати повноваження на місця об'єднання громад.

Органи виконавчої влади повинні перетворитися на механізм із чітким розподілом повноважень, виконувати чіткі функції та орієнтуватися на потреби сучасного українського суспільства.

1. Мужикова Н.М. Органи виконавчої влади в Україні: правовий статус. Чернігів: Сіверський центр післядипломної освіти, 2013. 100 с.

2. Васильєв А. С. Адміністративне про Україну. Х.: Одисей, 2001. 143 с.

3. Реформа децентралізації URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizaciyi>

Бахчев Костянтин Вікторович
доцент кафедри
загальноправових дисциплін,
кандидат юридичних наук

Ковіненко Орина Олександрівна
студентка юридичного факультету

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ДОВІРА ДО ПРЕДСТАВНИКІВ ЮРИДИЧНОЇ ПРОФЕСІЇ

Порушення законів працівниками юридичної галузі згодом призводить до повного правового колапсу в країні. Неправомірні дії правотворчих, правозастосовних та правоохоронних органів суттєво підривають авторитет всієї правової системи, ставлення громадян до правників в цілому. Наша робота присвячена виявленню факторів, пов'язаних зі зниженням відсотку довіри суспільства до представників юридичної професії. Запропоновано методи боротьби з нечепурністю в професії юриста та викорінення цього явища.

Працівникам юридичної сфери необхідна бездоганна репутація, для отримання і збереження якої потребується свідоме володіння знаннями про принципи та ідеали моралі. Це сприяє підвищенню авторитету права, зміцненню режиму законності та правопорядку.

Кожна службова діяльність базується на моральних аспектах, на основі яких виформовуються особливі моральні принципи, норми, цінності, якими визначається специфіка службової діяльності. Законом України «Про правила етичної поведінки» закріплено вимоги щодо обов'язкового дотримання правил етичної поведінки суб'єктами, на яких поширюється дія цього закону, а саме особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування [1].

Юристам треба більше, ніж решті суспільства, вміти стримувати себе. Наприклад, судді повинні поводитися гідно і в приватному житті, бути такими ж стриманими та коректними, як, скажімо, в залі засідань. Відповідно до змісту Кодексу суддівської етики, суддя має докласти всіх зусиль, щоб серед розсудливих, законослухняних та поінформованих людей мати непогону репутацію [2]. Проте зазначене стосується не лише суддів, а і всіх інших практичних діячів у галузі права, які повинні розуміти, що їх завжди сприйматимуть, перш за все, як осіб, що мають відповідні високі спеціальні статуси, а не як пересічних громадян держави. Припустимо, якщо раптом поліція затримає прокурора, що перебуває за кермом у нетверезому стані, під діями алкогольних чи наркотичних препаратів, тоді цей випадок зганьбує не тільки кар'єру цього прокурора, але й всіх його колег, і за моральним обов'язком, він змушений буде визнати свою страшну помилку, ігнорування принципу доброчесності, зразковості поведінки та дисциплінованості, зазначеному у статті 16 Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів, та добровільно піти з посади [3].

Юрист, знаходячись на державній службі, неминує має приймати рішення, здатні змінити долі людей: слідчий під наглядом суду розглядає питання утримання під вартою обвинуваченого, прокурор виносить вирок, пред'являє позовну заяву в інтересах держави, визнання якої може тягнути за собою будь-які втрати відповідача. За свої помилки, упущення, недогляди правник мусить нести досить сурову відповідальність [4].

Потрібно особливо брати до уваги скоєння злочинів юридичними особами, справедливий призначення покарання цим особам є запорукою зміцнення верховенства права і запобігання вчиненню нових порушень працівниками юридичної сфери. У разі забруднення «честі мундира», посвідчення юриста повинно бути не успішним порятунком і шляхом до безкарності, а навпаки, обтяжувальною обставиною. Таким явищем, як відповідальність та покарання, завжди треба бути поруч із владою, тому що влада приваблює багатьох, однак, спираючись на базовий людський фактор і кількісні дослідження психологів, будь-яка влада без відповідальності й покарання в змозі перетворити людину на злочинця [5]. Люди не повинні боятися мати справи з поліцією. Суспільство з юристами мають діяти спільно та чути один одного. Бути у вищих ешелонах влади заслуговують чесні, порядні люди, які хочуть жити у правовій державі, де по-справжньому діють закони.

Доки ми не почнемо вести серйозну боротьбу з допущенням на роботу в патрульну поліцію таких персонажів, які дозволяють собі затримувати беззахисних підлітків і невинних громадян, з існу-

ванням в нашій країні таких робітників ДАІ, які складають штрафи собі до кишень, чи суддів, що, нехтуючи обов'язком діяти в рамках закону, використовують його неналежним чином, аби тільки розібратися з особистими матеріальними проблемами й скоріше закрити судову справу, наша держава має загрозу схожості на піратство на узбережжі Сомалі, з чим вже миритися не можна.

При реформуванні системи органів юстиції, вважаємо, серед населення добре проводити акції довіри. Для прикладу, поліціанти можуть приїжджати до дитячих садків або шкіл та спілкуватися з дітьми, розповідаючи про правила дорожнього руху, про те, як захистити себе в небезпечних ситуаціях тощо. Тоді у кожного громадянина держави з самого дитинства буде виховуватись повага до органів поліції, відчуття захисту, впевненість, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [6].

Отже, Україна – європейська держава, нам необхідно відповідати цьому статусу. Ми визначили: покарання – запорука запобігання всім діям, які загрожують правопорядку, стабільності та спокою в громадянському суспільстві.

1. Про правила етичної поведінки: Закон України від 17.05.2012 р. № 4722-VI. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4722-17/ed20150426#Text>.

2. Рішення «Про затвердження Кодексу суддівської етики» від 22.02.2013 р. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#Text>.

3. Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів від 24.04.2017 р. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001900-17#Text>.

4. Професія юриста: Ратнівська районна держ. адміністрація / веб-сайт. URL: <http://ratadmin.gov.ua/upravlinnia-iustytisii-informuie/item/622-profesiya-yurysta>.

5. Данилюк А. Прагнення до влади як одна з характерних форм вияву людської агресивності: аналітично-інформаційний журнал «Схід». Київ: 2006. с. 1-17.

6. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. Ст.141.

Задаля Дмитро Костянтинович

доцент кафедри
загальноправових дисциплін,
кандидат юридичних наук

Шеремет Анна Володимирівна

студентка юридичного факультету

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА ДЕОНТОЛОГІЇ ЯК НАУКИ І НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Термін «деонтологія» походить з грецької і означає науку, якою вона повинна бути. Цей термін іноді використовують для позначення етичної частини вивчення людських проблем, обсягу (яким він повинен бути), різних моральних вимог людського життя та взаємозв'язку між ними. Деонтологія – вчення про мораль і моральні проблеми. Цей термін був введений утилітарним філософом І. Бентамом, щоб вказати, що моральна теорія – це моральна наука. Деонтологія відображає поточні та майбутні внутрішні процеси. Для неї дуже важливі майбутні ідеї, дії, необхідна і доречна робота. Для останніх найбільшою рисою є внутрішнє ставлення людей до дійсності, що відображається на обов'язках юристів: спілкуванні, прийнятті рішень, розумінні явищ тощо. Обов'язок – це поняття ширше, ніж усі інші поняття, оскільки основним поняттям тут є внутрішній процес-думка, а не дія. З точки зору почуття відповідальності, його ступінь відповідає певним особистим нормам, що характеризуються високою якістю.

Якщо І. Бентам використовував термін «деонтологія» для позначення загальної моральної доктрини, то пізніше деонтологію почали відрізняти від моральних цінностей загалом. Тож, деонтологія формується відповідно до вимог суспільної моралі і є специфічною системою знань про належне [1].

Відповідні та питання знаходять свої форми у різних формах, що складають основу наукового предмета, і ґрунтуються на конкретних нормах, принципах поведінки, моральному чи соціальному

рівні відповідно до індивідів, груп людей та всього суспільства ідеально підходить для проведення досліджень. До недавнього часу у вузькому розумінні деонтологію також називали професійною етикою лікарів – системою етичних стандартів для виконання обов'язків медичних працівників. У складі медицини формується спеціальна доктрина-медична деонтологія [2, с. 142].

На нашу думку, витoki деонтології можна знайти в античності, коли існував суспільний поділ праці, який зробив людину відносно самостійним утворенням і започаткував професійне відокремлення соціальних груп у суспільстві. Суспільний поділ праці (на ранній стадії становлення держави: відокремлення скотарства як окремої сфери суспільної діяльності, відокремлення ремесла від сільського господарства, поява купців, які займалися лише спілкуванням; пізніше поява багатьох професій, пов'язаних з розвитком економічних, політичних, соціальних та культурних відносин у країні та за її межами, зробило людей залежними один від одного. Поки існує таке суспільство, ця залежність завжди буде існувати скрізь: продавці та покупці, лікарі та пацієнти, викладачі та студенти, юристи та клієнти тощо. Відносини з державою базуються на владному підпорядкуванні: одна сторона є режимом, інша – підпорядкованістю. Ця підпорядкованість має ієрархічний характер, сповнена надмірної влади, зловживання владою: порушення свободи, честі, гідність іншої сторони, порушення принципів соціальної справедливості. Людство знайшло гарант, який би стояв на заваді надлишку влади. Цим гарантом стало право [2, с. 156].

Так, кожна історична епоха і кожна країна пред'являла свої деонтологічні вимоги до юриста, що діє в сфері юридичної практики і має певні владні повноваження. Наприклад, епоху Відродження відомий лікар і хімік Т. Парацельс писав, що сила лікаря в його серці, що найважливіша основа медицини - любов. Є й інші приклади. Інтенсивний розвиток медичної деонтології отримав у нашій країні завдяки внеску вчених післявоєнного періоду. Поступово у всіх країнах світу йшов процес формування, а потім організаційно-методичного оформлення професійної юридичної освіти. Перші університети, що з'явилися в XI-XIII століттях мали юридичні факультети в Болоньї, Падуї, Кембриджі, Саламанці, Парижі, де отримували освіту юристів.

Різким поворотом у формуванні адвокатської професії став період розвитку буржуазних відносин і формування правового світогляду. З кінця XI століття до перемоги Французької революції світогляд законного світу став класичним світоглядом буржуазного суспільства. Ці погляди знайшли яскраве вираження у Франції в Декларації прав людини і громадянина (1789), в США - в Декларації прав Вірджинії (1776), Декларації незалежності США (1776), Конституції США (1787), Білль про права (1791). Що правда, імпульс цьому процесу дала Голландія завдяки відбулася тут першої буржуазної революції і особливо Великобританія в таких документах, як Петиція про права (1628 р.), Habeas Corpus Act (1679 р.) і Білль про права (1689 р.), що виникли в період революційних перетворень. Ідеалізація права, властива раннім етапам капіталізму, суттєво сприяла появі інтересу до адвокатської професії [3]. Досвід, накопичений у західноєвропейських країнах у сучасний час, став одним із важливих етапів у розвитку деонтологічних характеристик юриста.

Варто зазначити, що принципи та норми деонтології залежать від рівня соціально-економічного розвитку, соціально-політичної системи, способу життя, менталітету людей, етнічних та релігійних традицій. Деонтологія була органічно інтегрована в систему духовної культури.

Слід також наголосити на роботі В. Горшенева, який вважається засновником науки «юридична онтологія». Дослідник зробив спробу узагальнити всю інформацію про кваліфікацію юриста для розгляду адвокатської професії в кількох аспектах: а) адвокат як особа; б) юрист як політичний діяч; в) юрист як фахівець; г) юрист як носій високих моральних цінностей; д) естетична культура юриста. Теоретичні положення та висновки основу для подальшого розвитку системи філософії та етики у професійній діяльності юристів.

Отже, деонтологія зазвичай розглядається і досі вважається розділом етики, що аналізує проблеми мита та дебіторської заборгованості в міжособистісних відносинах (деонтологія у вузькому розумінні). Ця концепція деонтології, як уже зазначалося, звужується до міркувань щодо професійної поведінки, включаючи моральні установки, яких повинен дотримуватися фахівець. Деонтологія (як у вузькому, так і в широкому розумінні) однаково застосовна до будь-якої професійної діяльності, яка передбачає співпрацю з людьми і не може перевищувати етику. Професіонал займається соціальною діяльністю зі своїм суб'єктивним світом почуттів, переживань, прагнень, способу мислення, моральних суджень. Вони вирішують питання про його діяльність - впровадження знань у процесі вирішення соціальної проблеми та здатність створити сприятливу атмосферу для досягнення бажаного результату.

1. Бризгалов І. В. Юридична деонтологія: Короткий курс лекцій / І. В. Бризгалов. 3-тє вид. К. : МАУП, 2003. 48 с.
2. Скакун О. Ф. Юридична деонтологія : підручник / О. Ф. Скакун, Н. І. Овчаренко; Під ред. проф. Скакун О. Ф. Х. : Основа, 1999. 280 с.
3. Сливка С.С. Юридична деонтологія. Правнична етика. Професійна культура. Львів. 2008. URL: <https://helpiks.org/6-38880.html>.

Наливайко Лариса Романівна
проректор, доктор юридичних наук,
професор, Заслужений юрист України

**Нестерцова-Собакарь
Єлизавета Андріївна**
студентка юридичного факультету

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ПРАВОПОРУШЕННЯ ЯК ФАКТИЧНА ПІДСТАВА ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Соціальною та юридичною протилежністю правомірної поведінки є правопорушення, причини скоєння багатьох з яких, як правило, полягають у прагненні окремих осіб задовольнити свої потреби способом, що суперечить вимогам правових норм. Саме оцінка дій і вчинків відповідних суб'єктів становить основну ознаку правопорушення, адже це і є поведінка, яка не збігається з вимогами норм права, не відповідає правовим приписам, суперечить їм, заборонена правовою нормою, порушує певні заборони, не виконує обов'язки, встановлені правовими нормами, тощо.

Правопорушення є тим суспільним феноменом, який протягом розвитку світової цивілізації викликав пильну увагу науково-теоретичної думки, вивчався одночасно філософією, соціологією, психологією та спеціальними юридичними науками. Однак, попри окремі дослідження монографічного характеру, сучасні методологічні проблеми з'ясування сутності та змісту протиправних діянь, поки ще залишаються без належного наукового опрацювання, насамперед в частині здійснення аналізу правопорушення як міжгалузевого правового поняття, самостійної правової категорії, а також фактичної підстави юридичної відповідальності. Остання може виражатися як у сумлінному виконанні юридичних обов'язків, що виходить за межі формального дотримання правових приписів, так і в реакції держави на вчинене особою протиправне діяння та застосування до неї встановлених у законі несприятливих наслідків (стягнення, покарання чи інших обмежень) [1].

«Природу юридичної відповідальності, – слушно зазначає В. Гришук, – слід шукати в людині і у її нерозривному зв'язку з суспільним середовищем, яке її оточує. Юридична відповідальність має соціально-комутативну (інтерсуб'єктивну) природу і пов'язана з емоційно-вольовою сферою людини...» [2, с. 323].

Юридичну відповідальність, як наслідок скоєного протиправного діяння, переважно визначають як: 1) визнану державою здатність особи (громадянина, установи, органу держави, посадової особи тощо) звітувати про своє протиправне діяння і зазнавати на собі заходів державно-примусового впливу у формі позбавлення благ, які безпосередньо їй належать [3, с. 11]; 2) обов'язок особи зазнавати певних позбавлень державно-владного характеру, передбачених законом, за скоєне правопорушення [4, с. 159]; 3) передбачений нормативно-правовими приписами обов'язок правопорушника зазнати негативних юридичних наслідків за вчинення правопорушення [5, с.345]; 4) закріпленій у законодавстві і забезпечуваний державою юридичний обов'язок правопорушника пізнати примусового позбавлення певних цінностей, що йому належать [6, с. 133].

Також у цьому контексті досить вдалою видається позиція В. В. Іванова, який вказує, що юридична відповідальність є особливими охоронними правовідносинами, в яких, з одного боку, стоїть держава в особі її органів, а з іншого, – правопорушник, тобто особа, яка винна, порушила норми права, що встановлюються державою. Саме остання обставина і визначає той факт, що такі правовідносини є імперативними і полягають в обов'язку і праві державних органів застосувати до правопо-

рушника заходи юридичної відповідальності та обов'язку правопорушника зазнавати несприятливих для себе наслідків як кари за скоєне правопорушення. Отже, об'єктивно юридична відповідальність найчастіше розуміється як застосування примусових заходів за вчинене правопорушення, пов'язане із зазнаванням винним позбавлень особистого, організаційного або майнового характеру. А з суб'єктивної точки зору, юридична відповідальність – це передбачений правовими нормами обов'язок суб'єкта права зазнавати несприятливих для нього наслідків правопорушення [7, с. 12–13].

Отже, кожне правопорушення завдає шкоди суспільним, державним, колективним чи особистим інтересам, призводить до шкідливих для суспільства наслідків, є таким діянням, що тягне за собою юридичні наслідки у вигляді певного виду юридичної відповідальності.

Правопорушення порушує інтереси, що охороняються правом, і тим самим заподіює шкоду суспільним або особистим інтересам, встановленому принципу верховенства права. Іншими словами мова йде про суспільну небезпеку, як одну з головних ознак будь-якого правопорушення, що виражається в шкоді, яка завдається суспільству. Разом з тим, діяння, які за своїми властивостями не здатні заподіяти шкоду суспільним відносинам, цінностям суспільства або окремої особистості, її правам та інтересам, не створюють загрози правопорядку в цілому або, не підривають правовий режим в тій чи іншій сфері суспільного життя, не можуть і об'єктивно не повинні визнаватися правопорушеннями.

Саме суспільно небезпечний, а відтак і протиправний характер правопорушення зайвий раз підтверджує, що останнє є одним із зовнішніх виразів правого нігілізму, оскільки правопорушник порушує закон, тобто не виконує нормативно закріпленій юридичний обов'язок або зловживає правом, ігноруючи інтереси суспільства.

Якщо суспільну небезпеку слід розглядати як внутрішню ознаку правопорушення, то протиправність є його зовнішньою рисою, яка означає, що правопорушення є тим діянням, що спрямоване проти права, вчинене всупереч йому. Протиправність є юридичним вираженням суспільної небезпеки діяння, яке обов'язково вчиняється не будь-якою особою, а лише тією, що віддає звіт своїй поведінці і здатне цією поведінкою керувати. Тому не може вважатися правопорушенням діяння, вчинене неосудною (або недієздатною) особою або, наприклад, особою, що не досягла віку деліктоздатності, тобто можливості нести відповідальність за скоєне протиправне діяння.

Юридичного значення розглянуті ознаки отримують через правову категорію «склад правопорушення», що через попереднє з'ясування суспільної шкідливості і протиправності діяння дозволяє відмежовувати його від правомірної поведінки.

Слід враховувати й те, що лише в купі перерахованих ознак діяння може вважатися правопорушенням, адже відсутність хоча б одного з них унеможлиблює визнання його як такого та відповідно адекватну реакцію держави застосування до винної особи встановлених у законі несприятливих наслідків (стягнення, покарання чи інших обмежень). Такі наслідки скоєного правопорушення називаються юридичною відповідальністю, що є передбаченими санкціями норм права, забезпеченими можливістю застосування державного примусу несприятливими наслідками особистого, майнового чи організаційного характеру, яких відповідний суб'єкт права зазнає за вчинене правопорушення (порушення суб'єктивних прав) і які процесуально закріплені в передбаченому законодавством порядку [8].

Таким чином, будь-яке правопорушення є протиправною, винною поведінкою деліктоздатної особи або організації, що суперечить приписам правових норм, завдає шкоди іншим особам і тягне за собою застосування заходів юридичної відповідальності. Підставою виникнення останньої є саме протиправне, винне діяння деліктоздатної особи (правопорушника), адже за відсутності свободи волі або в умовах, коли суб'єкт не передбачав, не міг і не повинен був передбачити результати своїх вчинків, не бажав їх настання, або не міг керувати своїми діями, наприклад, в силу душевної хвороби, юридична відповідальність не настає. Вона також передбачає в кожному конкретному випадку її сувору індивідуалізацію в межах, встановлених законом, та невідворотність застосування для досягнення цілей, які законодавець встановлює, призначаючи міри покарання. Будь-яке правопорушення характеризується певними ознаками, що відображають його зміст, які в сукупності, за обов'язкової наявності усіх складових елементів, складають фактичну підставу до адекватної реакції держави та суспільства в особі уповноважених органів та посадових осіб застосовувати до порушників правових норм і відповідних приписів заходів юридичної відповідальності.

1. Сунегін С. О. Юридична відповідальність: соціонормативний контекст забезпечення ефективності. *Правова держава*. 2020. Вип. 3. С. 98-108. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PrDe_2020_3_12

2. Гришук В. К. Філософсько-правове розуміння відповідальності людини : монографія. 2-ге вид., переробл. і доповн. Хмельницький: Хмельницьк. ун-т управління та права, 2013. 768 с.

3. Зелена І. В. Юридична відповідальність: підходи до розуміння. *Юридичний вісник*. 2012. № 2 (23).

С. 10–15.

4. Общая теория права и государства : учебник / под ред. В. В. Лазарева. 3-е изд., перераб. и доп. М. : Юристъ, 2001. 520 с.

5. Луць Л. А. Загальна теорія держави та права : навч.-метод. посіб. (за кредит.-модул. системою) / Л. А. Луць. Київ : Атіка, 2007. 412 с.

6. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. / П. М. Рабінович. Вид. 6-те. Харків : Консум, 2002. 160 с.

7. Иванов В. В. Материально-правовые и процессуальные гарантии законности привлечения к административной ответственности : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Иванов Виктор Васильевич. Одесса, 2001. 192 с.

8. Каленіченко Л. І. Юридична відповідальність як явище об'єктивного права. *Право і Безпека*. 2016. № 2. С. 31-37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2016_2_7

Орлова Олена Олександрівна

доцент кафедри
загальноправових дисциплін,
кандидат юридичних наук доцент

Парадзинська Сімона Сергіївна

студентка юридичного факультету

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ В УКРАЇНІ

Правосвідомість відіграє визначальну роль під час становлення та розвитку громадянського суспільства та правової держави завдяки своїй багатогранності, яка полягає не тільки у нормативній сфері, а й духовній, правосвідомість впливає на усі процеси у суспільстві та державі. Сьогодні зазначений інститут динамічно трансформується з урахуванням євроінтеграційних процесів, тобто насичується найкращими цінностями і, відповідно, розвивається, однак визначає й негативні, недостатньо розвинені аспекти, яка потребують удосконалення.

Правова свідомість є теоретичною основою, яка формує більш поглиблені форми свідомості. Найважливіший аспект, який зараз постає перед державою – підвищення рівню правової свідомості. Деякі аспекти визначення правової природи, ознак та видів правової свідомості були досліджені такими вченими, як: О. Петришин, І. Ільїн, Б. Кістяківський, Г. Клімова, М. Ковалевський, М. Коркунов, П. Новгородцев, М. Палієнко, С. Погребняк, Б. Чичерін та ін. Однак формування правосвідомості у сучасному українському суспільстві потребує подальшого дослідження.

Слід наголосити, що поняття правової свідомості досить ретельно досліджено різними вченими. Вчені зазначають, що виникаючи до або після права чи разом з ним, правосвідомість супроводжує право протягом усієї правової історії, всього існування державно-організованого суспільства. Категорія «правосвідомість» слугує для відображення особливого виміру правової дійсності, ставлення людей і суспільства до права, правової поведінки людей, правової діяльності держави, її інституцій [1, с.532]. Це поняття про те, що правосвідомість супроводжує право мені імпонує найбільш, адже неважливо коли виникає свідомість, важливо що вона супроводжує право увесь час. Доцільно акцентувати увагу на науковій позиції, відповідно до якої нормальна правосвідомість не зводиться до правильного знання позитивного права. Вона взагалі не зводиться до одного «знання», а включає в себе всі основні функції душевного життя: і, передусім, – волю (і саме – духовно виховану волю) [3, с.167]. Під словом правосвідомість ми розуміємо форму суспільної свідомості, яка є сукупністю почуттів, емоцій, теорій, ідей та концепцій, окрім того ще й настанов і уявлень, котрі впливають на ставлення суспільства до чинного або бажаного права.

Виходячи з аналізу вчених праць, можна виділити такі риси правової свідомості: вона є одним з видів суспільної свідомості; носіями правосвідомості є різноманітні елементи права: особистість, громадські об'єднання, політичні партії, державні органи та їх посадові особи; зазвичай об'єкт пізнання правосвідомості – це діюче право в усій багатоманітності його проявів.

Підкреслимо, що право та політика мають тісний взаємозв'язок. Без жодного сумніву, право –

це один із багаточисельних засобів вираження політичних рішень, укорінення усталених політичних відносин та політичної системи суспільства. Тож проаналізувавши цей тісний взаємозв'язок пропонуємо зупинитися на проблемах формування правосвідомості в Україні. Однією з найпоширеніших проблем є деформація правової свідомості, яка відбувається протягом певного часу за який у людей формуються певні погляди, ідеї та уявлення, котрі викривлено відображають реальність. Як чітко відмітив Ю. Калиновський, деформації правосвідомості «являють собою спотворення форми та змісту правових установок, навичок і звичок» [2, с.218-219].

Ще однією основною проблемою є те, що сучасна молодь звикає до злочинності. У міжнародному та національному масштабах набули значного поширення і стали «звичними» для пересічних громадян такі види злочинів, як тероризм, масове захоплення заручників, работоргівля, замовні вбивства, багатомільйонні шахрайства, корумпованість у багатьох сферах суспільного життя [2, с. 294]. Враховуючи ці деструктивні тенденції, сьогодні доцільним є виокремлення значення ЗМІ, які досить часто поширюють приклади антиправової поведінки. Усі ці проблеми впливають на рівень правової свідомості суспільства.

Варто звернути увагу на шляхи формування правової культури українців. Серед таких найефективнішими є: адаптація законодавства України до міжнародних норм і стандартів прав людини; гармонізація законодавства України із нормативними актами Європейського Союзу. На сьогоднішній час рівень правосвідомості у суспільстві поступово зростає, адже цьому сприяли події, які відбувалися під час Майдану вони підвищили активність волонтерів, майже кожен п'ятий бажав допомогти чим зможе, люди безоплатно чергували у лікарні ім. Мечникова аби врятувати життя бійців які постраждали. Суспільство підтримувало фінансово армію та збройні сили. Саме це зазначило існування дієвого громадянського суспільства.

Серед шляхів формування правосвідомості виділяють також наступні: демократизація всіх сфер соціального життя; вдосконалення правотворчого і правозастосовного процесів; зміцнення законності і правопорядку; розвиток правовідносин; зростання ефективності діяльності всієї системи правосуддя; адаптація законодавства України до міжнародних норм і стандартів прав людини; гармонізація законодавства України із нормативними актами Європейського Союзу. Разом з тим важливе значення для формування правосвідомості і правової культури мають такі напрями реалізація даного процесу, як здійснення правового виховання і правового навчання українських громадян, а також підвищення ефективності їх правової інформованості [4, с. 175].

Отже, формування правосвідомості в Україні не є стабільним явищем, на нього впливають різні фактори, проте правова свідомість це саме те явище, яке постійно розвивається, чим скрутніші часи, тим більше згуртованість народу і тим самим зростає рівень свідомості. Суспільство вже перестало покладатися на право, як на щось незмінне. Також варто розуміти, що чим менш стійка політична ситуація, тим більше загроз національному суверенітету, здоров'ю та життю громадян, тим більше проявів деформацій правосвідомості.

1. Теорія держави і права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. – Х. : Право, 2014. – С. 532.

2. Калиновський Ю. Ю. Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність: Монографія. Харків: Право, 2008. С.218-219.

3. Ильин И. А. Теория права и государства / И. А. Ильин. – М. : Зерцало, 2003. С. 167.

4. Муж В. В., Гарасимів Т. З. Юридичні методи формування правової свідомості. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки.* 2015. № 825. С. 172-178.

Степаненко Кирило Володимирович

доцент кафедри
загальноправових дисциплін,
кандидат юридичних наук, доцент

Грженда Ігор Іванович

студент юридичного факультету

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА НАЦІОНАЛЬНІ ПРАВОВІ СИСТЕМИ: ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що питання взаємодії міжнародного права із національними правовими системами є актуальною проблемою сучасної правової науки. Обидві зазначені правові системи є самостійними та не можуть існувати окремо одна від одної. На особливості нормотворення в міжнародному праві є вплив національних правових систем, які відображаються у зовнішній політиці та дипломатії держав, саме коли міжнародне право відіграє важливу роль у формуванні національного законодавства в цілому.

Особливої уваги у вивченні даного питання приділяли такі науковці: Є. Білозьорова, М. Баймуратова, М. Буроменського, В. Теліпка, А. Овчаренко, В. Буткевича, Л. Васечко, І. Дахно, Н. Малишеву, В. Опришко, В. Плавича, Н. Пронюк, П. Рабіновича, В. Шатіло, І. Андрееву, Н. Оніщенко, О. Соловйова та ін. Недостатня наукова відпрацьованість зазначеної теми знаходить своє відбиття у науковому середовищі навіть незважаючи на велику кількість наукових праць з приводу співвідношення міжнародної та національної правових систем. Неоднозначність поглядів науковців стосується питання практики застосування норм міжнародного права у національних правових системах та імплементації в неї міжнародних норм. На сучасному етапі практики та доктрини різниця між моністичною та дуалістичною теоріями пом'якшується на користь дослідження механізмів взаємодії міжнародної та національної правових систем [1].

Окремі положення Конституцій держав, характеризують зміст які відображають зміст основних принципів міжнародного права, створюючи своєрідні юридичні передумови для участі держав у різних інтеграційних процесах, забезпечуючи реалізацію норм міжнародного права у внутрішньодержавних відносинах [2].

Наразі прийнято виділяти 2 основних концептуальних підходи до співвідношення національного та міжнародного права:

1) моністична теорія, сутність якої зводиться до єдності правових систем національного та міжнародного права;

2) дуалістична теорія, прихильники якої наголошують на окремому існуванні зазначених правових систем.

Обидві точки зору мають своїх прихильників серед науковців, але, важливо зазначити, що визначені підходи мають власні недоліки. Зокрема, зміщення акцентів дискусії серед наукового кола свідчить про намагання обрати оптимальний варіант існування взаємодії національних правових систем із нормами міжнародного права.

Конституція України має своєрідне закріплення моністичної теорії. У ст. 9 йде мова про те, що чинні міжнародні договори, ратифіковані українським парламентом, є частиною українського законодавства.

Тенденції сучасності щодо розвитку міждержавної співпраці як результат ускладнення взаємозближувачих процесів, формують нові підходи до проблеми співвідношення національного і міжнародного права. Зокрема, поряд із фактичним визнанням дуалізму в фундаментальних законах держав часто визначається або констатується верховенство міжнародного права щодо права національного. І. Андреева доцільно зауважує, що іноді конституції держав містять положення, що виглядають як визнання монізму, хоча вони реально співіснують з практикою трансформації норм міжнародного права, що об'єктивно засвідчує дуалізм. Поява нових, синтетичних підходів до питання співвідношення національного і міжнародного права відображає поглиблення взаємодії цих двох систем [3].

На думку Н. Оніщенко, міжнародне і внутрішньодержавне право – це дві системи однієї соціальної дійсності, обидві мають ряд близьких властивостей, рис, виступають як внутрішня єдність більш високої системи – права як загальносоціального явища [4].

Інтеграція держави до системи міжнародних відносин демонструє залежність від міжнародного співтовариства, відкритість правових систем держави для безпосередньої дії та визнання пріоритету міжнародного права.

З точки зору європейської інтеграції, українське законодавство повинне наблизити власні норми та принципи до норм та принципів міжнародного права, що відзначається власним демократизмом, гуманізмом та актуальністю. Орієнтація економіки та політики держави на світовий ринок також потребує визнання пріоритету міжнародного права над національним законодавством. О. Іванченко зазначає, що закріплення положення про те, що міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України є частиною національного законодавства України, свідчить про пріоритетність місця України на світовій політичній арені [5].

Підсумовуючи викладене вище, зазначаю, що сучасна проблематика взаємодії міжнародного та національного права стосується питання практики застосування норм міжнародного права у національних правових системах та інтеграції в неї міжнародних норм. Погляди науковців щодо доцільності існування двох теорій співвідношення міжнародного та національного права також залишається актуальним. В актуальних глобалізаційних умовах надзвичайно важливим є також питання трансформування національного законодавства, тобто логічного пристосування норм до мінливих політико-економічних реалій. Неоднозначність загальносвітової політичної ситуації свідчить про необхідність подальшого наукового відпрацювання зазначеної тематики.

1. Шаповал В. Конституція і міжнародне право: до питання про взаємозв'язок і взаємовплив. *Право України*. 2009. № 7. С. 88-94.

2. Теліпка В. Е., Овчаренко А. С. Міжнародне публічне право. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 608 с.

3. Андреева І.В. Взаємодія норм міжнародного права і національної правової системи в контексті міжнародних прав людини за позиціями П.Е. Казанського. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/217/Andreeva_vzaemodiya_norm.pdf;jsessionid=4FC38B690B14CCAE800611DA66C5D6D7?sequence=1

4. Оніщенко Н. Співвідношення внутрішньодержавного і міжнародного права: наукові реалії сьогодення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. №1 (80). С. 29–36.

5. Іванченко О. Способи узгодження норм національного права з нормами міжнародного права. *Юридичний вісник*. 2013. №2. С. 178–182.

Чепік-Трегубенко Ольга Сергіївна
доцент кафедри
загальноправових дисциплін,
кандидат юридичних наук

Куц Ірина Ігорівна
студентка юридичного факультету

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

СУТНІСТЬ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО ІНСТИТУТУ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ

Державна влада – політико-правовий інструмент забезпечення функціонування держави та реалізації її місії через систему повноважень і механізмів, що застосовуються від імені держави спеціально утвореними органами для захисту та реалізації спільного інтересу, забезпечення загальних і локальних потреб, реалізації функцій регулювання та вирішення конфліктів у суспільстві [2]. Державна влада складається із трьох гілок (законодавчої, виконавчої, судової), а також державних органів, що не віднесені до жодної з них. Державна влада за обсягом і засобами впливу перевищує всі інші різновиди політичної влади. Вона здатна впливати на процеси в суспільстві, зокрема на поведінку будь-яких соціальних груп та людей, за допомогою спеціальних органів та установ. Останні є складовими

частинами єдиного механізму.

Державна влада – категорія, яка має своїм завданням забезпечення підтримки конституційного ладу. Державний примус, виражене в роботі поліції, судів, приставів, системи виконання покарань, органів прокуратури направлено на меншість, що порушує прийняті правила і закони. Визначення «легітимно і легально» у цьому контексті означають, що державна влада здійснюється тільки тими особами та органами, яким її дозволив здійснювати народ і тільки в рамках закону. Проблема легітимності та ненасильницького усунення від влади не легітимних органів і політиків - одна з найбільш гострих в сучасному світі, оскільки легально такий процес може протікати тільки в ході виборів, результати яких можна підтасувати.

В своїй діяльності державна влада реалізує зв'язок різних громадських (публічних) цінностей, інтересів і потреб із загальним політичним порядком, а також згідно з ними здійснює свої функції і направляє розвиток політичної і правової системи суспільства, окремих політичних інститутів, формальних і неформальних інститутів громадянського суспільства.

Завдання і функції Української держави реалізуються через діяльність відповідних державних органів, правовий статус яких закріплюється в Конституції України, інших нормативно-правових актах [3]. Орган держави – це частина державного механізму. Кожний з них володіє специфічними рисами. Державні органи мають відповідні особливості, специфічні ознаки, за якими вони відрізняються від інших організацій, які є в державі й суспільстві. З погляду структури будь-якої влади державна влада складається з двох елементів: волі і сили. Державна влада являє собою насамперед прояв чистішої волі. Тобто, нав'язувати свою волю іншим. Державна влада передбачає також підпорядкування, а підпорядкування досить часто поєднується із застосуванням сили. Тобто для того, аби володарювати, потрібно мати не тільки волю, але і мати певну силу [4].

З погляду структури відносин влади, можна сказати про відокремлення в структурі інституту державної влади декількох елементів, а саме: суб'єкт влади (носієм, суб'єктом влади є держава, її органи й інші інститути). Суспільні функції виявляються в людській діяльності, а влада виявляється в самій діяльності суб'єктів влади, що носить різний характер (політичний, економічний, соціальний, тощо); об'єкт влади (тобто, стосовно якого здійснюється державна влада, тобто підвладний). Кожна суспільна функція, а особливо влади, має свій об'єкт на який може здійснювати вплив.

Об'єктом виступають суспільні відносини. Вони проявляються в поведінці, діях або бездіяльності людей, тому можна сказати, що об'єктом влади є люди, бо вони підлеглі владі. У ході функціонування влади виникають особливі стосунки між володарюючим і підвладним суб'єктами (відносини влади). У цих відносинах відбувається нав'язування волі пануючого волі підвладного. Ці дві волі можуть збігатися і не збігатися [3]. Для нав'язування своєї волі пануючий повинен мати визначений арсенал засобів, методів та механізмів, що визначаються силою. Залежно в розвитку правових явищ, державна влада є первинною по відношенню до держави. Саме потреба суспільства (на певному етапі його розвитку) у владі з такими властивостями, які притаманні державній владі, і зумовили появу держави. Держава виступає як носій державної влади, як та сила, на яку ця влада спирається, тому воно повинно бути побудовано таким чином, щоб мати можливість продукувати владу з особливими властивостями (ознаками), тобто ту владу, яку і прийнято називати державною.

Якщо розібрати особливості державної влади, її якості і ознаки, слід мати на увазі дві обставини: по-перше, тісний, можна сказати нерозривний, зв'язок державної влади з державою, а по-друге, те, що державна влада і держава - це все таки явища різні, нетотожні. Звідси випливає: з одного боку, ознаки державної влади і держави взаємопов'язані тісно переплітаються, а з іншого - вони повністю не збігаються, і підходи до їх характеристики повинні бути різними.

Особливі властивості державної влади полягають у: силі, на якій вона базується, є держава: ніяка інша влада подібними засобами впливу не має; державна влада суверенна, що означає її незалежність зовні і верховенство всередині країни. Верховенство державної влади перш за все полягає в тому, що вона вище влади всіх інших організацій країни, всі вони повинні підкорятися владі держави; державна влада універсальна: вона поширює свою силу на всю територію і на все населення країни; державна влада має прерогативою, тобто виключним правом, на видання загальнообов'язкових правил поведінки – юридичних норм тощо.

У Конституції законодавчо закріплене насамперед єдине джерело державної влади в Україні, яким, згідно зі ст. 5 Конституції, визнаний лише народ. Народові надано право визначати конституційний лад в Україні [1]. Оскільки такий лад визначений у розділах I, IV – VIII, XII Конституції України, то є всі підстави вважати, що народ України, згідно з Конституцією, офіційно легітимізував державну владу в країні. Лише народ, а не держава, її органи або посадові особи, може змінювати конституційний лад, найважливішою складовою якого є державна влада.

Конституційно-правові норми як загальнообов'язкові правила поведінки учасників конституційних стосунків, виступаючи в якості засобів їх правового регулювання, займають ключові позиції в правовому механізмі конституційного права [6]. Найважливішою властивістю конституційно-правових норм є їх системність, під якою розуміється, що ці норми органічно пов'язані між собою, взаємно доповнюють один одного і тісно взаємодіють між собою. Системність припускає, що у відповідності зі своїм змістом конституційно-правові норми об'єднуються в певні групи. Одна група норм регулює питання громадянства (принципи, збереження, придбання припинення), інша – встановлює правовий статус глави держави (компетенцію, порядок проведення виборів, організації і діяльності зречення посади, тощо). третя - визначає правовий статус політичних партій, громадських об'єднань та ін.

Конституційні положення про джерело і соціальні суб'єкти державної влади безпосередньо пов'язані і з іншим елементом цього інституту-принципами організації державної влади. Єдина за своєю сутністю державна влада будує свою організацію і діяльність на підставі двох основоположних принципів, закріплених у Конституції: поділу її на законодавчу, виконавчу, судову гілки влади та верховенства права [5]. Метою діяльності по здійсненню державної влади в Україні державними органами є забезпечення прав і свобод людини, гідних умов життя, розвиток та зміцнення демократичної, соціальної та правової держави, зміцнення громадської злагоди на території України. Саме на підставі узагальнення цих елементів визначається сутність конституційно-правового інституту державної влади України.

Отже, державна влада – це вид публічної політичної влади, що здійснюється державою та її органами, здатність держави підпорядковувати своїй волі поведінку людей та діяльність об'єднань, що знаходяться на її території. Поряд із державною владою складовими публічної влади є влада народу (безпосереднє народовладдя, що здійснюється через вибори, референдуми) та місцеве самоврядування. А системність конституційно-правових норм здійснювана у формі конституційно-правових інститутів, регулюючи однорідну групу громадських стосунків, сприяє забезпеченню ефективного функціонування правового механізму конституційного права, забезпечуючи взаємозв'язок і взаємодію усіх його елементів.

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 17.11.2020)

2. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підруч. Київ: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. 520 с.

3. Беляєва М. В. Політична суб'єктність держави в сфері народовладдя: конституційно-правові засади. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 9. С. 16-19

4. Чехович Тетяна Валеріївна. Державна влада як інститут конституційного права України : дис... канд. юрид. наук: 12.00.02. К., 2005.

5. Теорія держави і права: Підручник. Кол. авт.; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю.А. Ведерніков. 3-є вид. перероб. і доп. Дніпропетровськ, 2016. 480с.

6. Жуган М. Принцип поділу влади: сучасні інтерпретації. *Право України*. 2011. № 2. С. 193-200.

Орлова Олена Олександрівна

доцент кафедри
загальноправових дисциплін,
кандидат юридичних наук, доцент

Лещенко Анна Сергіївна

студентка юридичного факультету

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРИВАТНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ COVID-19

Поширення коронавірусної інфекції (COVID-19) у світі змусило уряди країн запроваджувати безпрецедентні карантинні, організаційні та правові заходи. У свою чергу, попередження та профілактика захворюваності завжди пов'язані з певними обмеженням для людей організаційного, фінансового та особистого характеру, а тому не завжди сприймаються свідомо людиною та добровільно ви-

конуються. Держава змушена застосовувати заходи адміністративного впливу до громадян, які добровільно не дотримуються обмежень, та здійснювати контроль за дотриманням таких обмежень.

Поширення коронавірусної інфекції в Україні відбувається сьогодні наростаючими темпами, хоча і не такими значними, як у деяких країнах світу, але тенденція невтішна. Тривалий час Україна не мала значних темпів поширення захворюваності. Така динаміка поширення захворюваності в державі була наслідком кількох факторів. Серед факторів, які на першому етапі сприяли поширенню коронавірусної інфекції в Україні, були такі: велика частка працюючого населення за кордоном та їх повернення в Україну після запровадження карантину; незабезпеченість населення у перші тижні карантину медичними масками, окулярами, рукавичками, засобами дезінфекції рук тощо. До факторів, які не сприяли поширенню коронавірусної інфекції, слід віднести: досвід проведення карантинних заходів локального характеру через небезпеку поширення епізоотій в Україні; незначну мобільність населення; відсутність розвинутого міжнародного туризму в нашій країні тощо.

COVID19 став одним з найбільш неочікуваних викликів для сучасного світу, адже він зачепив, фактично, всі аспекти життя людини. Обставини, що склалися, обумовлюють проблему коригування концепції регулювання цивільних відносин в умовах інтеграційних процесів, які супроводжуються колізією публічного та приватного підходів. Умови епідемії змушують керівників держав вдаватися до використання засобів публічного примусу, адже для того щоб стримати будь-яку інфекцію, а особливо таку заразливу, як Covid-19, необхідні агресивні дії. Захисні заходи такі як: закриття підприємств або соціального дистанціювання, ефективні лише тоді, коли вони поєднуються зі строгими, систематичними зусиллями, що дозволяють випередити поширення хвороби [2, с. 14].

Окрім медичних та соціальних питань і проблем, ситуація, яка склалась у світі в загальному та в кожній країні окремо, виявила низку правових проблем, які активно дискутуються в ЗМІ та в мережі Інтернет. Великі пласти законодавства та нормативно правового забезпечення суспільних відносин проходять в умовах пандемії перевірку на сучасність, життєздатність та перспективність функціонування, окремо в умовах надзвичайних ситуацій та надзвичайних станів. Світова тенденція активного розвитку приватного права в інтересах кожної людини і особистості отримала неочікуваний удар від владних державних структур, що вимушені ввімкнути імперативні важелі регулювання суспільних відносин. Вперше за останні десятиліття традиційна проблема співвідношення інтересів однієї людини і суспільства в цілому, проблема взаємозв'язку і взаємопроникнення приватного і публічного права отримала нового звучання та набрала помітної актуальності у всьому світі [1, с. 33].

В умовах пандемії обертає на себе увагу термінова потреба чітко розмежувати термінів обмеження свободи пересування і позбавлення свободи пересування. Залишається визначити, чи обмеження, накладені для зупинення розповсюдження COVID19, є позбавленням свободи чи є лише втручанням у свободу пересування. Європейський суд з прав людини неодноразово наголошував, що для того, щоб визначити, чи була особа «позбавлена свободи» відправною точкою повинна бути конкретна ситуація в якій опинилася людина. При цьому важливо враховувати цілий ряд таких критеріїв як тип, тривалість, наслідки та спосіб здійснення заходу, про який йде мова. Різниця між позбавленням і обмеженням свободи полягає в ступені або інтенсивності, а не в характері дій. Зважаючи на аналіз рішень Європейського суду з прав людини можна зазначити, що здатність отримати предмети першої необхідності для життя та добробуту також буде важливим чинником під час визначення дотримання балансу між правами людини та інтересами суспільства [3].

Отже, карантинні обмеження кардинально змінили життя людства. Віддалений режим роботи та навчання, доступна інформація ЗМІ не завжди вірна, що значно вплинуло на психічний стан населення. Також обмеження щодо пересування, що є порушенням певних нормативно-правових норм, але всі ці обмеження було встановлено з метою стримування розповсюдження вірусу.

1. Михайлишин І. В. Зміст права громадян на вільне пересування та вибір місця проживання / І. В. Михайлишин // Право і Безпека. – 2012. – № 3. – С. 32-37.

2. Осинська О.В. Обмеження прав і свобод людини: теоретико-прикладні аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / О.В. Осинська. – К., 2010. – 20 с.

3. Алла Кошляк, Євген Спірін. Світ після пандемії: глобалізація слабшає, націоналісти зміцнюються. URL: https://thebabel.com.ua/texts/40815-svit-pislyapandemiji-globalizaciya-slabshaye-nacionalisti-zmicnyuyut-poziciji-perekazuemo-stattyu-foreignpolicy?utm_source=page&utm_medium=publication.

Наливайко Лариса Романівна
проректор, доктор юридичних наук,
професор, Заслужений юрист України

Твердохдів Ярослав Васильович
студент юридичного факультету

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

РОЛЬ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕЛЕКТРОННОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Сучасний розвиток демократичних, правових та соціальних держав відбувається в умовах діджиталізації та динамічного розвитку інформаційно-комунікаційних технологій. Для забезпечення гармонійного функціонування усіх сфер суспільного життя, важливо налагодити електронні механізми роботи органів публічної влади та демократії в цілому. Для реалізації зазначеного завдання сьогодні запроваджено комплекс дій, активними учасниками яких є держава в особі відповідних органів та інститути громадянського суспільства.

Особливої уваги потребує аспект виборів в Україні завжди, оскільки він мав актуальне значення, особливо в останні роки, що пов'язано, насамперед, зі складною політико-економічною ситуацією в Україні. Слід зауважити, розвиток інформаційно-комунікативних технологій є одним з рушійних сил в залученні громадян для прийняття рішень як місцевого рівня так і загальнодержавного.

З метою ефективної реалізації електронного голосування в Україні необхідна якісна взаємодія між громадянами, владою і бізнесом. За даними дослідження запровадження електронного голосування в зарубіжних країнах науковцям вдалося виявити, завдяки значній кількості громадян, які мають доступ до Інтернет мережі вдається залучити якомога більше населення до голосування, але ж це не означає те, що це рішення буде прийняте справедливо та якісно. Очевидно, що цілком порівнювати Україну та зарубіжні країни в аспекті залучення електронного голосування не доречно, в кожній ситуації існує окремий випадок, що проявляється як в географічному розташуванні самої країни, так і в її економічному та соціальному становищі.

Задля залучення громадян до участі в електронному голосуванні застосовуються різноманітні технології, але, позитивний результат має створення спеціального веб-порталу з опціями електронної пошти, куди людина може надіслати питання та отримати на нього відповідь у розумні строки. Також, як зазначалося раніше, неабиякий резонанс мають Інтернет-дебати, де громадяни можуть вільно висказувати свою точку зору, та це відстежується органами місцевого самоврядування, що унеможливає негативні наслідки такої діяльності в Інтернеті [1, с.78]. Однак, проаналізувавши всі переваги електронного голосування, можна відзначити, що якщо особа буде залучена до такої діяльності в мережі Інтернет, то вона захоче бути почутою та отримати відповідь на свої питання якомога скоріше. Це дійсно проблемний аспект впровадження електронної демократії, оскільки органи державної влади мають багато завдань, та фізично не в змозі надати в короткі строки відповідь кожному громадянину. Але ж, в ситуації з голосуванням все набагато простіше, як стверджують науковці. Ми відверто не погоджуємося з цим, через те, що у випадку виявлення порушення процедури голосування, або подробиць електронних голосів особа повинна негайно заявити про такі факти порушення законодавства, якщо вони мали місце.

Якщо зворотній зв'язок в електронному голосуванні буде відсутній, то з часом люди перестануть взагалі ним користуватися [1, с.79]. Отже, основною метою запровадження електронної демократії, зокрема, електронного голосування в Україні є налагодження взаємодії населення та влади. Для цього, як зазначалося нами вище необхідно застосовувати методи електронного залучення громадян до процесу державотворення. Проте, постає дійсно тривожне питання, чи потрібно залучати громадян до вирішення таких питань, якщо населення не набуло достатнього досвіду щодо вирішення питань за допомогою мережі Інтернет.

Сучасне громадянське суспільство перебуває у постійному пошуку кращих форм політичної комунікації з владою. Стрімкий розвиток всесвітньої мережі відкриває величезний простір для реалізації таких бажань. Завдяки цьому громадяни можуть комунікувати та обговорювати між собою питання, а також можуть звертатися до відповідних державних органів, та зазначати проблемні питання

в незалежності від їх масштабу [2, с.11].

Отже, варто зазначити, що запровадження електронної демократії вимагає зацікавленості у змінах обох сторін: громадян та влади. Лише за умови, якщо громадяни будуть зацікавлені у вирішенні питань місцевого та загальнодержавного характеру, будуть прагнути впливати на прийняття управлінських рішень в державі, можна говорити про успішне та результативне впровадження електронної демократії в Україні.

1. Кандзюба С. П. Використання електронних технологій зв'язку у виборчому процесі. *Державне управління та місцеве самоврядування* : зб. наук. пр. Харків, 2009. Вип. 1(1). С. 74 – 80.

2. Пономаренко А. Б. Е-демократія як спосіб здійснення прямої демократії: *Політичне життя*. Харків, 2017. № 1 -2. С. 9 -15.

Рибалкін Андрій Олександрович
доцент кафедри
загальноправових дисциплін,
кандидат юридичних наук, доцент

Цюприк Людмила Богданівна
студентка юридичного факультету

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ДЕРЖАВНИЙ, НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА НАРОДНИЙ СУВЕРЕНІТЕТИ

Проблема суверенітету була предметом багатоаспектного вивчення філософів, політологів, конституціоналістів, істориків та теоретиків права тощо. При цьому як у вітчизняній, так і зарубіжній літературі дискусії навколо поняття і змісту наукової категорії «суверенітету» тривають з моменту виникнення відповідної концепції. У фахових дослідженнях, присвячених цій проблематиці, висловлюються різні, не рідко досить суперечливі думки з приводу поняття і змісту суверенітету.

Серед вітчизняних дослідників цього феномену можна виділити М.О.Баймуратова, В. Г. Буткевича, В. А. Василенко, Ю. О. Волошина, А. З. Георгіцу, А. І. Дмитрієва та інших. Не зважаючи на підвищену увагу, інтерес та відповідно велику кількість праць учених фактично більшість питань, що стосуються державного суверенітету, залишаються спірними, не вирішеними та викликають багаточисельні дискусії. Усе це робить актуальним розгляд процесу формування й розвитку державного, народного та національного суверенітету, а також виникнення та еволюції уявлень поглядів на нього як на особливе явище в житті політичного співтовариства [1, с. 74].

Слово «суверенітет» походить від латинського «*soverenus*» (володар) і означає «повновладдя». В інших джерелах вказується, що даний термін походить від французького «*soveraineté*» - верховна влада. Володіючи суверенітетом, державна влада самостійно видає загальнообов'язкові для усіх членів суспільства правила поведінки, визначає і забезпечує єдиний правопорядок, права і обов'язки громадян, посадових осіб, державних, партійних, громадських органів та організацій.

Класичні погляди на поняття та зміст державного суверенітету зустрічаються в багатьох вітчизняних і зарубіжних працях і нині. Українськими конституціоналістами суверенітет розглядається з позиції формування основних принципів конституційного ладу, які зафіксовані у ст. 1 Конституції України, та визначається як здатність держави самостійно незалежно від інших держав здійснювати власні завдання, функції повноваження на своїй території та за її межами у міжнародному спілкуванні [1, с. 75]. Конкретизація змісту цього положення здійснена, передусім, у Декларації про державний суверенітет України, яка визначає державний суверенітет як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади республіки в межах її території, незалежність і рівноправність у зовнішніх відносинах.

Ідея народовладдя по суті виражає зміст суверенітету народу, відображеного у статті 5 Конституції України. Як зазначив Конституційний Суд України, принцип народного суверенітету означає, що «... влада Українського народу є первинною, єдиною і невідчужуваною, тобто органи державної влади та органи місцевого самоврядування здійснюють владу в Україні, що походить від народу» [2, с. 15].

Водночас питання про суверенітет народу, як засвідчують сучасні дослідження, далеко не до кінця розв'язане. Слід уточнити співвідношення трьох споріднених понять та позначуваних ними явищ – народного суверенітету, державного суверенітету та національного суверенітету, які передбачають різних носіїв суверенітету – народ, державу інацію відповідно. Не претендуючи на остаточне розв'язання цієї фундаментальної проблеми, розглянемо основні підходи, запропоновані у літературі, та на їх основі запропонуємо певне розуміння цієї проблеми.

Слід наголосити, що нація в її етнічній основі виступає суб'єктом права на самовизначення (і суб'єктом міжнародного права) в період боротьби за створення власної суверенної національної держави. Національний суверенітет не рідко визначають як право нації – етнічної спільноти – на самостійне вирішення питань її політичного буття, на самовизначення, наслідком якого може бути й утворення окремої держави. Після утворення такої держави мова може йти лише про політичну (територіальну) націю, щодо якої у правовій літературі щораз частіше вживається термін «народ». Це співвідношення етнічної нації політичної нації (народу) на момент конституювання держави яскраво виражене у Преамбулі Конституції України: «Верховна Рада України від імені Українського народу – громадян України всіх національностей, ... на основі здійсненого українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення, приймає цю Конституцію»; таке розуміння Українського народу як політичної нації поділяється й учасниками Конституційної Асамблеї. За влучним висновком Е. Сміта: «Як не парадоксально, тільки там, де нова держава збудована як і на самому Заході, навколо панівної етнічної групи, існують найкращі шанси для створення «територіальної нації» й політичної спільноти» [2, с. 16].

Дане питання досліджував Руссо, проте практична нездійсненність його схеми у межах територіально великої держави змусила шукати іншу концепцію. Її запропонував Е. Сієєс, який замінив «народ» Руссо «нацією» - юридичною абстракцією, єдиним неподільним цілим, яке об'єднує усіх громадян, однак не зводиться до них, а дієвід власного імені, тобто володіє власною правосуб'єктністю і виступає носієм національного суверенітету; саме цим пояснюється неподільність суверенітету. Як абстрактний суб'єкт, «нація» Сієєса може діяти лише через представництво.

Отже, у сенсі організації держави два поняття – «національний суверенітет» (у сенсі Е. Сієєса) і «національний суверенітет» (суб'єктом якого виступає нація, що з утворенням національної держави перетворюється з етнічної у політичну, громадянську спільноту) – стають ідентичними [2, с. 17].

Отже, суверенітет є історичною категорією. Він виник у часи абсолютизму та зберіг своє значення для сучасної держави. На основі цього можна зробити висновок, що державний суверенітет - це історично зумовлена політико-юридична властивість сучасної держави, що відображає її верховенство і рівень її самостійності у вирішенні внутрішніх питань та у взаємодіях з іншими державами і міжнародними організаціями [1, с. 75].

Підсумовуючи викладене вище, необхідно наголосити на такому: державний суверенітет і територіальна цілісність виступають як фундаментальні національні інтереси України; державний суверенітет України розуміється як влада держави в межах її території; територіальна цілісність України – це недоторканність її території в межах її кордоніві заборона зміни її будь-ким без згоди України [3, с. 245]; державний суверенітет і територіальна цілісність України визначається як одна з характерних ознак, що утворюють зміст злочинів проти державного суверенітету і територіальної цілісності України.

1. Адамко М.І. Поняття та сутність державного суверенітету. *Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича*, Чернівці. 2014. URL: <http://www.lawreview.chnu.edu.ua/en/visnuku/st/628/11.pdf>

2. Ключковський Ю.Б. Суверенітет: держави, народу чи нації? *Публічне право № 3 (11)*. 2015. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=pp_2013_3_4

3. Носач А.В. Державний суверенітет і територіальна цілісність – фундаментальні національні інтереси України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. № 3*. 2019. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Nvduvs_2019_3_39

Бахчев Костянтин Вікторович

доцент кафедри
загальноправових дисциплін,
кандидат юридичних наук

Шкіль Анна Сергіївна

студентка юридичного факультету

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

СПІВВІДНОШЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ І ДИСЦИПЛІНИ ДЛЯ МАЙБУТНЬОГО ЮРИСТА

Сучасний розвиток юридичної спеціальності характеризується сукупністю реорганізації змін та відбувається відповідно до євроінтеграційних процесів, до яких Україна активно долучається. Ці зміни зумовлюють нові завдання, спрямовані на підвищення якості юридичної професії та кваліфікованості фахівців у галузі права. До того ж, на формування професійного юриста здійснюється впливає триєдина система, яка складається з юридичної освіти, юридичної науки і юридичної практики.

Юридична наука розглядається як комплексна суспільна наука, система знань про об'єктивні закономірності (необхідності) і випадковості виникнення, розвитку і функціонування права і держави в їхній структурній єдності, їхнє місце і роль у суспільному житті. Однією із суспільних наук є юриспруденція. На відміну від точних наук (наприклад, фізика, хімія, астрономія), суспільні науки вивчають відносини і їх види, які утворюються між людьми [1, с. 14].

Критерії наукових знань: перевірені; точні; обґрунтовані; практично ефективні. Правова наука направлена на здобування, узагальнення, систематизацію і використання знань про державно-правову дійсність, її властивістю є спільне дослідження права і держави в їх єдності, взаємозв'язку і взаємовпливі [3, с. 121].

Основними рисами юридичної науки є наступні: це суспільна наука, яка має практичний характер. Вона прагне задовільняти потреби життя людей, юридичної практики та юридичної освіти; це наука, що має ознаку точних наук [1, с. 15]. Юридична наука оперується конкретними знаннями, як і точні науки; наука, що поєднує в собі мислення, які базуються на інших дисциплінах.

Певним чином юридична наука тотожна з медичною, бо вони збудовані на конструкції: теорія і практика. Юрист, як і лікар, відповідає за життя і здоров'я людини, а також «лікує» хвороби в суспільному житті. Тому професія юриста і лікаря, які зародилися в стародавні часи, є одні із тих, які відносяться до гуманних професій. До того ж, вона вивчає проблеми, які пов'язані зі спроможністю показувати об'єктивну дійсність у правових теоріях, процесах створення та користування законами [1, с. 15]. Наприклад, криміналістика вивчає питання, які стосуються людського мислення.

Тож, юридична наука поглинає в собі значення всіх трьох головних галузей людських знань – суспільних наук, природничих наук, наук про мислення.

Іншим, важливим для пізнання юриспруденції, елементом є юридична навчальна дисципліна. Загалом, навчальна дисципліна – це система знань, узятих з практичних наук, яка включає також вміння та навички з реалізації цих знань. Особливою юридичною дисципліною для майбутнього правника є юридична деонтологія, під якою розуміють юридичну дисципліну, галузь юридичної науки, яка формує юридичний світогляд та включає філософські принципи юридичної науки і правової практики [2, с. 169]. Зазначена дисципліна має на меті посвятити початківця у майбутню професію, визначити її місце та значення, як в буденному житті так і в правовій системі. Завдання юридичної деонтології – не лише з'ясувати значення професійного обов'язку юриста, відповідальності в юридичних справах, а встановити певний поділ правил і вимог до юристів.

Деонтологія юриста спрямована на постачання високоякісного та високогуманного відношення до такої соціальної групи як людина. Юрист зобов'язаний обороняти всі інтереси особи (честь, гідність, життя), бо без них вона стає просто частиною природи [3, с. 123]. Юридична деонтологія не може обходитися без вивчення професійної моралі. Вона повинна групувати в одну систему всі аспекти, які зв'язані між собою (психологічні, політичні, правові, економічні і тд.), які в свою чергу формують професійні і особисті принципи юриста. З цього і випливає важливість юридичної деонтології в житті людини. Вказана дисципліна пояснює роль тих чи інших дій, мотивів, вчинків та формує потрі-

бні для даної професії моральні норми [1, с. 17].

Основними завдання юридичної деонтології є насупні: оволодіння норм поведінки юристів, направлених на максимальне підняття ефективності професійної діяльності; гуманізація юридичної діяльності; уникнення конфліктних ситуацій; визнання частини й значення ролі юриста в політично-му житті; уникнення офіційного додатка знань при наданні правових послуг; пояснення причини й ролі норм юридичної професії; підняття статусу юридичної професії тощо [3, с. 124].

Співвідношення юридичної науки і юридичної дисципліни зводиться до наступного: інформативний зміст науки ширший за зміст належної дисципліни, бо останнє складає лише певну частину наукових знань; зміст науки може фігурувати в різних поясненнях від вчених, а зміст навчальної дисципліни – це твердо встановлене поняття та знання; наука не має обмеження, вона підходить абсолютно до кожного предмету, а дисципліна – адаптується до конкретної майбутньої професійної діяльності, та вивчає ту науку, яка потрібна для теоретичних знань; наукові матеріали розміщуються в різних наукових виданнях, а розуміння дисципліни надається в підручниках та в лекційних матеріалах; наука містить тільки юридичні знання, а начальна дисципліна окрім теоретичних знань робить акцент на отримання й практичних вмінь [2, с. 170].

Отже, можемо стверджувати, що наука – це засіб пізнання навколишнього світу, за допомогою логічних засобів, понять та прийомів. Юридична наука базується на науці, та за допомогою неї ми здобуваємо, узагальнуємо та використовуємо знання про закономірності і тенденції існування державно-правової дійсності. Юридична дисципліна – це окрема галузь юридичної науки, за допомогою якої майбутній фахівець дізнається про норми прав та законів, які притаманні його професії. Слід погодитись, що юридична наука та дисципліна повинні бути вивчені кожним здобувачем вищої освіти юридичного профілю, оскільки розвиток України як демократичної, правової та соціальної держави значною мірою залежить від високого рівня правової освіти і культури.

1. Бризгалов І. В. Юридична деонтологія: Короткий курс лекцій / І. В. Бризгалов. 3-тє вид. К. : МАУП, 2003. 48 с.

2. Скакун О. Ф. Юридична деонтологія : підручник / О. Ф. Скакун, Н. І. Овчаренко; Під ред. проф. Скакун О. Ф. Х. : Основа, 1999. 280 с.

3. Сливка С. С. Юридична деонтологія : Підручник / С. С. Сливка. Вид. 3-є, пере-роб. і доп. К : Атіка, 2008. 296 с.

Наливайко Лариса Романівна
проректор, доктор юридичних наук,
професор, Заслужений юрист України

Вязовський-Устименко
Річард Максимович
студент юридичного факультету

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ПРАВОВИЙ ПРЕЦЕДЕНТ ЯК ДЖЕРЕЛО ПРАВА: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Однією з важливих для характеристики нормативної сторони права є категорія і понятійний ряд форми права. У вітчизняній правовій науці наявна прогалина у вченнях про форми права. Про це свідчить, зокрема, і те, що така досить розповсюджена форма права, як прецедент, практично не була досліджена радянською, а згодом і національною теорією права. На сьогодні в теорії права відсутні ґрунтовні комплексні та узагальнюючі дослідження, присвячені аналізу специфіки правового прецедента як форми права, його співвідношення з іншими формами, реальної і потенційної можливості його функціонування в правовій системі.

Правовий прецедент набуває ознак форм (джерел) права, таких як загальновідомість, специфічний зміст, в якості якого виступає норма права, і визнання з боку держави в якості способи об'єктивізації правових норм протягом тривалого часу. Останні 2 ознаки втілені в принципі *stare decisis*, що визначає обов'язковість прецедентної норми і правила дії прецеденту [1, с.9]. Однак в

Україні на законодавчому рівні правовий прецедент не визнано формою (джерелом) права.

З узагальнення підходів до визначення поняття правового прецеденту можна зробити висновок про те, що науковці в цілому єдині в розкритті даної дефініції.

За результатом аналізу видів правових прецедентів (рис.2) слід визначити, що основним критерієм їх класифікації є сфера дії правового прецеденту. Для адміністративних прецедентів це сфера управлінської діяльності, а для судових – правотворча діяльність суду.

В характеристиці судового прецеденту визначальним є питання набуття судовим актом (рішенням) ознак прецеденту. Звичайне судове рішення відрізняється від судового прецеденту межами своєї дії. Коло адресатів звичайного судового рішення є обмеженим конкретними суб'єктами – учасниками спору. Адресатами судового прецеденту є суди, для яких таке рішення є підставою вирішення аналогічного спору.

Види правових прецедентів	
<p>Адміністративний прецедент:</p> <ul style="list-style-type: none"> - це міра рівності осіб перед законом, оскільки в однакових обставинах особа не може зазнавати різних утисків; - може застосовуватися тільки в межах дискреційних повноважень, установлених законом, і не може підміняти законодавчого регулювання. 	<p>Судовий прецедент:</p> <ul style="list-style-type: none"> - це рішення суду, що виноситься з конкретної справи і стає правилом, обов'язковим для всіх судів тієї ж або нижчої інстанції при вирішенні аналогічних справ; - використовуючи судовий прецедент, не обов'язково запозичувати все попереднє рішення, досить лише по суті правової позиції суду, що виніс попередній вирок чи рішення.

Рис. Види правових прецедентів. Складено автором на основі [5, с.72; 1, с.9]

Іншим критерієм відмежування судового прецеденту від звичайного судового рішення є суб'єкт правозастосування. У першому випадку це сам суд, який офіційно застосовує прецедент як форму (джерело) права. У другому випадку – державний виконавець при примусовому виконанні рішення і сторона спору – при добровільному [1, с.9].

Тривалість процесу реалізації права, визначеного в судовому прецеденті, не має визначеного строку. Сформульоване в судовому прецеденті право реалізується в наступних судових рішеннях [6, с.36].

Хоча судовий прецедент в нашій державі офіційно не визнано формою права, його основні властивості увібрали рішення Верховного та Конституційного Суду України. Рішення останнього не лише тлумачать правові норми, а й фактично змінюють та доповнюють законодавчі акти.

Особливе керівне значення мають постанови Пленуму Верховного Суду України, метою видання яких є однакове застосування судами правових норм. Не зважаючи на те, що вказані судові акти не мають статусу правових норм, вони набули обов'язкового характеру та можуть бути підставами скасування інших судових рішень, що їм суперечать.

В процесі узагальнення і тлумачення правових норм, деталізації законів з'являються однорідні рішення та чіткі правоположення, які в подальшому можуть перерости в самостійні правові норми.

Таким чином, правовий прецедент як форма права в Україні фактично вже існує попри відсутність офіційного законодавчого визнання. Випадки його застосування пов'язані, переважно, з колізіями в нормативно-правових актах та відсутності законодавчого регулювання тієї чи іншої сфери суспільного життя. Перспективу входження правового прецеденту до системи форм (джерел) права в Україні можна оцінити як високу. Однак для цього вкрай необхідними є досягнення повної незалежності суддів та забезпечення їх високої правової підготовки.

1. Демків Р.Я. Правовий прецедент та його співвідношення з законом як основним джерелом права в Україні. *Митна справа*. 2015. № 3 (99). Частина 2. С. 8-14.

2. Юридична енциклопедія: в 6 т. Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: «Українська енциклопедія». Т.5: «П.-С.». 2003. 736 с.

3. Олійник А.Ю., Гусарев С.Д., Слючаренко О.Л. Теорія держави і права України. Навчальний посібник. К.: Юрінком Інтер. 2001. 176с.
4. Черномаз О.Б. Правовий прецедент як джерело права в Україні. *Науковий Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 1. С. 42-48.
5. Цвіркун Ю.І. Правовий прецедент як стримувальний чинник допущення протиправності колегіальними суб'єктами публічної адміністрації. *Правова позиція*. 2019. № 1 (22). С.70-80.
6. Первомайський О.Г. До питання про джерела цивільного права. *Право України*. 2001. № 2. С. 34-37.

Грідіна Катерина Василівна
викладач кафедри
загальноправових дисциплін
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

ОБМЕЖЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ І СВОБОД, ЗАКРІПЛЕНИХ У КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД

Захист прав людини є необхідною вимогою та невід'ємною складовою існування правових та демократичних суспільств. Разом з цим питання захисту прав людини виходять за межі внутрішньої компетенції держави та стають об'єктом міжнародного правового регулювання. Реалізація прав людини органічно пов'язана з конфліктом приватних та публічних інтересів. Розв'язання такого конфлікту можливе шляхом обмеження реалізації прав людини. Як національне так і міжнародне право встановлюють стандарти, правила та вимоги такого обмеженням. На окрему увагу заслуговують положення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – КЗПЛ, Конвенція) та практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд) щодо обмеження реалізації прав і свобод людини.

Слід звернути увагу, що обмеженню підлягає не саме право, а його реалізація (здійснення) [1, с. 19]. В науковій літературі існують різні погляди щодо змісту та сутності обмеження реалізації прав людини. Більшість науковців під обмеженням реалізації прав і свобод людини розуміють втручання публічної влади у сферу приватної автономії індивіда виключно на підставі закону, яким запроваджуються певні заходи, спрямовані на забезпечення балансу приватних і публічних інтересів з метою захисту національної безпеки, громадського порядку, життя і здоров'я інших людей, авторитету правосуддя тощо [3, с. 291].

Практика Європейського суду з прав людини щодо обмеження реалізації прав і свобод постійно розширюється. Більшість прав і свобод, закріплених у Конвенції і протоколах до неї не є абсолютними, тобто їх реалізація може бути обмежена заради суспільного блага чи захисту прав інших осіб. Висновок щодо абсолютності деяких прав можна зробити з аналізу того, як вони сформульовані, а також з практики Суду і доктрини. Не підлягають обмеженням за жодних обставин (навіть під час збройних конфліктів чи надзвичайного стану), а отже є абсолютними такі права, передбачені в ЄКПЛ: заборона катувань (ст. 3), заборона рабства (п. 1 ст. 4), заборона покарання без закону (п. 1 ст. 7), право не бути притягненим до суду або покараним двічі (п. 1 ст. 4 Протоколу №7).

Для того, щоб обмеження реалізації будь-якого права було правомірним, необхідно застосувати «трискладовий тест»: по-перше, чи була можливість обмеження реалізації права передбачена законом; по-друге, чи є легітимною мета такого обмеження і, по-третє, чи є таке обмеження необхідним у демократичному суспільстві.

Вимога законності передбачає, що обмеження реалізації прав повинні мати певні підстави в національному законодавстві та відповідати принципу верховенства права. Закон повинен бути належним чином доступним і передбачуваним, тобто, сформульованим достатньо точно, щоб громадянин міг – з належною допомогою в разі необхідності – погоджувати з ним свою поведінку.

Окрім законності обмеження реалізації права, необхідно щоб таке обмеження здійснювалось задля досягнення легітимної мети, якою завжди є захист певних цінностей. Із категорією «легітимна мета» органічно пов'язаний принцип пропорційності, який означає, що обмеження реалізації прав і свобод має відповідати меті, для досягнення якої воно введено.

Принцип пропорційності включає в себе адекватність засобів поставленій меті, неприпустимість надмірних обмежень, неприпустимість сваволі, заборону формалізму [2, с.25–26]. Як зазначає

С. Шевчук: «...у світлі вимог цього принципу: обмеження на свободи, що гарантуються Конвенцією, мають бути «пропорційними легітимній меті, яка переслідується цими обмеженнями», «між засобами, що обираються, легітимною метою та встановленням відповідних обмежень має існувати розумне пропорційне співвідношення», оскільки «в основі всієї Конвенції лежить пошук справедливого балансу між загальними інтересами суспільства і вимогами щодо захисту основних прав індивіда» [4, с. 70-71].

Із аналізу окремих статей КЗПЛ випливає, що легітимною метою обмеження реалізації прав людини може бути захист і охорона національної та громадської безпеки, громадського порядку, економічного добробуту країни, здоров'я чи моралі, прав і свобод інших осіб (ч. 2 ст. 8, ч. 2 ст. 9 Конвенції), територіальної цілісності (ч. 2 ст. 10) або запобігання заворушенням чи злочинам (ч. 2 ст. 8), запобігання розголошенню конфіденційної інформації чи для підтримання авторитету і безсторонності суду (ч. 2 ст. 10) [1, с. 21].

Необхідність втручання в демократичному суспільстві відповідно до практики ЄСПЛ означає, що держава має довести «нагальну суспільну потребу» у такому втручанні та у встановленні відповідних обмежень. При цьому така нагальна суспільна потреба повинна бути домірною до законної мети, окресленої засобом втручання [1, с. 21].

Таким чином, реалізація прав людини доволі часто призводить до виникнення конфлікту приватних та публічних інтересів. Розв'язання такого конфлікту можливе шляхом встановлення умов та вимог обмеження реалізації прав людини. Надбанням практики ЄСПЛ є формування «трискладового тесту», який покликаний забезпечити правомірність обмеження реалізації прав і свобод людини. Сприйняття досвіду ЄСПЛ та дотримання практики ЄСПЛ в національному правотворенні та правозастосуванні забезпечує належний рівень захисту прав людини.

1. Дахова І. І. Обмеження реалізації прав і свобод людини: конституційне регулювання та практика Європейського суду з прав людини. *Форум Права*, 2018. (4). 17–25.

2. Савчин М. В. Основні конституційні критерії обмеження прав людини і основоположних свобод. *Вибори та демократія*. 2008. № 2 (16). С. 21- 28.

3. Савчин М. В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму: монографія. Ужгород: РІК-У, 2018. 440 с.

4. Шевчук С. В. Значення загальноправового принципу пропорційності для визначення конституційності законодавчих обмежень щодо реалізації конституційних прав і свобод (зарубіжний досвід). *Вісник Академії правових наук України*. 2000. № 1. С. 69–76.

Давтян Ануш Самвеловна
викладач кафедри
загальноправових дисциплін
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

ПРОБЛЕМА ПОПЕРЕДЖЕННЯ МІГРАНТОФОБІЇ ЯК ПРОЯВУ ДИСКРИМІНАЦІЇ ІНОЗЕМЦІВ

В силу свого вигідного географічного положення Україна є активним учасником міграційних процесів, а кількість мігрантів з кожним роком більшає. Український народ традиційно вважається толерантним та відкритим, проте згідно з дослідженнями ступінь суспільної толерантності весь час знижується, а прояви мігрантофобії дедалі частіше знаходять своє відображення у суспільному житті. Попередження мігрантофобії є однією з найважливіших проблем як всього сучасного світу, так і України зокрема.

Центральним органом виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері міграційних процесів є Державна міграційна служба України. Рівність прав іноземців і громадян в Україні закріплена на законодавчому рівні в Конституція України, в Законі України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» та в Законі України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні». Як засновник ООН та член ОБСЄ і Ради Європи, Україна підписала та ратифікувала всі важливі міжнародні конвенції та угоди для захисту прав людини та боротьби з расизмом та ксенофобією, такі як: Європейська хартія регіональних мов та мовних меншин, Європейська соціальна хартія та Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів.

Важливу роль у подоланні проблеми расизму та ксенофобії відіграють недержавні українські та міжнародні організації, такі як Міжнародна організація з міграції в Україні, Східно-Європейський Інститут розвитку, Конгрес національних громад України та багато інших. [3]

Мігрантофобія- є найпоширенішою формою прояву ксенофобії, що полягає у дискримінації та негативному ставленні громадян країни до мігрантів.

Слід зазначити, що від прояву мігрантофобії страждають не лише особи щодо яких вона спрямована, але і її носії адже зворотні дії можуть бути жорстокішими.

Мігранти можуть піддаватися дискримінації шляхом позбавлення економічних соціальних або політичних прав. Часто виникають проблеми

з реєстрацією місця проживання та проблеми з отриманням медичного обслуговування. Підвищення рівня толерантності, запобігання проявам дискримінації та мігрантофобії в Україні є одним із головних завдань як органів державної влади, так і громадянського суспільства.

Мігранти часто стикаються з дискримінацією за ознакою раси, національного, релігійного, етнічного походження та ідентичності. ці форми дискримінації посилюють ксенофобію, якій мігранти часто піддаються з боку громадян приймаючої країни. часто порушуються права мігрантів чий колір шкіри, зовнішній вигляд одягу, акцент або релігія відрізняються від відповідних ознак більшості людей в країні, що приймає, часто піддаються фізичному насильству і інших порушень прав, незалежно від їх правового статусу. Проблема на сучасному етапі суспільного руху набуває загострення майже у всіх країнах, незалежно від кількості прийнятих мігрантів. [2]

Рух проти іммігрантів в українському суспільстві з кожним роком зміцнюється, набуває симпатиків серед різних верств населення та збільшує кількість своїх прихильників, які, об'єднуючись у громадські формування, намагаються діяти більш організовано і активно та впливати на всі сфери життя країни.

Типовим прикладом можливо вважати громадську організацію «Імміграція – стоп!», яка ставить перед собою за мету добитися внесення кардинальних змін до міграційного законодавства, у тому числі скасування договору про реадмісію; надання дозволу на імміграцію в Україну тільки етнічним українцям та особам, імміграція яких відповідає державним інтересам; скасування права на отримання громадянства новонародженим на території України дітям іноземців; скасування права на проживання і отримання українського громадянства чоловіком (жінкою) громадянина України; заборони іноземцям торгувати на ринках України; приймання біженців тільки з країн, які межують з Україною, та біженців – етнічних українців; скасування безвізового режиму з країнами СНД; скасування дозволів на проживання і подальшого видворення з України іноземців, від перебування яких держава не отримує прибутки.[1]

Про поширеність дискримінаційних настроїв щодо іммігрантів в Україні свідчить і стрімке зростання проявів так званої кіберненависті у мережі Інтернету. Ксенофобські лозунги, заклики до дискримінації іммігрантів і чинення щодо них насильницьких дії вільно розповсюджуються через сайти радикально налаштованих організацій, особисті блоги та соціальні мережі і, судячи з коментарів, знаходять своїх прихильників, в першу чергу, серед молоді.

Державна міграційна політика має протидіяти будь-яким видам негативного ставлення до мігрантів та проявам мігрантофобії. Протягом останніх років Україною було підписано та ратифіковано низку міжнародних договорів в сфері захисту прав людини, і таким чином було створено всі формальні передумови для захисту прав меншин та потенційних жертв прояву мігрантофобії.

1. Вразливі групи як об'єкт дискримінації, расизму, ксенофобії та злочинів на ґрунті ненависті . Харківська правозахисна група <http://khp.org/1362647444>

2. Павлів-Самоїл Н.П. «дискримінація – основна проблема Міграційного процесу» Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2019 <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/915844.pdf>

3. Небеська М. С. «Проблеми протидії расизму та ксенофобії в українському суспільстві» Південноукраїнський правничий часопис http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/1198/1/%D0%9D%D0%B5%D0%B1%D0%B5%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B01-2017_%D0%9F%D0%A3%D0%9F%D0%A7.pdf

Лавренко Дар'я Олександрівна
викладач кафедри
загальноправових дисциплін
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВОТВОРЧОЇ ТЕХНІКИ ДЛЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

В останні роки гостро постає питання, щодо розвитку нормотворчої діяльності, а саме постають невирішені питання, щодо застосування юридично-технічної досконалості нормативно-правові акти. Для того щоб відбулося вдосконалення, потрібен налагоджений механізм нормотворчої та правотворчої техніки. Від цього значною мірою залежать ефективність законодавства в цілому, правильне розуміння, законне й обґрунтоване застосування нормативних правових актів, їх належний облік та систематизація. Нажаль, доводиться констатувати, що сьогодні значна частина чинних нормативних правових актів в Україні є неякісною з огляду на нормотворчу та правотворчу техніку. Невдале формулювання або неточне вживання термінів, допущення суперечливих положень у законодавстві, некоректні посилання породжують зволікання, помилки й непорозуміння в юридичній практиці, заважають ефективному реформуванню всіх сфер державного і громадського життя, роблять неможливим удосконалення правової системи України.

Найважливішим видом юридичної техніки є правотворча техніка. Правотворча техніка – це сукупність засобів та прийомів створення (об'єктивації) зміни, припинення та систематизації нормативно-правових приписів. Вона включає два взаємопов'язаних процеси — процес створення правових актів, та — систематизації нормативно-правових актів. До юридичної техніки, зокрема, належать: офіційна законодавча термінологія, законодавчі конструкції (ідеальні моделі регулювання, схеми правовідносин та інших юридичних явищ, за допомогою яких законодавець створює нормативно-правові приписи), законодавчі презумпції, юридичні фікції, юридична стилістика (спеціально вироблені для складання законодавчих актів мовні засоби виразу велінь законодавця), засоби офіційного документального оформлення закону (способи його побудови, реквізити тощо). Вказані та інші засоби і прийоми юридичної правотворчої техніки мають на меті забезпечення, насамперед, точність і визначеність норм права, наукових відносин, правомірних інтересів. По-друге, вони спрямовані на досягнення доступності й ефективності законодавчих актів. Усі ці питання мали б бути відображені у законах України «Про нормотворчу діяльність» та «Про єдиний класифікатор нормативно-правових актів», проекти яких за різною назвою вже досить довгий час узгоджуються в інстанціях. Поняття «правотворча техніка» є спорідненим поняттю «юридична техніка». Воно містить у собі методики роботи над текстами усіх нормативно-правових актів, прийоми найдосконалішого викладу думки нормотворця у статтях (пунктах) юридичних актів, вибір доцільної структури кожного з них, термінологію та мову, способи оформлення змін, повного або часткового скасування, об'єднання нормативно-правових актів тощо.

Правотворча техніка забезпечує юридичну досконалість нормативних документів. Додержання вимог правотворчої чи юридичної техніки (як двох основних термінологічних понять), які є системними, заснованими на практиці правотворчості і теоретично обґрунтованих принципів і правил (прийомів) підготовки проектів нормативно-правових актів, — обов'язкова передумова високої якості законів та підзаконних актів, їх повноти та узгодженості.

Правила правотворчої техніки вельми численні і різноманітні. Застосування цих правил має бути комплексним і може бути позитивним лише за умови врахування усіх можливих обставин, конкретної ситуації, що викликають необхідність розробки і прийняття того чи іншого нормативно-правового акта, специфіки предмета регулювання [1].

Для ефективності регулювання суспільних відносин повинні чітко працювати нормативні правові приписи. Для цього існує юридична типізація, на яку покладено вираження основного змісту нормативних актів, та головною перевагою є використання логічних та спеціально-юридичних засобів, які і узагальнюють зміст нормативно-правових актів. До таких засобів належать: поняття (як правові, так і неправові) та операції з ними, презумпція (припущення про те, що ймовірний факт має місце в усіх випадках), фікція (визнання неіснуючого в реальності існуючим чи заперечення існуючого), прийоми формулювання нормативних правових приписів (абстрактний і казуїстичний), переліку, цифрового вираження, правовий символ (штучний знак, який застосовується в порядку, встановленому

нормативним актом, служить для закріплення і вираження юридичного змісту); зразки документів (спеціалізована форма викладення приписів, що регламентують порядок письмового посвідчення юридично значимих фактів і подій [2].

Важливого значення у правотворчому процесі має стилістика – наука про найбільш доцільне використання мовних засобів. Мова нормативних правових актів є частиною юридичної мови, яка становить собою соціально й історично обумовлену систему засобів, способів і правил словесного вираження понять і категорій, вироблених і застосованих з метою юридичного регулювання поведінки суб'єктів суспільних відносин. У сфері нормопроекування мова виконує дві взаємопов'язані функції щодо права – відображає потребу нормативного врегулювання суспільних відносин і доводить її до відома учасників правовідносин [3].

Найсуттєвішим у характеристиці мови нормативного правового акта є те, що їй властиві всі особливості офіційно-ділового стилю словесного викладення. З останнього випливають такі її специфічні риси, як офіційність, документальність, експресивна нейтральність, неупередженість, безособовість. До суттєвих вимог щодо мови нормативних правових актів належать ясність, точність та стислість. Вдосконаленню законодавства України сприяє також правильне використання основних мовних засобів (граматичних речень, слів, юридичних фразеологізмів та абревіатур). Особлива увага повинна приділятися граматичним реченням і словам. У вдосконаленні законодавства України особливого значення набуває правильне використання абревіатур, скорочень, технічних термінів. Підзаконні нормативні правові акти не можуть змінювати значення термінів, використаних в законі; для викладу їх змісту часто використовуються речення більш складної конструкції. [4].

Важливою умовою удосконалення законодавства є дотримання основних правил, що стосуються порядку викладення нормативного правового матеріалу: від загального до конкретного; розвиток змісту повинен відповідати розвитку відносин, що регулюються; спочатку викладаються регулятивні приписи, а потім ті, що встановлюють відповідальність та процедуру і т.д [6]. Структурування нормативного правового акта (поділ і поєднання його нормативних приписів і забезпечення його необхідними реквізитами) впливає на зрозумілість та легкість у користуванні його приписами. Тільки дотримавшись всіх вище зазначених умов можна створити досконалу законодавчу систему, яка буде сприяти ефективному правовому регулюванню суспільних відносин [5].

Вдосконалення юридичної техніки варто розглядати не тільки в напрямку розроблення нових прийомів, методів й правил для створення правозастосовних та нормативних документів, а також в напрямку підвищення фахової кваліфікації законотворців й інших уповноважених суб'єктів. Інакше кажучи, неможливо удосконалити засоби та правила юридичної техніки без компетентного суб'єктного складу, який зможе не тільки застосовувати вже наявні доктринальні положення, а безпосередньо вносити новачки в регулювання даного питання.

Таким чином, поєднання потенціалу юридичної техніки, компетентності законотворців, та принципів правотворення, забезпечуватиме діяльність зі зміни чинних нормативно-правових актів та створення нових, систематичною та конструктивною обґрунтованістю правових перетворень. Такі підходи будуть виступати як способи запобігання розширення кількості юридичних помилок, оптимізації етапів законодавчої діяльності, систематизації й методології дій та операцій, що виконуються, і в кінцевому результаті забезпечуватиме високі показники якості законів та різного роду нормативних документів, а також сприятиме досягненню конструктивних завдань держави.

1. Дзейко Ж.О. Європейська філософсько-правова думка та проблеми законодавчої техніки (XIX – початок XX ст.). *Бюлетень міністерства юстиції України*. 2005. № 11 (49). С. 12-25.

2. Муромцев Г. И. Юридическая техника (некоторые теоретические аспекты). *Правоведение*. 2000. №1. С. 9.

3. Морозова Л.А. Юридическая техника (обзор материалов научно-методического семинара) . 2000. №11. С. 38-39.

4. Шутак І. Д. Юридична техніка : навч. посіб. для вищих навч. закл. / І. Д. Шутак, І. І. Онищук. Івано-Франківськ, 2013. 496 с.

5. Кашанина Т. В. Юридическая техника: учебник / Москва: Норма-Инфра-М, 2011. 496 с.

6. Шутак І. Д., Онищук І. І., Легін Л. М. Юридична техніка в схемах і таблицях: курс лекцій / Івано-Франківськ: Лабораторія акад. досліджень правового регулювання та юридичної техніки. Дрогобич : Коло, 2016. 234 с.

Малюк Катерина Віталіївна
викладач кафедри
загальноправових дисциплін
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

ПРАВОВА СВІДОМІСТЬ ОСОБИ ЯК ОСНОВНА ПЕРЕДУМОВА РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

Сьогодні, в період тотальних змін та реформ, перед нашою державою постають такі важливі завдання, як створення конкурентної ринкової економіки, запровадження міжнародних правових норм і стандартів, забезпечення миру та спокою на сході країни та багато іншого. Звичайно, основні заходи та рішення щодо даних завдань залежать багато в чому від правлячих еліт, проте слід не забувати, що в демократичній, соціальній та правовій державі, якою є наша Україна, головним багатством та основною рушійною силою є її населення. Тому, на нашу думку, народ та суспільство, в цілому, повинно бути наділено високим рівнем правової свідомості та правової культури для того, щоб бути вагомим фактором всіх політичних, соціальних, правових та інших змін у суспільстві та державі.

Багато вчених неодноразово досліджували цю тему в своїх працях, проте пройшло досить багато часу, відбулося багато змін в політичному, економічному, соціальному та культурному житті нашої держави. Тому актуальність дослідження правової свідомості є очевидною. Адже, наша держава є розвинутою європейською країною і тому, відповідно до цього, повинна мати й розвинене суспільство. Тобто її населення повинно бути наділено високим рівнем правової свідомості та правової культури.

Проблема недорозвинутої правової свідомості є досить важливою та актуальною протягом усього часу історичного розвитку. Тому питання теорії правової свідомості є предметом активного обговорення не тільки серед правників, а ще й політологів, філософів, соціологів, істориків тощо.

Через це, постає питання щодо тлумачення даної категорії. В першу чергу, хочемо звернутися до Словника української мови (далі – СУМ-11), на якому базуються майже всі сучасні українські тлумачні словники і тому визначення, що він надає є основою для всіх інших, в тій чи іншій мірі. Отже, згідно СУМ-11, правова свідомість або як ще прийнято називати, правосвідомість – це сукупність правових поглядів людей, що відбивають їхню оцінку чинного права, існуючого суспільного і державного ладу, а також відповідність дій, учинків окремих громадян нормам права [1; с. 509].

Право та правосвідомість суспільства – категорії, передусім філософські, які в процесі розвитку переходять на інший, більш якісний рівень. Існують дві основні форми зміни рівня правової свідомості – розвиток і деформація. До деформаційних форм правової свідомості належать: правовий нігілізм, правовий ідеалізм, правовий інфантилізм, правовий дилетантизм, правова демагогія та «переродження» правової свідомості. Кожна з цих метаморфоз є небезпечною для суспільства і держави [2; с. 163]. Цей напрямок розвитку правової свідомості потребує окремого дослідження. А нас цікавить саме зміна рівня правової свідомості, для якої притаманний розвиток.

Кожна людина проходить шлях від елементарного нерозуміння, що таке право, до повного усвідомлення всіх основних державних та суспільних процесів, на тому рівні, на якому вже може впливати на політичну, соціальну та правову ситуацію в країні.

Досліджуючи питання про стан правової свідомості і правової культури громадян в сучасному українському суспільстві слід зазначити, що правосвідомість і правова культура сьогодні, так само як і інші сфери життєдіяльності суспільства, переживають кризові стани і знаходяться на досить низькому рівні, що, в свою чергу, тягнуть за собою негативні наслідки у вигляді певних факторів, що гальмують процес формування правової держави.

Здебільшого процес змін та розвиток держави залежить від громадянської активності людей, їх бажання та віри, рівня освіти, моральності і правового мислення. Особливу роль в цьому відношенні відіграє саме правосвідомість та правова культура громадян України. Поки вони не досягнуть необхідного рівня, поки ідея прав і свобод людини не стане моральною потребою, здатною об'єднати все суспільство до тих пір розвиток держави неможливий.

В сучасному демократичному суспільстві правосвідомість створює мотивацію правової поведінки, а правова культура переводить її в правову дійсність. Отже, правосвідомість і правова культура можуть виступати тією основною передумовою, яка об'єднає суспільство на шляху розвитку держави. Якщо кожна людина в нашій державі не буде байдужою до проблем, які існують в нашій країні, та розпочне свідомо діяти, тільки тоді вони стануть можливими мир та злагода в Україні.

1. Академічний тлумачний словник української мови. 1976. Том 7. 509 с. URL: <http://sum.in.ua/s/pravosvidomistj>

2. Дергачов Є. В. Правова свідомість суспільства: від праворозсудковості до право розумності. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2016. Вип. 3-4. С. 155-168.

Мінакова Євгенія Валеріївна
старший викладач кафедри
загальноправових дисциплін
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

НАСЛІДКИ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ ТА НАГЛЯДУ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ВИЗНАЧЕННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ

Вітчизняний механізм контролю в державі, який трансформується у зв'язку з демократичними тенденціями державотворення, може бути спрямований на діяльність інститутів громадянського суспільства лише у виключних випадках, що обумовлені потребою захисту прав людини і суспільства. Не є виключенням і діяльність органів місцевого самоврядування, різні напрями якої, складають об'єкт державного контролю та нагляду.

Мета державного контролю та нагляду за діяльністю органів місцевого самоврядування включає: 1) забезпечення верховенства права, законності та дисципліни; 2) попередження та припинення правопорушень у роботі органів місцевого самоврядування в інтересах суспільства і громади; 3) поновлення порушених прав і свобод фізичних та юридичних осіб, громади, а також застосування заходів щодо притягнення винних осіб до відповідальності.

Ефективна діяльність органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб впливає не тільки на якість життя територіальної громади, а й на демократизацію держави в цілому. На думку деяких фахівців, сучасна методологія оцінки якості управлінської діяльності має передбачати комплексне дослідження трьох її аспектів, а саме: вимірювання величини докладених зусиль для отримання бажаного результату; вимірювання досягнень за результатами діяльності; зіставлення досягнень із зусиллями [1]. Отже, при оцінці роботи підконтрольного органу, важливу роль відіграє аналіз співвідношення його діяльності та її результатів. Зазначену методологію можна застосувати для оцінки діяльності органів місцевого самоврядування.

Результатами контролю шляхом подолання виявлених відхилень діяльності підконтрольного об'єкта стають: усунення (коригування) виявлених недоліків; оцінка ефективності діяльності підконтрольних об'єктів; забезпечення збереження та сталого розвитку досягнутих результатів; вжиття дієвих заходів щодо своєчасного інформування відповідних правоохоронних органів про порушення підконтрольним об'єктом адміністративного та кримінального законодавства [2, с. 39]. Недопустиме застосування заходів державного примусу щодо органів місцевого самоврядування безпосередньо державними органами, які проводять контроль.

Андрійко О. узагальнює, що державний контроль переважно застосовувався на практиці як своєрідний силовий засіб впливу на суб'єкти суспільних відносин, тобто в основному застосовувалися «регулююча» і «каральна» його функції. При цьому фактично майже не бралися до уваги «відновлююча» і «спрямовуюча» функції контролю [3, с. 10-11]. Застосування такого підходу щодо органів місцевого самоврядування недопустимий.

При реалізації державного контролю за реалізацією органами місцевого самоврядування делегованих повноважень доцільним є вжиття заходів як переконання, так і примусу з метою відновлення законності і верховенства права. Під час реалізації державного нагляду за реалізацією власних повноважень органами місцевого самоврядування можливе застосування лише переконання та попередження.

У проєкті закону «Про внесення змін до Закону України «Про місцеві державні адміністрації» та деяких інших законодавчих актів України щодо реформування територіальної організації виконавчої влади в Україні» від 30.10.2020 р. заходами з усунення порушень законодавства є: 1) вимога про усунення порушення; 2) звернення до суду. Вимога про усунення порушення передбачає звернення органу із забезпечення законності до відповідного органу чи посадової особи місцевого самовряду-

вання з вимогою усунути порушення законодавства. Не усунення порушення органом місцевого самоврядування є підставою для звернення органу із забезпечення законності до суду з позовом про визнання відповідного акту незаконним та його скасування повністю або у частині. Необґрунтоване звернення до суду з позовом про усунення порушення не допускається [4]. Принагідно зазначимо, що сама ідея звернення до суду з позовом про визнання акту органу місцевого самоврядування незаконним та його скасування повністю або у частині є виправданою. Але ефективність і своєчасність цієї форми реагування ускладнена. На сьогодні суди перевантажені кількістю справ на одного суддю, у зв'язку зі зменшення числа суддів та прогресуючим навантаженням на суд. Якість правосуддя в цих умовах знижується, тому своєчасність прийняття рішень у справах про порушення закону органом місцевого самоврядування не гарантована. Враховуючи важливість своєчасної реалізації функції органів місцевого самоврядування, блокування їх рішень унаслідок затягування судового розгляду справи та прийняття остаточного рішення призведе до непередбачуваних наслідків для громад.

Сьогодні все частіше обговорюється та застосовується практика альтернативного вирішення правових конфліктів без звернення до судових процедур. Популярності набуває медіація, що розглядається як один із альтернативних способів вирішення конфліктів. Хоча ця технологія більш притаманна для вирішення приватно-правових спорів, її потенціал свідчить про придатність медіації до імплементації у публічно-правову сферу.

Головна особливість медіаційних процедур – це прийнятність отриманого результату для всіх сторін конфлікту, тоді як судові процедури передбачають, як правило, сторону, що виграла, і сторону, що програла [5, с. 106]. Медіація – це один зі способів уникнути наростання конфлікту між органами державної виконавчої влади та органами місцевого самоврядування у процесі контролю та нагляду за здійсненням як делегованих, так і самоврядних повноважень останніми.

Вирішення конфліктів, які виникають із певною частотою під час виконання своїх обов'язків у державних службовців або посадових осіб місцевого самоврядування, актуалізують питання вдосконалення їх професійних компетентностей, зокрема і в частині побудови ефективних комунікацій, переговорів тощо [5, с. 107]. Але, проблеми впровадження альтернативного вирішення юридичних конфліктів у публічно-правову сферу не обмежуються лише непопулярністю медіації серед публічних службовців.

Проблемою запровадження інституту медіації в Україні є відсутність нормативно-правової бази щодо її регулювання та низький рівень обізнаності населення. Адміністративна медіація – це вид альтернативного врегулювання адміністративних суперечок, метод їх вирішення із залученням адміністративного медіатора (як правило, вищого керівника посадової особи, діяння якої оскаржуються), який допомагає улагодити публічний конфлікт – відновити порушені цінності приватної особи за умови дотримання публічного інтересу суспільства [6, с. 272].

Верховний Суд України у зауваженнях та пропозиціях до одного з проектів Закону України «Про медіацію» (реєстр. № 2425а-1 від 3 липня 2013 року) зазначає про неможливість застосування процедур медіації у сфері публічного владного управління, оскільки вільне волевиявлення суб'єкта владних повноважень, укладання ним угоди за наслідками процедур медіації не виключає випадків виходу при цьому уповноважених представників суб'єктів владних повноважень за межі законодавчо визначених приписів щодо повноважень, способу або процедур діяльності цього органу влади (її посадової особи), а отже, за певних обставин суперечитиме принципу законності. Також, наявність у цього суб'єкта рівних прав і обов'язків з іншою стороною переговорів щодо медіації заперечує сам владний статус суб'єкта владних повноважень, імперативність (загальнообов'язковість) його волевиявлення для об'єкта управління під час здійснення владних управлінських функцій на основі законодавства, у зв'язку з чим і виникають справи адміністративної юрисдикції [7]. Але, орган місцевого самоврядування не є об'єктом управління суб'єктів державного контролю та не знаходиться на нижчому рівні.

Отже, за результатами державного контролю за реалізацією органами місцевого самоврядування делегованих повноважень доцільним є вжиття заходів як переконання, так і примусу з метою відновлення законності і верховенства права. За результатами державного нагляду за реалізацією власних повноважень органами місцевого самоврядування можливе застосування лише переконання та попередження. Заходами з усунення порушень законодавства органом місцевого самоврядування необхідно визнати на законодавчому рівні вимогу про усунення порушення та звернення до суду.

Звернення суб'єкта контролю до суду з позовом про визнання акту органу місцевого самоврядування незаконним та його скасування повністю або у частині є виправданою, але ефективність цієї форми реагування ускладнена перевантаженістю судової системи. Якість правосуддя в цих умовах знижується, тому своєчасність прийняття рішень у справах про порушення закону органом місцевого

самоврядування не гарантована. Медіація є одним зі способів уникнути наростання конфлікту між органами державної виконавчої влади та органами місцевого самоврядування у процесі контролю та нагляду за здійсненням як делегованих, так і самоврядних повноважень останніми. Незважаючи на існуючі проблеми врегулювання медіації, у Законах України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. та «Про місцеві державні адміністрації» від 09.04.1999 р. доцільно передбачити альтернативне вирішення суперечок за наслідками державного контролю та нагляду.

1. Михайлюк В.С. Ефективність діяльності органів місцевого самоврядування як запорука надання якісних послуг населенню. URL: <http://intkonf.org/mihaylyuk-vs-efektivnist-diyalnosti-organiv-mistsevogo-samovryaduvannya-yak-zaroguка-nadannya-yakisnih-poslug-naselennyu/>
2. Горбова Н.А. Природа державного контролю (нагляду) та генезис його законодавчого визначення. Право та державне управління. 2019. № 1 (34). Том 1. С. 37-42. URL: http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2019/tom_1/8.pdf
3. Державний контроль у сфері виконавчої влади : наук. доповідь / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2000. 60 с.
4. Про внесення змін до Закону України «Про місцеві державні адміністрації» та деяких інших законодавчих актів України щодо реформування територіальної організації виконавчої влади в Україні: проект закону від 30.10.2020 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70293
5. Мельниченко А., Радченко Ю. Імплементация інструментів медіації у практику публічного управління та адміністрування. Публічне управління та митне адміністрування. 2020. № 2 (25). С. 104-110.
6. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / Галуцько В., Діхтієвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
7. Богуцька Л. П. Медіація у вирішенні публічно-правових спорів. URL: <https://ukrainepravo.com/scientific-thought/naukova-dumka/zaprovadzheniya-med-ats-yak-alternativnogo-shlyakhu-vir-shennya-publ-chno-pravovikh-spor-v/>.

**Петрушевська
Валентина Костянтинівна**
викладач кафедри
загальноправових дисциплін
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
адвокат

ТРАНСФОРМАЦІЯ ІДЕЇ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ У КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Традиційно розуміння поняття правозастосування було невід'ємним від державно-управлінських правовідносин. Залежно від джерела та прихильності конкретного науковця до тієї чи іншої школи права, значення певних ознак, характерних рис чи елементів даного поняття варіюється, проте невід'ємно пров'язується із застосуванням норм права у владно-організованій діяльності, відносно конкретного суб'єкта (громадянина) із дотриманням принципу законності.

Проте, у світлі глобалізаційних процесів, що хоч і мали місце протягом усієї людської історії, але набули дійсно потужного розвитку після завершення «холодної війни», роль, місце і навіть розуміння самої ідеї держави та державності у різних соціальних процесах змінюється та навіть нівелюється на користь транснаціональних корпорацій. Заслугує уваги оригінальне розуміння Томасом Л. Фрідманом глобалізації у якості динамічного поступального процесу, що передбачає неминучу інтеграцію ринків, національних держав і технологій ще небаченого розмаху у такий спосіб, який надає можливості окремим особам, корпораціям і державам впливати на світ більше, швидше, глибше та з меншими витратами ніж будь-коли раніше.

Такий великий вплив на сучасний світ дає можливість корпораціям не лише збільшувати прибутки чи заправляти укладом життя споживачів їхньої продукції, але все частіше ставить питання про збільшення відповідальності таких суб'єктів не лише перед власними споживачами, але і перед усіма, хто хоч найменшим чином стикається із результатами їх діяльності. Так, згідно звіту волонтерів світової організації Break Free From Plastic безумовними лідерами світового забруднення пластиком у 2020 році є такі загальновідомі компанії харчової промисловості як Coca-Cola, PepsiCo і Nestlé. Жоден уряд світу не справляє такий сильний вплив на кліматичні зміни як названі у цьому та інших во-

лонтерських звітах конгломерати. Проте, на сьогодні, принаймні офіційно, відповідальність за усунення наслідків світового забруднення різними видами відходів лежить виключно на державах, тоді як ТНК знаходять нові і нові способи ухилитися від відповідальності. Так, надання будь-якої корпоративній організації міжнародно-правової правосуб'єктності може мати непередбачувані наслідки. Проте заклики урядів, громадських правозахисних організацій та окремих правозахисників дали результати у вигляді тенденції відходу самими органами управління корпорацій від неконтрольованого ринку до саморегулювальної системи управління. І Фрідріх фон Гаск, представник Австрійської школи економіки не дарма зазначав, що суперечка про ринковий порядок і соціалізм є суперечкою про виживання - ні більше, ні менше. Тому примусове, насильницьке зменшення впливу ТНК на світ силами традиційних держав неможливе. Так, ідеям вільного ринку вдалося досягти мети і з 1970-1980 років розвинені країни практикують мінімальне втручання держави у економіку.

Але людство потребує правил. І якщо будь-яка система трансформується, то тимчасовий хаос має змінитися якщо не зовнішньою регуляцією, то внутрішньою. Тому нові правила корпоративного управління вимагають працювати на засадах утилітаризму, дотримання прав людини, справедливості, демократизму, гуманізму, рівноправності, законності, науковості, тощо.

Виходячи з вищенаведеного можна вести мову про зародження окремої культури встановлення самими транснаціональними корпораціями правил саморегулювання, «внутрішніх законів», що не стосуються виключно питань отримання прибутку. Так, сучасні корпорації транслюють те, як вони піклуються не лише про високу заробітну плату співробітника, але і про його соціальний захист. Не лише про оренду чи вигідну купівлю земельних ділянок під господарські цілі, але і про питання добросусідства та розвитку окремих територій. Дана діяльність містить у собі певні спільні риси із обов'язками держави та місцевого самоврядування. І навіть, у деяких випадках, ці суб'єкти публічного управління мають змогу зняти з себе проблеми соціального забезпечення окремої групи осіб, що пов'язана із ТНК трудовими договорами.

Таким чином, існування групи правил, норм, що мають у собі спільні цілі та ознаки із публічно-правовими нормами, породжує проблему застосування таких норм до окремих суб'єктів, які потенційно підпадають під їх дію. І, хоча суб'єктами нормотворчості та їх застосування не є офіційна, легітимна влада у традиційно-державницькому її розумінні, проте сила впливу на соціальні процеси від застосування цих норм є досить сильною, не одноразовою і може мати системний характер. Тому застосування таких норм потребує окремої регуляції, яка може бути як нав'язана державою реєстрації чи здійснення господарської діяльності, так і самостійно акцептована «суб'єктами нормотворчості» із внесенням необхідної кореляції з огляду на суб'єкт застосування.

1. Томас Л. Фрідман. Лексус і оливкове дерево. Зрозуміти глобалізацію / Переклад з англ. М. Прокопович і Р. Скакуна. Львів, 2002.

2. Branded. Vol. III. Demanding corporate accountability for plastic pollution. URL: <http://www.breakfreefromplastic.org/wp-content/uploads/2020/12/BFFP-2020-Brand-Audit-Report.pdf>

3. Хайек Ф. А. Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма. - М.: Изд-во "Новости" при участии изд-ва «Catallaxy», 1992. - 304 с.

4. Шутак І.Д., Онищук І.І. Юридична техніка: навчальний посібник для вищих навчальних закладів / І.Д.Шутак, І.І.Онищук. - Івано-Франківськ, 2013. - 496 с.

Поклонська Оксана Юріївна
викладач кафедри
цивільно-правових дисциплін
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ У ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

З розвитком технологій в усьому світі, у країні постає нагальна потреба до змін та удосконалення чинного законодавства, задля ефективності його реалізації в практичній діяльності. Не оминувло це й цивільне судочинство. Зокрема, види доказів в цивільному процесі було доповнено електронними доказами.

Проблематику даного питання досліджували багато вчених процесуалістів, зокрема такі як

О.І. Антонюк, Ю.В. Білоусов, О.А. Баранов, Л.М. Белкін, Н.В. Блажівська, Ю.В. Бовсуновська, О.Т. Боннер, К.Л. Брановицький, І.В. Булгакова, О.П. Вершинін, С.П. Ворожбит, А.С. Глащенко, Н.Ю. Голубева, М.В. Горелов, О.Ю. Гусев, К.Б. Дрогозюк, С.С. Єсімов, І.М. Зайцев, О.Ф. Клейнман, О.М. Лазько, Е.М. Мурадян, В.С. Петренко, В.П. Писаренко, Н.О. Пронь, В.К. Пучинський, І.В. Решетнікова, М.С. Строгович, П.А. Тосунов, С.Я. Фурса, Р.Є. Халіков, Т.В. Цюра, Д.М. Цехан, Н.О. Чечина, К.С. Юдельсон, О.С. Чорний та ін. [1, с. 2] Але не дивлячись на ґрунтовне теоретичне закріплення даного питання, в практичній діяльності виникають все ж таки труднощі, тому дане питання залишається відкритим для наукових досліджень.

М.В. Горелов визначив електронними доказами обставини про факти, що мають значення для справи, виконані у формі цифрового, звукового та відеозапису. О.М. Лазько, підтримуючи такий підхід до визначення поняття електронного доказу, пропонує класифікацію електронних доказів на види, зокрема електронні докази можуть бути виконані у цифровій формі, звуковій формі та формі відеозапису [4].

А у ч. 1 ст. 100 Цивільного процесуального кодексу України (далі - ЦПК України), зазначено, що електронними доказами є інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема, електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися, зокрема, на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (в тому числі в мережі Інтернет) [3].

До суду електронні докази подаються в оригіналі або в електронній копії, засвідченій електронним цифровим підписом. Позивач має обов'язок додати до позовної заяви всі наявні в нього докази, що підтверджують обставини, на яких ґрунтуються позовні вимоги. Якщо подаються письмові чи електронні докази, позивач може додати до позовної заяви копії відповідних доказів. Подати електронний доказ він може з використанням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСПТС) [4]. Але в процесі подання до суду як доказу інформації з мережі Інтернет або на електронних носіях, виникає питання щодо належності та допустимості таких доказів. Засвідчувати копії електронних документів могли б нотаріуси. Однак, Законом України «Про нотаріат» від 02.09.1993 року [5] прямо не передбачена можливість засвідчення копій електронних документів.

Таким чином, задля уникнення непорозумінь з приводу допустимості та належності доказів, доцільно до Закону України «Про нотаріат» від 02.09.1993 року [5], внести зміни, доповнивши у статті 34 «Нотаріальні дії, що вчиняють нотаріуси» нотаріальні дії таким положенням: «засвідчують вірність електронних і паперових копій з електронних документів» [2, с. 85].

Також, в законодавстві чітко не визначені критерії того, який електронний доказ є оригіналом, а який – копією. При цьому, оригінали таких доказів, як і копії, найчастіше будуть розміщені на електронних пристроях, таких як карти пам'яті, диски, дискети тощо. Тому дане питання потребує правового врегулювання задля уникнення неточностей в практичній діяльності [2, с. 86].

Доцільно зазначити, що населення повсякденно використовує скріншот, тому наразі, постає питання, чи можемо ми його віднести до електронних доказів?

Скріншот – це знімок з екрану комп'ютера, телефону або іншого пристрою, який відображає відповідну веб-сторінку в момент фіксації цього зображення [4]. Як доказ в цивільному процесі він може використовуватись задля фіксування та підтвердження факту розміщеної в Інтернеті інформації, яка порушує авторські права чи є неправдивою; підтвердження факту неналежного виконання або невиконання договірних зобов'язань другою стороною у справі тощо.

Отже, електронні докази – це інформація, яка містить дані про обставини, що мають значення при розгляді тієї чи іншої справи в електронній формі (відеозапис, звукозапис, голосове повідомлення, текстові повідомлення, веб сторінки тощо). Таким чином, враховуючи розвиток телекомунікаційної системи, даний вид доказів в цивільному процесі є досить прогресивним, адже певним чином спрямований на спрощення збирання та надання доказів суб'єктами цивільних правовідносин до суду при розгляді справи. Але, не дивлячись на це, містяться прогалини, які потребують чіткого правового закріплення на законодавчому рівні.

1. Павлова Ю.С. Електронний документ як джерело доказів у цивільному процесі: афтореф. дис. канд. юрид. 12.00.03. Одеса, 2019. С.1-23

2. Чорний С.О., Антонюк О.І. Електронні докази в цивільному процесі: проблеми застосування на практиці. С.83-88 URL: file:///C:/Users/User/Downloads/5468-Текст%20статті-10980-2-10-20180525.pdf (дата звернення:08.04.2021)

3. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41, 42, ст.492 (редакція – 13.08.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 08.04.2021)
4. Пушкар М. Електронні докази як один із способів доказування в цивільному судочинстві. URL: <http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Pravo/article/view/law2019.04.013> (дата звернення: 09.04.2021)
5. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39, ст.383 (редакція-08.08.2020) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text> (дата звернення: 08.04.2021)

Ус Юлія Олегівна
викладач кафедри
цивільно-правових дисциплін
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ СПАДКУВАННЯ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ УЧАСНИКА ГОСПОДАРСЬКОГО ТОВАРИСТВА

Причини виникнення прав та обов'язків (стаття 11 ЦКУ) як категорії цивільного законодавства зазнають певного регулювання, що підтверджується включенням низки причин для рішень зборів. Водночас декларація ділових відносин цивільним законодавством на рівні Цивільного кодексу України свідчить про законодавче визнання важливості компаній як основи для виникнення цивільних прав та обов'язків. Суди, виходячи з презумпції переважного задоволення інтересів власника здебільшого базуються на класичному розумінні універсального спадкування (стаття 1220 ЦКУ) як безсумнівного, яке застосовується до всіх випадків права. Але правило про те, що "новий суб'єкт господарювання у правовідносинах замінює початковий, а права, передані йому, залишаються тими ж, що і права початкового суб'єкта господарювання" [1], виглядає логічним і беззаперечним доти, доки воно не зустріне права гаранта, що вимагають спеціального законодавства, наприклад права учасника компанії. Офіційне тлумачення норм правонаступництва дозволяє судам створювати прецеденти, які виключають можливість захисту інтересів компаній, навіть у випадках, коли очевидна погана воля спадкоємців [3, с.100].

Справді, слід погодитись, що передача частки в компанії є юридично значущою подією, що регулюється нормами цивільного законодавства, згідно з якою спадкоємець стає власником частки з моменту відкриття спадщини.

Логічно припустити, що власник частки, як власник іншого суб'єкта цивільних прав, повинен нести тягар утримання свого майна, проявити належну ретельність та сумлінно здійснювати свої права на це майно. Отже, активні дії щодо прийняття частки в статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю внаслідок спадкування повинні бути зроблені власником спадкоємцем. Отже, смерть члена компанії не повинна зобов'язувати товариство з обмеженою відповідальністю брати активну участь у пошуку спадкоємців за згодою адміністрації їхніх акцій, тоді як спадкоємці в їх статуті байдужі до часток у статутному капіталі компанії [3, с.100].

Спадкоємець повинен стати членом товариства з обмеженою відповідальністю відповідно до норм корпоративного права, тобто після повідомлення компанії про прийняття свідоцтва про право на спадщину. Звичайно, без попередження спадкоємця не може претендувати на включення до складу учасників товариства і має право лише на викуп реальної вартості частки. Включення цієї пропозиції до законодавства дозволить вирішити проблему, що розглядається, і було б оптимальним з теоретичної та практичної точок зору, оскільки прийняття спадщини, яка разом з іншими активами включає частку в капіталі, не може полегшити лише у фактичній дії заяви про прийняття спадщини (або заяви про видачу спадкоємцем свідоцтва про право на спадщину). Це пояснюється тим, що стосовно інших цивільних прав (які є частиною спадщини), законна та або фактична бездіяльність спадкоємця не створює таких суттєвих негативних аспектів порівняно з бездіяльністю в акціях компанії. [1]. Об'єкти, володіння якими передбачає набуття певного правового статусу (статусу учасника товариства), тобто надання певних обов'язкових прав, не можуть бути отримані бездіяльністю, оскільки законність рішень, що приймаються компанією, залежить від їх власників [1].

Отже, у випадках, коли спадкове майно включає, серед іншого, частки в статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю або акції, прийняття спадщини не може бути основою прав

учасника товариства. Причин для створення прав на акції недостатньо для створення прав учасника компанії. У випадку акціонерних товариств підставою для отримання статусу акціонера є запис про передачу прав, здійснений особою, яка реєструє права на акції. У разі товариств з обмеженою відповідальністю підставою для отримання статусу учасника товариства є діяспадкоємця з метою повідомлення компанії про прийняття свідчення про право на спадщину. В іншому випадку спадкоємець не повинен претендувати на включення до партнерів компанії, а повинен мати право лише на виплату реальної вартості частки в статутному капіталі компанії [4,с.289].

1. Попова Л. І. Універсальне правонаступництво при спадкуванні URL: <http://www.dom-i-zakon.ru/articles/nasl/110940/> (дата звернення: 1 листопада 2020 г.).
2. Іванов Ю. Ф. Цивільне право України : Навч. посіб. у 2 т. / Ю. Ф. Іванов, О. В. Куриліна, М. В. Іванова 2-ге вид. доповн. і переробл. Т. 1. К.: Алерта, 2019. 342 с
3. Цивільне право: загальна частина. *Практикум*: навч. посіб. кол. авт. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2020. 232 с.
4. Цивільне право України. *Частина перша : посіб. для підгот. до іспитів* / В. І. Борисова, К. Ю. Іванова, Б. П. Карнаух, Ю. Є. Ходико ; за заг. ред. В. І. Борисової. Харків : Право, 2019. 248 с.

Ярмолюк Анастасія Андріївна
аспірантка кафедри
інтелектуальної власності
та інформаційного права Інституту права

Науковий керівник – д.ю.н., проф. Орлюк О.П.

*(Київський національний
університет імені Тараса Шевченка)*

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ПРАВОВІ ЗАСАДИ

Інноваційний процес сьогодні заснований на складній системі взаємозв'язків між учасниками з різними компетенціями і можливостями, які постійно обмінюються знаннями, управляють їхніми потоками, розподіляють і застосовують ці знання, щоб виробляти нові продукти та технологічні процеси [5].

У 2015-2020 роках було здійснено оцінку системи НДДКР у Вірменії, Грузії, Молдові та Україні за допомогою спеціального інструменту, який називається «the Policy Support Facility» (PSF). Відповідно до висновків експертної оцінки підкреслюється, що є ще можливості перейти на інноваційний шлях розвитку у співпраці з Європейським дослідницьким простором. Але серед перешкод відзначається стрімке відставання у розвитку наукової сфери, що відчуває всебічні проблеми, які необхідно вирішити. Такі проблеми, як фрагментація, недостатнє фінансування, недосконала база обладнання та слабкі зв'язки між дослідженнями та бізнесом, обмежують науково-інноваційний потенціал і його зв'язок з економікою [9].

На нормативно-правовому рівні у проекті Національної стратегії розвитку сфери інтелектуальної власності в Україні на період 2020-2025 роки передбачено, що на сучасному етапі інноваційна діяльність в переважній більшості має не лінійний характер (створення об'єкта права інтелектуальної власності та його наступна комерціалізація), а циклічно-мережевий характер (нові продукти та послуги створюються за спільної участі науки, бізнесу та споживачів і тут механізми створення, захисту та використання об'єкта права інтелектуальної власності мають набагато складнішу природу ніж за лінійного характеру цих процесів) [8].

Отже, обов'язковою умовою розвитку цифрової економіки, заснованої на знаннях, креативності та інноваціях, виступає активний обмін майновими правами інтелектуальної власності між суб'єктами інноваційної діяльності. Це сприяє формуванню відкритого ринку інтелектуальної власності.

Націленою на створення нових комерційних можливостей шляхом спільного виведення на ринок нових продуктів і послуг за рахунок використання комплементарних знань різних партнерів є модель відкритих інновацій [5].

Необхідність переходу суб'єктів інноваційної діяльності до концепції відкритих інновацій спричинена тим, що запатентовані розробки не завжди використовуються через відсутність достатніх знань і обладнання. Також в сфері інноваційної діяльності сьогодні спостерігається швидке зростання кількості нових розробок та активне поширення знань між усіма основними стейхолдерами.

Так, для створення унікальної інновації зовнішні дослідження важливо підкріплювати внутрішніми. Тобто, еталонна модель відкритих інновацій передбачає двостороннє поєднання перспективних зовнішніх інновацій доповнених внутрішніми розробками [7]. Таке поєднання дозволяє уникнути дублювання вже створених інноваційних розробок, а також подолати ризик втрати інноваційних ідей. Отже, концепція відкритих інновацій передбачає активну взаємодію інноваційного підприємства з зовнішнім середовищем в процесі інноваційної діяльності з метою обміну технологіями, знаннями і компетенціями.

Однак, оскільки ринок відкритих інновацій доступний для всіх суб'єктів інноваційної діяльності, виникає загроза перехоплення інноваційної ідеї і незахищеності прав інтелектуальної власності [7].

Тому, відкриття інноваційними підприємствами зовнішнім компаніям доступу до власних розробок потребує концепції, яка б відрізняла відкритість інновацій від промислового шпигунства, а також враховувала б необхідність ефективної охорони прав на об'єкти права інтелектуальної власності [1, с. 18]. Такий підхід має назву «парадоксу інноваційної відкритості», оскільки процеси створення інноваційного продукту потребують залучення зовнішніх джерел інформації для пошуку нових ідей та їх успішного втілення, однак комерціалізація інновацій, зі свого боку, вимагає забезпечення надійної охорони прав на об'єкти права інтелектуальної власності [6, с. 867].

Суб'єкт інноваційної діяльності має право захистити себе від запозичення інноваційних розробок шляхом укладення договору про конфіденційність і комерційну таємницю (NDA). При порушенні умов цього договору власник комерційної таємниці може захищати своє право інтелектуальної власності в судовому порядку, а сторона-порушник повинна виплатити йому штраф у розмірі, передбаченому у договорі, що компенсує недоотриманий прибуток.

Відкриті інновації можуть приймати найрізноманітніші форми. Крім співпраці інноваційного підприємства з іншими компаніями, існують і інші плідні форми співпраці, такі як спільні підприємства або злиття і поглинання компаній. Модель відкритих інновацій не обмежується партнерством з юридичними особами, оскільки також передбачається співпраця з державними установами та університетами. Завдяки центрам відкритих інновацій в різних точках світу, є можливість впроваджувати відкриті інновації з урахуванням особливих характеристик кожного регіону. Визначення і кордони відкритих інновацій відрізняються в США, Європі, Азії та інших регіонах. Наприклад, в Силіконовій долині високо цінуються оригінальні ідеї і, як правило, суб'єкти інноваційної діяльності починають проєкт відразу ж, в той час як в Японії вони схильні забезпечувати охорону та захист прав інтелектуальної власності та діяти більш виважено. Успішним прикладом використання моделі відкритих інновацій є Fujifilm Corporation, головним принципом якої є робота з кожним партнером найбільш відповідним способом для локального середовища бізнесу [4].

Відповідно до концепції відкритих інновацій інноваційні підприємства надають у використанні власні права інтелектуальної власності, а також отримують за винагороду права інтелектуальної власності інших суб'єктів інноваційної діяльності, якщо інтелектуальна власність ефективно вписується в застосовувану ними бізнес-модель.

Отже, основною ознакою моделі відкритих інновацій є збільшення прибутку інноваційного підприємства за рахунок обміну інноваційними розробками з іншими суб'єктами інноваційної діяльності. Водночас інноваційне підприємство отримує більшу частку прибутку, видаючи ліцензії на власні запатентовані розробки. Якщо розробки не запатентовані, то відбуватимуться порушення у сфері права інтелектуальної власності. Тому, щоб отримати максимальний прибуток від інноваційних розробок їх необхідно запатентувати, видавати ліцензії на їх використання та використовувати для здійснення потреб споживачів. У такий спосіб, концепція відкритих інновацій сприяє патентуванню.

Наприклад, одна з найуспішніших платформ інноваційних конкурсів InnoCentive, що виступає як сполучна ланка між компаніями та спільнотами розробників інноваційних ідей, в якості запобіжного заходу вимагає від клієнтів згоди на перевірку об'єктів права інтелектуальної власності, щоб гарантувати правомочність використання ідей і справедливую винагороду винахідникам [3].

Отже, одним із варіантів технології відкритих інновацій є краудсорсинг. Так, замовник (велика компанія, стартап, державний орган тощо), який хоче виконати певне завдання, передає деякі виробничі функції невизначеному колу осіб («crowd»), що часто координують свою діяльність за допомогою інформаційних технологій, зокрема, платформ [5].

В Україні таким прикладом є відкрита платформа інновацій REACTOR.UA, що пропонує рези-

дентам (компаніям, відкритим до інновацій, акселераторам, інкубаторам, інноваційним хабам, лабораторіям, продуктивним технологічним командам) інфраструктуру та інструменти для успішної роботи з інноваціями. Така платформа дозволяє спільно з резидентами проводити відкритий пошук інноваційних ідей [2].

Створення нових цифрових платформ збільшить відкритість державних органів і підприємств [10]. У такий спосіб, цифрові платформи сприяють продуктивному партнерству бізнесу, державних підприємств та інноваційних команд при створенні різних інноваційних продуктів.

Отже, ознакою моделі відкритих інновацій є активний пошук технологій, інноваційних ідей, рішень, які можуть бути застосовані для виробництва та реалізації нових видів конкурентоздатної продукції. Водночас для концепції відкритих інновацій притаманне є не тільки створення, зокрема, нового винаходу, який забезпечить конкурентну перевагу інноваційному підприємству, а пошук технологій, які можуть задовольнити в повній мірі існуючу потребу споживачів.

Так, суб'єкти інноваційної діяльності ліцензують і використовують об'єкти права інтелектуальної власності, що застосовуються, наприклад, в інших країнах та інших сферах виробництва. Створення і комерціалізація інноваційних проєктів при такій моделі відбуватиметься спільно, зокрема, з іншими інноваційними підприємствами. Тому, основним фактором реалізації концепції відкритих інновацій є плідна співпраця між усіма суб'єктами інноваційної діяльності. Ці ознаки свідчать про необхідність впровадження моделі відкритих інновацій інноваційними підприємствами в Україні для успішної комерціалізації результатів наукових досліджень.

1. Бояринова К. О., Копішинська К. О. Використання концепції відкритих інновацій як рушія взаємодії локальних інноваційних систем. Актуальні проблеми економіки. 2014. № 4 (154). С. 16-22.
2. Вдалиий старт: чому пандемія – трамплін для злету нових бізнес-ідей. URL: <https://mind.ua/openmind/20220741-vdalij-start-chomu-pandemiya-tramplin-dlya-zletu-novih-biznes-idej>.
3. Відкриті інновації: воронка ідей. URL: <https://mybiz.ru/articles/management/otkrytye-innovatsii-voronka-idej/>.
4. Відкриті інновації – це вміння чути клієнта та здійснювати нові відкриття разом. URL: <https://www.fujifilm.eu/ua/innovacii/otkrytye-innovacii>.
5. Інноваційне підприємництво: креативність, комерціалізація, екосистема : Навч. посіб. для вищих навчальних закладів / Авт. кол. : А. У. Опякун, Ю. М. Бажал, І. В. Бакушевич, У. Венесаар та ін. / за ред. д-ра екон. наук, проф. Ю. М. Бажала. К. : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2015. 296 с.
6. Laursen K., Salter A. The paradox of openness: Appropriability, external search and collaboration. Research Policy. 2014. Vol. 43, No 5. P. 867-878.
7. Литюга Ю. В. Відкриті інновації як інструмент ризик-менеджменту. Ефективна економіка. 2013. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2010>.
8. Національна стратегія розвитку сфери інтелектуальної власності в Україні на період 2020-2025 роки: проєкт від 06.11.2019 р. URL: https://drive.google.com/file/d/1oqjabxZiTempwJjaZsO1NoLt7fvP_qxj/view.
9. Ночвай В. Рекомендації проєкту «Посилення співпраці країн Східного Партнерства і ЄС в галузі наукових досліджень та інновацій на основі порівняльного аналізу національних дослідницьких систем». URL: https://drive.google.com/file/d/1GqAF24oapny1v_EOWRYA79JmC2Nd7GdV/view.
10. УКРАЇНА 2030Е – КРАЇНА З РОЗВИНУТОЮ ЦИФРОВОЮ ЕКОНОМІКОЮ. URL: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html?fbclid=IwAR32kdf7vWDm0Tc-ONwHeFjD83K3tky4V5pkyGZ6662pU0l0Dowkg69TM-I>.

Арделян Данило Русланович
студент юридичного факультету

Науковий керівник – д.ю.н., проф. Припутень Д.С.

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ПРАВОВА КУЛЬТУРА ЮРИСТА: СТРУКТУРА ТА ФУНКЦІЇ

Культура – це історично важливий аспект, у формуванні гуманного, демократичного та справедливого суспільства. Взагалі термін культура вказує на симбіоз матеріальних та внутрішніх цінностей, вихованість та компетентність особи, як і в певній сфері, так і в більш широкому, суспільному

плані. Питанням культури та її важливості у професійній діяльності не можна нехтувати, бо саме через культурне ставлення до своєї професії та дотримань професійної правової культури та норм моралі призведе до високої компетентності працівників, прозорості справ та високий рівень правового прогресу. Правова культура – це різновид від загальної культури у галузі права і досягнутих суспільством цінностей, умінь та навичок.

Професійна правова культура юриста формується в різних сферах правової діяльності в процесі виконання ним своїх посадових обов'язків. Правова культура постає як важливого компонента ефективності професійної діяльності юриста. Серед правових цінностей важливим є для формування компетентного працівника є теоретичний та практичний аспект, а саме: виконання вимог правових норм, глибоке знання законодавства та грамотна їх реалізація, нейтральна та поважлива позиція до клієнта, високий рівень правового мислення; якість професійної підготовки; вміння ефективно використовувати правовий інструментарій в юридичній діяльності тощо. У правовій літературі досить широко розробкою теми правосвідомості займалися Н. Матузов та В. Туманов та є роботи в цій сфері науковців, як О. Петришин, М. Черкас, І. Дмитрієнко та інші.

Правова культура відображає через такі джерельні дані, як: структурно-функціональні та аксіологічний або ж оцінний. В структурно-функціональному розкриває статистику та динаміку правової культури. Він характеризує її склад, внутрішню будову; виникнення, розвиток та взаємодія правових елементів між собою та іншими соціальними та культурними явищами. Аксіологічний же показує накопичені людством моральні, пізнавальні та інтелектуальні цінності у правовій системі, як соціальний прогрес у цій галузі [1].

Формування самої правої культури потребує інформованість, поважливе ставлення до правової системи та професійне використання теоретичної бази. Правова інформованість включає в себе знання законодавства та правових актів. Це одна з найважливіших структур правової етики, бо без правової бази взагалі неможливе функціонування суб'єкта. Професійне користування теоретичними даними показує активне виконання, розуміння та аналізування накопичених знань у своїй професії для успішності виконання свої службових обов'язків. Поважне відношення до права показує компетентну переконаність в важливості та користі правової бази для суспільства, правильності та справедливості під час роботи людьми та справами. Це основні структурні дані, які формують успішну та прогресивну правову структуру. Без них унеможливується структура права, як сама по собі [2].

На масовому рівні правосвідомість в основному лише відбиває вимоги соціальної реальності, а не активно впливає на неї. Інакше кажучи, питання про систему функцій цієї правової категорії має вирішуватися в максимальному наближенні до реальності. Зазначимо, що в межах наукових досліджень функціям правосвідомості як такої не приділяється достатньо уваги. Аналіз відповідної наукової літератури дозволяє зробити висновок, що немає єдності думок і щодо визначення функцій правосвідомості та критеріїв її класифікації.

Функції правової свідомості та її призначення мають бути зрозумілі з результатів діяльності її суб'єктів. Система функцій правосвідомості, якщо розглядати її у формотворчому ракурсі, аналогічна функціям будь-якої іншої форми суспільної свідомості. Однак вона має свою особисту мету, настанови й характерні засоби їх втілення в реальність. Саме тому в змістовому аспекті функціональна характеристика права і правосвідомості є повторенням того, що говориться про інші форми суспільної свідомості [3, с.2].

Тому правова культура виконує такі функції: 1) перетворюючу – постійне удосконалювання методології права; 2) упорядковуючу (регулятивну) – упорядкування відносин між людьми за допомогою нормативних регуляторів; 3) аксіологічну (ціннісну) – ціннісний вимір права і всіх елементів правової системи; 4) право виховну – подолання правового нігілізму, деформацій професійної свідомості і правового мислення; 5) правонаступну – передача правових традицій і досвіду наступним поколінням; 6) правопрогноуючу – виявлення тенденцій і розробку напрямків наступного розвитку. Згідно з «Основним принципам юридичної діяльності», розробленим ООН, юристи – це «основні представники здійснення правосуддя». Як захисникам прав своїх клієнтів і справ правосуддя в цілому, їм належить визначальна роль у функціонуванні демократичного суспільства [4].

Спираючись на вищезгадані факти, ми можемо дійти, що функції – це основні форми для розуміння правової дійсності та впливу на неї і визначають роль та соціальне значення правосвідомості. Без них неможливе регулювання та класифікування такого питання, як правова свідомість. Це один з чинників, що допомагає ієрархізувати це питання на підпункти та ясніше його зрозуміти.

Отже, розбудова та розвиток громадянського суспільства неможливий без правової культури та правосвідомості, як окремого суб'єкта та і суспільства в цілому. Саме грамотне володіння правовою етикою дає соціальну гарантію на верховенство закону та справедливості в суспільстві, а правосвідом-

мість формує не лише розвиток правової культури загалом, але і грамотного та чесного громадянина, який знає та розуміє закон, визнає його у всіх сферах життя, що спирає на розквіт суспільного блага. Правова культура – запорука прогресивного суспільства.

1. Попадинець Г.О. Правосвідомість і правова культура як чинники становлення громадянського суспільства. 2016.
2. Білозьоров С. В., Власенко В. П., Горова О. Б., Завальний А. М., Заяць Н. В. Теорія держави та права: навч. посіб. Київ. НАВС. Освіта України. 2017 с. 216 – 236.
3. Черкас. М. Є. Функції правосвідомості: поняття й система, 2007.
4. Правова культура юриста і культурний стиль його професійної поведінки. URL: <https://studfile.net/preview/5283749/page:55/>

**Барановська
Вікторія Олександрівна**
студентка юридичного факультета

Науковий керівник – к.ю.н., доц. Смолярова М.Л.

*(Національний університет
«Запорізька політехніка»)*

ОСНОВНІ НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

Одна з найважливіших складових діяльності держави у галузі соціальної політики – це регулювання та організація пенсійного забезпечення громадян України. На сьогодні правове регулювання пенсійного забезпечення здійснюється на основі указу Президента України «Основні напрями реформування пенсійного забезпечення в Україні» й наступних законів України «Про пенсійне забезпечення», «Про обов’язкове державне пенсійне страхування» і «Про недержавне пенсійне забезпечення» та інших.

Основними цілями пенсійної реформи в Україні є: реалізація конституційних прав громадян на пенсійне забезпечення в старості, у випадку інвалідності, при втраті годувальника та в інших встановлених законодавством випадках; забезпечення фінансової стабільності пенсійної системи та створення умов для стійкого розвитку пенсійного забезпечення на основі державного пенсійного страхування та бюджетного фінансування; адаптація системи пенсійного забезпечення до ринкових відносин, які розвиваються в Україні; раціоналізація та оптимізація умов представлення та розмірів пенсій; підвищення ефективності пенсійної системи шляхом удосконалення її системи управління [1].

Можна визначити як загальну адаптацію пенсійної системи до відносин, які передусім полягають у посиленні особистої відповідальності щодо розміру соціальних гарантій.

На зараз є всі напрямки руху реформування пенсійної системи й поліпшення механізму функціонування пенсійного забезпечення в Україні – послідовне запровадження страхового принципу формування коштів соціального страхування. Він полягає в тому що всі напрямки залежності між розмірами пенсій та тривалістю страхового стажу і сумою сплачених внесків за весь його період на базі персоналізованого обліку суми сплачених внесків [2, с.29].

Уся ця проблематика наділена на те, що в українському суспільстві не достатньою мірою вирішуються питання механізму регулювання у сфері пенсійного забезпечення та пенсійного захисту громадян, що призводить до низки соціальних і економічних проблем.

Требо, теж зазначити що недосконалість пенсійної реформи вимагає пошуку нових шляхів, спрямованих на її поліпшення, яке повинно проводити одночасно за двома напрямками: правовим – шляхом удосконалення системи законодавчих документів у галузі пенсійного страхування та пенсійного забезпечення.

Сьогодні вітчизняна система обов’язкового пенсійного страхування є багато функціональним органом, який працює під керівництвом Пенсійного фонду України. У сучасних умовах Пенсійний фонд України є інституцією, що здійснює формування частини фінансових ресурсів держави задля фінансування пенсійних виплат і забезпечення інвестиціями пріоритетних сфер економіки [3].

Закордонний досвід реформування системи пенсійного забезпечення дозволяє використовувати чимало корисних уроків. Однак, це механічне запозичення моделей і механізмів соціального захисту

населення, які мали позитивні результати в інших країнах, без урахування конкретних соціально-економічних, політичних, соціокультурних та соціально-психологічних особливостей небажано і неможливо. Державна політика має бути максимально зваженою, щоб непродуманими рішеннями не викликати розчарування суспільства у здійснюваних реформах [2, с.30].

Реформа вітчизняної пенсійної системи має використати, такі позитивні напрямки закордонного досвіду реформування, а саме: створення трирівневої системи, яка найкраще відповідає основній меті пенсійної реформи, а саме: забезпечення гідного рівня добробуту людей пенсійного віку та сталого економічного зростання держави; розподіл відповідальності за пенсійне забезпечення між державою, роботодавцями та працівниками; здійснювати шляхом поступового впровадження накопичувальних елементів до нової багаторівневої системи на зразок угорської; для успішного впровадження накопичувальних (добровільних чи обов'язкових) елементів слід регулярно підвищувати рівень доходів працездатного населення і на його основі поступово підвищувати вікову межу виходу на пенсію, як це зробили постсоціалістичні держави – Казахстан, Латвія та інші [4, с. 32].

Підсумовуючи треба зазначити те що, важливим напрямком державної політики стає визначення та аналіз шляхів удосконалення пенсійного забезпечення. Особливо це завдання в умовах поглиблення економічної кризи, завершення розробки та впровадження системи якісних державних соціальних стандартів і нормативів. Для цього необхідно адаптувати українські соціальні стандарти до міжнародних та європейських стандартів. Подальші дослідження повинні спрямовуватися на розробку пропозицій щодо стратегій реформування пенсійної системи України, особливо на сучасному етапі подолання кризи.

1. Про основні напрями реформування пенсійного забезпечення в Україні: Указ Президента України від 13 квітня 1998 р. № 291. *Офіційний вісник України*. 1998. № 15. Ст. 569.

2. Сирота І. М. Право пенсійного забезпечення в Україні: Курс лекцій К.: Юрінком Інтер, 1998. 264 с.

3. Про затвердження Положення про Пенсійний фонд України: постанова Кабінету Міністрів України від 23 липня 2014 р. № 280. *Офіційний вісник України*. 1998. № 60. Ст. 1652.

4. Зайчук Б.О., Зарудний О.Б., Березіна С.О., Александров В.Т., Недбаєва С.М. Закон України Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Науково-практичний коментар. Київ: НВП «АВТ», 2005. 1024 с.

Бардюк Поліна Ігорівна
студентка юридичного факультету

Науковий керівник – д.ю.н. Голобутовський Р.З.

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ НАБУТТЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ

Незважаючи на те, що власність є однією з найбільш досліджених категорій юридичної науки, актуальність її подальшого наукового аналізу зумовлена теоретичною та практичною значущістю широкого кола питань, які стосуються, зокрема, і права володіння, користування та розпорядження власністю за цивільним законодавством.

Актуальність теми зумовлена процесом побудови в Україні правової, демократичної, соціально орієнтованої держави, формуванням громадянського суспільства, основною цінністю якого є людина, захист її прав, законних інтересів та задоволення потреб, що є основним завданням усіх демократичних перетворень, що відбуваються з моменту набуття Україною незалежності. Головним завданням держави в даному випадку має бути створення режиму «найбільшого сприяння» для виявлення кожним своїх здібностей, за умови надання відповідної правової охорони. Правовою держава може вважатися саме тоді, якщо вона не лише визнала природні права людини, але й забезпечила правовий режим неухильного дотримання прав і свобод людини і громадянина.

В Конституції України всебічне забезпечення прав і свобод людини проголошено найвищою соціальною цінністю. Враховуючи те, що норми Конституції є нормами прямої дії, що дає можливість у разі порушення прав і свобод людини звернутися до суду для їх захисту та відновлення, відшкодування завданої майнової та моральної шкоди, завданням органів судової влади є дотримання

норм матеріального та процесуального права при постановленні рішень, здійсненні відповідних дій.

Досконалість і ефективність правової системи держави визначається рівнем і обсягом наукових досліджень у всіх без винятку галузях права, в тому числі й цивільного.

Крім того, важливість наукової розробки проблем на буття та припинення права власності обумовлена й процесами європейської інтеграції України, оскільки одним із основних завдань нашої держави є розвиток законодавства України у напрямі його наближення до законодавства Європейського Союзу та забезпечення високого рівня підготовки в Україні проектів законів та інших нормативно-правових актів.

Зміст права власності як суб'єктивного права особи-власника утворюють повноваження володіння, користування та розпорядження майном. В сукупності ці правомочності і складають право власності (ст. 317 ЦК України). Право власності може забезпечувати своє функціональне призначення лише за наявності у відповідних суб'єктів як власників усього комплексу правомочностей. Так, фізичні та юридичні особи можуть безпосередньо володіти, користуватися та розпоряджатися своїм майном [3, с. 206-208]. Держава, на відміну від зазначених суб'єктів, здійснювати наведені права безпосередньо не може. Тому вона їх делегує спеціально уповноваженим на це особам – суб'єктам здійснення права державної власності. Стосовно права комунальної власності, то її суб'єктами виступають територіальні громади сіл, селищ, міст, районів у місті, які можуть здійснювати володіння, користування та розпорядження майном, що є у комунальній власності, як безпосередньо, так і через уповноважені органи – ради відповідних рівнів.

Перелічені правомочності являють собою лише закріплену юридично можливість вчиняти певні дії. При цьому їх необхідно чітко відмежовувати від конкретних дій, за допомогою яких реалізуються правомочності. Саме по собі закріплення законом правомочностей власника не мало б практичної ваги, коли б не було певного правового механізму їх здійснення (реалізації). Такий правовий механізм має особливе значення для комунальної власності, функціонування якої здійснюється переважно через спеціально уповноважені органи – суб'єктами здійснення права комунальної власності. Коло цих суб'єктів у законодавстві про власність чітко не визначається (так само, як і суб'єктів здійснення права державної власності). Саме тому лише комплексний аналіз законодавства може дати відповідне уявлення про існуючі форми та способи здійснення права власності в Україні.

Отже, юридичний факт, як конкретна життєва обставина є підставою для набуття, зміни чи припинення будь-яких правовідносин, правовідносин власності, зокрема. Відносини власності є домінуючими і детермінуючими різновидами цивільних правовідносин, оскільки мають широкий суб'єктний склад (учасників), об'єкт (те, з приводу чого виникають і існують), та зміст. Останні конкретизують форму і вид власності. Здебільшого вони виникають на основі передбачених нормами об'єктивного права юридичних фактів, які і є підставами набуття права власності у конкретних осіб, та здебільшого мають суб'єктивний характер. Прикладом цього є ст. 11 ЦК України, у якій міститься перелік підстав набуття цивільних прав та обов'язків.

Дуже часто при розгляді зазначеного питання відбувається ототожнення понять „підстави” та „способи” набуття права власності. Але ще Д.І. Мейер застерігав від небезпеки змішування понять „способи” та „підстави” набуття права власності, наголошуючи на необхідності їх розмежування [4, с. 53], тому слід більш детально проаналізувати теоретичний аспект цього вельми непростого питання.

В якості корпусного уточнення слід виходити з того, що під набуттям права власності необхідно розуміти поєднання юридичних і фактичних дій, з якими закон пов'язує набуття права власності. При цьому юридичні дії та події (юридичні факти) виступають підставами набуття права власності, а фактичні дії, з якими закон пов'язує набуття права власності виступатимуть способами. Цієї вимоги слід дотримуватися і при дослідженні набуття політичними партіями права власності.

Починаючи ще з часів створення Зводу законів Юстиніана і до сьогодні, коли прийнятий ЦК України, цивілістична доктрина та практика розрізняє дві групи способів набуття права власності. Першу групу прийнято називати первісними, за якими право власності на річ виникає вперше або незалежно від волі попереднього власника. В якості таких ЦК України передбачає: виготовлення (створення) речі, переробка (специфікація) речі, привласнення, збір загальнодоступних дарів природи, набуття права власності на безгосподарне майно чи майно, від якого власник відмовився, знахідка, скарб, отримання плодів та доходів від використання приналежного майна.

Підстави набуття юридичними особами права власності визначаються в ЦК України, а також інших спеціальних законах і нормативних актах.

Так, підставами виникнення права власності є різноманітні обставини (юридичні факти), з якими норми права пов'язують встановлення правовідносин власності. Згідно з ч. 1 ст. 328 ЦК це можуть бути будь-які підстави, що не заборонені законом. Зокрема, події (смерть спадкодавця), договори

(купівля-продаж), юридичні вчинки (виявлення скарбу), цивільні стани (перебування в шлюбі), а також юридична сукупність (заповіт і смерть спадкодавця) тощо. Ці підстави нерідко іменують "способи набуття права власності" і розділяють на первинні і похідні.

Отже, право власності в об'єктивному розумінні слід розглядати як систему норм права, які регулюють та охороняють суспільні відносини щодо виникнення, набуття, припинення, захисту і належності матеріальних благ суб'єктам цивільних правовідносин, а також визначають зміст суб'єктивних повноважень суб'єкта як власника та встановлюють заборони, обтяження і обмеження щодо його здійснення. На підставі дослідження способів набуття права власності ми можемо зауважити, що поділ способів набуття права власності на первинні і похідні має велике практичне значення, оскільки від типу способу (підстави) встановлення права власності залежить характер претензій, що можуть бути заявлені до власника.

1. Конституція України від 28 червня 1996 року (зі змінами і допов.) *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.) *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356.

3. Соловійов О. М. До проблеми визначення об'єкта правовідношення власності. *Проблеми законності*. 2018. Вип. 143. С. 51-62.

4. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. / За ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. – 5-те вид., перероб. і доп. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – Т. 1. – 832 с.

Беженар Павло Сергійович

студент I курсу

Науковий керівник – к.ю.н. Іванов О.Ю.

*(Національна академія
Служби безпеки України)*

РОСІЙСЬКИЙ ЕКСПАНСІОНІЗМ НА БАЛКАНАХ (XVIII – середина XIX ст.): ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Експансіоністські прояви в зовнішній політиці Росії неможливо залишити поза увагою. Ще починаючи з XV ст. держава проводила масові заходи щодо поширення та посилення свого впливу на інші держави. Чимало європейських країн потрапили до сфер її інтересів, до складу яких, на жаль, можна віднести й Україну. Незважаючи на опір з боку місцевого населення, Москва прагнула за будь-яку ціну встановити контроль на територіях, що входили в загарбницькі плани.

Порушуючи проблему дослідження, цікавим фактом є те, що Росію завжди цікавило загарбання територій балканських держав. У випадку заволодіння ними, Москва забезпечила б собі захист у всіх аспектах зовнішньополітичних відносин з такими країнами, як Османська імперія, Франція тощо. Саме у народах Балкан росіяни вбачали союзника у боротьбі проти Туреччини. Прикладом цього є спільні дії Росії та Чорногорії проти Туреччини, однак вони були невдалими. Це похитнуло довіру чорногорців, і взагалі інших народів Балканського півострова до росіян. Через це Петро I наказав видати землі слов'янам, що перебували на військовій службі в Росії задля того, щоб повернути втрачений авторитет. [3; с. 13].

У XVII ст. можна дослідити прояви російського експансіонізму в конфесійному плані. У 1650-х рр. на територіях Московського царства перебувала велика кількість релігійних переселенців із Сербії. Проте через невеликий проміжок часу царат обмежив в'їзд представників іноземного духовенства, які не мали спеціальних царських грамот. [3; с. 13]

Згадуючи події середини XVIII ст., слід виокремити народ, який допомагав Росії у її загарбницькій політиці, а з іншого боку, також потрапив під її вплив - серби. За часів правління Єлизавети Петрівни, у 1751 р. було викликано до її величності генерал-поручника, сербського полковника Івана Хорвата для доведення його до відома про переселення частини сербського народу на територію сучасної України. [2; с. 20]. Звичайно, імператриця вбачала в цьому лише вигоду для Російської імперії, адже поселення, які планувалось там заснувати, повинні були слугувати для охорони російських кордонів від нападів Кримського ханства або Османської імперії. Прибувши на нові місця проживання, серби почали інтенсивне освоєння території, яка згодом дістала назву Нова Сербія, що являла собою

адміністративно-територіальну одиницю в Правобережній Україні другої половини XVIII ст. [1; с. 1]. Ба більше, імператорський двір надав їм широкі повноваження щодо їхнього перебування на південних українських землях. Згідно з цим, серби залучали до розбудови своїх економічних та політичних інтересів місцеве населення, тобто запорожців, які звичайно були незадоволені цим. Прикладом може слугувати побудова фортеці св. Єлизавети у 1754 р., до становлення як такої було залучено українських козаків, російських солдатів та новосербських поселенців. Проте слід зауважити, що основний вклад у створення споруди здійснили саме українці. У фортеці розташовувалося вище російське командування. [2; с. 28]. До того ж, у 1753 році був зроблений ще один експансіоністський крок, який пов'язаний із утворенням нової адміністративно-територіальної військової одиниці – Слов'яносербії (території сучасних Донецької та Луганської областей). Однак на зазначених землях могли селитися не лише серби, а й інші народи, такі як: болгари, македонці, молдавани та ін. Протягом декількох років місцеве населення змушене було терпіти гніт з боку не так самих поселенців, як окупаційної влади в особі Івана Хорвата і його прибічників. Але у 1760 р. до російського Сенату доходять відомості про зловживання сербського генерал-лейтенанта на своїй посаді, систематичне невиконання своїх обов'язків. До того ж у 1762 р. до влади приходять Катерина II, яка змінює на престолі Єлизавету Петрівну. Доля сербського керівника вирішується моментально – його вирішують звільнити з посади, а вже у 1764 р. Нова Сербія припиняє своє остаточне існування. [2; с. 40].

У кінці XVIII ст. відбувалось “національне відродження” Балкан. Перед народами стояло питання про те, з якою країною їм краще співпрацювати, аби забезпечити надійний спротив турецькій владі. У всіх навчальних закладах навчали того, що лише Росія може гарантувати самостійність та збереження мови й культури. [3; с. 14]. Уже на початку XIX ст. балканські країни стали захистом для росіян від вторгнення Наполеона. Щодо протистояння Москви з Османською імперією, то перша вдало використовувала народи Балкан для ослаблення іншої. Протягом 1806-1812 рр. Туреччина витрачала багато зусиль для придушення повстанських рухів на Балканському півострові. Проте навіть у цьому випадку Росія не наважувалась допомогти “союзникам” у боротьбі проти турків. Вказані дії розкривали всю сутність російського експансіонізму, в якому ініціатори вбачали лише вигоду та користь.

Протягом усіх війн із Оттоманською Портою і після укладення з нею мирних договорів, питання в основному стосувалися розподілу територій. Знову ж, згадуючи попередні події, балканські народи та їх землі були всього лише засобом маніпуляції у російсько-турецьких відносинах. Вже після захоплення у 1863 р. Кавказу Олександр II був упевнений в тому, що зможе остаточно підкорити народи Балканського півострова. А в 1867 р. був розроблений план російського посла у Стамбулі графа Ігнат'єва, в якому було сказано, що в Болгарії не вистачає кадрів, щоб утворити самостійну державу. Можна констатувати той факт, що це був справжній натяк на освоєння болгарських територій в майбутньому. [3; с. 17].

Інший прояв російської загарбницької політики знаходить місце у спробі возз'єднання болгар та сербів у один єдиний союз. Це була спроба інкорпорації двох народів задля керування свідомістю людей, які по суті не встигли б освоїтися через непристосованість один до одного. Результатами таких задумів стало утворення “Болгарського комітету”, який був спрямований проти російського панування. [3; с. 17].

Взагалі в переселеннях люди вбачали краще життя в майбутньому, однак варто зазначити, що навіть під час цього процесу їх спіткали важкі страждання. Під час переїзду люди потерпали від голоду, а в деяких випадках навіть хворіли, що призводило до трагічних наслідків. Внаслідок значної кількості переселенців, міста, в яких проживали колишні жителі, залишались пустими. По суті, російське самодержавство здійснювало підривну діяльність і чинило руйнівний вплив на національну свідомість і економічну самостійність країн Балканського півострова. [3; с. 18].

Росія протягом кількох століть використовує методи експансії для задоволення власних інтересів щодо забезпечення зовнішньополітичних потреб. Російська експансія (на прикладі політики на Балканах) бере початок ще з царських часів і проявляється в різних напрямках – культурному, релігійному, економічному, інформаційному та ряді інших, спрямованих пригноблення та ліквідації свідомості сусідніх слов'янських народів та переходу під контроль Росії. При цьому, для досягнення власних стратегічних цілей, не враховуються національні інтереси держав, а документи, як то маніфести, договори та інші, у яких визначається політика щодо окремих народів, прямо розходяться із проголошеним напрямком на допомогу цим народам і спрямовані на задоволення власних стратегічних цілей. Їхня мета дестабілізувати регіон та зупинити європейську інтеграцію Балкан та ще більше нав'язати там свою політику задля додаткових можливостей впливу на безпеку Заходу. Для цього Росія не намагається знайти можливості мирного співіснування народів Балкан, а тільки піддає критиці політику опонентів.

1. Панашенко В.В. НОВА СЕРБІЯ [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редактор: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2010. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Nova_Serbiia
2. Рудяков П.М. Сербські військові поселення Нова Сербія та Слов'яносербія на українських землях у XVIII ст. Проблеми всесвітньої історії. Науковий журнал №1(10). Київ 2020. URL: <http://ivinas.gov.ua/uk/component/flippingbook/book/11/1.html?page=6&Itemid=530>
3. Іванов О. Ю. Юридичне забезпечення експансії Російської імперії на Балканах (кінець XVIII – друга половина XIX ст.). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. URL: http://visnyk.law.knu.ua/images/articles/N_108_1_2019_Ivanov.pdf

Безкровна Дар'я Олегівна
курсантка Навчально-наукового інституту
контррозвідувальної діяльності

Науковий керівник – к.ю.н. Іванов О.Ю.

*(Національна академія
Служби безпеки України)*

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ДЕРЖАВ-КАНДИДАТІВ НА ВСТУП ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ТЕОРЕТИКО-ІСТОРИЧНИЙ ВИМІР

Розвиток міжнародних відносин характеризується високим рівнем взаємозалежності, що призводить до трансформації ролі державного суверенітету. Інтеграційні утворення, зокрема Європейський союз (далі ЄС), сьогодні займають провідні позиції у формуванні зовнішньої політики. Актуальність роботи полягає у тому, що у кандидатів на вступ до ЄС (зокрема України) все частіше виникає побоювання щодо делегування своїх повноважень на користь Союзу, а також обмеження державного суверенітету.

Звертаючись до історичного підґрунтя, слід зауважити, що існує низка історичних факторів, які вплинули на загальноєвропейську єдність. До таких відносять політику, релігію та ідеологію. Вважаємо, що теперішні уявлення про сутність та роль державного суверенітету відрізняються від тих, що були зазначені у Вестфальському трактаті від 1648 року. Поняття суверенітету зберігається у Хартії ООН, де в статті про суверенітет визначено дії, які заборонено застосовувати проти «політичної незалежності і територіальної цілісності» держав. У сучасному світі усі параметри державного суверенітету певною мірою змінилися.

В післявоєнний період обмежень суверенітету зазнали переможені країни, а у подальшому – країни «соціалістичного табору». Виникла необхідність сформувати організації з метою відбудови країн, а також подальшого розвитку світової економіки та політики. Дослідники вважають, що період першого десятиліття після Другої світової війни (1939-1945) є найбільш продуктивним етапом (з погляду на появу нових європейських утворень Під час формування різних за призначенням організацій, держави натрапляли на ряд проблем щодо повноцінного розуміння політичної, економічної, правової та соціальної природи союзу. ЄС не став винятком.

З початку створення Європейського Співтовариства було встановлено завдання, що означало поступове розширення не лише сфер діяльності та впливу, але й залучення до Союзу нових учасників.

Відповідно до «Копенгагенських критеріїв» вступ до ЄС відбувається за умов, якщо асоційована держава стане спроможною взяти на себе зобов'язання, що випливають із членства і відповідають вимогам у всіх сферах співпраці (економічній, політичній тощо). Внаслідок цього, у кандидатів на вступ виникає думка, щодо обмеження суверенітету їхньої держави.

Політика ЄС має адаптивну систему у прийнятті рішень, яка об'єднує суверенітети держав-членів, що, в свою чергу, дозволяє їм контролювати процеси обмеження їх законних прав. У такій системі право вето доповнюється системою «участі або неучасті за бажанням» (у євроні, Шенгенській угоді, Хартії фундаментальних прав тощо), та системою голосування кваліфікованою більшістю. Незалежно від рівня економічного розвитку, розмірів, кількості населення, країна-член має повне

право впливати на рішення всередині ЄС, а також отримувати, у разі необхідності, безпекові гарантії. Важливим є те, що за таких умов країни-члени ЄС юридично залишаються суверенними державами, які добровільно, за власним вибором «об'єднали свої суверенітети для того, щоб збільшити свою потужність та вплив у світі, якого жодна з країн-членів не могла б досягти наодинці» [1].

Можемо говорити про реалізацію такого поняття, як «спільний суверенітет». Він заснований на трьох основних принципах. Вони включають в себе: лояльне співробітництво, субсидіарність та пропорційність. Але особливістю ЄС є те, що держави-кандидати добровільно погоджуються на колективне використання в його межах переважної більшості суверенних прав. Через добровільне обмеження суверенітету і колективну реалізацію на рівні Союзу делегованих йому суверенних прав відкриваються нові можливості для ефективної співпраці, а також це надає широке коло повноважень у законодавчій та судовій сферах, що є важливим аспектом в функціонуванні держави.

На практиці об'єднання суверенітетів означає, що держави-члени делегують частину своїх повноважень щодо прийняття рішень створеним ними спільним інститутам для того, щоб рішення за конкретними питаннями демократично приймалися на загальноєвропейському рівні. [2, с. 297].

З іншого боку виникає поняття «розмивання» суверенітету держав, вказуючи на факт неможливості держави здійснювати ряд дій в політиці (як в внутрішній, так і у зовнішній). Наприклад: заборона на довільне обмеження загальноновизнаних природних прав і свобод людини та громадянина (пряме протиставлення системи суверенних держав і принципу верховенства прав і свобод людини та громадянина); верховенство норм міжнародного права щодо норм національного законодавства; обмеження повноважень держави у сфері розпорядження природними ресурсами тощо. [3, с. 320].

Отже, ми дійшли до висновків, що у сучасному європейському конституціоналізмі не можемо говорити про розподіл або відмову держав від своїх суверенних прав, адже:

- країни-члени ЄС юридично залишаються суверенними державами, які добровільно, за власним вибором вступили в ЄС з метою збільшення своєї потужності та впливу у світі;
- органи співробітництва між державами та ЄС приймають лише рекомендаційні рішення, що за своєю суттю є політичними домовленостями. При цьому у держави-кандидата є чотири альтернативних варіанта поведінки: а) повністю впровадити рекомендацію, яку надає ЄС та вжити відповідних заходів; б) здійснити часткове впровадження; в) зберегти статус «кво»; г) вдосконалити чинне законодавство;
- у разі невиконання рекомендаційних рішень країною-кандидатом – юридична відповідальність не з'являється, такі дії лише перешкоджають інтеграції країн.

1. Яворська Г.М. Проблема обмеження державного суверенітету в умовах інтеграції України до ЄС. Аналітична записка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/376/>

2. Ковтун В. І. Окремі питання державного суверенітету в аспекті посилення інтеграційних і глобалізаційних процесів [Електронний ресурс] / В. І. Ковтун // Форум права. – 2013. – № 3. – С. 295–305.

3. Weiler J. H. H. The Constitution of Europe: «Do the New Clothes Have an Emperor?» and Other Essays on European Integration / J. H. H. Weiler. – Cambridge : Cambridge University Press, 1999. – 356 p.

Бондаренко Анастасія Ігорівна
студентка юридичного факультету

Науковий керівник – к.ю.н., доц. Рибалкін А.О.

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ КАРАНТИННИХ ОБМЕЖЕНЬ

Захист життя і здоров'я, честі та гідності людини і громадянина є пріоритетним завданням Українського суспільства і держави. Однак із поширенням на території нашої держави гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, з метою запобігання подальшого розповсюдження хвороби, було встановлено обмеження деяких прав і свобод людини і громадянина, які мають тимчасовий характер. Однак, через достатньо низький рівень правової свідомості та правової культури більшості населення, карантинні обмеження систематично порушувались, що

привело до запровадження адміністративної відповідальності за порушення умов карантину.

Спеціальні комплексні дослідження, присвячені сучасним проблемам встановлення відповідальності за порушення карантину та санітарних правил і норм щодо запобігання поширенню коронавірусної інфекції нині відсутні, хоча існує певна кількість учених, які досліджували різноманітні аспекти адміністративної відповідальності, пов'язані з її регулюванням в галузі охорони здоров'я населення: З. Гладун, О. Доценко, Ю. Левенець, М. Співак та ін.

Перш за все, варто зазначити, що 30 січня 2020 року Всесвітня організація охорони здоров'я оголосила спалах COVID-19 – надзвичайною ситуацією у сфері охорони здоров'я, що має міжнародне значення, а 11 березня – пандемією. У зв'язку з цим, уряди більшості демократичних, правових та соціальних держав запровадили низку обмежень прав і свобод громадян для ліквідації захворювання.

Для визначення впливу пандемії та запроваджених на її основі карантинних обмежень, необхідно надати визначення поняття «карантин». Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» карантин це – адміністративні та медико-санітарні заходи, що застосовуються для запобігання поширенню особливо небезпечних інфекційних хвороб. Порядок встановлення карантинних обмежень закріплений ст. 29 вище згаданого закону [5] та ст. 40 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» [3].

Законом України від 17.03.2020 р. № 530-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» запроваджено посилення відповідальності за порушення карантину. Зокрема, Кодекс України про адміністративні правопорушення доповнено статтею 44-3 «Порушення правил щодо карантину людей», викладено в новій редакції ст. 325 Кримінального кодексу України, що передбачає відповідальність за порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним хворобам та масовим отруєнням.

Так, в Україні передбачена адміністративна відповідальність за порушення умов карантину, який вплине на пішоходів і автомобілістів, оскільки крім фінансового штрафу, автомобіль передбачається затримати і помістити на стоянку. З юридичної точки зору це рішення влади видається проблематичним, оскільки такі дії можливі тільки в умовах надзвичайного стану і оголошеного карантину, а не невизначеного «режиму підвищеної готовності» з юридичної точки зору. У контексті боротьби з епідемією особистий транспорт все ще посідає перше місце за рівнем безпеки на відміну від громадських, включаючи таксі та обмін автомобілями. Варто зауважити, що адміністративна відповідальність за порушення умов карантину є доволі суворою. Згідно зі ст. 44-3 КУпАП за порушення правил щодо карантину людей, санітарно-гігієнічних, санітарно-протиепідемічних правил і норм, передбачених Законом України «Про захист населення від інфекційних хвороб», іншими актами законодавства, а також рішень органів місцевого самоврядування з питань боротьби з інфекційними хворобами передбачено відповідальність у формі штрафу для громадян від однієї до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і для посадових осіб – від двох до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [1]. Суворість норми виявляється у розмірі штрафів, визначених санкцією статті, оскільки вони є більшими, ніж потенційні розміри штрафів за відповідні кримінальні правопорушення.

До того ж, Законом України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 6 листопада 2020 року № 1000-IX статтю 44-3 КУпАП доповнено частиною другою, відповідно до якої перебування в громадських будинках, спорудах, громадському транспорті під час дії карантину без вдягнутих засобів індивідуального захисту, зокрема респіраторів або захисних масок, що закривають ніс та рот, у тому числі виготовлених самостійно, – тягне за собою накладення штрафу від десяти до п'ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [2].

Слід зазначити також, що п. 10 постанови Кабінету Міністрів України від 22 липня 2020 року № 641 «Про встановлення карантину та запровадження посилених протиепідемічних заходів на території із значним поширенням гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» встановлено заборони, порушення яких призводить до притягнення до відповідальності за ст. 44-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Зокрема, на території України на період дії карантину забороняється: перебування в громадських будинках і спорудах, громадському транспорті без вдягнутих засобів індивідуального захисту, зокрема респіраторів або захисних масок, що закривають ніс та рот, у тому числі виготовлених самостійно; перебування на вулицях без документів, що посвідчують особу, підтверджують громадянство чи її спеціальний статус, без посвідчення про взяття на облік бездомної особи, довідки про звернення за захистом в Україні; самовільно залишати місця самоізоляції, обсервації та інше [4]. Зважаючи на те, що норма не є вичерпною, погір-

шення епідеміологічної ситуації у державі може мати наслідком розширення меж відповідальності на умов її настання.

Отже, важливість дотримання карантинних заходів в умовах поширення на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19 є обумовленою. Всі міри та заборони українського уряду вводяться з метою зниження рівня захворюваності, проте цього недостатньо. Кожна особа повинна усвідомлювати, до чого може привести недотримання карантинних обмежень. Україна зможе подолати цю хворобу, якщо кожний громадянин розпочне з себе. Це перший й найважливіший крок на шляху розв'язання проблеми COVID-19. Виникає необхідність побудови якісної та ефективної системи інформування громадян щодо правил дотримання карантинних заходів, наслідків недотримання цих правил та забезпечення належних пілг та допомоги для громадян, які через фінансову потреби не мають можливості дотримуватись встановлених вимог.

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Відомості Верховної Ради Української РСР. 1984. Додаток до № 51. Ст.1122.]

2. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 6 листопада 2020 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 1000-IX

3. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення : Закон України від 24 лютого 1994 року № 4004-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4004-12>

4. Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричненої коронавірусом SARS-CoV-2: постанова Кабінету Міністрів України від 11.03. 2020 р. № 211. *Урядовий кур'єр*. 2020. № 47

5. Про захист населення від інфекційних хвороб : Закон України від 06 квітня 2000 року № 1645-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14>.

Бударсва Інна Вадимівна

студентка факультету
соціально-психологічної освіти та управління

Науковий керівник – к.ю.н., доц. Талдикін О.В.

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

АНАРХІЗМ ЯК ПОЛІТИЧНА ІДЕОЛОГІЯ В УКРАЇНІ

Демократичний шлях розвитку України надзвичайно актуалізує проблему розбудови громадянського суспільства в нашій державі. Проте труднощі, які виникли в ході цього процесу, змусили дослідників активно зайнятися пошуками ідеологічної складової даної проблематики.

Протягом останніх десятиліть простежується тенденція, що робить наголос, окрім шляху до побудови національної української держави, заснованої на ліберально-демократичних принципах, наше суспільство не має жодних альтернатив розвитку. Це призводить до того, що всі ідеї, які не несуть у собі «державницьких» та «національно-орієнтованих» концепцій, мимоволі стають виключеними з наукового обігу. Особливо гостро постає в дослідженні історії політичної думки. Так, одним із малодосліджених напрямків стала ідеологія українського анархізму.

Дійсно, ідеологія анархізму в Україні у вітчизняній науковій літературі висвітлена недостатньо. Винятком можуть бути історичні дослідження М. Боровика та А. Шеншубіна та деяких інших науковців[1, 2]. Проте всі вони більшою мірою досліджують анархізм як політичний рух і меншою аналізують його ідейні основи. Співвідношення ж ідей анархізму з проблемами сучасності, взагалі займає опосередковане місце в їхніх дослідженнях. Щоправда, можна згадати роботи Д. Архирейського, В. Чопа, які певним чином торкаються ідейних основ анархістського руху на Україні [3; с.34-46, 4]. Але все одно більшість цих досліджень виконано істориками, вітчизняні політологи менш уваги приділяють означеній ідеології.

Анархізм – політична ідеологія, що ґрунтується на людській свободі та заперечує примусове управління. Має багато варіацій, зокрема: *Анархо-капіталізм, Анархо-колективізм, Анархо-комунізм, Анархо-натуризм, Анархо-паціфізм, Анархо-примітивізм, Анархо-синдикалізм, Анархо-фемінізм* та інші [5; с.76-77].

Виникає потреба: по-перше, зрозуміти, чи обґрунтована недостатня увага дослідників політичної думки України до проблеми українського анархізму; по-друге, з'ясувати, які ідейні положення анархізму можуть бути корисними при дослідженні проблем сучасного українського суспільства.

Перше питання, полягає в тому, що розвиток ідеології анархізму в Україні фрагментарно подається в навчальній літературі з історії української політичної думки. І це незважаючи на те, що вищезгадані історичні дослідження підтверджують той факт, що анархізм (особливо махновський рух у період 1919-1920-х років) був впливовою політичною силою на території України зі своїм ідейним підґрунтям. Як стверджує В. Зотов, історія політичної думки частиною політичної історії, «але це особлива, відносно самостійна частина, пов'язана з розумовою діяльністю людей, з їх свідомістю і пізнанням світу і самих себе» [6; с.16–23].

Аналіз наукових робіт з політичної думки України, можна дійти висновку, що даний напрямок вітчизняної політичної науки досліджує більшою мірою становлення та розвиток ідеї української державності, а ніж усю сукупність політико-правових ідей та концепцій минулих епох, не прагнучи відобразити в історії ідей історію України в цілому.

Відсутність згадок про анархістські ідеї певним чином підтверджує цей висновок, хоча немає жодних труднощів, аби доказати, що анархізм (хоча й не пропагує ідею української державності) рівноправною частиною української політичної думки, як і інші ідейно-політичні концепції. Зокрема, це можна зробити на прикладі махновського руху. Для цього потрібно лише довести наступне:

1. Махновський рух діяв на території України, або був українським за своєю суттю.
2. Ідейною базою руху були не лише праці російських анархістів М. Бакуніна, П. Кроткіна, Л. Толстого, а також самобутня політична спадщина.
3. Махновський рух діяв на території України і був українським за своєю суттю.
4. Махновський рух мав власних ідеологів, які залишили після себе цікаві доробки з проблем облаштування анархістського суспільного ладу в Україні, зокрема: Н. Махна, П. Аршинова, В. Воліна та інших.
5. Найбільш повно доктрина українського анархізму відображена у «Проекті Декларації революційної Повстанської армії України»[7] та в «Організаційній платформі Всезагального союзу анархістів»[8].

Таким чином, обґрунтувавши позицію, що анархістська ідеологія невід'ємною складовою української політичної думки, можна вважати певні ідейні положення анархізму, як такі, що можуть бути корисними при дослідженні проблем сучасного українського суспільства.

Зародження анархізму як світогляду частини суспільства в нашій країні пов'язане з виникненням і поширенням духоборчества (друга половина XVIII ст., східні й південно-східні регіони України). Саме духоборці першими приходять до думки, що сили індивіда найбільш досконало розвиваються в умовах повної свободи, і отже, суспільство повинно утримуватися від будь-якого втручання в автономію індивідумів. У діяльності секти духоборців уперше проявилися риси анархічного характеру, які несли в собі протест проти самодержавства, суспільного гніту й утверджували думку про необхідність організаційного об'єднання.

Духоборчество охопило східні й південно-східні регіони України, а потім проникло в Росію. В основу вчення духоборів покладено думку про те, що в душі людини перебуває сам Бог, й він і тільки він направляє людину своїм словом. Усі люди від народження рівні між собою. Держава гальмом у розвитку людини, бо сприяє поділу суспільства на бідних і багатих. Влада, вважали духобори, потрібна лише для приоркання злочинців. Організаційну і регулюючу роль покликана здійснювати духоборська община.

Вивчаючи всі рівні й форми життя духоборів, учені відзначають значні господарські успіхи общини. Багато дореволюційних істориків, економістів звертали увагу на «економічне диво», яке стало реальним чинником діяльності духоборів. Утім, офіційна влада ставилася до духоборів негативно і переслідувала їх, тому духобори змушені були емігрувати, але їхня ідеологія певною мірою заклала основи для майбутнього поширення анархічних ідей у цьому регіоні.

У XIX ст. анархізм в Україні перебував під великим впливом головних ідеологів світового анархізму. Дуже популярними в середовищі інтелігенції стали ідеї П.-Ж. Прудона, В. Годвіна й особливо М. Бакуніна. Праці теоретиків анархізму починають вивчатися в народницьких гуртках різних напрямків.

Після революції 1917 р. анархістські організації швидко відновили свою діяльність. Найбільшою активністю з-поміж них виділялася група анархістів-комуністів, очолювана Н. Махно. Одним із ідеологів махновського руху був П. Аршинов. Результатом спільної праці Н. Махно та П.

Аршинова стали згадувані «Проект Декларації Революційної Повстанської армії України» (1919 р.) та «Організаційна платформа Всезагального союзу анархістів» (1926 р.).

У цих працях основну увагу приділено опису ідеального суспільного ладу, визначаються механізми організації суспільного співжиття. Показовим те, що творці «Проекту...» розмежовують «радянську владу» і «політичну владу». Ради, утворені на добровільних засадах, не можуть бути політичними інституціями, які диктують свою волю населенню, «вони лише дорадчовиконавчими органами, які регулюють живу господарську діяльність на місцях». Ідеальним суспільним ладом для авторів був анархічний комунізм, який «допускає, що єдиним творцем усіх суспільних цінностей праця», а його економічно і соціальною базою «побудова органів народного господарства на основі рівності самоврядування трудових класів».

Не варто забувати і про те, що П. Аршинов та Н. Махно вперше серед теоретиків та практиків Анархізму розробили концепцію ідеального суспільного ладу, ґрунтуючись не тільки на власних уявленнях, а й на досвіді реальній спробі втілити в життя основні принципи анархічного комунізму. В результаті, аналізуючи свої перемоги та невдачі в процесі розбудови анархістського способу організації життя суспільства, вони приділили велику увагу захисту здобутків рволюційних перетворень від реакційних, вважаючи цю проблему корінною.

Таким чином, по-перше, в ідеях анархізму детально описується організація співжиття общини (в усіх її сферах – політичній, економічній, соціальній), що в існуючому нині характері речей відповідає організації місцевого самоврядування.

По-друге, оскільки анархізм виступає проти державної організації суспільства, яка має примусовий, насильницький характер, і абсолютизує поняття свободи (перш за все, свободи особистості), його теоретики при розробці певної моделі суспільного ладу приділяють велику увагу необхідності внутрішньої перебудови особистості, необхідності подолати несвідомість, байдужість народних мас до вирішення власної долі, до покращення свого життя за рахунок власних сил, самостійно, не сподіваючись на допомогу влади – все це зараз називається не інакше, як «розбудова громадянського суспільства» (надзвичайно болюча проблема для сучасного українського суспільства).

Отже, вищезазначене свідчить, що сучасні дослідники певним чином недооцінили деякі аспекти анархічної ідеології. Тому необхідно більш детально розглянути погляди теоретиків анархізму в контексті реформування та ефективного функціонування місцевого самоврядування, а також в контексті розбудови громадянського суспільства.

1. Боровик М. Анархістський рух в Україні (1917-1921 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 /М. Боровик. Київ., 2017. 19 с.
2. Шубин А. Анархия – мать порядка. Между красными и белыми / А. Шубин. Москва., 2005.
3. Архирейський Д.В.Махновці в Катеринославі: хронологія присутності. *Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження*, 2015. С. 34-46.
4. Чоп В. М. Махновський рух в Україні 1917-1921 рр.: проблеми ідеології, суспільного та військового устрою : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 : захищена 04.01.02 / Володимир Миколайович Чоп ; Запорізький держ. ун-т. Запоріжжя, 2002. 289 с.
5. Талдикін О. В. Теорія влади. Структурно-логічні схеми і таблиці: Навч. посібник / О. В. Талдикін. Дніпро. Дніпропр. держ. універ. внутр. справ, 2020. 164 с.
6. Зотов В. Д. Десять тезисов изучения истории политической и правовой мысли / В. Д. Зотов // Вестник Российского университета дружбы народов. – Серия : Политология. – 2015. – № 1. – С. 16–23.
7. Проект Декларации Революционной повстанческой армии Украины URL: <https://akrateia.info/proekt-deklaratsii-revoliutsionnoi-povstancheskoi-armii-ukrainy/> Дата звернення: 27.01.2020.
8. Аршинов П., Махно Н. Организационная платформа Всеобщего союза анархистов. URL: <https://avtonom.org/old/lib/theory/makhno/platform.html>. Дата обращения: 27.01.2020.

Возна Дар'я Вікторівна
студентка юридичного факультету

Науковий керівник – к.ю.н., доц. Орлова О.О.

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

АДАПТАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА ПРО СУДОУСТРІЙ І СТАТУС СУДДІВ ДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ

Актуальним питанням з огляду на євроінтеграцію України, постає реформування судової системи, зокрема, законодавства про судоустрій та статус суддів з урахуванням рекомендації Європейського Союзу. Функціонування судової системи України потребує вдосконалення, в частині відбору кандидатур на посади суддів та забезпечення ефективного відновлення порушених прав осіб, які звертаються до суду.

Питання, пов'язанні зі становленням та розвитком судової системи, досліджували такі науковці: В. Бігун, В. Барабаш, А. Борко, Т. Дрягіна, Р. Ігонін, С. Ківалов, В. Коваль, М. Козюбра, В. Маляренко, І. Марочкін, М. Мельник, В. Семків, Ю. Фрицький та інші.

Приведення національного законодавства про судоустрій і статус суддів у відповідність із міжнародними стандартами є комплексним процесом, який має на меті не лише імплементувати у національне законодавство декларативні положення міжнародних нормативно-правових актів щодо функціонування демократичної незалежної справедливої судової влади в Україні, а й розв'язати цілий комплекс актуальних питань правосуддя.

Як зазначає, В.В. Семків, важливим для гармонізації національного законодавства про судоустрій і статус суддів із міжнародними стандартами в межах застосування практики Європейського суду з прав людини має закріпленій на національному рівні підхід щодо необхідності перевірки чинних законів і підзаконних актів на їх відповідність Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практиці ЄСПЛ. Окрім того, національним законодавством передбачено здійснення юридичної експертизи законопроектів та проектів підзаконних нормативних актів на предмет їх відповідності Конвенції, водночас, поза увагою є практика ЄСПЛ [1].

Центральне місце у реалізації правозастосування належить судді. Професійність судді, його моральні якості можуть сприяти підвищенню його авторитету як органу судової влади, так і підкріпленні задекларовані принципи законності, об'єктивності, справедливості та неупередженості.

За практикою ЄСПЛ для того, щоб національне законодавство відповідало вимогам Конвенції, воно має гарантувати засіб юридичного захисту від свавільного втручання органів державної влади у права, гарантовані Конвенцією у питаннях, які стосуються основоположних прав, надання дискреції органам виконавчої влади через необмежені повноваження було б несумісним з принципом верховенства права.

Європейський суд з прав людини завжди виступав гарантом захисту прав українських громадян. Рішення ЄСПЛ відігравали і відіграють важливу роль у процесі реформування судової системи в Україні. Практика показує, що рішення, винесені цим Судом допомагають людині довести свою правоту на найвищому рівні, коли були порушені передбаченою Конвенцією та протоколами до неї права та свободи громадянина і отримати за це відповідну компенсацію.

Відповідно до преамбули ратифікованої Україною Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [3], Україна взяла на себе зобов'язання забезпечувати поступову адаптацію законодавства України до *acquis* ЄС відповідно до напрямів, визначених у цій Угоді, та забезпечувати ефективне її виконання. Згідно з текстом вказаної Угоди, Європейський Союз погодився підтримувати зусилля України стосовно завершення її переходу до діючої ринкової економіки, у тому числі шляхом поступової адаптації її законодавства до *acquis* ЄС. Сторони Угоди наголосили на важливості адаптації чинного законодавства України до законодавства Європейського Союзу.

Проблематика дотримання вимог законодавства Європейського Союзу не є чимось новим для України. Оскільки ще Законом України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18 березня 2004 року N 1629-IV було затверджено Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу [2], задля адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, що прого-

лошено пріоритетним напрямом української зовнішньої політики та спрямоване на приведення у відповідність правової системи України до *acquis communautaire*. У Програмі йдеться про те, що адаптація законодавства України до законодавства ЄС є пріоритетною складовою процесу інтеграції України до Європейського Союзу, що в свою чергу є пріоритетним напрямом української зовнішньої політики.

Отже, для вдосконалення судової системи України, ефективного відновлення та захисту порушених прав громадян, важливо якісно реалізувати застосування судами України практики Європейського суду з прав людини при ухваленні рішень, а також європейська інтеграція України повинна передбачати сприйняття та застосування на рівні реформаційних змін системи судоустрою прецедентної практики Суду ЄС з метою становлення України як правової держави з високим рівнем захисту у ній прав та свобод людини і громадянина та формування якісно іншого розуміння та застосування права.

1. Семків В.В. Адаптація законодавства про судоустрій і статус суддів до європейських стандартів на основі аналізу застосування практики ЄСПЛ. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*: збірник наукових статей. 2017. Вип. 45. С. 130 - 142.

2. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18 березня 2004 року N 1629-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2004, № 29, ст.367. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text>

3. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16 вересня 2014 року № 1678-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. №40.

Григорян Аріанна Мгерівна
студентка юридичного факультету

Науковий керівник – к.ю.н., доц. Ярошевська Т.В.

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ДОКАЗУВАННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Доказування – це основний спосіб пізнання фактичних обставин справи, підтвердження вимог та заперечень сторін та інших обставин, важливих для правильного вирішення справи.

Актуальність теми обумовлена тим, що судові докази, як важлива складова правосуддя, відіграють провідну роль в системі цивільного процесуального права. Належна характеристика їх правової природи, змісту та взаємодії один з одним продемонструє їх функціональну спрямованість і визначить роль суб'єктів доказування в доказовому процесі. Оскільки ці правила регулюють порядок встановлення обставин цивільної справи, їх ігнорування призведе до неправильних висновків суду щодо встановлення юридичного факту, що, в свою чергу, призведе до неправильного вирішення цивільної справи. Тому знання загальних правил процесу докази важливо не тільки з теоретичної, але і з практичної точки зору.

Цивільне процесуальне доказування – це розумова та процесуальна діяльність суду й інших учасників цивільного процесу, що спрямована на встановлення істини у конкретній справі і вирішення спору між сторонами [1, с. 133]. Доказова діяльність кожного з суб'єктів має свою специфіку, яка залежить від характеру їх зацікавленості у вирішенні справи, цілей участі в процесі і виконуваних процесуальних функцій, процесуального стану.

Перш за все, слід зазначити, що докази мають чітку правову регламентацію, яка проявляється в поєднанні процесуальних і матеріальних джерел. Процесуальне право встановлює загальні положення про докази і порядок їх доведення: визначає права і обов'язки учасників доказування, встановлює вимоги до доказів, визначає послідовність і зміст процесуальних дій. Зокрема, в доказовій діяльності відтворюються положення принципів цивільного процесуального права: рівність осіб, що беруть участь у справі, перед законом і судом (ст. 6 ЦПК), змагальність сторін (ст. 12 ЦПК), диспозитивність цивільного судочинства (ст. 13 ЦПК), мова цивільного судочинства (стаття 9 ЦПК), інші принципи цивільного процесуального права. Також суду надається можливість у виняткових випадках збирати

докази за власною ініціативою (ч. 7 ст. 81 ЦПК), зокрема:

1) право суду збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи у випадках, коли це необхідно для захисту малолітніх чи неповнолітніх осіб або осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена (ч. 2 ст. 13 ЦПК);

2) право суду витребувати з власної ініціативи докази, коли він має сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів (ч. 7 ст. 81 ЦПК) [2].

Нормативне врегулювання як обов'язкова ознака судових доказів не викликає дискусій в юриспруденції, проте при визначенні поняття докази цей аспект враховується не всіма науковцями.

На сьогодні актуальною завжди залишається дискусія щодо розуміння подання доказів як права або обов'язку сторін. Окремі науковці вказують на те, що доказування для сторін виступає одночасно правом та обов'язком [3, с. 56-57].

Так, В. П. Феннич пише, що про доказування можна говорити як про право, і як про обов'язок. Право доказування – це можливість надання доказів, участі в їх дослідженні, попередній оцінці, що гарантована сукупністю процесуальних норм й особисто реалізується самими зацікавленими особами й у відповідності зі своїми процесуальними інтересами та вибором міри поведінки. Право реалізується з волі самих уповноважених осіб. Обов'язок доказування, на відміну від права, полягає в необхідності здійснення комплексу дій з доказування, який визначається не вибором або за розсудом суб'єкта доказування, а можливістю настання несприятливих наслідків у разі їх невиконання або іншими мірами впливу, наприклад, відмовою суду визнати існуючим факт, який підтверджує сторона, у випадку невиконання обов'язку з його доказування [4, с. 99].

С. С. Бичкова, аналізуючи закріпленій у ч. 2 ст. 27 ЦПК України обов'язок осіб, які беруть участь у справі, подавати докази, вважає, що тут мова йде про право, а не обов'язок доказування, оскільки даний обов'язок стосується не факту, а часу подання доказів [5, с. 87].

Отже, виходячи з вищенаведеного, можна дійти висновку, що розуміння подання доказів як права або обов'язку сторін є спірним питанням між науковцями.

Ключовим атрибутом процесу доказування є засоби доказування, які визначені в п. 2 ст. 76 ЦПК України, це: 1) письмові, речові та електронні докази; 2) висновки експертів; 3) показання свідків [2].

Слід зазначити, що ЦПК України значно розширює критерії, яким повинні відповідати докази. Ними є: а) належність доказів (докази повинні містити інформацію щодо предмета доказування); б) допустимість доказів (суд не бере до уваги докази, що одержані з порушенням порядку, встановленого законом); в) достовірність доказів (докази, на підставі яких можна встановити дійсні обставини справи); г) достатність доказів (докази, які у своїй сукупності дають змогу дійти висновку про наявність або відсутність обставин справи, які входять до предмета доказування) [2].

Згідно із ст. 93 ЦПК України надається можливість учаснику справи поставити в першій заяві за сутністю справи, що ним подається до суду, не більше десяти запитань іншому учаснику справи про обставини, що мають значення для справи, в письмовій формі. Таке право є досить позитивною тенденцією, оскільки надає можливість проаналізувати докази протилежної сторони, здійснити зіставлення власної позиції з позицією протилежної сторони, нерідко після пізнання доказового масиву проце суального суперника друга сторона коректує власну позицію, готує додаткові обґрунтування й аргументи. Повнота судового пізнання у справі, з одного боку, дозволяє залучити необхідні докази, з іншого – виключити зайві, а суд у процесі пізнання з усіх доказів, наданих особами, які беруть участь у справі, відбирає для подальшого дослідження та обґрунтування мотивів рішення тільки ті, які мають зв'язок з фактами.

Дослідження дозволяє зробити наступні висновки про зміст поняття доказування в цивільному судочинстві: доказування - це вид судового пізнання, що поєднує розумову і практичну (процесуальну) діяльність його суб'єктів і спрямований на досягнення висновків суду у відповідність з фактами справи в їх юридичному сенсі, що здійснюються за допомогою доказів у встановленій законом процесуальній формі.

1. Васильєв С. В. Цивільний процес : підручник. Київ: Алерта. 2019. Ст. 506.

2. Цивільний процесуальний кодекс України : від 18.03.2004 № 1618-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40–41. Ст. 492.

3. Треушников М. К. Судебные доказательства. Москва : ОАО «Изд. дом «Городец». 2004. 272 с.

4. Феннич В. П. Цивільний процес. Конспект лекцій : навчальний посібник. Ужгород : Вид-во Закарпатського держ. ун-ту. 2005. Ст.130.

5. Бичкова С. С. Цивільний процесуальний статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження. Київ. 2011. 420 с.

Дуда Маргарита Юріївна
студентка факультету
соціально-психологічної
освіти та управління

Науковий керівник – к.ю.н., доц. Талдикін О.В.

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

КРИПТОКРАТІЯ

Проблема існування прихованої влади є недостатньо дослідженою не вважаючи те, що такий вид влади тримає свою популярність ще з давніх часів.

Сутність поняття влади відображають слова Шляхтун П.: «Влада є складним за сутністю й багатоманітним за формами вияву явищем суспільного життя. Існує багато різних концепцій і визначень цього поняття. За вихідне й найпростіше можна взяти визначення влади як вплив однієї частини суспільства (індивіда, групи, організації тощо) на поведінку іншої у бажаному для себе напрямі. Уже з такого елементарного визначення видно, що влада є відношенням, отже, передбачає наявність двох сторін. Будь-яке відношення є взаємодією його сторін. Основною особливістю владного відношення є переважний, визначальний вплив однієї його сторони на іншу. Тому сторону з переважним впливом доцільно називати суб'єктом, а сторону, яка цього впливу зазнає, — об'єктом владного відношення. Суб'єктами влади можуть бути індивіди, соціальні групи, організації тощо. Очевидно, що влада не є властивістю не тільки об'єкта, а й суб'єкта. Вона виступає саме як відношення між ними і не існує як без суб'єкта, так і без об'єкта» [1].

Взагалі «Влада, володіння — це одно корінні слова, що співпадають за суттю, а це означає, що владу, як і майно, можна втрачати, передавати, одержувати і ділити. Разом з тим, влада може розглядатися і як функція, і в цьому випадку вона вже не може бути монополізована однією особою. Більше того, функція починає підноситися над людьми, робить їх заложниками структурних відносин, які зумовлюються навичками і традиціями політичної взаємодії. Влада ніби відчужується, стає "личиною", і особистість в цьому випадку просто грає певну роль»[2].

Існує багато видів влади. Залежно від засобів здійснення владу поділяють на політичну, сімейну, економічну, соціальну, духовно-інформаційну тощо. Однак, приховану владу більш доречно розглядати передусім в політичній площині.

За Рудичем Ф., «Політична влада – це здатність і можливість однієї особи, групи людей здійснювати визначальний вплив на політичну діяльність і поведінку громадян та їхніх об'єднань за допомогою різноманітних засобів: волі, авторитету, права, насильства. Суть політичної влади визначають її функції: формування політичної системи суспільства; управління справами суспільства й держави; створення відповідного типу правління, режиму й, зрештою, державно-політичного устрою суспільства. Важливим компонентом політичної влади є культура влади — форма соціальних відносин, які полягають у обмеженні примусу й переході до застосування в управлінні авторитету та традицій. Культура влади ґрунтується на законі й авторитеті у громадян, на правовій ідеї» [3].

Політична влада може мати як публічний так і прихований механізм реалізації впливу на суспільство чи інше джерело. На мою думку, криптократія надає повне співвідношення влади з прихованою формою впливу.

«Криптократія (гр. *kryptos* – «таємний, прихований») – форма неконвенційної тіньової політичної влади, що своєю діяльністю спростовує працездатність офіційної державної влади. Друге значення криптократії – тіньовий уряд як явище, згідно з яким влада фактично належить групі осіб, що не афішує свою справжню роль у суспільстві та здійснює управління таємно.

Разом з тим, потрібно зазначити, що прихований характер політичної влади слабо залежить від домінування тієї, або іншої політичної ідеології в суспільстві. Криптократія визначає не ідеологічну основу політичної сили, а сукупність методів, способів та шляхів реалізації влади латентними прихованими суб'єктами, яких у свою чергу слід відрізнити від носіїв влади [4; с.17].

На думку інших учених, криптократія – це прихід до влади представників поліцейських і спеціалізованих структур. Це своєрідна еволюція марсократичної системи (марсократія – найбільш давня і така, що до цього часу зберігається й удосконалюється, система управління співтовариствами. Її основна управлінська особливість – ґрунтування на пріоритеті сили як центру й джерела адміністративної та ідеологічної влади), що постала як реакція, як системне становлення та управлінська зрілість спецслужб» [5].

Отже, приховану або «тіньову» владу слід відносити до виду криптократії. Криптократія - це

здатність певної соціальної групи, так званої «еліти», володіти монопольним правом на владу, управляти та реалізовувати власну волю в державі закритим та непрозорим шляхом. Втім, криптократія не обов'язково має бути прихованою.

«Для одних влада — особливого роду вплив, для інших — здібність до досягнення певної мети, для третіх — можливість використання тих або інших засобів, для четвертих — особливі відносини між керованим і керівником.» [2]

Криптократія є досить прибутковим та самоокупним типом влади. Через те, що:

- 1) Чим більший державний апарат, тим важче його утримувати й прогнати.
- 2) Чим більший апарат криптократії, тим легше його утримувати й прогнати [5].

Сутність криптократії проявляється в тому, що влада в державі не належить демократично обраним органам влади. Вона не належить ні парламенту, ні уряду, ні найвищій посадовій особі. Влада належить «таємному уряду».

Таємний уряд буцімто є головним, і саме він визначає політичний курс. Частий атрибут тіньового уряду – це його безпосередній зв'язок зі спецслужбами і таємними товариствами. Такий тіньовий уряд зберігає безліч таємниць і несе відповідальність за різні страхотливі події та явища.

Грошові фонди тіньового уряду, за низкою версій, складаються з коштів, «загублених» у надрах державного бюджету, а також прибутків від незаконних торговельних оборотів [5].

Як відомо, політичне керівництво – це діяльність основного суб'єкта політичної влади з визначення основної мети, основного напрямку руху, основних цілей, вирішення кадрових питань, визначення пріоритетів, здійснення загального контролю. Суб'єкту керівництва не обов'язково взаємодіяти з кінцевим безпосереднім виконавцем. Тому може виникнути ситуація, коли маси підпорядковуються, не знаючи того, хто є справжнім господарем становища, останній же зовсім не потребує, щоб його знали як основного суб'єкта влади. Це і є криптократія – таємна, прихована влада.

Саме тому таємні правителі, якщо вони і є, перебувають точно там же, де і чинна влада, більше того – складаються з тих же людей. Просто, окрім офіційних відносин, їх пов'язують ще й відносини іншого порядку – співництво. Тобто «таємна влада» – це не паралельна система влади, а «система, намальована на системі». Таємну владу найкраще приховувати в середині чинної.

Втім, існують чинники, які сприяють розширенню криптократії:

- 1) Слабкі механізми контролю над виконанням бюджету й використанням бюджетних коштів і міжнародних кредитів.
- 2) Збереження за державною власністю значної переваги в стратегічних галузях економіки.
- 3) Недоступність інформації про авторство законів і підзаконних актів, а також про результати голосувань депутатів різних рівнів
- 4) Монополізм держави в інформаційному просторі
- 5) Наявність привілеїв у державній бюрократії порівняно з іншими верствами населення, відсутність правових норм про опозицію і соціальне партнерство
- 6) Відсутність жорстких норм і спеціалізованих структур у боротьбі з корупцією
- 7) Партійна неструктурованість влади, незрілість інститутів цивілізованого громадянського тиску на владу [6].

Таким чином, подолання названих вище та інших причин виникнення й «процвітання» криптократії сприятиме побудові в нашій країні відкритого громадянського суспільства, оскільки активне, впливове і розвинене громадянське суспільство є важливим елементом будь-якої демократичної держави та відіграє одну з ключових ролей у впровадженні нагальних суспільних змін і належного врядування, в управлінні державними справами і вирішенні питань місцевого значення, розробленні й реалізації ефективної державної політики в різних сферах, утвердженні відповідальної перед людиною правової держави, розв'язанні політичних, соціально-економічних та гуманітарних проблем.

1. Шляхтун П.П. Політологія (теорія та історія політичної науки): Навчальний посібник. Київ: Либідь, 2005. 576 с.

2. Подольська Є.А., Подольська Т.В. Соціологія: 100 питань – 100 відповідей. Київ: Інкос, 2009. 35 с.

3. Талдикін О. В. Теорія влади. Структурно-логічні схеми і таблиці: Навч. посібник / О. В. Талдикін. Дніпро. Дніпропр. держ. універ. внутр. справ, 2020. 164 с.

4. Рудич Ф. Політична влада і опозиція в Україні: методологічний контекст. Вісн. 17/2013. С. 18-21

5. Лопушинський І. П., Акимченков О. В. Криптократія (тіньова влада) як протиположна публічній владі. *Теорія та історія державного управління. Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування* 2016 № 2.

6. Гелей С. Д. Політологія [текст]: навч. посіб.: 8-ме вид., перероб. та доп. / С. Д. Гелей, С.М.Рутар. – К.: «Центр учбової літератури», 2012. 348 с.

Клименко Олександра Русланівна
студентка юридичного факультета

Науковий керівник – к.ю.н., доц. Смолярова М.Л.

(Національний університет
«Запорізька політехніка»)

ПРОБЛЕМАТИКА ДЕРЖАВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ

Відповідно до національного законодавства соціальна допомога – це грошова допомога й допомога в натуральній формі, що здебільшого фінансується з бюджету та добровільних пожертвувань і сплачуються людям, які перебувають у нужді, як на основі перевірки їхнього доходу та засобів існування, так і за певними критеріями без перевірки доходу.

Різноманітність видів соціальної допомоги обумовлена тим, що законодавець при їх визначенні враховує більшість життєвих ситуацій, за яких може виникнути право на соціальну допомогу. При цьому законодавство України дозволяє органам місцевого самоврядування встановлювати додаткові види соціальної допомоги у своєму регіоні. Однак, враховуючи, що бюджетних коштів ледве вистачає на фінансування основних видів соціальної допомоги, практика визначення додаткових її видів в окремих регіонах, як правило відсутня.

Державні соціальні допомоги науковці з права класифікують залежно від соціального ризику та суб'єктного складу, об'єднуючи їх у чотири групи: допомоги у зв'язку з народженням та вихованням дитини, державні соціальні допомоги у зв'язку з малозабезпеченістю, допомоги в разі виникнення визначених законодавством подій та допомоги особам зі спеціальним статусом.

До першої групи, а саме допомоги у зв'язку з народженням та вихованням дитини [1], вчені відносять допомогу у зв'язку з вагітністю та пологами; допомогу при народженні дитини; допомогу на дітей одиноким матерям; допомогу на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування; допомогу при усиновленні дитини; державна соціальна допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам, включаючи державні соціальні допомоги на догляд; державну допомогу дітям віком до 16 років, інфікованим вірусом імунодефіциту людини або хворим на СНІД; допомогу на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; тимчасову державну допомогу дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів.

До другої групи, а саме до державної соціальної допомоги у зв'язку з малозабезпеченістю [2], вчені відносять допомогу малозабезпеченим сім'ям; щомісячну грошову допомогу малозабезпеченій особі, яка проживає разом з інвалідом I чи II групи внаслідок психічного розладу, який за висновком лікарської комісії медичного закладу потребує постійного стороннього догляду, на догляд за ним; державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію та особам з інвалідністю, державну соціальну допомогу на догляд; одноразову матеріальну допомогу інвалідам та незайнятим малозабезпеченим особам.

До третьої групи, а саме до допомоги в разі виникнення визначених законодавством подій, вчені відносять державну допомогу особам, яким виповнилося 100 і більше років; одноразову грошову допомогу у разі загибелі (смерті) або каліцтва військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів, які призвані на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори [3]; допомогу на поховання; одноразову грошову допомогу особам, які отримали тяжкі тілесні ушкодження під час участі у масових акціях громадського протесту, що відбулися у період з 21 листопада 2013 р. по 21 лютого 2014 року; щомісячну адресну допомогу особам, які переміщуються з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції, для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг; допомогу особам, які потерпіли від стихійного лиха й техногенних катастроф.

До четвертої групи, а саме до допомоги особам зі спеціальним статусом, вчені відносять щорічні разові грошові допомоги, доплати; державні соціальні допомоги особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи [4]; одноразова винагорода жінкам, яким присвоєно почесне звання України «Мати-героїня»; одноразова матеріальна допомога особі, яка постраждала від торгівлі людьми.

На сьогодні чи не основним недоліком правового регулювання у сфері державних соціальних допомог є відсутність кодифікованого нормативного акту, чинні нормативно-правові акти не систематизовані. До того ж, законодавство у сфері державних соціальних допомог постійно вдосконалюється шляхом зміни чинної правової бази, прийняття нових нормативно-правових актів

Отже, аналіз нормативно-правових актів, які передбачають порядок надання державних соціальних допомог, показує, що в більшості з них у преамбулі не закріплена мета їх надання, а якщо закріплена, то розмір допомоги не відповідає задекларованій меті. З метою подальшого вдосконалення правових актів пропонується усі періодичні допомоги об'єднати в Законі України «Про державні соціальні допомоги в Україні».

1. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21 листопада 1992 р. № 2811-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 5. Ст. 21.

2. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям: Закон України від 01 червня 2000 р. № 1768-ІІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 35. Ст. 290.

3. Про внесення змін до Порядку призначення і виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів, які призвані на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори чи для проходження служби у військовому резерві: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 квітня 2019 р. № 334. *Офіційний вісник України*. 2010. № 61. Ст. 2108.

4. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 28 лютого 1991 р. № 796-ХІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 16. Ст. 200.

Малий Артем Олексійович
студент факультету
соціально-психологічної
освіти та управління

Науковий керівник – к.ю.н., доц. Талдикін О.В.

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ТВАРИНИ – СУБ'ЄКТИ ЖИТТЯ

На всіх етапах розвитку людства тварини відігравали роль у суспільних відносинах. Як відомо, собаки вважаються першим другом людини в тваринному світі. Тому постає важливість правової регламентації захисту тварин. Актуальною постає проблема в дослідженні захисту прав тварин, як суб'єктів життя, захисту їх від неналежного поводження з ними та знущань.

Темою належного поводження з тваринами, їх благополуччя та захисту від різноманітних форм видової дискримінації займаються такі сучасні вчені як Р. Райдер, Т. Ріган, П. Сінгер, М. Роуландс, Г. Франчоне, Е. Лінзі, В. Кімліка, М. Джой та інші.

В Україні ратифіковано Європейську конвенцію про захист домашніх тварин, яка набрала чинності для України на підставі Законом № 578-VII від 18.09.2013 01.08. [1]. Ця конвенція є найголовнішим документом, що забезпечує захист домашніх тварин від жорсткого поводження.

Разом з тим, існує ще декілька важливих конвенцій стосовно прав тварин: Європейська конвенція про захист тварин, які утримуються тримаються на фермах 1976 р. визначає принципи змісту, догляду та розміщення тварин на фермах, в тому числі при інтенсивному розведенні тварин [2], Європейська конвенція про захист домашніх тварин [3].

Європейська конвенція про захист домашніх тварин визначає основні стандарти поводження з домашніми тваринами та їх утримання, положення про захист домашніх тварин від жорсткого поводження, порядок створення та утримання притулків для безпритульних тварин, порядок і умови придбання тварин, правила купівлі-продажу домашніх тварин, а також особливості регулювання кількості безпритульних тварин.

В нашій державі існує ряд нормативно-правових актів, що закріплюють право на володіння твариною та покарання за жорстке поводження з тваринами. Так, відповідно до статті 180 ЦК України [4], тварини є особливим об'єктом цивільних прав, на них поширюється правовий режим речей. Здається, що не доцільно називати тварин речами, ядже це живі істоти – суб'єкти життя, а також здається не доречним поширювати на них правила користування речами.

Законодавством України передбачена відповідальність за жорстоке поводження з тваринами та порушення правил їх утримання, що само по собі вже входить у дисонанс з праворозумінням тварин, як речей. У статтях 299 Кримінального кодексу України [5] та 154 КУпАП [6] передбачені відповідні санкції, але, сьогодні, на жаль, Україна продовжує входити до топу країн де спостерігається високий показник жорсткого ставлення до тварин. Майже кожен день у новинах можна побачити, як хтось залишає сліди своїх жорстоких діянь.

Варіантів вирішення захисту тварин було б доцільно змінити концепцію розуміння правового статусу тварин як речей на суб'єктів життя та доповнити Кодекс України про адміністративні порушення та Кримінальний кодекс України окремими розділами, які б стосувалися порушень у сфері прав тварин. Більше того, доцільніше було б створити спеціалізовані окремі підрозділи у правоохоронних органах.

Ще однією проблемою постає відсутність Україні досконалого законодавства щодо дій до безпритульних тварин. Хоча зараз і діють програми стерилізації безпритульних тварин у містах, але це не має суттєвого позитивного впливу на ситуацію.

Настав час визнати права тварин, як суб'єктів життя, які є особливим видом прав, бо самі тварини не можуть їх представляти та захищати. Окрім цього, згідно з ст. 7 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження» умови утримання тварин в неволі та їхнє використання у цирках повинні відповідати їхнім біологічним, видовим та індивідуальним особливостям, а також задовольняти їхні природні потреби в їжі, воді, сні, русі, контактах із собі подібними, у природній активності тощо [7].

Напрямок захисту прав тварин є взагалі перспективним та розвивається багатьох країнах світу. Існує необхідність дослідження світового досвіду з правової регламентації означеного питання [8].

Правозахисний рух на території України має й *зоозахисну спрямованість*, З початку 2012 року був створений та діє Екологічний опір. Рух функціонує у Львові, Вінниці, Києві, Одесі, Запоріжжі, Чернівцях та інших містах. Офіційно рух є ініціативою громадського руху «Автономний Опір» [9].

Підсумовуючи вищенаведене, зазначмо, що, тема прав тварин та їх захисту є перспективною галуззю для розвитку. Є багато питань, які потрібно розглянути та вдосконалити в нашій країні. Потрібно вдосконалити чинне законодавство, що розширити правові можливості захисту тварин.

1. Европейская конвенция о защите позвоночных животных, используемых для экспериментов и других научных целей 1986 г. URL: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=123&CM=1&DF=09/09/2012&CL=ENG>. Дата звернення: 27.01.2020.

2. Европейская конвенция о защите животных, содержащихся на фермах 1976 г. URL: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=087&CM=&DF=&CL=RUS> Дата обращения: 27.01.2020.

3. Європейська конвенція про захист домашніх тварин. URL: <http://ms.petsinform.com/ms1-03/konvencia.html> Дата звернення: 27.01.2020.

4. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435 – IV // Відомості Верховної Ради. 03.10.03. № 40. Ст. 356.

5. Кримінальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131.

6. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР) 1984, додаток до № 51, ст.1122.

7. Про захист тварин від жорстокого поводження: Закон України від 21 лютого 2006 № 3447 – IV // Відомості Верховної Ради. 07.07.06. № 27. Ст. 230.

8. Талдикін О.В., Варданян Л.К. Правовий захист тварин: світовий досвід та перспективи розвитку в Україні. Матеріали наук. семінару «Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування» (Дніпро, 8 груд. 2017 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. 2018 С. 180-184.

9. Офіційний веб-сайт «Екологічного Опору». URL: <https://web.archive.org/web/20131230232212/http://ecoopir.info/> Дата звернення: 27.01.2020.

Мерена Вікторія Сергіївна
студентка юридичного факультету

Науковий керівник – к.ю.н., доц. Смолярова М.Л.

*(Національний університет
«Запорізька політехніка»)*

СУЧАСНИЙ СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ

Посилаючись на ст. 46 Конституції України, кожен громадянин має право на соціальний захист від держави, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом [1]. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення.

Взагалі щодо самого поняття страхування, то сучасне законодавство України дає таке визначення – це вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів громадян та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати громадянами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій).

Соціальне страхування не лише захищає працюючих, а й служить механізмом суспільних інвестицій, доходи від яких повертаються у вигляді покращення якості життя населення, стабільності суспільства, формування спонукальних мотивів до праці, освіти і підвищення кваліфікації. Воно стало важливим засобом досягнення соціальної злагоди в суспільстві, запобігання і зниження рівня бідності. Право працівників на страхування набуло значення одного з найважливіших прав людини і громадянина [2, с. 78].

Законодавство про соціальне страхування складається з Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, Кодексу законів про працю України, Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», інших законодавчих актів та прийнятих відповідно до них інших нормативно-правових актів. Якщо міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші норми, ніж ті, що передбачені законодавством України про соціальне страхування, застосовуються норми міжнародного договору [3].

В Україні найбільшого розвитку та правового забезпечення набуло обов'язкове державне соціальне страхування.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування – система, що передбачає матеріальне забезпечення громадян у разі настання страхового випадку (наприклад, досягнення пенсійного віку, непрацездатність, хвороба і т. ін.), а також надання соціальних послуг за рахунок бюджету Фонду соціального страхування, що формується шляхом сплати обов'язкових страхових внесків юридичними та фізичними особами, а також за рахунок інших джерел.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування становить цілісну систему прав, обов'язків і гарантій соціального захисту для надання матеріального забезпечення громадянам у випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, які формуються шляхом сплати страхових внесків роботодавцем та самими громадянами, а також за рахунок бюджетних та інших джерел, визначених законом.

Правовою основою здійснення соціального страхування є, насамперед, Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, ряд спеціальних законів, якими визначаються окремі види соціального страхування, а також Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування»[4].

Система державного управління соціальним страхуванням передбачає сукупність органів, що здійснюють управління та нагляд за діяльністю фондів соціального страхування. Управління фондом здійснюється державою, представниками застрахованих осіб і працедавців. Управління соціальним страхуванням передбачає такі види діяльності, як: планування коштів, акумуляція та облік платників, нарахування і виплата матеріального забезпечення, звітність, контроль, розгляд суперечливих питань.

Правління фонду соціального страхування має широке коло повноважень, а саме:

– обирає із своїх членів строком на два роки голову правління Фонду та двох його заступників.

При цьому забезпечується почергове представництво на цих посадах кожної із трьох представницьких сторін;

– спрямовує і контролює діяльність виконавчої дирекції Фонду та її робочих органів; щорічно, а також у разі потреби заслуховує звіти директора виконавчої дирекції Фонду про її діяльність;

– створює на паритетних засадах для вирішення найбільш важливих завдань Фонду постійні та тимчасові комісії Фонду за напрямками роботи;

– подає на розгляд центральному органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері соціального захисту населення, для внесення на затвердження Кабінету Міністрів України пропозиції щодо визначення розміру внесків за видами загальнообов'язкового державного соціального страхування;

– подає пропозиції щодо пропорцій розподілу частки єдиного внеску за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням від нещасного випадку та у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності;

– встановлює розмір допомоги на поховання;

– схвалює проект річного бюджету Фонду (постатейно за доходами і видатками, визначеними законом) та подає його в установленому порядку центральному органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері соціального захисту населення, для внесення на затвердження Кабінету Міністрів України;

– здійснює інші функції, передбачені статутом Фонду[3].

Отже, виклики, з якими стикається наша держава за сучасних умов, призводять до значних економічних і соціальних втрат. Пом'якшення та обмеження негативного впливу такої нестабільності на громадян можливе лише за умови створення ефективної системи соціального захисту населення, здатної забезпечити соціальну підтримку населення та реалізацію соціальних функцій [5, с. 80]. Усе це зумовлює необхідність подальшого дослідження стану та проблем загальнообов'язкового державного соціального страхування в Україні в сучасних реаліях, також подальший розвиток законодавчої та удосконалення нормативної бази, розвитку системи загальнообов'язкового державного страхування тощо.

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96- ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141

2. Сільченко С.О. Соціальне страхування: реалії та перспективи правового регулювання. *Проблеми законності*. Х.: Нац. юрид. акад. України, 2009. Вип. 102. С. 78-83.

3. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 23 верес. 1999 р. № 1105-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 46 –47. Ст. 403.

4. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 08 липня 2010 року № 2464-VI. *Офіційний вісник України*. 2010. № 61. Ст. 2108.

5. Крекотень І. М. Проблеми розвитку системи загальнообов'язкового державного соціального страхування в Україні. *Вісник Хмельницького національного університету*. Серія. «Економічні науки». 2015. № 4(1). С. 80 – 84.

Моїсєва Поліна Андріївна
студентка юридичного факультета

Науковий керівник – к.ю.н., доц. Смолярова М.Л.

*(Національний університет
«Запорізька політехніка»)*

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕСПЕЧЕННЯ

На сьогодні проблема реформування пенсійного забезпечення в Україні є однією з найгостріших та найскладніших соціальних проблем. На даний час у більшості людей, які досягли пенсійного віку та отримують її, рівень пенсії є нижчим за прожитковий мінімум. Тому реформування пенсійної системи є необхідним заходом для вирішення проблем і подальшого розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні.

Пенсійна система яка залишилась в Україні сьогодні є нестійкою та незбалансованою в своїй структурі. Пенсійний фонд щоразу потребує дотацій з бюджету. Недержавне пенсійне забезпечення є частиною інституту пенсійного забезпечення. Функціонування добровільного пенсійного накопичен-

ня базується на зацікавленості кожної працездатної особи у самостійному матеріальному забезпеченні після виходу на пенсію. Взагалі питання пенсійного забезпечення цікавило багато вчених саме це сприяло більш широкому розгляду даної системи з наукової точки зору.

Система недержавного пенсійного забезпечення - це складова частина системи накопичувального пенсійного забезпечення, яка ґрунтується на засадах добровільної участі фізичних та юридичних осіб, крім випадків, передбачених законами, у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання учасниками недержавного пенсійного забезпечення додаткових до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування пенсійних виплат [1]. За даними Державного комітету статистики України, на кожного працюючого на сьогодні припадає один пенсіонер, і за прогнозами до 2050 року кожен працюючий буде утримувати двох пенсіонерів [2]. Відповідно в такій ситуації, забезпечити достатній рівень якості життя особам пенсійного віку стає неможливим. Взагалі, впровадження системи недержавного пенсійного забезпечення на сьогоднішній день зіштовхується з рядом проблем деякі з них є не такими глобальними, але вирішення усіх проблем різного масштабу призведе до поліпшення системи. До таких проблем відносяться: нестабільність ринку економічних відносин; законодавча неурегульованість певних питань діяльності недержавних пенсійних фондів; недостатній рівень дохідності пенсійних активів; переважно низькій рівень спроможності громадян до участі в даній системі недержавного пенсійного забезпечення; складна процедура доступу недержавних пенсійних фондів до зовнішніх фінансових ринків; відсутність зацікавленості роботодавців у фінансуванні недержавних пенсійних програм для своїх працівників [3].

Але слід зазначити, що за останні роки динаміка розвитку недержавних пенсійних фондів зростає та має значний потенціал для подальшого розвитку та зміцнення фундаменту недержавного пенсійного забезпечення. Данні проблеми тісно пов'язані й потребують комплексного підходу задля їх вирішення, так як інвестиційний потенціал накопичувальної пенсійної системи відіграє важливу роль як в економічній, так і в соціальній сферах. Однак можливості його використання на регіональному рівні вимагають активної участі органів місцевої влади у процесі залучення громадян до формування пенсійних накопичень. Одним із варіантів такої участі може стати створення муніципальних пенсійних фондів. Діяльність таких фондів дозволить не лише підвищити рівень пенсійного забезпечення працівників окремого регіону, але й забезпечити концентрацію фінансових ресурсів у його межах та їх спрямування на розвиток місцевого господарства [4, с. 56; 5, с. 19].

Отже, як зазначено вище для покращення та удосконалення діяльності недержавних пенсійних фондів, необхідно:

1) підвищення рівня довіри та прозорості населення з системою недержавного пенсійного забезпечення;

2) пошук додаткових сфер для залучення інвестиційного потенціалу фондів;

3) удосконалення механізму оподаткування пенсійних виплат;

4) удосконалення та розвиток системи НПФ;

5) збалансування та збільшення мотивації, для вкладників і учасників системи НПФ.

На нашу думку, саме перелік певних пропозицій для поліпшення функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення повинен призвести до значного росту динаміки даної системи, її вдосконалення та стабільності в цілому.

Отже, головними перешкодами удосконалення та розвитку системи недержавного пенсійного страхування є недостатній рівень довіри населення до недержавного пенсійного фонду та невеликий рівень підтримки з боку держави, а також обмеження інвестиційної політики НПФ, через те що встановлюється вузьке коло інструментів в які безпосередньо дозволено вкладати пенсійні активи. Саме тому, на нашу думку, необхідно розробити та впровадити заходи, які б сприяли покращенню та удосконаленню функціонування системи НПФ а також зросту динаміки й розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні.

1. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 09 липня 2003р. № 1057-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 47. Ст. 372.

2. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 10.12.2020).

3. Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання ринків фінансових послуг URL: : <http://www.dfp.gov.ua/>(дата звернення: 10.12.2020).

4. Федоренко А. Муніципальні недержавні пенсійні фонди та регіональна економічна політика. *Фінанси України*. 2013. №7. С. 55-68.

5. Федоренко А. Система суб'єктів сфери недержавного пенсійного забезпечення як соціально-економічний кластер. *Вісник ТНЕУ*. 2013. №4. С. 18-27.

Непотенко Григорій Павлович
слухач магістратури

Науковий керівник – к.ю.н. Сташків Б.І.

(Академія державної
пенітенціарної служби)

ПОНЯТТЯ ТА ЕЛЕМЕНТИ МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Механізм як предмет дослідження в юридичній науці постійно цікавив учених і активно розроблявся в 60-ті роки ХХ ст.

Слово «механізм» походить від грецької «mechanē» – «машина або знаряддя» і визначається як система тіл, пристрій, що передає рух. Інакше кажучи механізм – це система, устрій, процес. Будь-який механізм як сукупність взаємоузгоджених частин повинен функціонувати і передбачає певну стадійність. Слово «функціонувати» означає діяти, виконувати свої функції. Тобто механізм повинен працювати, а механізм реалізації прав і свобод повинен діяти так, щоб права і свободи людини були реалізовані повною мірою [1, с. 45].

Науковці розглядають механізм реалізації прав і свобод людини по різному. Одні – як сукупність елементів, правових або юридичних засобів (факторів), інші як діяльність, комплекс дій.

Так, у межах інструментального підходу, з деякими відмінностями у поглядах, низка авторів (С. Алексєєв, О. Малько, С. Рабінович, Т. Фалькіна та ін.) визначають механізм реалізації прав як блок регулятивних та охоронних правових засобів різного рівня, сукупність юридичних засобів, за допомогою яких втілюється об'єктивне і суб'єктивне право, реалізуючись у фактичній поведінці суб'єктів. На їх думку, вирішальна роль у механізмі реалізації належить правовим засобам, які, власне, і становлять його зміст. Від правильності їх вибору залежить результат досягнення мети правового регулювання, забезпеченість ефективності права загалом. До правових засобів відносять норми і принципи права, правозастосовні акти, юридичні факти, суб'єктивні права, юридичні обов'язки, заборони, пільги, заходи заохочення і покарання [2, с. 405].

Автори наводять різний перелік правових засобів (інструментів), які сприятимуть реалізації прав і свобод. Їх вибір залежить від обраної мети. Комплексний аналіз правових засобів в механізмі реалізації прав і свобод визначить, які саме правові засоби є головними і ефективними.

Прибічники діяльнісного підходу під механізмом реалізації розуміють комплекс взаємозалежної правової діяльності носія права і зобов'язаних суб'єктів (правозастосовних органів), спрямовану на те, щоб особистість користувалася соціальним благом. Із визначень цих авторів у механізмі реалізації прав і свобод людини привертає увагу наявність у ньому єдності діяльності. Це діяльність людини і державних органів, спрямована на досягнення остаточної мети механізму – ефективну реалізацію прав і свобод [3, с. 7].

Сьогодні діяльнісний підхід вважається більш перспективним. Він дає можливість розглядати механізм реалізації прав і свобод як систему взаємопов'язаних видів правової діяльності, а також юридично значущі результати цієї діяльності.

Досліджуючи механізм реалізації прав і свобод людини, автори відокремлюють в ньому елементи. Всі складові взаємопов'язані, доповнюють один одного, мають своє призначення та виконують певну функцію.

Майже всі автори до елементів механізму реалізації прав і свобод людини відносять систему гарантій прав і свобод; систему охорони і захисту прав і свобод, правозастосування, юридичний порядок реалізації прав і свобод, юридичну відповідальність, нормативне закріплення суб'єктивних прав, реалізацію суб'єктивних прав, відновлення порушених прав. Натомість окремі автори захист, охорону і реалізацію прав і свобод відносять до стадій механізму реалізації.

Механізм реалізації прав і свобод людини покликаний гарантувати фактичну реалізацію прав і свобод, попереджувати їх порушення і сприяти їх поновленню. Одне з основних місць в ньому займають гарантії, під якими розуміють умови і засоби, що забезпечують фактичну реалізацію та всебічну охорону прав і свобод людини. Обов'язок держави – створення правових гарантій для реалізації людьми своїх законних інтересів і цілей. Для підвищення ефективності їх реалізації в системі гарантій слід виокремити: гарантії, які спрямовані на створення умов сприятливої обстановки для користу-

вання основними правами і свободами, виконання обов'язків і гарантії, які виступають як способи, прийоми і методи охорони та забезпечення прав і свобод. Провідне місце у системі гарантій займають організаційні гарантії, спрямовані на створення умов для ефективного здійснення прав і свобод [4, с. 174].

Як необхідну складову механізму реалізації прав і свобод виокремлюють юридичну відповідальність. На наш погляд, виділення юридичної відповідальності як складової механізму має вагоме значення. Юридична відповідальність – це виконання обов'язку на основі державного або прирівняного до нього суспільного примусу, а в позитивному правовідношенні – опосередковане державним примусом виконання обов'язку [5, с. 85]. Її роль в механізмі реалізації прав і свобод виявляється у декількох напрямках. По-перше, відповідальність є необхідним елементом системи гарантій прав і свобод людини, без неї немає справжньої свободи. Вона є специфічним видом правових гарантій, оскільки забезпечує захист і охорону прав і свобод людини шляхом гарантування виконання державними і місцевими органами влади, їх посадовими особами своїх обов'язків, що кореспондують правам та свободам людини. По-друге, відповідальність є необхідною умовою ефективної діяльності держави з досягнення певних соціально-значущих цілей, що виражають взаємний інтерес людини і держави. По-третє, необхідною умовою ефективності механізму реалізації прав і свобод є знання кожного про її існування, уявлення про те, що таке відповідальність, як вона застосовується і чітко розуміння її невідворотності. В цьому разі йдеться про так звану активну або проспективну (позитивну) юридичну відповідальність. Як добровільна форма реалізації юридичної відповідальності, що полягає в свідомому та ініціативному виконанні моральних юридичних й інших обов'язків, вона схвалюється або заохочується державою. Протиставляється такій поведінці пасивна, ретроспективна (негативна) юридична відповідальність, яка засуджується і має негативні наслідки у вигляді покарання. У будь-якому разі включення юридичної відповідальності в механізм реалізації прав і свобод людини як необхідного елементу є важливим і вирішальним для здійснення прав і свобод людини та сприяє утвердженню законності в суспільстві та державі, формуванню законослухняності.

Одним з елементів механізму реалізації прав і свобод людини є правова свідомість. Не всі автори відносять правосвідомість до структурного елементу механізму реалізації, але і не заперечують значущість психологічних аспектів у процесі реалізації прав і свобод. Як динамічне явище, правова свідомість є однією з основ нормального функціонування правової системи загалом. Це оцінка права, що є у суспільстві, яка виражає критику чинного права і формує певні надії і побажання до правової сфери, її змін, яка визначає, що вважати правомірним, а що неправомірним. Правосвідомість включається в роботу на стадії реалізації права і має велику роль в його формуванні. Виступаючи необхідним засобом переведення вимог правових норм до їх практичної реалізації, масова (буденна) правосвідомість здійснює важливі функції усвідомлення і конкретизації суб'єктивних прав і обов'язків. Вона сприяє формуванню навичок поведінки, які призводять до того, що соціально-корисний варіант поведінки обирається особою майже автоматично [6, с. 93].

Як вже зазначалося, в механізмі реалізації прав і свобод особливого значення набуває активність носіїв прав. Е. Лукашева акцентує на значенні в механізмі реалізації прав і свобод психологічних особливостей людини, відношення останньої до своїх прав. Йдеться про компоненти соціально-психологічної регуляції поведінки людини: інтереси, цілі, мотивацію і волю активність, соціальні установки. Всі компоненти регуляції виступають як єдина система і їх аналіз дає змогу виявити ефективність реалізації прав і свобод людини. Інтерес виступає певним стимулом реалізації прав і свобод, а активність полягає в бажанні людини скористатися правом, здатності і готовності людини захистити свої права у випадку їх порушення. Соціально-психологічні фактори є особливою рисою механізму безпосередньої реалізації прав і свобод людини, який становить комплекс правових засобів, а також самостійних дій особистості по реалізації своїх прав і свобод з метою їх більш повного і ефективного використання [4, с. 78].

Саме в механізмі безпосередньої реалізації прав і свобод людини самостійним елементом, який відображає сутність цього механізму, є процедурно-правовий порядок. Йдеться про ініціативний порядок реалізації прав і свобод, за якого особистість сама організовує їх здійснення. З урахуванням цього можна сказати, що безпосередня реалізація прав людини полягає в активних діях людини, спрямованих на самозахист.

Отже, одним з головних, на наш погляд, елементів механізму реалізації прав і свобод людини є правозастосовна діяльність. Вона безпосередньо пов'язана з реалізацією прав і свобод людини, тому що виконує найістотнішу функцію в механізмі реалізації прав і свобод – індивідуально-правове регулювання.

1. Новіков В. В. Виникнення суб'єктивних прав громадян і вимоги законності щодо їх забезпечення. *Вісник Львівського інституту внутрішніх справ*. Львів: Львівський ін-т вн. справ при НАВС України. 2001. № 2. С. 116–124.
2. Алексеев С. С. *Право. Опыт комплексного исследования*. М.: Статут, 1999. 816 с.
3. Боровікова В.С. Конституційні гарантії прав і свобод людини і громадянина: сучасні українські реалії. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 2. С. 3-15.
4. Копейчиков В. В. Реализация субъективных прав граждан. *Советское государство и право*. 1984. Вып. 3. С. 18-22.
5. Братусь С. Н. *Юридическая ответственность и законность*. М., 1976. 214 с.
6. Бреднева В. С. *Уровни правосознания и юридическая деятельность: монография*. Южно-Сахалинск, 2010. 163 с.

Риженко Анастасія Олексіївна
студентка юридичного факультета

Науковий керівник – к.ю.н., доц. Смолярова М.Л.

*(Національний університет
«Запорізька політехніка»)*

УЧАСТЬ ПРОФЕСІЙНИХ СПІЛОК У ПРАВОТВОРЧОСТІ

Ухвалений Верховною радою УРСР ще у 1971 році Кодекс законів про працю України – один із найбільших законодавчих пережитків СРСР. Він покликаний регулювати правовідносини між роботодавцями, працівниками й профспілками в умовах жорсткого державного регулювання та «соціалістичних орієнтирів». Сьогодні Україна – незалежна, суверенна держава, що живе в умовах ринкової економіки. З розвитком суспільства змінюються й потреби щодо законодавчого регулювання відносин у суспільстві. Необхідність розробки Закону України «Про працю» була обґрунтована і сам закон чекали вже давно.

28 грудня 2019 року був зареєстрований проект Закону України «Про працю», що мав стати новою сходинкою у розвитку трудового законодавства України, але став неоліберальною та антисоціальною роботою уряду, що підняла хвилю протестів та мітингів. Міжнародна конфедерація профспілок вважала, що проект закону про працю позбавить працівників правового захисту, а профспілок – спроможності їх захищати. Результатом прийняття проекту закону на думку конфедерації стало б: спрощене звільнення працівників у будь-який момент за бажанням роботодавця, короткострокові індивідуальні трудові договори; договори з нефіксованим робочим часом, понаднормова робота, що оплачується в 5 разів нижче, ніж раніше, скасування деяких соціальних гарантій працівникам та зниження захисту матерів з малими дітьми, що ще більше полегшує їх звільнення, переведення працівника на інше робоче місце без його згоди та фактична ліквідація профспілок [1].

Законопроект був прийнятий без консультацій з профспілками, та складався всього з 99 статей, щоб він міг мати обмежений розгляд в парламенті. Уряд відмовився звертатися за допомогою до Міжнародної організації праці (МОП), оскільки проект закону порушує кілька конвенцій МОП [2].

Найбільше критики проект закону про працю отримав з боку профспілок, які не брали участь у його підготовці. За підсумками засідання Спільного представницького органу об'єднань профспілок прийнято рішення про проведення колективних протестів аж до загальнонаціонального страйку, а також про подання адміністративного позову до Окружного адміністративного суду міста Києва про визнання протиправними дії Уряду [3]. Відповідно до статті 21 ЗУ «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності, проекти нормативно-правових актів, які стосуються регулювання трудових, соціальних, економічних відносин, розглядаються органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування з урахуванням думки відповідних профспілок, об'єднань профспілок [4].

Як наслідок, вже 11 січня 2020 року групою народних депутатів у Верховній Раді було зареєстровано проект альтернативного Закону України «Про працю» і він є значно кращим з точки зору захисту трудових прав найманих працівників. Серед позитивних моментів проекту закону: тривалість щорічної відпустки збільшено до 28 календарних днів (ст.173 проектів), ст. 382 проекту звільняє працівників-позивачів від сплати судового збору у всіх трудових спорах тощо. Але деякі статті виклика-

ють занепокоєння, наприклад: ст. 110 законопроекту дозволяє припинення трудових відносин з профспілковими лідерами, на загальних засадах, ст. 92 визначає прогул в якості однієї з причин розірвання трудового договору за ініціативою роботодавця, проте визначає прогул як «відсутність на роботі протягом робочого дня без поважних причин» – практично, навіть одна хвилина відсутності на роботі може вважатися прогулом, оскільки визначення є неповним, та інше [5].

Однак доопрацьований урядом документ було оприлюднено для обговорення профспілками. Таким чином, навіть сам факт відкликання законопроекту внаслідок протестів і зауважень з боку професійних спілок підкреслює значення професійних спілок і їх активної участі у розробленні проєктів, які стосуються регулювання трудових, соціальних та економічних відносин.

Отже, професійні спілки та їх об'єднання захищають право громадян на працю, беруть участь у розробленні та здійсненні державної політики у галузі трудових відносин, оплати праці, охорони праці, соціального захисту та є важливим елементом здійснення соціального діалогу в державі, а на даному прикладі ще й чітко зрозуміло те, як важлива участь професійних спілок для законної та соціально спрямованої правотворчості.

1. Про працю: проєкт Закону України від 28.12.2019 р. №2708. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67833.

2. Міжнародні профспілки виступають проти нового трудового кодексу України. *Українська правда* 06.01.2020 URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/01/6/655536/> (дата звернення: 10.12.2020).

3. Про позицію СПО об'єднань профспілок щодо проєкту закону «Про працю» №12-1 від 28.12.2019 року: Рішення Спільного представницького органу об'єднань профспілок від 27 грудня 2019 р. URL: <http://ngpu.org.ua/ru/node/513>(дата звернення: 10.12.2020).

4. Про професійні спілки. їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15.09.1999 № 1045-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. №45. Ст. 397.

5. Про працю: проєкт Закону України від 11.01.2020 №2708-1 URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67848.

Сєдих Юлія Олександрівна
студентка юридичного факультету

Науковий керівник – к.ю.н., доц. Ярошевська Т. В.

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЩОДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ СТРОКІВ

Для осіб, що звертаються до судових органів, дуже важливо, щоб порушене право, або охоронюваний законом інтерес, були своєчасно відновлені або захищені. Актуальність теми дослідження обумовлена необхідністю вивчення правої природи процесуального строку. Поряд з багатьма процесуальними гарантіями, щодо досягнення мети своєчасного розгляду цивільних справ, особливе місце займають процесуальні строки. Тобто, для забезпечення швидкого вирішення справ в цивільно-процесуальному законодавстві існує інститут процесуальних строків. Особам, які беруть участь у справі, важливий не тільки сам факт захисту своїх прав і охоронюваних законом інтересів, а й своєчасність цього захисту. Зволікання з судовим рішенням щодо його виконання може унеможливити реальний захист порушеного права.

Закон зобов'язує суд не тільки правильно, але й швидко розглядати цивільні справи. ЦПК передбачає ряд положень, що забезпечують боротьбу з тяганиною при вирішенні справ судом, до цих положень відносять процесуальні строки.

Процесуальним строком називається період часу, встановлений законом або призначений судом, в межах якого відбуваються процесуальні дії [1, с. 166]. Процесуальні строки, визначені в нормах цивільно-процесуального права. За способом встановлення розрізняють два види процесуальних строків: встановлені законом та встановлені судом. Згідно зі ст. 120 ЦПК України строки, в межах яких вчиняються процесуальні дії, встановлюються законом, а якщо такі строки законом не визначені, - встановлюються судом [5]. Процесуальні строки, встановлені законом або призначені судом, об-

числюються днями, місяцями, роками. Перебіг процесуального строку, обчислюваного днями, місяцями, роками починається на наступний день після календарної дати або настання події, якими визначено його початок.

Процесуальні строки, як правило, мають значення юридичних фактів, що впливають на виникнення, зміну та припинення цивільно-процесуальних відносин. Наприклад, якщо позивач, відповідно до вказівок судді, не усуне недоліки позовної заяви у встановлений суддею строк, позовна заява вважається неподаною і повертається позивачеві. Це означає, що цивільно-процесуальне відношення між судом і сторонами не виникло.

У випадках порушення прав громадян або організацій, з боку інших осіб, а також загрози порушення права в майбутньому, і при відсутності добровільного відновлення порушеного права, виникає об'єктивна потреба застосування певних способів захисту права по відношенню до зобов'язаної сторони. Дотримання процесуальних строків є однією з гарантій належного захисту прав і охоронюваних законом інтересів громадян і юридичних осіб. Процесуальні строки, їх правова регламентація, спрямовані на зміцнення законності, встановлення суворої процесуальної визначеності у взаємовідносинах між судом і (або) юридично зацікавленими в результаті справи особами. Процесуальні строки сприяють підвищенню ефективності судової діяльності [2, с. 146]. Основним завданням цивільного судочинства є своєчасний розгляд, вирішення справ або "справедливий і публічний розгляд у встановлений законом строк". Що в принципі одне й теж. Як відомо дотримання строків є процесуальним обов'язком суду. Але на практиці судді проявляють певну недбалість, а саме, допускаючи порушення процесуальних строків, безпідставно відкладаючи розгляд справ, крім того, часом, тривалість процесуальних строків не відповідає тій, процесуальній дії, яку необхідно вчинити.

Варто звернутися увагу на те, в який момент зароджуються цивільно-процесуальні правовідносини. У науковій літературі є кілька думок з приводу того, з якого моменту зароджуються цивільно-процесуальні відносини. З одного боку, процесуалісти говорять про те, що вони зароджуються з моменту прийняття заяви до провадження [3, с. 42], а з іншого боку, що цивільно-процесуальні правовідносини виникають з моменту подачі заяви до суду [4].

Доцільним є визначення особливої об'єктивно-суб'єктивної природи цивільного процесуального строку, оскільки початок або закінчення процесуального строку залежить від волі і свідомості людини (суб'єктивний момент), а перебіг самого строку - це об'єктивний процес існування, і в часі, і просторі (об'єктивний момент) який не залежить від волевиявлення людини [4]. В. В. Ярков вважав що процесуальні строки визначалися як своєрідні юридичні факти з якими пов'язують виникнення, зміну та припинення певних процесуальних етапів судочинства.

Для сфери правових відносин, в тому числі, і в галузі цивільно-процесуального права, значення має початок та закінчення строку або настання певного моменту в часі, зі впливом якого пов'язана дія чи подія, таким чином процесуальний строк буде поєднувати в собі суб'єктивно-об'єктивне начало. Реалізуючи свою специфічну природу цивільно-процесуальний строк входить в систему юридичних фактів займаючи при цьому окреме місце. Виникнення і розвиток цивільно-процесуальних правовідносин здійснюється в результаті процесуальних дій суду, осіб що беруть участь у справі, які сприяють правосуддю.

Порушення процесуальних строків особами, які беруть участь у справі, тягне за собою виникнення для них негативних наслідків. Встановлення і визначення тривалості строків, можливість їх призупинення або відновлення, залежить від волі законодавця, суду або сторін. «Процесуальні строки регламентують терміновість процесуальної діяльності суб'єктів цивільного судочинства, а їх обов'язковість забезпечується різними цивільно-процесуальними санкціями. При цьому функції процесуальних строків полягають в тому, що вони створюють оптимальний часовий режим для здійснення правосуддя: тим самим, з одного боку, прискорюють провадження у справі, а з іншого - навпаки, протидіють поспіху в реалізації процесуальних прав і обов'язків [1, с. 169].

Підводячи підсумки, ще раз зазначимо, що процесуальний строк - це час, що встановлюється законом або судом, для вчинення процесуальних дій (підготовки справи до судового розгляду, їх розгляду, оскарження або опротестування судового рішення, виконання рішення та ін. Процесуальні строки призначені тільки для здійснення процесуальних дій, пов'язаних з розглядом справи в суді і мають, при цьому імперативний характер.

Їх значення полягає в тому, що вони грають роль юридичних фактів, на підставі яких виникають і припиняються процесуальні правові відносини. Крім цього, вони забезпечують динамічність цивільного процесу і формують умови виконання правосуддя у справах в області цивільних правовідносин.

Процесуальні строки встановлюють терміновість виконання процесуальних дій, а їх

обов'язковість забезпечена процесуальними санкціями. Можна говорити про те, що процесуальні строки несуть в собі дисциплінарну функцію для учасників судових розглядів і сфери судочинства в цілому.

1. Цивільний процес України: Підручник. Харків: Одиссей, 2012. 496 с.
2. Цивільний процес України: Підручник / За ред. Є.О.Харитонова, О.І.Харитонів, Н.Ю.Голубевої. Київ: Істина, 2011. 536 с.
3. Чечина Н.А. Гражданские процессуальные отношения. 2002. с. 54;
4. Афанасьев С. Ф., Борисова В. Ф. О возникновении гражданских процессуальных отношений на стадии возбуждения гражданского судопроизводства: Арбитражный и гражданский процесс. 2008. с. 7.
5. Цивільний процесуальний кодекс України : від 18.03.2004 № 1618-IV (Редакція станом на 13.08.2020). Офіц. сайт Верхов. Ради України.

Стрельцова Ольга Ігорівна
студентка юридичного факультету

Науковий керівник – д.ю.н., проф. Наливайко Л.Р.

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ЮРИДИЧНА НАУКА: ПОНЯТТЯ, СИСТЕМА, ФУНКЦІЇ, НАПРЯМИ РОЗВИТКУ

На сучасному етапі розвитку українського суспільства питання, що стосуються юридичної науки посідають одне з найперших місць за актуальністю. Сьогодні, в умовах постійних «закликів» до змін, ми є свідками історичних процесів розвитку Української держави і зараз вкрай важливою є реакція юридичної науки на виклики часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про постійну увагу до питання юридичної науки, її розвитку в сучасних умовах, функціонування та визначення основних завдань. Цим питанням присвятили праці такі науковці, як: Д. Дождев, О. Скакун, В. Сухонос, Д. Лук'янов, М. Кравчук, П. Недбайла, П. Рабінович, А. Черданцев та інші. Разом із тим, подальшого наукового вивчення потребує юридична наука на сучасному етапі в умовах часткової зміни пріоритетів правового регулювання.

Кожна наука ставить за мету одержати об'єктивні, достовірні, систематизовані данні про навколишню дійсність. Тому, основні поняття, якими оперує юридична наука, носять важливий характер і юристу-початківцю необхідно впершу чергу засвоїти основні положення науки, перед тим, як переходити до вивчення галузевих юридичних наук.

Стосовно назви юридичної науки вчені-юристи мають різні позиції: частина науковців ставить в паралель терміни правознавство, юриспруденція, юридична наука, стверджуючи, що основою є зміст цього поняття, а не назва; інші вважають, що це сукупність окремих юридичних наук, кожна з яких має свій предмет; також є група вчених, яка позначає юридичну науку терміном юриспруденція, підкреслюючи, що до її складу входить не тільки правознавство, а й державознавство та інші державо-правові явища.

М. Кравчук визначає юриспруденцію як галузь суспільних знань, яка вивчає право і правові форми організації та діяльності держави і суспільства та ставить собі завдання отримання і переосмислення сутності державно-правових явищ і процесів [1, с. 10].

Юриспруденція – суспільна наука, що вивчає закономірності виникнення й розвитку держави і права, їхні соціальні цінності та роль у суспільному житті людини й держави, а також систему правових норм, які регулюють відносини в суспільстві. Юридична наука складається з загальної теорії держави і права, історії держави і права, історії політичних та правових учень, а також з напрямів усіх галузей права [2, с. 302].

Юридична наука в сучасній Україні ґрунтується на досягненнях і досвіді вітчизняної юриспруденції та юриспруденції інших країн, на ідеях і цінностях прав і свобод людини, панування права і соціально-правової державності.

Юриспруденція є досить важливою серед всіх суспільних наук. Ця важливість пояснюється її

сферою взаємодії з іншими науками, так як вона охоплює науки, розташовані на перетині юридичних та різних суспільних, природничих і технічних наук і це веде до виникнення дисциплін, які містять у собі теоретичні знання із двох дисциплін.

Усе вище наведене свідчить про те, що юридична наука як система певних її складників, елементів має складну внутрішню будову, яка характеризується наявністю багатьох елементів знання про державно-правові явища та їх зв'язком, залежністю і взаємним впливом.

Юридична наука має постійно розвиватись і виконувати притаманні лише їй соціально-юридичні функції.

Перед сучасною українською правовою наукою стоїть завдання подолання заідеологізованості, міфологізованості та псевдонауковості, стихійності та методологічної недосконалої й посилення інноваційних напрямків наукових досліджень, створення нових наукових парадигм [3]. Недооцінка ролі юридичної науки та її досягнень на державному рівні призвела сьогодні до низького рівня правової культури та виникнення недоліків правосвідомості.

Підсумовуючи вище викладене можна з упевненістю сказати, що в період змін і перетворень юридична наука має залишатися непорушним захисником правди, об'єктивності й неупередженості. Юриспруденція, як суспільна наука, відіграє чималу роль у формуванні правової свідомості громадян України. Також варто взяти до уваги, що знання по юридичній науці, допомагають зрозуміти майбутнім правникам суть основних принципів юридичної техніки, без яких неможлива професійна діяльність у правовій сфері. Усвідомлення таких понять як правозастосовна, правотворча діяльності, які є видами юридичної діяльності, слугує важливою умовою для досягнення мети та завдань, які постають перед юристами-професіоналами. Таким чином, знання, які отримує студент формують його правову культуру та виховують у ньому коректне ставлення до чинного законодавства. Отже, знання юридичної науки має значний вплив на формування професійних навичок юриста. Тому, якщо мати за мету бути висококваліфікованим спеціалістом у галузі права, безумовно, необхідно набути знання.

1. Кравчук М. В. Теорія держави і права (опорні конспекти): навчальний посібник. Тернопіль. ТзОВ «Тернограф». 2013. 608 с.

2. Гончаренко В. Г. Юридичні терміни: тлумачний словник. Київ. Либідь. 2004. 320 с.

3. Петришин О. В. Теорія держави і права: підручник. Харків. Право. 2015. 368 с.

Широкоградова Анна Юріївна

студентка факультету
соціально-психологічної
освіти та управління

Науковий керівник – к.ю.н., доц. Талдикін О.В.

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ІДЕОЛОГІЯ НЕОЛІБЕРАЛІЗМУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Неолібералізм являє собою геоекономічну модель, разом з тим його можна розглядати як сучасну ідеологію. Виклики в сучасному світі, зокрема процеси глобалізації ставлять певні питання щодо подальшого розвитку неолібералізму.

Філософію неолібералізму та її критику висвітлено в роботах західних дослідників Ф. фон Хайєка, В. Ойкена, М. Фрідмана, Л. фон Мізеса, А. Ренд, Р. Мандела, У. Бека, М. Флемінга, А. Ландера, Д. Харві, Н. Хомського, К. Крауча, К. Поланьї, Ф. Закарія, Л. Альвареса, К. Лавалю, Д. Кіркпатріка, Н. Беррі, А. Лернера та інших.

На пострадянському просторі проблематика неолібералізму та його впливу на соціальні процеси розглянуто в роботах А. М. Ілларіонова, І. Г. Блюміна, Б. Ю. Кагарлицького, Є. Т. Гайдара, Є. М. Примакова, О. Бікбова, А. Н. Загороднікова, Б. Г. Капустіна, В. В. Шабельника, О. Белікова, Д. Горбача та інших.

Центральною проблемою сучасного неолібералізму постає питання соціальних гарантій, прав та свобод людини. Зрозуміло, що домінуючі позиції належать ідеї державного регулювання соціальної сфери. Неолібералізм, пропонуючи власне бачення проблематики державного регулювання, став платформою для забезпечення соціальних прав та гарантій без яких неможливі свобода та гідне життя.

Сучасний лібералізм сформувався під час дискурсу лібералізму кінця 20-го сторіччя, коли активно окреслювались тенденції соціалізації. Головна проблема неолібералізму це соціальні права та свободи індивіда. Зрозуміло, що ідея державного регулювання соціальної сфери набула домінуючої позиції. Сам термін «неолібералізм» оформився з середини 20-го сторіччя, після реформації лібералізму та переходу його на сучасний етап.

Ліберал-реформістська концепція в США базувалася насамперед на ідеях теоретиків філософського напрямку прагматизму (У. Джемс, Дж. Дьюї та ін.), згідно з яким теорію формує практика, що вимагало орієнтації на технічне вирішення суспільно-політичних проблем та відходу від зайвої ідеологізації. Крім того, на початку ХХ ст. у США набирають силу ліві доктрини. Врешті, „основним ідеологічним завданням лібералів став пошук нової моделі взаємодії індивідуалізму, егалітаризму і демократії” [1, с. 110].

Теорія та практика неоліберальної моделі розвитку абсолютувалася в ході процесу глобалізації. Створення глобалізаційного світу проходило на основі неоліберальних ідей, які змінюючи економічний устрій, змінювали соціальний та політичний устрій. Неолібералізм став провідною ідеологією для багатьох країн та міжнародних інститутів.

Д. Харві вважає, що неолібералізм «теорія, згідно з якою ринковий обмін є основою системи етичних норм, достатньою для регулювання всіх людських дій, став домінувати в думках і справах жителів більшості держав земної кулі приблизно з 1970-х. Поширення нової теорії йшло паралельно з переглядом поглядів на права держави, коли проводилася приватизація, змінювалася фінансова система, більш серйозне значення стали надавати ринковим процесам. Державне втручання в економіку було зведено до мінімуму, але одночасно і зобов'язання держави, пов'язані з соціальними гарантіями громадянам, сильно зменшилися» [2, с. 7].

Такі провідні ідеї та права, за які багато людей борються на даний момент, витікають саме з ідей неолібералізму, це: забезпечення рівного доступу до освіти, створення умов праці, встановлення мінімальної заробітної платні, допомога по безробіттю, створення системи медичного обслуговування для малозабезпечених верств населення тощо.

Саме неолібералізм штовхає світ до розвитку соціальних інститутів, які підтримують малозабезпечені верстви населення та надає можливість встановлювати певну рівність. Але існують погляди, які не вважають ідеї неолібералізму потрібними в глобалізаційному світі. На думку Ф. А. фон Хайєка, „суспільство може існувати тільки тоді, коли шляхом селекції з'являться правила, які примусять індивідів поводитись так, щоб зробити суспільне життя можливим” [3, с. 37].

Але неолібералізм продовжує свій розвиток і має багато прихильників. Такий розвиток призвів до збільшення ідеологічної бази і включенню в неї ідей про індивідуальну свободу і демократичні режими як гарантію конкуренції та вільного ринку.

Взагалі, неолібералізм зводиться до наступних принципів:

- ринок визнається найбільш ефективною формою господарювання, що створює найкращі умови для економічного зростання;
- відстоювання пріоритетного значення свободи учасників економічної діяльності;
- проголошення необхідності державної підтримки умов вільної конкуренції;
- передбачення створення державою законодавчого порядку, що гарантує свободу особистої ініціативи в рамках ринкової економіки.

Отже, неолібералізм охоплює: ідеологію, спосіб управління та політичні Програми, він різновидом класичного лібералізму, відстоює інтенсифікацію та глобальне поширення вільного ринку, як в міжнародному масштабі, так і на всі сфери життя [4, с. 84].

Неолібералізм став тією глобальною ідеологією, головною ідеологемою якою є «вільний ринок», захищений від надмірного втручання з боку держави. Закріплення за неолібералізмом його розуміння, як всеохоплюючої ідеології не призвело до знищення глобальних протиріч світового розвитку. Але в умовах глобалізації ідеї лібералізму є надзвичайно популярними.

1. Согрин В. В. Идеология в американской истории: от отцов-основателей до конца XX века. Москва. : Наука, 1995. 238 с.

2. Харви Д. Краткая история неоллиберализма. Актуальное прочтение / Дэвид Харви; [пер. с англ. Н.С. Брагиной]. Москва. : Поколение, 2007. 288 с.

3. Гайек Ф. А. Право, законодавство і свобода. Нове визначення ліберальних принципів справедливості і політичної економії / Фрідріх Август фон Гайек ; [пер. з англ. В. В. Дмитрук]. Київ. : „Аквілон-Прес”, 2000. Т. I—III. — 448 с.

4. Талдикін О. В. Теорія влади. Структурно-логічні схеми і таблиці: Навч. посібник / О. В. Талдикін. Дніпро. Дніпропр. держ. універ. внутр. справ, 2020. 164 с.

Ярошенко Дар'я Романівна
студентка факультету № 6

Науковий керівник – д.е.н., проф. Садиков М.А.

(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

ТРУДОВА МІГРАЦІЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ СТАН УКРАЇНИ

Трудова міграція з України має, як позитивні так і негативні наслідки. . Мабуть не залишилося в країні родині, у якої не обговорювали б роботу в іншій країні. БізнесЦензор вирішив провести опитування серед читачів, щоб дізнатися міграційні настрої.

Українці лідирують серед мігрантів в Естонії. Про це повідомили естонські ЗМІ з посиланням на дані Міністерства внутрішніх справ країни.

Так, серед громадян, які отримали дозвіл на короткострокову роботу до 12 місяців, частка українців – 80%. Українці також лідирують і за отриманими дозволами на проживання в Естонії.

Однак Естонія займає далеко не перші місця серед країн, куди виїжджають працювати та жити громадяни України.

Найпопулярнішою країною для роботи та життя українців є Польща. Найбільш активно процес виїзду спостерігається в останні три роки.

Економіка Польщі продовжує зростати і зарплати, за даними Національного банку України, за різними видами діяльності перевищують українські в 4 – 6 разів. Найбільше в сільському господарстві та будівництві. Крім того, країна знаходиться поблизу і українцям там легко адаптуватися через близьке культурне поле. На другому місці залишається Росія, хоч їздити у цю країну українці стали рідше. Третє місце посіла Угорщина

За даними Державної прикордонної служби України, у 2008 – 2017 роках з країни виїхало та не повернулося 3,7 млн громадян.

Виїзд громадян України до країн сусідів, млн. осіб.(рис.1).

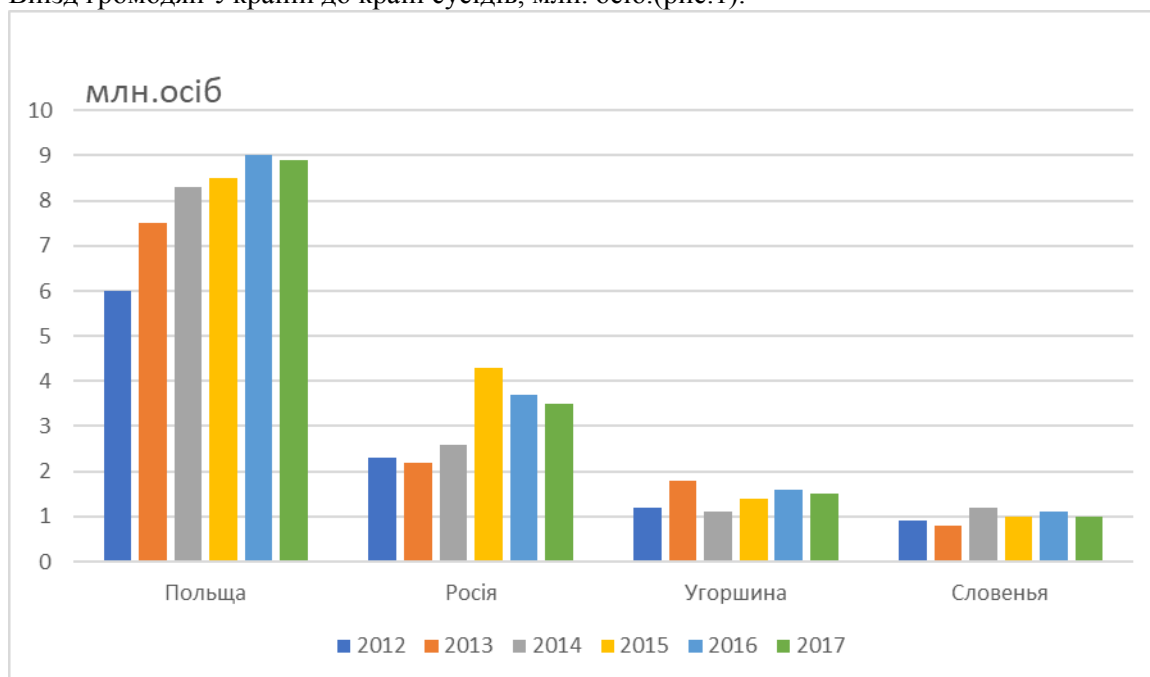

Рис.1. Міграція робочої сили з України, 2012-2018 рр.

Водночас, як заявив Міністерства соціальної політики України, в процес сезонної трудової міграції наразі залучено ще 5-7 мільйонів українців. Для припинення відтоку робочої сили, середня заробітна плата в Україні має становити 15 тис. грн.

Через активну трудову міграцію в Україні вже відчувається дефіцит робочої сили, особливо

кваліфікованої, що стримує збільшення обсягів виробництва продукції на багатьох підприємствах.

Темпи виїзду мігрантів та рух з України яскраво демонструє стрімке зростання обсягів переказів від фізичних осіб в Україну в 2015-2018 роках. Такі дані приводить Національний банк України (табл.1)..

Таблиця 1

Валютне надходження в економіку країни, млн. дол. США, 2015-2018 рр.

Динаміка переказів українських заробітчан в 2015-2018 рр., (млн.\$)	2015р. (II кв.)	2016р. (II кв.)	2017р. (II кв.)	2018р. (II кв.)
СНД	958	692	732	3396
ЄС	1573	1947	2515	777
Всього	2531	2639	3247	4173

*Дані НБУ/Графік БізнесЦензора

Приватні грошові перекази із-за кордону – важливе джерело надходження валюти в Україну. Вони забезпечують стійкість внутрішнього валютного ринку, підтримують споживання та заощадження", - йдеться у звіті НБУ про фінансову стабільність.

Національний банк України, використовуючи дані Держстату України, Нацбанку Польщі та Центробанку Росії, оцінив обсяги переказів у 2017 році від українців, які працюють за кордоном, у \$9,3 млрд, або у 8,3% ВВП.

У довгостроковому періоді масова трудова міграція створює високі ризики. Вона призводить до зниження потенційного ВВП та надмірного тиску на державні фінанси, адже трудові мігранти рідко сплачують податки та соціальні внески", - зауважують в Нацбанку.

Із січня 2010 року до червня 2012 року, 1,2 млн осіб, тобто 3,4% населення у віці від 15 до 70 років, працювали чи шукали роботу за кордоном, згідно з результатами дослідження, здійсненого Державною службою статистики України та Інститутом демографії та соціальних досліджень в рамках проекту, фінансованого ЄС та впроваджуваного МОП і МОМ.

Висновки: Таким чином, через активну трудову міграцію в Україні вже відчувається дефіцит робочої сили, що стримує розвиток провідних галузі промисловості і сільського господарства. Позитивним в цьому процесі є додаткове надходження валюти для підтримки курсу національної валюти – гривни.

1. Українці лідирують серед мігрантів в Естонії. URL: https://ipress.ua/news/ukraintsi_lidyruyut_sered_migrantiv_v_estonii_267685.html

Б Л О К І І

Проекти учасників VІ МІЖНАРОДНОГО СТУДЕНТСЬКОГО САМІТУ

«ПРАВА ЛЮДИНИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ»

Возна Дар'я Вікторівна
Книш Софія Вячеславівна

Науковий керівник – Наливайко Лариса Романівна

проректор, доктор юридичних наук,
професор, Заслужений юрист України,
академік Національної академії
наук вищої освіти України

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО: ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД ТА ЗАРУБІЖНІ МЕХАНІЗМИ ПРОТИДІЇ

Домашнє насильство постійно викликає науковий інтерес фахівців різних галузей науки (соціології, психології, педагогіки, медицини, кримінології тощо). Ця суспільна проблема стала предметом вивчення, передусім, науковців-правників в межах адміністративно-правових та кримінально-правових досліджень. Сьогодні, низка фахівців різних галузей юридичної науки доводять міждисциплінарний характер цієї проблеми. Дієвість механізму запобігання та протидії цьому явищу залежить від організації міжвідомчої взаємодії.

Проблеми запобігання та протидії домашньому насильству вивчала низка науковців, серед яких: Н. Аніщук, А. Байда, А. Бова, Н. Болотіна, Л. Бойченко, В. Гальцова, Г. Герасименко, Т. Гончарова, І. Грицай, О. Дашковська, А. Джужа, О. Дудоров, Л. Єрохіна, К. Ілікчієва, Л. Кобелянська, А. Колесова, М. Лактіонова, К. Левченко, Ю. Лисюк, Т. Матюшкова, Т. Марценюк, Т. Мельник, В. Муранова, Я. Оленіна, О. Руднева, О. Старчук, М. Хавронюк, О. Харитонова, Г. Христова, Ю. Черняк, Т. Шевчук та ін.

За даними ЮНЕСКО, домашнє насильство існує у будь-якому суспільстві, будь-якій культурі, воно передається з покоління в покоління, перетворюючи вихованих у насильстві дітей у жорстоких дорослих¹. Причини домашнього насильства, мають тривалу історію та базуються на багатовікових традиціях, що в тих чи інших формах притаманні кожному суспільству. Не виключенням є і українське.

Насильство на сімейно-побутовому ґрунті протягом тривалого часу в багатьох країнах не вважалося правопорушенням, його розглядали як форму належної поведінки. Аналіз нормативних джерел різних епох і держав виразно свідчить про те, що сімейне насильство обумовлено особливостями традицій, національних цінностей, релігії та культури різних країн². Створити сім'ю для наших предків було чи не найголовнішою задачею, яку дівчатам треба було виконати до 18, а хлопцям – до 20 років. Незважаючи на такий досить ранній вік початку самостійного дорослого життя, необхідних знань про подружнє життя молодь не мала. Батьки сумлінно вчили своїх дітей лише погос-

---

¹ Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю. Навч. посіб. К. : ДЦССМ, 2002. 132 с., с.58.

² Сукмановська Л. М. Історичні аспекти виникнення проблеми домашнього насильства. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2016. № 3. С. 272–281, с. 273.

подарству, бо вірили, що цього достатньо для щасливого сімейного життя. Статеве виховання і розмови про репродуктивне здоров'я тим часом залишалися табу¹. Низка українських традицій передбачала і заохочувала фізичне та психологічне насильство щодо наречених і дружин. Основною ж причиною, що провокувала насильство були недоліки у веденні домашніх справ та непослух дружини.

Підтримку домашнього насильства щодо жінки яскраво демонструє український фольклор: «Б'є – значить любить», «Бий бабу молотом, буде баба золотом», «Від милого пана не болить і рана», «Жінка не бита – що коса не клепана!» та ін.

Патріархальну систему цінностей і принизливе ставлення до жінки можна відстежувати в приказках і прислів'ях, що мали деякий вплив на поведінку людей і відображали собою культурно-моральні настанови в Європі. Прикладом може слугувати правило «трьох К» у німців – «Kinder, Küche, Kirche» – діти, кухня, церква². Суспільство не тільки толерувало насильству щодо жінок, але й всіляко його виправдовувало.

На пострадянському просторі проблемою сімейно-побутового насильства зацікавилися з кінця 1990-х. Спеціальне законодавство щодо протидії йому було прийняте у Киргизстані, Грузії, Молдові, Україні. Цьому сприяв комплекс причин: 1) криза перебудови суспільних відносин у 90-ті роки та зростання злочинності на ґрунті сімейних відносин; 2) ратифікація ключових міжнародних стандартів (Конвенція ООН про права дитини та Декларація про викорінення насильства проти жінок); 3) розширення інформаційних зв'язків у глобалізованому світі (між вченими, працівниками правоохоронних органів, соціальними працівниками); 4) робота правозахисних недержавних організацій гендерного спрямування^{3 4}. У 2001 році Україна стала першою державою на пострадянському просторі, що схвалила окремий закон у сфері протидії домашньому насильству.

На становлення в Україні механізму запобігання і протидії домашньому насильству вплинуло підписання та виконання низки міжнародних документів, щодо протидії цьому явищу.

Після ухвалення Пекінської декларації та Платформи дій держава досягла певного прогресу у сфері сприяння гендерній рівності та розширення прав і можливостей жінок. Зокрема, було сформовано основні складові інституційного механізму забезпечення гендерної рівності, законодавчу базу було приведено у відповідність до міжнародних стандартів. Набув розвитку потужний сектор громадських організацій, діяльність яких спрямована на уповноваження та захист прав жінок і забезпечення гендерної рівності⁵. Останнім важливим кроком для України було приєднання в 2011 році до Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція). Вона впливає на процес утвердження в Україні цілісної і загально визнаної концепції протидії домашньому та гендерно обумовленому насильству. Але, цей крок він не реалізований до кінця, оскільки не відбулась її ратифікація.

В Україні від домашнього насильства щорічно страждає 1,1 млн. жінок, тому ця соціальна проблема залишається однією з найтяжчих. Рада Європи активно закликає Україну ратифікувати Стамбульську конвенцію, що не відбувається через суттєвий супротив Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій.

Сьогодні впала завіса мовчання про домашнє насильство, це явище визнають соціальною, а не приватною проблемою. При цьому, насильство в сім'ї залишається однією з найбільш розповсюджених форм порушення прав людини у світі. Зазвичай, найбільше страждають від насильства жінки, діти та люди похилого віку. Домашнє насильство є найбільш складним для протидії. Насильство в сім'ї або родині притаманне для багатьох держав, незважаючи на їх позитивні здобутки у

¹Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина XIX – початок XX ст.). Львів, Інститут народознавства НАН України, 2012. 287 с.

²Сукмановська Л. М. Історичні аспекти виникнення проблеми домашнього насильства. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2016. № 3. С. 272–281, с. 276

³Галай А. О. Міжнародний досвід попередження та протидії домашньому насильству: монографія. Київ: КНТ, 2014. 160 с.

⁴Грозовський І. М. Світовий досвід запобігання домашньому насильству (історико-правовий аспект). Організаційно-правові засади запобігання домашньому насильству: реалії та перспективи: матеріали круглого столу, 31 травня 2019 р. / за ред. О.П. Рябчинської. Запоріжжя: КПУ, 2019. 174 с., с.46-50.

⁵Україна. Національний огляд виконання Пекінської декларації та Платформи дій (1995 р.) та заключних документів 23-ї+ спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН (2000 р.) у контексті 20-ї річниці четвертої Всесвітньої конференції зі становища жінок та ухвалення Пекінської декларації та Платформи дій у 2015 р. URL: <http://www.mil.gov.ua/content/gender/Pekinska%20deklaracia.pdf>

законодавчій, політичній та практичній сферах¹. Патріархальне ставлення до ролі жінки у сім'ї та суспільстві, стереотипні уявлення про стосунки батьків і дітей, де покарання трактується як природна складова виховання, призводять до того, що потерпілі не завжди повідомляють у правоохоронні чи інші органи про факти домашнього насильства². Домашнє насильство характеризується високим рівнем латентності. До того ж, жертви інколи не розуміють, що по відношенню до них вчинено насильство.

Домашнє насильство є одним із видів насильства у суспільстві. Його відмінною рисою є те, що вчиняється близькими людьми (родичами/членами родини). Частота та форми насильства, включаючи насильство щодо партнера, дуже відрізняються в різних культурах. Стать формує зміст насильницьких дій по-різному для жінок і чоловіків, однак, такий зміст варіюється в залежності від ситуативного та культурного контексту³. Домашнє насильство є одним з проявів гендерно обумовленого насильства.

В державах-членах Європейського Союзу проблемі гендерно обумовленому насильству приділяється ґрунтовна увага як компоненту гендерної нерівності, значні зусилля покладаються на удосконалення нормотворчості та правореалізації у цій сфері. Відповідній діяльності обов'язково передують розробка та прийняття гендерно розвиненого законодавства, запровадження якого забезпечує досягнення гендерного паритету⁴. В державах з високим рівнем гендерного паритету, рівень домашнього насильства є нижчим.

Власне, поняття домашнього насильства на доктринальному та нормативно-правовому рівнях знаходиться у процесі постійної трансформації і переосмислення у напрямі формування його універсального змісту.

У ст. 3 Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами, домашнє насильство визначено як всі акти фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які відбуваються в лоні сім'ї чи в межах місця проживання або між колишніми чи теперішніми подружжями або партнерами, незалежно від того, чи проживає правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні або незалежно від того, чи проживав правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні⁵. Вказане поняття знайшло своє відображення у новій редакції Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 р.

В Законі домашнє насильство визначено як діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь⁶.

Поняття домашнього насильства як кримінально караного злочину сформульовано через перелік форм насильства та суб'єктів, на які воно може бути спрямоване. Так, відповідно до ст. 126-1 Кримінального кодексу України, **домашнє насильство** – це умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи⁷. Не зважаючи на достатньо критичні оцінки віт-

¹ Запобігання та протидія насильству: методичні рекомендації Міністерства освіти і науки України. К., 2018. 86 с.

² Сукмановська Л. М. Історичні аспекти виникнення проблеми домашнього насильства. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2016. № 3. С. 272–281, с. 278–279.

³ Nancy Felipe Russo, Angela Pirlott Gender-based violence concepts, methods, and findings. Annals New York Academy of sciences. 2006. № 1087. P. 178–205.

⁴ Оніщенко Н., Матвієнко О., Томашевська М. Гендерно чутлива політика як спосіб подолання правового нігілізму. Держава і право. Серія: Юридичні і політичні науки. 2005. № 30. С. 18–25., с. 24

⁵ Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11.05.2011. URL: <https://rm.coe.int/1680093d9e>

⁶ Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 р. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 5. Ст.35.

⁷ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26. Ст.131.

чизняних вчених-фахівців кримінального права стосовно техніки нормопроекування змін до Кримінального закону щодо домашнього насильства, все ж вони стали одним з перших дієвих кроків у протидії цьому явищу.

Труднощі, пов'язані з визначенням насильства, можна вирішити, якщо розглядати цю категорію через сферу міжособистісних відносин між людьми. У такому контексті насильство можна визначити як прийняття рішення однією людиною за іншу людину, примноження, посилення однієї волі за рахунок іншої, самореалізації на фоні приниження іншого і знуцання над ним. Насильство є одним із способів, що забезпечують панування, владу однієї людини над іншою¹. Під терміном «домашнє насильство», тривалий час розуміли лише застосування фізичної сили одним з членів сім'ї стосовно іншого. Пізніше стало зрозуміло, що домашнє насильство включає сексуальний, економічний та психологічний елемент.

Домашнє насильство має глибокі корені застарілого гніту, що засноване на міжстатевому, економічному або фізичному домінуванні у сімейних відносинах. Таке насильство вчинюється з протиправним наміром завдати прямого чи непрямого впливу на поведінку залежного члена сім'ї та пов'язане із завданням матеріальної чи моральної шкоди². На сьогодні загальноновизнаними є **чотири форми домашнього насильства**: фізичне, сексуальне, психологічне, економічне. Особливістю домашнього насильства є часте поєднання декількох його форм.

Виділяють наступні **ознаки домашнього насильства**: 1) *насильство завжди здійснюється за попереднього наміру, тобто умисно*. Це означає, що особа, яка вчинила насильство, усвідомлювала або повинна була усвідомлювати характер вчинюваних нею дій або бездіяльності, передбачала або могла передбачити (виходячи з її фізичного і психічного стану) можливість настання таких шкідливих наслідків, як заподіяння моральної шкоди, шкоди фізичному або психічному здоров'ю іншого члена сім'ї; 2) *дії унеможливають ефективний самозахист*. Найчастіше люди, які вчиняють насильство, мають певні переваги – це може бути вік, фізична сила, економічно вигідніше положення тощо; 3) *дії порушують права і свободи особи*. Кривдник завжди намагається контролювати свою жертву, тим самим обмежуючи права та свободи; 4) *насильницькі дії спричиняють шкоду* (фізичну, морально-психологічну, матеріальну) іншій особі. Наслідком від насильницької дії завжди є шкода – це можуть бути матеріальні втрати, фізичні ушкодження, погіршення емоційного стану³. До ознак домашнього насильства слід віднести такі ознаки, як *систематичність*.

Систематичність домашнього насильства означає послідовність у діях та вчинках кривдника, наявність системи у вчиненні ним насильства. Ознака *систематичності* є оціночною, тому на практиці можуть виникати труднощі щодо її встановлення та опису в процесуальних документах. Систематичність характеризується не лише наявністю кількісного критерію, тобто багаторазовість періодично здійснюваних дій (два/три і більше рази), але і їх взаємозв'язком, внутрішньою єдністю, що утворюють певну лінію поведінки винного щодо конкретного потерпілого чи потерпілих⁴. Відсутність систематичності у вчинках кривдника не є підставою звільнення його від юридичної відповідальності, оскільки і одиничні випадки домашнього насильства є караними.

Психологи доводять, що інциденти домашнього насильства повторюються, якщо бездіяти. Насильство в сім'ї розвивається циклічно: одна з головних особливостей домашнього насильства полягає в тому, що воно являє собою повторювані в часі інциденти (паттерни) множинних видів насильства (фізичного, сексуального, психологічного та економічного)⁵. У зв'язку з цим актуальність мають різноманітні програми і тренінги для кривдників за участі психологів.

Домашнє насильство має високий ступінь *латентності*. Тенденція приховування фактів домашнього насильства, не дозволяє зрозуміти реальний масштаб цього правопорушення. Повної та реальної статистики про масштаби та частоту випадків домашнього насильства не існує. Оскільки є фактори, які створюють перепони для звернення реальних чи потенційних жертв до структур, що здійснюють заходи з протидії насильству в сім'ї. Це – обгрунтована занепокоєність жертв, що злочинець

¹ Зозуля О. В. Причини виникнення гендерно зумовленого насильства серед населення України в умовах збройного конфлікту. Актуальні проблеми психології. Том I. 2018. № 50. С. 57-64, с. 58.

² Міжнародний досвід попередження та протидії домашньому насильству: монографія. А. О. Галай, В. О. Галай, Л. О. Головка, В. В. Муранова та ін. / За заг. ред. А. О. Галай. К.: КНТ, 2014. 160 с.

³ Насильство: короткий інструктаж для консультантів та консультанток. МБФ «Альянс громадського здоров'я». Київ, 2017. 35 с.

⁴ Степаненко О.В. Систематичність як ознака домашнього насильства. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/11010/STEPANENKO%20O%20V.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

⁵ Грабська І. А. Насильство в подружніх відносинах. Практична психологія і соціальна робота. К., 1998. № 9. С. 20-23.

не буде заарештований, недовіра до правової системи, небажання відкривати свою таємницю суспільству та багато іншого. Більшість випадків насильства залишаються невідомими¹. Очевидно, передумовою зниження латентності домашнього насильства є забезпечення ефективності інституційної системи запобігання цьому явищу, утвердження довіри громадян до поліції.

Дієвість і ефективність виявлення і розслідування фактів домашнього насильства є досі не вирішеними проблемами. Однією із складностей аналізу даних про акти насильства взагалі та насильства щодо жінок зокрема є складність вимірювання рівня та ступеня насильства. Деяким поняттям, як от моральна наруга (моральна образа) та сексуальне домагання, важко дати визначення, тому виникають проблеми щодо вимірювання². Механізм протидії домашньому насильству як одному з найпоширеніших латентних правопорушень потребує залучення кваліфікованих фахівців – перш за все поліцейських-експертів з домашнього насильства.

Ключовою ознакою цього правопорушення є *специфічні відносини між жертвою і кривдником*, що виникають: в сім'ї; між родичами; між колишнім чи теперішнім подружжям; між особами, які спільно проживають (проживали) як сім'я, але не перебувають (не перебували) у родинних стосунках.

Законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству поширюється на: 1) подружжя; 2) колишнє подружжя; 3) наречених; 4) матір (батька) або дітей одного з подружжя (колишнього подружжя) та іншого з подружжя (колишнього подружжя); 5) осіб, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у шлюбі між собою, їхні батьки та діти; 6) осіб, які мають спільну дитину (дітей); 7) батьків (мати, батько) і дитину (дітей); 8) діда (бабу) та онука (онуки); 9) прадіда (прабабу) та правнука (правнучку); 10) вітчима (мачуху) та пасинка (падчерку); 11) рідних братів і сестер; 12) інших родичів: дядька (тітку) та племінника (племінницю), двоюрідних братів і сестер, двоюрідних діда (бабу) та двоюрідних онука (онуку); 13) дітей подружжя, колишнього подружжя, наречених, осіб, які мають спільну дитину (дітей), які не є спільними або всиновленими; 14) опікунів, піклувальників, їхніх дітей та осіб, які перебувають (перебували) під опікою, піклуванням; 15) прийомних батьків, батьків-вихователів, патронатних вихователів, їхніх дітей та прийомних дітей, дітей-вихованців, дітей, які проживають (проживали) в сім'ї патронатного вихователя³.

Особливою категорією жертв домашнього насильства є особи з інвалідністю і люди похилого віку, які потребують постійного домашнього догляду. Такі особи часто не мають можливості повідомити про те, як з ними поводяться. Вони можуть бути ізольованими через стан здоров'я (прикутими до ліжка)⁴. Вразливими до домашнього насильства є діти. Насильницькі дії різного характеру завдають збитків здоров'ю, гармонічному розвитку, соціалізації дитини, часто стають причиною розвитку хронічних захворювань та психологічних розладів.

Важливим у розумінні сутності домашнього насильства є вивчення його множинних причин і наслідків. Повсякчас, дослідники явища домашнього насильства намагаються систематизувати такі причини та виявити наприми їх попередження.

Капська А. виділяє два підходи до визначення передумов домашнього насильства – **соціологічний та соціально-психологічний**. *Соціологічний підхід* визначає насильство як соціокультурну обумовленість, тобто насильство провокують стереотипи сімейних стосунків, виховання дитини, що прийняті в конкретній групі населення. *Соціально-психологічний підхід* розглядає насильство як результат негативного особистого життєвого досвіду людини, «травми дитинства» тощо⁵. Сукмановська Л. виділяє три групи причин домашнього насильства: **психологічні** – психічні розлади, високий рівень агресії, власний негативний досвід дитинства, низька самооцінка; **соціальні** – патріархальна культура, нерівномірний розподіл влади між чоловіками і жінками, стереотипність уявлень про ролі в сім'ї та виховання дітей; високий рівень алкоголізації населення; поширення наркоманії; **економічні**

¹ Методичний посібник для фахівців, які впроваджують корекційні програми для осіб, які вчинили насильство в сім'ї / Укладачі: Мустафаєв Г.Ю., Довгаль І.І. Київ, 2011. 192 с., с.27

² Захожа В. А. Фізичне насильство щодо жінок у сім'ї. Наукові записки НаУКМА. Соціологічні науки. 2000. № 18. С. 49-56., с. 49.

³ Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 р. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 5. Ст.35.

⁴ Калініна А. В. Парадокси життя, або кілька слів про латентність домашнього насильства. Організаційно-правові засади запобігання домашньому насильству: реалії та перспективи: матеріали круглого столу, 31 травня 2019 р. / за ред. О.П. Рябчинської. Запоріжжя: КПУ, 2019. 174 с., с. 74.

⁵ Соціальна робота: технологічний аспект / За ред. проф. А.Й. Капської. К. : ДЦССМ, 2004. 246 с.

– зниження рівня життя частини населення, безробіття, соціально-побутова невлаштованість¹. Бова А. до **загально-кримінологічних** чинників і супутніх домашньому насильству соціально-негативних явищ відносить: погіршення і нестабільність соціально-економічного життя; скорочення кількості робочих місць у виробництві та пов'язане з цим безробіття; поширеність у засобах масової інформації, перш за все на телебаченні, пропаганди насильства та жорстокості, деструктивний вплив відеопродукції; поширення алкоголізму та наркоманії; укорінення в суспільній свідомості цільової настанови на індивідуальне виживання, відсутність соціальних ідеалів, певний ідеологічний вакуум та криза моральності; зменшення рівня солідарності сім'ї; слабку дієвість системи матеріальної допомоги сім'ям, які її потребують, загалом матеріальна залежність жінок від чоловіків². Отож, фахівці різних галузей знань, які вивчали домашнє насильство не дійшли єдиної думки щодо системи його причин та передумов, їх видів та критеріїв класифікації.

Експерти Міністерства освіти і науки України систематизують причини, що призводять до домашнього насильства та виділяють наступні їх види: **соціальні** (напруження, конфлікти, насильство в суспільстві; пропагування в засобах масової інформації насильства як моделі поведінки); **економічні** (матеріальні нестатки; відсутність гідних умов життя та одночасно – відсутність умов для працевлаштування і заробітку грошей; економічна залежність; безробіття); **психологічні** (стереотипи поведінки); педагогічні (відсутність культури поведінки – правової, моральної, громадянської, естетичної, економічної, трудової); **соціально-педагогічні** (відсутність усвідомленого батьківства, сімейних цінностей у суспільстві, позитивної моделі сімейного життя на засадах гендерної рівності, сімейного виховання на основі прав дитини); **правові** (ставлення до насильства як до внутрішньосімейної проблеми, а не як до негативного суспільного явища, до членів сім'ї – як до власності; недостатня правова свідомість); **політичні** (схильність до гендерних стереотипів; недостатній пріоритет проблем сім'ї та гендерної рівності; увага до материнства й дитинства, а не до сім'ї загалом; брак уваги до батьківства, чоловіків); **соціально-медичні** (відсутність репродуктивної культури у населення, відповідального батьківства, системи сімейних лікарів; алкоголізм, наркоманія, агресія тощо); **фізіологічні та медичні** (порушення гормонального фону, обміну речовин, швидкості реакцій; прийом збуджувальних лікарських препаратів; хвороби нервової системи тощо)³. Вважаємо зазначений підхід повним та системним.

Серед головних причин домашнього насильства відзначають: алкоголізм когось із членів родини; безкарність; виховання батьків, а також жорстокість, пережита або бачена в дитинстві⁴; психічні відхилення та захворювання; низький рівень культури та нехтування нормами моралі; незадоволеність життям; прагнення до приниження та контролю над членом родини; дискримінація за ознакою статі; низький соціальний та фінансовий стан у родині; фізична та емоційна уразливість одного з членів родини⁵. Важливою причиною домашнього насильства є економічна нестабільність у державі, оскільки, найчастіше насилля має місце саме через незадоволеність у матеріальному стані та соціальному благополуччі. Це призводить до психологічного дискомфорту, депресії, а наслідком вже є вчинення різних видів домашнього насилля по відношенню до членів своєї сім'ї⁶. В державах, що переживають кризу та політичну не стабільність домашнє насильство прогресує.

Так, в Україні ці проблеми ускладнюються ще й наявністю збройного конфлікту у східних регіонах держави, адже в таких ситуаціях завжди зростає кількість випадків сексуального насильства, включаючи звалтування. Крім того, оскільки гуманітарна ситуація в областях Східної України продовжує погіршуватися, випадки гендерного насильства лише зростатимуть – як в регіонах, де відбувається конфлікт, так і на решті території України. Останнє також може бути викликано процесом ротації учасників АТО при поверненні їх додому, оскільки вони потребують професійної психологіч-

¹ Сукмановська Л. Домашнє насильство: дослідження актуальної проблеми сьогодення. Юридичний вісник. 2014. №4. С.215-219.

² Бова А. А. Модель факторів, що обумовлюють насильство в сім'ї. Український соціум. 2005. № 1 (6). С. 15.

³ Запобігання та протидія насильству: методичні рекомендації Міністерства освіти і науки України. К., 2018. 86 с.

⁴Циганчук Т. В., Лях Д. Д. Причини та наслідки насильства над жінкою в сім'ї. URL: <http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/3530/1/2.pdf>

⁵ Шрамко С. С. Щодо об'єктів запобіжного впливу у сфері протидії домашньому насильству. Організаційно-правові засади запобігання домашньому насильству: реалії та перспективи: матеріали круглого столу, 31 травня 2019 р. / за ред. О.П. Рябчинської. Запоріжжя: КПУ, 2019. 174 с., с. 171

⁶ Грицай І. О. Принцип гендерної рівності та механізм його забезпечення: теоретико-правовий аспект. дис. ... докт. юрид. наук. Дніпро, 2018. 543 с., с. 322

ної допомоги для подолання агресії, обумовленої військовими діями¹. Загалом, вплив конфлікту на примноження випадків ГОН ускладнюється ще й тим, що останнє використовується як метод ведення війни та дестабілізації ситуації.

Безперечно, у ланцюгу детермінантів домашнього насильства не останнє місце посідають організаційно-управлінські недоліки діяльності Національної поліції, соціальних служб, закладів охорони здоров'я, індивідуальні проблеми учнів з боку педагогів і викладачів навчальних закладів. Мають місце й інші, не менш значущі, детермінанти, що продукують та зумовлюють цілий комплекс кримінальних правопорушень, що охоплюються поняттям домашнього насильства². Причиною латентності домашнього насильства, його примноження та поширення є недовіра жертв до правоохоронної та правозахисної систем.

Часто виправдання насильства є наслідком гендерних стереотипів, які майже не змінилися протягом останніх років. Якщо чоловік вважає, що жінка не справляється із відведеною їй роллю, скажімо, домогосподарки, переступає установлені межі чи ставить під сумнів його права, ставиться до нього, з його суб'єктивної точки зору, неповажливо, то він може відповісти насильством³. Кривдники чинять домашнє насильство, коли вірять, що воно є дозволеним, прийнятним, узаконеним, чи про нього не буде повідомлено. Багато людей не усвідомлюють себе як кривдників чи жертв, розглядаючи здійснене як сімейний конфлікт, що вийшов з-під контролю⁴. У державах з високим рівнем гендерної рівності та гендерного паритету, домашнє насильство має порівняно нижчий рівень, ніж у державах з прогресуючою гендерною сегрегацією.

В більшості випадків насильству над членами сім'ї сприяла перевага злочинця у фізичній силі над потерпілим; відсутність осіб, які могли би завадити злочину; наявність співучасників; наявність у винного знаряддя злочину; специфічні поведінкові стратегії – слідування традиційним поглядам щодо своєї ролі в сім'ї, незвертання уваги на прояви жорстокості до шлюбу чи в інших сферах життєдіяльності, пробачення насильства або нереагування на насильство, повернення до насильницьких стосунків; беспорядний стан потерпілого⁵. Проте, найбільшу шкоду приносять саме стереотипи про домашнє насильство про те що, це правопорушення є закритою, приватною темою, яка не може розглушуватися.

Стереотипи є спрощеною формою оцінки та реагування на домашнє насильство. До найпоширеніших стереотипів про домашнє насильство відносять наступні: жінка сама провокує насильство щодо себе; домашнє насильство вчиняють тільки чоловіки; звертатися за допомогою це – сором, не варто виносити приватні справи на громадський розсуд; насильство вчиняють люди з низьким майновим станом, негативним способом життя; домашнє насильство вчиняється лише в неблагополучних родинах; згвалтування чоловіком дружини – це злочин. В зазначених стереотипах помітні гендерні аспекти та відсутня будь-яка обґрунтованість.

Стереотипи, в тому числі і щодо домашнього насильства, існують за певними законами, одним із них є закон збереження стереотипів, який проявляється у тому, що стереотипи можуть відтворюватися через такі елементи духовного життя, як: традиції, звичаї, система виховання, освіти, навіть тоді, коли матеріальні умови життєдіяльності людини, що їх породили, вже суттєво змінилися. Сила духовного чинника досить велика і їй можна протиставити лише таку нову реальність, яка потребує свідомості та поведінки, адекватних іншим програмам взаємодії людини з середовищем її існування. Якщо колишній стереотип продовжує активно відтворюватися, то він починає гальмувати самі зміни, які відбуваються у системі практичних відносин людей та створеним людством сві-

¹ Жінки. Мир. Безпека: Інформаційно-навчальний посібник з гендерних аспектів конфліктів для фахівців сектору безпеки. Київ, 2017. 264 с., с.14

² Колодяжний М. Г. Стратегії запобігання домашньому насильству в Україні. Організаційно-правові засади запобігання домашньому насильству: реалії та перспективи: матеріали круглого столу, 31 травня 2019 р. / за ред. О.П. Рябчинської. Запоріжжя: КПУ, 2019. 174 с., с.97

³ Сукмановської Л. Домашнє насильство: дослідження актуальної проблеми сьогодення. Юридичний вісник. 2014. №4. С.215-219.

⁴ Кучерук К. І. Насильство у сім'ї – цивільно-правові аспекти. Організаційно-правові засади запобігання домашньому насильству: реалії та перспективи: матеріали круглого столу, 31 травня 2019 р. / за ред. О.П. Рябчинської. Запоріжжя: КПУ, 2019. 174 с., с. 101.

⁵ Блага А. Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз і запобігання): монографія. Харків: ФО-П Макаренко, 2014. 360 с., с. 192

том матеріальної та духовної культури¹. Це ж правило діє і у випадку з домашнім насильством. Тому, у механізмі запобігання і протидії домашньому насильству чи не домінуюче місце має займати діяльність з подолання, зміни, усунення стереотипів що оточують це явище. А ні досконале законодавство, а ні ефективна інституційна система не забезпечать зниження латентності домашнього насильства, якщо жертва буде відчувати суспільний осуд, а дії кривдника будуть систематично виправдовувати.

Вивчення ситуації рівня сімейного насильства у різних країнах свідчать, що його наслідками можуть бути: загроза життю і здоров'ю особи чи завдання психологічної травми, яка в подальшому може негативно вплинути на сімейне життя жертви. Особливо тяжкі наслідки насильство завдає особистості дитини, яка стала його свідком або жертвою². Наслідки домашнього насильства впливають на подальше життя жертви – на фізичне та психічне здоров'я, емоційний стан і самооцінку, якість життя людини загалом.

З метою запобігання і попередження домашнього насильства, а також подолання його наслідків держави намагаються розробити ефективну нормативно-правову основу та побудувати дієву інституційну систему.

На міжнародно-правовому рівні використовуються терміни «насильство в сім'ї», «домашнє насильство», «насильство в родині». В більшості документів воно визначається як вид гендерно обумовленого насильства. Проте, порівняно з такими правопорушеннями як торгівля людьми, зґвалтування та дискримінація, домашнє насильство не знаходило широкого відображення в універсальних та регіональних міжнародних актах аж до 2011 року.

Міжнародні стандарти запобігання та протидії домашньому насильству прямо чи опосередковано закріплені в таких міжнародних актах як: Загальна декларація прав людини від 1948 р., Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 1950 р., Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами від 1949 р., Декларація про захист жінок і дітей в надзвичайних обставинах та в період збройних конфліктів від 1974 р., Конвенція ООН Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW) від 1979 р., Декларація Комітету міністрів Ради Європи «Про рівноправність жінок та чоловіків» від 1988 р., Декларація ООН про викорінення насилля стосовно жінок від 1993 р., Декларація Тисячоліття ООН від 2000 р., Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська Конвенція) від 2011 р., Пекінська декларація від 1995 р., Конвенція про права дитини від 1989 р. та ін.

На основі зазначених документів розвивається національне законодавство України щодо домашнього насильства.

Основою правового забезпечення протидії і запобігання домашньому насильству є Конституція України, відповідно до якої людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3)³.

Всі закони України у цій сфері можна поділити на групи залежно від предмету правового регулювання:

- **закони, що забезпечують гендерну рівність та протидію гендерно обумовленому насильству:** «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08.09.2005 р., «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 09.08.2013 р. та ін.

- **закони, що безпосередньо спрямовані на запобігання і протидію домашньому насильству:** «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 02.02.2018 р., «Про соціальні послуги» від 17.01.2019 р., «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21.06.2001 р., «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р., Основи законодавства України про охорону здоров'я від 19.11.1992 та ін.

- **закони, що передбачають відповідальність за домашнє насильство:** Кримінальний кодекс України від 29.06.2001 р., Кодекс України про адміністративні правопорушення від 18.12.1984 р., Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. та ін.

- **закони, що регулюють діяльність суб'єктів запобігання і протидії домашньому насильству:** «Про Уповноваженого Верховної Ради з прав людини» від 12.05.1997 р., «Про місцеві державні

¹ Блинова О. С. Роль соціальних стереотипів у регуляції поведінки особистості. Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Сер.: Психологічні науки. 2013. Т. 2. №10(91). С. 37-41., с. 37.

² Міжнародний досвід попередження та протидії домашньому насильству: монографія / За заг. ред. А. О. Галая. К.: КНТ, 2014. 160 с.

³ Конституція України від 28.06.1996. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141

адміністрації» від 28.05.1999 р., «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р., «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р. та ін.

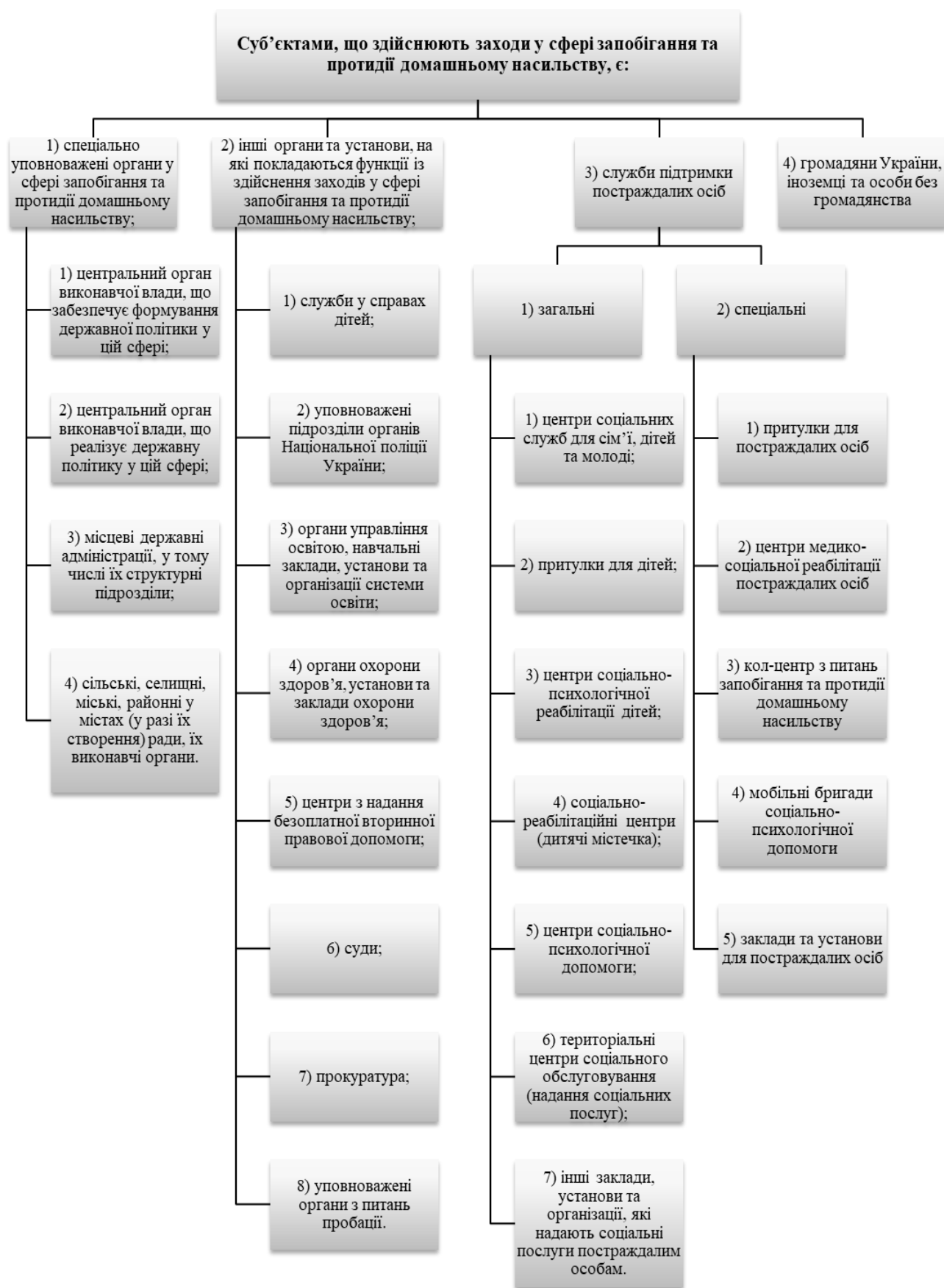
З метою реалізації положень зазначених законів сформована система підзаконних нормативно-правових актів. Основними суб'єктами підзаконної нормотворчості у сфері запобігання і протидії домашньому насильству є Кабінет Міністрів України, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство соціальної політики України, Міністерство освіти і науки України та Міністерство охорони здоров'я України. Переважна більшість підзаконних нормативно-правових актів присвячена процедурним аспектам реагування суб'єктами на випадки домашнього насильства. Серед них:

- **акти Кабінету Міністрів України:** Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2023 року» від 10 жовтня 2018 р. № 728-р; Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі» від 22 серпня 2018 р. № 658; Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю» від 3 жовтня 2018 р. № 800; Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Типового положення про притулок для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі» від 22 серпня 2018 р. № 655; Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Типового положення про мобільну бригаду соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі» від 22 серпня 2018 р. № 654;

- **акти профільних міністерств:** Наказ Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Типової програми для кривдників» від 01.10.2018 № 1434; Наказ Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Порядку взяття на профілактичний облік, проведення профілактичної роботи та зняття з профілактичного обліку кривдника уповноваженим підрозділом органу Національної поліції України» від 25.02.2019 № 124; Наказ Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Порядку винесення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України термінового заборонного припису стосовно кривдника» від 01.08.2018 № 654; Наказ Міністерства соціальної політики України та Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Порядку проведення оцінки ризиків вчинення домашнього насильства» від 13.03.2019 № 369/180; Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Порядку проведення та документування результатів медичного обстеження постраждалих осіб від домашнього насильства або осіб, які ймовірно постраждали від домашнього насильства, та надання їм медичної допомоги» від 01.02.2019 № 278;

- **акти місцевих органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування** тощо.

Не зважаючи на суттєві зрушення щодо правового та інституційного забезпечення запобігання і протидії домашньому насильству, які розпочались на початку 2017 року і тривають донині, більшість експертів визнають їх недостатніми. Перш за все, потребує ратифікації вже згадана Стамбульська конвенція та внесення відповідних доповнень у чинне законодавство.

Katarzyna Racibor

(Uniwersytet Pedagogiczny
im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie)

Research Supervisor – Kostytsky Vasyl
President of Ukrainian Public Organization
«Ukrainian Lawyers Association»,
Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine,
Full Member (Academician) of National Academy
of Legal Sciences of Ukraine

ETYKA POLITYKÓW W KONTEKŚCIE KORONAWIRUSA (Z ELEMENTAMI PRAW CZŁOWIEKA ORAZ BEZPIECZEŃSTWA PUBLICZNEGO)

Pojęcie etyki w polityce

Zapewne dla całego świata początek roku 2020 będzie zapamiętany jako rozpoczęcie globalnej walki z pandemią. Wirus SARS-CoV-2 pochodzący z chińskiego miasta Wuhan niesie za sobą wiele tragicznych skutków, nie tylko dla zdrowia i życia ludzkiego, ale także dla światowej gospodarki. Rządzący z całego świata muszą stale podejmować wiele decyzji w celu zapobieżenia dalszym zakażeniom, niestety, jak można zauważyć, działania te przynoszą różne skutki, nie zawsze pozytywne. Pandemia jest niewątpliwie największym sprawdzianem umiejętności rządu, ale także etyki i moralności polityków.

Etyka w potocznym znaczeniu oznacza ogół norm moralnych uznawanych w danym czasie przez społeczeństwo jako punkt odniesienia dla oceny i regulacji postępowania w celu integracji grupy wokół pewnych wartości¹. Z kolei w kontekście normatywnym jest to rozróżnienie pomiędzy tym co jest moralnie dobre, a co złe. Jak moralność funkcjonuje w świecie polityki? W kontekście politycznej etyki rozróżnić można: utylitarystyczne i deontologiczne koncepcje. Pierwszy nurt oznacza dążenie do szczęścia i celów praktycznych przynoszących korzyść. Deontologia jest stanowiskiem odmiennym i głosi dochodzenie do zamierzonych celów drogą uczciwości (w tym sensie kradzież jest po prostu zła i bezprawna). Już w IV w. p.n.e. Sokrates napisał w swojej książce pt. „Gorgiasz”, iż polityk to osoba, w przeciwieństwie do retora i sofisty, posiadająca autentyczną i fachową wiedzę, oraz że jego postępowanie oraz poczynania powinny być skupione na duszy ludzkiej. Polityk ma więc troszczyć się o ludzkie dusze, niczym lekarz o ciała, a celem jego troski jest to, by dusza sprawiedliwą i dobrą była. Jednak obserwując zarówno historyczne, jak i aktualne poczynania polityczne można wyciągnąć wnioski, że politycy w swoich działaniach niezmiernie rzadko kierują się zasadami etyki. Według amerykańskiego prawnika - Hansa Morgenthau'a, w otoczeniu, gdzie konflikt interesów jest nieunikniony, zasady etyki nie mogą być do końca uwzględniane. W swojej pracy pt.: „Politics Among Nations” przedstawił „sześć zasad politycznego realizmu”, które stały się fundamentem w wyznaczaniu charakteru polityki zagranicznej państwa, w której nie ma miejsca na rozterki moralne. Według niego w działaniach politycznych nie są brane pod uwagę zasady moralne, które mogą dotyczyć jedynie jednostek, a które nie dotyczą rządzących.

W encyklice Veritatis splendor z 1993 r. Jan Paweł II przedstawia swój pogląd na zasady, którymi powinno się kierować w polityce: „(...) uczciwość w kontaktach między rządzącymi a rządzonymi, jawność w administracji publicznej, bezstronność w rozstrzyganiu spraw publicznych, poszanowanie praw przeciwników politycznych, ochrona praw ludzi oskarżonych w procesach i sądach doraźnych, sprawiedliwe i uczciwe wykorzystanie pieniędzy publicznych, odrzucenie niegodziwych metod zdobywania, utrzymywania i poszerzania władzy za wszelką cenę – to zasady, które znajdują swe najgłębsze źródło, a jednocześnie uzasadnienie wartości osoby, w transcendentnej wartości osoby i w obiektywnych nakazach moralnych, dotyczących funkcjonowania państw (...). Gdy zasady te nie są przestrzegane, zanika sam fundament politycznego współistnienia, a całe życie społeczne wystawiane jest stopniowo na ryzyko, zagrożenie i rozkład.”² O powiązaniach między etyką a polityką możemy przeczytać w Uchwale Sejmu

¹ Pojęcie etyki: <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/etyka;3898956.html>

² Jan Paweł II, Encyklika Ojca Świętego bł. Jana Pawła II VERITATIS SPLENDOR, Wydawnictwo Dom Wydawniczy Rafael, Kraków 2013

Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 lipca 1997 r. „Zasady etyki poselskiej”, w której zawarte są reguły, jakimi powinien kierować się każdy parlamentarzysta. Należą do nich: bezinteresowność, kierująca się interesem publicznym; jawność w podejmowaniu decyzji; rzetelność w sprawowaniu swoich funkcji i wykonywaniu obowiązków; dbałość o dobre imię Sejmu oraz odpowiedzialność za powzięte decyzje i działania.

Kwestia wyborów prezydenckich w Polsce

Niewątpliwie na politykach spoczywa wielka odpowiedzialność, bowiem każda ich decyzja wiąże się z poważnymi skutkami. Z jednej strony można rzec, iż politycy to też ludzie i mogą popełniać błędy; „tylko ten nie popełnia błędów, kto nic nie robi”, lecz wszyscy jesteśmy istotami rozumnymi i musimy się liczyć ze skutkami naszych działań. Każdy polityk zdaje sobie sprawę ze swojej roli jaką odgrywa w państwie, moralność w tym wypadku powinna odgrywać duże znaczenie, a na zachowania polityków znaczący wpływ mają obywatele danego kraju. Kiedy społeczeństwo jest pasywne i nie angażuje się w życie polityczne, swoją postawą daje przyzwolenie na anormalne zachowania polityczne. Dlatego uczestnictwo choćby w wyborach ma wielkie znaczenie. Dla zobrazowania warto przedstawić frekwencję w Polsce w wyborach do Sejmu i Senatu. W 2019 r. w Polsce frekwencja wynosiła 61,1%. Wynik ten pobił rekordy ostatnich lat, ponieważ w poprzednich wyborach frekwencja wynosiła 50,9%. Oznacza to, że Polacy coraz częściej chodzą na wybory. Spośród wszystkich wyborców najmniejszym odsetkiem odznaczyli się młodzi ludzie, gdyż tylko 46,4% osób w wieku 18-29 lat poszło na wybory, a największą frekwencją odznaczyli się ludzie w przedziale wiekowym 40-49 lat (75,7%).¹

Niestety w Polsce poza wyborami obywatele nie mają możliwości wyrażenia swojego zdania na temat życia politycznego. Odwrotna sytuacja ma miejsce w Szwajcarii, gdzie demokracja bezpośrednia odgrywa największą rolę. Jest to kraj o największej liczbie referendów na świecie. W Konfederacji Szwajcarskiej już od 1978 r. z powodzeniem praktykowane jest głosowanie korespondencyjne, a 90%² Szwajcarów, którzy uczestniczą w wyborach, korzysta z tej formy głosowania. Aktualnie podczas epidemii koronawirusa wiele wyborów na świecie stoi pod znakiem zapytania. Tak też jest w Polsce, gdzie na 10 maja 2020 r. były zaplanowane wybory prezydenckie. Jednak panująca pandemia dała wiele powodów do zastanowienia się nad tym planem, przede wszystkim dlatego, iż Polska nigdy nie miała do czynienia z głosowaniem w sposób korespondencyjny, a staranne zaplanowanie tego wymaga wiele czasu, aby nie złamać podstawowych zasad głosowania. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej stanowi, iż „wybory są powszechne, równe, bezpośrednie i proporcjonalne oraz odbywają się w głosowaniu tajnym”, są więc pięcioprzymiotnikowe. Prawo do wolnych wyborów jest również zapisane w „Powszechnej deklaracji praw człowieka i obywatela”, jest to więc podstawowa norma, która przysługuje wszystkim obywatelom uprawnionym do głosowania. Rządząca w Polsce partia - Prawo i Sprawiedliwość, 31 marca 2020 r. skierowała do Sejmu projekt ustawy "w sprawie szczególnych zasad przeprowadzania głosowania korespondencyjnego w wyborach Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej zarządzonych w 2020 r.". Następnie Prezydent Andrzej Duda podpisał ustawę, która umożliwia głosowanie korespondencyjne osobom niepełnosprawnym, osobom na kwarantannie oraz tym, którzy ukończyli 60. rok życia. Pozostali obywatele mieliby pójść zagłosować do lokali wyborczych. W ustawie zawarto również art. 7 o treści: „W wyborach Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej zarządzonych w 2020 r., Państwowa Komisja Wyborcza może określić inne warunki powoływania obwodowej komisji wyborczej niż określone w art. 182 oraz art. 183 ustawy z dnia 5 stycznia 2011 r. - Kodeks wyborczy”, co zdaniem Polskich prawników zostało wprowadzone po to, aby PKW mogła ustalać dowolne liczby komisji wyborczych, gdyż w czasach pandemii brakuje chętnych, którzy chcieliby zasiadać w nich podczas wyborów z obawy o swoje zdrowie. W polskim Kodeksie Wyborczym od dawna jasno jest zapisane jaka ilość komisji wyborczych jest wymagana do prawidłowego przebiegu głosowania, ponadto przekazanie uprawnień organom administracji publicznej nie jest zgodne z prawem.³ W mediach społecznościowych pojawiło się wiele postów władz miast (m.in. Gdyni, Sopotu, Bytomia, Jarosławia), którzy krytykowali pomysł wyborów, gdyż jest to według nich nieetyczne narażanie zdrowia i życia wyborców. Kolejną kwestią jest to, że projekt łamie

---

¹ M. Latos, Druga taka frekwencja w III RP. Więcej do urn poszło tylko w 1989 roku, <https://tvn24.pl/wybory-parlamentarne-2019/wiadomosci-wyborcze,474/wybory-parlamentarne-2019-frekwencja-wyborcza-prawie-jak-w-1989-r,975984.html>

² M. Chrzanowski, Podstawowe zasady prawa wyborczego do organów stanowiących jednostek samorządu terytorialnego, Białystok 2018

³ Ustawa z dnia 12 kwietnia 2001 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. 2001 nr 46 poz. 499)

zasadę wprowadzoną przez orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego, o zakazie dokonywania zmian w prawie wyborczym na co najmniej 6 miesięcy przed wyborami¹. Dodatkowo, jak wyżej można przeczytać w tytule projektu ustawy, nie ma podanej dokładnej daty wyborów (czyli 10 maja), jedynie podany jest rok 2020. Może być to celowy zabieg po to, aby możliwym było przesunięcie wyborów. Jednak w polskim prawie jedyną dopuszczalną sytuacją, kiedy można przesunąć datę wyborów jest wprowadzenie stanu nadzwyczajnego. Możemy jednak zadać pytanie, dlaczego rząd nie zdecydował się na wprowadzenie stanu nadzwyczajnego? Niestety władze poprzestały na ogłoszeniu stanu zagrożenia epidemicznego, a następnie stanu epidemii, które zostały przewidziane w ustawie z 5 grudnia 2008 r., ale restrykcje jakie zostały wprowadzone na terenie całego kraju są charakterystyczne dla tych, które obowiązują po wprowadzeniu stanu nadzwyczajnego. W rozdziale XI Konstytucji RP poświęconym stanom nadzwyczajnym można przeczytać, iż wybory prezydenckie mogą być przeprowadzone dopiero 90 dni po zakończeniu klęski żywiołowej, oraz że podczas jej trwania nie można zmieniać ordynacji wyborczej - te przepisy mogłyby pokrzyżować plany wyborcze władz. Kolejną kwestią jest to, iż wprowadzenie takiego stanu wiąże się z wypłatą odszkodowań dla wszystkich osób dotkniętych restrykcjami. Obowiązek ten wynika z art. 2 Ustawy o wyrównywaniu strat majątkowych wynikających z ograniczenia w czasie stanu nadzwyczajnego wolności i praw człowieka i obywatela z 2002 r., którą uchwalił Sejm: „Każdemu, kto poniósł stratę majątkową w następstwie ograniczenia praw i wolności człowieka i obywatela w czasie stanu nadzwyczajnego, służy roszczenie o odszkodowanie”. Choć obejmuje ono tylko wyrównanie straty majątkowej (bez utraconych korzyści), to skala obecnych restrykcji każe przypuszczać, że wypłata tego typu odszkodowań i tak stanowiłaby gigantyczne obciążenie dla budżetu państwa. Niewprowadzanie stanu nadzwyczajnego pozwala więc na skierowanie w dużym stopniu kosztów walki z epidemią na przedsiębiorców. Warto jednak pamiętać, że obóz rządzący miał czas na uchylene wskazanych regulacji. Nie skorzystał jednak z tej możliwości.

W związku z coraz większą liczbą chorych w Polsce, kolejnym projektem rządzących jest przeprowadzenie wyborów korespondencyjnych dla wszystkich obywateli. Miałoby to zgodnie z planem partii rządzącej polegać na dostarczeniu przez listonoszy pakietów do głosowania pod drzwi obywatela, a następnie ich odebranie ze skrzynek na listy. Z tym pomysłem wiąże się wiele kwestii etycznych. Nie sposób się nie zgodzić, że listonosze w tej sytuacji będą mieć do czynienia z ryzykiem zakażenia oraz spocznie na nich odpowiedzialność prawidłowego przebiegu wyborów w kraju. Prawo do ochrony zdrowia należy do podstawowych praw człowieka, ponadto jest zapiane w art. 68 Konstytucji RP, niestety podczas pandemii to prawo zostało odebrane wielu pracownikom. Najczęściej wynika to z charakteru pracy, gdzie na co dzień muszą mieć kontakt z wieloma ludźmi. Wielu specjalistów uważa, iż powierzenie wyborów listonoszom znacznie wykracza poza ich zakres dotychczasowej pracy. Aktualnie zdarzają się sytuacje, kiedy poczta nie jest dostarczana przez listonoszy, co związane jest z ich obawą przed zakażeniem. W dobie panującej pandemii wielu pracowników Poczty Polskiej przebywa na zwolnieniach, dlatego może zabraknąć osób do pracy przy wyborach, dodatkowo listonosze mają swoje poglądy i mogą sprzeciwiać się pomysłowi wyborów korespondencyjnych, tak jak inni obywatele. Wcześniej osoby należące do Komisji Wyborczych przystępowały do nich z własnej woli, a listonosze się mają wyboru. Kolejną kwestią jest obawa, iż listonosze mogą spotkać się z agresją ze strony obywateli, kiedy będą przychodzić do nich z pakietami do głosowania, a agresja może być związana ze strachem przed zakażeniem, gdyż taki listonosz w ciągu jednego dnia odwiedzi wiele domostw, co przyczyni się do wzrostu zachorowań. Według Bogumiła Nowickiego, przewodniczącego NSZZ Solidarność Poczty Polskiej, przeprowadzenie głosowania korespondencyjnego bez ogromnego dofinansowania przez państwo jest absurdalne. Do bezpiecznego przebiegu głosowania potrzebne jest odpowiednie zabezpieczenie listonoszy, ponieważ będą oni zbierać podpisy na listach do głosowania, dlatego potrzebują kombinezonów, masek oraz odpowiednich środków do odkażania. „Wdrażane na szybko przepisy nie zagwarantują bezstronności wyborów ani też bezpieczeństwa pocztowców, którzy będą dostarczali pakiety wyborcze do polskich domów. Na tym można tylko stracić, a jedynym rozsądnym rozwiązaniem jest przeniesienie wyborów na spokojniejszy czas” - komentuje pracownik administracyjny Poczty z 30-letnim stażem w wywiadzie dla www.money.pl².

Kolejnym poważnym problemem związanym z wyborami w czasach pandemii jest pozbawienie prawa do głosowania Polonii. Jeszcze w 2014 r. poprzednia władza znowelizowała Kodeks Wyborczy i dała możliwość głosowania korespondencyjnego dla wszystkich wyborców, szczególnie dla tych za granicą, ale w 2018 r. PiS ograniczyło taką formę głosowania wyłącznie dla osób niepełnosprawnych, a za

¹ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 20 lipca 2011 r. K 9/11 (OTK-A 2011/6/61)

² J. Stasiak, „Listonosze w służbie wielkiej polityki. Strajk włoski może skomplikować przeprowadzenie głosowania”, <https://www.money.pl/gospodarka/listonosze-w-sluzbie-wielkiej-polityki-strajk-wloski-moze-skomplikowac-przeprowadzenie-glosowania-6500822279305345a.html>

granicą powoływano specjalne okręgi wyborcze, aby Polonia mogła oddać głos. Niestety w obecnej sytuacji nie jest to możliwe nie tylko ze względu na obawę przed zarażeniem, ale również władze innych państw nie zgodzą się na utworzenie komitetów wyborczych. Najwięcej Polaków zamieszkuje USA, Włochy, Niemcy; a to właśnie w tych państwach znajduje się najwięcej chorych dotkniętych wirusem¹. Przeprowadzenie wyborów oznaczałoby wykluczenie Polonii, a prawo do głosowania Polaków za granicą jest zapisane w Konstytucji.

Myślę, że głosowanie w sposób korespondencyjny nie jest złym pomysłem, ale z pewnością państwo, które nigdy nie przeprowadzało wyborów w ten sposób, potrzebuje wiele czasu i wykwalifikowanej kadry na rzetelne przygotowanie przepisów oraz całego przebiegu. W czasie, kiedy Polska boryka się z dużą liczbą zachorowań, rząd w pierwszej kolejności powinien dołożyć wszelkich starań, aby zażegnać chorobę, a w drugiej kolejności zająć się przeprowadzeniem wyborów, gdyż tak jak wcześniej wspomniałam konstytucyjne prawo do ochrony zdrowia posiada każdy obywatel. Argumentem partii rządzącej na przeprowadzenie wyborów jest fakt, iż w Korei Południowej odbyły się wybory parlamentarne podczas pandemii. Jak takie wybory przebiegały w Korei Południowej? Po pierwsze nie były to wybory korespondencyjne, a wyborcy w maseczkach przed wejściem do lokalu mieli mierzoną temperaturę oraz zakładali rękawiczki jednorazowe. Obywatele nie mogli wchodzić jeden po drugim, ponieważ po każdej osobie wszystko było dezynfekowane. Pomimo pandemii, frekwencja wynosiła 66,2%². Osobno głosowały osoby chore oraz na kwarantannie - dla chorych były osobne lokale w szpitalach, a osoby przebywające na kwarantannie mogły zagłosować dopiero wieczorem, kiedy osoby zdrowe już oddały głos. Jednak Korea Południowa to kraj, który posiada doświadczenia związane z dużą liczbą zachorowań na wirusy, np. w 2003 r. kraj miał do czynienia z SARS, a 5 lat temu z MERS, czyli odmianą koronawirusa - wtedy rządzący i służba zdrowia zdobyli bezcenne doświadczenie, a ponadto Koreańczycy to bardzo zdyscyplinowany naród, który już dawno przyzwyczał się do noszenia maseczek. Koreańczycy przygotowali się do przeprowadzenia wyborów bardzo sumiennie, w wybory było zaangażowane wiele służb np. wojsko. Korea Południowa to bardzo bogaty i rozwinięty technologicznie kraj. Wyniki pokazują, że ten kraj ma za sobą szczyt zachorowań, aktualnie odnotowuje się ich coraz mniej³. Korea Południowa bardzo sprawnie radzi sobie z panującą epidemią, ponieważ zareagowała bardzo szybko dzięki powszechnie dostępnym testom dla wszystkich, czego nie można powiedzieć o Polsce, gdzie darmowe testy są przeprowadzane, jeżeli ktoś trafi do szpitala. To właśnie w Korei Południowej narodził się pomysł testów „drive thru”, do których przyjeżdżają osoby z objawami zakażenia, by sprawdzić swoje zdrowie i wykonać test na życzenie. Pomysł ten z czasem zaadaptowały inne państwa, także Polska. Takie punkty znajdują się w kilku największych miastach, gdzie pracownicy medyczni mogą wykonywać testy za darmo, ale pozostałe osoby, które chciałby skorzystać z testu muszą zapłacić ponad 500 zł⁴. Jest to cena przekraczająca możliwości przeciętnego Polaka, zwłaszcza w dobie wielkiego kryzysu, gdzie wielu obywateli straciło pracę. Polska nigdy nie doznała epidemii, nie ma takiego doświadczenia, zdyscyplinowania i technologii jak Korea Południowa. Wiele państw europejskich, które również miały zaplanowane wybory, odwołały je z powodu pandemii. „Jak podaje szwedzki Międzynarodowy Instytut Demokracji i Wsparcia Wyborczego, w tym roku wybory są planowane w 70 krajach. Na przełożenie wyborów na inny termin ze względu na epidemię koronawirusa zdecydowało się do tej pory 17 państw. Część krajów przesunęła także terminy planowanych referendów” – jak możemy przeczytać w artykule strony www.konkret24.tvn24.pl⁵. We Francji odwołano drugą turę wyborów lokalnych, ponieważ frekwencja była bardzo niska oraz okazało się, że wybory były dużym zagrożeniem zakażenia dla wyborców. 13 marca o rok przełożono wybory lokalne w Wielkiej Brytanii, zaplanowane na 7 maja. W USA pięć stanów przełożyło prezydenckie prawyборы na czerwiec. Kolejnym krajem, który odwołał wybory są Włochy, gdzie 5 marca Ministerstwo Spraw Wewnętrznych ogłosiło odroczenie referendum z 29 marca w sprawie zmniejszenia liczby członków parlamentu. Nie określono nowej daty jego przeprowadzenia. Nie odbędą się także zaplanowane na 29 marca, 19 kwietnia i 31 maja wybory lokalne. Przykłady tych państw pokazują, że rządzący podjęli dobrą decyzję, nie narażając zdrowia obywateli z powodu wyborów. Dlatego właśnie najlepszym rozwiązaniem dla rządzących w Polsce jest porzucenie pomysłu wyborów, gdyż to wiąże się z ogromnym prawdopodobieństwem zakażenia

¹ COVID-19 CORONAVIRUS PANDEMIC, <https://www.worldometers.info/coronavirus/>

² „Nadzwyczajne środki w lokalach, frekwencja najwyższa od lat. Korea Południowa wybrała parlament”, <https://tvn24.pl/swiat/korea-poludniowa-wybory-w-cieniu-pandemii-frekwencja-najwyzsza-od-lat-4556083>

³ J. Kociszewski, Jak Korea Południowa zatrzymała pandemię, <https://www.newsweek.pl/opinie/koronawirus-w-korei-poludniowej-jak-poradzila-sobie-korea-poludniowa/0g7y0t6>

⁴ „Wiceminister zdrowia: Uruchomiliśmy punkty pobrania drive-thru dla osób objętych kwarantanną”, <https://tvn24.pl/polska/koronawirus-w-polsce-wiceminister-zdrowia-uruchomilismy-punkty-pobrania-drive-thru-4565967>

⁵ P. Jaźwiński, „Które państwa przełożyły wybory – sprawdzamy”, <https://konkret24.tvn24.pl/polityka,112/ktore-panstwa-przełożyły-wybory-sprawdzamy,1009778.html>

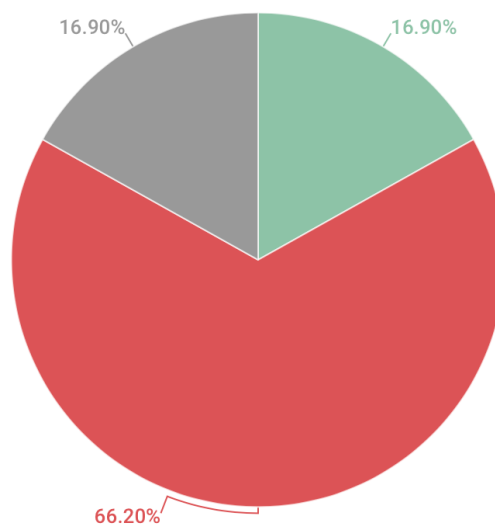
oraz wysokim nakładem pieniężnym. Nieetyczne jest robienie wyborów wbrew ludziom, wbrew wyborcom i kandydatom. Pieniądze, które rząd chce przeznaczyć na wybory powinny być przeznaczone na testy, odpowiedni sprzęt medyczny, powszechnie dostępne i darmowe maseczki, gdyż to pozwoli uporać się z pandemią, dopiero wtedy można myśleć o wyborach, które powinny być przeprowadzone zgodnie z prawem, które nie łamią zasad Konstytucji, Kodeksu Wyborczego oraz zasad etyki i bezpieczeństwa publicznego wszystkich obywateli. Przepisy konstytucyjne, które stoją na pierwszym miejscu w hierarchii aktów prawnych przewidują stan klęski żywiołowej oraz następstwa z nim związane, również wybory, dlatego władze powinny korzystać z tych przepisów, które stosuje się wprost. Wybory powinny się odbyć w czasie, kiedy wyborcy nie będą bali się oddać swojego głosu. Z tą obawą będzie się wiązało wiele skutków, przede wszystkim, wybory nie będą wiarygodne, ponieważ frekwencja będzie na pewno znacznie niższa w porównaniu do wcześniej wspomnianych wyborów parlamentarnych w 2019 r., dodatkowo brak możliwości głosowania przez Polonie również obniży wyniki frekwencji. Ponadto w czasie pandemii niemożliwe jest przeprowadzenie kampanii wyborczej przez kandydatów. Wybory przeprowadzone w takich warunkach nie będą spełniały ani standardu powszechności, ani równości. Etyczne zachowanie polityka powinno stawiać bezpieczeństwo obywateli na pierwszym miejscu, zwłaszcza w tak trudnej sytuacji jaką mamy obecnie.

Równi i równiejsi

Kolejną wartą poruszenia kwestią, związaną z moralnością polityków, jest sprawa 10. Rocznicy Katastrofy Smoleńskiej, która była w tym roku obchodzona niezgodnie z obowiązującymi przepisami. W związku z panującą pandemią Minister Zdrowia wydał rozporządzenie zakazujące zgromadzeń powyżej dwóch osób, a ponadto w miejscach publicznych obowiązuje 2-metrowy odstęp między osobami¹. Policja za łamanie tych zakazów wystawia surowe kary pieniężne wynoszące od 5000 zł w górę. Policja bez wyjątków wystawiała mandaty biegaczom, osobom spacerującym po ulicach czy jadącym na rowerach. Okazało się jednak, że takie obostrzenia nie dotyczą polityków, którzy 10 kwietnia zorganizowali obchody, gdzie zgromadzili się w dużej grupie nie przestrzegając żadnych środków ostrożności. Oprócz polityków w uroczystości uczestniczyli również reporterzy, emitujący uroczystość w stacjach telewizyjnych oraz wojskowi.

Jak ocenia Pani/Pan przebieg obchodów 10. rocznicy katastrofy smoleńskiej w Warszawie z udziałem przedstawicieli polskich władz?

- Pozytywnie
- Negatywnie
- Nie mam zdania

Źródło: „Sondaż: 66,2 proc. respondentów negatywnie o obchodach z 10 kwietnia”,
<https://www.rp.pl/Koronawirus-SARS-CoV-2/200419271-Sondaz-662-proc-responentow-negatywnie-o-obchodach-z-10-kwietnia.html>

¹ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 10 kwietnia 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii (Dz. U. z 2019 r. poz. 1239 i 1495 oraz z 2020 r. poz. 284, 322, 374 i 567)

To wydarzenie wywołało wiele emocji wśród Polaków, z przeprowadzonego badania wynika, iż 66%¹ Polaków negatywnie ocenia przebieg obchodów 10. rocznicy katastrofy smoleńskiej. Pojawiło się wiele pytań jak na to wydarzenie zapatruje się Policja oraz Główny Inspektorat Sanitarny. Nawet Minister Zdrowia Łukasz Szumowski przyznał, że odstępstwa między politykami nie były odpowiednie. Mariusz Sokołowski (były rzecznik prasowy Policji) komentując tę sprawę twierdzi, iż osoby, które odpowiadają za zorganizowanie tych obchodów przyczyniły się do postawienia policji w trudnej sytuacji. Policja walczyła bowiem przez wiele lat o to, aby postrzegano ją jako instytucję apolityczną. Policjanci, którzy na co dzień zwracają uwagę ludziom, nie wystawili kary politykom, co również stawia ich w złym świetle. W katastrofie zginęło 96 osób, które miały rodziny, dzieci i te osoby nie mogły oddać hołdu i pomodlić się na grobach. Rządzący, którzy w telewizji apelują do Polaków, aby pozostali w domach, również powinni stosować się do zasad i dawać dobry przykład obywatelom. Politycy powinni w czasach pandemii wykazać się solidaryzmem społecznym i tak jak obywatele stosują się do obecnych obostrzeń, tak samo oni powinni szczególnie nie dawać powodów do utraty autorytetu.

Opieka zdrowotna jako najważniejsza jednostka sektora bezpieczeństwa publicznego w dobie pandemii

Najbardziej znaczącą rolę w obecnych czasach pandemii odgrywają instytucje należące do sektora bezpieczeństwa publicznego, a w szczególności opieka zdrowotna. To właśnie medycy na całym świecie walczą o ludzkie życia, jednocześnie ryzykując swoim. We Włoszech z powodu koronawirusa zmarło już 142 lekarzy². To oni codziennie muszą podejmować trudne decyzje oraz podporządkowywać się poleceniom władz. Czasami jednak wiele wytycznych, które są kierowane do medyków, są dla nich krzywdzące. W Polsce wiele placówek zajmujących się pomocą osobom starszym i niepełnosprawnym - Domy Pomocy Społecznej, zostały sparaliżowane przez koronawirusa. Podopieczni oraz ich opiekunowie, w tym wykwalifikowane pielęgniarki są wśród zakażonych. W tomczyckim ośrodku znajdowały się osoby zdrowe razem z chorymi. Sytuacja była tam tragiczna, a DPS nie mógł uzyskać żadnej pomocy. Wojewoda Mazowiecki, Konstanty Radziwiłł, postanowił „pomóc” Domowi Pomocy Społecznej w Tomczycach i wydał decyzję o skierowaniu kilku osób, którzy są m.in. terapeutami, do placówki DPS na podstawie Art. 47 Ustawy o zapobieganiu i zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych: „Pracownicy podmiotów leczniczych, osoby wykonujące zawody medyczne oraz osoby, z którymi podpisano umowy na wykonywanie świadczeń zdrowotnych, mogą być skierowani do pracy przy zwalczaniu epidemii. Do pracy przy zwalczaniu epidemii mogą być skierowane także inne osoby, jeżeli ich skierowanie jest uzasadnione aktualnymi potrzebami podmiotów kierujących zwalczaniem epidemii.” Decyzję o natychmiastowym skierowaniu do pracy terapeutów, gdzie jest 70 zarażonych osób³, w tym podopieczni, pielęgniarki oraz sam dyrektor tej placówki, wręczyła policja. Jak się okazało, wśród tych skierowanych osób znalazły się takie, które samotnie wychowują dzieci, osoby na zwolnieniach lekarskich czy macierzyńskich. Jedna z pań, która udzieliła wywiadu stacji telewizyjnej TVN, opowiedziała o swojej sytuacji, iż jest w grupie zwiększonego ryzyka na zakażenie, ponieważ choruje na astmę, a ponadto przebywa na urlopie macierzyńskim, gdyż karmi pięciomiesięcznego synka. Jej mąż, który należy do Wojsk Obrony Terytorialnej i pomaga w walce z epidemią, od marca z nią nie mieszka, by nie narazić rodziny na zarażenie. Kobieta nie stawiała się na wezwanie do pracy i po kilku dniach otrzymała od Policjantów dokument, który poinformował ją o nałożeniu 5000 zł kary za niewykonanie polecenia Wojewody Mazowieckiego. Takie mandaty otrzymały wszystkie osoby, które nie stawiały się w DPS'ie. Kobieta wynajęła adwokata i odwołała się od decyzji Wojewody. W wyżej wymienionej ustawie istnieje artykuł, który wymienia osoby wyjęte z obowiązku pracy przy zwalczaniu epidemii, są to m.in. osoby niepełnoletnie, osoby powyżej 60. roku życia, kobiety ciężarne i osoby wychowujące dzieci poniżej 14. roku życia.

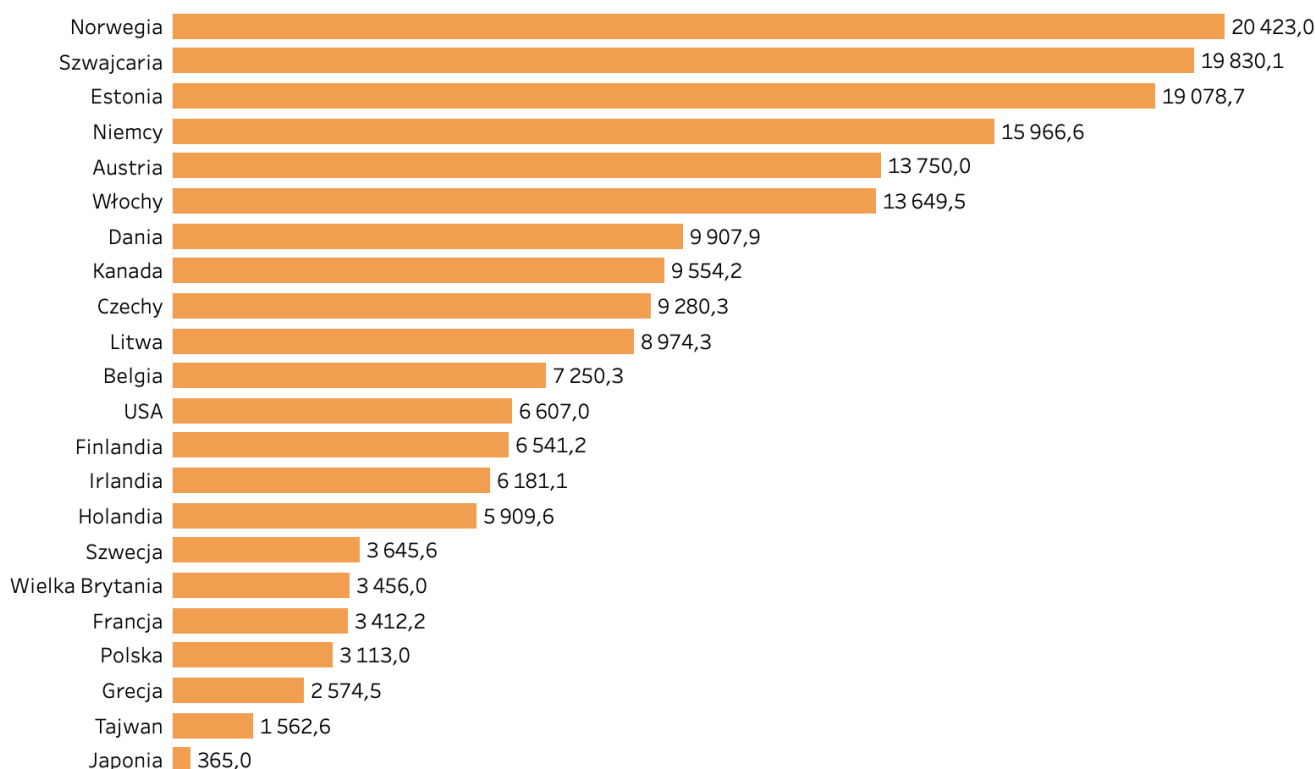
Sprawa tych osób została nagłośniona przez media, wtedy Wojewoda Mazowiecki unieważnił decyzje kierujące matki wychowujące nieletnie dzieci do domu pomocy ogarniętego koronawirusem. Tłumaczy, że nie wiedział "o okolicznościach wskazanych w odwołaniu", z jego strony nie padły przeprosiny oraz Wojewoda nie przyznał się do popełnionego błędu. Ten przykład pokazuje, iż sprawowanie władzy w Polsce klóci się z zasadami etycznymi, gdyż sprowadza się do dominacji rządzących nad rządzonymi.

¹ „Sondaż: 66,2 proc. respondentów negatywnie o obchodach z 10 kwietnia”, <https://www.rp.pl/Koronawirus-SARS-CoV-2/200419271-Sondaz-662-proc-responentow-negatywnie-o-obchodach-z-10-kwietnia.html>

² „Włochy: z powodu koronawirusa zmarło już 142 lekarzy”, <https://www.polsatnews.pl/wiadomosc/2020-04-22/wlochy-z-powodu-koronawirusa-zmarlo-juz-142-lekarzy/>

³ G. Łamkowski, „Do drzwi zapukali policjanci: ma zostawić synka i iść walczyć z koronawirusem, bo wskazał ją wojewoda. Nie ją jedną”, <https://tvn24.pl/polska/koronawirus-w-polsce-konstanty-radziwill-z-naruszeniem-ustawy-wzywa-do-pracy-4556017>

Liczba testów na milion mieszkańców

Źródło: Our World in Data. Infografika: Danuta Pawłowska, IBQdata.wyborcza.pl

Jak pokazują pozytywne doświadczenia z zagranicy, wykonywanie testów na szeroką skalę przyczynia się do szybkiej reakcji przeciwko chorobie. Powyższy wykres przedstawia ilość przeprowadzanych testów na milion mieszkańców. Na pierwszym miejscu znajduje się Norwegia, Szwajcaria, a także Niemcy, które to postawiły na masowe testowanie. Miejscowe władze Niemiec zwróciły się także do sektora prywatnego o pomoc w przeprowadzaniu jak największej liczby testów. Dzięki temu kraj ten jest dziś w stanie przeprowadzać 100 tysięcy testów dziennie¹. Podobnie jak Szwajcaria, Korea Południowa i Islandia, Niemcy opracowały testy na koronawirusa i przygotowały dużą liczbę zestawów bardzo wcześnie, na długo przed tym, zanim kraj ogłosił pierwszą śmierć z powodu COVID-19. W Polsce pojawił się projekt, aby pracownicy ochrony zdrowia, którzy pracują w szpitalach przekształconych na oddziały zakaźne, mieli wykonywany cotygodniowy prewencyjny test na koronawirusa. Niestety Sejm odrzucił tę propozycję. Sprawę skomentował Lek. Bartosz Fiałek, przewodniczący Regionu Kujawsko-Pomorskiego Ogólnopolskiego Związku Zawodowego Lekarzy: „To jest decyzja skandaliczna, decyzja, która w żaden sposób nie wychodzi naprzeciw oczekiwaniom personelu medycznego. Ta decyzja będzie nas naprawdę dużo kosztować – i pod względem zdrowotnym, i pod względem ekonomiczno-gospodarczym, ponieważ wszyscy doskonale już wiemy, jak bardzo potrzebne jest testowanie pracowników ochrony zdrowia. Ta decyzja na pewno odbije nam się czkawką, uniemożliwi jakąkolwiek ocenę przebiegu epidemii w naszym kraju, czyli tak naprawdę ocenę tego, kiedy będziemy mogli bezpiecznie wrócić do minimalnie już normalnego życia.”² Decyzja, która pozbawia lekarzy robienia cotygodniowych testów jest nad wyraz nieetyczna, ponieważ z jednej strony oskarża się lekarzy, że nie zalecają wykonywania wystarczającej liczby testów, a z drugiej strony odrzuca się projekt, który mógłby uchronić lekarzy i ich rodziny przed zachorowaniem. Pracownicy ochrony zdrowia w czasie pandemii ryzykują najbardziej. Niestety zdarzają się sytuacje, kiedy to lekarze i pielęgniarki stają się ofiarami ataków ze strony pracowników sklepów lub sąsiadów. Traktują ich tak z obawy przed

¹ „12 lekcji od czterech państw. One najlepiej radzą sobie z pandemią”, <https://tvn24.pl/swiat/koronawirus-na-swiecie-12-lekcji-od-czterech-panstw-4558160>

² A. Lipiec, „Prewencyjne testy na koronawirusa dla pracowników ochrony zdrowia odrzucone przez Sejm. Lekarze zabierają głos”, <https://www.medonet.pl/koronawirus/koronawirus-w-polsce.prewencyjne-testy-na-koronawirusa-dla-pracownikow-ochrony-zdrowia-odrzucone-przez-sejm--lekarze-zabieraja-glos,artykul,74108386.html>

zakażeniem. Mają miejsce nawet incydenty, kiedy dzieci lekarzy nie chcą być przyjmowane do przedszkoli.

Pozostaje mieć nadzieję, że sytuacja dotycząca testowania obywateli się zmieni, ponieważ jak dotąd Polska ściągała testy zza granicy, m.in. z Korei Południowej oraz Chin, ale Naukowcy z Instytutu Chemii Bioorganicznej Polskiej Akademii Nauk z Poznania stworzyli pierwszy polski test na koronawirusa. Produkcja pierwszej partii testów rozpocznie się w najbliższych tygodniach. Koszt takiego testu będzie wynosił około 53 zł, a więc jest to kwota, na którą jest sobie w stanie pozwolić przeciętny Polak, aby przebadać siebie i swoich bliskich. Do tej pory testy nie były ogólnodostępne, darmowe były tylko dla osób z objawami, a na własne życzenie wykonanie testu kosztowało dużą sumę pieniędzy.

Zmiany w polskim prawie w cieniu koronawirusa

W Polsce obok walki z pandemią toczy się walka polityków z kobietami. 15 kwietnia w Sejmie był rozpatrywany projekt Kai Godek, który usuwa z ustawy z 7 stycznia 1993 roku „o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży” jedną z przesłanek do legalnej aborcji: „gdy badania prenatalne lub inne przesłanki medyczne wskazują na duże prawdopodobieństwo ciężkiego i nieodwracalnego upośledzenia płodu albo nieuleczalnej choroby zagrażającej jego życiu”. Projekt owej zmiany trafił do Sejmu jeszcze w 2017 r., kiedy to udało się „zamrozić” go kobiecym buntem. 23 marca 2018 r. w Warszawie demonstrowało ponad 50 tys. osób¹, w całym kraju ok. 90 tys.² Już w 2016 r., kiedy rząd PiS próbował wprowadzić prawo zaostrzające polskie przepisy aborcyjne, które i tak są jednymi z najbardziej restrykcyjnych w Europie, wydarzył się Czarny Protest – masowy protest kobiet. Teraz, kiedy przez pandemię koronawirusa niektóre prawa człowieka, chociażby takie jak prawo do wolności zgromadzeń, zostały ograniczone, Sejm zajął się zaostrzeniem przepisów antyaborcyjnych; właśnie w tym momencie, kiedy nie można wyjść na ulice. Zmiana w ustawie wydaje się być nieznaczająca, ale to właśnie 97,6%³ dokonywanych aborcji w Polsce stanowią te, które dokonuje się z powodu ciężkich i nieodwracalnych chorób płodu. Oczywiście kwestia aborcji należy do drażliwych tematów, ale jako demokratyczny kraj XXI w. Polska powinna unikać metod należących do używania przemocy prawnej służącej do narzucania określonych zachowań, które są zgodne tylko z przekonaniem polityków partii rządzącej. Sprawiedliwym jest szukanie rozwiązań, które pozwolą uniknąć podziałów i niezadowolonych obywateli. „Pandemia to jest czas, kiedy musimy walczyć z wirusem, kiedy musimy działać wspólnie. To nie jest czas na ograniczanie demokracji, to nie jest czas na odbieranie kobietom ich praw. Nie było, nie ma i nie będzie naszej zgody na zaostrzenie ustawy dotyczącej aborcji. Nie pozwolimy ograniczać praw kobiet” - oświadczyła Małgorzata Kidawa-Błońska na konferencji prasowej w Sejmie⁴. Pomimo zakazu zgromadzeń w większości miast Polki i Polacy protestowali w sposób dostosowany do obecnej sytuacji. Stali z plakatami i transparentami w kolejkach do sklepów, wywieszali parasole w oknach i balkonach, czy na szybach samochodów. Również na portalach społecznościowych nie obeszło się bez wyrażania obywatelskiej dezaprobaty wobec projektu. Zachowanie rządu jest zaprzeczeniem jakiegokolwiek etyki politycznej, ponieważ w tak trudnej sytuacji jaką jest pandemia, gdzie wiele ludzi straciło miejsca pracy, a ludzie cierpiący na inne choroby zostali pozbawieni opieki lekarskiej, właśnie w cieniu takiej tragedii ogranicza się prawa i wolności kobiet, decyduje się za nie. Oprócz projektu antyaborcyjnego, pod uwagę wzięto inne projekty budzące wiele obaw. Posłowie zajęli się m.in. tym, czy dzieci będą mogły uczestniczyć w polowaniach, czy też karami za edukację seksualną zgodną ze standardami WHO.

Wiele organizacji i fundacji apelowało do rządzących o porzucenie pomysłu dotyczącego obecności dzieci na polowaniach. Komitet Ochrony Praw Dziecka, Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę, Stowarzyszenie na rzecz Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie Niebieska Linia, UNICEF Polska, Stowarzyszenie Pracownia na rzecz Wszystkich Istot oraz zrzeszająca 40 organizacji przyrodniczych i ekologicznych koalicja Niech Żyją! w liście do Marszałka Sejmu, Posłanek i Posłów sprzeciwiają się takiej zmianie prawa: „Ze względu na istotne względy pedagogiczne, psychologiczne, społeczne i prawne stanowczo sprzeciwiamy się zabijaniu zwierząt w obecności najmłodszych obywateli. Dzieci nie powinny być także świadkami wszelkich innych czynności naznaczonych przemocą i cierpieniem zadawanym zwierzętom na polowaniach, takich jak

¹ M.K. Nowak, „Bunt kobiet silniejszy niż izolacja. Rusza ogólnopolski protest przeciwko zakazowi aborcji”, <https://oko.press/bunt-kobiet-silniejszy-niz-izolacja-rusza-ogolnopolski-protest-przeciwko-zakazowi-aborcji/>

² M.K. Nowak, „Bunt kobiet silniejszy niż izolacja. Rusza ogólnopolski protest przeciwko zakazowi aborcji”, <https://oko.press/bunt-kobiet-silniejszy-niz-izolacja-rusza-ogolnopolski-protest-przeciwko-zakazowi-aborcji/>

³ M.K. Nowak, „Bunt kobiet silniejszy niż izolacja. Rusza ogólnopolski protest przeciwko zakazowi aborcji”, <https://oko.press/bunt-kobiet-silniejszy-niz-izolacja-rusza-ogolnopolski-protest-przeciwko-zakazowi-aborcji/>

⁴ „Pandemia to czas na walkę z wirusem, a nie czas na walczenie z kobietami”, <https://tvn24.pl/polska/ustawa-antaborcyjna-malgorzata-kidawa-blonska-czas-pandemii-to-nie-czas-na-walczenie-z-kobietami-4555433>

naganianie zwierząt, dochodzenie postrzelonych i ich dobijanie oraz organizowany po polowaniu pokot”. Dr Barbara Błońska, krymolożka w Katedrze Kryminologii i Polityki Karnej Instytutu Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji Uniwersytetu Warszawskiego mówi, że istniejące badania pokazują, że „dzieci, które doświadczały przemocy i okrucieństwa wobec zwierząt, trzykrotnie częściej były skłonne do zadawania jej w przyszłości – zarówno zwierzętom, jak i ludziom”¹. O uczestnictwie w polowaniach i pozostaniu myśliwym powinna decydować osoba po ukończeniu 18 roku życia, osoba dorosła, która ma zbudowany światopogląd i potrafi odróżnić dobro od zła. Wychowanie bez przemocy jest bardzo ważne, ponieważ rzutuje ono na całe życie i zachowanie człowieka.

Niestety w związku z panującą pandemią, uwaga społeczeństwa skierowana jest właśnie na koronawirusa, więc takie kontrowersyjne zmiany w ustawach miały szanse powodzenia.

Podsumowanie

Pandemia koronawirusa rodzi wiele problemów etycznych zarówno dla polityków, jak i innych osób podejmujących ważne decyzje związane z dobrem obywateli. W walce z COVID-19 świat popełnił wiele, często podobnych błędów. Są jednak kraje, które mogą stanowić pozytywny przykład. 16 marca 2020 r. Eksperti ONZ ds. Praw człowieka wezwali państwa do unikania nadmiernego sięgania po środki bezpieczeństwa w odpowiedzi na wybuch koronawirusa i przypomnieli, że nie należy wykorzystywać uprawnień nadzwyczajnych do stłumienia sprzeciwu. Wysoki Komisarz ONZ ds. Praw Człowieka apelował, iż: „Ograniczenia związane z odpowiedzią na wirusa muszą być uzasadnione rozsądnymi celami zdrowia publicznego i nie powinny być wykorzystywane jedynie do stłumienia sprzeciwu”.

Eksperti stwierdzili, że niektóre państwa i instytucje bezpieczeństwa mogą wykorzystywać obowiązywanie uprawnień nadzwyczajnych za atrakcyjne, ponieważ pozwala to na skrócenie procedur administracyjnych. „Aby zapobiec włączeniu takich nadmiernych uprawnień w systemy prawne i polityczne, ograniczenia powinny być ściśle dostosowane i powinny być najmniej inwazyjnymi środkami ochrony zdrowia publicznego”. Wreszcie, w krajach, w których wirus zanika, władze muszą starać się przywrócić normalne życie i unikać nadmiernego korzystania z uprawnień awaryjnych w celu regulacji codziennego życia. „Zachęcamy państwa do wytrwałości w utrzymaniu opartego na prawach człowieka podejścia do uregulowania tej pandemii, aby ułatwić przywrócenie zdrowego społeczeństwa z rządami prawa i ochroną praw człowieka” - powiedzieli eksperci ONZ².

1. Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 lipca 1998 r. - *Zasady Etyki Poselskiej*, Organ wydający: Sejm, (M.P. 1998 nr 24 poz. 338)
2. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. nr 78, poz. 483)
3. Ustawa z dnia 12 kwietnia 2001 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. 2001 nr 46 poz. 499)
4. Powszechna Deklaracja Praw Człowieka (Przyjęta i Proklamowana Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 217 A (III) w dniu 10 grudnia 1948 R.)
5. Jan Paweł II, *Encyklika Ojca Świętego bł. Jana Pawła II VERITATIS SPLENDOR*, Wydawnictwo Dom Wydawniczy Rafael, Kraków 2013
6. Platon, *Gorgiasz*, Wydawnictwo Armoryka, Sandomierz 2017
7. Ramon Pacheco Pardo, *Analysis of Hans J. Morgenthau's Politics Among Nations*, Wydawnictwo Macat International Limited, 2017
8. „Prawa człowieka”, <https://www.gov.pl/web/rodzina/prawa-czlowieka>
9. M. Jędrzyk, „Co poszło nie tak? Najgorsze błędy w walce z koronawirusem (Polska, USA, Chiny, Wielka Brytania)”, <https://oko.press/co-poszlo-nie-tak-najgorsze-bledy-w-walce-z-koronawirusem/>
10. T. Dudek, „Tak się robi w Austrii: testy, ochrona pracowników, miliardy na ratowanie gospodarki, taxi dla 65+”, <https://oko.press/tak-sie-to-robi-w-austrii-masowe-testy-ochrona-pracownikow-miliardy-euro-dla-ratowania-gospodarki/>

¹ R. Jurszo, „UNICEF ostro przeciw dzieciom na polowaniach. „Indoktrynacja łowiecka”, trauma na całe życie”, <https://oko.press/unicef-ostro-przeciw-dzieciom-na-polowaniach-indoktrynacja-lowiecka-trauma-na-cale-zycie/>

² D. Gilbert, „These 30 Regimes are using Coronavirus to repress their citizens”, https://www.vice.com/en_us/article/dygbxk/these-30-regimes-are-using-coronavirus-to-repress-their-citizens

Андрєєв Тит Петрович
Дубенко Ярослав Сергійович
Баркар Тетяна Сергіївна

Науковий керівник – Харитоновна Олена Володимирівна
доцентка кафедри
кримінального права №1,
кандидат юридичних наук

*(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)*

ГРУДНЕВИЙ ОБМІН ПОЛОНЕНИМИ В УКРАЇНІ: ПОЛІТИЧНИЙ УСПІХ ЧИ ЗАГРОЗА ВЕРХОВЕНСТВУ ПРАВА?»

В кінці 2019 р. в рамках так званого «нормандського формату» було досягнуто домовленість про обмін особами, які потрапили в полон або інакшим чином були захоплені та перебувають у місцях несвободи сторін конфлікту на Сході України. В ході цього обміну, який за домовленістю відбувався по формулі «всіх встановлених на всіх встановлених», зі сторони України було передано 124 людини (декілька осіб вирішили залишитися в Україні), з боку невизнаних республік – 81 особу (5 залишилися на окупованій території). Обмін викликав широку та іноді неоднозначну реакцію серед українського суспільства, що проявилось у масових зібраннях та спробах завадити передачі окремих осіб, але загалом позитивно був сприйнятий населенням. На міжнародній арені також було помічено заяви окремих держав та міжнародних організацій, що в більшості своїй вітали досягнення компромісу. У квітні 2020 року практика знову була повторена, але цього разу кількість обмінюваних осіб була значно менше та привернула менше суспільної уваги.

Окрім політичних оцінок, виникає потреба у юридичному аналізі даного обміну - для його належної правової кваліфікації, оцінки його допустимості в умовах національної правової системи, розуміння якості використання правових інструментів під час підготовки та реалізації такого обміну.

Метою даного дослідження є вивчення міжнародних стандартів обміну особами та з'ясування можливості їх застосування у національних реаліях, політико-правові практики інших держав в ході вчинених ними обмінів і правова кваліфікація здійсненого Україною обміну та формулювання пропозицій законодавцю щодо урегулювання подібного роду питань. Відтак, можна окреслити і *завдання* наукової роботи:

- 1) вивчення норм міжнародного права та національно-правових практик інших країн стосовно питань обміну особами;
- 2) надання правової кваліфікації вчиненому обміну, дослідження правового статусу обмінюваних осіб, співставлення даного політико-правового акту з елементами верховенства права;
- 3) формулювання правових пропозицій та окреслення шляхів подальших наукових розробок стосовно юридичного регулювання обміну осіб в Україні.

Об'єктом дослідження є інститут обміну осіб в міжнародному праві та національному праві інших держав, практика його функціонування в реальному житті; грудневий обмін 2019 р. в Україні «всіх на всіх».

Предметом дослідження є чинне та перспективне правове регулювання інституту обміну особами в Україні та світі.

При написанні роботи нами були використані загальнонаукові та спеціально-юридичні *методи* дослідження. Методи логіки (аналіз, синтез, індукція) були застосовані при дослідженні положень чинного законодавства України та міжнародних договорів, нормативно-правової бази інших держав, існуючих публікацій та оцінок вчиненого обміну. Порівняльно-правовий метод був використаний при з'ясуванні відмінностей між національним законодавством та зарубіжним, що дало можливість зрозуміти відмінний зміст однакових за назвою інститутів кримінального права. Формально-логічний метод знайшов своє застосування при аргументації власних пропозицій в другому розділі роботи, де обґрунтовується потреба зміни законодавчого регулювання.

Робота складається з вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. У вступі надається загальна інформація про роботу, перший розділ присвячений питанням міжнародно-

правового регулювання обміну осіб та можливості його застосування в умовах конфлікту на Сході України, зарубіжні національно-правові практики; другий розділ містить правову кваліфікацію обміну, що відбувся у грудні 2019 р., а третій - сформульовані нами шляхи покращення правового регулювання обміну осіб.

1. Короткий нарис інституту обміну полоненими

Практика тримання і обміну військовополонених, зумовлена військовою необхідністю і політичною доцільністю, здавна відома людству. Вирішення питань військовополонених залежало від статусу захопленої особи та інституційного розвитку відповідної країни. З розвитком же правової, політичної і моральної культури людства змінюється порядок регулювання даних відносин. У ХХ ст. з'явилися міжнародні документи, які створюють новий, міжнародний рівень регулювання. До останніх можна віднести Гаазькі Конвенції 1899 та 1907 рр., Женевську Конвенцію 1929 р. і третю Женевську Конвенцію 1949 р., які регулюють питання утримання військовополонених та процедури репатріації військовополонених і пов'язаних з військовим конфліктом осіб після закінчення воєнних дій. Водночас, у світі почала складатися практика обмінів особами, що не брали участі у воєнних діях, але виконували специфічні функції держави або іншого невизнаного суб'єкта, а відтак також могли б розраховувати на державно-правовий захист.

За ключовим параметром - знаходження або перебування в стані війни держав-учасниць - в історії розвитку міжнародних відносин ми можемо знайти і класифікувати наступні ситуації передачі затриманих осіб:

1) держави або інші невизнані територіальні об'єднання перебувають у стані відкритої або прихованої, невизнаної війни між собою:

а) репатріації військовополонених, які вказані в ст. 110 третьої Женевської Конвенції, а також інших осіб, які підлягають репатріації на батьківщину або в нейтральну державу незалежно від статусу бойових дій;

б) репатріації військовополонених після закінчення військового конфлікту, досягнення угоди між супротивними сторонами і передачі з обох сторін захоплених в ході конфлікту осіб, що мають безпосереднє відношення до бойових дій або супутнім їм (наприклад, цивільні особи, що уповноважені на надання військової допомоги);

2) держави або інші невизнані об'єднання не перебувають у стані військового конфлікту між собою, а захоплені особи можуть або володіти військово-правовим статусом, або не мати такого. У такому разі певних міжнародно-правових норм або звичаїв, що регулюють подібні домовленості, немає, але застосовуються загальні правила міжнародного публічного права, до прикладу, *parata sunt servanda*, яке зобов'язує держави у разі досягнення консенсусу щодо обміну осіб дотримуватися домовленостей. Варто відзначити, що зазвичай при цьому немає формального юридичного закріплення такої домовленості у форматі міжнародного договору, а відтак подібні консенсуси тримаються лише на добрій волі сторін.

Доволі часто уповноважені особи наділені інструментарієм щодо прийняття рішень у подібних обставинах у контексті інституту екстрадиції, якщо певні особи перебувають у статусі підозрюваних і обвинувачених. Правовими підставами для таких дій можуть слугувати угоди, укладені між державами, в яких визначаються загальні засади міжнародного співробітництва.

Так, зокрема, 9 липня 2010 р. у Відні відбувся обмін в'язнями-шпигунами між Росією і Сполученими Штатами Америки. Подією передувала операція ФБР по розкриттю мережі розвідників-нелегалів. Розвідники були впроваджені на територію США, цілком ймовірно, Службою зовнішньої розвідки Росії. Розкриття цієї мережі зайняло кілька років і завершилося в кінці червня 2010 р. арештом 11 підозрюваних (10 були заарештовані на території США й один на Кіпрі). Десятьом із заарештованих були пред'явлені обвинувачення у тривалій підпільній діяльності на користь Росії. Одинадцятий підозрюваний, заарештований на Кіпрі, Роберт Крістофер Метсос, офіцер зв'язку російської розвідки, був відпущений під заставу і зник; дванадцятий - розвідник-нелегал Сергій Черепанов (Генрі Фрїт) зміг на наступний день після арешту основної групи в США втекти з Іспанії. Десять розвідників зізналися в скоєнні інкримінованих їм злочинів і були обміняні на чотирьох російських громадян. Троє з них були засуджені за державну зраду у формі шпигунства.

У Російській Федерації ст. 85 Кримінального кодексу РФ надає право Президенту РФ помилувати будь-яку особу, щодо якої набуло чинності рішення суду, звільнити її від покарання, замінити покарання м'якшим, позбавити особу статусу судимості [17]. Критеріїв застосування помилування Президентом в КК РФ і на рівні законів немає. Проте він зобов'язаний своїм власним указом, що дозволяє йому робити подібні дії в разі будь-якої політичної необхідності. У 2010 році помилування

здійснив Президент РФ Дмитро Медведєв, за інформацією ЗМІ троє з них визнали свою вину.

Цікавим є те, що помилування і подальша "висилка" здійснювалася щодо громадян РФ. Це могло порушувати їх право на свободу пересування і право на громадянство; обмін здійснювався хоч і між різними державами, але громадянство обмінюваних осіб було одним і тим самим. Варто звернути увагу на те, що у даному випадку особи з обох сторін були репрезентантами не тільки своєї персональної волі, а і виступали агентами, що виконують завдання та функції іншої держави, діючи екстра-територіально. Подібні дії можуть спричиняти міжнародно-правові конфлікти, а персональна відповідальність винних осіб залежить від їхнього міжнародно-правового статусу; якщо міжнародне право не забезпечує їх персональний захист і не встановлює дипломатичний шлях вирішення їх долі, то вони підлягають кримінальному переслідуванню (проте у них зберігається можливість звільнитися за результатами перемовин).

Що стосується процедури, проведеної у США, то там були проведені слухання державним департаментом США і потім спільно з Президентом було прийнято остаточне рішення про передачу підозрюваних осіб.

Під час іншого відомого обміну «1027 ув'язнених на 1 ізраїльтянина» юридична процедура була ускладнена і важка з причини напружених відносин Ізраїлю та організації "ХАМАС". Процес обміну, який складався з етапів і переговорів, тривав близько 3 років та охоплював кілька попередніх звільнень ув'язнених. Для Ізраїлю процедура обміну була вже знайомою. Рішення приймалося урядом та формально утверджувалося Президентом. Цікаве у цьому плані те, що організація "ХАМАС" в Ізраїлі та деяких інших країнах визначена як терористична, а це означає, що характер і область можливих домовленостей з нею є суттєво ускладненим.

2. Практика обміну полонених в Україні: загрози верховенству права

Нині в Україні чинні нормативно-правові акти не встановлюють юридичних процедур обміну та не містять жодних інших ефективних правових можливостей з наданням дискреційних повноважень представникам держави для проведення таких юридичних дій. Це означає, що проведенні обміни не мали підґрунтя належної правової підстави та відбувалися у неправовий спосіб. Сказане не знімає потреби у встановленні зв'язку даних обмінів з правом. Навіть кваліфікація таких дій як порушень права матиме позитивний ефект для розуміння того, яких дій слід уникати у майбутньому. Належна правова оцінка надасть ефективне розуміння загальних концептів, таких як верховенство права, для перетворення правової реальності.

Досліджуючи грудневий обмін бачимо, що він являє собою достатньо нетиповий та цікавий приклад у світовій правовій практиці, адже відбувся з грубим порушенням приписів національного законодавства, проте з політичної точки зору був сприйнятий позитивно.

Чинним Кримінальним кодексом України 2001 р. встановлено дві можливості звільнення від відбування або заміни покарання:

1) помилування, що здійснюється Президентом стосовно індивідуальних осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, коли він замінює цей вид покарання на позбавлення волі строком не менше 25 років;

2) амністія, що проголошується Законом України (а відтак має ускладнену процедуру прийняття, для якої необхідна єдність політичної та правової волі Верховної Ради та Президента), застосовується до окремої категорії осіб, визнаних винними у вчиненні злочину обвинувальним вироком суду, або кримінальні справи стосовно яких розглянуті судами, але вироки стосовно цих осіб не набрали законної сили; амністією такі особи можуть бути повністю або частково звільнені від відбування покарання [1]. Окремим Законом «Про застосування амністії в Україні» встановлюється перелік осіб, що не можуть бути амністовані в рамках такої юридичної процедури; зокрема, це особи, що скоїли злочини проти основ національної безпеки, територіальної цілісності України, терористичний акт, бандитизм, умисне вбивство при обтяжуючих обставинах, особи, що мають 2 і більше судимості та інше [2]. Остаточне ж рішення про застосування амністії приймається стосовно індивідуальних осіб на підставі ухваленого Закону, що може прийматися не частіше 1 разу на рік, за винятками індивідуальної амністії.

Варто звернути увагу і на неузгодженість зазначеного Закону та Кримінального кодексу, що проявляється у наступному:

- Кодекс встановлює, що амністія застосовується до осіб, що визнані винними у вчиненні злочину обвинувальним вироком суду, або кримінальні справи стосовно яких розглянуті судами, але вироки стосовно цих осіб не набрали законної сили, ці особи можуть бути повністю або частково звільнені від відбування покарання. Натомість Закон говорить про те, що не можуть бути амністовані осо-

би, яких «засуджено», а відтак ми бачимо певну законодавчу прогалину, адже п. 2 ст. 43 Кримінально-процесуального кодексу України передбачає, що засудженим у кримінальному провадженні є обвинувачений, обвинувальний вирок суду щодо якого набрав законної сили. Відтак перераховані особи, що вчинили вказані у Законі злочини, теоретично можуть отримати амністію в період між завершенням розгляду справи та вступом у законну силу вироку;

- Закон, на відміну від Кодексу, встановлює можливість «індивідуальної» та «умовної» амністії, проте не розкриває їх зміст.

Вивчення положень чинного законодавства демонструє, що воно не надає ефективних правових можливостей для закріплення політичних домовленостей про обмін (який хоч і може не передбачатися прямо у законі, але може бути допустимим у рамках дискреційних повноважень (наприклад, дискреція Президента РФ). А відтак при обміні «всіх на всіх» у грудні 2019 р. не використовувалися і не могли бути використані існуючі правові процедури.

Неоднозначним є також і статус суб'єктів, які стали учасниками подібної домовленості, адже він регулюється як міжнародним правом, так і національним, а також і нормами, що встановлені самопроголошеними республіками. На міжнародному рівні правосуб'єктність має лише держава Україна. Організації «ДНР» і «ЛНР» залишаються невизнаними республіками, хоча час від часу вони беруть участь у політичних домовленостях з деякими країнами. В Україні дані організації визнані терористичними, проте влада України іноді вступає з ними у переговори, наприклад, в рамках спілкування тристоронньої групи Україна-ОБСЄ-Росія, де знаходяться представники «ДНР» і «ЛНР», або ж з РФ, що декларує себе як репрезентанта їх волі.

Українське законодавство неузгоджене щодо правового статусу територій на Сході України. У Постанові Верховної Ради «Про заяву Верховної Ради «Про трагічну загибель людей внаслідок терористичного акту над територією України» самопроголошені «ДНР» і «ЛНР» визнаються терористичними організаціями [4]. У Законі «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей» йдеться про те, що зазначені території встановлені і контролюються Збройними силами РФ і російською окупаційною адміністрацією, а будь-який юридичний акт, який видається цією адміністрацією, є недійсним і не має жодної правової сили, за винятком свідочств про народження і смерті, які прикладаються до заяви про державну реєстрацію цих подій на підконтрольній Україні території [3].

Зазначене демонструє, як складно надати правову оцінку суб'єктам, що беруть участь в обміні. Адже, окрім України, хто брав у ньому участь - самопроголошені республіки, терористичні організації або окупаційна влада РФ? Подібне питання прямо впливає на обсяг прав та обов'язків, правила поведінки, правову кваліфікацію конфлікту і застосування до нього норм міжнародного гуманітарного права та звичаїв війни, юридичний статус осіб, що були захоплені під час конфлікту тощо. Аналіз складу обмінюваних у грудні осіб дає можливість бачити, що переважна більшість з них взагалі не має стосунку до військового конфлікту на Сході або пов'язана з ним дуже мало.

Перелік осіб, що підлягали обміну, в силу відносно потужного та спроможного завадити обміну громадянського суспільства, не розкривався до останнього дня, проте в медіа постійно лунала формула «всіх на всіх» (що вже у своїй назві є суперечливою). Насправді, під цієї формулою розумілася видача всіх осіб, перебування яких під владою сторони перемовин було визнано та погоджено передачу. Дана подія в аспекті її підстав та процедур не отримала достатнього офіційного освітлення на сайтах Президента України, Генерального прокурора, інших офіційних осіб держави. Відносно вчиненого обміну не було опубліковано жодного попереднього правового документа. Також після вчинення обміну жодного правового документу не було розкрито, наприклад, стосовно того, чи були в результаті обміну посадовими особами України взяті якісь зобов'язання щодо вчинення певних дій, чи передбачені певні політико-правові наслідки такого обміну тощо. Список переданих осіб до дня передачі зберігався у таємниці і не був наданий громадськості для обговорення.

Різниться також і статус обмінюваних осіб з боку України і зі сторони влади тимчасово окупованих територій. Враховуючи різні критерії, можна застосувати наступну класифікацію переданих Україною осіб:

1) за відношенням до конфлікту на Сході України:

а) *безпосередньо пов'язані*, наприклад, полковник РФ Валерій Гратов, Василь Кусакін та Руслан Гаджиев, що брали участь у бойових діях на Сході України, Микола Рубан, який, заховавши вибухівку в банці з медом, підірвав військовослужбовця

б) *ніяким чином не пов'язані*, серед них:

- пов'язані з Революцією Гідності та супутніми подіями, наприклад, так звані «харківські терористи» Віктор Тютєцький, Сергій Башликов, Володимир Дворніков (екс-беркутівці); Олег Ткачук,

що вчинив злочини під час зіткнень в Одесі

- пов'язані зі вчиненням на території України злочинів, але які ніяким чином не пов'язані ні з подіями Революції Гідності, ні з подіями на Сході України, наприклад, Микола Тоцин, що вбив жінку, яка здавала йому в оренду житло; Генадій Ольшанський, який напідпитку під час свята зарізав свого сусіда; Едуард Жовтний, який займався торгівлею наркотичними засобами

2) за їх правовим статусом:

а) підозрювані та обвинувачені у вчиненні злочинів: колишні экс-беркутівці, що брали участь у розстрілах на Майдані - Олег Янишевський, Сергій Зінченко, Павел Аброськін, Сергей Тамтура, Олександр Маринченко; Дар'я Мاستикашова, що обвинувачувалася у державній зраді

б) щодо яких винесено обвинувальний вирок, який не набрав законної сили: «харківські терористи», яких суд звільнив відразу в залі засідань за інформацією ЗМІ

в) щодо яких винесено обвинувальний вирок, який набрав законної сили, і особи почали відбувати покарання в місцях позбавлення волі: Руслан Гаджиев, за участь у незаконних збройних формуваннях засуджений до 15 років позбавлення волі

3) за громадянством:

а) громадяни України, наприклад, колишні экс-беркутівці

б) громадяни РФ, що вчинили злочини на території України, наприклад, полковник РФ Валерій Гратов, Василь Кусакін, Руслан Гаджиев

в) громадяни Республіки Білорусь, наприклад, Олег Ткачук

4) за потенційною можливістю потрапити під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду у випадку невиконання Україною взятих зобов'язань щодо переслідування підозрюваних у скоєнні злочинів проти людяності та воєнних злочинів в період акцій протестів з 21 листопада по 22 лютого 2014 р. та на Сході України:

а) особи, кримінальне переслідування стосовно яких не може бути розпочате Міжнародним кримінальним судом у зв'язку з відсутністю в їх діях складу передбачених Римським статутом правопорушень, наприклад, стосовно Едуарда Жовтного, що займався торгівлею наркотичними засобами

б) особи, кримінальне переслідування за злочини проти людяності щодо яких може бути розпочатим у випадку неефективного здійснення правосуддя Україною, наприклад, экс-беркутівці, що обвинувачуються у розстрілі мирних протестувальників на Майдані в лютому 2014 р.

в) особи, кримінальне переслідування проти яких може розпочатися Міжнародним кримінальним судом за злочини проти людяності та воєнні злочини у зв'язку з конфліктом на Сході України, наприклад, стосовно полковника РФ Валерія Гратова.

Вищенаведений аналіз свідчить, що більшість з цих осіб не могли бути звільнені по амністії через характер вчинених ними злочинів.

У публічний простір не було надано відомостей про застосовані правові процедури, проте за деякими даними стосовно певних підозрюваних прокурори, за вказівкою Генерального прокурора Руслана Рябошапки, надсилали до суду клопотання звільнити з-під варти цих людей "оскільки Україною та Російською Федерацією планується одночасне звільнення осіб". Подібну думку тільки зміцнює інформація з офіційного сайту Президента України, де відносно переданих підозрюваних у розстрілі мітингувальників на Майдані у 2014 р. зазначено: «Що щодо беркутівців - так, це умови цього звільнення «всіх на всіх». Ми забирали наших героїв. Я вважаю, це було складне рішення. Рішення політичне - це правда» [5].

Якщо ж проаналізувати грудневий обмін полоненими з точки зору відповідності верховенству права (взявши за основу доповідь Венеційської комісії «Про верховенство права» 2011 р., що становить так зване «м'яке право» [16]), то ми побачимо, що під час обміну було порушено наступні вимоги верховенства права:

1) законності належних прав та обов'язків, які проявилися в активному втручанні Президента України в діяльність органів правопорядку, прокуратури і суду у неправовий спосіб; виконання неправових, антизаконних та неконституційних вказівок на всіх ступенях системи правосуддя та правоохоронних органів;

2) юридичної визначеності, адже не було надано у публічний доступ будь-яких нормативно-правових або супутніх документів, що стосуються обміну; до самого останнього моменту були приховані списки переданих і отриманих осіб, що виключало їх суспільне обговорення, а представниця України Валерія Лутковська в трьохсторонній контактній групі в інтерв'ю Радіо Свободі взагалі висловила проти публікації списку переданих осіб у зв'язку з тим, що це «персональні дані», а «питання суспільного інтересу ще не вивчене. Тому я чесно скажу - не знаю!»;

3) заборону свавілля публічної влади, яка є обмеженою приписами права та не може вчиняти

дії, щодо яких у неї відсутня дискреція. В даному випадку ми можемо спостерігати вихід суб'єктів владних повноважень за межі наданим їм Законом повноважень, а відтак можна говорити про можливе вчинення ними злочинів;

4) доступ до правосуддя у незалежних і безсторонніх судах, що полягає не тільки у порушенні основоположних принципів правосуддя, таких, як прийняття рішень на основі приписів законодавства та підзаконних-нормативно-правових актів, але і:

а) створює правомірні побоювання осіб, які перебувають під юрисдикцію України, що суди можуть виносити рішення на основі виключно політично мотивованих суджень та рішень органів державної влади без правових на те підстав

б) порушує права громадян та їхніх родичів, що постраждали в результаті небезпечних та незаконних дій винних осіб, оскільки винні були звільнені без належних правових підстав і не зазнали кримінально-правової відповідальності (яка слугує символом якщо не повного, то хоча б часткового відновлення справедливості

в) порушує права та інтереси всіх суб'єктів національної правової системи, адже вони дискримінуються та не знаходяться у рівному положенні з переданими особами, щодо яких не застосувалася відкрита та прозора правова процедура, хоча в цей самий час всі інші особи мають дотримуватися норм права і належних правових процедур

г) подібний обмін не дозволяє всім особам національного правопорядку розумно прогнозувати поведінку інших суб'єктів, у тому числі і представників держави, які з легкістю можуть наплювати на юридичні норми.

Важливо відзначити, що як міжнародні організації, так і країни Заходу позитивно оцінили обмін, що здійснився, звертаючи увагу при цьому на покращення фону договірного та мирного процесу урегулювання конфлікту на Сході та не помічаючи при цьому грубих порушень правової системи. Водночас передача окремих осіб була оцінена міжнародною спільнотою неоднозначно, зокрема, підозрюваних в розстрілі демонстрантів на Майдані осіб.

3. Майбутній підхід: правовладний обмін особами

В національно-правових практиках інших держав уже склалися специфічні правові підходи, які дозволяли б здійснювати обмін полоненими не тільки під час бойових дій відповідно до міжнародного гуманітарного права, а й стосовно осіб, які не підпадають під його дію. Подібний підхід може бути реалізований і в рамках української національної правової системи, адже Конституцією України не встановлено прямих заборон на створення такої правової процедури, а при її тлумаченні, можна було б використовувати принцип пропорційності, людиноспрямованості держави, доктрини політичного питання тощо.

Така процедура має бути створена у процесі відкритого діалогу влади, професійних юристів з різних галузей права та представників громадянського суспільства.

У даному розділі ми, не претендуючи на остаточність, спробуємо запропонувати оптимальну на наш погляд модель, що матиме на меті не тільки уможливити здійснення обмінів у правовому полі, а й водночас реалізовувати правосуддя, відновлювати порушені права та суспільну справедливість. Питання звільнення від кримінальної відповідальності та передачу осіб, як нам здається, в національних умовах необхідно делегувати Президенту України, який би приймав відповідні рішення, можливо, спільно з РНБО. Нова правова процедура має знаходитися на перетині відразу декількох галузей права:

1) внесення змін до Конституції України у частині повноважень Президента України не видається необхідним; доцільнішим виглядає відповідна зміна ординарного законодавства. П. 27 ст. 106 КУ дозволяє Президенту здійснювати помилування, а відтак можна розширити розуміння такого інституту та включити до нього нові елементи. У випадку майбутнього прийняття спеціалізованого Закону, що стосувався б правового статусу Президента, необхідно відразу передбачити порядок, компетенцію та підстави здійснення подібних обмінів

2) у сфері кримінального права необхідно внести зміни до Кримінального кодексу, де закріпити право Президента помилувати осіб в рамках обмінів не тільки після вступу вироку щодо них у законну силу, а і передбачивши, щоб підозрювані або обвинувачені особи могли б звільнитися від кримінальної відповідальності, але щоб це не зупиняло досудового розслідування або судового розгляду вчинених злочинів. Можливо, доцільним було б створення відсилання до спеціального закону без суттєвої деталізації процедури у Кримінальному кодексі

3) у Кримінальному процесуальному кодексі передбачити підстави або зробити відсилку до спеціалізованого Закону, що б дозволяло у законний спосіб звільняти осіб від кримінальної відпові-

дальності. Окрім цього, передбачити спеціальний порядок розслідування злочинів, які стосуються таких осіб, та дозволити використання їх неособистих свідчень під час судового розгляду справи, але надавати їм кінцеву юридичну силу для доведення розгляду справ до кінця

4) в обширі конституційного, кримінального та кримінально-процесуального права прийняти спеціальний Закон України, який деталізував би положення Конституції, Кримінального кодексу, Кримінального процесуального кодексу та встановлював:

а) порядок, підстави, межі дискреційних повноважень Президента та інших (в цій процедурі здійснюючих консультаційні та дозвільні функції) органів здійснювати помилування осіб, які беруть участь в обміні, форму такого юридичного акту. Слушною здається ідея створення спеціального виду провадження, за якого відповідна палата Верховного Суду досліджувала б подібні кримінальні провадження

б) можливість звільнених осіб залишатися на підконтрольній Україні території, процедуру формування списків та можливостей громадянського суспільства та родичів брати участь в його формуванні;

в) перелік осіб, що не могли б бути звільнені чи передані за будь-яких умов. Критерієм ми пропонуємо вважати вчинення ними злочинів, що підпадають під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду. Процедура ж перевірки осіб, щодо яких ще немає остаточного судового рішення про наявність чи відсутність в їхніх діях складу даних злочинів, має включати збір якомога більшої кількості доказів та відомостей про їх діяльність. Якщо попередня, без винесення остаточного рішення, оцінка Верховним Судом діянь, вчинених цими особами, встановлює високу ймовірність вчинення ними таких злочинів – то особа не підлягає обміну, а щодо неї продовжується розслідування та встановлюються у звичайному порядку всі юридичні факти. Особи, що уже засуджені за такі злочини, не можуть брати участь в обміні, адже в даному випадку Україна порушить свої міжнародно-правові зобов'язання перед Міжнародним кримінальним судом.

г) юридичні наслідки такого звільнення та покладення певних зобов'язань на особу: наприклад, якщо вона брала участь у незаконних формуваннях – більше не вчиняти подібних діянь на території України в межах її міжнародно-визнаних кордонів. У випадку потреби звільнення особи до остаточного судового рішення – систему процесуальних дій органів правопорядку та правосуддя для встановлення всіх обставин правопорушення без такої особи.

Запропонований нами підхід може бути сприйнятий критично фаховою спільнотою та громадянським суспільством, адже існують серйозні побоювання щодо зміни балансу влади та неправомірного втручання Президента України у діяльність правосуддя. Дійсно, у національних умовах існують ризики цього. Проте тут у нагоді стає такий елемент верховенства права, як пропорційність, та заснований на цьому досвід Ізраїлю, що неодноразово звільнював осіб, які вчиняли достатньо серйозні злочини.

Під час обміну 2011 р. одного Гілада Шаліта обміняли на 1027 осіб, які за час до їх затримання за встановленою інформацією слідчих органів загалом вбили близько 600 людей. Пропорційність у даному випадку полягає в тому, що, не відмовляючись від утвердження правосуддя та встановлення юридичних фактів вчинених злочинів, держава має захищати та максимально сприяти звільненню громадян, що перебувають у місцях несвободи незаконних збройних формувань та окупаційної влади. Доволі складно сприймати несправедливість, коли злочинці, не несучи кримінальної відповідальності, виходять на свободу, але ще тяжче перебувати у місцях несвободи незаконних збройних формувань, де, за інформацією звільнених осіб, регулярно здійснюється катування, умови проживання не наближені до мінімальних стандартів прав людини і постійно існує загроза фізичної розправи.

Водночас на міжнародній арені від України чекають кроків щодо урегулювання конфлікту на Сході України, і подібні обміни є політично необхідними. Проте, ці обміни мають знайти належне правове врегулювання. Ми переконані, що наявність законодавства та правової процедури є кращою за їх відсутність, а за умови наявності запобіжників у вигляді Верховного Суду, публічної та відомої громадянам правової процедури Президент буде належним чином обмежений у своїх дискреційних повноваженнях, не зможе чинити свавілля, проте зможе ефективно використовувати цей інститут для звільнення з несвободи українських громадян.

Складність правового регулювання у даному випадку та неоднозначність окремих норм не мають ставати на заваді його фаховому обговоренню та створенню. До прикладу, Литва, у 2019 р. в умовах політичної необхідності здійснити подібний обмін вирішила змінити законодавство для створення відповідної правової інфраструктури та спершу юридично уможливити здійснення таких дій в рамках власної національної системи права [15].

Висновки

Складність завдання, політична заангажованість та юридична неврегульованість доволі часто стають на заваді українським правникам здійснювати притомну рефлексію з питань обміну полоненими, що здійснився у грудні 2019 р. Проте це не знімає відповідальності з професійного фахового юридичного середовища дати належну правову оцінку вчиненим діям та запропонувати шляхи подолання існуючих проблем, адже характер порушень права свідчить про інституційну слабкість держави, а відтак має суттєвий вплив і на повсякденне життя кожного з нас.

В даній роботі нами було коротко висвітлено міжнародні інструменти обміну особами та репатріації військовополонених і встановлено, що цей механізм не міг та не може бути використаний в конфлікті на Сході України, наведено історію деяких обмінів та приклади національно-правових практик, що можуть слугувати дороговказом для створення національної процедури. У дослідженні дано правову характеристику питання обміну полоненими «всіх на всіх» у грудні 2019 р. в Україні, протестовано його на предмет відповідності вимогам верховенства права, представленим у доповіді Венеційської комісії 2011 р., констатовано неправовий характер обміну та запропоновано шлях змін юридичного регулювання процедури обміну з метою недопущення грубого зневажання правовладдя, встановлення суспільної справедливості і водночас звільнення бранців. Переконані, що досліджувана нами тема має не тільки важливе теоретичне, а й важливе практичне значення, а рекомендації, запропоновані нами, мають бути враховані при розробці відповідної юридичної процедури.

1. Кримінальний кодекс України. 2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
2. ЗУ "Про застосування амністії в Україні". 1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/96-вр>.
3. Закон України "Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях". 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19>.
4. Про Заяву Верховної Ради України "Про трагічну загибель людей внаслідок терористичного акту над територією України". 2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1596-18>.
5. Президент про передачу «беркутівців»: Ми не можемо повернути мертвих, але могли повернути живих. 2019. URL: <https://president.gov.ua/news/prezident-pro-peredachu-berkutivciv-mi-ne-mozhemo-povernuti-59141>.
6. Spies swapped by US and Russia at Vienna airport / BBC News. 2010. URL: <https://www.bbc.com/news/10564994>.
7. Звільнено 81 людину, повернулися 76 – Зеленський / Українська правда. 2019. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/12/29/7236192/>.
8. Великий обмін: Кого віддала Україна? / 112.ua. 2019. URL: <https://ua.112.ua/golovni-novyni/velyki-obmin-koho-viddala-ukraina-520516.html>.
9. День обміну: Лук'янівське СІЗО досі блокують / Українська правда. 2019. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/12/29/7236141/>.
10. Лук'янов Д. Правова система: поняття та різноманітність у сучасному світі. Право України. 2019. №3. С. 158–176.
11. Обмен агентами: 4 = 10 / Голос Америки. 2010. URL: <https://www.golos-ameriki.ru/a/spy-exchange-2010-07-09-98118729/186426.html>.
12. Rome Statute of International Criminal Court. 2002. URL: <https://www.icc-cpi.int/resource-library/documents/rs-eng.pdf>.
13. Постанова Верховної Ради України "Про Заяву Верховної Ради України "Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та кер. 2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-19>.
14. Убивці полковника СБУ, 14 росіян і підричники Одеси та Харкова: Кого Україна віддала на обмін / Слідство.інфо. 2020. URL: <https://www.slidstvo.info/investigations/ubytvsi-polkovnyka-sbu-14-rosiyan-i-pidryvnyku-odesy-ta-harkova-kogo-ukrayina-viddala-na-obmin/>.
15. СМІ: Литва готує обмін шпיוнами с Россией, в списке – норвежец / Европейская правда. 2019. URL: <https://www.euointegration.com.ua/rus/news/2019/10/17/7101967/>.
16. Report on the rule of law / Venice Commission. 2011. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-e).
17. Уголовный кодекс Российской Федерации. 1996. URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody&nd=102041891>.

Линник Ольга Андріївна
Опішняк Світлана Олегівна
Шелих Андрій Андрійович

Науковий керівник – Бобровник Світлана Василівна
завідувач кафедри теорії права та держави,
доктор юридичних наук, професор

(Київський національний
університет імені Тараса Шевченка)

ПРАВА ЛЮДИНИ В УМОВАХ КАРАНТИНУ: ОБМЕЖЕННЯ ЧИ ГАРАНТУВАННЯ?

Спалах інфекційного захворювання Covid-19 застав планету зненацька, адже ніхто не уявляв, що у ХХІ столітті можлива поява вірусу, що забере сотні тисяч життів і медицина буде безсила в цьому протистоянні. Кожна держава, яка зіткнулась з поширенням коронавірусної хвороби, повинна була проявити швидке реагування та створити умови, за яких можливість збільшення зараження населення мінімізується. Втім, введення жорстких карантинних заходів помітно вплинуло на повсякденне життя кожного і, зокрема, на можливість здійснення базових прав та свобод. У суспільстві виникло чимало дискусій щодо того, що права людини обмежують свавільно і незаконно, а тому актуальним є дослідження поняття обмеження прав людини, визначення випадків, у яких обмеження є правомірним та встановлення, які права обмежуються через введення карантинних заходів і чи є такі обмеження правомірними.

Вважаємо доцільним розпочати дослідження обмежень прав людини в умовах карантину та їхньої правомірності з вивчення загальнотеоретичної категорії «обмеження прав людини». Права та свободи людини є базовим елементом конституційно-правового статусу людини і громадянина. В українському законодавстві закріплено комплекс політичних, особистих, соціальних, культурних, економічних прав, які забезпечують розвиток демократичного суспільства та встановлюють умови, необхідні для ефективного та зручного існування людини, її самореалізації та розвитку.

Період буржуазних революцій став поштовхом до розвитку ідеї непорушності прав людини, що сьогодні домінує в юридичній науці. Конституція України, зокрема стаття 22, проголошує, що конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані, а при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод. Згідно зі статтею 21 Конституції України, права людини є невідчужуваними і непорушними. Відповідно до статті 157 забороняється внесення будь-яких змін до Конституції України, якщо вони передбачають скасування прав і свобод людини і громадянина [1].

Втім, наявність подібних положень не означає, що права та свободи є абсолютними, оскільки нормальний процес функціонування та розвитку суспільства породжує ситуації, які потребують від держави правомірного встановлення обмеження прав людини [2, с. 79].

Категорія «обмеження прав та свобод людини» не має визначення на нормативному рівні. В юридичній науці дослідниками наводяться різноманітні визначення цього поняття. М.В. Савчин під обмеженням прав і свобод людини розуміє втручання публічної влади у сферу приватної автономії індивіда виключно на підставі закону, яким запроваджуються певні заходи, спрямовані на забезпечення балансу приватних і публічних інтересів з метою захисту національної безпеки, громадського порядку, життя і здоров'я інших людей, авторитету правосуддя [3, с. 291]. Стрекалов А.Є. вважає, що обмеження прав і свобод – це правомірне, цілеспрямоване кількісне та (або) якісне применшення у процесі правореалізації тих можливих моделей поведінки (правомочностей), які складають основне право особи, з боку інших осіб [4, с. 3].

Вважаємо, що розглядаючи проблему обмеження прав людини, доцільно звернути увагу на ідею необхідності виокремлення двох різних понять: 1) *безпосередньо обмеження прав* як позбавлення власників частини прав або частини певного права; 2) *обмеження у здійсненні прав* як повна або часткова неможливість реалізації певних прав. Другий підхід до розуміння обмежень припускає, що усі права у повному обсязі залишаються у людини – носія прав, а припиняється тільки можливість їх реалізації [5, с. 359]. Тобто у цьому разі не йдеться про скорочення обсягу прав чи їхнє скасування

взагалі. На нашу думку, саме у такому значенні доцільно досліджувати правомірність обмеження прав людини у ситуації введення карантину в державі.

Обмеження здійснення прав і свобод можуть встановлюватись виключно законодавством і не повинні суперечити нормам міжнародного права та національних законодавчих актів. Випадки обмеження прав і свобод людини передбачаються, наприклад, у ст. 29 Загальної декларації прав людини 1948 року, відповідно до якої кожна людина, здійснюючи свої права і свободи, повинна зазнавати лише таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та з метою задоволення справедливих вимог моралі, громадського порядку та загального добробуту в демократичному суспільстві [6].

Основу інституту обмеження прав та свобод в Україні становить стаття 64 Конституції України, яка встановлює, що в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватись окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Проголошено також, що не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції [1]. Однак варто звернути увагу на те, що положення статей, які закріплюють певні права та свободи, також можуть містити умови обмеження цих прав.

Не лише Конституція України врегульовує це питання. Законодавчою базою виступає також низка важливих законів: «Про правовий режим надзвичайного стану», «Про правовий режим воєнного стану», «Про судоустрій і статус суддів», «Про Національну поліцію», «Про Службу безпеки України», «Про прокуратуру» та інші. У цих нормативних актах наведено вичерпний перелік конкретних обмежень прав і свобод на період введення надзвичайного чи воєнного стану [7, с. 45].

Конституційний Суд України у рішенні № 2-рп/2016 від 1 червня 2016 року зазначає, що обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, вони мають встановлюватись виключно Конституцією і законами України, переслідувати легітимну мету, бути обумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими, у разі обмеження конституційного права або свободи законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права або свободи і не порушувати сутнісний зміст такого права [8].

У контексті визначення правомірності обмеження прав та свобод людини вважаємо необхідним розглянути так званий «трискладовий тест», яким керується Європейський суд з прав людини при визначенні правомірності втручання держави у право людини. Трискладовий тест у вказаному аспекті включає в себе такі три елементи: обмеження прав і свобод людини повинне слугувати легітимній меті; необмеження прав і свобод людини може призвести до завдання істотної шкоди цій меті; шкода, що може бути завдана необмеженням прав і свобод людини вагоміша, за шкоду завдану таким обмеженням [9, с. 53]. Наявність тільки усіх трьох елементів може слугувати підставою обмеження прав і свобод людини. Однак «трискладовий тест» не є регламентованим у чинному законодавстві України, тому його застосування є дорадчим. Так, визначення пропорційності обмеження в Україні залишається оціночною категорією і вирішується на розсуд законодавця. Однак, відсутність хоча б однієї із складових при обмеженні прав людини може бути підставою для визнання такого обмеження при розгляді позову ЄСПЛ неправомірним.

Так, для дослідження обмежень прав людини під час карантину необхідно детальніше розглянути нормативну базу, яка регламентує введення карантинних заходів.

Одним із перших кроків було прийняття закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» [10]. Ним врегульовано наступні питання. Перш за все цим законом доповнено ст. 44³ КУпАП, яка передбачає, що порушення правил щодо карантину людей, санітарно-гігієнічних, санітарно-протиепідемічних правил і норм, передбачених Законом України «Про захист населення від інфекційних хвороб», іншими актами законодавства, а також рішень органів місцевого самоврядування з питань боротьби з інфекційними хворобами, - тягне за собою накладення штрафу на громадян від однієї до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб - від двох до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Як бачимо, введено суттєве адміністративне покарання за порушення правил карантину. Окрім цього, цим Законом було внесено зміни і до кримінального законодавства. ККУ тепер містить ст. 325 у новій редакції, де вказано, що порушення правил та норм, встановлених з метою запобігання епідемічним та іншим інфекційним хворобам, а також масовим неінфекційним захворюванням (отруєнням) і боротьби з ними, якщо такі дії спричинили або завідомо могли спричинити поширення цих захворювань, - карається штрафом від тисячі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців,

або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк. Ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки, - караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років. Також Законом було внесено зміни у сфері податкового права, зокрема Підрозділ 2 розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу доповнено пунктом 71 такого змісту: тимчасово, для здійснення заходів щодо запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19) звільняються від оподаткування податком на додану вартість операції з ввезення на митну територію України лікарських засобів, медичних виробів та/або медичного обладнання, необхідних для виконання заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню, локалізацію та ліквідацію спалахів, епідемій та пандемій коронавірусної хвороби (COVID-19), перелік яких визначено Кабінетом Міністрів України. Законом врегульовано й інші питання оптимізації суспільного життя в умовах коронавірусу.

Окрім Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)», уваги потребує і постанова КМУ «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» від 11 березня 2020 р. Цією постановою встановлено певні карантинні обмеження. Зокрема, встановлено з 12 березня 2020 р. до 22 травня 2020 р. на всій території України карантин [11]. Цією постановою КМУ було введено в дію чимало обмежувальних заходів, які викликали неоднозначну реакцію суспільства. У межах нашого дослідження ми проаналізуємо численні положення-заборони цього підзаконного акту Уряду і визначимо правомірність обмеження ними конституційних прав громадян.

Далі пропонуємо розглянути індивідуальні акти Державної комісії з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій і відповідних і регіональних та місцевих комісій, а також розпорядження Головного державного санітарного лікаря України - керівника робіт з ліквідації наслідків медико-біологічної надзвичайної ситуації природного характеру державного рівня та його відповідних регіональних штабів. У розпорядженні від 26 березня 2020 року «Про організацію заходів з метою мінімізації поширення коронавірусної хвороби (COVID-19) під час проведення діагностики» надані конкретні рекомендації з приводу проведення тестів на наявність коронавірусу. У розпорядженні встановлено, що структурним підрозділам з питань охорони здоров'я обласних, Київської міської державних адміністрацій спільно з органами місцевого самоврядування:

1) організувати до 28 березня 2020 року мобільні медичні бригади (далі — бригади) з проведення заборів зразків біологічних матеріалів від пацієнтів з підозрою на коронавірусну хворобу (COVID-19) у складі водія та не менш ніж одного медичного працівника, який не пов'язаний з наданням екстреної медичної допомоги;

2) кількість бригад має бути достатньою для оперативного проведення забору біологічного матеріалу, але не менше однієї бригади на район, місто обласного значення або район у місті. Кількість бригад може бути переглянута відповідно до потреби;

3) забезпечити бригади засобами індивідуального захисту та обладнанням за переліком, що додається;

4) направлення бригади до особи, щодо якої є підозра інфікування коронавірусною хворобою (COVID-19) здійснюється на підставі звернення сімейного лікаря або працівника закладу охорони здоров'я, що надає екстрену медичну допомогу;

5) встановити, що бригади здійснюють забір біологічного матеріалу для діагностики методом експрес тестування та полімеразної ланцюгової реакції (ПЛР) відповідно до медичного стандарту допомоги при коронавірусній хворобі (COVID-19);

6) у випадку потреби проведення діагностики методом ПЛР бригада забезпечує забір та доставку зразків до визначеного місця зберігання;

7) організувати щоденну доставку зразків, призначених для діагностики методом ПЛР з визначеного місця зберігання до лабораторних центрів Міністерства охорони здоров'я України відповідної адміністративно територіальної одиниці [12]. Окрім цього, було прийнято й інші розпорядження щодо поховання померлих від коронавірусної хвороби, про тимчасові пункти приймання та сортування хворих на Covid-19, про звернення хворих на Covid-19 у ЗОЗ та інші розпорядження [13].

Важливими у сфері регулювання суспільного життя в умовах коронавірусу є постанови Головного державного санітарного лікаря України. Наприклад, постановою від 15.03.2020 р. він постановив, що Центральним органам виконавчої влади та суб'єктам господарської діяльності, що залучені до невідкладної евакуації громадян України та членів їх сімей в Україну із зони спалаху коронавірусної хвороби 2019 (COVID-19) в Італійській Республіці забезпечити дотримання таких протиепіде-

мічних заходів:

1) до посадки на борт повітряного судна, усі особи, які підлягають евакуації, мають пройти медичний (санітарний) огляд шляхом опитування за клінікоепідеміологічними показаннями, проведення безконтактної термометрії та проведення дослідження з використанням швидких тестів;

2) особи, які підлягають евакуації, повинні надати згоду на проведення протиепідемічних або профілактичних заходів згідно з вимогами пункту Правил санітарної охорони території України, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2011 року

3) особи, які підлягають евакуації, повинні отримати пам'ятку про самоізоляцію та бути поінформовані про рекомендації та застереження розміщення та догляду за пацієнтом з коронавірусною хворобою 2019 (COVID-19) в домашніх умовах;

4) особа не допускається на борт повітряного судна у разі:

- наявності в неї підвищеної температури 37,2°C та/або респіраторних симптомів;

- результати її початкового тестування з використанням швидких тестів є позитивними;

- відмови від надання згоди на проведення протиепідемічних або профілактичних заходів;

5) працівники, які здійснюють медичне обстеження та медичний (санітарний) огляд повинні бути забезпечені засобами індивідуального захисту відповідно до вимог нормативно-правових актів Міністерства охорони здоров'я України.

Керівникам структурних підрозділів з питань охорони здоров'я обласних, Київської міської державної адміністрації та керівникам лабораторних центрів Міністерства охорони здоров'я України забезпечити:

1) встановлення медико-санітарного спостереження за евакуйованими особами з терміном такого спостереження при коронавірусній хворобі 2019 (COVID-19) протягом інкубаційного періоду - 14 діб;

2) перевірку дотримання зобов'язань зазначених в добровільній згоді особи на проведення протиепідемічних та/або профілактичних заходів, у разі виявлення порушень невідкладно інформувати органи, що забезпечують правопорядок;

3) перевірку готовності закладів охорони здоров'я до можливої госпіталізації осіб, які перебувають на добровільній ізоляції, особливу увагу звернути на підготовку госпітальних баз, наявність необхідного запасу препаратів, дезінфекційних, антисептичних та засобів індивідуального захисту; спеціальної медичної апаратури, тест-систем, реагентів та витратних матеріалів для проведення діагностичних (вірусологічних) досліджень; укомплектування бригад для надання консультативної та медичної допомоги [14].

Головним державним санітарним лікарем прийняті й інші постанови, зокрема, «Про встановлення умов щодо режиму самоізоляції на період карантину у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)», «Про затвердження Тимчасових рекомендацій щодо облаштування спеціалізованих закладів, призначених для обсервації на період карантину у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)», «Щодо протидії поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19) в місцях торгівлі», «Про затвердження Тимчасових рекомендацій щодо безпечного поводження з тілами померлих осіб з підозрою або підтвердженням коронавірусної хвороби (COVID-19)», «Про запобігання подальшого занесення на територію України випадків коронавірусної хвороби (COVID-19)» та інші постанови [15].

Актуальною ілюстрацією обмеження конституційних прав людини для охорони здоров'я населення є Постанова КМУ «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» № 211 від 11 березня 2020 р. зі змінами (надалі – Постанова №211).

Цією постановою КМУ на всій території України установлений карантин. Правомірність його введення є доволі дискусійним питанням. У нашому дослідженні ми розглянемо заборони, якими обмежуються конституційні права людини, та визначимо доцільність і законність таких заходів.

Відповідно до **пп. 1 п. 2 Постанови №211**, заборонено з 6 квітня 2020 р. перебування в громадських місцях без вдягнутих засобів індивідуального захисту, зокрема респіратора або захисної маски, у тому числі виготовлених самостійно. У цьому положенні ми вбачаємо порушення права кожного на повагу до його гідності, гарантованого ст. 28 Конституції України. Також існує проблема нормативного визначення поняття «громадське місце», що надає можливість правозастосовним органам тлумачити це положення на власний розсуд. Необхідно звернути увагу і на те, що ст. 3 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» передбачено, що фінансування санітарних і протиепідемічних заходів, а також програм забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя, інших програм, спрямованих на профілактику захворювань населення, здійсню-

ється коштом державного і місцевих бюджетів, коштів підприємств, установ та організацій, а також позабюджетних коштів. У нашому випадку, передбачаючи адміністративну відповідальність за порушення «масочного режиму», держава не виконує покладені на неї зобов'язання щодо забезпечення населення такими засобами індивідуального захисту.

Підтвердження цьому можна знайти і в ст. 21 Кодексу цивільного захисту України, згідно з якою громадяни мають право на забезпечення засобами колективного та індивідуального захисту та їх використання, а також у ст. 16 цього Кодексу, якою на КМУ покладається відповідальність за створення резерву засобів індивідуального захисту та матеріальних резервів для запобігання та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій.

Відповідно до **пп. 2 п. 2 Постанови №211**, заборонено з 6 квітня 2020 р. переміщення групою осіб у кількості більше ніж дві особи, крім випадків службової необхідності та супроводження осіб, які не досягли 14 років, батьками, усиновлювачами, опікунами, піклувальниками, прийомними батьками, батьками-вихователями, іншими особами відповідно до закону або повнолітніми родичами дитини. Цією заборonoю порушуються конституційні права людини на свободу пересування (ст. 33 Конституції України), а також ставиться під сумнів рівність конституційних прав і свобод громадян та їх рівність перед законом (ст. 24 Конституції України) за ознакою віку.

Відповідно до **пп. 3 п. 2 Постанови №211**, заборонено перебування в громадських місцях осіб, які не досягли 14 років, без супроводу батьків, усиновлювачів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів, інших осіб відповідно до закону або повнолітніх родичів дитини. Цим положенням необґрунтовано зазнають утиску громадяни віком до 14 років, що аналогічно порушує право на свободу пересування, передбачене ст. 33 Конституції України, а також допускається обмеження за ознакою віку, що є неприпустимим відповідно до ст. 24 Конституції України.

Відповідно до **пп. 4 п. 2 Постанови №211**, заборонено відвідування закладів освіти її здобувачами. Ця заборона прямо обмежує право кожного на освіту, а також її доступність (ст. 53 Конституції України).

Відповідно до **пп. 7 п. 2 Постанови №211**, заборонено проведення всіх масових (культурних, розважальних, спортивних, соціальних, релігійних, рекламних та інших) заходів, крім заходів, необхідних для забезпечення роботи органів державної влади та органів місцевого самоврядування, індивідуальних тренувальних занять (біг, хода, їзда на велосипеді, фігурне катання, рух на активних візках спортсменів з інвалідністю), навчально-тренувальних зборів спортсменів національних збірних команд України з олімпійських, неолімпійських, національних видів спорту та видів спорту осіб з інвалідністю за умови забезпечення учасників засобами індивідуального захисту, зокрема респіраторами або захисними масками, у тому числі виготовленими самостійно, а також дотримання відповідних санітарних та протиепідемічних заходів. Цим положенням, на нашу думку, обмежується право на мирні зібрання, гарантоване ст. 39 Конституції України.

Відповідно до **пп. 8 п. 2 Постанови №211**, заборонено роботу суб'єктів господарювання, яка передбачає приймання відвідувачів, зокрема закладів громадського харчування (ресторанів, кафе тощо), торговельно-розважальних центрів, інших закладів розважальної діяльності, фітнес-центрів, закладів культури, крім певних винятків. Ця заборона стосується права кожного на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом (ст. 42 Конституції України), а також право кожного на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується (ст. 43 Конституції України).

Відповідно до **пп. 9 п. 2 Постанови №211**, заборонено регулярні та нерегулярні перевезення пасажирів автомобільним транспортом у міському, приміському, міжміському, внутрішньообласному та міжобласному сполученні, зокрема пасажирські перевезення на міських автобусних маршрутах у режимі маршрутного таксі, крім певних винятків. Це положення, як і наступні, передбачені **пп. 10, 11 п. 2 Постанови №211**, про заборону перевезення пасажирів метрополітенами м. Києва, Харкова і Дніпра, а також перевезення пасажирів залізничним транспортом в усіх видах внутрішнього сполучення (приміському, міському, регіональному та дальньому), окрім окремих рейсів АТ «Українська залізниця», безпосередньо обмежують право кожного на свободу пересування, гарантоване ст. 33 Конституції України.

Відповідно до **пп. 16 п. 2 Постанови №211**, заборонено перебувати на вулицях без документів, що посвідчують особу, підтверджують громадянство чи її спеціальний статус. Цим положенням порушується право на право кожного на свободу та особисту недоторканність (ст. 29 Конституції України), а також право на свободу пересування (ст. 33 Конституції України).

Відповідно до **пп. 17 п. 2 Постанови №211**, заборонено самовільно залишати місця обсервації (ізоляції). Це положення порушує право кожної людини на свободу та особисту недоторканність, що

передбачене ст. 29 Конституції України. Винятки з цього правила можуть встановлюватися лише Конституцією, а не підзаконними актами – постановами КМУ.

Відповідно до **п. 8 Постанови №211**, на період карантину забороняється закладам охорони здоров'я проведення планових заходів з госпіталізації та планових операцій, крім певних винятків. Ми вважаємо, що це положення прямо порушує право на охорону здоров'я та медичну допомогу, передбачене ст. 49 Конституції України.

Отже, у більшості пунктів досліджуваної Постанови №211 обмежується право на свободу пересування, закріплене у ст. 33 Конституції України. Деталізуються ці обмежувальні заходи у Законі України «Про захист населення від інфекційних хвороб», який наділяє повноваженнями місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування встановлювати особливий режим в'їзду на територію карантину та виїзду з неї громадян і транспортних засобів, а у разі потреби – проводити санітарний огляд речей, багажу, транспортних засобів та вантажів в умовах карантину, а також створювати на в'їздах і виїздах з території карантину контрольно-пропускні пункти. З іншого боку, відповідно до п. 4 ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, право вільного пересування в певних місцевостях може підлягати обмеженням, що встановлено законом і виправдано суспільними інтересами в демократичному суспільстві.

Оскільки відповідно до статті 33 Конституції, свобода пересування може бути обмежена законом, розглянемо нормативно-правове підґрунтя цього обмеження. Стаття 12 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» передбачає вичерпний перелік випадків, у яких свободу пересування відповідно до закону може бути обмежено. Серед них, зокрема, є: на окремих територіях і в населених пунктах, де у разі небезпеки поширення інфекційних захворювань і отруєнь людей введені особливі умови і режим проживання населення та господарської діяльності.

У нашому випадку небезпеки поширення інфекційних захворювань, що стала підставою для встановлення карантину, стаття 29 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» визначає, що карантин встановлює та скасовує Кабінет Міністрів, а також, що у рішенні про введення карантину встановлюються тимчасові обмеження прав фізичних і юридичних осіб та додаткові обов'язки, що покладаються на них.

Можливість Кабміну встановлювати тимчасові обмеження прав фізичних і юридичних осіб у випадку карантину передбачена законом, тоді як обсяги цих обмежень залежать від конкретної епідемічної ситуації і регулюються окремими актами.

Також суттєвих обмежень зазнало право на свободу мирних зібрань, передбачене ст. 39 Конституції України. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)» статтю 40 Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» було викладено у такій редакції:

В умовах воєнного, надзвичайного стану, оголошення зони надзвичайної екологічної ситуації, на період здійснення заходів щодо запобігання виникненню та поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19), передбачених карантинном, встановленим Кабінетом Міністрів України, відповідно до Конституції України та в установленому порядку регуляторна діяльність здійснюється з урахуванням обмежень прав і свобод людини і громадянина, які в умовах воєнного та надзвичайного стану, оголошення зони надзвичайної екологічної ситуації встановлюються відповідно до Конституції України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану», Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» та Закону України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації».

Отже, принципово важливим є те, що тимчасові обмеження прав і свобод людини і громадянина, які застосовуються у період заходів для запобігання коронавірусу, прирівняно до обмежень прав і свобод людини і громадянина, які застосовуються в умовах воєнного чи надзвичайного стану. А відповідно до ст. 64 Конституції України, в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень, причому право на мирне зібрання не є таким, щодо якого обмеження не можуть застосовуватися взагалі. І в такому випадку обмеження права на мирне зібрання фактично вводиться в дію Постановою КМУ, легітимізованою Парламентом, а не рішенням суду.

Отже, правовою основою обмеження прав людини є Конституція України, зокрема стаття 64, у якій йдеться: конституційні права і свободи людини й громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. Таких випадків передбачено два: ведення надзвичайного або воєнного стану на певній території, або індивідуалізовано певні конституційні права можуть обмежуватися на підставі закону або рішення суду.

Щодо доцільності і законності, то ЄСПЛ у справах щодо втручання держави в права особи за-

значає, що для того аби втручання було виправданим необхідна наявність 3 чинників:

- якісний закон - національне законодавство повинне бути чітким, передбачуваним і належно доступним. Вимога ясності застосовується до обсягу дискреційних повноважень, якими наділені державні органи. Національне право повинне розумно ясно визначати обсяг і спосіб реалізації відповідних повноважень, покладених на державні органи, аби гарантувати особам мінімальний рівень захисту, яким вони наділені у демократичному суспільстві відповідно до принципу верховенства права;

- законна виправдана мета – це встановлення конкретних, вимірних, досяжних, реалістичних цілей на зміну та покращення ситуації в майбутньому;

- суспільна необхідність – відповідність відношення балансів прав однієї людини з балансом прав всієї нації на здорове існування та безпечне середовище.

Варто зазначити, що ЄСПЛ передусім звертає увагу саме на наявність якісного закону, оскільки його відсутність автоматично свідчить про недотримання виправданої мети та суспільної необхідності.

Таким чином, перелічені заборони, введені в дію Постановою КМУ «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» № 211 від 11 березня 2020 р. зі змінами, прямо обмежують конституційні права громадян. Запровадження особливих режимів у державі, як карантин або надзвичайна ситуація, зумовлюють необхідність їх забезпечення головним чином шляхом обмеження основоположних прав людини. Такі заходи насамперед повинні бути виваженими і виправданими, а також пропорційними реальній загрозі здоров'ю населення. Як показує досвід зарубіжних країн, на тлі проголошення ВООЗ коронавірусної інфекції пандемією та прогресії захворюваності в розвинутих країнах, від органів державної влади вимагається рішучість і безкомпромісність дій і рішень. Усі обмеження конституційних прав людини мають тимчасовий характер і будуть обов'язково відновлені після припинення надзвичайної ситуації та карантинних заходів.

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Фігель Ю.О. Класифікація обмежень прав людини / *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки*. 2016. Вип. 3. С. 79-87.
3. Савчин М. В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму: монографія. Ужгород: РІК-У, 2018. 440 с.
4. Стрекалов А. Є. Обмеження основних прав та свобод людини і громадянина як інститут конституційного права України: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.02. Харків, 2010. 20 с.
5. Фігель Ю.О. Теоретичні аспекти обмеження прав людини / *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2016. № 837. С. 357-361.
6. Загальна декларація прав людини, прийнята та проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#o181.
7. Слінько Т.М. Правові підстави обмеження реалізації прав і свобод людини і громадянина / *Україна і Європейський Союз: шлях до сталого розвитку: зб. наук. ст. за матеріалами I наук. практ. конф. з європ. права*. Харків, 2018. С. 41–46.
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу) № 2-рп/2016 від 1 червня 2016 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16>.
9. Возгрін С.Ю. Межі свободи та заборона обмеження прав і свобод людини: національно-правовий та міжнародно-правовий аспекти / *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Юриспруденція*. 2013. № 6-3. Том 1. С. 51-54.
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-20>.
11. Постанова КМУ «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-п#n3>
12. Розпорядження «Про організацію заходів проти поширення Covid-19». URL: https://drive.google.com/file/d/1iDb99zCbScYiKBsZfYp7UEuV_TzogpBq/view
13. Офіційні рішення та розпорядження URL: <https://covid19.gov.ua/ofitsiini-rishennia>.
14. Постанова № 1 «Про забезпечення протиепідемічних заходів під час здійснення заходів з невідкладної евакуації громадян України та членів їх сімей в Україну із зони спалаху коронавірусної хвороби 2019 (COVID-19) в Італійській Республіці». URL: <https://moz.gov.ua/uploads/ckeditor/документи/Головний%20Санітарний%20лікар/Постанова%201%20Ляшко.pdf>.
15. Постанова та розпорядження Головного санітарного лікаря України. URL: <https://moz.gov.ua/golovnij-derzhavnij-sanitarnij-likar-ukraini>.

Акай Абылай Куанышулы
прокурор Управления
международного сотрудничества,
Академия правоохранительных органов
при Генеральной прокуратуре
Республики Казахстан
магистр юридических наук

ПРАВО ВООРУЖЕННЫХ КОНФЛИКТОВ И АВТОНОМНОЕ ОРУЖИЕ: ПРОБЛЕМЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ

Автоматизация и автономизация боевого оружия с каждым годом набирает большие обороты и, возможно, полностью автономные вооруженные системы будут развернуты уже в недалеком будущем. Последние достижения в области автоматизированных систем и возможности, которые они предвещают, породили интерес и тревогу военных и ученых-экспертов этой области, а также движение неправительственных активистов, стремящихся запретить полностью автономное оружие. Начиная с мая 2014 года и по сей день Высокие Договаривающиеся Стороны Конвенции ООН о конкретных видах обычного оружия (далее – КНО) ежегодно проводят широкое обсуждение правовых и этических проблем, возникающих в связи с развитием автономного оружия, признавая при этом, что многие из этих проблем являются нерешенными.

Важно, чтобы нормативное развитие в отношении автономных систем вооружения шло по пути, которое было бы последовательным и практичным.[1,стр.6] Под «автономными системами вооружения мы подразумеваем системы, которые, будучи активированными, могут выбирать и поражать цели без вмешательства оператора». Это определение взято из директивы Министерства обороны США 2012 года, которая остается самым обширным публичным заявлением сделанного когда-либо государством о том, как оно намерено действовать в отношении исследований, разработки и развертывания автономных систем вооружения.[2]

В настоящей статье предпринят попытка рассмотрения следующих вопросов. Во-первых, отличаются ли автономные системы вооружения от других новых систем вооружения, и если да, то чем? Во-вторых, в той мере, в какой они различны, могут ли и должны ли автономные системы вооружений регулироваться в рамках существующего права вооруженных конфликтов? Если да, то каким образом государства должны это делать? Если нет, то какой альтернативный подход к регулированию уместен?

На основании проведенного анализа в данной статье можно сделать вывод о том, что автономные оружейные системы обладают особенностями, которые создают риски и проблемы в применении существующего права вооруженных конфликтов. Тем не менее, я считаю, что существующее правовое поле можно адаптировать для учета особенностей автономного оружия и что предложенная альтернатива прямого запрещения такого оружия является ошибочной. Вместо этого я предлагаю трехуровневый процесс регулирования разработки, развертывания и использования автономных систем вооружения.

1. Развитие автономных систем вооружения

Автономные системы вооружения (далее - АВС) существуют в некотором смысле уже давно. Многие противопехотные мины и подводные мины можно считать автономными в том смысле, что после их развертывания они были сконфигурированы (первоначально механическим способом, а затем электронным) для детонации на основе физического контакта или других сигналов. Многие делали это весьма неискушенными способами, неспособными различать что-то большее, чем давление или движение, не говоря уже о выборе между законными и незаконными целями.

Однако в настоящей работе вместо этого рассматриваются технологически сложные системы, в которых возможности выбора являются специфической целью конструкции оружия. Некоторые современные и очень сложные автономные (или, по крайней мере, очень высокоавтоматизированные) системы вооружения уже существуют. Они, как правило, ограничиваются использованием в оборонительных целях против других машин и развертываются в таких условиях, как воздух или море, в которых опасности для не комбатантов очень мал и в отношении которых операторы активируют и контролируют систему.

По мере развития АВС промежуточные уровни автоматизации могут включать робота, который

заранее запрограммирован на поиск определенных сигнатур вражеского оружия и оповещение оператора об угрозе, который затем решает, нажимать или не нажимать на спусковой крючок. На следующем уровне автоматизации АВС может быть настроена так, что от человека не требуется отдавать решающую команду, а вместо этого он просто решает, следует ли отменить и наложить вето на атаку, инициированную машиной. Возможно, далее система будет сконструирована таким образом, чтобы целиться и стрелять автономно, но ждать и вызывать более высокий уровень автоматизации только тогда, когда она оценивает возможный сопутствующий ущерб выше определенного уровня. В некоторых случаях человек-оператор может управлять только одним или очень немногими наборами датчиков и оружейных блоков. В конечном счете, эти системы могут достичь точки полной автономии, для которой, будучи однажды активированными, человеческая роль станет ничтожно малой. Как будет объяснено ниже, переломный момент от высокоавтоматизированной системы к «автономной» очень тонкий и на практике неустойчивый.

Оружейных систем, которые были бы способны оценивать статус гражданского населения или оценивать ущерб, как в одном из приведенных выше примеров, сегодня не существует, и исследования в отношении таких возможностей в настоящее время остаются в области теории. Тем не менее, несколько современных высокоавтоматизированных систем вооружения уже существуют. Они, как правило, предназначены для использования в боевых условиях, таких как боевые столкновения на море, где риски для гражданских лиц невелики, и обычно ограничиваются оборонительными контекстами против других машин, в которых операторы активируют и контролируют систему и могут переопределить ее работу.[3,стр.4]Кпримеру, американские противоракетные системы Patriot и Phalanx, а также израильская противоракетная система Iron Dome.[4, стр.6]

Автоматизация позволяет военным системам всех видов (а не только оружию) действовать быстрее, чем люди могут оценить, рассчитать и отреагировать, а иногда действовать более точно, в ответ на военную угрозу. Некоторые из самых сложных вычислительных систем оружия появились во время Второй мировой войны, такие как разработка зенитных орудий, которые имели рудиментарные механизмы для оценки траектории и реагирования на вражеские самолеты, нацеливания на заданную траекторию вражеского бомбардировщика и стрельбы на высокой для того периода скорости.

Скорость реагирования—это требование военной необходимости, но это не просто вопрос победы в сражении. Скорость за счет автоматизации или автономии также может служить для того, чтобы сделать использование силы в бою более точным. Сокращая время между позитивной идентификацией цели и его атакой, уменьшается вероятность того, что ситуация может измениться, к примеру перемещение объекта или близость гражданских лиц.

Растущая автоматизация, в конечном счете, автономность оружейных систем развивается из постоянно продолжающегося прогресса в сенсорных и аналитических технологиях, машинном обучении и их слиянии. Важно отметить, что развитие многих благоприятных технологий для создания систем автоматического оружия-искусственного интеллекта и робототехники, например, - осуществляется частной промышленностью для многих коммерческих и общественно полезных целей (например, самоуправляемые автомобили, хирургические роботы и т. д.). Они быстро развиваются и размножаются, не завися от военных расходов и инвестиций.[5,стр.16]

Без сомнения, применение и особенно распространение автономного оружия будет сопряжено со значительными рисками и вызовами для законодательства и регулирования. Ниже мы рассмотрим некоторые юридические возражения против автономного оружия как такового. Но с самого начала следует признать, что, как и в любой технологически продвинутой оружейной системе, существуют риски и опасности, которые включают неисправность машин, конструкция которых (аппаратное обеспечение, программное обеспечение или взаимодействие с оператором) недостаточно выполняет юридически важную задачу или приводит к непредсказуемым ситуациям.[6, стр.26] Помимо вопросов самой автономной системы вооружения, стратегические или политические вопросы включают озабоченность по поводу того, что государство, вооруженное автономным оружием, слишком охотно прибегает к военной силе, поскольку это оружие может уменьшить воспринимаемый риск для собственных солдат той или иной стороны или для гражданских лиц.[7, стр.43]

Автономные оружейные системы могут также снизить риски для гражданских лиц, сделав более точные прицеливания и более контролируемые решения о стрельбе, особенно по сравнению с недостатками комбатанта, которые так часто усугубляются паникой, мстостью или другими эмоциями, а также ограничениями человеческих чувств и когнитивных способностей.

Это не значит, что автономные системы не поднимают каких-то сложных вопросов. Возможно, главным из них является тот факт, что по мере развития технологий машинного обучения и искусственного интеллекта становится все более очевидным, что люди не всегда могут понять, как (и, воз-

можно, почему) автономные системы принимают решения. В некоторых случаях речь идет о сложности системы, что делает практически невозможным полностью предсказать заранее, как поведет себя система, понять причины, лежащие в основе принятия решений системой, как это происходит, или даже реконструировать постфактум, как она себя вела. В других случаях природа программирования носит вероятностный характер, что делает невозможным с полной уверенностью знать, каким будет решение машины. [6, стр.124] Это осознание, возможно, лежит в основе многих страхов и опасений, которые подпитывали кампании по запрещению автономных систем, обсуждаемую далее ниже. Но действительно ли АВС «меняют правила игры» в связи с кажущейся потерей непосредственного человеческого контроля над оружием и его использованием на поле боя?

Я имею основания полагать, что нет. Даже сегодня операторы высокоавтоматизированной военной техники, подобно пользователям гражданской техники, довольно часто имеют очень слабое представление о том, как именно технология, которую они используют, функционирует внутри как электронная система, ни даже о логическом процессе, как система достигает результатов, выводов или решений. И все же тот факт, что мы не понимаем внутреннюю механику (или электронику, или программирование программного обеспечения) системы, не означает, что мы не можем использовать такую систему в рамках наших существующих структур правил. Это также не означает, что люди, эксплуатирующие оборудование, не имеют общего представления о рабочих параметрах системы, ее общих возможностях и ограничениях. Как будет более подробно рассмотрено ниже, основное внимание в законе всегда уделялось—и должно уделяться—а) обеспечению того, чтобы оружейная система не была изначально незаконной, и б) обеспечению того, чтобы отдельный оператор или командир, развертывающий или приводящий в действие законную оружейную систему, делал это в соответствии с законами ведения войны, включая обеспечение того, чтобы такие системы не развертывались в ситуациях, для которых они не были предназначены и которые могли бы причинить ненужный или неоправданный вред. Это важное соотношение между системой вооружения и ее оператором будет справедливо и для автономных систем.

2. Призывы запретить автономное оружие

Некоторые критики сомневаются в том, что технология когда-либо может быть достаточно хороша для принятия точных решений, отвечающих юридическим и этическим требованиям различия или пропорциональности, которые обсуждаются ниже. [8, стр.30]

Другие полагают, что эти правовые или этические принципы по своей сути требуют человеческого решения—что вопрос ликвидации цели должно решаться непосредственно моральным агентом, который может быть привлечен к ответственности за нарушение законодательства. [8, стр.35] Третьи признают, что хоть АВС и не могут быть запрещены действующим законодательством, тем более, что технологическое развитие является неконкурентоспособным, а затраты и выгоды, которые может предложить та или иная конкретная система, сегодня являются чисто спекулятивными, тем не менее они должны быть запрещены (по крайней мере в обозримом будущем, до тщательного международного обсуждения и согласования их надлежащей правовой базы) в качестве превентивной меры предосторожности из-за рисков, которые они представляют, как известных, так и неизвестных. [9, стр. 20]

Один из способов запретить или интерпретировать существующий закон как запрещающий автономное оружие состоит в том, чтобы определить некоторый максимальный уровень автономии для любой системы оружия и запретить любую систему машин, которая превышает его. Один из вариантов заключается в определении некоторого минимального уровня человеческого контроля. HumanRightsWatch, например, призвала к превентивному запрету полностью автономного оружия, который должен применяться к роботизированному оружию, которое может сделать принятие решение применениирешения о ликвидации без участия или согласования оператора. [8, стр.46]

Международный Комитет по контролю над роботизированными вооружениями, организация, занимающаяся уменьшением угроз со стороны военной робототехники, призывает к «запрещению разработки, развертывания и использования вооруженных автономных беспилотных систем. Британская неправительственная организация, занимающаяся регулированием некоторых видов оружия, утверждает, что принятие смертоносных решений должно требовать «осмысленного человеческого контроля»». [10, стр.12]

Эта идея о требовании минимального уровня «осмысленного человеческого контроля» возникла в качестве основной темы в дискуссиях между государствами и пропагандистскими группами на совещании по КНО ООН в 2014 году. [11] Вместо того чтобы поощрять постоянный запрет на автономное оружие, специальный докладчик ООН по внесудебным, суммарным или произвольным казням Кристоф Хейнс предложил ввести мораторий, призывая «все государства объявлять и осуществ-

лять национальные моратории на испытания, производство, сборку, передачу, приобретение, развертывание и использование [смертоносной автономной робототехники] до тех пор, пока не будет достигнута международная согласованная позиция».[9, стр.6]

Прежде чем рассматривать некоторые проблемы обеспечения соблюдения любых усилий по запрещению автономного оружия, важно понять, что предлагаемые формулировки не содержат, как это может показаться на первый взгляд, яркой линии, которая была бы обоснованной для содействия к присоединению. Юристы, имеющие опыт работы в области права вооруженных конфликтов, быстро поймут, что каждое из этих, казалось бы, четких определений оставляет много открытых вопросов относительно того, какие системы будут запрещены в соответствии с той или иной конкретной формулировкой. Даже такая очевидная на первый взгляд вещь, как «принятие смертоносных решений машиной», не затрагивает, среди прочего, законность нападения на танки, корабли или самолеты, который в конечном счете являются источниками угрозы, но внутри которого находятся военные.

Помимо определений, технология и базовая архитектура автономной системы и почти автономной, высокоавтоматизированной системы в основном одинаковы—если вы можете построить систему, которая почти автономна, например с человеческим контролем, то вы, вероятно, можете перепрограммировать ее, чтобы исключить эту человеческую роль.

По этим и другим причинам полностью автономная система и просто высокоавтоматизированная система будут практически неразличимы для наблюдателя, не знающего многого о том, как эта система используется в конкретных оперативных условиях. Расплывчатость этих линий означает, что будет очень трудно установить и применить запреты на полностью автономные системы. Учитывая большую практическую трудность проведения различия между автономными и высокоавтоматизированными системами, применение правового запрета на автономные системы было бы относительно легко обойти и очень трудно обеспечить его соблюдение.

В то же время, как уже упоминалось выше, введение общего запрета на автономные системы может повлечь за собой некоторые крайне неблагоприятные последствия и, возможно, опасность. Они могли бы включать предоставление явного преимущества в области автономных оружейных технологий тем государствам, которые обычно не присоединяются к такому запрету (или фактически не соблюдают его). Они также могут включать в себя потерю многочисленных потенциальных преимуществ автономных систем принятия решений на поле боя, в том числе за счет избегания эмоциональной реакции; повышение точности системы, тем самым, вероятно, сводя к минимуму сопутствующие травмы; и, возможно, ограничив человеческие жертвы с обеих сторон и среди гражданского населения.

3. Регулирование применения автономного оружия в соответствии с правом вооруженных конфликтов

Призывы к запрету обычно основываются на создании нового договорного права. Однако без нового договора любая новая система вооружений должна по-прежнему соответствовать в своей конструкции и применении праву вооруженных конфликтов. Статья 36 Дополнительного Протокола I, например, требует, чтобы «при исследовании, разработке, приобретении или принятии нового оружия, средства или метода ведения войны Высокая Договаривающаяся Сторона была обязана определить, будет ли ее применение в некоторых или всех обстоятельствах запрещено настоящим протоколом или любой другой нормой международного права, применимой к Высокой Договаривающейся Стороне».

Законность самого оружия основывается на трех основных правилах.[12,стр.3] Во-первых, оружие не может быть неизбирательным по своей природе.[13,стр.69] Речь не идет о том, могут ли существовать обстоятельства, способ применения и условия на поле боя, при которых оружие не может быть нацелено таким образом, чтобы соответствовать юридическому требованию о различии между законными военными целями и гражданскими лицами. Это относится почти к любому оружию, потому что любое оружие может быть намеренно использовано не по назначению. Скорее, это правило относится к природе оружия в тех целях, для которых оно было предназначено, или, как выразились некоторые эксперты, к его обыденному применению, т.е. что касается оснований для признания оружия незаконным, то это жесткий стандарт, и очень немногие виды оружия являются незаконными сами по себе, поскольку они являются неизбирательными по своей природе.[14,стр.62] Скорее всего, законное оружие применяется неизбирательным образом – это, конечно, серьезное нарушение права вооруженного конфликта, но идущее вразрез с фактическим применением этого оружия.

Во-вторых, оружие не должно причинять «ненужные страдания или наносить чрезмерные увечья».[15] Это положение направлено на защиту комбатантов от ненужных или бесчеловечных страда-

ний, таких как снаряды, наполненные осколками стекла, которые невозможно обнаружить с помощью рентгеновского снимка.[16] Это правило применяется исключительно к комбатантам, а не к гражданским лицам (которые защищены другими положениями права вооруженных конфликтов).[17, стр.16]

В-третьих, оружие может считаться незаконным само по себе, если вредные последствия оружия не поддаются контролю. Правило, запрещающее оружие с неконтролируемыми вредными последствиями, является, к примеру, биологическим оружием, в котором вирус или другой биологический агент не может контролироваться или сдерживаться; как только он высвобождается, он распространяется непредсказуемо. Опять же, несмотря на то, что многие нормы права вооруженных конфликтов препятствуют применению оружия в обстоятельствах, которые могут иметь неконтролируемые последствия, планка, позволяющая сделать само оружие незаконным как таковое, очень высока.

Ни одно из этих правил не делает систему оружия незаконной как таковую в том случае, если она автономна. Если бы полностью автономная оружейная система была снабжена достаточно надежными параметрами и могла действовать по ним так, чтобы иметь возможность поражать конкретные цели на тех же юридических условиях различия, которые применимы к комбатанту, то, то, что оружейная система была бы «автономной», не нарушало бы правила «не избирательности» по своей природе. Хотя некоторые могут рассматривать автономную оружейную систему как «неуправляемую», ее последствия не являются неконтролируемыми по смыслу правового положения.[17, стр.14].

Даже если система оружия сама по себе не является незаконной, она все равно может быть запрещена в некоторых, даже во многих, условиях боя или, в частности, при использовании на конкретном поле боя. Но в других обстоятельствах, конечно, может быть законным. Как отметил МККК в 2011 году в отношении новых оружейных технологий в целом, вопрос заключается не в том, хороши или плохи сами по себе новые технологии, а в том, каковы условия их применения.[3, стр.40]

Соблюдение принципа разграничения весьма маловероятно, вызовет проблемы в обстановке, при которой гражданские лица будут отсутствовать. Тем не менее, существует много боевых ситуаций, в которых выполнение требования различия полностью автономной системой было бы очень затруднительным, например, городская боевая среда, в которой смешиваются гражданские лица и комбатанты. Это не означает, что автономные системы, таким образом, является незаконной. Напротив, в одних условиях их использование было бы законным, а в других-незаконным, в зависимости от того, как развиваются технологии, и в зависимости от боевой среды.

Принцип соразмерности требует, чтобы разумно ожидаемая военная выгода операции была сопоставлена с разумно ожидаемым гражданским ущербом.[43] Как и в случае с принципом разграничения, существуют оперативные установки-воздушный бой на открытой воде. Танковая война в отдаленных необитаемых пустынях, корабельная противоракетная оборона, подводные противолодочные операции, в которых гражданские лица вряд ли будут присутствовать и которые на практике не требуют расчета военного преимущества перед гражданским ущербом. И наоборот, в таких условиях, как городская война, соразмерность, вероятно, создает очень трудные условия для машинного программирования, и широко признается, что вопрос о том, будут ли когда-нибудь разработаны такие системы и каким образом, остается открытым. [3, стр.14]

Принцип предосторожности при нападении требует, чтобы нападающая сторона принимала возможные предварительные меры предосторожности в сложившихся обстоятельствах, чтобы пощадить гражданское население. [15] Следует подчеркнуть, что меры предосторожности и осуществимость-это положения статьи закона о вооруженном конфликте, которые предоставляют командирам, предпринимаящим нападения, разумную свободу действий. Обязанность командира основывается на разумности и добросовестности, и при планировании, принятии решений или осуществлении нападения решение, принятое ответственным лицом, должно оцениваться на основе всей информации, имеющейся у него в соответствующее время, а не на основе ретроспективы. Хотя некоторые меры предосторожности, возможно, и должны быть запрограммированы в подлинно и полностью автономную систему вооружений, в действительности многие из мер предосторожности, которые могут быть поставлены под сомнение, не столько являются вопросом о том, что делает система вооружений в конкретном ракетном ударе в рамках более крупной операции или сражения, сколько рассматриваются при планировании общего нападения как операции, включая разработку правил ведения боевых действий. Как сейчас, так и в обозримом будущем, правила предосторожности при нападении ложатся на командиров, когда они планируют, как развернуть свои боевые ресурсы в ходе операции. Технология может оказать большую помощь в моделировании вероятного ущерба гражданским лицам или гражданским объектам или в принятии решения о применении боеприпасов или систем вооружения (включая, возможно, в будущем, автономные системы), но ответственность за операцию, вклю-

чая применяемое оружие, лежит на командующем. [18, стр.50]

Однако многие из условий ведения боевых действий, для которых сегодня рассматриваются автономные системы вооружения, не связаны с такими соображениями; они не являются ситуациями со значительным гражданским присутствием. Тем не менее, в соответствии с другими аспектами взаимодействия технологии автоматизации и права вооруженных конфликтов, постепенные изменения в технологии будут способствовать использованию этих систем во все более разнообразных условиях, в которых действительно будут присутствовать гражданские лица. Юридические обзоры, вероятно, должны будут принимать во внимание многие конкретные факты, все перестановки внутри, и вне-контурных взаимодействий оператора с машиной, которая, например, все еще не обладает полной автономией, но тем не менее играет очень большую роль для автоматизации.

Отступая назад, критически важно понимать, что до того, АВС как и любая другая система оружия будет использована в военной операции, от командиров и тех, кто использует это оружие, в целом будет по-прежнему ожидать дискуссия о вероятном присутствии гражданских лиц и вероятности того, что они могут быть непреднамеренно ранены; о конкретных экологических особенностях или условиях; возможностях оружия, ограничениях и особенностях безопасности; и многих других факторах. Трудно сделать общие выводы в абстрактном виде о многих сложных правовых вопросах, связанных с такими сценариями. Однако во многих случаях, даже если система оружия может быть автономной, большая часть необходимого юридического анализа будет проводиться людьми, принимающими решения о том, следует ли применять ее в конкретной ситуации. Удовлетворяются ли юридические требования в той или иной ситуации, все равно будет зависеть не только от собственных программных и технических возможностей машины, но и от человеческих суждений. При рассмотрении этих правовых вопросов может оказаться полезным также провести различие между человеческими решениями о развертывании системы (включая решения о настройках системы) в конкретной ситуации и решениями, принимаемыми самой системой после ее развертывания. Эти два набора решений связаны сложным образом, и принятие первых решений надлежащим образом должно уменьшить вероятность ошибки во втором случае.

Таким образом, в принципе нет никаких причин, по которым высокоавтоматизированная или автономная система не могла бы удовлетворить требованиям правилам нацеливания.[17, стр.249] Как и любое другое законное оружие, оно зависит от его применения и окружающей среды. Необитаемые пустыни отличаются от городской среды. Уничтожение ракет в воздухе отличается от сельской контрразведки, в которой проникновение в гражданские деревни необходимо не только по соображениям безопасности, но и для укрепления политических отношений. С практической точки зрения автономные системы могут быть лучше приспособлены к соблюдению закона в одних областях применения и в других условиях, чем другие, но это не принципиальный вопрос; это вопрос о том, насколько развит технологический потенциал по сравнению с правовым стандартом.

4. Разработка и культивирование правовых норм и кодекса поведения

Выводы о том, что автономные системы вооружения по своей сути не нарушают давних и общепринятых правил ведения войны и что такие системы могут эффективно регулироваться в соответствии с этими правилами, не означают, что это будет простое или прямолинейное решение. Появление автономных систем создает новые проблемы, которые необходимо решать.

Довольно редко возникает вопрос, связанный с международным правом, прежде чем он действительно становится реальной дилеммой. Таким образом, существует уникальная (хотя, вероятно, и недолговечная) возможность сделать это правильно; разработать правила и кодекс поведения для таких систем до того, как они будут широко использоваться на полях сражений во всем мире. Хотя в первую очередь это относится к процедурным вопросам, наилучшим способом решения этой проблемы и эффективной адаптации права вооруженных конфликтов к будущему автономному оружию является на мой взгляд трехуровневый подход.

На самом высоком уровне, вероятно, в конечном итоге потребуется международный документ, касающийся регулирования автономных систем. Но необходимый инструмент-это не полный запрет на автономное оружие и не мораторий на его разработку и развертывание. В самом общем виде такой документ ясно показал бы, что автономные системы регулируются существующими правилами ведения войны, что они не являются по своей сути незаконными в соответствии с ними и что они подчиняются требованиям права.

Однако такой документ мог бы пойти гораздо дальше, разработав два отдельных комплекса вопросов по существу. Во-первых, она могла бы включать в себя некоторую форму толковательного применения права вооруженного конфликта к командирам, создающим автономные системы, объяс-

няя, какой информацией должны обладать такие командиры и какие вопросы должны задавать такие командиры, прежде чем принимать решение о применении оружия в данной ситуации. Во-вторых, он мог бы включать в себя правила и руководящие принципы для разработки автономных систем. Такие правила и руководящие принципы могут основываться не только на правовых требованиях, но и на политических соображениях. Например, необходимо ли требовать, чтобы все автоматические оружейные системы имели возможность пере-подключения оператору? Или, возможно, мы хотели бы, чтобы все подобные системы имели встроенный механизм самостоятельной нейтрализации. Возможно, этот инструмент мог бы включать в себя минимальный стандарт требований для автономных систем, который мог бы быть необходим для принятия разумно-предсказуемых решений на основе разграничения на поле боя?

В этом международном документе нет необходимости рассматривать все эти вопросы одновременно. Действительно, как поясняется ниже, лучший подход заключается в достижении консенсуса по некоторым основным минимальным стандартам, но в то же время в сохранении некоторой гибкости для международных стандартов и требований, которые будут развиваться по мере развития технологий. Такой международный документ может иметь много различных форм. Это мог бы быть совершенно новый правовой документ; это мог бы быть новый протокол в рамках КОО или пособие, подобно пересмотренному Таллинскому руководству по ведению кибервойн, предполагающий более непосредственное участие и одобрение со стороны государств. Каждый подход имеет свои преимущества и недостатки, но здесь особенно уместен вариант Таллинского руководства.[19] Этот документ был разработан международной группой экспертов по правовым вопросам по заказу Центра передового опыта совместной киберзащиты НАТО для разработки и предложения руководящих указаний по толкованию для рассмотрения государствами и другими субъектами. Несмотря на то, что кибернетический контекст отличается, поскольку могут существовать значительные разногласия относительно соответствующей правовой базы, аналогичные международные процессы - будь то с участием представителей государств или независимых экспертов или и тех, и других могут способствовать формированию широкого консенсуса или поверхностным разногласиям, требующим разрешения в отношении автономных систем вооружений.

Второй уровень будет находиться на национальном уровне. Все страны, и особенно страны, в которых в настоящее время идет развитие автономной системы, должны принять свои собственные национальные правила и политику, направленные на решение двух упомянутых выше основных вопросов. Несомненно, многие детали национальных правил и политики должны оставаться в тайне, поскольку они будут касаться деликатных вопросов военного потенциала и практики. Вместе с тем следует настоятельно призвать государства открыто публиковать свою общую политику и содействовать обмену передовым опытом, на примере США. Министерство обороны которой разработало и опубликовало директиву о политике, регулирующую автоматизированные и автономные оружейные системы, в которой излагаются ограничения требования в отношении исследований, разработок и развертывания автономных оружейных систем.[2]

Наконец, третий уровень процесса регулирования должен охватывать разработчиков и потенциальных пользователей: оборонную промышленность (включая разработчиков компонентных технологий из частного сектора) и военных всего мира. Первые будут нуждаться в четком руководстве относительно того, какие типы систем они должны и не должны разрабатывать. Последние должны начать думать о методологиях, оперативных процедурах, правилах взаимодействия и других правилах оперативного и доктринального уровня для использования автономных систем.

Необходимо чтобы государства применяли достаточно четкие и надежные стандарты и правила при разумном понимании своих обязательств по статье 36, поскольку сложные, современные автономные оружейные системы постепенно вводятся в действие. И, с другой стороны, обеспечить, чтобы стандарты и правила в соответствии со статьей 36, разрабатываемые государствами сегодня, были в равной степени актуальны или адаптируемы для будущих систем, которые будут разработаны через десять, двадцать, тридцать лет.

Однако основополагающий принцип, лежащий в основе постепенного развития этих стандартов и правил наряду с развитием технологий автоматизации, должен заключаться в том, что все большее значение имеет неуклонное соблюдение основных обязательств права вооруженных конфликтов: военная необходимость, разграничение, соразмерность и гуманность. Вопрос о том, является ли действующий субъект на поле боя «кем» или «чем», на самом деле не стоит, а скорее о том, насколько хорошо этот субъект действует в соответствии с правом вооруженного конфликта. Дебаты по поводу стандартов или правил для автоматизированных или автономных систем должны оставаться скрупулезно нейтральными, как между человеком и машиной, и должны решительно отвергать лю-

бое априорное предпочтение человека перед машиной. Даже кажущиеся бесспорными призывы к первому принципу «осмысленного человеческого контроля» ошибочны в этом вопросе, который заключается в уменьшении вреда вооруженных конфликтов в рамках закона с помощью наиболее эффективных средств. Принцип гуманности является основополагающим, но он относится не к какой-то идее о том, что люди должны использовать оружие, а скорее к продвижению средств или методов ведения войны, которые наилучшим образом защищают человечество в рамках законных границ войны, независимо от того, являются ли средства для достижения этой цели человеческими или машинными или какой-то их комбинацией.

Кроме того, как предполагалось ранее, решение проблем, связанных с автономным оружием, скорее всего, лежит в процессе постепенного международного правового развития, которое движется вперед по мере технологического прогресса. Она не стремится предсказать, как технология будет развиваться или не будет развиваться, и не пытается приостановить технологическое развитие до тех пор, пока не будет достигнут новый правовой консенсус.

Адаптация права вооруженных конфликтов в правовое поле кажется привлекательным для некоторых из тех, кто испытывает опасения по поводу рисков, связанных с такими технологиями. Но уже существует общая основа для этих новых видов оружия право вооруженных конфликтов и его основополагающие принципы, а также процессы правового обзора оружия.

Заключение

По мере того как все более автоматизированные—а в некоторых случаях и полностью автономные системы вооружения выходят на поле боя, важно, чтобы международные нормы, регулирующие их, шли по пути, который был бы последовательным и практичным. Вопреки утверждениям некоторых сторонников, АВС не являются по своей сути незаконными или неэтичными. Связанные с этим технологии потенциально имеют значительные перспективы для того, чтобы сделать вооруженный конфликт более дискриминирующим и причиняющим меньше вреда на поле боя. Однако они действительно создают большие проблемы в том, что касается соблюдения норм права вооруженных конфликтов, регулирующих применение оружия. Эти проблемы требуют международного внимания и специальных процессов для адаптации существующего законодательства к этим вызовам.

Вместо того чтобы пытаться навязать заранее новый свод запретительных норм или пытаться приостановить разработку автономных оружейных систем на основе всеобъемлющего соглашения о правилах их регулирования, международное регулирование АВС должно начинаться с предпосылки, что право вооруженных конфликтов обеспечивает соответствующие общие рамки. Государства должны работать над тем, чтобы опираться на эти рамки, постоянно совершенствуя стандарты толкования и согласованную передовую практику. Не существует никакого безрискового курса действий, и предлагаемый трехуровневый подход предлагает способ адекватного и реалистичного сдерживания военной деятельности при одновременном улучшении соблюдения основных принципов права вооруженных конфликтов.

1. Kenneth Anderson & Matthew Waxman, Law and Ethics for Autonomous Weapon Systems: Why a Ban Won't Work and How the Laws of War Can, HOOVER INSTITUTION URL: <http://www.hoover.org/research/law-and-ethics-autonomous-weapon-systems-why-ban-wont-work-and-how-laws-war-can>; (дата визита 01.05.2020г.).
2. U.S. Department of Defense, DoD Directive 3000.09, Autonomy in Weapon Systems 13 (2012).
3. International committee of the red cross, report of the icrc expert meeting on “autonomous weapon systems: technical, military, legal and humanitarian aspects,” URL: <http://www.icrc.org/eng/assets/files/2014/expert-meeting-autonomous-weapons-icrc-report-2014-05-09.pdf> (дата визита 08.05.2020г.).
4. U.S. Navy Fact File, MK-15 Phalanx Close-In Weapons System (CIWS), http://www.navy.mil/navydata/fact_display.asp?cid=2100&tid=487&ct=2 (дата визита 29.04.2020г.); Federation of American Scientists, MK 15 Phalanx Close-In Weapons System (CIWS), URL: <http://www.fas.org/man/dod-101/sys/ship/weaps/mk-15.htm>; Michael N. Schmitt & Jeffrey S. Thurnher, Out of the Loop: Autonomous Weapon Systems and the Law of Armed Conflict, (дата визита 28.04.2020г.).
5. Julian E. Barnes, U.S. Launches Drone Strikes in Libya, Wall street journal, URL: <http://online.wsj.com/news/articles/SB10001424052748704889404576277413211029304>, (дата визита 27.04.2020г.).
6. Ryan Calo, Robotics and the New Cyberlaw, 103 CALIFORNIA LAW REVIEW 101, (forthcoming 2015), advance draft available at www.roboticsbusinessreview.com/pdfs/roboticscyberlaw.pdf .(дата визита 08.05.2020г.).
7. Uk ministry of defence, jdn 2/11, the uk approach to unmanned air-craft systems ch. 5 (2011); medeabbenjamin, drone warfare: killing by re-mote control
8. LOSING HUMANITY, Noel Sharkey, Op-Ed, America's Mindless Killer Robots Must Be Stopped,

GUARDIAN URL: [http://www.theguardian.com/commentisfree/2012/dec/03 /mindless-killer-robots](http://www.theguardian.com/commentisfree/2012/dec/03/mindless-killer-robots), (дата визита 07.05.2020г.).

9. Brian Rappert et al., The Roles of Civil Society in the Development of Standards around New Weapons and Other Technologies of Warfare, 94 INTERNATIONAL REVIEW OF THE RED CROSS 765, 767

10. Memorandum from Article 36 for Delegates to the Convention on Certain Conventional Weapons (CCW), Article 36: Structuring Debate on Autonomous Weapon Systems (Nov. 2013), <http://www.article36.org/wp-content/uploads/2013/11/Autonomous-weapons-memo-for-CCW.pdf>, (дата визита 04.05.2020г.).

11. Chairperson of the Meeting of Experts, UN Convention on Certain Conventional Weapons, Report of the 2014 Informal Meeting of Experts on Lethal Autonomous Weapons Systems (LAWS) ¶ 20, URL: [http://www.unog.ch/80256EDD006B8954/%28%20httpAssets%29/350D9ABED1AFA515C1257CF30047A8C7/\\$file/Report_AdvancedVersion_10June.pdf](http://www.unog.ch/80256EDD006B8954/%28%20httpAssets%29/350D9ABED1AFA515C1257CF30047A8C7/$file/Report_AdvancedVersion_10June.pdf), (дата визита 11.05.2020г.).

12. Judge Advocate General, U.S. Air Force, AFI51-402, Legal Reviews of Weapons and Cyber Capabilities 3.1.1, 3.1.2 (2011)

13. William h. Boothby, weapons and the law of armed conflict 69–85 (2009).

14. Yoram Dinstein, the conduct of hostilities under the law of armed conflict (второе издание. 2010) .

15. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts art. 36, June 8, 1977.

16. Commentary on the additional protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949, ¶ 1419 (Yves Sandoz, Christophe Swinarski & Bruno Zimmermann eds., 1987).

17. Michael N. Schmitt & Jeffrey S. Thurnher, Out of the Loop: Autonomous Weapon Systems and the Law of Armed Conflict, 4 HARVARD NATIONAL SECURITY JOURNAL 231 (2013).

18. Gregory S. McNeal, *Targeted Killing and Accountability*, 102 Georgetown law journal 681, (2014)

19. Tallinn manual on the international law applicable to cyber warfare (Michael N. Schmitt ed., 2013).

Бурак Андрей Сергеевич
курсант факультета милиции

Научный руководитель – Бородич Алексей Иванович
профессор кафедры конституционного
и международного права,
кандидат юридических наук, доцент

*(Академия Министерства внутренних дел
Республики Беларусь)*

ГИБРИДНЫЕ ВОЙНЫ: ПРОБЛЕМЫ КВАЛИФИКАЦИИ ДЕЙСТВИЙ СУБЪЕКТОВ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА

Война существует столько же, сколько существует человеческая цивилизация. Она отличается масштабами, характером и продолжительностью боевых действий. Технический прогресс, который сопровождал и сопровождает вооруженные конфликты, постоянно «дарил» их участникам новые виды и средства уничтожения друг друга. Однако существует черта, которая объединяет между собой войны разных эпох и народов — смерть, страдания, искалеченные судьбы их жертв [1].

В ходе ведения военных действий возникает угроза национальной безопасности государства. В течение конфликта одна сторона преследует цель навязать свои интересы другой. Для этих целей государства пытаются использовать все имеющиеся средства даже вопреки своим собственным национальным интересам и может создавать угрозы национальной безопасности своему сопернику.

Мировое сообщество, сталкиваясь с данным явлением, со временем пришло к необходимости минимизации негативных последствий, посредством заключения международных соглашений для определения прав и обязанностей воюющих сторон, обеспечения защиты прав и свобод человека, сотрудничества государств для решения вопросов безопасности и предотвращения вооруженных конфликтов.

Со временем сформировалась отдельная отрасль международного права, целью которой стала закрепление «правил войны», правового статуса участников военных действий, защиты мирного населения, средств и способов ведения войны и т.д. Эта отрасль получила название «международное гуманитарное право».

Принято считать, что международное гуманитарное право берет свое начало с XIX века. Это связано с принятием 22 августа 1864 г. Женевской конвенции об улучшении участи раненых и больных во время сухопутной войны. Конвенция была принята на дипломатической конференции созванной швейцарским правительством для выработки документа о помощи жертвам войны. Именно этот международный правовой акт стал первым договором международного гуманитарного права.

Неоценимая роль в работе по подготовке и принятию Конвенции 1864 г. принадлежит швейцарскому предпринимателю Анри Дюнану, свидетелю страданий и мук раненых и умирающих французских и австрийских солдат после битвы между австрийскими и франко-итальянскими войсками в 1859 г. при Сольферино, во время войны в Италии. По предложению Анри Дюнана был создан комитет, состоявший из единомышленников Дюнана, так называемый «Комитет пяти», одной из основных целей которого была разработка международных гуманитарных принципов, а также изучение возможности создания в каждой стране добровольного общества помощи, члены которого будут обучаться и готовиться в мирное время к оказанию помощи военно-медицинской службе во время военных действий. В дальнейшем именно этот комитет явился учредителем Комитета Красного Креста, а с 1880 г. стал называться Международным комитетом Красного Креста[2, с. 24].

С течением времени международное гуманитарное право становится более востребованным и развивается по другим направлениям. Так Женевская конвенция об улучшении участи раненых и больных во время сухопутной войны 1864 г. была заменена Конвенцией по улучшению участия раненых и больных в армиях в поле 1907 года. Вместе с тем в ходе проведенных Гаагских конференций 1899 и 1907 годов было принято 16 конвенций, которые затрагивали права и обязанности воюющих сторон при проведении военных операций; ограничивали выбор средств нанесения ущерба; регулировали деятельность воюющих сторон в сухопутной и морской войне, в том числе вопросы обращения с военнопленными, с мирным гражданским населением в случае оккупации территории противника и т.д. В результате этих конференций был сформирован один из разделов международного гуманитарного права «Гаагское право» (или право войны (*jus in bellum*)).

Следующий этап развития международного гуманитарного права связан с пересмотром действующих норм в 1949 году на дипломатической конференции в Женеве созванной правительством Швейцарии. Принимая во внимание опыт двух мировых войн, участники конференции обсудили проекты, а 12 августа 1949 года приняли четыре Женевские конвенции о защите жертв войны. Со временем эти конвенции будут расширены тремя дополнительными протоколами. Так был сформирован второй раздел международного гуманитарного права – «Женевское право». В данном разделе находят свое закрепления положения о раненых и больных, об обращении с военнопленными, о защите гражданского населения во время войны, о защите жертв вооруженных конфликтов международного и немеждународного характера.

Человечество, оценив урон, нанесенный во Второй мировой войне, посчитало необходимым создать международную организацию целью, которой стало поддержание и укрепление международной безопасности, а также сотрудничество между государствами. Так в представители 50 стран 25 апреля 1945 г. собрались в Сан-Франциско на Конференции Объединённых Наций по созданию международной организации (Организации Объединённых Наций (далее — ООН)), чтобы разработать ее устав, который был подписан 26 июня 1945 г. В соответствии с положениями Устава ООН были закреплены основные принципы международного права, которые ограничивают ведение войн (ст.2 Устава ООН). В частности к таким принципам следует отнести:

- принцип разрешения членами ООН своих международных споров мирными средствами (п. 3 ст.2 Устава ООН);
- принцип воздержания членами ООН в их международных отношениях от угрозы силой или ее применения (п. 4 ст.2 Устава ООН);

В международном гуманитарном праве часто используемым термином является «вооруженный конфликт». Под ним понимается «вооружённое противоборство между государствами или социальными общностями внутри отдельных государств, имеющее целью разрешение экономических, политических, национально-этнических и иных противоречий через ограниченное применение военной силы»[3].

В международном гуманитарном праве выделяют два типа вооруженных конфликтов:

О международном вооруженном конфликте говорится в статье 2, общей для Женевских конвенций 1949 г.: где говорится, что «...настоящая Конвенция будет применяться в случае объявленной войны или всякого другого вооруженного конфликта, возникающего между двумя или несколькими Высокими Договаривающимися Сторонами, даже в том случае, если одна из них не признает состоявшие войны»[4, с. 301].

Следует дополнить, что такой вид конфликта представляет собой вооруженное противоборство между:

- а) вооруженными силами двух или нескольких суверенных государств;
- б) армиями национального освободительного движения (отрядами сопротивления, повстанцев) и вооруженными силами иностранного государства (метрополии);
- в) вооруженными силами оккупирующей державы и государства, подвергнувшегося иностранным оккупациям, даже если эта оккупация не встретит никакого вооруженного сопротивления;
- г) вооруженными силами воюющей стороны и вооруженными силами какого-либо государства (п. 4 ст. 1 Дополнительного протокола к Женевским конвенциям 1949 г., касающийся защиты жертв международных вооруженных конфликтов 1977 г.).

Вооруженный конфликт немеждународного характера — вооруженное столкновение, происходящее на территории какого-либо государства между его вооруженными силами и антиправительственными вооруженными силами или другими вооруженными группами, которые, находясь под ответственным командованием, осуществляют такой контроль над частью территории этого государства, который позволяет им вести непрерывные и согласованные военные действия и применять Дополнительный протокол к Женевским конвенциям 1949 г., касающийся защиты жертв немеждународных вооруженных конфликтов 1977 г. [5, с. 58].

За нарушение норм МГП, совершение военных преступлений субъекты международного права несут международно-правовую ответственность. Физические лица привлекаются к уголовной ответственности в индивидуальном порядке. Отметим, что существует и командная ответственность. Так в соответствии со статьей 86 Дополнительного протокола к Женевским конвенциям 1949 г., касающийся защиты жертв международных вооруженных конфликтов 1977 г. закреплена ответственность командира за нарушение конвенций подчиненными в том случае, если он знал о возможности совершения ими преступления, но не принял необходимых мер для их предотвращения. Ввиду серьезности таких преступлений, к ним не применяются сроки давности за их совершение.

Обычно государства в национальном уголовном законодательстве предусматривают нормы привлечения к ответственности виновных только к тем действиям, которые совершаются на его территории. В этой части международное гуманитарное право более универсально, поскольку призывает государства разыскивать и привлекать к ответственности всех виновных, независимо от гражданства и места совершения преступления.

Долгое время главными юрисдикционными органами, принимавшими решения в отношении военных преступников, являлись трибуналы. К таким трибуналам относятся: международный военный трибунал в Нюрнберге, международный военный трибунал для Дальнего Востока; международный трибунал для судебного преследования лиц, ответственных за серьезные нарушения международного гуманитарного права, совершенные на территории бывшей Югославии с 1991 г., международный уголовный трибунал для судебного преследования лиц, ответственных за геноцид и другие серьезные нарушения международного гуманитарного права, совершенные на территории Руанды, и граждан Руанды, ответственных за геноцид и другие подобные нарушения, совершенные на территории соседних государств в период с 1 января 1994 г. по 31 декабря 1994 г.

Со временем возникла необходимость в создании международного судебного органа действующего на постоянной основе. Так в 1998 году на основании Римского статута был учрежден Международный уголовный суд, который начал официально свою работу с 1 июля 2002 года.

Идея создания Международного уголовного суда, в первую очередь, вытекает из существования категории международного преступления: международное сообщество должно иметь механизм правосудия в случае серьезных нарушений своих коренных интересов. При этом предполагается, что наличие такого органа явится сдерживающим фактором для будущих диктаторов, членов их правительств и армий [6, с. 20].

На сегодняшний день существует достаточно большое количество международных соглашений, регулирующих ведение вооруженных конфликтов. В тоже время эти соглашения являются источниками международного гуманитарного права. К ним относятся:

- Петербургская декларация об отмене употребления взрывчатых и зажигательных пуль 1868 г.;
- Декларация о неупотреблении снарядов, имеющих единственным назначением распространять удушающие или вредоносные газы 1899 г.;
- Декларация о неупотреблении легко разворачивающихся или сплюсчивающихся пуль 1899 г.;
- Конвенция о законах и обычаях сухопутной войны 1907 г.;
- Конвенция о положении неприятельских торговых судов при начале военных действий 1907 г.;
- Конвенция о постановке подводных, автоматически взрывающихся от соприкосновения мин

1907 г.;

Конвенція о бомбардуванні морськими силами во время войны 1907 г.;

Конвенція о некоторых ограничениях в пользовании правом захвата в морской войне 1907 г.,

Женевский протокол о запрещении применения на войне удушливых, ядовитых или других подобных газов и бактериологических средств 1925 г.;

Правила о действиях подводных лодок по отношению к торговым судам в военное время 1936 г.;

Нионское соглашение о мерах борьбы с пиратскими действиями подводных лодок 1937 г.;

четыре Женевские конвенции о защите жертв войны от 12 августа 1949 г. и дополнительные протоколы к ним 1977 г.;

Гаагская конвенция о защите культурных ценностей 1954 г.;

Конвенция о запрещении разработки, производства и накопления запасов бактериологического (биологического) и токсинного оружия и об их уничтожении 1972 г.;

Конвенция о запрещении военного или любого иного враждебного использования средств воздействия на природную среду 1977 г.;

Конвенция ООН о запрещении или ограничении применения конкретных видов обычного оружия, которые могут считаться наносящими чрезмерные повреждения или имеющими неизбирательное действие 1980 г. с прилагаемыми к ней протоколами:

Протокол о необнаруживаемых осколках (Протокол I), Протокол о запрещении или ограничении применения мин, мин-ловушек и других устройств (Протокол II), Протокол о запрещении или ограничении применения зажигательного оружия (Протокол III); Протокол IX 1995 г. — об ослепляющем лазерном оружии; Протокол V 2003 г. — по взрывоопасным пережиткам войны;

Конвенция о запрещении разработки, производства, накопления и применения химического оружия и о его уничтожении 1993 г.;

Конвенция о запрещении применения, накопления запасов, производства и передачи противопехотных мин и об их уничтожении 1997 г.

Вышеуказанный перечень конвенций закрепляет «правила ведения войны», а также регулирует вопросы обращения с военнопленными, гражданским населением, ограничивает воюющие стороны в выборе средств и способов ведения военных действий.

Женевские конвенции 1949 г. и Дополнительные протоколы к ним 1977 г. закрепляют правовой статус лиц, которые могут являться (не являются) участниками вооруженного конфликта. Так комбатантом является лицо, входящее в состав вооруженных сил стороны, находящейся в конфликте и имеющее право принимать непосредственное участие в военных действиях. А некомбатантом является лицо, входящее в состав вооруженных сил, оказывающее им помощь, но само непосредственно участие в боевых действиях не принимающее.

Необходимо отметить деятельность международных организаций, деятельность которых направлена на поддержание мирового порядка и безопасности. В первую очередь это Совет безопасности ООН. Являясь одним из главных постоянно действующих органов ООН, Совет безопасности ООН уполномочен «расследовать любой спор или любую ситуацию, которая может привести к международным трениям или вызвать спор, для определения того, не может ли продолжение этого спора или ситуации угрожать поддержанию международного мира и безопасности» (ст. 34 Устава ООН). Он «определяет существование любой угрозы миру, любого нарушения мира или акта агрессии и делает рекомендации или решает, какие меры следует предпринять для поддержания или восстановления международного мира и безопасности» (ст. 39 Устава ООН).

Совет имеет право применять принудительные меры к государствам, нарушающим международный мир и безопасность, в том числе связанные с применением вооруженной силы. Статья 25 Устава ООН гласит: «Члены Организации соглашаются, в соответствии с настоящим Уставом, подчиняться решениям Совета Безопасности и выполнять их». Таким образом, решения Совета безопасности являются обязательными для всех государств-участников ООН.

Следует также отметить создание и деятельность международных организаций военно-политической направленности.

Организации Североатлантического договора Североатлантического Альянса (далее — НАТО) была основана 4 апреля 1949 года. НАТО — это военно-политический блок, объединяющий отдельные страны Европы, США и Канаду, созданный для проведения странами-союзниками консультаций по любым вопросам, затрагивающим жизненно важные интересы его членов, включая события, способные подставить под угрозу их безопасность, а также сдерживание любой формы агрессии в отношении территории любого государства-члена НАТО или защиты от нее.

Организация Договора о коллективной безопасности (далее — ОДКБ) — региональная международная организация, провозглашаемыми целями деятельности которой являются «укрепление мира, международной и региональной безопасности и стабильности, защита на коллективной основе независимости, территориальной целостности и суверенитета государств-членов, приоритет в достижении которых государства-члены отдают политическим средствам» (ст. 3 Устава ОДКБ) [7].

Общая политика безопасности и обороны — основной элемент общей внешней политики и политики безопасности Европейского союза и сфера политики Европейского союза, касающаяся оборонных и военных аспектов, а также гражданского кризисного управления. В соответствии со статьей 10 А Договора о функционировании ЕС целями такой политики является:

а) защита своих ценностей, основополагающих интересов, своей безопасности, независимости и целостности;

б) консолидация и поддержка демократии, правового государства, прав человека и принципов международного права;

в) сохранение мира, предотвращения конфликтов и укрепления международной безопасности в соответствии с целями и принципами Устава ООН, а также принципами Хельсинского Заключительного акта и целями Парижской хартии, включая те, которые относятся к внешним границам;

г) поддержка устойчивого развития в экономическом, социальном и экологическом плане развивающихся стран, ставя основной целью искоренение бедности;

д) поощрение интеграции всех стран в мировую экономику, в том числе за счет постепенной отмены препятствий международной торговле;

е) содействие выработке международных мер по сохранению и улучшению качества окружающей среды и надежному управлению мировыми природными ресурсами для того, чтобы обеспечить устойчивое развитие;

ж) оказание помощи населению, странам и регионам, которые сталкиваются с катастрофами, вызываемыми природными факторами или человеком;

з) развитие международной системы, основанной на усиленном многостороннем сотрудничестве и хорошем глобальном управлении [8].

Таким образом, современные государства, осознавая негативные последствия вооруженных конфликтов, интегрируются в международные организации, с целью обеспечения собственной безопасности коллективными усилиями.

Как отмечалось выше, ответственность за совершение военных преступлений закреплена в международном праве. Для привлечения к ответственности лиц за совершенные преступления статья 41 Устава ООН предусматривает право Совета Безопасности ООН на использование различных мер для осуществления своих решений. Это право позволяет Совету Безопасности ООН учреждать вспомогательные органы. В число этих органов входили международные трибуналы, целью которых являлось осуществление уголовного преследования в отношении виновных за совершение серьезных преступлений по международному гуманитарному праву или когда правительство обращалось к Совету Безопасности ООН с просьбой об оказании помощи по расследованию и осуществлению такого преследования.

История знает следующие случаи создания международных трибуналов:

а) международный военный трибунал в Нюрнберге, действовавший на основе Устава международного военного трибунала 1945 г.;

б) международный военный трибунал для Дальнего Востока — на основании Устава, утвержденного главнокомандующими союзных держав в Японии 1946 г.;

в) международный трибунал для судебного преследования лиц, ответственных за серьезные нарушения международного гуманитарного права, совершенные на территории бывшей Югославии с 1991 г., в Гааге — на основании Устава, принятого Советом Безопасности ООН в 1993 г.);

г) международный уголовный трибунал для судебного преследования лиц, ответственных за геноцид и другие серьезные нарушения международного гуманитарного права, совершенные на территории Руанды, и граждан Руанды, ответственных за геноцид и другие подобные нарушения, совершенные на территории соседних государств в период с 1 января 1994 г. по 31 декабря 1994 г., — на основании Устава, принятого в 1995 г. Советом Безопасности ООН.

Изменение характера войны, расстановки сил на международной арене и интенсивная гонка вооружений породили новые способы ведения военных действий. В условиях глобализации и информационно-технологической революции арсенал оружия физического поражения противника дополняется технологиями его символического уничтожения, направленными на духовные, ценностно-мотивационные сферы деятельности людей.

Все чаще мировое сообщество сталкивается с понятием «гибридная война». Гибридная война

— новое понятие в политической жизни планеты. Впервые появилось в военных документах США и Великобритании в начале XXI века. Означает подчинение определённой территории с помощью информационных, электронных, кибернетических операций, в сочетании с действиями вооружённых сил, специальных служб и интенсивным экономическим давлением. Примерно в это же время (2005 — 2009 годы) появились труды западных экспертов и аналитиков о методах и приёмах ведения гибридной войны. Понятия «гибридная война» («hybrid warfare») и «гибридная угроза» («hybrid warfare threats») введены в официальную терминологию западной военной политики. Так, в итоговом документе, принятом на саммите НАТО в сентябре 2014 года в Уэльсе, Англия, в п.13 говорится о необходимости подготовки Североатлантического военного альянса к тому, «чтобы НАТО была способна эффективно преодолевать конкретные вызовы, возникающие в связи с угрозами гибридной войны, при ведении которой применяется широкий ряд тесно взаимосвязанных открытых и скрытых военных, военизированных и гражданских мер».

Автор полагает, что гибридную войну можно определить как действия нападающей стороны враждебного и длительного характера, без применения прямого вооружённого контакта, направленные на ослабление и подрыв устоявшегося политического, социального, экономического, информационного порядка.

К основным признакам «гибридной войны» можно отнести:

отсутствие прямого военного вмешательства (возможность отрицать вовлеченность в конфликт);

продолжительный характер дестабилизирующего воздействия (возможность изматывать противника);

ведение скрытых действий, направленных на разрушение устоявшегося порядка (проведение скрытых диверсий, организация работы с деструктивным слоем общества);

проведение информационной работы (кибервойна, информационно-психологическая война) с целью создания нестабильной ситуации в обществе;

комплексное использование всех возможных скрытых способов ведения «гибридной войны» (для усиления деструктивного эффекта)[9, с. 18-19].

Методы ведения «гибридной войны» разнообразны и обширны. Они отличаются способами и средствами их осуществления. Вот некоторые из них: использование цветных революций в качестве предпосылки для гибридной войны; кибервойны; информационно-психологические войны; экономическое давление (использование санкций); организация работы с оппозиционными силами внутри страны; дипломатические действия; проведение скрытых операций специальными службами; использование технических средств, правовой статус которой не урегулирован нормами международного гуманитарного права; влияние на должностях лиц органов государственного управления.

Рассмотрим ситуацию, когда в результате военного конфликта одна сторона использует солдат (комбатантов), а вторая использует боевого робота. В данной ситуации использование боевого робота будет выступать «гибридным методом ведения войны». Но в этой ситуации нормами международного гуманитарного права не урегулировано положение боевого робота как участника военных действий. Как простому солдату понять, кто против него воюет? Кто управляет этим роботом? Как определить субъекта международного права, которого он представляет? Кто будет нести ответственность в случае совершения роботом военного преступления?

Следует отметить, что данного рода вопросы будут относиться к боевым дронам или квадрокоптерам, статус которых аналогичен статусу боевых роботов не определен.

Ярким примером их применения являются события 14 сентября 2019 г. в Саудовской Аравии, когда атаке дронов подверглась нефтеперерабатывающая станция. В результате таких действий добыча нефти за сутки упала на 60 %. Ответственность на себя взяла группа повстанцев Хоути в Йемене.

В данном случае проблема в отсутствии норм международного права, которые способны урегулировать эти вопросы не одна. Отметим, что существуют проблемы в деятельности отдельных международных организаций. В частности в деятельности Совета Безопасности ООН, целью которого является поддержание международного мира и безопасности, закрепленного в Уставе ООН.

На эффективность деятельности Совета Безопасности ООН обращает внимание и отдельные авторы. К примеру, М.В. Андреев, который считает, что «В подтверждение достаточно привести лишь несколько примеров: Операция "Буря в пустыне" проводилась на основе резолюции 672 (1990) от 29 ноября 1990 г. (объем, характер, оценка последствий применения вооружённых сил не согласовывались с Советом Безопасности ООН); 31 июля 1994 г. Совет Безопасности ООН принял резолюцию 940 - "формировать многонациональные войска" и "использовать все необходимые меры для отбытия из Гаити военного руководства". Осуществление этой операции взяла на себя в полном объеме

администрация США. Руководствуясь резолюцией Совета Безопасности, Бил Клинтон лично передал ультиматум военному руководству Гаити. 19 сентября на остров были доставлены 3 тысячи, а к октябрю уже 20 тысяч американских солдат и т.д.

Проблемой этих операций, с правовой точки зрения, является даже не то, что руководство ими взяло на себя фактически одно государство — США, даже если руководство этими операциями осуществляется коллегиально рядом государств (так называемое коллегиальное миротворчество) — это есть грубейшее нарушение норм международного права, и в первую очередь, Устава ООН. Только Совет Безопасности ООН вправе проводить, или как минимум осуществлять руководство такими операциями — и это есть решение всех объединенных наций, выраженное в положениях Устава ООН, более того, Совет Безопасности ООН не имеет никакого права самостоятельно предавать осуществление этих полномочий определенному государству или их коалициям — решение об этом опять же могут принять только все объединенные нации, причем путем пересмотра Устава ООН. Таким образом, современная практика самоустранения Совета Безопасности ООН при осуществлении принудительных действий по поддержанию международного мира и безопасности грубо противоречит положениям Устава ООН, регламентирующим правовой статус Совета и противоречит основным положениям Учредительного договора организации, закрепляющим неотъемлемость исключительных полномочий Совета Безопасности» [10].

Отсутствие норм международного права регулирующих современные отношения по вопросам ведения военных действий создают реальные угрозы национальной безопасности отдельных государствами мировому сообществу в целом. Следует отметить, что национальная безопасность носит комплексный характер и содержит в себе экономическую, политическую, информационную, социальную, демографическую, военную безопасность и т. д. При этом все составляющие национальной безопасности взаимосвязаны и могут влиять как отрицательно, так и положительно друг на друга. Ведение гибридной войны создает угрозу не одному конкретному ее элементу, а национальной безопасности в целом, поэтому проблема противостояния в гибридной войне зависит от наличия стабильности в государстве, уровня доверия народа политическому аппарату, способности органов государственной власти противодействовать внешним угрозам и обеспечивать национальную безопасность, деятельности правоохранительной системы по поддержанию общественного порядка и противодействию преступности [9, с. 19-20].

Таким образом, для разрешения данной проблемы необходимо:

провести анализ проведения гибридных войн (в частности их характер, негативные последствия, методы их ведения), в том числе изучать опыт иностранных государств в области противодействия этому явлению;

заключить соответствующие международные соглашения, в которых будет отражены критерии действий понимаемых под гибридной войной, перечень способов ведения гибридных войн, а также сил и средств, используемых при их проведении;

предусмотреть меры по комплексному противодействию данному явлению государствами-участниками данного соглашения;

создать механизмы имплементации соответствующих норм в национальное законодательство;

создать независимый специальный орган, обладающий компетенцией в квалификации вышеуказанных деяний и привлечению виновных к ответственности.

1. Киберленинки. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vozniknovenie-i-razvitie-mezhdunarodnogo-gumanitarnogo-prava-do-serediny-60-h-gg-xix-v>. Дата доступа: 10.05.2020.

2. Числов, Э. Г. Распространение знаний о международном гуманитарном праве. Международный журнал международного права и международных отношений. Обществ. науки. 2000. № 1. С. 24-27.

3. Военная энциклопедия в 8 т. / редкол.: И.Н. Родионов (глав. ред.) [и др.]. М.: Воениздат МО РФ, 1997-2004. 2 т.

4. Международное публичное право: курс лекций / под ред. А.А. Подупейко; М-во внутр. дел Респ. Беларусь, учреждение образования «Акад. М-ва внутр. дел Респ. Беларусь». Минск: Акад. МВД. 2012. 400 с.

5. Толстых, В. В. Нормативно-правовое закрепление понятия «война» в российском международном праве. Academy. Право. 2017. № 4 (55). С. 57-63.

6. Волох, Е. В. Международное право и ответственность за военные преступления. Зарубежное военное образование - М.: Красная звезда. 2005. № 9. С. 19-23.

7. Устав Организации Договора о коллективной безопасности [принят в г. Кишиневе 07.10.2002.]. КонсультантПлюс. Беларусь. ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. Минск. 2020.

8. Договор о функционировании Европейского Союза [принят в г. Риме 25.03.1957]. КонсультантПлюс. Беларусь. ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. Минск. 2020.

9. Бородич С. В., Бурак А. С. Гибридная война как угроза экономической безопасности. Обеспечение экономической безопасности Республики Беларусь: теория и практика: респ. науч.-практ. конф. (Минск, 19 дек. 2019 г.): тез. докл. / УО «Акад. М-ва внутр. дел Респ. Беларусь»; [редкол.: А. А. Вишневикий (отв. ред.) и др.]. Минск, 2019. С. 18 - 20.

10. Андреев, М. В. Современные проблемы взаимодействия Совета Безопасности ООН с региональными организациями в сфере обеспечения международного права и безопасности. Вест. ТИСБИ 2001. № 1. с. 162.

**Кравчук Наталія Борисівна
Місько Дар'я Олександрівна**

Науковий керівник – Сердюк Наталія Аркадіївна
доцент кафедри права,
доктор юридичних наук, доцент

*(Київський національний
лінгвістичний університет)*

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄВРОПИ В ПЕРІОД ВВЕДЕННЯ НАДЗВИЧАЙНОЇ СИТУАЦІЇ ЧЕРЕЗ ПОШИРЕННЯ COVID-19

Від початку року весь світ здригнувся від нової небезпеки – пандемії хвороби COVID-19, до якої ніхто не був готовий. Саме тому уряди всіх країн намагаються протистояти цьому вірусу заради того, щоб забезпечити своїх громадян різноманітними шляхами, адже досвід вирішення аналогічних ситуацій у світі доволі невеликий. За таких надзвичайно складних обставин важливим є кричне мислення та оперативність у прийнятті необхідних законодавчих рішень, проте у той самий час необхідно не виходити за межі закону та не забувати про реалізацію прав та свобод, що гарантуються державою.

Актуальність роботи полягає у тому, що пандемія таких масштабів – це серйозне випробування для країн ХХІ століття. Тому важливо досліджувати питання реалізації прав та свобод особи за умов забезпечення захисту людини з правової точки зору, щоб таким чином доповнювати та корегувати чинне законодавство новими ідеями, слідкувати за дотриманням процедур прийняття необхідних нормативно-правових актів.

Метою дослідження є аналіз чинного законодавства України щодо запровадження режиму надзвичайної ситуації та карантину в країні, дослідження нормативно-правових актів України, прийняття яких пов'язане із поширенням COVID-19, виявлення порушень відповідних прав особи (право на пересування тощо) у зв'язку із запровадженням карантину та їх дослідження, актуалізація проблеми реалізації прав людини на період введення надзвичайного стану в Україні, порівняльна ситуація обмеження прав та свобод осіб в Україні та країнах Європи.

Задля поставленої мети необхідно виконати ряд таких **завдань**:

- проаналізувати міжнародну практику, законодавство України та ситуацію, що склалася в суспільстві в умовах карантинних обмежень;
- дослідити процедуру реалізації прав та свобод людини і громадянина в умовах карантину, а саме: право на свободу пересування;
- з'ясувати, чи правомірним є зобов'язання використання засобів індивідуального захисту в громадських місцях на обов'язковій основі;
- прослідкувати процес введення карантинних обмежень в країнах Європи.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що пов'язані з реалізацією прав та свобод людини у зв'язку із введенням карантину в Україні. **Предметом** дослідження виступає чинне національне та міжнародне законодавство з питань, що пов'язані із захистом населення від хвороби COVID-19, а також із забезпеченням реалізації прав та свобод осіб в умовах карантину.

Цю тему досліджували: І. І. Голубка, Л. Л. Денісова, Г. І. Вангородська, О. А. Банчук, К. О. Савчук.

1. Проблема реалізації прав людини на період введення надзвичайної ситуації в Україні

1.1. Питання конституційності обмеження права на свободу пересування

Конституція України як основний закон української держави статтею 33 гарантує, що «кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом. Громадянин України не може бути позбавлений права в будь-який час повернутися в Україну» [1]. Також, міжнародні нормативно-правові акти, що мають найвищу юридичну

силу на території України, аналогічні до Конституції України. Серед них:

- ст. 12 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права [2];
- ст. 2 Протоколу №4 Конвенції про захист прав і основних свобод людини [3];
- ст. 13 Загальної декларації прав людини [4].

Усі ці норми формують єдину точку зору права на свободу пересування, яке може бути обмежене лише у випадках, які передбачені законом та є необхідними в інтересах національної та громадської безпеки, охорони здоров'я осіб та захисту їх прав та свобод. Тому було прийнято Закон України від 11 грудня 2003 р. № 1382-IV «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», в якому статтею 12 визначено територіальні обмеження пересування та коло осіб щодо яких встановлюються обмеження [5].

У 2020 році поширення гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, стало суттєвою загрозою для усього світу, та Україна не стала винятком у цій ситуації. Тож задля регулювання епідеміологічної ситуації в межах нашої держави були введені запобіжні міри для зупинення розповсюдження коронавірусу.

З 12 березня 2020 року Кабінетом Міністрів України, як вищим виконавчим органом України, був введений режим надзвичайної ситуації. Пунктом 24 частини 1 статті 2 Кодексу цивільного захисту України визначено поняття «надзвичайної ситуації» як «обстановка на окремій території чи суб'єкті господарювання на ній або водному об'єкті, яка характеризується порушенням нормальних умов життєдіяльності населення, спричинена катастрофою, аварією, пожежею, стихійним лихом, епідемією, епізоотією, епіфітотією, застосуванням засобів ураження або іншою небезпечною подією, що призвела (може призвести) до виникнення загрози життю або здоров'ю населення, великої кількості загиблих і постраждалих, завдання значних матеріальних збитків, а також до неможливості проживання населення на такій території чи об'єкті, провадження на ній господарської діяльності» [6]. Тож, цей режим вводять у випадку загрози виникнення однієї з вище зазначених ситуацій або у разі загрози її появи. Необхідність його введення в період пандемії COVID-19 є беззаперечною, проте проблема постає в тому, що цим режимом не може бути обмежено конституційні права та свободи людини та громадянина, що *de facto* зроблено зараз на території України. Лише введенням надзвичайного стану, зміст якого розкрито в Законі України «Про правовий режим надзвичайного стану», можливе обмеження основоположних прав і законних інтересів людини. Як зауважено в ст. 1 цього Закону, цей особливий правовий режим тимчасово вводять на території України або на окремих її місцевостях для, у нашому випадку, відвернення загрози та забезпечення безпеки і здоров'я громадян на строк не більш як 30 діб і не більш як 60 діб в окремих її місцевостях [7]. Лише Указом Президента України в умовах режиму надзвичайного стану відповідні органи державної влади, військово командування й органи місцевого самоврядування наділяються повноваженнями, які дають їм змогу приймати рішення щодо тимчасового обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [8]. Та найвагомим є те, що у ст. 64 Конституції України передбачено, що обмеження конституційних прав людини і громадянина можливе лише у двох випадках – введення воєнного або ж надзвичайного стану [1].

Проте на території української держави пакетом антивірусних законів та розпорядженнями Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) на разі накладено обмеження на ці ж права та свободи. Відповідні дії порушують Конституцію України та автоматично стають неконституційними. Особливо це стосується Постанови КМУ від 11 березня 2020 року № 211 «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2», якою було накладено обмеження свободи пересування (далі – Постанова № 211). Більше того, при прийнятті цієї Постанови, Уряд керувався «бланкетною» нормою Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб», а саме статтею 29, яка передбачає право КМУ на: встановлення, відміну карантину, закріплення у своєму рішенні щодо карантину тимчасових обмежень прав фізичних і юридичних осіб. У той же час, низка норм цього Закону (ст.ст. 20, 21, 22, 23) встановлює обмеження прав осіб, які хворіють на інфекційні захворювання, проте ці норми не поширюються на здорову частину населення [17]. Отже, частина 2 Постанови № 211, де встановлюється заборона вільного пересування, суперечить наведеним нормам Закону України (далі – ЗУ) «Про захист населення від інфекційних хвороб» [9].

У ст. 29 ЗУ «Про захист населення від інфекційних хвороб» зазначено, що встановлення карантину порушує перед Кабінетом Міністрів України центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, за поданням Головного державного санітарного лікаря України [17]. Проте на введення надзвичайної ситуації та прийняття карантинних мір на території України вплинуло не звернення Міністерства охорони здоров'я України (далі – МОЗ

України) та Головного державного санітарного лікаря України, а рішення Державної комісії з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій, що суперечить положення вище наведеного Закону. Більше того, підтвердженням порушення нормотворчого процесу підкріплює ст. 40 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», де зазначено, що саме Головний державний санітарний лікар України у разі введення в Україні чи в окремих її місцевостях режиму надзвичайного стану вносить МОЗ України обґрунтоване подання для прийняття рішення щодо звернення до Кабінету Міністрів України з пропозицією про встановлення карантину [10]. Крім того, проблеми національної безпеки такого плану вирішуються не шляхом прийняття постанов, а виключно у разі введення Президентом України із наступним затвердженням Верховною Радою України надзвичайного стану.

Дилемою також є те, що запроваджені Постановою №211 заходи не є співмірними з обмеженням конституційного права свободу пересування без введення надзвичайного стану та порушенням ст. 19 Конституції України, в якій йдеться, що «правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» [1].

Отже, Постанова № 211 є суперечливою в сенсі законності прийнятого рішення щодо права на свободу пересування, встановленого низкою міжнародних нормативно-правових актів та Конституцією України. Спілкуючись із заступником Міністра юстиції України Олександром Анатолійовичем Банчуком, ми дійшли висновків, що дії Кабінету Міністрів України були направлені на захист українського населення, проте як представник виконавчої влади він не може піддавати їх дії критиці.

Уповноважена Верховної Ради України з прав людини Людмила Леонтіївна Денісова на офіційному сайті ombudsman.com.ua зазначає, що конституційне право на вільне пересування країною не є абсолютним і може бути обмежене відповідним законом, а саме ЗУ «Про захист населення від інфекційних хвороб». Посилаючи на ст.ст. 20, 22 цього Закону, у своєму роз'ясненні Омбудсмен стверджує, що відповідні обмеження та обов'язок пройти лікування розповсюджується на тих осіб, що є бактеріоносіями [12].

В той же час, адвокат, власник юридичної компанії «BLF Group» Ганна Ігорівна Вангородська констатує порушення конституційного права на свободу пересування, підтримуючи наші обґрунтування. Крім того, Ганна Ігорівна є однією з перших адвокатів в Україні, хто від імені її клієнта подала позов на Кабінет Міністрів України, де просить визнати суд противними низку норм Постанови №211, однією з яких є конституційне право на свободу пересування.

Підсумовуючи, варто зауважити, що обмеження права на вільне пересування є незаконним, адже суперечить, перш за все, Конституції України, міжнародним нормативно-правовим актам та законам України. Процедура введення низки обмежень Постановою № 211 є неправомірною, оскільки встановлені обмеження:

- прямо не передбачені законом;
- є необґрунтованими в наведеній Постанові;
- були введені порушуючи передбачену законом процедури законотворчості.

1.2. Суперечливість зобов'язання використання засобів індивідуального захисту в громадських місцях

Зобов'язання використання засобів індивідуального захисту в громадських місцях міститься у п. 1 ч. 2 зазначеної вище Постанови № 211 [9], де зазначено, що до 22 травня 2020 року заборонено перебування в громадських місцях без вдягнутих засобів індивідуального захисту, зокрема респіра-тора або захисної маски, у тому числі виготовлених самостійно. На нашу думку, таке положення, яке повинно було б теоретично обумовити перебування осіб під час карантину, ставить людину перед низкою питань більше, ніж може дати відповідей. Варто більш детально розглянути ці суперечності, що виникають на практиці відповідно до цього зобов'язання.

Перше, на що варто звернути увагу – це розуміння чи визначення громадського місця. Адже для того, щоб не отримати штраф за перебування на вулиці без маски, варто розуміти, де необхідно ходити в ній, а де можна цей засіб просто залишити у кишені. Адже за умов карантину навіть у Києві є безліч місць та вулиць, де немає жодної людини. На жаль, на сьогодні універсальне визначення поняття «громадського місця» відсутнє у чинному законодавстві України та не уточнено у Постанові № 211, її доповненнях. Що стосується локального, то його можна знайти у відповідному Законі України «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу

на здоров'я населення» від 22 вересня 2005 року № 2899-VI [26]. У ст. 1 даного Закону говориться про те, що громадське місце – це частина (частини) будь-якої будівлі, споруди, яка доступна або відкрита для населення вільно, чи за запрошенням, або за плату, постійно, періодично або час від часу, в тому числі під'їзди, а також підземні переходи, стадіони. Аналогічне визначення міститься у Наказі Міністерства оборони України «Про затвердження Інструкції про організацію патрульно-постової служби Військовою службою правопорядку у Збройних Силах України». Разом з тим, Закон [26] також передбачає заборону куріння тютюнових виробів, електронних сигарет і кальянів в таких місцях, як ліфти, таксофони, приміщення на території закладів охорони здоров'я і навчальних закладів, на дитячих майданчиках та на території закладів фізкультури і спорту, у під'їздах, підземних переходах, транспорті загального користування, ресторанах, об'єктах культурного призначення, у приміщеннях органів державної влади та місцевого самоврядування, а також на зупинках громадського транспорту. Також, це може бути приміщення аеропортів, вокзалів, гуртожитків, готелів тощо.

Варто додати, що у Кодексі України про адміністративні правопорушення [14] існує опосередковане визначення громадського місця, тобто із контексту ст. 178 можна зрозуміти, що до громадського місця відносять вулиці, закриті спортивні споруди, сквери, парки, а також всі види громадського транспорту (включаючи транспорт міжнародного сполучення). Тобто, в українському законодавстві відсутнє обширне та доцільне визначення громадського місця, яке містило б повний перелік місць у різних населених пунктах, які вважаються громадськими.

Після доповнення Постанови цим зобов'язанням використання засобів індивідуального захисту в громадських місцях, Кабінет Міністрів України опублікував на своєму сайті роз'яснення, де також міститься перелік місць, які уряд вважає громадськими [13].

В ньому зазначено, що до громадського місця відносять під'їзди, підземні переходи, стадіони; парки, сквери, дитячі майданчики, стадіони, зупинки громадського транспорту, ліфти, державні установи, медичні установи та інше. Однак і цей список не є вичерпним, адже також передбачено розширення даного переліку органами місцевої влади. А як приклад наводять місто Київ, у якому також відносять зупинки громадського транспорту та 50-метрова зона навколо них; церкви та 50-метрова зона навколо них; заклади торгівлі закритого і відкритого типів, зокрема торгові ряди та ринки; кіно-театри та прилегла до них територія тощо. Такий перелік громадських місць визначено розпорядженням Керівника робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації виконавчого органу Київської міської ради від 04.04.2020 № 12. Відповідно схоже роз'яснення від Міністерства охорони здоров'я було опубліковано на Урядовому порталі з розширеним списком громадських місць [15].

З одного боку, таке роз'яснення Уряду та центрального органу виконавчої влади цілком доцільно пояснює та описує місця, де є обов'язковим носіння засобів індивідуального захисту. Проте відповідно до Листа Міністерства юстиції України «Щодо надання роз'яснення» листи міністерств, інших центральних органів виконавчої влади не є нормативно-правовими актами і не можуть встановлювати нові правові норми, а мають лише інформаційний, рекомендаційний, роз'яснювальний характер та є службовою кореспонденцією. Тому Уряд доволі часто наголошує на тому, що людям рекомендовано перебувати у масці на вулиці, оскільки через неточність визначення особа може у будь-який момент потрапити на територію громадського місця. Важливо наголосити, що дане питання щодо неправомірності зобов'язання використання засобів індивідуального захисту в громадських місцях було порушено у даній роботі не з причини того, що нами оскаржується використання масок та респіраторів як таких, а для того, щоб звернути увагу на прогалину у законодавстві, яка може стати причиною для її використання не на користь громадян. У таких суперечливих випадках набагато вища вірогідність отримання штрафу за перебування на вулиці без вищезгаданих засобів захисту [16].

По-друге, виходячи з тексту самої Постанови та наданих пізніше роз'яснень незрозумілим залишається таке питання: звідки брати засоби індивідуального захисту, якщо Уряд зобов'язує носити їх на вулиці постійно? Відомо також, що на початку карантину виник певних дефіцит масок та антисептичних засобів у країні, який і досі є у певних медичних закладах. Це доволі суперечне запитання, на яке і досі ніхто не зміг надати конкретної відповіді чи додаткової інформації. У такому випадку на допомогу приходять судові практика. У справі № 717/422/20 суд закрити справу через відсутність складу адміністративного правопорушення, оскільки виніс рішення про те, що засобами індивідуального захисту осіб повинна забезпечувати держава. У своєму рішенні суд спирається на ст. 8 ЗУ «Про захист населення від інфекційних хвороб», у якій передбачено, що фінансування профілактичних і протиепідемічних заходів здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України та місцевих бюджетів, а у випадках, передбачених законом, – за рахунок коштів підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності, а також коштів фізичних осіб. Тому можна говорити про те, що *de jure* держава зобов'язана забезпечувати осіб усіма засобами індивідуального захисту, особливо що

стосується медичних закладів та лікарів, а de facto більшість громадян самостійно купували чи навіть виготовляли маски, та волонтерські організації допомагають забезпеченню лікарень з хворими необхідними речами [17].

Отже, якщо говорити про суперечливість даного зобов'язання, то його варто розуміти не як не потрібне чи протиправне примушення осіб, а все ж як таке, що недостатньо чітко сформульоване та врегульоване чинним законодавством. Оскільки Всесвітня організація охорони здоров'я наголошує на тому, що носіння масок є необхідним для хворих або для людей, що безпосередньо контактують із хворими.

2. Обмеження прав людини в Європі через пандемію COVID-19

2.1. Пандемія і права людини в Європі: обмеження чи захист

Поширення COVID-19 стало причиною введення низки обмежень в Європі. Перш за все, для безпеки суспільства владні структури європейських демократичних держав були вимушені обмежити основоположні права і свободи людини, які окреслені в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Проте кроки введення карантинного режиму з індивідуальними особливостями кожної країни не завадило впроваджувати політику обмеження низки прав людини, не порушуючи при цьому законодавства цих держав.

Яскравим прикладом є Іспанія, де 15 березня був введений режим надзвичайного стану з метою стримання розповсюдження коронавірусу. Не зважаючи на складну ситуацію, пов'язану з величезною кількістю хворих, парламент цієї держави на основі статистичних даних поширення COVID-19 прийняв рішення слідувати рекомендаціям Всесвітньої організації охорони здоров'я та не порушувати ст. 116 Основного Закону Іспанії та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [18]. Обмежувальні заходи в цій державі передбачають:

- обмеження пересування людей і транспорту;
- підготовка до евакуації;
- можливість тимчасової передачі у власність держави майна;
- обмеження продажу та вивезення окремих категорій товарів;
- можливість втручання з боку держави у діяльність комерційних установ, але не приватних домогосподарств [19].

Ще однією державою, яка обрала шлях введення надзвичайного стану для захисту населення та дотримання всім законодавчих процедур, є Польща. З 15 березня країна перейшла в карантинний режим, заклавши кордони, заборонивши збиратися більше 50 чоловік та обмеживши міжнародне транспортне сполучення. За штатним графіком продовжили функціонувати магазини та банки, проте ресторанний бізнес зміг працювати лише в режимі «на виніс». Щодо обов'язкового носіння масок, то до таких мір Польща прибїгла лише під кінець квітня. Це пов'язано з тим, що держава вже виходить з карантину та запускає роботу всіх установ. Як результат, носіння масок буде необхідне лише під час робочого часу та контакту з людьми [21].

Наступною країною, яка відрізнилась в Європі раннім реагуванням та виявом проблеми, є Данія. З першого дня ця держава не вводила суворих обмежень. Люди мали змогу виходити на вулицю, парламент та уряд не зобов'язував носити маски та резинові рукавички, проте освітні установи, ресторанний бізнес та салони краси зачинили для суспільної безпеки. Ще одним обмеження стала заборона скупчення більше 10 чоловік, проте парки з першого дня введення карантинних обмежень продовжували функціонувати. Більше того, дії влади були спрямовані не на обмеження свободи пересування, а на розробку системи «стримування», яка б сприяла швидкому тестуванню та обсервації хворих. Тому для безпеки суспільства парламентом було прийнято тимчасово розширити свої надзвичайні повноваження до 1 березня 2021 року для можливості обмеження пересування саме інфікованих COVID-19, а не здорової частини суспільства. Станом на 5 травня 2020 року Данія є однією з небагатьох країн, де почали послаблювати карантинний режим. Наразі функціонують «відкриті» дитячі садки, де діти проводять більше часу на свіжому повітрі, працюють суди, магазини та салони краси. Країна повертається до звичного життя, проте зняття надзвичайних повноважень парламенту поки не планують, а навпаки обговорюють можливість їх продовження [20].

Тобто, ми прослідковуємо тотожні з Україною обмеження, проте уведені без поршень законодавства цих європейських держав та без обов'язкового масочного режиму для здорової частини суспільства.

2.2. Європа без коронавірусу: країни, де не вводили надзвичайний стан/ситуацію

Якщо говорити про запобіжні заходи у Європі, де більшість держав для попередження хвороби та раціонального обмеження прав та свобод ввела надзвичайний стан, неможливо не згадати також і про такі приклади країн, що не використовували такі радикальні методи боротьби. Вони застосували лише мінімальні обмеження для своїх громадян. Два найбільш яскравих та доволі протилежних приклади, які варто розглянути, – це Швеція та Білорусь.

Світова спільнота розділилась на два табори стосовно думки щодо шведської політики, адже одні називають її поміркованою, а інші – недостатньо рішучою для боротьби з пандемією. Це й не дивно, оскільки у країні і досі не були прийняті карантинні заходи на державному рівні. Роботодавцям було рекомендовано перевести працівників на дистанційну роботу, але конкретної вимоги стосовно цього не було. Проте більшість компаній добровільно відправило працівників на карантин. Також у звичайному режимі працює громадський транспорт, дитячі школи та садки працюють. Офіційна урядова директива дозволяє навчальним закладам самостійно обирати шлях функціонування за умов карантину [22].

Певні обмеження все ж були введені, проте вони є мінімальними: з 27 березня масштабні спортивні змагання були відмінені, закриті більшість культурних закладів (музеї, театри), а також був установлений максимум для зборів осіб у 50 людей. Уряд 1 квітня виступив із новою рекомендацією уникати поїздок громадським транспортом, а магазинам – виконати відповідні умови для забезпечення покупців (обмежити кількість відвідувачів тощо). Проте ці приписи носять лише рекомендаційний характер. А в середині квітня парламент Швеції проголосував за новий законопроект, який дає уряду повноваження приймати швидкі рішення для боротьби з коронавірусом в разі потреби. Як не дивно, проте шведський карантин є протилежним до українського, адже там за умов ліберальної політики бізнес та більшість свідомих громадян беруть відповідальність за самоізоляцію у свої руки. Важливим є те, що у Швеції дуже високий рівень довіри до влади, оскільки громадяни впевнені у правильності та необхідності тих заходів, що запроваджуються. Відповідно до інформації соціологічного опитування компанії KANTAR [23] за березень місяць, рівень довіри до Folkhälsomyndigheten (державний орган, відповідальний нині у Швеції за боротьбу із COVID-19) виріс з 65 до 74%. Тому можна говорити про те, що у цій країні права та свободи громадян посідають головне місце в ієрархії забезпечень держави навіть попри суворі умови поширення хвороби.

З іншого боку цікавою є Білорусь, де влада доволі часто наголошує на схожості «особливого шляху» [24] обох країн у тих умовах, що склались у світі. Але якщо стратегія боротьби із коронавірусом у Швеції є та була розроблена професіоналами, а також рішення політиків базуються виключно на рекомендаціях вчених, то в Білорусі такий шлях розвитку подій був прийнятий особисто Президентом країни [25]. За умов світової пандемії не було введено надзвичайного стану, а лише продовжено канікули у школах на два тижні, запроваджено двотижневий карантин для осіб, що прибули з країн з епідемією даної хвороби, а також додаткові заходи обов'язкового характеру були введені в Мінську та Вітебську, які стали лідерами за чисельністю хворих. Варто наголосити, що такі дії з боку влади даної країни, якщо розглянути їх крізь призму реалізації прав особи за умови світової пандемії, не лише порушують низку прав та свобод, але й наражають таким чином своїх громадян та інших туристів (адже кордони і досі відкриті) на небезпеку.

Отже, якщо аналізувати схожі, на перший погляд, методи боротьби з хворобою у Швеції та Білорусі, можна говорити про те, що вони різняться між собою причинами і шляхами втілення таких проектів у життя, а також ставленням держав до життя й здоров'я своїх громадян, інших осіб.

Висновки

Детально проаналізувавши ситуацію з введенням карантинних заходів в Європі та безпосередньо в Україні, ми дійшли висновків, що недотримання вимог законодавства в процесі введення карантинних умов розвиває правову свідомість суспільства. Зміст обмежень в Україні не відповідає Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та законодавству України, а саме: Конституції України, Законам України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», «Про захист населення від інфекційних хвороб», «Про правовий режим надзвичайного стану».

Отже, обмеження права на вільне пересування є незаконним, адже суперечить, перш за все, Конституції України, міжнародним нормативно-правовим актам та законам України. Процедура введення низки обмежень Постановою № 211 є неправомірною, тому що встановлені обмеження:

- прямо не передбачені законом;
- є необґрунтованими в наведеній Постанові;
- були введені порушуючи передбачену законом процедури законотворчості.

Щодо зобов'язання використання засобів індивідуального захисту в громадських місцях, то варто підсумувати, що норми Постанови № 211 недостатньо чітко сформульовані та врегульовані чинним законодавством. Більше того, Всесвітня організація охорони здоров'я наголошує на тому, що носіння масок є необхідним для хворих або для людей, що безпосередньо контактують із хворими.

Кабінет Міністрів України мав два шляхи впровадження карантину, не порушуючи при цьому законотворчого процесу. З одного боку, за прикладом Іспанії та Польщі можливо було ввести «надзвичайний стан», при цьому пом'якшити обмеження на пересування та продумати особливості масочного режиму. У цьому випадку мали б дозволити прогулянки, але за умов безпечної дистанції, а не вводити цілковиту заборону на відвідування певних місць, крім вигулу домашніх тварин або ж службової необхідності. Як результат, складається абсурдна ситуація, коли прогулянки з дитиною заборонені пп. 3-6 п. 2 Постанови №211, а з собакою/котом – ні. Обмеження права на пересування мало б діяти для осіб, які інфіковані COVID-19 або прибули з-за кордону, а не застосовувалось до всіх громадян. Щодо масочного режиму, то обов'язок носіння маски мав би діяти лише для хворих на COVID-19, а для здорової частини населення під час відвідування місць скупчення, таких як магазини, банки, пошта.

З іншого боку, введення державними структурами надзвичайної ситуації, проте не здійснюючи обмежень прав людей та громадян, орієнтуючись на приклад Данії та Швеції, сприяло б сповільненню поширення COVID-19. Щодо обмеження права на свободу на пересування та зобов'язання щодо носіння масок, то б такі дії мали бути тотожними до вище описаних.

На основі проведеного дослідження міжнародної практики, законодавства України та ситуації, що склалася в суспільстві, щодо карантинних обмежень в Україні було б доцільно внести зміни до Конституції України, а саме внести поправки в ч. 3 ст. 22 Конституції України, де зазначено заборону прийняття нових законів, які звужують права та свободи людини і громадянина, суперечать Основному Закону та можуть бути визнані неконституційними Конституційним судом України [1]. Відповідно обмеження такого плану мали б бути закріплені в Законі України «Про захист населення від інфекційних хвороб», де зазначалося б, що Кабінет Міністрів України у разі необхідності наділяється повноваженнями приймати швидкі рішення для боротьби з інфекційними хворобами в разі потреби.

Якщо ж парламент не готовий піти на такий крок, то уряд України має внести зміни до Постанови №211, а саме:

- викласти правила поведінки в публічних/громадських місцях;
- дозволити відвідування громадських місць за умов збереження дистанції та в кількості не більше 10 чоловік;
- обов'язковий масочний режим замінити на носіння масок хворими на COVID-19, та особами що повернулись з-за кордону або ж які працюють в умов контакту з людьми.

1. Конституція України: Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 28.04.2020)

2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 23.04.2020).

3. Протокол N 4 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який гарантує деякі права і свободи, не передбачені в Конвенції та у Першому протоколі до [...]: Протокол, Міжнародний документ від 16.09.1963 № 4. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_059 (дата звернення: 01.05.2020).

4. Загальна декларація прав людини: Декларація, Міжнародний документ від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 23.04.2020).

5. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України від 11.12.2003 № 1382-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1382-15> (дата звернення: 23.04.2020).

6. Кодекс цивільного захисту України: Закон, Кодекс від 02.10.2012 № 5403-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17> (дата звернення: 24.04.2020).

7. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16.03.2000 № 1550-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14> (дата звернення: 01.05.2020).

8. Чим відрізняються надзвичайна ситуація та надзвичайний стан і як ввести останній без зловживань? // ZMINA. URL: <https://zmina.info/articles/yaka-riznyczya-mizh-nadzvyhajnoyu-sytuacziyeyu-ta-nadzvyhajnym-stanom-i-yak-vvesty-ostannij-bez-zlovzhyvan/> (дата звернення: 02.05.2020).

9. Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2020 № 211. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF> (дата звернення: 30.04.2020).

Дудко Анастасія
Устимчук Владислава
Єрмак Василь

Науковий керівник – Школьніков Владислав
викладач кафедри інформаційних
технологій та кібербезпеки ННІ № 1

(Національна академія внутрішніх справ)

КІБЕРБЕЗПЕКА В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ В УМОВАХ КАРАНТИННИХ ОБМЕЖЕНЬ

Актуальність проєкту. Однією із головних проблем світу, у тому числі українського суспільства, під час пандемії COVID-19 стали кібератаки. Карантин змушує підприємства, компанії, офіси, навчальні заклади активно використовувати інструменти для віддаленої роботи і переходити в он-лайн, що за відсутності належного захисту робить їх вразливими для хакерів. Кіберзлочинці намагаються скористатися стурбованістю людей через пандемію для здійснення фішингових атак і різного роду шахрайства. Системи в сфері безпеки зафіксували різні приклади цього – від імітації збору пожертвувань для благодійних та неурядових організацій, до відправки працюючим з дому співробітникам фальшивих повідомлень, нібито від роботодавця, і до підроблених сайтів, схожих на офіційні сторінки влади або управлінь охорони здоров'я.

Стовідсоткового захисту від кібератак не існує так само, як і вакцинації від коронавірусу.

Проблематика. У проєкті розкриваються два питання, що стосуються кібербезпеки в інформаційному суспільстві в умовах карантинних обмежень.

Перша – це цифрова грамотність. Насамперед, висвітлити ефективність та необхідність запровадження базових курсів з «кібергігієни» як для працівників правоохоронних органів, так і для всіх бажаючих з урахування наявного досвіду Національної академії внутрішніх справ.

Друга – розробка пропозицій до національного законодавства, які врегулювали б питання кібербезпеки, а саме питання протидії кіберзлочинності. Українці необхідно вдосконалити кримінальне процесуальне законодавство, привести його у відповідність з Конвенцією про кіберзлочинність 2001 року.

Мета та завдання проєкту. Метою проєкту є розробка відповідних пропозицій щодо запровадження в системі освіти нових форм підготовки фахівців, які матимуть навички безпечного користування сучасними інформаційними технологіями, а також імплементація положень Конвенції про кіберзлочинність 2001 року в чинне національне законодавство України.

Завданнями проєкту є:

- висвітлення досвіду України щодо освітньої діяльності у сфері цифрової грамотності працівників правоохоронних органів та різних верств населення;
- здійснення аналіз чинного законодавства у сфері боротьби з кіберзлочинністю та надання відповідних пропозицій щодо його вдосконалення.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що стосуються безпечної життєдіяльності людини в умовах карантинних обмежень.

Предметом дослідження є кібербезпека в інформаційному суспільстві в умовах карантинних обмежень.

Ключові слова: кіберзлочинність, кібергігієна, інформаційна безпека, пандемія COVID-19, карантинні обмеження.

1. Цифрова грамотність. Кібергігієна

Під'єднання до електронних інформаційних мереж стало невід'ємною частиною нашого повсякденного життя, особливо під час карантинних обмежень. Усі організації, такі як медичні, фінансові та навчальні заклади, використовують цю мережу для ефективного функціонування та для збору, обробки, зберігання та обміну великою кількістю електронної інформації.

Кібербезпека – це постійні зусилля спрямовані на захист мережевих систем та всіх даних від несанкціонованого використання або заподіяння шкоди. На особистому рівні людині потрібно захис-

тити власну ідентичність, власні дані та електронні пристрої. На корпоративному рівні відповідальність кожного полягає в захисті репутації організації, даних та клієнтів. На державному рівні – це національна безпека, а також безпека та добробут громадян [1].

Користувачі мережі не завжди мають належну спроможність щодо її ефективного використання. Під час карантину кількість кібератак на пересічних користувачів у мережі Інтернет значно зростає, а це свідчить про низький загальний рівень їх цифрової грамотності, а також про нестачу кваліфікованих фахівців у сфері кібербезпеки.

Наразі важливим є запровадження базового навчання з цифрової грамотності для всього населення України, оскільки рівень цифрової грамотності (компетентності) та кібергігієни українців на сьогодні знаходиться на недостатньому рівні (додаток 1).

Загальновідомими є факт, що людина у системі кібербезпеки є найслабшим елементом. Людей необхідно зацікавити, передусім пояснивши на простих прикладах, чому правильне застосування у повсякденній діяльності цифрових технологій є серйозним питанням та стосується кожного з них.

Для цього з 21 січня 2019 року Міністерство цифрової трансформації України започаткувало курси з цифровізації населення, які реалізуються у форматі серій ток-шоу, де запрошеним у студію експертам українці ставлять актуальні запитання щодо цифровізації. Мета цього проекту – навчити цифровій грамотності 6 млн українців за 3 роки [3]. Вільний доступ до освітніх серіалів на національній онлайн-платформі з цифрової грамотності – один із шляхів досягнення цієї мети. Цифрова грамотність українців буде однією з національних конкурентних переваг і дозволить комфортно жити в країні [4].

Розуміючи виклики сучасного інформаційного суспільства в Національній академії внутрішніх справ на підставі меморандуму про співпрацю з приватним закладом освіти «Міжнародна КіберАкадемія» та за сприяння провідної української компанії з кібербезпеки ISSP (Information Systems Security Partners) уперше в Україні на освітній платформі естонської компанії CybExer було проведено цільовий навчальний онлайн курс «Основи кібергігієни».

Це соціально орієнтований проект, що діє на період карантину та поширюється на заклади вищої освіти, які здійснюють підготовку фахівців для державних структур України [2].

Участь у навчальному курсі взяли 150 курсантів випускних курсів профільних навчально-наукових інститутів і Прикарпатського факультету (м. Івано-Франківськ) академії.

Освітня платформа онлайн курсу «Основи кібергігієни» є інтерактивним інструментом, що передбачає навчальний модуль і два модулі тестування поведінки користувача в кіберпросторі. Програму розроблено на базі проекту, реалізованого протягом 2015-2017 років міністерством оборони Естонії та Латвії як відповідь на цілеспрямовані кібератаки.

Під час проходження онлайн курсу здобувачі вищої освіти академії мали змогу перевірити власний рівень цифрової грамотності й опанувати відповідний навчальний матеріал щодо протидії реальним і потенційним загрозам у кіберпросторі.

За результатами проходження навчального матеріалу у здобувачів вищої освіти формується матриця ризиків, які свідчать про типову поведінку користувача в кіберпросторі на початку та після проходження онлайн курсу «Основи кібергігієни».

Сформована матриця ризиків засвідчує, що на початку курсу для курсантів і магістрів проблемними були питання безпечного використання флеш-накопичувачів, мобільних пристроїв, соціальних мереж й електронної пошти. Саме ці ризики створюють сприятливі умови для протиправної діяльності кіберзлочинців.

Проте за результатами опанування навчального матеріалу середній показник імовірних ризиків серед учасників курсу істотно знизився, а отже, слухачі засвоїли базові навички з кібергігієни, які надають можливість користувачам захистити свої персональні дані та комп'ютерні системи від незаконного доступу.

Усі охочі мають можливість пройти скорочену версію курсу на інтерактивному сайті за посиланнями <https://www.mycyberhygiene.com> та <https://login.mycyberhygiene.com/#login>.

2. Водсконалення чинного законодавства України у сфері боротьби з кіберзлочинністю

Сьогодні перед нашою державою постало багато актуальних викликів, один із яких це проблема боротьби із кіберзлочинністю.

Так, у мережі Інтернет кількість підключених пристроїв у 3,47 рази перевищує кількість населення планети, а за даними компанії Cisco в період з 2013 року по 2018 роки об'єм світового мобільного трафіку виріс у 11 раз та станом на сьогодні складає 15,9 ексабайтів [5]. Враховуючи такі тенденції, очевидним є збільшення кількості вчинення кіберзлочинів в майбутньому, а отже існує нагальна

потреба якнайшвидше створити ефективну систему у протидії кіберзлочинам.

Починаючи з 2014 року на Україну було здійснено ряд кібератак:

- 1) 18 травня 2014 року на Центральну виборчу комісію;
- 2) протягом 2015 року на «StarLightMedia», «ТРК», «Чернівціобленерго», «Прикарпаттяобленерго», «Київобленерго»;
- 3) протягом 2016 року на аеропорт «Бориспіль», «Укренерго», Пенсійний Фонд України, Державну казначейську службу, Міністерство фінансів України, «Укрзалізницю», Міністерство інфраструктури України, «Укренерго».

У 2017 році Україна зазнала цілий цикл кібератак. Так, 14 квітня 2017 року з'явилося перше відома оновлення програми M.E.Doc уражене бекдором. Завдяки чому 18 травня 2017 року відбулась перша масова кібератака вірусом XData.

А вже 27 червня 2017 року сталась друга масштабна хакерська атака хробаком-винищувачем «NotPetya», яка вразила майже 80 % підприємств в Україні та перекинулася на підприємства, що знаходились закордоном. Бекдор тривалий час дозволяв зловмисникам викрадати інформацію з підприємств та відкривав доступ зловмисникам до комп'ютерних мереж [6].

Боротьба із кіберзлочинністю потребує не тільки людського ресурсу, але й ефективних правових механізмів. Верховна Рада України 7 вересня 2005 року ратифікувала Конвенцію про кіберзлочинність 2001 року. Учасниками Конвенції є 44 європейських держав – членів Ради Європи та 20 держав, які не є членами Ради [7]. Так, Будапештська конвенція є фундаментом для розробки законодавства в боротьбі із кіберзлочинністю на різних рівнях територіальної організації влади [8].

Закон України № 2824-IV від 07.09.2005 року «Про ратифікацію Конвенції про кіберзлочинність» набув чинності 01.07.2006 року, проте нормативно-правові акти України ще не відповідають основним положенням Конвенції про кіберзлочинність, що в свою чергу створює перешкоди для роботи працівників правоохоронних органів щодо переслідування кіберзлочинців, державно-приватного співробітництва та міжнародної співпраці під час боротьби з кіберзлочинністю.

В свою чергу в Україні були прийняті низка інших актів, що стосуються кіберзахисту держави. Одним із таких є Стратегія кібербезпеки України, яка базується на положеннях Конвенції Ради Європи про кіберзлочинність та має на меті створення умов для безпечного функціонування кіберпростору, його використання в інтересах особи, суспільства і держави. Для цього передбачається:

- створення національної системи кібербезпеки;
- посилення спроможностей суб'єктів сектору безпеки та оборони для забезпечення ефективної боротьби із кіберзагрозами воєнного характеру, кібершпигунством, кібертероризмом та кіберзлочинністю, поглиблення міжнародного співробітництва у цій сфері;
- забезпечення кіберзахисту державних електронних інформаційних ресурсів, інформації, вимога щодо захисту якої встановлена законом, а також інформаційної інфраструктури, яка знаходиться під юрисдикцією України, та порушення сталого функціонування якої матиме негативний вплив на стан національної безпеки і оборони України (критична інформаційна інфраструктура) [10].

Проте, для того аби весь механізм прийнятих Україною підзаконних актів діяв у повну силу, необхідно внести зміни до чинного Кримінального процесуального кодексу України та низки інших законодавчих актів з метою імплементації Конвенції про кіберзлочинність.

Слід відмітити, що позитивною передумовою на шляху до імплементації Конвенції про кіберзлочинність в чинне законодавство України є поділ предметів відання комітетів Верховної Ради України на питання кібербезпеки та кіберзахисту, у тому числі у сфері критичної інфраструктури (Комітет з питань цифрової трансформації), а також на питання протидії кіберзлочинності (Комітет з питань правоохоронної діяльності), чого у минулих скликаннях не було [12].

Обов'язковим для нашої держави є імплементація статті 16 та 17 Конвенції про кіберзлочинність з подальшим редагуванням та внесенням змін до нормативно-правових та підзаконних актів, що стосуються термінового збереження комп'ютерних даних, які зберігаються, (стаття 16) та часткового розкриття даних про рух інформації (стаття 17).

Будь-яка кібератака потребує ретельної підготовки та іноді займає від півроку до 3 років. Таким чином оператори та провайдери телекомунікацій фіксують певні технічні дані про підготовку до вчинення кібератаки.

Метою даних статей 16 і 17 Конвенції про кіберзлочинність є збереження даних на випадок, коли існують підстави вважати, що такі комп'ютерні дані можуть бути втрачені чи модифіковані.

Збереження – це тимчасовий захід, що використовується як перший етап для невідкладного гарантування збереження даних, що змінюються. Термінове збереження надає час, який є необхідним для фактичного отримання даних за допомогою ухвали суду про тимчасовий доступ до речей і доку-

ментів (глава 15 Кримінального процесуального кодексу України).

Слід відмітити, що термінове збереження виключно повинно використовуватися з метою збереження інформації, яка не є персональною та не є такою, що передається та зберігається за таких фізичних чи юридичних умов, при яких учасники спілкування можуть розраховувати на захист інформації від втручання інших осіб. В даному контексті доречним було б розробити відповідні законодавчі пропозиції, які б розділяли інформацію про користувача послуг, про рух інформації та дані змісту інформації.

Досвід країн Європейського Союзу свідчить, що доступ до інформації про користувача послуг, як і до даних про рух інформації, носить менш негативні наслідки на приватне життя і основоположні права та свободи осіб, ніж дані змісту інформації, тому до цієї групи можна впровадити більш м'які умови захисту.

Передбачення в Кримінальному процесуальному кодексі України окремої глави, яка б стосувалася нормативно-правового регулювання процедури термінового збереження інформації значно підвищила б спроможності правоохоронних органів України в питаннях боротьби з кіберзлочинністю (додаток 2).

Наступним обов'язковим пунктом імплементації Конвенції про кіберзлочинність має бути впровадження статті 19.

Метою статті 19 Конвенції про кіберзлочинність є надання повноваження компетентним органами здійснювати заходи обшуку або схожого доступу, терміново застосувати такі заходи до мережевих систем, арештовувати комп'ютерні системи, носії або дані та вимагати від будь-якої особи, яка знає про функціонування комп'ютерної системи або про заходи, що були здійснені для захисту комп'ютерних даних, які містяться в ній, надавати, наскільки це можливо, необхідну інформацію для проведення обшуку (додаток 3).

Також слід відмітити про практичну доцільність тимчасового обмеження доступу до інформації, розповсюдження якої не містить ознак кримінального правопорушення. Хоча це не передбачено в Конвенції про кіберзлочинність, але нагальною в Україні є проблема припинення розповсюдження в інформаційних ресурсах відкритого доступу, в тому числі мережі Інтернет, дитячої порнографії, інформації про продаж наркотичних засобів або їх прекурсорів, зброї та інших предметів, обіг яких заборонений на території України, публічних закликів чи розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення дій з метою зміни меж території або державного кордону України, фейкової інформації щодо ситуацій, які пов'язані з пандемією COVID-19 тощо.

Також актуальною проблемою є припинення розповсюдження в мережі Інтернет інформації про вербування осіб та отримання фінансування для вчинення терористичних актів.

На сьогодні правозастосовна практика обмеження доступу до інформації, розповсюдження якої містить ознаки кримінального правопорушення, свідчить про те, що такі дії здійснюються правоохоронними органами України на підставі ухвал слідчого судді, суду про арешт майна (глава 17 Кримінального процесуального кодексу України), що фактично порушує законні права, свободи та законні інтереси учасників кримінального провадження. У той же час не завжди така практика підтримується судовою гілкою влади, хоча відповідно до статті 28 Закону України «Про інформацію» інформація не може бути використана для закликів до повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, пропаганди війни, насильства, жорстокості, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини.

З урахуванням неврегульованості на законодавчому рівні питання, пов'язаного з тимчасовим обмеженням інформації, розповсюдження якої містить ознаки кримінального правопорушення, та нагальної необхідності захисту суспільної моралі, максимальної мінімізації негативного впливу злочинності на процеси, що відбуваються в суспільстві, пропонується внести відповідні зміни до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про телекомунікації», які стосуються:

1) доповнення статті 131 КПК України таким заходом забезпечення кримінального провадження як тимчасове обмеження до інформації, розповсюдження якої містить ознаки кримінального правопорушення;

2) визначення гарантій захисту прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також запобіжних чинників щодо недопущення зловживань з боку правоохоронних органів, які полягають у чіткій регламентації процедури подання прокурором, слідчим клопотань до слідчого судді, суду про розгляд можливості прийняття рішення про тимчасове обмеження доступу до інформації, розповсюдження якої містить ознаки кримінального правопорушення, а також правом оскаржувати такі рішення або бездіяльність прокурора, слідчого;

3) тимчасове обмеження доступу виключно до конкретної інформації, розповсюдження якої мі-

стить ознаки кримінального правопорушення, а не до всього інформаційного ресурсу;

4) строк дії ухвали слідчого судді про тимчасове обмеження доступу до інформації, розповсюдження якої містить ознаки кримінального правопорушення, не може перевищувати двох місяців;

5) передбачені в Законі України «Про телекомунікації» обов'язки операторів і провайдерів телекомунікацій за ухвалою слідчого судді, суду здійснювати тимчасове обмеження доступу до інформації, розповсюдження якої містить ознаки кримінального правопорушення, в порядку, визначеному Кримінальним процесуальним кодексом України.

Висновки

У проєкті висвітлено питання, що стосуються кібербезпеки в інформаційному суспільстві в умовах карантинних обмежень, зокрема:

1) недостатній рівень цифрової грамотності працівників правоохоронних органів та різних верств населення;

2) недосконалість чинного законодавства України у питаннях боротьби з кіберзлочинністю.

Забезпечення кібербезпеки в Україні є однією з найважливіших функцій держави, адже на сьогодні добробут нації залежить також і від інформаційної складової.

Кіберзлочини має всі загальні ознаки правопорушення, що виділяються в теорії права та вирізняються лише факультативною частиною юридичного складу, у якому кіберпростір виступає як засіб або мета здійснення кримінального правопорушення.

У даному проєкті акцентовано увагу, що необхідно вдосконалити кримінальне процесуальне законодавство, привести його у відповідність з Конвенцією про кіберзлочинність 2001 року.

Слід констатувати, що терміни та більшість правових механізмів, які передбачені Конвенцією, так і не знайшли свого закріплення у національному законодавстві.

Цифрова грамотність визнана Європейським Союзом однією з восьми ключових компетенцій для повноцінного життя та діяльності людини в умовах сьогодення. Держава має запровадити національну програму цифрової грамотності й навчати населення загальним та професійним комп'ютерним навичкам, що важливо в контексті побудови мережевої економіки та суспільства.

Боротьба із кіберзлочинністю потребує не лише людського ресурсу, але й ефективних правових механізмів.

Громадяни України вже використовують кіберпростір на постійній основі. Наступним кроком держави повинно стати навчання працівників правоохоронних органів та різних верств населення з метою безпечного користування цифровими технологіями в кіберпросторі.

1. Інформаційна безпека. Загрози при роботі в Інтернеті і їх уникнення. Електрон. інформ. ресурс LB. ua. 2020. URL: <https://sites.google.com/view/bug-informatika/10>.

2. Національна академія внутрішніх справ. Електрон. інформ. ресурс LB. ua. 2020. URL: <https://www.naiu.kiev.ua/news/navchalnij-onlajn-kurs-osnovi-kibergigiyeni.html>.

3. О.В. Карпенко, Л.А. Арсенович, Державна кіберосвіта та інструменти підвищення рівня цифрової компетентності населення України Електрон. інформ. ресурс LB. ua. 2020. URL: <http://visnyk.academy.gov.ua/pages/dop/89/files/bd0b109d-b1de-4540-af6e-d61ca370279f.pdf>.

4. Мінцифри запустить для українців курси з цифровізації у форматі токшоу. Електрон. інформ. ресурс LB. ua. 2019. URL: https://osvita.diia.gov.ua/uploads/0/585cifrova_gramotnist_naseledda_ukraini_2019_compressed.pdf.

5. Організована злочинність і правоохоронна система України. Резонанс: веб-сайт. URL: <http://resonance.ua/organizovana-zlochinnist-i-pravookho/>.

6. Перелік кібератак. Вікіпедія: веб-сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Перелік_кібератак

7. Про ратифікацію Конвенції про кіберзлочинності: Закон України від 07.09.2005 року № 2824-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2824-15>.

8. Кіберзлочинність та відмивання коштів. Дані Департаменту фінансових розслідувань Державної служби фінансового моніторингу України К., 2013

9. Конвенція «Про кіберзлочинність» від 23.11.2001 № 994_575 (ратифікація від 07.09.2005). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575.

10. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року «Про стратегію кібербезпеки України»: Указ Президента України від 27.01.2016 №96/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96/2016>.

11. Кримінальний процесуальний кодекс: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI (у ред. від 28.04.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

12. Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання: постанова Верховної Ради України від 29.08.2019 року № 19-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/19-20/>.

Щокало Анастасія Василівна
Барбашов Олексій Георгійович

Науковий керівник – Чумак Володимир Валентинович

т.в.о. начальника відділу
організації наукової роботи,
доктор юридичних наук, доцент

*(Харківський національний університет
внутрішніх справ)*

ЗАХИСТ ДІТЕЙ В ІНТЕРНЕТ ПРОСТОРІ: СУЧАСНІ РЕАЛІЇ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Проблема безпеки дітей в мережі Інтернет вже не здається Україні такою далекою. Ніхто не може заперечити, що на сьогоднішній день вона постала особливо гостро.

Інтернет-технології стали природною складовою життя дітей і сучасної молоді. Комп'ютер є не тільки розвагою, але й засобом спілкування, самовираження та розвитку особистості.

Самостійне пізнання інформаційного світу дозволяє розширити коло інтересів дитини і сприяє її додатковій освіті, спонукає до кмітливості, привчає до самостійного розв'язання задач. Всесвітня мережа також задовольняє потребу підлітків у лідерстві. Діти, які добре знають комп'ютер та Інтернет, більш адекватно оцінюють свої здібності та можливості, вони більш цілеспрямовані та кмітливі. Щоб повноцінно орієнтуватись у віртуальному просторі, дитині треба вчитися структурувати великі потоки інформації, дотримуючись основних правил безпеки в мережі.

Відомо, що підлітки у період заниженої самооцінки шукають підтримки серед своїх друзів, а не у родинному колі. Старші підлітки, бажаючи незалежності, мають потребу ототожнювати себе з певною групою й схильні порівнювати цінності своєї сім'ї та своїх товаришів.

В новому Законі України «Про освіту» визначено 10 ключових компетентностей для Нової української школи серед них інформаційно-цифрова компетентність. Яка «передбачає впевнене, а водночас критичне застосування інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) для створення, пошуку, обробки, обміну інформацією на роботі, в публічному просторі та приватному спілкуванні. Інформаційна й медіа грамотність, основи програмування, алгоритмічне мислення, робота з базами даних, навички безпеки в Інтернеті та кібербезпеці. Розуміння етики роботи з інформацією (авторське право, інтелектуальна власність тощо). Формування інформаційної компетентності у здобувачів освіти дозволяє критично застосовувати інформаційно-комунікативні технології (ІКТ) для створення, пошуку, обробки, обміну інформацією. Тема безпеки в Інтернеті включена до шкільної програми з інформатики завдяки ініціативі «Майкрософт Україна».

Але суспільство розвивається, рівень користування Інтернетом зростає, тому проблема розвитку культури користування Інтернетом виходить за межі занять з інформатики. Подальший науковий пошук означеної проблеми потребує вивчення загроз та ризиків в Інтернеті, які можуть нашкодити благополуччю дитини та її оточуючим в реальному житті, з урахуванням стрімкого розвитку інформаційних технологій.

1. Концептуальні засади захисту дітей в інтернет-просторі

Частина 3 ст. 51 Конституції України гарантує, що сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою [1]. З огляду на викладене, дитина як повноцінний громадянин України має право бути захищеною від будь-якого негативного впливу, що може завдати шкоду її фізичному та психічному здоров'ю. В сучасному світі існує безліч небезпек для дітей і одну з серйозних загроз представляють засоби масової інформації, зокрема, Інтернет. Саме тому метою цієї статті є дослідження правових засад захисту прав дітей від негативного впливу інформації в мережі Інтернет.

Проблему впливу Інтернету на свідомість дітей вивчали такі зарубіжні та вітчизняні вчені, як: В. С. Батиргарєєва, О. В. Волянська, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, В. Г. Гончаренко, О. В. Гордякова, І. М. Даньшин, А. І. Долгова, О. Ю. Дроздов, С. Н. Еніклопов, В. В. Костицький, Д. Майерс, О. Р. Михайленко, М. М. Назаров, В. В. Пушкар, Д. Річардсон, М. О. Семчик, Д. Н. Срібняк, К. А. Тара-

сов, А. П. Тузов, І. К. Туркевич, В.В. Чумак, В. І. Шакун та інші автори. Проте, у вітчизняній юридичній літературі проблеми правового регулювання захисту дітей від негативного впливу Інтернету досліджувались недостатньо.

Враховуючи те, що будь-яка дитина внаслідок об'єктивної недостатньої сформованості своєї свідомості є вразливою, а отже, значно більше за дорослих та дієздатних осіб дитина піддається впливу з боку відповідних джерел інформації, в сучасних умовах уже фактично побудованого глобального інформаційного суспільства потрібно ретельно підходити до питання захисту дітей від інформації, яка може завдати шкоди їх здоров'ю та розвитку. У таких умовах особливо небезпечною для дитини є саме Всесвітня мережа Інтернет, яка і дотепер у будь-якій сучасній державі залишається фактично неконтрольованим «інформаційним майданчиком», на якому має місце абсолютно вільне поширення будь-якої інформації. Складність вирішення вказаних проблем за допомогою формально визначених правових норм полягає насамперед у тому, що в Інтернеті чи не найбільше має місце «зіткнення» протилежних інтересів відповідних суб'єктів, у зв'язку з чим навіть сьогодні ця проблема поки що є лише предметом численних дискусій, а не практичних дій. У цьому контексті цікавим є розгляд міжнародного досвіду спроб вирішити вказане питання на нормативно-правовому рівні. Зокрема, 3 грудня 2009 року Міжпарламентська асамблея держав - учасниць СНД прийняла Модельний закон «Про захист дітей від інформації, що завдає шкоду їх здоров'ю та розвитку» [2], який встановлює правові та організаційні основи державної політики і міжнародного співробітництва держав-учасниць СНД у сфері забезпечення інформаційної безпеки дітей з урахуванням загально визначених принципів і норм міжнародного права, в тому числі закріплених в Конвенції ООН про права дитини та Модельному законі держав-учасниць СНД «Про основні гарантії прав дитини в державі».

Найважливішими, на нашу думку, положеннями цього Модельного закону є встановлення 11 принципів державної політики у сфері захисту дитини від інформації, що завдає шкоду їх здоров'ю та розвитку; нормативне визначення на міжнародному рівні таких понять, як: «вікова категорія 50 інформаційної продукції», «вікова класифікація інформаційної продукції», «демонстрація жорстокості», «демонстрація насильства», «доступ дитини до інформації», «доступний для дитини час», «інформаційна безпека дітей», «інформаційна продукція, призначена для дітей», «інформація, що дискредитує соціальний статус сім'ї», «інформація, що завдає шкоду здоров'ю та розвитку дітей», «інформація, що провокує дітей на анти-суспільні та протиправні дії», «інформація, що провокує дітей на дії, потенційно небезпечні для їх життя і здоров'я», «інформація, що провокує дітей на кримінально карані діяння (злочини)», «інформація, що включає в себе ненормативну лексику», «пропаганда анти - суспільних та протиправних дій», «пропаганда насильства та жорстокості», «пропаганда злочинів» тощо; закріплення критеріїв визначення інформаційної продукції для відповідної вікової категорії дітей; визначення додаткових вимог до розповсюдження інформаційної продукції з використанням інформаційно-телекомунікаційних мереж загального користування, в тому числі через мережу Інтернет, а також додаткових вимог до розповсюдження комп'ютерних та інших електронних ігор; встановлення вимог до експертизи інформаційної продукції з метою здійснення її вікової класифікації та маркування тощо. Згідно зі статтею 7 Закону України «Про захист суспільної моралі» від 20 листопада 2003 р. з метою захисту морального та фізичного життя неповнолітніх забороняється [3]: - втягнення неповнолітніх у діяльність з виробництва й обігу продукції сексуального чи еротичного характеру, порнографічних матеріалів, надання послуг, а також організації й проведення видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру; - розповсюдження продукції сексуального чи еротичного характеру, порнографічних матеріалів, надання послуг і проведення видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру серед неповнолітніх; - використання образів неповнолітніх у будь-якій формі в продукції сексуального чи еротичного характеру і проведенні видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру; - виготовлення (виробництво), зберігання, реклама, розповсюдження, придбання продукції, що містить дитячу порнографію, ввезення, вивезення, транзит через територію України, поштова пересилка такої продукції; - пропонування або надання доступу до продукції, що містить дитячу порнографію. Контроль за додержанням вимог Закону України «Про захист суспільної моралі» та інших законів у сфері захисту суспільної моралі в межах своєї компетенції здійснюють Міністерство внутрішніх справ України, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері культури, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері кінематографії, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, державну політику у сфері державної митної справи, державну політику у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового, митного законодавства, Державний комітет телебачення і радіомовлення України та Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення. Відзначимо, що Національна експертна комісія України з питань захисту суспільної моралі, яка була створена Постановою Кабінету міністрів України від 17 листопада 2004 р., а

ліквідована 5 березня 2015 року, була постійним державним експертним і контролюючим органом у зазначеній вище сфері. Комісія причетна до скандального процесу закриття ресурсу Infostore за недоведеним у законодавчому порядку фактом розміщення порнографічних матеріалів. Діяльність Комісії набула загрозливих рис під час спроби змусити провайдерів послуг контролювати дії українських користувачів в мережі Інтернет, однак подібних змін до законодавства не було внесено у варіант, який пропонувався Комісією [4].

В. В. Василевич з метою посилення захисту дітей від шкідливої інформації в мережі Інтернет пропонує внести зміни до Закону України “Про телекомунікації” та передбачити окремі норми, які б встановлювали відповідальність власників веб-сайтів в українській частині мережі за розміщення сайтів, що можуть містити інформацію, котра може негативно вплинути на дітей. Окрім того, науковець зазначає, що необхідно зобов’язати Інтернет-провайдерів, які надають хостинг, інформувати своїх користувачів про необхідність індексації сайту та про методику її здійснення. Вважається, що такий захід може бути ефективним, оскільки, як правило, сайти, які містять шкідливу для дітей інформацію, призначені для продажу або надання її дорослим покупцям. 51 Подібна індексація сайтів не суперечитиме комерційним інтересам їхніх власників. Введення системи індексації дасть змогу легко виділити та, за необхідності, відфільтрувати в мережі інформаційну продукцію, не призначену для перегляду дітьми [5, с. 4].

Слід зазначити, що в останні роки в Україні та світі почались проводитися масштабні дослідження впливу Інтернету на безпеку дітей, на їхні взаємовідносини з батьками та навколишнім середовищем. Зокрема, вперше кафедра превентивної роботи та соціальної політики ЮНЕСКО в Україні провела дослідження щодо рівня знань українців про безпеку дітей в Інтернеті. Результати показали, що переважна частина дітей (96 %) не знають про небезпеки, які існують в мережі, майже половина дітей перебуває в потенційній небезпеці, оскільки регулярно розміщує особисті дані, а кожен п’ятий неповнолітній уже опинявся в небезпечних ситуаціях, маючи безпосередній контакт зі зловмисником [6]. Також один із найбільших мобільних операторів України ініціював проведення всеукраїнського соціологічного дослідження “Знання та ставлення українців до питання безпеки дітей в Інтернеті”. Його результати показали, що 76 % батьків навіть не знають, які сайти відвідують їхні діти. Понад 28 % опитаних дітей готові надіслати свої фотокартки незнайомцям у мережі. 17 % повідомляли інформацію про себе і свою родину незнайомцям: адресу, телефон, графік роботи батьків [8, с. 10–11].

Інтернет-технології стали природною частиною нашого життя і діти, як найактивніша, така, що швидко розвивається аудиторія, дуже часто раніше за дорослих знайомляться з новими можливостями, що надає всесвітня мережа. Однак для батьків головним завданням є створити такі умови, щоб Інтернет не завдавав шкоди фізичному та психічному здоров’ю дитини. Часто підліток, як найбільш вразлива людина, поводить в світовій мережі віктимно, ненавмисно провокуючи вчинення протиправних дій. Мова може йти про встановлення з дитиною незаконного контакту (грумінгу) з подальшими злочинними діями, кіберпереслідування, он-лайн насилля, шахрайство, порнографія та ін. Причому, іноді може мати місце і так звана “інверсія ролей”, коли підліток з жертви перетворюється на порушника. Також дуже небезпечним для психологічного здоров’я дитини є встановлення так званого небажаного контенту, під яким фахівці розуміють матеріали непридатного для дітей та протизаконного змісту – порнографічні, такі, що пропагують наркотики, психотропні речовини й алкоголь, тероризм і екстремізм, ксенофобію, сектантство, національну, класову, соціальну нетерпимість, нерівність, асоціальну поведінку, насилля, агресію, суїцид, азартні ігри, інтернет-шахрайство [9, с. 19].

Особливу увагу слід приділити комп’ютерним іграм із деструктивним, агресивним змістом, до яких в мережах дуже легкий доступ. Такі ігри суттєво впливають на свідомість дитини, вчать її вирішувати проблеми силовими методами, викликають тривожність, жорстокість, дратливість, емоційну неврівноваженість. Виходячи із специфіки дитячого віку, слід сказати, що у профілактичній роботі з такою групою велике значення мають, насамперед, заходи не правового характеру, а педагогічні, психологічні, медичні [7, с. 69].

Все сказане дає змогу зробити висновок, що для того, щоб захистити дітей від негативного впливу Інтернету, українське суспільство повинне протистояти загрозам, які несе сьогодні інформаційний простір, а державна політика має бути спрямована на підтримку духовного та культурного розвитку дітей. Хоча всесвітня мережа є важливою складовою сучасного життя, проте через недостатнє правове регулювання захисту дітей від негативного впливу Інтернету, він стає зручним “плацдармом” для протиправної діяльності. Варто наголосити, що Інтернет є площиною не лише для вчинення адміністративних, але й цивільних та кримінальних правопорушень. Єдиним шляхом виправлення ситуації є якомога швидше внесення змін і доповнень у чинне законодавство.

2. Правові засади захисту дітей в інтернет просторі в Україні

Конституція України закріплює право на інформацію у статті 34: «Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя» [8, ст. 34]. Як ми вже зазначали вище, офіційне тлумачення зазначених положень міститься у Рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України (Справа № 1-9/201) від 20 січня 2012 р. № 2-рп/2012 [9].

Цивільний кодекс України передбачає право на інформацію у статті 302: «1. Фізична особа має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію. Збирання, зберігання, використання і поширення інформації про особисте життя фізичної особи без її згоди не допускаються, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. 2. Фізична особа, яка поширює інформацію, зобов'язана переконатися в її достовірності. Фізична особа, яка поширює інформацію, отриману з офіційних джерел (інформація органів державної влади, органів місцевого самоврядування, звіти, стенограми тощо), не зобов'язана перевіряти її достовірність та не несе відповідальності в разі її спростування. Фізична особа, яка поширює інформацію, отриману з офіційних джерел, зобов'язана робити посилання на таке джерело» [10, ст. 302]. Закон України «Про інформацію» у статті 5 визначає, що: «1. Кожен має право на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів. Реалізація права на інформацію не повинна порушувати громадські, політичні, економічні, соціальні, духовні, екологічні та інші права, свободи і законні інтереси інших громадян, права та інтереси юридичних осіб» [11, ст. 5].

Стаття 9 Закону України «Про охорону дитинства» передбачає, що кожна дитина має право на вільне висловлювання особистої думки, формування власних поглядів, розвиток власної суспільної активності, отримання інформації, що відповідає її віку. Це право включає свободу розшукувати, одержувати, використовувати, поширювати та зберігати інформацію в усній, письмовій чи іншій формі, за допомогою творів мистецтва, літератури, засобів масової інформації, засобів зв'язку (комп'ютерної, телефонної мережі тощо) чи інших засобів на вибір дитини. Їй забезпечується доступ до інформації та матеріалів з різних національних і міжнародних джерел, особливо тих, які сприяють здоровому

Тема 3. Право дитини на інформацію 149 фізичному і психічному розвитку, соціальному, духовному та моральному благополуччю [12, ст. 9].

Отже, з метою реалізації цього права держава сприяє: поширенню засобами масової інформації матеріалів, корисних для розвитку дитини; – виданню та розповсюдженню дитячої літератури та підручників шляхом створення пільгових умов для їх видання; – міжнародному співробітництву у сфері обміну та поширення інформації та матеріалів, що надходять із різних національних і міжнародних джерел; – діяльності засобів масової інформації, спрямованій на задоволення мовних потреб дітей, у тому числі тих, які належать до національних меншин.

3. Міжнародний досвід правового регулювання захисту дітей в інтернет просторі

Проблема врегулювання інтернет-відносин полягає й втому, що досі в міжнародному праві і національному законодавстві не має єдиного розуміння і визначення ключового поняття – «Інтернет». В науковій літературі також існують різні підходи й позиції щодо розуміння його природи. Отже і предмет регулювання є досить розпливчастим і неоднорідним. Наприклад, в одних випадках Інтернет визначається як інформаційна, комп'ютерна або телекомунікаційна мережа, в інших-як інформаційний, віртуальний простір або середовище.

Одне із законодавчих визначень поняття «інтернет» сформульовано в Законі США 1998 р. про інтерактивну безпеку дітей (Children's Online Privacy Protection Act). Відповідно до норм цього закону Інтернет є об'єднанням безлічі комп'ютерів і телекомунікаційних засобів, включаючи устаткування і програмне забезпечення, що утворюють пов'язану міжнародну мережу мереж, яка ґрунтується на протоколі міжмережевої взаємодії. У Законі України «Про телекомунікації» надано таке визначення Інтернету: це всесвітня інформаційна система загального доступу, яка логічно зв'язана глобальним

адресним простором і базується на Інтернет-протоколі, визначеному міжнародними стандартами.

В межах Європейського Союзу не має єдиного спеціального органу з регулювання Інтернет. Але у 2004 році було створено європейське агентство по мережевій і інформаційній безпеці (ENISA), що виступає в ролі консультанта і центру передових технологій у сфері мережевої інформаційної безпеки для країн-членів і інститутів Євросоюзу. У січні 2013 року сформовано Європейський центр боротьби з кіберзлочинністю, завданням якої є припинення діяльності організованих злочинних мереж. На території ЄС діє Конвенція Ради Європи «Про кіберзлочинність» 2001 р., Директива «Про приватність і телекомунікації» (2002р.), Директива щодо мережевої та інформаційної безпеки (2016), метою якої є встановлення загальних стандартів кібербезпеки та покращення співпраці між країнами ЄС [13].

У країнах розвинутої демократії теж існують прийняті норми та заборони щодо поширення інформації, яка може негативно вплинути на процес формування морального розвитку неповнолітніх. У Федеративній Республіці Німеччини встановлено межі права свободи преси і свободи інформації, що розповсюджують радіо, преса, телебачення. Ці права обмежуються загальними законами, зокрема, положеннями закону про молодь і правом захисту честі та гідності.

У 1953 р. Німецький Бундестаг прийняв Закон “Про розповсюдження матеріалів, шкідливих для молоді”, що покликаний захищати інтереси підростаючого покоління. Названий закон передбачає створення відповідної державної структури – Федерального відомства з перевірки матеріалів, шкідливих для молоді. Члени цього відомства розглядають питання про включення до спеціального списку матеріалів, шкідливих для підростаючого покоління, а саме: книги, що проповідують міжнародну ворожнечу; відеофільми, що пропагують жорстокість та насильство; комп’ютерні ігри, що вихваляють війну чи расизм.

Кримінальний Кодекс Німеччини у ст. 184 передбачає покарання за продаж порнографічних матеріалів особам до 18 років, а також забороняє публікацію пропозицій, рекламу порнографії і продаж таких матеріалів у місцях, до яких неповнолітні мають доступ.

У Великобританії також діють правові акти щодо захисту малолітніх та неповнолітніх від шкідливого впливу ЗМІ. З цією метою Британський комітет класифікації фільмів здійснює класифікацію кіно- і відеофільмів залежно від віку аудиторії.

Закон Великобританії “Про відеозаписи” 1984 р., який прийнято на вимогу громадськості, вимагає від Британського комітету класифікації фільмів звертати особливу увагу на ймовірність перегляду продукції в домашніх умовах, а також для відповідної вікової глядацької аудиторії та враховувати ймовірність небезпечної поведінки глядачів після перегляду. У більшості випадків непокоїть нанесення шкоди після перегляду продукції маленькими дітьми чи підлітками. Політика Комітету скерована на те, щоб за допомогою вікової класифікації обмежити можливість нанесення шкоди прокатом кінофільмів. У деяких епізодах матеріали можуть бути вирізані, а в окремих випадках Комісія відмовляється від проведення класифікації. Такі фільми не показують у кінотеатрах і на телебаченні.

Британський Закон “Про кінематографію” 1937 р. забороняє демонструвати сцени жорстокості у ставленні до тварин, а Закон “Про захист дітей”, що функціонує з 1978 р., забороняє демонструвати непристойні зображення з участю дітей віком до 16 років. За такі порушення суд може винести ухвалу про штраф чи позбавлення волі, або обидва покарання застосувати водночас.

Британське законодавство про телерадіомовлення станом на 21.00 розмежує денне і вечірнє мовлення, до настання якого заборонено демонструвати інформацію, здатну згідно з віковою класифікацією зашкодити дітям. Таке розмежування передбачає, що після 21 години батьки вдома і зможуть контролювати перегляд телепередач дітьми.

Повчальним є також досвід США. За часів президента Рейгана проводилася політика “лібералізації” ЗМІ, відповідно до якої було скасовано чимало заборон щодо інформації, яка шкідливо впливає на дітей. Американська громадськість звернула увагу на те, що ЗМІ провокують зростання злочинності, особливо серед неповнолітніх, тому американці повернулися до попередніх позицій у галузі інформаційної безпеки.

З 2000 р. в США і Канаді заборонено продавати телевізори, що не мають спеціального кодуєного засобу, який дає змогу батькам програмувати телевізор на прийняття передач з урахуванням їх вікової класифікації.

В Японії Національна асоціація комерційних мовців (NAB) і Спостережна рада за стандартами мовлення розробили документ, що зобов’язує попереджувати про небажаність перегляду певних передач неповнолітніми за допомогою титрів чи накладання їх під час демонстрації таких передач, а також у попередніх коментарях в друкованих ЗМІ і на сторінках Інтернету. Японські телерадіожурналісти зобов’язані робити такі попередження, якщо в передачі є сцени сексу і насильства. Японський досвід, на нашу думку, вартий упровадження в Україні.

Україні також варто орієнтуватися і на міжнародні документи, у тому числі і Європейського Союзу, що зобов'язують дбати про інформаційну безпеку малолітніх і неповнолітніх. Ст. 22 Директиви “Телебачення без кордонів” Європейського Союзу зобов'язує створити національний орган, покликаний гарантувати захист неповнолітніх від зловживання свободою ЗМІ. А Конвенція про права дитини у ст. 17 декларує, що держави-учасники визнають важливу роль засобів масової інформації і забезпечують, щоб дитина мала доступ до інформаційних матеріалів, особливо до такої інформації і матеріалів, які направлені на сприяння соціальному, духовному і моральному благополуччю, а також здоровому фізичному і психічному розвитку дитини [14, с. 108].

4. Напрямки правового регулювання захисту дітей в інтернет просторі в Україні як запорука ефективного функціонування національної системи кібербезпеки

Закон України “Про телебачення і радіомовлення” містить окрему ст. 41 “Захист прав неповнолітніх телеглядачів і радіослухачів”, яка забороняє передачі (фільми), що можуть завдати шкоди фізичному, психічному, моральному розвитку неповнолітніх, а також не дозволяє без згоди батьків або осіб, що їх замінюють, розповсюджувати інформацію про неповнолітніх, а також про самогубство неповнолітніх, якщо така інформація дає можливість ідентифікувати особу неповнолітнього.

Закон України “Про рекламу” у ст. 20 містить імперативну норму “Реклама і діти”, що забороняє використовувати в рекламі зображення дітей, які споживають або використовують продукцію, призначену тільки для дорослих чи заборонену для придбання або споживання неповнолітніми. Реклама не повинна підривати авторитет батьків, опікунів, піклувальників, педагогів та довіру до них. Реклама не має містити закликів до дітей придбати продукцію. В рекламі не повинно бути навіть ігрової зброї, вибухових пристроїв.

Реклама в ЗМІ не має викликати ігнорування дітьми небезпеки, містити зображення дітей у небезпечних ситуаціях чи за обставин, що в разі їх імітації можуть завдати шкоди дітям або іншим особам. Реклама не повинна завдати дітям моральної чи фізичної шкоди, викликати у них відчуття неповноцінності [15, с. 262] через те, що батьки не можуть придбати рекламований товар, або викликати у дітей почуття переваги перед іншими, тому що вони володіють рекламованою продукцією.

Крім того, захисту неповнолітніх присвячена ст. 22 п. 3, що забороняє: рекламу алкогольних і тютюнових виробів на дитячих товарах, друкованих виданнях; використовувати в рекламі як фото-моделі осіб до 18 років.

На своєму 37-му засіданні 11-12 жовтня 2004 р. Постійний комітет з транскордонного телебачення, створений для контролю виконання країнами учасницями “Конвенції про транскордонне телебачення”, видав Рекомендацію про захист неповнолітніх від порнографічних програм. Постійний комітет пропонує сторонам-учасницям Конвенції визначити, як мовці, що перебувають під їх юрисдикцією, виконують цю заборону, а в разі недостатнього її дотримання – прийняти необхідні заходи для виправлення ситуації й забезпечення захисту неповнолітніх від програм і передач порнографічного характеру.

1 лютого 2010 р. Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) оприлюднив результати дослідження “Комплексна оцінка масштабів продажу дітей, дитячої проституції та порнографії в Україні”. Дослідження, проведене Центром соціальних експертиз Інституту соціології НАН України, створено за результатами та висновками чотирьох досліджень у 2009 р.: експертна оцінка ситуації (58 експертів), глибокі інтерв'ю з батьками, чії діти зазнали сексуальних домагань (40 батьків), аналіз життєвих історій дітей – жертв сексуального насильства (40 дітей) та опитування “дітей вулиці”, дітей і з неблагополучних сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (1000 дітей).

Виявилось, що з опитаних дітей віком 14-18 років: 11% показували своє голе тіло; 10,4% дозволяли торкнутися до голих частин свого тіла (ощупати себе); 7,8% займалися сексом за певну плату; 3,2% погоджувалися сфотографуватися або знятися у фільмі в оголеному вигляді [16].

Крім того, дослідження серед дітей виявило: лише третина з опитаних дітей мають обох батьків; упродовж останніх трьох місяців лише 11,7% проживали з обома батьками; більшість дітей (58,4%) описують свою сім'ю як дуже бідну, де часто немає грошей і їжі, внаслідок чого діти голодують, іноді жебракують і навіть вчиняють крадіжки; 31,8% опитаних дітей ніде не навчаються. Основні причини, через які вони не навчаються: відсутність цікавості до навчання (40,5%), замість навчання вимушені працювати (14,8%), батьки не дозволяють вчитися (8,9%) [17].

Підписавши Європейську конвенцію про захист прав людини і основних свобод від 4 листопада 1950 р., Україна визнала над собою юрисдикцію Європейського Суду з прав людини і повинна враховувати Рішення Європейського Суду та його тлумачення норм “Конвенції про захист прав лю-

дини і основних свобод” при прийнятті своїх законодавчих актів [18, с. 228]. Як показує аналіз зарубіжного, міжнародного і українського законодавства про обмеження діяльності ЗМІ, закони, скеровані на захист здоров’я і забезпечення нормального розумового та духовного розвитку дітей, не тільки не заважають об’єктивному інформуванню, не порушують свободу ЗМІ, а й є обов’язковими з точки зору міжнародного права.

Висновок

Отже, мережу Інтернет варто розглядати одночасно як технічну і соціальну систему. Відповідно до цього, державне регулювання мережі має здійснюватися з урахуванням інтересів усіх зацікавлених учасників правових відносин. Управління мережею інтернет повинне відбуватися за принципом розподілу відповідних повноважень міждержавними органами і громадськими організаціями. Це дозволить уникнути монополізації технічних ресурсів мережі, зайвої цензури контенту, доступу до баз даних. Метою правового регулювання роботи мережі Інтернет має стати досягнення розумного балансу між свободою і безпекою всіх її учасників.

Все сказане дає змогу зробити висновок, що для того, щоб захистити дітей від негативного впливу Інтернету, українське суспільство повинне протистояти загрозам, які несе сьогодні інформаційний простір, а державна політика має бути спрямована на підтримку духовного та культурного розвитку дітей. Хоча всевітня мережа є важливою складовою сучасного життя, проте через недостатнє правове регулювання захисту дітей від негативного впливу Інтернету, він стає зручним “плацдармом” для протиправної діяльності. Варто наголосити, що Інтернет є площиною не лише для вчинення адміністративних, але й цивільних та кримінальних правопорушень. Єдиним шляхом виправлення ситуації є якомога швидше внесення змін і доповнень у чинне законодавство.

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР// Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про захист дітей від інформації, що завдає шкоду їх здоров’ю та розвитку: Модельний закон. URL: <http://jurconsult.net.ua/zakony-stran-sng>.
3. Про захист суспільної моралі: Закон України від 20 листопада 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. 2004. № 14. Ст. 192.
4. Василевич В. В. Зарубіжний досвід кримінологічної політики захисту прав потерпілих від поширення дитячої порнографії і у мережі Інтернет // Часопис Академії адвокатури України. 2013. № 3. URL: <http://nbuv.gov.ua>.
5. Черних О.О. Соціально-педагогічний вимір поняття «права людини в Інтернеті». Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2016. № 4 (58). С.457- 466.
6. Інтернет охоплює світ: вже понад 50% населення Землі є користувачами Всесвітньої павутини // ЕнергоЛайф.інфо: сайт. URL: <http://energolife.info/ua/2016/Science/2594>
7. Куценко С. Захист особистих та персональних даних і Інтернеті: проблеми законодавчого врегулювання // Українське право: сайт. URL: http://ukrainepravo.com/scientific-thought/legal_analyst/zakhist-osobistikh-ta-personalnikh-danikhv-interneti-problemi-zakonodavchogo-vregulyuvannya/
8. Current World Population. URL: <http://www.worldometers.info/world-population/> (дата звернення: 08.04.2020).
9. Children in the World. URL: <https://www.humanium.org/en/children-world/> (дата звернення: 08.04.2020).
10. Діти в Україні. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/ukr/children.html> (дата звернення: 01.09.2018).
11. Державна соціальна програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 30.05.2018 р. № 453. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/453-2018>
12. Положення про паспорт громадянина України: затв. Постановою Верховної Ради України від 26.06.1992 р. № 2503-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2503-12>

Коваленко Ольга Олегівна

Науковий керівник – Ткачук Тарас Юрійович
заступник завідувача кафедри
організації захисту інформації
з обмеженим доступом,
доктор юридичних наук, доцент

(Національна академія
Служби безпеки України)

ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ОСОБИСТОСТІ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

Людство увійшло в нову епоху, епоху інформаційних технологій. Усі ми знаємо не з чуток, наскільки важливі сучасні технології. З одного боку вони полегшують життя суспільства, сприяють розширенню світогляду людей, стирають кордони у комунікаціях, а з іншого – можуть мати негативний вплив на його розвиток.

У ХХІ столітті людство випробовується значною кількістю загроз, починаючи із екологічних (наприклад, катаклізми, природні аномалії, поява та поширення пандемій) і закінчуючи інформаційними (наприклад, деструктивні маніпуляції людиною через засоби масової інформації, поширення фейкових новин тощо).

Тому актуальність вказаної проблематики полягає у вивченні та аналізі стану захищеності психологічної безпеки особи в умовах інформаційного розвитку людства.

Мета цієї роботи спрямована на виявлення та попередження негативних факторів, які впливають на формування моделі мислення та поведінки людини в інформаційному просторі.

У контексті нашого наукового пошуку слід зауважити, що у статті 34 Конституції України регламентовано, що кожному громадянину гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів та переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб на свій вибір [1].

Саме це право найчастіше люди використовують у світовій мережі Інтернет. Яскравим прикладом його застосування є публікація користувачем текстових повідомлень у соціальних мережах. Однак застосування цього права носить не завжди позитивний характер, адже інформація яку ми отримуємо читаючи, ті чи інші текстові повідомлення, не завжди є правдивою.

У результаті чого людина може піддатись добре продуманому сугестивному впливу. І це може трапитись не лише у соціальних мережах, але й під час перегляду теленовін чи гортання стрічки новин у своєму гаджеті.

У зв'язку із чим виникає потреба зосередження уваги на механізмах, які забезпечують захист інформаційно-психологічної безпеки людини.

Інформаційно-психологічна безпека людини є надважливим елементом функціонування та розвитку держави, адже саме вона забезпечує захищеність гарантованих законодавством умов життєдіяльності держави, суспільства та окремої особи від зовнішніх та внутрішніх інформаційних загроз.

1. Місце та роль інформації у розвитку суспільства

*«...ніхто не думає, що те чого ви не знаєте, набагато важливіше за те, що ви знаєте...»
Насім Таліб*

Ми живемо в часи глобальної революції, яка змінює наш спосіб життя, спілкування, мислення, бачення майбутнього.

В основі усіх цих змін лежить –інформація. Відповідно до статті 1 Закону України «Про інформацію» інформація - будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді [2].

Як підраховували фахівці, у 2003 році людство за два дні створило стільки інформації, скільки усі попередні цивілізації створили за 20 тисяч років. А прогнозована на 2025 рік дослідниками аналітич-

ної компанії IDC в доповіді «Ера даних 2025» сукупність даних у всьому світі становитиме 163 зеттабайти (ЗБ), що вдесятеро більше, ніж їх загальний обсяг у 2016 році [3].

Усе це свідчить, що інформація стала невід'ємним атрибутом розвитку людства.

З одного боку, це полегшує наш спосіб життя та комунікацію, оскільки нам не потрібно чекати поки до нас долетить голуб, щоб дізнатися як справи наших рідних та близьких осіб, ми не отримуємо новини про події у нашій місцевості від глашатаїв чи гонців тощо. Усе, що потрібно нам зараз – гаджет та підключення до світової мережі Інтернет.

Однак, з іншого боку, інформація яку ми отримуємо не завжди має на меті покращення нашого рівня обізнаності чи розширення світогляду.

Звідси слідує, що інформація, яку ми отримуємо із сучасних інформаційних та телекомунікаційних технологій (далі по тексту - ІТТ) здійснює значний вплив на існування та розвиток двох вимірів. Перший – буденний, тобто інформація отримана через ІТТ сприяє вибору людиною своєї моделі поведінки. Від цього вибору згодом визначається, те як людина проводитиме своє дозвілля, те які продукти купуватиме, і те, як виховуватиме своїх дітей тощо.

Інший вимір – глобальний. Інформація яку ми отримуємо через ІТТ здійснює вплив на людину, народ, націю, державу та світ загалом. Усе це залишає свій відбиток на соціальній структурі суспільства, економіці та розвитку державних інститутів тощо.

Так, яскравим прикладом негативного впливу інформації на психіку людини є поширення фейкових новин. Основна мета цих новин це поширення неправдивої, неточної або/та несвочасної інформації, яка відозмінює уявлення людини про реальний стан речей.

Що стосується відповідальності за поширення фейкових новин або дезінформації на сторінках світової павутини Інтернет, наявний ряд перепон: по-перше, досить складно довести винну, а тим паче визначити, хто дійсно був ініціатором поширення такої інформації; по-друге, національне законодавство передбачає лише відповідальність за поширення недостовірної інформації про фізичну або юридичну особу, якщо були порушені особисті немайнові права внаслідок такого поширення (ст.ст. 94, 277 Цивільного кодексу України); по-третє, відповідальність це механізм, який застосовуватиметься «постфактум», а цього замало в сучасних умовах інформаційного протиборства.

Тому, дієвим механізмом стала б реалізація наступних кроків: по-перше, поширення власного нарративу; по-друге, спростування і розвінчування фейків (що на сьогодні здійснює український інтернет-проект StopFake); по-третє, підвищення медіаграмотності суспільства.

Поширення такої інформації є порушенням інформаційної безпеки людини (далі по тексту – ІБ). Згідно з абзацом другим пунктом 13 Закону України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» ІБ - стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, при якому запобігається нанесення шкоди через: неповноту, невчасність та невірогідність інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване розповсюдження, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації [4].

Варто зауважити, що у деяких наукових роботах ІБ розглядається через призму практично-діяльнісного відношення людини до держави і суспільства [5, с.128]. Тобто, саме ІБ здатна здійснювати вплив на зміст та подальший розвиток суспільних процесів. Окрім цього, беручи до уваги стан введення інформаційного протиборства на сьогодні, то саме належний стан функціонування ІБ та кібербезпеки забезпечить дотримання балансу між інтересами особи, суспільства держави та міжнародного правопорядку загалом.

Проте у контексті вказаного необхідно відрізняти такі дефініції як ІБ та інформаційно-психологічна безпека людини (далі по тексті – ІПБ). Останнє (у вузькому розумінні) є станом захищеності психіки людини від негативного впливу, який здійснюється шляхом упровадження деструктивної інформації у свідомість і (або) у підсвідомість людини, що приводить до неадекватного сприйняття нею дійсності.

ІПБ (у широкому розумінні) це: по-перше, належний рівень теоретичної та практичної підготовки особистості, при якому досягається захищеність і реалізація її життєво важливих інтересів та гармонійний розвиток незалежно від наявності інформаційних загроз; по-друге, здатність держави створити умови для гармонійного розвитку й задоволення потреб особистості в інформації, незалежно від наявності інформаційних загроз; по-третє, гарантування, розвиток і використання інформаційного середовища в інтересах особистості; по-четверте, захищеність від різного роду інформаційних небезпек [6, с. 3].

Як ми бачимо, ІБ є своєрідним механізмом недопущення завдання інформаційної шкоди людині, а ІПБ, у свою чергу, є станом, який забезпечує захист психіки людини від різного роду інформаційних загроз.

ційних загроз.

Таким чином, у сучасному світі саме інформація є каталізатором до вчинення чи утримання від вчинення людиною певних дій. Вбираючи у себе велику кількість інформації, людина не задумується про наслідки, які може спричинити надмірне споживання інформації.

2. Особисті дані людині у світовій мережі Інтернет

Усі ми прагнемо свободи, яку забезпечує насичене життя онлайн, але свобода без безпеки непевна, а безпека без свободи – гнітюча.

Доволі швидко, але поступово й майже непомітно людина опинилася у новому світі, з іншими правилами й цінностями, оточена мутним потоком популізму та фейків, який розмиває реальність, зносячи нестійкі орієнтири. Більшість навіть не намагається вчиняти супротив і пливе за течією. Тому, при першій потребі свої особисті дані усі добровільно запускають у цей вир, не думаючи, що колись це може бути використано проти них, або легковажно сподіваючись, що цього не станеться.

Однак надійний захист персональних даних (далі по тексті-ПД) гарантує психологічний спокій людині і зберігає її почуття захищеності у світовій мережі Інтернет.

Так, у Європейському співтоваристві прийняли Загальний регламент про захист даних (General Data Protection Regulation, далі по тексту - Регламент), у Сполучених Штатах Америки-Каліфорнійський закон про конфіденційність споживачів (California Consumer Privacy Act), Бразилія прийняла Загальний закон про захист даних у 2018 році, і він набуде чинності в лютому 2020 року.

І це не весь перелік країн, які працюють над захистом даних людей у своєму регіоні.

Важливість регулювання ПД полягає у тому, що відносини, які виникають при обробці ПД, є динамічними і відповідно вимагають від держави адекватного і своєчасного реагування змінами правового забезпечення.

На сьогодні, зміни політики щодо захисту ПД в Європейському Союзі (далі по тексту - ЄС) вимагають від України відповідної реакції.

Зокрема, пункт 11 Постанови Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2017 року № 1106 передбачає удосконалення законодавства про захист персональних даних з метою приведення його у відповідність з Регламентом (ЄС) 2016/679 [7]. Проте станом на 2020 рік відповідних змін до чинного законодавства не було внесено.

У статті 4 Регламенту персональні дані означають будь-яку інформацію, що стосується ідентифікованої або ідентифікованої фізичної особи ("суб'єкт даних"); ідентифікована фізична особа - це особа, яку можна ідентифікувати, прямо чи опосередковано, зокрема, посилаючись на такий ідентифікатор, як ім'я, ідентифікаційний номер, дані про місцезоположення, ідентифікатор в Інтернеті або на один або кілька факторів, характерних для фізичних, фізіологічних, генетична, розумова, економічна, культурна чи соціальна ідентичність цієї фізичної особи [8].

Новий Регламент значною мірою враховує реалії епохи соціальних мереж, де можна зібрати значну кількість інформації щодо її юзерів.

Володіючи метаданими користувачів та мільйонів інших людей, які можуть бути об'єднані і проаналізовані за допомогою технологій Big Data, будь-хто (у кого наявна відповідна технологічна спроможність) має безпрецедентний обсяг інформації щодо сучасних інтернет-юзерів. Вказана інформація може бути використана в особистих, комерційних, політичних та інших цілях.

Яскравим прикладом, є ситуація, яка сталася навесні 2018 року, стало відомо про наймасштабніший в історії мережі Facebook витік ПД користувачів: Cambridge Analytica несанкціоновано накопичила дані 87 мільйонів користувачів соцмережі й передавала їх третім особам. Ці дані потім використовувалися для створення програми, здатної оцінювати переваги виборців і впливати на їхній вибір під час голосування [9].

Однак це не поодинокий випадок використання ПД у світовій мережі Інтернет у незаконних цілях.

Із врахуванням усього вище зазначеного виникає необхідність здійснення відповідних змін у чинне законодавство України з метою його адаптації до нинішніх вимог та до рекомендацій ЄС.

3. Інформаційно-психологічна гігієна особистості у сучасному світі

*«Людина живе не для того, щоб їсти, а їсть для того, щоб жити»
Поль Брегг*

В епоху розвитку ІТТ суспільство самостійно збільшує кількість інформаційно-психологічних загроз, які негативно впливають на свідомість та/або підсвідомість людини. Однак, необхідно підкреслити, що людська психіка не безмежна та не може сприймати усю інформацію, яку вона може ввібрати. Експериментально доведено, що мозок звичайної людини здатен сприймати і безпомилково обробляти інформацію зі швидкістю не більше 25 біт на секунду (в одному слові середньої довжини міститься якраз 25 біт). При такій швидкості поглинання інформації людина за життя може прочитати не більше трьох тисяч книг. І то – за умови, що буде щодня освоювати по 50 сторінок [10].

Тому, вважаємо, підліток який заходить у соціальні мережі не думає про те скільки інформації він поглинає, і не намагається звернути на це увагу. Проте це важливий фактор належного функціонування організму людини. Можливо це звучить досить дивно, однак в інформаційному секторі теж є своя «гігієна» як і в медицині.

Зокрема, з малечку усіх батьки навчають правил гігієни, тобто профілактичних рекомендацій, таких як: мити руки перед їжею, дотримуватись режиму правильного харчування тощо.

У правилах харчування й використання інформації можна провести певну аналогію. Так, людина мие руки перед їжею, щоб не заразитися хвороботворними мікроорганізмами, так само людина повинна «споживати» розумну кількість інформації аби добре почуватися.

Окрім цього, аналогія між просто «гігієною» та «інформаційною гігієною» простежується у наступних випадках:

По-перше, іноді людина відчуває голод, не тому, що хоче їсти, а тому, що відчуває тривожність і намагається її «заїсти». Так, і в інформації, інколи людина перебирає велику кількість «інформаційного непотребу» не тому, що їй це цікаво, а тому, що вона не може знайти потрібну їй інформацію.

По-друге, людина може з'їсти багато чіпсів не тому, що це корисно та смачно, а тому, що вони стають своєрідним наркотиком для особи, так само людина може годинами сприймати «кілотонни» інформації, не тому, що їй нічим зайнятись та їй цікаво, а тому, що у неї виникає інформаційний голод при інформаційній надмірності.

По-третє, іноді у людини виникає бажання «хочусь щось, але не знаю, що». У такій ситуації вона відкриває свій холодильник у пошуках чогось смачненького та невідомого. Так само відбувається із інформацією, особа може ввімкнути свій гаджет і без конкретної мети перебирати усю інформацію на яку натрапить у пошуках чогось цікавого.

По-четверте, коли людина переїдає вона себе погано відчуває, оскільки вона порушує фізіологічний стан функціонування організму, те ж саме відбувається, коли за день особа вбирає у себе завелику кількість інформації, наприклад, починаються головні болі, біль в очах, неможливість заснути тощо.

Таким чином, вказане порівняння дає змогу встановити, що недотримання правил «інформаційної гігієни» виникає внаслідок відсутності у людини знань про закони та закономірності функціонування інформаційного середовища. Наявність системи цінностей та оцінок формує так званий «інформаційний щит», який захищає інформаційне середовище людини від чужорідної інформації [5, с.48].

Формування належного рівня інформаційно-психологічної безпеки особистості, який би унеможливив використання сугестивного впливу на неї, потребує значних зусиль як з боку окремої особи, так і з боку всього суспільства й держави.

Доцільно зауважити, що «дата смог» відоме як інформаційне перенасичення негативно впливає не лише в аспекті здоров'я особи, а й в – фінансовому також.

За підрахунками Натана Зельдеса компанія Intel понесла майже в 1 мільярд доларів збитків через зниження ефективності роботи, у вигляді часу, витраченого на обробку непотрібних повідомлень електронної пошти і відновлення від інформаційних втручань. Дослідження Microsoft виявили, що для повернення до виконуваного завдання після перевірки електронної пошти пересічному працівнику необхідно в середньому 24 хвилини [11].

Тому, з метою сприяння вчиненню перших кроків суспільства до усвідомлення важливості дотримання правил «інформаційної гігієни» стало б, зокрема створення служби психологічної гігієни. На вказаний орган слід було б покласти обов'язок з контролю за якістю як політичної, так і будь-якої іншої реклами. Ця служба мала б складатися з досвідчених експертів (у склад яких могли б, зокрема входити професійні психологи), наділених повноваженнями забороняти цілком або ж частково рек-

ламні кампанії, які здатні зомбувати людину. Однак вказана служба не повинна бути інститутом цензури. Її основними функціями має стати: по-перше, забезпечення реалізації права людини на свідомий вибір; по-друге, закладення підвалин інформаційної культури; по-третє, забезпечення психологічного здоров'я нації.

Висновки

Інформаційним загрозам притаманна динаміка, тобто вони здатні видозмінюватись відповідно до умов сучасних реалій. Тому, досить складно передбачити, що саме чекає на людину. Однак, правове поле повинне передбачати стабільний набір засобів захисту від різного роду інформаційних загроз, тобто надавати арсенал засобів протидії, своєрідну «первинну медичну допомогу в інформаційній сфері».

Тому, пісумовуючи усе вище зазначене, можна зробити наступні висновки.

1. Із розвитком технологій, а надто зі стрімкою інформатизацією суспільства, головна увага починає зосереджуватись на проблемах забезпечення інформаційної безпеки. Саме в цій сфері повинна бути розглянута і, відтак, законодавчо врегульована проблема інформаційно-психологічної безпеки особи та суспільства.

2. Саме інформація поширена через ІТТ сприяє визначенню моделі поведінки особистості, що у свою чергу, відображається на загальній моделі суспільства та держави. Фейкові новини, неконтрольований потік інформаційного непотребу, піддатливість фаховому тиску зацікавлених осіб, інформаційно-психологічна неграмотність особистості, недосконалість чинного законодавства— усі ці чинники призводять до використання маніпулятивних ІТТ у різних сферах існування людини, а як наслідок, загрожують інформаційно-психологічній безпеці, впливаючи таким чином і на міжнародну безпеку.

3. Особливої уваги набуває реальне втілення розроблених концепцій та адаптація національного законодавства до вимог ЄС. Ці зміни мають стати рушійним поштовхом до формування та реалізації інформаційної політики. Особливо це стосується таких напрямів як: законодавчого втілення «права бути забутим», розвиток правових основ інтернету-речей, заборона застосування штучного інтелекту у військовійсфері.

---

1. Конституція України: Основний Закон України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 10.05.2020)

2. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 року № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (дата звернення: 10.05.2020)

3. Reinsel D. Gantz J. Rydningi J. The Digitization of the World From Edge to Core. IDC. November 2018. URL: <https://www.seagate.com/files/www-content/our-story/trends/files/idc-seagate-dataage-whitepaper.pdf> (дата звернення: 10.05.2020).

4. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки: Закон України від 09.01.2007 року № 537-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16> (дата звернення: 10.05.2020)

5. Золотар О.О. Інформаційна безпека людини: теорія і практика; НДІ інформатики і права Нац. акад. прав. наук України. Київ : АртЕк, 2018. 445 с.

6. Рублик Ю.О., Маніна Л.І., Єльнікова А.С. Інформаційно-психологічна безпека особистості. URL: <https://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/node/2795/15stattyarublykuo.pdf> (дата звернення: 10.05.2020).

7. Постанова Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2017 року № 1106 URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vikonannya-ugodi-pro-asociaciyu-mizh-ukrayinoyu-z-odniyeyi-storoni-ta-yevropejskim-soyuzom-yevropejskim-spivtovaristvom-z-atomnoyi-energiyi-i-yihnimi-derzhavami-chlenami-z-inshoyi-storoni> (дата звернення: 10.05.2020).

8. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data (General Data Protection Regulation). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32016R0679> (дата звернення: 10.05.2020).

9. New York Times. Facebook Security Breach Exposes Accounts of 50 Million Users. URL: <https://www.nytimes.com/2018/09/28/technology/facebook-hackdata-breach.html>

10. «Інформаційний вибух» XXI століття, або Горе з розуму. URL: <https://for-ua.com/analytics/2012/11/26/084809.html> (дата звернення: 10.05.2020).

11. Hemp P. Death by information overload. Harvard Business Review. 2009. № 87(9). Pp. 83-89.

Воробчак Мар'яна Михайлівна

Науковий керівник – Захарова Олександра Василівна

доцент кафедри кримінального процесу
та криміналістики
кандидат юридичних наук, доцент

(Львівський державний університет
внутрішніх справ)

ДОПИТ/ОПИТУВАННЯ ДИТИНИ, ЯКА ПОТЕРПІЛА ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА: НОВІТНІ ПРАКТИКИ ТА ЕФЕКТИВНІ МЕТОДИКИ

У комплексі невід'ємних прав і свобод людини та громадянина важливе місце займає статеві свобода, а всебічне забезпечення статевої недоторканості вважається виміром цивілізаційної зрілості суспільства, здатності створити умови для всебічного розвитку підростаючого покоління [1, с.5].

Проблематика такого питання як, сексуальне насильство щодо дітей, тривалий час замовчувалась. Водночас пережите дитиною сексуальне насильство негативно позначається на її подальшій соціалізації в суспільстві. Дитина, яка зазнала сексуального насильства, згодом може виявляти агресію, жорстокість, та проявляти імпульсивність в тій чи іншій ситуації, вдаватись до проституції, тощо.

Актуальність проблеми, що зумовила вибір теми полягає у наявності проблемних питань, які виникають під час допиту/опитування неповнолітньої особи, яка потерпіла від сексуального насильства.

Об'єктом проекту є правовідносини, які виникають під час проведення допиту/опитування дитини, яка потерпіла від сексуального насильства.

Предметом проекту є допит/опитування дитини, яка потерпіла від сексуального насильства: новітні практики та ефективні методики.

Метою проекту є вивчення та аналіз тактики проведення допиту/опитування та його вдосконалення, враховуючи практику застосування.

Особистий внесок полягає у розробленні підказок під час допиту/опитування дитини, яка потерпіла від сексуального насильства, а також QR-коду за допомогою якого можна легко і швидко знайти потрібну інформацію щодо допиту/опитування дитини.

Практичне значення полягає в тому, що запропоновані методики проведення допиту неповнолітнього сприятимуть вирішенню проблемних питань під час проведення допиту/опитування, також тематика проекту обговорювалась та доповідалась на тренінгу «Протидія торгівлі людьми», що проводився 05.12.2019 року на базі Львівського державного університету внутрішніх справ також опубліковані тези: Особливості допиту неповнолітніх, які потерпіли від сексуального насильства. *TOPICAL ISSUES OF THE DEVELOPMENT OF MODERN SCIENCE* : матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції (Болгарія, м.Софія, 6-8 травня 2020 р.). Софія. 2020. С. 389-394.

Структура проекту сформована із врахуванням мети та практичного значення та складається зі вступу, а також двох розділів, які містять п'ять підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи 20 сторінок. Список використаних джерел складається з 19 найменувань.

1. Сексуальне насильство щодо дітей

Українське суспільство почало усвідомлювати, наскільки поширеним явищем є насильство у різних його формах та проявах, як це травмує дітей, що стають потерпілими. Діти часто соромляться або бояться розповісти про те, що з ним трапилось.

Протягом останнього десятиліття проводились наукові дослідження на тему дітей свідків, надійності і достовірності їхніх свідчень. Їх результати зводяться до одного дуже важливого висновку: діти можуть бути дуже надійними свідками, але за однієї умови – дитину потрібно опитувати дуже професійно і з дружнім до неї ставленням [2].

У рамках ратифікації Україною 20.06.2012 року положень Конвенції Ради Європи про захист

дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства [3] відповідної реконструкції потребує і уся вітчизняна система організаційно-правового забезпечення запобігання сексуальному насильству щодо дітей.

1.1. Поняття сексуального насильства та форми проявів щодо дітей

Однією з найстрашніших (і за своєю жорстокістю і в подальшому наслідками) форм насильства, є насильство, яке відбувається на сексуальному ґрунті – примус людини до сексуальних стосунків проти її волі і бажання.

Сексуальне насильство саме по собі, як факт, порушує одні з найважливіших прав будь-якої людини – репродуктивні права, пов'язані з сексуальним стосунками і народженням дітей [4].

Як правова категорія насильство – це суспільно небезпечний, протиправний вплив на людину, який здійснюється проти або поза її волею і здатний спричинити їй органічну, фізіологічну або психічну травму, а також обмежити свободу її волевиявлення або дій [5].

Сексуальним насильством вважають багато інших дій, коли не потрібно використовувати фізичну силу, такі як: образливі сексуальні коментарі, натяки, телефонні дзвінки такого ж типу, також на сьогоднішній час дуже поширеним є повідомлення різного характеру у соціальних мережах, де підлітки проводять більшу частину свого часу; демонстрація статевих органів(ексгібіціонізм); небажані дотики до різних частин тіла; обман,шантаж та залякування, що мають за мету примусити до сексуальної близькості; примушування до участі в дорослих «сексуальних іграх»; демонстрація порнографії.

Крім сексуального насильства над дітьми здійснюється і інші види насильства, такі як: фізичне насильство – умисне нанесення побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалої дитини, порушення фізичного чи психічного здоров'я, заподіяння шкоди її честі і гідності[6]; економічне насильство, сюди можна віднести примушування дитини до протиправних дій в економічній сфері(крадіжок, жебрацтва тощо); психологічне насильство – це насильство, пов'язане з дією особи на психіку дитини шляхом словесних образабо погроз, переслідування, залякування, якими навмисно викликається емоційна нездатність захистити себе [6].

19 червня 2015 року Генеральна Асамблея ООН заснувала Міжнародний день боротьби з сексуальним насильством в умовах конфлікту, щоб привернути увагу до необхідності покласти край сексуальному насильству, надавати підтримку жертвам сексуального насильства та вшанування тих, хто бореться за викорінення цих злочинів або втратив життя в цій боротьбі.

«Як зазначено у висновках комісії ООН, сексуальне насильство також є зброєю війни,— про це говорить і голова громадської організації « Розумне майбутнє нації» Анна Горбань [7].

1.2. Характеристика дитини, яка потерпіла від сексуального насильства

Відповідно до інформації, наданої МВС України, потерпілими від зазначених кримінальних правопорушень у переважній більшості є дівчата. Найбільший відсоток таких злочинів реєструється в сільській місцевості [10].

Щодо визначення поняття «дитина» так само як і поняття «дорослий вік» змінюється в залежності від культурних особливостей кожної країни. Конвенція з прав дитини [17] визначає дитину, як людську істоту, що не досягла віку вісімнадцяти років. Але пріоритет у цій сфері залишається за національним законодавством. У Сімейному кодексі України [18] вказано, що «правовий статус має особа до досягнення нею повноліття», і відповідно «неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років», «малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років».

Згідно оцінок Всесвітньої організації охорони здоров'я, близько 150 мільйонів дівчат і 73 мільйони хлопців у віці, до 18 років вступали у примусовий статевий контакт, або ж піддавались іншим формам статевого насильства. У цілому на частку членів родини припадає 35-40% , 40-50% випадків відбулось із знайомими батьків, родини [19].

Щодо сприйняття дітьми ситуації, коли вони стають потерпілими у злочинах, пов'язаних із сексуальним насильством, діями, що посягають на їхню статеву свободу та недоторканість, можна виділити такі реакції:

1)нерозуміння дитиною того, що з нею відбувається щось погане, виникнення почуття сорому та розгубленості;

2) переживання безпорадності й пригніченості через залякування та маніпулювання з боку злочинця [11].

У поведінці дітей, над якими вчиняли насильство може бути присутня ритуальність. Напри-

клад, якщо насильство відбулось об одній і тій самій годині, дитина може прокидатись та вдаватись до певних дій. У практиці Наталії Пашко була дівчинка двох з половиною років, вона прокидалась о другій ночі, фарбувала нігті, одягала плаття та туфельки на підборах, сідала на ліжко і плакала [12].

Поширеною ситуацією є тоді, коли дітей залякують, аби вони нікому не розповідали, це особливо травмує дитину. Оскільки діти живуть у власному маленькому соціумі, не мають життєвого досвіду, з яким могли б порівняти та оцінити те, що з ними відбувається, не можуть підібрати слова, щоб описати дії кривдника. Часто їм соромно перед оточенням, вони не вірять, що хтось їх захистить, не хочуть згадувати та говорити про ті події.

Наслідки сексуального насильства для дитини тяжкі завжди, вплив такого досвіду відчувається протягом усього подальшого життя. За окремими фактами діти – потерпілі в 10 разів частіше роблять спроби суїциду, ніж діти тієї ж вікової групи. У 85 % дорослих пацієнтів психіатричних клінік виявляється історія сексуального насильства у дитинстві, і 90 % людей, які страждають від важких особистісних розладів також мають історію сексуального насильства [19].

2. Тактичні особливості допиту/опитування дитини, яка потерпіла від сексуального насильства

Чому саме допит/опитування? Якщо брати до уваги положення Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, ратифікований від 20.06.2012 р., то стаття 35 і має назву саме «Опитування дитини», а не допит [13].

Під час допиту дитини, особі, яка буде його проводити необхідно мати досвід спілкування з дітьми та розуміти дитячу психологію, для спілкування використовувати слова й аргументи, які для дитини в першу чергу будуть зрозумілими та переконливими. Дитині важче помітити, запам'ятати і описати незвичні, незрозумілі опис яких вимагає особливої інформації, яка виходить за межі знань дитини про навколишній світ, та травматичні для дитини, пов'язані із сильними емоціями та негативним досвідом [14].

Є певні моменти на які варто звертати увагу під час допиту неповнолітньої особи, а саме:

1) бути об'єктивним, не нав'язувати власних переконань дитині, а зосередити увагу на наявних фактах;

2) бути нейтральним;

3) бути дружнім до дитини, - підтримувати її під час того, як вона розповідає про ті чи інші події, старатись викликати в неї довіру, заспокоїти, якщо спогади про минулі події викликають сльози;

4) не сердитись, якщо дитина не так себе поводить і не так відповідає, потрібно розуміти, що їй психологічно важко говорити про це з незнайомою їй людиною і враховувати той факт, що не кожна дитина йде на контакт і на співбесіду;

5) бути терплячим, дочекатись того моменту, коли дитина сама все розповість, а не вимагати в неї цього;

6) спокійно реагувати на різну поведінку дитини, яку вона демонструє (діти можуть демонструвати елементи гіперсексуалізованої поведінки – мастурбацію, загравання до особи, яка проводить допит);

7) уміти слухати, знати, що іноді настає тиша, яку не можна переривати. Якщо дитина постійно замовкає після одного й того ж запитання, це означає, що саме те, про що ви запитуєте, має для неї особливе значення чи турбує її найбільше [14].

Також багато фахівців дають пораду щодо того, щоб не вдягати поліцейську форму, а також надто відкритого одягу під час допиту/опитування. Це може налякати дитину, зробити її напруженою або ж нагадати їй про ситуацію насильства.

Не рекомендується мати на собі яскравих та великих прикрас, оскільки дитина буде концентрувати увагу на прикрасах, а не на розмові.

Вважається, що найкраще доручити проведення допиту/опитування дитини психологу. Такий фахівець уже має певний досвід налагодження контакту з дитиною, постановки запитань у формі, зрозумілій дитині. Вважається, що дитина почуває себе більш захищено і комфортно, якщо її допитує дорослий однієї з нею статі.

2.1. Процесуальні основи проведення допиту/опитування дитини

Передусім доцільно зауважити, що відповідно до Кримінального процесуального кодексу України (далі КПК), а саме ст.226 [15] до участі у кримінальних провадженнях учасниками, яких є діти має залучатися законний представник, психолог або ж педагог (але педагог не володіє достатні-

ми для такої участі знаннями). Під час допиту малолітньої або неповнолітньої особи застосовуються загальні правила, встановлені ст. 224 КПК, і одночасно правила, що встановлені вимогами ст. 226 КПК, які й розкривають окремі особливості слідчої дії. Обов'язковою в таких випадках є присутність під час допиту малолітніх чи неповнолітніх свідків, підозрюваних, обвинувачених, потерпілих, їхніх законних представників (ст.ст. 44, 59 КПК), якими можуть бути батьки, усиновлювачі, опікуни чи піклувальники, інші близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки й піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває малолітній або неповнолітній, педагога або психолога, а під час допиту малолітніх чи неповнолітніх підозрюваних та обвинувачених також захисника (п. 1 ч. 2 ст. 52 КПК). Присутність під час допиту таких осіб лікаря визначається в кожному конкретному випадку особою, яка проводить допит, з урахуванням того, що запрошений для присутності під час допиту лікар повинен бути спеціалістом у галузі дитячої психології або педіатрії, а не з будь-якої іншої медичної галузі знань. Запрошення зазначених осіб для проведення допиту дитини не обмежується лише їх присутністю під час проведення слідчої (розшукової) дії, а й передбачає виконання ними певних обов'язків та надає таким особам певні права, як, наприклад, право з дозволу слідчого чи прокурора ставити допитуваним особам запитання або висловлювати заперечення проти окремих зі заданих малолітньому або неповнолітньому запитань.

Щоб участь психолога не була формальною, варто передбачити можливість завчасного обговорення із фахівцем стратегію допиту та обсяг інформації, що потрібно отримати під час його проведення [16]. Це надасть можливість визначити тривалість допиту і заздалегідь скласти перелік запитань з урахуванням віку, рівня розвитку та індивідуальних особливостей дитини.

Тривалість проведення допиту будь-якої особи має процесуальне обмеження в часі. Для малолітньої або неповнолітньої особи незвична обстановка допиту, характер і зміст запитань, які ставлять перед ними і потреба формулювання відповідей, які не можуть спиратися на достатній життєвий досвід такої особи, становить значні труднощі і викликає швидку психологічну втому, надто у випадках, якщо предмет допиту може негативно вплинути на психіку, торкається особистих інтересів та прав допитуваної особи. З цієї причини визначено як обов'язкові умови про те, що допит дитини не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом понад дві години на день. Якщо є потреба допитати малолітню або неповнолітню особу в межах кількох кримінальних проваджень, то і в таких випадках загальний час проведених допитів не повинен перевищувати двох годин на один день, а кожен окремий допит не може тривати без перерви понад одну годину. Час перерви, що потрібен для відновлення сил допитуваного і встановлення його психологічної рівноваги, не визначено, але слід вважати, що перерва у допиті повинна становити не менше двох годин як щодо допиту дитини, а на час перерви для такої особи повинні бути створені належні умови для відпочинку, що виключає можливість проведення з нею в цей час будь-яких інших слідчих (розшукових) дій або інших заходів, які заважають нормальному відпочинку. Час початку допиту, початку перерви та продовження допиту і час його закінчення обов'язково зазначається в протоколі, а продовжений допит не вважається додатковим чи повторним і не потребує повторного встановлення особи, роз'яснення її прав і прав інших присутніх при допиті осіб та порядку проведення допиту.

Особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, роз'яснюється обов'язок про необхідність давання правдивих показань, не попереджуючи про кримінальну відповідальність і за завідомо неправдиві показання, згідно ч.3 ст.226 КПК[15].

Одним із елементів процесуального характеру є складання протоколу допиту, насамперед він повинен відповідати вимогам ст.ст.103 – 106 КПК України [15], крім того у протоколі необхідно правдиво та детально описувати хід процесуальної дії.

2.2. Особливості підготовчого етапу та тактичні прийоми допиту/опитування дитини, яка потерпіла від сексуального насильства

Підготовчий етап допиту/опитування охоплює насамперед дії, що будуть передувати до контакту з дитиною. Він полягає в отриманні максимального обсягу інформації про дитину, також варто дізнатись факти щодо її найближчого оточення і сім'ї.

Знання сильних і слабких сторін дитини надасть можливість встановити з нею контакт та дозволить уникнути недоречних запитань (наприклад, про школу, якщо у дитини проблеми з навчанням).

Рівень розвитку та стан дитини перед початком опитування допоможе визначити психолог-експерт [10].

На початку допиту/опитування, під час встановлення психологічного контакту, відбувається безпосереднє знайомство з дитиною, пояснення їй мети зустрічі, та роль осіб, які беруть участь у допиті

[6]. У зрозумілій і доступній формі необхідно роз'яснити їй її права та обов'язок говорити правду.

Крім того, слід домовитись, щоб дитина повідомляла про те, що втомилась, або ж про спрагу чи інші потреби, а також про бажання зробити перерву у допиті/опитуванні.

Перш ніж перейти до наступного етапу – вільної розповіді, необхідно з'ясувати, чи знає дитина назви частин тіла, статевих органів, про анатомічні відмінності у осіб різної статі, відмінності у будові тіла, які залежать від віку, тощо [16].

В ході написання даного проекту були розроблені «Підказки під час допиту/опитування дитини», та QR-код за допомогою якого можна швидко і легко знайти необхідну інформацію. Також у даних підказках містяться телефони гарячої лінії та QR-коди протоколів допиту малолітнього (неповнолітнього) свідка та допиту потерпілого (Додаток 3).

При підготовці запитань необхідно враховувати розвиток дитини, зокрема, слід керуватись такими засадами: намагатись ставити якомога більше відкритих запитань; запитання не мають містити підказки або спрямовувати на певну відповідь; запитання, які починаються зі слова «чому» є найскладнішими, бо відповіді на них вимагають причинно-наслідкового мислення, що формуються після дошкільного віку. Такі запитання можуть сприйматись як критичні, викликати почуття провини; не рекомендується ставити питання з варіантами відповіді; звертати увагу на те, щоб одне запитання містило в собі лише одну тему, яка вимагає пояснення; ставити короткі запитання, максимально на два-три слова довші, які вживає дитина; у запитаннях використовувати вирази, які дитина вживала раніше, навіть якщо вони дивні або вульгарні.

У малолітніх потерпілих значні труднощі може викликати встановлення часу злочину, який є предметом доказування у провадженні [15].

З'ясовуючи, чи була подія одноразовою або багаторазовою, необхідно пам'ятати: якщо дитина дошкільного і молодшого шкільного віку, яка є потерпілою від розбещення, повідомить, що хтось торкався певних місць на її тілі, на запитання про те, скільки разів це було, вона може порахувати лише ті ситуації, які стосуються саме цієї форми дотику, не врахувавши усіх інших випадків дій сексуального характеру щодо неї. Також варто зауважити, що діти, описуючи людей, користуються слідами пам'яті різних чуттів, а не тільки зору – часто вказують на її запах («неприємний запах цигарок» тощо).

Завершуючи допит/опитування, якщо дитина нервує, неспокійна з огляду на наслідки своїх показань, свою роль у наступних стадіях провадження, необхідно дати їй час заспокоїтись, переконати, що її емоції зрозумілі, похвалити за зусилля, навіть якщо її показання не містили суттєвої для провадження інформації. Доцільно повернутися до нейтральних, емоційно необтяжливих тем.

Експериментальними дослідженнями доведено – діти 5-7 років можуть бути уважними біля 15 хвилин, 7-10 років біля 20 хвилин, 10-12 років біля 21 хвилини, і старші 12, близько 30 хвилин. Вивчення зарубіжного досвіду у питаннях методики проведення опитувань дітей теж дає підстави наполягати на унормуванні питань тривалості їх допитів. Зокрема, в Сполучених Штатах Америки тривалість опитування дітей, що стали потерпілими та свідками злочинів, визначається таким чином: вік дитини помножений на 5 хвилин. Тримана у результаті множення сума дорівнює часу опитування дитини. Наприклад, дитині 7 років: $7 \times 5 = 35$ (хвилин) [19].

2.3. «Зелені кімнати», «Ляльки замість слів» : новітні практики та ефективні методики допиту/опитування дитини, яка потерпіла від сексуального насильства

«Зелені кімнати» є новим явищем для України. Уперше такий термін з'явився в офіційних документах тільки у 2008 р. Так, у 2008 р. Департаментом кримінальної міліції у справах дітей були видані Методичні рекомендації щодо організації та функціонування «зеленої кімнати» для дітей, які потребують соціально-психологічного захисту [17].

Важливо, щоб допит/опитування потерпілих дітей відбувався у спеціально призначених приміщеннях для роботи з неповнолітніми учасниками кримінального провадження (так званих «зелених кімнатах»). Проте, незалежно від наявності чи відсутності такого приміщення, є низка загальних вимог до кімнати, де проводиться допит: вона має відповідати потребі дитини почуватися у фізичній та психологічній безпеці під час процесуальної дії. Важливо, щоб кімната, де буде проводитись допит, була оснащена зручними меблями. Дитині варто надати можливість вибору місця для сидіння, що посилить у ній почуття її важливості і додасть сміливості [16].

Для правильного «відтворення» з дитиною ситуації насильства важливим допоміжним матеріалом є анатомічні ляльки й картинки (чоловічої та жіночої статей). З їх допомогою можна з'ясувати, як дитина називає різні частини тіла людини, а також, якщо вона не може описати словами епізод насильства, дитина може показати це на ляльках.

«Зелена кімната» – це спеціально організована система заходів, що має на меті забезпечити законність, гуманність та ефективність кожного рішення щодо дитини, яка потрапила у конфлікт із законом чи перебуває у контакті із законом [18].

В Україні «зелені кімнати» активно функціонують в Києві, Івано-Франківську, Дніпропетровську, Луцьку, Рівному та інших містах.

Основна мета проведення опитування в такій кімнаті – запобігання повторній травматизації психіки дитини в ході слідчих та процесуальних дій за допомогою спеціальних методик та створення психологічно комфортної атмосфери.

Подібні кімнати для опитування дітей, які потерпіли від сексуального насильства чи стали свідками таких злочинів, використовуються в різних країнах: Німеччині, Польщі, Сполучених Штатах Америки, Естонії, Болгарії та ін. В Німеччині, Естонії та Польщі ці кімнати пофарбовані в блакитний колір, але незалежно від кольору ці кімнати ще можуть мати назву – кімнати, дружні до дитини [19].

Панує сприятлива атмосфера з обладнанням – м'які меблі, іграшки та книги для різних вікових груп, дошка для малювання тощо.

Тут є всі речі, необхідні для опитування дитини, зокрема, анатомічні ляльки, малюнки.

Основними завданнями «зелених кімнат» є: збір доказового матеріалу про злочин чи правопорушення, в яких дитина стала потерпілою чи свідком злочину або правопорушником; робота з адаптації дитини після скоєння над нею насильства; поновлення психоемоційного статусу дитини, яка перебуває в стресовому стані внаслідок конфліктної, чи іншої екстремальної ситуації; усунення фізичного дискомфорту та емоційної напруги, нормалізація процесу життєдіяльності; психологічна допомога особам, схильним до різних видів залежностей [10].

Підготовка наочного матеріалу має свої певні особливості. Так, наприклад, при підборі іграшок ляльок для дітей дворічного віку можна використовувати безстатеві ляльки. Однак уже від трьох років дитина розрізняє вік оточуючих (немовля, дівчина, хлопець, дід, бабуся), усвідомлює власну стать. При цьому перед демонстрацією іграшок слід з'ясувати, чи розуміє дитина вікові та статеві відмінності пропонуємих ляльок.

Для дітей дошкільного віку використання під час опитування ляльок є одним із найбільших джерел інформації, так як дитина у такому віці може не вміти добре говорити і не може пояснити словесно, що з нею відбувалось. І за допомогою ляльок (Додаток 4) дитина покаже як саме і що саме з нею робили, або що вона бачила, у випадку, якщо неповнолітня дитина стала свідком такого злочину.

Висновки

Отже, під час написання проекту були досягнуті поставлені завдання, в результаті чого можна зробити наступні висновки.

Процедура проведення допиту/опитування дитини заснована на загальних положеннях проведення допиту, регламентованих чинним кримінальним процесуальним законодавством. Але стандартна процедура допиту не дає ефективних результатів, необхідно враховувати вікові особливості дитини та її індивідуальні характеристики.

Виходячи з особливостей дитячої психології мають місце деякі вимоги, які пред'являються до тактики проведення допиту малолітніх та неповнолітніх. У кожному випадку вони визначаються з урахуванням віку, статі та рівня розвитку дитини. У зв'язку з цим основоположним началом допиту є тактичний прийом. Залежно від типових слідчих ситуацій: тактичні прийоми, спрямовані на встановлення психологічного контакту; тактичні прийоми, спрямовані на деталізацію показань дитини і усунення помилок.

Важливою умовою ефективного проведення допиту/опитування неповнолітніх та малолітніх осіб є правильний вибір місця проведення допиту (найефективнішим місцем є так звані «зелені кімнати» та використання допоміжних ресурсів, такі як анатомічні ляльки різного віку та статі, іграшки, мольберти для малювання, тощо.

Одним з елементів успішного проведення допиту/опитування є залучення саме кваліфікованого психолога. З його знаннями можна отримати достатній обсяг інформації, який в подальшому буде використаний під час кримінального провадження.

Також в роботі були розглянуті основні психологічні риси неповнолітніх, які потерпіли від сексуального насильства.

Таким чином, результативність допиту/опитування дитини, яка потерпіла від сексуального насильства безпосередньо залежить від знання слідчим як основних психологічних характеристик тієї

вікової групи, до якої належить допитуваний, так і його особистих якостей.

Отже, в результаті написання проекту були отримані теоретичні та практичні навички підготовки та проведення допиту/опитування дітей, які потерпіли від сексуального насильства.

На завершення варто наголосити, що дитина, яка зазнала сексуального насильства, це, передусім, дитина, яка страждає і потребує турботи та опіки, і лише потім – учасник кримінального процесу. Як сказав Л. Леонов **«Всі діти плачуть однією мовою»**.

1. Дудоров О.О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (основні положення кримінально-правової характеристики): практ. Порадник. МВС України. Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Северодонецьк: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. 2019. 92 с. URL: <http://duvs.edu.ua/wp-content/uploads/Docs/books.pdf> (дата звернення: 24.04.2020).
2. Вікторія Мозгова *«Тактико-психологічні особливості допиту неповнолітніх, які постраждали від сексуального насильства»* URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/8-2015/mozgova.pdf> (дата звернення: 30.04.2020).
3. Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, ратифікація від 20.06.2012р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927 (дата звернення: 04.05.2020).
4. Марковська Марія 01.02 2020р. *«Як говорити з дітьми про насильство: лайфхаки»* URL: <https://nus.org.ua/articles/yak-govoryty-z-ditmy-pro-nasylystvo-lajfhaky/> (дата звернення: 24.04.2020).
5. Хомич Т. М. Фізичне насильство як одна із форм вчинення насильства в сім'ї. *Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". 2019. № 2.* URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2019/n2/10ktmnvs.pdf> (дата звернення: 27.04.2020).
6. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: Метод. посіб. / Автори-упоряд.: Д. Пукас, О. Калашник, О. Кочемировська; Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. К.: ФОП КЛиМЕНКО, 2015. 114 с. URL: [file:///C:/Users/User/Desktop/Guidelines_druk%20\(2\).pdf.pdf](file:///C:/Users/User/Desktop/Guidelines_druk%20(2).pdf.pdf) (дата звернення: 30.04.2020).
7. Анна Горбань 19.06.2019 р. *«Сексуальне насильство – також є зброєю війни»* URL: <https://www.prostir.ua/?news=seksualne-nasylystvo-takozh-je-zbrojeyu-vijny> (дата звернення: 01.05.2020).
8. Проект Ради Європи «Один із п'яти» URL: https://www.coe.int/t/dg3/children/1in5/default_en.asp (дата звернення: 05.05.2020).
9. Мультимедійний навчальний посібник Антошук А.О., Курилін І.Р., Самодін А.В. *«Особливості розслідування окремих видів злочинів»* URL: <https://arm.naiiu.kiev.ua/books/orovz/lections/lection3.html> (дата звернення: 03.05.2020).
10. Дослідження передумов запровадження нової практики допиту (опитування) дитини, яка постраждала від сексуального насильства 2015р. URL: https://rescentre.org.ua/images/Uploads/Files/child_witness_dl/doslidzhennya_press_12.pdf (дата звернення: 06.05.2020).
11. Марина Хоменко 2019р. *«Злочини проти статевої свободи і недоторканості особи: особливості законодавчого врегулювання сьогодні»* URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/11/40.pdf> (дата звернення: 07.05.2020).
12. Сокуренько Єлизавета 1 вересня 2019р. *«Це наш із тобою секретик: як зрозуміти, що над дитиною вчиняють сексуальне насильство і допомоги»* URL: https://zmina.info/articles/ce_nash_z_tobojju_sekretik_/ (дата звернення: 06.05.2020).
13. Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, ратифікація від 20.06.2012р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927 (дата звернення: 28.04.2020).
14. Бочкор Н.П., Цільмак О.М., Швед О.В. та ін. 2020 р. *«Зелені кімнати: психологічні особливості організації роботи з дітьми»* URL: <https://www.twirpx.com/file/2401688/> (дата звернення: 29.04.2020).
15. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/4651-17> (дата звернення: 29.04.2020).
16. Вікторія Мозгова *«Тактико-психологічні особливості допиту неповнолітніх, які постраждали від сексуального насильства»* 2020р. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/8-2020/mozgova.pdf> (дата звернення: 04.05.2020).
17. Конвенція про права дитини. Офіційний переклад URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення 08.05.2020).
18. Сімейний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення 07.05.2020).
19. Електронний ресурс URL: http://search.ligazakon.ua/I_doc2.nsf/link1/GF5NW00B.html (дата звернення: 09.05.2020).

Цапушел Ірина Миколаївна
Савицька Тетяна Олександрівна
Кукош Тетяна Пахомівна

Науковий керівник – Григорєвська Ірина Ігорівна
доцент кафедри трудового, земельного
та господарського права,
кандидат юридичних наук

*(Одеський державний
університет внутрішніх справ)*

ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ ТА ПРАВОВІ ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ. ЕКОЛОГІЧНІ СТАРТАПИ

Серед основних засад внутрішньої та зовнішньої політики України є збереження навколишнього середовища та його складових, що є життєвонеобхідним для існування людини, її нинішнього й майбутніх поколінь.

З метою реалізації цих засад, Україна визнає у ст 16 Конституції України - забезпечення екологічної безпеки одним із основних напрямів державної політики національної безпеки України. За своєю суттю державна екологічна політика, серед іншого, спрямована на вирішення існуючих екологічних проблем, що призводять до негативних екологічних, соціальних та економічних наслідків, а також на попередження їх виникнення й поширення тощо. Реалізація внутрішньої політики України у сфері збереження навколишнього середовища тісно пов'язана з такою правовою категорією, як "гарантії реалізації екологічних прав".

Правове регулювання екологічних прав людини і громадянина є вкрай важливим у національному і міжнародному екологічному праві. Воно тісно пов'язане з правом на життя і охорону здоров'я населення. З прийняттям в 1991 р. Закону «Про охорону навколишнього природного середовища» вперше було закріплено правову категорію «екологічні права та обов'язки громадян». З 1996 року екологічні права в Україні належать до конституційних. Стаття 50 Конституції України закріпила право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. З метою забезпечення цього права кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена.

Важливим елементом забезпечення екологічних прав громадян є закріплення у ст.10, 11 Законі України "Про охорону навколишнього природного середовища" гарантії реалізації таких прав. Зокрема, на спеціально уповноважені органи управління в галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів покладено обов'язок надавати всебічну допомогу громадянам у здійсненні природоохоронної діяльності, враховувати їх пропозиції щодо поліпшення стану навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів, залучати громадян до участі у вирішенні питань охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів.

Крім того, у ст. 10 Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища" закріплено, що обов'язком міністерств, відомств, підприємств, установ, організацій здійснювати технічні та інші заходи для запобігання шкідливому впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, виконувати екологічні вимоги при плануванні, розміщенні продуктивних сил, будівництві та експлуатації народногосподарських об'єктів; участю громадських об'єднань та громадян у діяльності щодо охорони навколишнього природного середовища. Здійснення державного та громадського контролю за додержанням законодавства про охорону навколишнього природного середовища; компенсацією в установленому порядку шкоди, заподіяної здоров'ю і майну громадян внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища; невідворотністю відповідальності за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища; створенням та функціонуванням мережі загальнодержавної екологічної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи забезпечення доступу до екологічної інформації.

На сьогодні ми спостерігаємо наслідки зневажливого ставлення до питання забезпечення екологічної безпеки в Україні, багато положень декларувалися, але реально не вирішувалися на рівні

державного керівництва.

Після відомої промови на саміті ООН 16-річної шведської екоактивістки Грети Тунберг, яка фактично звинуватила світових лідерів у недостатній боротьбі зі змінами клімату, світ заговорив про вирішення екологічних проблем. Наша країна потерпає одночасно від багатьох екологічних загроз.

Серед таких загроз, можна виділити найбільш екологічно небезпечні території внаслідок військових дій, регіонів: Ясинівський, Авдіївський і Єнакіївський коксохімічні заводи, Єнакіївський, Макіївський та Донецький металургійні заводи, Торецький феросплавний завод, Алчевський металургійний комбінат, Лисичанський нафтопереробний завод, Донецький казенний завод хімічних виробів, севєродонецький завод "Азот" та горлівський "Стирол", Слов'янська, Луганська, Вуглегірська та Миронівська теплові електростанції тощо. Незаконна вирубка лісу. Особливо вона актуальна в Карпатах. Масове знищення дерев спричиняє паводки, бо поріділі ліси не затримують воду (втім, за словами екологів, основною причиною катаклізмів є забудова та знищення заплав, куди має виходити вода). Широкому загалу сміттєва проблема стала відома три роки тому після сумнозвісної пожежі на Грибовицькому сміттєзвалищі під Львовом, яка призвела до загибелі чотирьох людей та спричинила сміттєву кризу в місті. За обсягами утворення небезпечних відходів наша країна лідує серед 105 країн, які ведуть таку статистику. При цьому переробляють в Україні лише 3,2% відходів. Водні ресурси нашої країни зазнають чимало проблем, зокрема протягом останніх років чисельні проблеми Дніпра не просто не вирішувалися, а ще й поглиблювалися. [11]

Така ситуація привернула увагу громадськості та стимулювала цей сектор до соціальної активності, так найбільш організована частина екологічних громадських структур через інформаційно-просвітницьку, експертно-дослідницьку, програмно-проектну діяльність розширює свою участь у формуванні державної екологічної політики та практичному вирішенні проблем довкілля. Про це свідчить те, що нещодавно Україна посіла 31 місце у рейтингу Startup Blink серед 100+ країн світу за кількістю стартапів. Серед проектів – численні розробки для збереження існуючих природних ресурсів.

Серед найвідоміших у всьому світі Recycle Map (інтерактивна мапа пунктів утилізації різних типів відходів), український стартап FoodBIOPack розробляє біорозкладне та їстівне пакування, посуд та столові прибори, Пристрій Ecoisme під'єднується до електричного розподільного щита та мережі Wi-Fi, і вимірює споживання електроенергії в будинку, Український школяр Валентин Фречка, який знайшов спосіб виготовляти папір із опалого листя, здобув золото на «Олімпіаді геніїв» у США, змаганні між учнями з різних країн у кількох категоріях. Український стартап Effa створив екологічну зубну щітку із переробленого паперу. Стартап також відібрали до бізнес-програми одного з найбільших виробників паперу – Stora Enso. Компанія ввійшла до п'ятірки кращих стартапів світу в сфері клімату на конкурсі Clim в Німеччині у 2018-му.

Flushwave - це система, яка дозволяє повторно використовувати для зливу унітазу відпрацьовану воду з умивальників, ванн та душових. За словами засновника проекту Валерія Яроша, наразі триває тестування виробу, а також інсталяція систем в одному з ресторанів у Львові. Проект брав участь в конкурсі "Стартап прорив" в Tech StartUp School Національного університету «Львівська політехніка» у 2018-му та в конкурсі чистих технологій ClimateLaunchPad 2017 та багато інших проектів, які заслуговують на увагу.

Враховуючи вище наведене, ми пропонуємо проекти власних екологічних стартапів з огляду на екологічні проблеми та особливості законодавства й державного регулювання у сфері таких праводносин.

Проект системи збирання пластикових відходів у водному просторі «CLEANOUT»

Протягом найближчого десятиліття кількість пластику в морях та океанах може збільшитися втричі, якщо не вжити рішучих заходів. Пластикове сміття - одна із загроз світовому океану, поряд з підвищенням рівня морів, зростанням температури води, а також забрудненням водного середовища.

Раніше вважалося, що 15 відсотків пластмаси знаходиться на пляжах, 15 відсотків - у морі, а 70 відсотків - на морському дні. Однак зараз вчені припускають, що на дні знаходиться 90 відсотків пластмаси.

Система «CLEANOUT» буде захоплювати пластикове сміття з поверхні океану за допомогою течій і хвиль. Накопичене в бар'єрі сміття буде транспортуватися спеціальними кораблями на сушу для утилізації. CLEANOUT являє собою плаваючий бар'єр довжиною близько 600 метрів, який природним шляхом приймає U-подібну форму і йде під воду на 2,7 метра. Система буде розташована на відстані близько 440 кілометрів від одеського узбережжя на теренах Чорного Моря. Передбачається, що всього за п'ять років таким чином вдасться видалити з водойми до 50% відходів, а до 2040 року -

90%.

Нормативно-правова база для регулювання вказаної сфери діяльності: ст.50 Конституції України, [2], Водний кодекс України, [4], Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища”[2]., Закон України “Про відходи” [3], Закон України “Про рослинний світ”[6], Закон України “Про тваринний світ”[7]. Належний контроль за дотримання законодавства у цій сфері мають здійснювати органи спеціальної компетенції в сфері екології, зокрема Міністерство енергетики та захисту довкілля України та Державна екологічна інспекція України.

Стаканчики для кави з насінням рослин

Сьогодні в Україні майже 96% усіх відходів, у тому числі пластик, відправляється на полігони, де роками продовжує "жити" у ґрунті. Наприклад, поліетиленовий пакет розкладається 500 років, звичайна пляшка з-під води – ціле тисячоліття. На жаль, наша боротьба дуже часто залишається внутрішньою. Кожен ніби і розуміє, що є проблема, треба вирішувати, а коли настає час діяти - більшість просто залишається осторонь.

Станом на 2017 рік на території України було накопичено 36 млрд тонн відходів, з яких 1,5 млрд тонн - небезпечні відходи. За різними даними, від 4 до 7% нашої країни завалено сміттям.

Мотивом до створення нового безвідходного використання склянок під кави, був той факт, що лише в США щороку викидають в атмосферу більше 146,0 мільярда чашок. До складу склянок входить поліетилен. Для його переробки потрібно не одне десятиліття.

Reduce.Reuse.Grow винайшла паперовий стакан з екологічного продукту. Він на 100% біологічно розкладається і складається з рослин, які ростуть на території Каліфорнії. Як стверджують вчені, використані стаканчики можна викидати. Шкоди зовнішньому середовищі від таких дій людини - не буде.

На стаканчику докладно описано інструкцію, як використовувати і висаджувати насіння. Таким чином, кожен житель країни може внести свій вклад в озеленення вулиці, міста, країни і всього світу.

Існує два варіанти, як переробити стакан з кавою.

Щоб посадити стакан потрібно залити його простою водою на 5 хвилин. За цей час він добре просочиться водою. Після цього висадити насіння в землю. Важливий аспект в цьому процесі - садити треба на не великій глибині Вартість біологічно розкладається склянки під кави і його собівартість в США- 0,2 \$(5,27 грн). Стаканчики Plantable Coffe Cup виготовляють і використовують тільки в Каліфорнії. У перспективі компанії реалізовувати тару під кави в усі кав'ярні та країни світу. Таким чином, зробити крок до озеленення землі і призупинити вирубку лісів.

Другий спосіб - просто викинути чашку в повсякденну середу, і на протязі півроку вона сама розкладеться на мікрочастинки. Причому її складу послужить як добриво, а насіння, швидко проростуть.

Нормативно-правова база для регулювання вказаної сфери діяльності. Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища”[2], Закон України “Про відходи”[3].

У листопаді 2017 року урядом затвердив Стратегію з управління відходами до 2030 року, згідно з якою Україна з 1 січня 2018 року мала почати роздільне сортування відходів, але цього поки що не відбулось.[10]

Спільно з міжнародними експертами розробляється рамковий законопроект про управління відходами, який має не меті повністю змінити механізм поводження з відходами в нашій країні.

В основу законопроекту покладено 5-ступеневу ієрархію запобігання утворенню відходів, яка враховує весь життєвий цикл продукції, підвищує економічну цінність відходів, запроваджує принцип розширеної відповідальності виробника, що має заохотити бізнес до мінімізації утворення відходів та зацікавити в їх переробці.

Нещодавно він пройшов громадське обговорення та наразі погоджується зацікавленими органами виконавчої влади.

Крім того, паралельно готуються галузеві законопроекти, у тому числі про відходи упаковки. Нещодавно уряд затвердив національний план управління відходами, на базі якого будуть розроблятися регіональні плани.

Розроблення проекту та прийняття закону України «Про заохочення суб'єктів підприємництва до використання в своїй діяльності дій, спрямованих на відновлення і збереження навколишнього природного середовища», дозволить регулювати діяльність підприємств, які застосовують заходи для забезпечення безпеки довкілля, зокрема вчинення певних дій, пов'язаних з відновленням стану навколишнього природного середовища.

Пропонується, заохочувати підприємців до застосування такого виду стаканчиків для кави тим, що при використанні цього продукту на постійній основі, будуть надаватися пільги щодо сплати податків.

Будівництво сонячної електростанції EnerGym в м. Одеса

В сучасних умовах зростаючої енергетичної залежності України від імпорتنих енергоносіїв та постійного підвищення цін на них розвиток альтернативної енергетики є стратегічно дуже важливим питанням енергетичної безпеки України. На сьогодні в нашій державі стрімкими темпами зростає сонячна енергетика, чому значним чином сприяє дія закону України про «зелений» тариф.

Недоліки теплових електростанцій полягають у високому ступені забруднення навколишнього природного середовища, значних витратах на експлуатацію установок, відсутності прив'язки до якоїсь конкретної області та мала площа розміщення. Існує шлях, за допомогою якого, можна з легкістю не допустити їх настання.

В такому аспекті використання сонячної енергії як невичерпного джерела енергії, серед переваг якого не тільки екологічна чистота та довга служба технічного обладнання, але й висока прибутковість та мінімізація ризиків у цій сфері.

Кліматичні умови та економічний потенціал Одеської області сприяє освоєнню альтернативних джерел енергії та розвитку ринку альтернативної енергетики. Враховуючи те, що на сьогодні вартість створення сонячної станції істотно зменшилась. Це призводить до наближення вартості енергії, що вироблена на сонячній електричній станції, до вартості енергії, що вироблена з використанням традиційних видів. Цей факт робить створення сонячних станцій набагато привабливими з інвестиційної точки зору.

Значною мірою для провадження такого виду діяльності сприяє вітчизняне законодавство. Так, Закон України “Про альтернативні джерела енергії” [8] закріплює законодавчі вимоги для провадження такого виду діяльності, Земельний кодекс України [5] надає можливість відведення земельних ділянок для вказаної мети.

Отже будівництво сонячної станції в м. Одесі, не тільки сприятиме засадам енергетичної безпеки України, але й створить привабливий інвестиційний клімат регіону.

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996 р. № 30. Ст. 141
2. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 р. *Відомості Верховної Ради*. 1991. N 41. ст. 546.
3. Про відходи: Закон України від 5 березня 1998 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1998 р. № 36-37. Ст. 242;
4. Водний кодекс України від 06.06.1995 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 24. Ст. 189.
5. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3-4. Ст. 27.
6. Про рослинний світ: Закон України від 09.04.1999 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22-23. Ст. 198.
7. Про тваринний світ: Закон України від 13.12.2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 14. Ст. 97.
8. Про альтернативні джерела енергії: Закон України від 20.02.2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 24. Ст. 155.
9. Положення про Міністерство енергетики та захисту довкілля України: в редакції Постанови Кабінету Міністрів України від 18.09.2019. *Офіційний вісник України*. 2015. № 10. Ст. 266
10. Про схвалення Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 8.11.2017. *Офіційний вісник України*. 2017. № 94. Ст. 2859.
11. На грани катастрофи. Пять крупнейших экологических проблем Украины. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2019/10/22/7229683/>
12. 15 українських еко-стартапів, які підкорюють світ. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/uspishni-ukrainski-ekolohichni-startapy/4794604.html>

Кисельов Дмитро Валентинович
Чайка Владислав Юрійович
Личик Олександр Володимирович

Науковий керівник – Денисенко Катерина Вікторівна
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
конституційного права,
кандидат наук з державного управління

(Академія Державної пенітенціарної служби)

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ПРАВ ЗАСУДЖЕНИХ

Актуальність теми дослідження. Нормативно-правове закріплення та ефективна реалізація трудових прав людини й громадянина є надважливим напрямом на шляху до побудови правової та соціальної держави. Попри значний цивілізаційний поступ, імплементацію міжнародних стандартів у національне трудове законодавство, державного контролю за додержанням законодавства про працю тощо, випадки порушення трудових прав залишаються загальнопоширеними.

Неабияку актуальність отримала проблематика реалізації трудових прав засудженими до позбавлення та обмеження волі. Реалії сьогодення доводять, що недостатньо закріпити за засудженими право на працю на законодавчому рівні та похідні від нього права, зокрема на відпочинок, соціальний захист тощо, як це вважалося раніше. Закритість національної пенітенціарної системи від громадськості призводить до масових зловживань роботодавців в особі начальників установ виконання покарань щодо реалізації трудових прав засуджених. Відтак, посилення уваги до питань правового регулювання трудових прав засуджених видається актуальною.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є аналіз переваг та недоліків сучасного стану правового регулювання трудових прав засуджених, а також розробка практичних рекомендацій щодо удосконалення зазначеної сфери.

Задля досягнення вказаної мети було сформульовано такі *завдання*:

- розкрити поняття трудових прав засуджених та їх місце в системі прав людини;
- здійснити аналіз сучасного стану правового регулювання трудових прав засуджених до позбавлення волі;
- дослідити проблеми реалізації трудових прав засуджених;
- обґрунтувати шляхи удосконалення ефективної реалізації трудових прав засуджених.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають в процесі правового регулювання трудових прав засуджених.

Предметом дослідження є правове регулювання трудових прав засуджених.

Наукова новизна одержаних результатів. Представлена робота розкриває особливості правового регулювання трудових прав засуджених, у тому числі сучасний стан та проблеми реалізації вказаної сфери. Авторами запропоновано ряд наукових положень та висновків, які містять елементи теоретичної і практичної новизни, зокрема:

– сформульовано авторське визначення поняття трудові права засуджених, як систему прав, які закріплені в міжнародних нормативно-правових актах, Конституції України та поточному законодавстві, спрямовані на реалізацію природної властивості до здійснення суспільно-корисної діяльності громадянами, які визнані у судовому порядку винними у вчиненні злочину як повноправних членів суспільства, задля створення матеріальних, духовних, біологічних та інших благ необхідних для розвитку та належного існування в умовах несвободи;

– розроблено авторську позицію, що за допомогою правового регулювання трудових прав засуджених здійснюється регламентування правовідносин між вищезазначеною категорією громадян та державою в особі її органів державної влади, місцевого самоврядування і посадових осіб, а також головним чином роботодавцем – УВП з питань реалізації засудженими права на працю, відпочинок, професійного навчання, здорові і безпечні умови праці, укладання із ними трудових договорів чи цивільно-правових угод тощо, а також щодо гарантування і правової охорони вказаних прав;

– встановлено комплекс порушень трудових прав засуджених, а саме: не дотримання санітарно-гігієнічних умов праці, неналежна оплата праці та неповідомлення про розміри оплати праці, зловживання становищем засуджених і оформлення їх на 0,25 та 0,5 ставки, при яких фактично їх залучають

на роботу на умовах повної зайнятості, залучення до надурочних робіт та робіт у нічний час, не укладання трудового договору чи цивільно-правової угоди, маніпулювання занесенням даних щодо виконаної роботи до звітної документації тощо;

– обґрунтовано шляхи удосконалення ефективної реалізації трудових прав засуджених: – поширення на засуджених гарантій та соціальних пільг у випадку втрати працездатності; – підвищення відповідальності за порушення ст.ст. 172, 173, 175 КК України та ст.ст. 41, 42 Кодексу України про адміністративні правопорушення; – фіксування в КВК України настання юридичних наслідків добровільного залучення до суспільно корисної праці засудженими на підставах ч. 5 ст. 60 та ч. 5 ст.118 КВК України, як позитивного наслідку виправлення; – розширення в КВК України положення щодо умов праці засуджених до обмеження волі.

Методи дослідження. Для досягнення вищезазначеної мети і завдань було використано комплексну систему загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання.

Загальнонауковий діалектичний метод застосовувався у всіх розділах дослідження задля формування загальної методологічної основи дослідження, що дозволило розкрити поняття «трудові права засуджених».

Формально-догматичний метод дозволив здійснити аналіз теоретичних напрацювань різних аспектів щодо місця трудових прав засуджених в системі прав людини.

Формально-юридичний та структурно-функціональний сприяв розгляду та аналізу системи законодавства в частині правового регулювання трудових прав засуджених.

Методи моделювання, аналізу та синтезу використовувались у процесі розробки шляхів удосконалення ефективної реалізації трудових прав засуджених.

Практичне значення результатів. Сформульовані у науковій роботі положення, висновки, рекомендації та пропозиції можуть бути використані:

у науково-дослідницькій роботі – для подальшого теоретичного дослідження положень правового регулювання трудових прав засуджених;

у законотворчій діяльності – при розробці нормативно-правових актів спрямованих на регулювання трудових прав засуджених;

у навчальному процесі – при підготовці навчально-методичного забезпечення з навчальних дисциплін «Кримінально-виконавче право», «Трудове право».

Структура та обсяг роботи. Наукова робота складається зі вступу, двох розділів, чотирьох підрозділів, висновків та списку використаної джерел. Загальний обсяг роботи становить 24 сторінки. Список використаних джерел містить 28 найменувань.

1. Загальнотеоретична характеристика трудових прав засуджених

1.1. Поняття трудових прав засуджених та їх місце в системі прав людини

Забезпечення трудових прав людини й громадянина, зокрема тих, хто перебуває в умовах не-свободи, – це фундаментальний вектор розвитку України, який слугує основоположним і визначальним фактором сприйняття нашої держави міжнародними партнерами частиною європейської спільноти.

Розглядаючи питання правового регулювання трудових прав засуджених, перш за все необхідно ідентифікувати такі поняття, як «права людини», «трудові права», «засуджений» та «трудові права засуджених».

Дослідженню поняття «права людини» приділено значну увагу вітчизняними вченими. Науковці-конституціоналісти вважають, що права людини – це її соціальна спроможність вільно діяти, самостійно обирати вид та міру своєї поведінки з метою забезпечення різнобічних матеріальних і духовних потреб людини шляхом користування певними соціальними благами в межах, визначених законодавчими актами [1, с. 86]. Фахівці науки теорії держави і права переконують, що права людини це певні можливості (надбання), необхідні для існування та розвитку особи, які визнаються невід’ємними, мають бути загальними та рівними для кожного, забезпечуватися і захищатися державою в обсязі міжнародних стандартів [2, с. 92]. Категорія «права людини» міцно закріпилась в низці міжнародних нормативно-правових актах, національних законодавствах та практиці світової спільноти.

В системі прав людини та громадянина особливе місце відводиться трудовим правам. У цьому контексті видається влучною позиція французького філософа Шарля Фур’є, який зазначав, що «ми провели сторіччя в смішних суперечках про права людини, не попіклувавшись про пізнання найбільш важливого права на працю, без якого інші права нічого не варті. Наші письменники забули дати ви-

значення та визнати вирішальним право на працю, без якого інші – тільки жорстока насмішка» [3, с. 17]. Відтак, поділяючи вищезазначену позицію відмітимо, що трудові права слугують свого роду підґрунтям реалізації інших, не менш важливих, прав. Наприклад, на наш погляд, вбачається неможливим ефективне здійснення права, скажімо, на життя та соціальний захист, поза реалізацією трудових прав. Так, у першому випадку – людина здійснюючи суспільно-корисну діяльність забезпечує нормальне функціонування людського організму для себе та своєї родини, задовольняючи фізіологічні базові потреби. У другому – здійснення трудової діяльності законодавчо встановленої тривалості виступає базовим юридичним фактом виникнення права на соціальні виплати при настанні тих чи інших соціальних ризиків (старості, втрати годувальника, безробіття, інвалідності), наприклад, пенсій, державних соціальних допомог тощо.

В сучасному арсеналі юридичної науки відсутній єдиний науково-обумовлений підхід до розуміння категорії «трудові права», багатоаспектні підходи науковців щодо змістовного наповнення цього поняття суттєво різняться.

Відомий професор В. М. Андріїв трудові права людини визначає, як підсистему невідчужуваних, природних можливостей особи, що необхідні для задоволення потреб та інтересів у сфері використання здатності до праці, які закріплені в національному законодавстві [4, с. 12].

В. І. Прокопенко трудові права трактує як складову трудових правовідносин та як такі, якими володіє кожний працівник у комплексі суб'єктивних прав і обов'язків: право на працю, відпочинок, на здорові і безпечні умови праці, що визначають статус особи та характеризують її як працівника і реалізуються в ході трудової діяльності та кореспондуються з обов'язками власника [5, с. 177].

Третьяков Є. А. констатує, що трудові права виражають взаємодію держави і громадян по гарантуванню доцільних, законодавчо закріплених та нормативно визначених правил поведінки в суспільстві, трудовому колективі, між сторонами трудових правовідносин [6, с. 147].

Відповідно до Кримінально процесуального кодексу України, засудженим у кримінальному провадженні є обвинувачений, обвинувальний вирок суду щодо якого набрав законної сили [7]. Варіант, запропонований у Великому тлумачному словнику української мови, визначає «засудженого – як людину, яку засудили до якої-небудь міри покарання» [8, с. 426].

Відтак, віддаючи належне значущості та ґрунтовності вищезазначених доктринальних джерел щодо змістовного наповнення понять «права людини» та «трудові права», а також вітчизняному законодавцю щодо категорії «засуджені», вважаємо за необхідне здійснити об'єднання наявних теоретичних і практичного аспектів задля формулювання авторського бачення дефініції «трудові права засуджених».

Отже, трудові права засуджених – це система прав, які закріплені в міжнародних нормативно-правових актах, Конституції України та поточному законодавстві, спрямовані на реалізацію природної властивості до здійснення суспільно-корисної діяльності громадянами, які визнані у судовому порядку винними у вчиненні злочину як повноправних членів суспільства, задля створення матеріальних, духовних, біологічних та інших благ необхідних для розвитку та належного існування в умовах несвободи. На основі системного підходу вбачається доцільним визначити місце трудових прав засуджених в системі прав людини.

Важливість здійснення трудової діяльності для засуджених підкреслював класик російської літератури Ф. М. Достоєвський. У видатній повісті «Записки із мертвого будинку», сюжет якого побудований на побуті в'язнів у Сибірі, автор розкриває потребу в праці вказаною категорією громадян так: «Без праці людина не може жити, розбещується, перетворюється у звіра... без роботи арештанти поїли б один одного як павуки у склянці...» [9, с. 16-17]. Вказана праця є цінним доктринальним джерелом в частині розкриття практичної значущості праці для засуджених, оскільки потреба суспільно-корисної діяльності виступає своєрідним індикатором задоволення життєво-фізіологічних потреб, належного існування та є не що інше, як засіб самореалізації та виправлення в умовах несвободи.

1.2. Поняття трудових прав засуджених та їх місце в системі прав людини

Важливе значення для дослідження трудових прав засуджених відіграє стан правового регулювання зазначеної сфери. П. М. Рабінович поняття «правове регулювання» трактує, як здійснюваний державою за допомогою всіх юридичних засобів владний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, закріплення, охорони і розвитку [10, с. 44]. О. А. Котенко це поняття розглядає, як особливий метод державної регламентації дій суб'єктів права з метою спрямувати їх поведінку у відповідності з інтересами громадян, суспільства і держави [11, с. 199]. На основі окреслено наукового доробку, можемо стверджувати, що за допомогою правового регулювання трудових прав засуджених здійснюється регламентування правовідносин між вищезазначеною категорією громадян та держа-

вою в особі її органів державної влади, місцевого самоврядування і посадових осіб, а також головним чином роботодавцем – УВП з питань реалізації засудженими права на працю, відпочинок, професійного навчання, здорові і безпечні умови праці, укладання із ними трудових договорів чи цивільно-правових угод тощо, а також щодо гарантування і правової охорони вказаних прав. Попри зазначене, належне правове регулювання трудових прав засуджених є засобом недопущення зловживань з боку роботодавця в особі установи виконання покарань щодо застосування так званої «рабської праці» та відображення гуманізму до девіантної категорії громадян.

Трудові права засуджених регулюються нормами міжнародного права, серед яких доцільно виділити Мінімальні стандартні правила поведіння з в'язнями. Так, у пункті 71 зазначеного документу зафіксовано, що праця в'язня не повинна завдавати йому страждань. Усі засуджені в'язні повинні працювати відповідно до їхніх фізичних і психічних здібностей, засвідчених лікарем. На в'язнів слід покладати корисну роботу, достатню для того, щоб заповнити нормальний робочий день. Робота, якою забезпечуються в'язні, повинна бути такою, щоб підвищувати або давати їм кваліфікацію, що дозволила б їм зайнятися чесною працею після звільнення [12].

У площині курсу України стати повноправним членом європейської спільноти, особливої уваги в частині правового регулювання трудових прав засуджених заслуговують Європейські пенітенціарні правила. Пунктом 26 «Трудова діяльність» передбачено, що працю в місцях ув'язнення варто розглядати як позитивний елемент внутрішнього режиму та ніколи не застосовувати як покарання. Характер роботи, яка надається, наскільки це можливо, повинен підтримувати або розвивати навички, які дозволять ув'язненому заробляти собі на життя після звільнення. Робота, яка включає елемент професійної підготовки, повинна надаватися ув'язненим, яким це може надати користь, особливо молодим ув'язненим. Ув'язнені можуть обирати вид діяльності, в якій вони хотіли б брати участь, у межах наявних можливостей, з урахуванням відповідного професійного відбору та вимог порядку і дисципліни. У будь-якому випадку ув'язнені мусять отримувати за свою працю справедливу винагороду тощо [13].

На національному рівні першоджерелом правового регулювання трудових прав засуджених є Конституція України. З огляду на зазначене М. Яцишин зазначає, що засуджений хоч і відрізняється за своїм правовим статусом від інших громадян, все ж залишається правоздатним та дієздатним громадянином, суб'єктом обов'язків і прав, гарантованих Конституцією України та іншими законами, що визначають правовий статус громадян України [14, с.130–131]. Основний Закон регулює основні трудові права засуджених, які деталізовані в Кодексі законів про працю України та інших нормативно-правових актах. Конституція України передбачає такі трудові права: право на працю (ч. 1 ст. 43); право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом (ч. 4 ст. 43); право на захист від незаконного звільнення (ч. 6 ст. 43); право на своєчасне одержання винагороди за працю (ч. 7 ст. 43); право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів (ст. 44); право на відпочинок (ст. 45) [15].

Заслуговують на увагу норми КВК України, де ст. 60 та глава 18 присвячені праці засуджених до позбавлення та обмеження волі. Так, ст. 60 врегульовано умови праці засуджених до обмеження волі, ст.ст. 118-122 врегульовано питання щодо механізму залучення засуджених до позбавлення волі до суспільно корисної праці, умов та оплати праці засуджених до позбавлення волі, відрахування із заробітку або іншого доходу засуджених до позбавлення волі, а також загальнообов'язкове державне соціальне страхування і пенсійне забезпечення засуджених до позбавлення волі. Відповідно до вищезазначеного нормативно-правового акту, праця для засуджених є правом, а не обов'язком, окрім випадків передбачених ч. 5 ст. 60 та ч. 2 і ч. 5 ст. 118 [16].

КЗпП містить норми, які регулюють трудові права засуджених, зокрема на вказану категорію поширюються гарантії щодо тривалості робочого часу, часу відпочинку, оплати праці, у тому числі у вихідний день тощо [17].

Попри широкий спектр трудових прав, на практиці, з огляду на закритість кримінально-виконавчої системи, загальнопоширеними є випадки, за яких адміністрація установи виконання покарань нехтує законодавчими положеннями щодо забезпечення реалізації зазначених прав вказаною категорією.

2. Особливості правового регулювання соціальних прав засуджених

2.1. Проблеми реалізації трудових прав засуджених

У звіті Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню зазначається, що більшість відвіданих місцями установ позбавлення волі вразили «поганими, а часом навіть жахливими умовами». В тому числі умови праці не завжди відповідають міжнародним та національним стандартам [18, с. 6-7].

Аналіз щорічних доповідей Уповноваженого Верховної ради з прав людини про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні останніх років, свідчить про численні порушення прав засуджених та в'язнів, зокрема щодо належного забезпечення права на працю.

У звіті за 2016 рік зазначено, що за інформацією в'язнів Кіровоградської ВК (№ 6), які працюють в бригаді з виготовлення ящиків (8 осіб), вони щоденно з 7.00 до 23.00 та виготовляють за місяць близько 1,5-2 тис. ящиків кожен. Водночас згідно з нарядом виконаних робіт за вересень 2016 року зазначена бригада працювала лише 6 днів (не більше трьох годин на день) та виготовила 820 ящиків [19, с. 266]. У свою чергу досить важко проконтролювати стан дотримання права на працю засуджених, через специфічні умови закритості типу устаткування, де вони відбувають покарання. Існує практика маніпулювання, залученням осіб до суспільно корисної праці для виконання робіт із благоустрою установ, слідчих ізоляторів і прилеглих до них територій, а також поліпшення житлово-побутових умов засуджених, або до допоміжних робіт із забезпечення установ та слідчих ізоляторів продовольством понад як дві години, що прямо суперечить ч. 5 ст. 118 та ч. 5 ст. 60 КВК.

Безоплатне використання праці засуджених виявлено і в Селидівській ВК (№ 82), в якій з серпня 2016 року бригадою, до складу якої входило 5 засуджених, здійснювалися ремонтно-будівельні роботи прогулянкових двориків для осіб, які трималися у дисциплінарних приміщеннях. Однак оплати праці цих засуджених проведено не було [19, с. 267], що є грубим порушенням вищезазначених норм.

Під час візиту до Запорізького СІЗО виявлено, що праця засуджених, які залишені в установі для робіт з господарського обслуговування, належним чином не табулювалась, унаслідок чого засуджені отримували низьку заробітну плату [19, с. 267].

Попри зазначене, у звіті за 2016 рік йде мова і про практику оплати праці цигарками у Білоцерківській ВК (№ 35) на дільниці з пошиття мішків здійснювався подвійний облік виготовленої засудженими продукції. Так, офіційно за зміну на одного засудженого «закривалося» для нарахування заробітної плати по одній тисячі мішків. Продукція, яка виготовлялася понад цієї норми, офіційно не обліковувалася та складала приблизно від 100 до 3 тис. мішків на одного в'язня за зміну. За пошив необлікованої продукції засуджені отримували цигарки – від однієї цигарки за 100 мішків до 42 цигарок за 3 тис. мішків. Таким чином, виготовлення «лівої» продукції здійснювалося засудженими фактично безкоштовно [19, с. 266], що порушує ст. 120 КВК.

У звіті за 2017 рік зазначено, що моніторами неодноразово фіксувалися випадки, коли праця засуджених не відображалася у табелях обліку відпрацьованого робочого часу, хоча самі засуджені повідомляли про те, що виконують (та навіть перевиконують) денну норму робочого часу. Як наслідок, особи недоотримують заробітну плату. При цьому робота таких осіб у вихідні, святкові дні та зі шкідливими умовами праці не компенсується. Зазначені порушення мали місце у Білоцерківській ВК (№ 35), Житомирській УВП (№ 8), Вознесенській ВК (№ 72), Жовтководській ВК (№ 26), Диканівській ВК (№ 12), Роменській ВК (№ 56), Хмельницькому СІЗО [20, с. 230].

У 2018 році в ході моніторингового візиту до Інгулецького ВЦ №133 було виявлено грубі порушення вимог трудового законодавства, щодо оплати праці (відсутність трудових договорів, незнання засуджених про розмір нарахованої їм заробітної плати) [21], що порушує ст. 110 КЗпП та ч. 1 ст. 60 КВК.

У звіті за 2018 рік зазначено, що в межах моніторингу УВП було виявлено порушення права засуджених на працю та гідну їй оплату, необгрунтоване здійснення відрахувань із заробітку або іншого доходу засуджених до позбавлення волі; зловживання адміністрацією УВП та СІЗО заходами дисциплінарного впливу, порушення законодавства при накладенні дисциплінарних стягнень [22, с. 95].

Під час візиту до «Менської ВК (№ 91)» у 2019 році в бесідах з членами моніторингового візиту засуджені скаржилися на низьку заробітну плату особам, які працюють на виробництві установи. Під час візиту виявлені факти праці засуджених у шкідливих для здоров'я умовах без належного оформлення трудових договорів [23], що є порушенням ч. 1 ст. 118, ч. 3 ст. 119 КВК та 153 КЗпП.

На практиці є загальнопоширеними випадки, за яких здійснюється оформлення засуджених на умовах строкового трудового договору на 0,25 та 0,5 ставки та використовуючи їх становище, зазначених осіб залучають до роботи на повний робочий день, що прямо суперечить укладеному ними строковому трудовому договору, а й подекуди до праці засудженні залучаються і у вихідні дні та нічний час, хоча заробітну плату отримують лише за ту ставку котра зазначена у трудовому договорі.

Попри зазначене, й виникають питання і під час розслідування та фіксування травматизму чи каліцтва на виробництвах підприємствах УВП.

Зважаючи на викладене вище очевидним є те, що існують численні проблеми забезпечення права на працю засуджених – недотримання норм законодавства з боку адміністрацій УВП, не розслідування нещасних випадків на виробництві, нехтуванням забезпеченням нормальних умов праці, непрозорість фінансових операцій оплати праці засуджених тощо.

Не укладення трудового договору чи цивільно-правової угоди призводить до ігнорування законодавчо встановлених вимог щодо сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування на користь засудженого, як наслідок – цей період не буде зараховано до страхового стажу, наявність якого є однією з умов призначення пенсій та низки інших соціальних виплат, що в свою чергу, негативно сприятиме виправленню, ресоціалізації та адаптації осіб після відбування покарання. Праця для засудженого повинна сприяти як засіб виправлення та ресоціалізації, а не як форма примусу, тіньового заробітку посадовими особами, та як методом залякування.

2.2. Шляхи удосконалення ефективної реалізації трудових прав засуджених

Важливим елементом реалізації трудових прав засуджених є забезпечення та створення всіх належних умов праці. Як правило, пошук найбільш оптимальних й ефективних шляхів удосконалення певної системи, сфери чи явища супроводжується вивченням кращих практик зарубіжних країн, які мають позитивні досягнення в зазначених питаннях. Водночас, аналіз наявного наукового доробку щодо зарубіжних практик втілення трудових прав засуджених свідчить про відсутність так званого «взірцевого» підходу реалізації окресленої сфери, який переконливо доводить свою ефективність і користується підтримкою вчених.

Практика деяких країн щодо реалізації трудових прав засуджених видається подекуди ганебною. Так, у Сполучених Штатах Америки залучення засуджених до праці значною мірою порушує цілу низку міжнародних актів у сфері прав людини й поводження з засудженими. Зокрема, одна тільки передача засуджених в оренду приватним підприємцям – істотне порушення норм міжнародних актів [24, с. 55]. На наш погляд, наявність такої ситуації не відповідає людиноцентричним і гуманістичним підходам, які проголошує зазначена держава.

Мають місце й суттєві нарікання на систему реалізації трудових прав засуджених у Російській Федерації. Наукова спільнота констатує – «правозастосовна практика складається таким чином, що питання організації праці засуджених до позбавлення волі був і залишається одним з найбільш проблемних в російській пенітенціарній політиці». Виділяють наступні проблеми організації праці: брак робочих місць і високий рівень безробіття серед засуджених; низький рівень оплати праці; умови праці, як правило, не відповідають вимогам у сфері охорони праці тощо [25, с. 175-176]. Схожі проблеми прослідковуються й практиці Республіки Казахстан, зокрема у цій країні й донині праця для засуджених є обов'язком, а не правом [26].

Враховуючи національну проблематику практичної реалізації праці засуджених, необхідно звернути увагу на доцільність внесення та доповнення нормативно-правових актів, які здійснюють регулювання питань суспільно-корисної діяльності вказаної категорії.

Як зазначає видатна вчена Л. П. Шумна, що на працівників із числа засуджених (ув'язнених), які працюють з належним оформленням трудових відносин, соціальні пільги і гарантії не поширюються (не оплачуються періоди тимчасової втрати працездатності (лікарняні), не надаються щорічні відпустки та відпустки за шкідливі умови праці, робочі місця неналежно облаштовані задля безпечності і нешкідливості умов праці, вони не можуть скористатися допомогою для безробітних, не можуть займатися індивідуально-підприємницькою діяльністю тощо) [27, с. 201].

Відсутність гарантій для працівників в сучасних реаліях, коли праця є правом для засуджених, може дещо відбивати бажання працювати так і навпаки ставити засуджених в край незручне становище. Наочним прикладом зазначеної тези є практика «Покровського ВЦ (№79)», де засуджені, які виконують план робіт, не отримують ніякої заробітної плати, а після відрахувань на харчування, комунально-побутове забезпечення та інші послуги мають борги перед виправним центром від 3 до 8 тисяч гривень [28]. Тобто, у випадку коли засуджений тимчасово втрачає свою працездатність, фізи-

чно до праці залучитись не може, лікарняний не оплачується, як наслідок і заробітну плату не отримує за цей період, а платежі за комунально-побутове забезпечення та харчування нараховуються. Тому доцільно застосовувати поширення гарантій та соціальних пільг для засуджених у випадку втрати ними працездатності, як це здійснюється по відношенню до громадян, які перебувають на свободі.

Як зазначалося вище неналежна організація трудового процесу, приховування травматизму чи каліцтва та їх не розслідування, не укладання трудових чи цивільно-правових угод з засудженими котрі залучаються до праці на підприємствах, покладається на керівників підприємств чи начальників установ. Хоча законодавством і передбачено відповідальність як кримінальну так і адміністративну за порушення певних норм під час організації трудової діяльності засуджених, але ця відповідальність на даний час не несе стримуючого ефекту, тому доцільно було б підвищити відповідальність за порушення ст. ст. 172 «Грубе порушення законодавства про працю», 173 «Грубе порушення угоди про працю», 175 «Невиплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат» КК України та ст. ст. 41 «Порушення вимог законодавства про працю та про охорону праці», 42 «Порушення санітарних норм» Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Виникає питання щодо залучення засуджених до безкоштовної суспільно корисної праці на підставі ч. 5 ст. 60 та ч. 5 ст. 118 КВК України, адже постають запитання, щодо диспозитивного стимулювання та заохочення залучення вказаної категорії до цієї праці, а не імперативності шляхом накладень дисциплінарних стягнень у випадку відмови, на підставі ст. 391 КК України.

Доцільно було б передбачити в КВК Україні настання юридичних наслідків добровільного залучення до суспільно корисної праці засудженими на підставах ч. 5 ст. 60 та ч. 5 ст. 118 КВК України, як позитивного наслідку виправлення.

Таким чином, незважаючи на низку змін в законодавстві щодо правового регулювання трудових прав засуджених, зазначена сфера на даному етапі реформування все ще не сприймається вказаною категорією як елемент виправлення, а навпаки як засобом маніпулювання як з боку адміністрації так і з боку засуджених.

Висновки

Проведене дослідження дозволяє сформулювати такі висновки та рекомендації:

1. Розкрито поняття трудових прав засуджених та визначено їх місце в системі прав людини. Під трудовими правами засуджених запропоновано розуміти систему прав, які закріплені в міжнародних нормативно-правових актах, Конституції України та поточному законодавстві, спрямовані на реалізацію природної властивості до здійснення суспільно-корисної діяльності громадянами, які визнані у судовому порядку винними у вчиненні злочину як повноправних членів суспільства, задля створення матеріальних, духовних, біологічних та інших благ необхідних для розвитку та належного існування в умовах несвободи. Встановлено, що трудові права посідають досить важливе місце в системі прав людини засуджених до позбавлення волі, потреба суспільно-корисної діяльності виступає своєрідним індикатором задоволення життєво-фізіологічних потреб, належного існування та є не що інше, як засіб самореалізації та виправлення в умовах несвободи.

2. Здійснено аналіз сучасного стану правового регулювання трудових прав засуджених до позбавлення волі, а також встановлено, що за допомогою правового регулювання трудових прав засуджених здійснюється регламентування правовідносин між вищезазначеною категорією громадян та державою в особі її органів державної влади, місцевого самоврядування і посадових осіб, а також головним чином роботодавцем – УВП з питань реалізації засудженими права на працю, відпочинок, професійного навчання, здорові і безпечні умови праці, укладання із ними трудових договорів чи цивільно-правових угод тощо, а також щодо гарантування і правової охорони вказаних прав. Належне правове регулювання трудових прав засуджених є засобом недопущення зловживань з боку роботодавця в особі установи виконання покарань щодо застосування так званої «рабської праці» та відображенням гуманізму до девіантної категорії громадян.

3. Досліджено проблеми реалізації трудових прав засуджених на основі аналізу Щорічних доповідей Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні за останні роки, на основі яких встановлено, що на практиці загальнопоширеними є такі порушення з боку керівників підприємств та адміністрацій УВП: не дотримання санітарно-гігієнічних умов праці, неналежна оплата праці та неповідомлення про розміри оплати праці, зловживання становищем засуджених і оформлення їх на 0,25 та 0,5 ставки, при яких фактично їх залучають на роботу на умовах повної зайнятості, залучення до надурочних робіт та робіт у нічний

час, не укладання трудового договору чи цивільно-правової угоди, маніпулювання занесенням даних щодо виконаної роботи до звітної документації тощо.

4. Обґрунтовано шляхи удосконалення ефективної реалізації трудових прав засуджених. Запропоновано: – поширення на засуджених гарантій та соціальних пільг у випадку втрати працездатності; – підвищити відповідальність за порушення ст.ст. 172, 173, 175 КК України та ст.ст. 41, 42 Кодексу України про адміністративні правопорушення; – зафіксувати в КВК України настання юридичних наслідків добровільного залучення до суспільно корисної праці засудженими на підставах ч. 5 ст. 60 та ч. 5 ст.118 КВК України, як позитивного наслідку виправлення; – розширити в КВК України положення щодо умов праці засуджених до обмеження волі.

1. Кравченко В. В. Конституційне право України: навч. посіб. Київ: Атіка, 2000. 320 с.
2. Теорія держави і права : підруч. / Ю. А. Ведерников та ін. 3-є вид. перероб. і доп. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016; Ліра ЛТД. 480 с.
3. Фурье Ш. Избранные сочинения. М. : Наука, 1954. Т. 3. 525 с.
4. Андрійв В. М. Система трудових прав працівників та механізм їх забезпечення: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Одеса, 2012. 40 с.
5. Трудове право України : підруч. / В. І. Прокопенко. Харків: Фірма «Консум», 1998. 480 с.
6. Третяков Є. А. Значення трудових прав у системі основних прав людини і громадянина. Право та інновації. 2016. № 4 (16). С. 145-149.
7. Кримінально процесуальний кодекс України: Кодекс від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9–10. Ст. 88.
8. Великий тлумачний словник української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
9. Ф. М. Достоевский. Записки из мертвого моря. URL: https://fedordostoevsky.ru/pdf/dhouse_1862_8.pdf (дата звернення: 27.04.2020).
10. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посібник. Вид. 9-е, зі змін. Львів : Край, 2007. 188 с.
11. Котенко О. А. Правове регулювання в контексті дії права та його основоположних принципів. Альманах права. 2012. № 3. С. 199–202.
12. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями від 30.08.1955 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212 (дата звернення: 27.04.2020).
13. Європейські пенітенціарні правила від 11.01.2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/994_032 (дата звернення: 27.04.2020).
14. Яцишин М. М. Історико-правові засади кримінально-виконавчої політики України : монографія. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. 440 с.
15. Конституція України: станом на 4 трав. 2017 р.: відповідає офіц. тексту. Київ: Алерта, 2017. 80 с.
16. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003. № 1129-IV. Дата оновлення: 04.11.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/112915> (дата звернення: 27.04.2020).
17. Кодекс законів про працю України: Кодекс України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. Дата оновлення: 02.04.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 27.04.2020).
18. Report to the Ukrainian Government on the visit to Ukraine carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 8 to 21 December 2017. URL: <https://rm.coe.int/16808d2c2a> (дата звернення: 27.04.2020).
19. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2016 рік. URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/Dopovid_2017%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/Dopovid_2017%20(1).pdf) (дата звернення: 27.04.2020).
20. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2017 рік. URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/Report-2018-1.pdf> (дата звернення: 27.04.2020).
21. В ДУ «Ігреський виправний центр (№ 133)» грубо порушуються трудові права в'язнів. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news/pr/v-du-igrenskij-vipravnij-tsentr-133-grubo-porushuyutsya-trudovi-prava-vyuzniv/> (дата звернення: 27.04.2020).
22. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2018 рік. URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/Report-2019%20\(6\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/Report-2019%20(6).pdf) (дата звернення: 27.04.2020).
23. У Менській виправній колонії в Чернігівській області виявлено порушення прав засуджених. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news/pr/u-mensk%D1%96j-vipravn%D1%96j-kolon%D1%96%D1%97-v-chern%D1%96g%D1%96vsk%D1%96j-oblast%D1%96-viyavleno-porushennya-prav-zasudzhenix/> (дата звернення: 27.04.2020).
24. Родионов А. В. Практика привлечения осужденных к труду в некоторых пенитенциарных учреждениях Соединенных Штатов Америки (на примере тюремных ферм и тюремных лагерей). Уголовно-исполнительное право. 2019. Т. 14(1-4), № 1. С. 53-56. URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/praktika->

privlecheniya-osujden-n-h-k-trudu-v-nekotor-h-penitentsiarn-h-uchrejdeniyah-soedinenn-h-shtatov-ameriki-na-primere-tyuremn-h-ferm-i-tyuremn-h-lagerey.pdf (дата звернення: 27.04.2020).

25. Непомнящая Т. В., Молодавкин В. И. Труд осуждённых к лишению свободы: проблемы и пути их решения. Вестник Омского университета. Серия «Право». 2018. № 1 (54). С. 175–177. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/trud-osujd-nn-h-k-lisheniyu-svobod-problem-i-puti-ih-resheniya%20(1).pdf (дата звернення: 27.04.2020).

26. Аккулев А. Ш. Трудоиспользование осужденных к лишению свободы: ключевые проблемы и пути разрешения. URL: <https://www.zakon.kz/4556097-trudoispolzovanie-osuzhdennykh-k.html> (дата звернення: 27.04.2020).

27. Шумна Л. П. Забезпечення трудових прав засуджених (ув'язнених) за пенітенціарною реформою 2015–2019 рр. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 12. С. 197-203. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/12/38.pdf> (дата звернення: 27.04.2020).

28. У виправному центрі Дніпропетровської області ув'язнених примушування до безоплатної праці, - ГПУ. URL: <https://ua.112.ua/suspilstvo/u-vypravnomu-tsentri-dnipropetrovskoi-oblasti-uviaznenykh-prymushuvaly-do-bezoplatnoi-pratsi-hpu-456090.html> (дата звернення: 27.04.2020).

Гурова Євгенія Володимирівна
Федотова Тетяна Іванівна
Петько Олег Володимирович

Науковий керівник – Гавловська Аліна Олександрівна
заступник завідуючого кафедри галузевого права,
доцент кафедри галузевого права,
кандидат юридичних наук

(Херсонський державний університет)

АДМІНІСТРАТИВНИЙ ВПЛИВ НА ПОДОЛАННЯ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

Поняття та природа корупції

За радянських часів в Україні не знайшло свого нормативно-правового відображення поняття «корупція», проте, енциклопедія містила наступне визначення корупції «корупція – це злочин, який проявляється у прямому використанні посадовою особою прав, наданих їй у відповідності до посади, з метою збагачення» [1, с. 523].

Поняття корупції закріплюється у відповідних нормативно-правових актах українського законодавства, наукових працях, публіцистичних виданнях, ЗМІ, інтернет-виданнях тощо:

1) в ст. 1. Закону України «Про запобігання корупції» наводиться наступне визначення поняття «корупція»: «корупція – використання особою, зазначеною у частині першій статті 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей» [2];

2) «корупція – це система із складною структурою взаємопов'язаних елементів соціального, політичного, філософського, морального і ідеологічного характеру» [3, с. 27];

3) «корупція – це різновид соціальної колізії, що роз'їдає та руйнує органи державної влади, державу і суспільство в цілому» [4].

В науковій думці існують різні підходи до розуміння природи корупції:

- корупція – це самокерована система, яка характеризується автономією та складною ієрархією (Н.А.Липовська) [5];

- корупція – виступає продуктом діяльності влади та обумовлює специфіку її розвитку; система корупція – це ознака бідної держави з слабким суспільством та інститутами, яка з організова-

ною злочинністю (А.М. Новак)[6].

Отже, на нашу думку корупція – це суспільно-небезпечне явище у сфері політики та здійснення державного управління, що проявляється у навмисному використанні відповідними посадовими особами свого службового становища для протиправного отримання майнових/немайнових благ та будь-якої іншої вигод.

Видами корупції виступають політична (спричиняє загрозу демократичних інститутам держави) та економічна корупція (знижує ефективність ринкових інститутів в державі).

Формами корупційних проявів виступають:

1. Хабарництво – отримання державним службовцем матеріальних благ за вчинення/невчинення дій на користь заінтересованої особи, що входять до повноважень службовця.

2. Підкуп – пропозиція передачі грошових коштів або інших цінностей від заінтересованої особи державному службовцю з метою отримати для себе якусь послугу.

3. Віткат – винагорода, комісія або відсоток від незаконної оборудки, яка виплачується на користь державного службовця, який сприяв такій оборудці.

4. Здирництво – вимагання державним службовцем грошових коштів або інших цінностей в обмін на певні дії чи бездіяльності шляхом використання залякування, сили та перевищення повноважень.

5. Непотизм – при зайнятті високої посади державний службовець сприяє отриманню вигідних посад та інших переваг для членів та своєї її родини.

6. Фаворизм – надання державним службовцем одному із підлеглих певних переваг, пільг та винагород, яке ґрунтується на суб'єктивному відношенні до нього, яке ґрунтується на попередньому вигідному результаті який отримав керівних від підлеглого.

Причинами та умовами корупції у суспільстві можна визначити наступні:

- неефективне виконання державою своїх функцій (С.Вестюк) [7, с. 66];
- обмежені можливості щодо економічного і людського розвитку України, недостатній рівень глобальної конкурентоспроможності нашої держави (В. Тімашов) [8];
- повільний прогрес у антикорупційній політиці України (Драго Кос) [9];
- «криміналізація та тінізація економіки, хибна методологія і непрозора приватизація державного й комунального майна» (П.Д. Біленчук) [10, с. 30];
- відсутність добросовісної політичної волі тих політичних сил, які в більшості своїй очолюють вищі державні органи;
- низький рівень правової культури та правової свідомості членів суспільства та відношення громадян України до корупції як до закономірного явища;
- наявність прогалин, колізій, неточностей у антикорупційному законодавстві;
- низький рівень морально-духовного потенціалу суспільства.

Негативні прояви корупції на загальнодержавному та індивідуальному рівні полягають у наступному:

- 1) на законодавчому рівні корупція сприймається як «пряма загроза національній безпеці»;
- 2) порушує конституційні принципи (принцип консолідації суспільства, принцип рівності всіх перед законом, принцип соціальної справедливості, принцип верховенства права);
- 3) підриває довіру суспільства до влади;
- 4) нівелює ринкову конкуренцію, сприяє розвитку та закріплює монополізму в ринковій економіці;
- 5) сприяє розвитку лобізму у законодавчій сфері;
- 6) закріплює масштабні службові зловживання та злочини;
- 7) сприяє олігархічному впливу на політичну владу в державі;
- 8) провокує розвиток імітації протидії корупції на всі рівнях державної влади;
- 9) порушує базові права людини;
- 10) впливає на темпи розвитку економіки та соціальної сфери держави;
- 11) провокує політичну, соціальну та економічну нестабільність;
- 12) спричиняє зубожіння громадян та знижує добробут населення в цілому;
- 13) високий рівень корупції не сприяю притоку іноземних інвестицій в Україну.

За результатами досліджень О.В. Длугопольського та Ю.П. Івашук [11] схематично відобразити рівень корупції в Україні за сферами та рівнем його проявів можна наступним чином:

Рис.1. Рівень корупції в Україні в залежності від сфери оцінений за 5-ти бальною системою

За результатами звіту Національного антикорупційного бюро результати діяльності НАБУ та САП у II півріччі 2019 р. відображено у рис.2

ДІЯЛЬНІСТЬ НАБУ І САП: РЕЗУЛЬТАТИ II ПІВРІЧЧЯ 2019

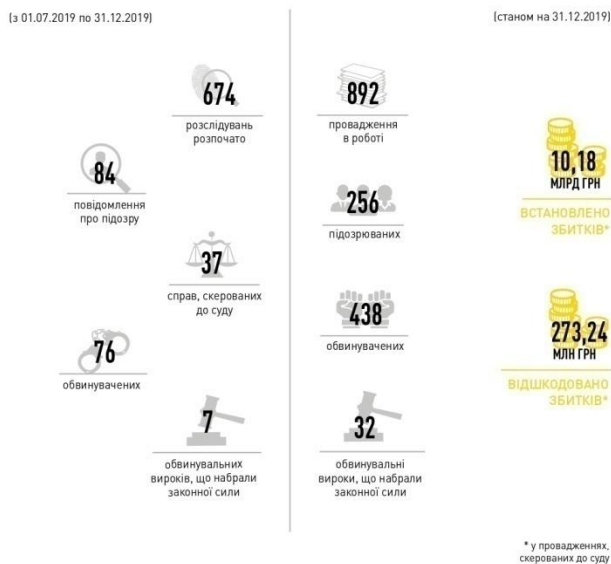

Рис.2. Результати діяльності НАБУ та САП у II півріччі 2019 р. відображено у II півріччі 2019 р.

Отже, слід зауважити, що корупція в Україні має свої «національні особливості», адже викликане не тільки недоліками в сфері правового регулювання та адміністративного впливу, але й кризою суспільства, що несе реальну загрозу національній безпеці та конституційному ладу, стає «нормою» поведінки у суспільстві.

Недоліки та перспективи адміністративного впливу на подолання корупції в Україні

За результатами дослідження Transparency International Україна за рівнем корупції досягла рівня 2017 року, у рейтингу Індексу сприйняття корупції-2019 (Corruption Perceptions Index, CPI) – посіла 126 місце серед 180 країн. Місце України в рейтингу знаходиться поряд з Азербайджаном, Киргизстаном та Джибуті, адже країна набрала всього 30 балів за рейтингом та за показниками 2019 р. У порівнянні з 2018 р.

CPI включає в себе показники в сфері:

- хабарництва;
- розкрадання публічних коштів;
- захоплення держави;
- кумівства на державній службі;
- наявності відповідних законів про розкриття фінансової інформації, доступ до інформації за побігання та конфлікту інтересів;
- здатності уряду впроваджувати механізми забезпечення доброчесності;
- надмірної бюрократії;
- ефективності переслідування корупціонерів;
- забезпечення захисту викривачів, журналістів та слідчих [12].

За дослідженнями Global Insight Country Risk Ratings Україна втратила 2 бали у сфері збільшення корупційних проявів в сфері ведення бізнесу та згорання процесу боротьби з корупційними проявами [12].

Зокрема, з боку державних владних органів та відповідних посадових осіб відмічалось:

- затягнення початку роботи Вищого антикорупційного суду;
- обмеження діяльності антикорупційних органів;
- введення нормативних обмежень в антикорупційній діяльності);
- активна протидія громадським та міжнародним організаціям в сфері антикорупційної діяльності з боку держави [12].

Слід зауважити, з боку України допускалося ігнорування більшості міжнародних рекомендацій в сфері антикорупційної політики держави.

За матеріалами офіційного сайту Transparency International Ukraine на 2019 у рис.2. визначено співвідношення виконаних та не виконаних рекомендацій.

Рис. 3. Співвідношення виконаних та не виконаних рекомендацій Transparency International Ukraine на 2019

Отже, Україною було виконано лише 2 рекомендації із 12: монополізація СБУ на зняття інформації з каналів зв'язку, знято державну монополію на проведення судових експертиз, скасування електронного декларування для анти корупціонерів [12].

Частково виконано 4 вимоги Transparency International Ukraine на 2019:

1. «Перезавантаження» Національного агентства з питань запобігання корупції. Вимога частково було виконано наступним чином:

- 1) замінено колегіальне управління НАЗК на одноосібне;
- 2) призначення керівника НАЗК за участю іноземних експертів;
- 3) відкрито автоматизований доступ до перевірки е-декларацій.

2. Прийняття Закону України «Про публічні закупівлі» (вступить в дію з 19.04.20 р.). Норми закону було прийняти з урахуванням стандартів Європейського Союзу. На виконання закону Держаудитслужбою не в повній мірі здійснюється моніторинг держзакупівель.

3. Приватизація державних підприємств через систему електронних аукціонів ProZorro. Продажі. На виконання даної вимоги в т.ч. було прийнято Кодекс України з процедур банкрутства 18.10.18 р. № 2597-VIII та Постанови Кабінет Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення електронних аукціонів для продажу об'єктів малої приватизації та визначення додаткових умов продажу» від 10.05.18 р. № 432.

4. Створення та функціонування наглядових рад у державних підприємств – виконано частково, зокрема, було створено наглядові ради в таких державних підприємствах, як: Адміністрація морських портів України, Міжнародний аеропорт «Бориспіль», Укрзалізниця, Укргідроенерго [12].

Не виконано 6 вимог Transparency International Ukraine на 2019:

1. Забезпечення ефективної роботи реєстру бенефіціарів (кінцевий бенефіціарний власник (контролер) юридичної особи).

Ст. 64-1 Господарського кодексу України «усі підприємства, крім державних та комунальних підприємств, зобов'язані встановлювати свого кінцевого бенефіціарного власника, регулярно оновлювати і зберігати інформацію про нього та надавати її державному реєстратору, у випадках та в обсязі, передбачених законом. У разі відсутності у юридичної особи кінцевого бенефіціарного власника (контролера), у тому числі кінцевого бенефіціарного власника (контролера) її засновника (учасника), якщо засновник (учасник) - юридична особа, подаються відомості про його відсутність» [13].

2. Посилення контролю за фінансуванням політичних партій, а саме, законодавче врегулювання політичної реклами, посилення відповідальності політичних партій та публічне е-звіттування партій. На часткове виконання даної вимоги було прийнято Виборчий кодекс [12].

3. Зміна порядку формування органів суддівського самоврядування. Прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування», який унормовує діяльність органів суддівського самоврядування: Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Комісія з питань доброчесності.

4. Підвищення довіри до Спеціалізованої антикорупційної прокуратури можливе також у випадку результативної діяльності Вищого антикорупційного суду та винесенні обвинувальних вироків топкорупціонерам.

5. Позбавлення Національної поліції та СБУ повноважень у сфері боротьби з економічною злочинністю та покласти дані функції на Бюро фінансових розслідувань.

6. Притягнення до відповідальності осіб винних в організації нападів на антикорупційних активістів [12].

В результаті дослідження адміністративного впливу на корупційні прояви в Україні нам вдалося виділити наступні недоліки в даній сфері:

- 1) відсутність єдиної політичної лінії та системно-стратегічного підходу в подоланні корупції;
- 2) відсутність систематизованого антикорупційного законодавства;
- 3) неврахування кращого світового досвіду в сфері подолання корупційних проявів;
- 4) не введено посаду Урядового уповноваженого з питань антикорупційної політики;
- 5) відсутня ефективна взаємодія суб'єктів протидії корупції Рада національної безпеки і оборони України, СБУ, прокуратури,
- 6) резонансні корупційні злочини не знаходять свого логічного завершення;
- 7) спрямованість на затримання копурціонерів «побутового рівня» (лікарів, вчителів, державних службовців низької ланки);
- 8) відсутність якісного професійного відбору на посади в антикорупційні посади;
- 9) недостатність позитивних результатів реформування правоохоронних органів, в т.ч. і в

сфері подолання корупції;

10) неефективність переважного адміністративного покарання за корупційні правопорушення над кримінальним тощо.

Визначені недоліки адміністративного впливу на подолання корупції в Україні зумовлюють напрями їх подолання.

Як зауважує І Коруля, спільним для держав з ефективною антикорупційною політикою є «бажання організації активної протидії корупційним виявам; створення активної правової бази; залучення громадських організацій до протидії корупційним виявам» [14, с. 26].

Формування та розвиток ефективної антикорупційної політики України повинно ґрунтуватися на основі єдиної стратегії подолання проявів корупції, розрахованої на довгу перспективу. Така стратегія повинна містити засоби «політичного страхування» – засоби, які забезпечать сталість її положень в незалежності від зміни політичної влади в Україні.

За матеріалами офіційного сайту Transparency International Ukraine на 2019 у рис.3. визначено рекомендації Україні на 2020 рік, які допоможуть знизити рівень корупції.

Рис. 4. Рекомендації Україні на 2020 рік, які допоможуть знизити рівень корупції

Для реалізації вказаних Transparency International рекомендацій необхідно вчинити наступні дії:

1. Формування незалежної та професійної судової влади:
  - визначити нову процедуру призначення членів Вищої ради правосуддя та Вищої кваліфікаційної комісії суддів;
  - максимально ефективно очистити судову систему від не добросовісних суддів, долучити до процедури очищення представників антикорупційних громадських організацій та міжнародних експертів [12].
2. Забезпечити незалежність та організаційну спроможність органів антикорупційної сфери:
  - розробити та прийняти відповідні нормативно-правові акти в сфері забезпечення діяльності НАБУ, САП, АРМА, ДБР (в.ч. і щодо вдосконалення інститут депутатської недоторканості, викривачів корупціонерів);
  - провести незалежну зовнішню оцінку діяльності органів антикорупційної сфери із залученням міжнародних партнерів.
3. Вилучити із сфери повноважень СБУ повноваження щодо протидії економічним і корупційним злочинам:
  - забезпечити створення незалежного Бюро фінансових розслідувань.
4. Підвищення ефективності системи запобігання політичній корупції:
  - удосконалити законодавство в сфері державного та приватного фінансування політичних партій;
  - оптимізувати процедуру фінансової звітності партій, державного контролю та юридичної

відповідальності.

5. Запровадити відкритий та підзвітний процес приватизації державного майна:
  - підготувати та прийняти відповідні нормативно-правові акти;
  - забезпечити прозорий процес підготовки та реалізації державного майна;
  - забезпечити підзвітність державних підприємств.

В результаті дослідження адміністративного впливу на корупційні прояви в Україні нам вдалося виділити наступні напрями покращення в даній сфері:

- 1) відповідним державним органам та посадовим особам здійснювати внутрішню та зовнішню політику, в т.ч. і в сфері подолання корупційних проявів;
- 2) створити ефективний механізм взаємодії системи суб'єктів антикорупційної діяльності;
- 3) розгляд судами корупційних справ повинен носити пріоритетний характер;
- 4) сприяти розвитку наукових підходів до подолання корупційних проявів;
- 5) більш активно залучати громадські організації до здійснення антикорупційної діяльності;
- 6) підвищити рівень професійної підготовки кадрів в сфері подолання корупційних проявів;
- 7) визначити та законодавчо закріпити відмінності між корупційним злочином та корупційними правопорушенням;
- 8) забезпечення реалізації принципу доброчесності державного службовця, який в т.ч. сприятиме і подолання корупційних проявів;
- 9) забезпечення ефективності збереження службової таємниці посадовими екс-службовцями, особливо високих рівнів владних органів;
- 10) встановлення європейського типу публічного адміністрування в Україні, в т.ч. і у сфері антикорупційної політики;
- 11) забезпечення прозорості у діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування;
- 12) правовиховання суспільства, яке спрямоване на формування нетерпимості до проявів корупції;
- 13) врахування досвіду іноземних держав в сфері реалізації ефективного механізму протидії корупції (розвиток нормативної бази, сталість антикорупційних інститутів, залучення громадськості тощо);
- 14) залучення громадськості до здійснення антикорупційного контролю в сфері прийняття та дотримання відповідних законів, проведення громадських експертиз, висвітлення в ЗМІ результатів громадського контролю тощо;
- 15) враховувати історичних досвід боротьби з копу цією;
- 16) виконувати рекомендації відповідних міжнародних інституцій в сфері протидії корупції;
- 17) налагодження діалогу між державними органами та громадськістю в сфері протидії корупції;
- 18) розробка та впровадження державних та регіональних програм протидії корупції;
- 19) створення незалежної експертної установи для здійснення експертиз нормативно-правових актів на предмет корупційних складових;
- 20) скасування недоторканості суддів;
- 21) створити реєстр корупціонерів;
- 22) продовження процедури люстрації;
- 23) врахування досвіду провідних держав в сфері протидії корупційних проявів.

Як зазначає І.В. Чемерис «у багатьох державах вдалося створити такі механізми, які обмежили вплив корупції масштабами, що не становлять серйозної небезпеки для нормального функціонування державного апарату» [15].

До країн, які створили ефективний механізм протидії корупції, можна віднести: Данію, Фінляндію, Ісландію, Нову Зеландію, Сингапур, Канаду, Швецію, Нідерланди, Норвегію, Люксембург, Австралію, Великобританію, Швейцарію, Австрію, США, Ізраїль, Чилі, Німеччину, Ірландію, та ін.

Визначенні зарубіжні держави мають певні особливості в організації антикорупційної діяльності в державах, але спільними для них є:

- зусилля щодо організації активної протидії корупційним проявам;
- створення відповідної правової бази;
- залучення до протидії корупційним проявам громадських організацій [15].

Узагальнюючи визначенні напрями ми можемо зазначити, що всі напрями повинні стати системою політичних, правових, організаційних, фінансових та технічних заходів в сфері покращення адміністративного впливу на подолання корупції в Україні.

Систематизація визначених у дослідженні напрямів адміністративного впливу на подолання корупції в Україні дозволяє згрупувати їх у наступні групи:

1. «Правопорядок і судочинство»:
  - реформа судової системи;
  - високі вимоги до претендентів на посаду суддів;
  - альтернативні механізми прийняття рішень в сфері протидії корупції;
  - широке залучення неурядових організацій до здійснення судових та правоохоронних функцій в антикорупційній діяльності;
  - зниження рівня корупційних проявів в даній сфері тощо.
2. «Політична економія»:
  - політична воля в сфері антикорупційної діяльності;
  - політична відповідальність;
  - здійснення парламентської реформи;
  - реформування фінансування політичних партій тощо.
3. «Економічна політика»:
  - забезпечення вільного доступу до ринків;
  - спрощення податкової системи;
  - реформування системи державних видатків, фіскальної дисципліни тощо.
4. «Фінансовий контроль»:
  - реформування системи державних закупівель;
  - контроль фінансового сектора;
  - виконання бюджету;
  - розвиток державної казначейської системи тощо.
5. «Громадський контроль»:
  - здійснення громадського контролю в сфері антикорупційної політики;
  - свобода ЗМІ тощо.

1. Большая советская энциклопедия: / гл. ред. А.М.Прохоров.: [в 30]ти т.]. М.: Советская энциклопедия, 1973. Т. 12. 613 с.
2. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700–VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.
3. Попов В.И. Проявление коррупции в современных условиях / В.И. Попов. Матер. конфер. «Коррупция в России: состояние и проблемы». М.: Инст. МВД России. 1996. С. 55-57.
4. Гладун З.С. Поняття корупції за законодавством України. *Антикорупційне Інтернет видання «Корупція в Україні»* URL: http://www.korupzia.org.ua/papers/s7_ukr.htm
5. Липовська Н.А. Формування управлінської культури керівників територіальних органів Державної фіскальної служби (на прикладі митниць) / Н.А. Липовська, І.М. Квеляшвілі. *Аспекти публічного управління*. 2015. № 11 –12. С. 61 – 68.
6. Новак А.М. Феномен корупції в системі публічного управління: сучасний зміст та методологічні засади дослідження. *Публічне адміністрування: теорія та практика*, 2018, вип. 1(19) – С. 1-12.
7. Верстюк С. Корупція: визначення, причини появи, вплив на економіку. *Економіка України*. 2001. № 3. С. 66–74.
8. Тімашов В. Причини та умови корупції в Україні URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/prichini-ta-umovi-korupsiyi-v-ukrayini>
9. Інтерв'ю з колишнім Президентом GRECO Драго Косом / GRECO: Україна провалила боротьбу з корупцією. *Дзеркало тижня*. 2011. – 28 травня URL: <http://ua.for-ua.com/politics/2011/05/28/121348.html>
10. Биленчук П. Д. Транснациональная преступность: состояние и трансформация / С. Е. Еркенов, А. В. Кофанов. К.: Атика, 1999. 276 с.
11. Длугопольський О.В., Івашук Ю.П. Сучасні погляди на корупцію та мінімізацію її негативного впливу на економіку України. Управління економікою: теорія і практика. URL: http://books.zntu.edu.ua/book_info.pl?id=219646
12. Transparency International Ukraine на 2019. Офіційна сторінка. URL: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryjnuyatta-korupsiyi-2019/>
13. Господарський кодекс України від 16.01.03 р. № 436-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
14. Коруля І.В. Досвід попередження та прискінення корупції у зарубіжних країнах. *Наше право*. 2009. № 1, Ч. 2. С. 26–30.
15. Чемерис І.В. Зарубіжний досвід протидії корупції в системі державного управління // Стратегічні пріоритети. № 3 (12). 2009. С. 110-118.

Федорук Михайло Віталійович
Марченко Денис Віталійович
Римар Іван Андрійович

Науковий керівник – Кушнір Ірина Павлівна
докторант, кандидат юридичних наук

*(Національна Академія Державної прикордонної
служби України імені Богдана Хмельницького)*

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНТРОЛЮ ЗА ПОВІТРЯНИМ ПРОСТОРОМ У ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Державна прикордонна служба України здійснює свою діяльність відповідно до Конституції України, законів України «Про державний кордон України», «Про Державну прикордонну службу України», інших законів та підзаконних нормативно-правових актів. Основне завдання, що покладається на ДПСУ – це забезпечення недоторканності державного кордону та охорони суверенних прав України в її прилеглий зоні та виключній (морській) економічній зоні.

Законом України «Про державний кордон України» визначено, що охорона державного кордону України на суші, морі, річках, озерах та інших водоймах, покладається на Державну прикордонну службу України, а у повітряному та підводному просторі на Збройні Сили України. Крім того, Повітряний кодекс України уточнює, що контроль за дотриманням порядку використання повітряного простору України під час охорони державного кордону України, контролю польотів повітряних суден, що перетинають державний кордон України або виконують польоти в межах зон з особливим режимом використання та у спеціальних зонах повітряного простору України, здійснюється підрозділами Повітряних Сил Збройних Сил України, правоохоронних органів та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України. Юридично повноваження контролю за повітряним простором над смугою земної поверхні, що проходить уздовж державного сухопутного кордону, берегової смуги прикордонних озер та інших водойм, прилеглих до державного кордону закріплено за ЗС України. У сучасних умовах поширено використовуються безпілотні літальні апарати (дрони), які за особливостями конструкції та вагою не завжди можуть бути виявлені силами ППО ЗС України. Досвід з охорони державного кордону України, за останні роки показав, що фактично контролюють та виявляють польоти таких БПЛА, які переважно використовуються поблизу державного кордону з протиправними цілями (зокрема для здійснення контрабандної діяльності), сили та засоби ДПСУ. Саме тому, дослідження питань правового забезпечення контролю за повітряним простором України у діяльності Державної прикордонної служби України є актуальним, а вироблення пропозицій щодо протидії незаконного використання на державному кордоні БПЛА є необхідними у зміцненні прикордонної безпеки й протидії контрабанді на державному кордоні. України.

1. Правове регулювання перетинання державного кордону України повітряними суднами

Перетинання повітряними суднами державного кордону України та іншої держави, або політ, який виконується в повітряному просторі іншої держави (інших держав) є міжнародним польотом [1, п. 2]. Порядок перетинання повітряними суднами державного кордону визначено Авіаційними правилами України. Зокрема ними встановлено, що «повітряні судна перетинають державний кордон за спеціально виділеними маршрутами ОПП, тобто в обмеженій за висотою і шириною частині повітряного простору, призначеній для перетинання державного кордону» [2].

Поза цими маршрутами перетинання державного кордону можливе у ряді випадків, по суті, форс-мажорних, наприклад для виконання аварійних робіт або виконання міжнародних домовленостей у випадку стихійного лиха або за дозволом Генерального штабу ЗС України та погодженням з Адміністрацією Державної прикордонної служби України або у разі виникнення під час польоту екстремальної ситуації, що створює загрозу безпеці польотів та життю людей, що знаходяться на борту повітряного судна.

Підставами для перетинання державного кордону цивільними та державними повітряними суднами, що виконують міжнародні польоти з посадкою (вильотом) на (з) території України, є дозвіл на виконання польотів та наявність плану польоту. Підставою для перетинання державного кордону цивільними ПС, що прямують транзитом через повітряний простір України, є наявність плану польоту [3]. Практично це означає, що до початку польоту з перетином державних кордонів до органу обслуговування повітряного руху ОПР подається інформація про це у форматі плану польоту ((flight plan) FPL). Важливо, що штурманська підготовка екіпажу, який виконує міжнародний політ, передбачає знання не тільки положення коридорів польоту, а й конфігурацію державного кордону [1].

Відповідно до Правил [1; 4] за 75–100 км до перетинання державного кордону України командир повітряного судна ПС запитує у диспетчера відповідного органу обслуговування повітряного руху дозвіл на перетинання державного кордону та доповідає йому про ешелон (висоту) польоту і розрахунковий час польоту державного кордону України. Під час перетинання державного кордону України екіпаж повітряного судна обов'язково доповідає диспетчеру фактичний час перетинання та ешелон (висоту) польоту.

Додатковою умовою здійснення польотів з перетинанням державного кордону також є наявність у повітряного судна авіаційного електрозв'язку з відповідним органом ОПР та працюючого прийомовідповідача – радіолокаційної системи спостереження SSR (якщо це передбачено конструкцією ПС).

У разі відсутності дозволу на виконання польотів для перетинання державного кордону цивільними або державними ПС, що виконують міжнародні польоти з посадкою (вильотом) на (з) території України, або за відсутності плану польоту для транзитного польоту цивільного ПС через повітряний простір України орган ОПР терміново інформує про це органи управління ПС ЗС України та (за їх рішенням) забороняє чи дозволяє таким ПС вхід до повітряного простору України [4]. Практично це означає, **що перетинання державного кордону України повітряним судном без радіозв'язку забороняється**. Повітряне судно, що перетнуло державний кордон України без відповідного дозволу або скоїло інші порушення правил перельоту через державний кордон України чи порядку ВПП України, вважається повітряним судном-порушником і примушується до посадки, якщо воно не виконує вимоги органів ОПР (управління повітряним рухом – УПР) [5].

Польоти безпілотних ПС організовуються та здійснюються згідно з вимогами нормативно-правових актів України у галузі цивільної та державної авіації з дотриманням правил польотів у повітряному просторі України та Авіаційних правил. Організацію таких польотів забезпечують користувачі повітряного простору (керівники авіапідприємств, організацій, власники або зовнішні пілоти ПС тощо), що планують або проваджують зазначену діяльність [4, п. 3]

Спільним наказом Державної авіаційної служби України та Міністерства оборони України затверджено Авіаційні правила України «Правила використання повітряного простору України» від 11.05.2018 р. № 430/210. У цьому наказі закріплено умови використання полотів БПЛА, зокрема тих які мають масу до 20 кг включно, та зазначено, що вони можуть використовуватись без подання заявок на ВПП, без отримання дозволів на ВПП, без інформування органів управління Повітряних Сил ЗС України, органів ДПСУ, за умови дотримання таких вимог: польоти виконуються без перетинання державного кордону України; польоти виконуються поза межами встановлених заборон та обмежень ВПП, крім випадків, установлених Положенням про ВПП; польоти виконуються не ближче 5 км від зовнішніх меж злітно-посадкових смуг аеродромів або не ближче 3 км від зовнішніх меж злітно-посадкової смуги ЗПМ/вертодромів, крім випадків узгодження з експлуатантом аеродрому/ЗПМ/вертодрому; польоти виконуються не ближче 500 м від пілотованих ПС; польоти не виконуються над: скупченням людей на відкритому просторі та над місцями щільної забудови; об'єктами (зонами), які визначені ДПСУ та відносно яких здійснюється охорона/державна охорона (за умови позначення території навколо цих об'єктів інформаційними знаками про заборону польотів безпілотних ПС та/або шляхом оприлюднення меж такої заборони), крім випадків виконання польотів за дозволом зазначених вище повноважних органів; польоти виконуються в межах прямої видимості (VLOS); максимальна висота польоту не вище 120 м над рівнем земної (водної) поверхні; швидкість польоту безпілотного ПС складає не більше 160 км/год.

В інших випадках польоти безпілотного ПС масою до 20 кг включно та усі без винятку польоти безпілотного ПС масою більше 20 кг виконуються у межах спеціально встановлених зон та маршрутів з дотриманням вимог щодо подання заявок на ВПП, отримання дозволів та умов ВПП, інформування органів управління Повітряних Сил ЗС України, органів ДПСУ.

Трохи згодом (31.05.2018 р.), Державною авіаційною службою України затверджено Тимчасовий порядок використання повітряного простору України», у якому обмежує використання БПЛА без

подання заявки до без отримання дозволів на ВПП, без інформування органів управління Повітряних Сил ЗС України, органів ДПСУ та інших органів [6].

Цікавим є досвід інших країн у використанні повітряного простору БПЛА. Зокрема, у діяльності цивільної авіації Бангладешу використання дронів, обтяжено окрім загальних заборонених зон/територій та віком до 18 років, ще й необхідністю мати при собі відповідні документи. Серед яких обов'язково повинні бути: лист дозволу СААВ; доказ відповідного страхування відповідальності; ім'я, адреса та номер телефону пілота БПЛА; копія обмежень експлуатації БПЛА, опублікованих виробником [7]. Такі вимоги, з одного боку обмежують можливості правомірного використання законослухняними особами БПЛА, з іншого дозволяють правоохоронним органам своєчасно реагувати та не допускати численних порушень, у тому числі й на державному кордоні. На нашу думку, такі заходи щодо реєстрації, обов'язкового дозволу на використання усіх БПЛА (незалежно від ваги) у контрольованих прикордонних районах доречно для протидії порушень прикордонного законодавства.

Одже, умови використання та правила застосування БПЛА в Україні, нормативно не упорядковані і перебувають на етапі розвитку. Таке становище негативно впливає на здійснення контролю за повітряним простором України та території удвоє державного кордону, обмежує ефективність протидії порушенням прикордонного законодавства.

2. Розмежування повноважень щодо контролю за повітряним простором України на території вздовж державного кордону

У статті 1 Закону України «Про Збройні Сили України» [8] визначено функції ЗС України, де вказано, що останні забезпечують охорону повітряного простору держави, згідно із Законом України «Про державний кордон України» [9] проведено чітке розмежування повноважень ЗС України та ДПСУ з охорони території України.

Частина 4 статті 2 Закону України «Про державний кордон України» передбачає, що охорона державного кордону України є невід'ємною складовою загальнодержавної системи захисту державного кордону і полягає у здійсненні Державною прикордонною службою України на суші, морі, річках, озерах та інших водоймах, а також Збройними Силами України у повітряному та підводному просторі відповідно до наданих їм повноважень заходів з метою забезпечення недоторканності державного кордону України.

Стаття 27 Закону України «Про державний кордон України» також розподіляє повноваження у сфері охорони державного кордону України між Державною прикордонною службою України та ЗС України. Охорона державного кордону України на суші, морі, річках, озерах та інших водоймах покладається на ДПСУ, а в повітряному та підводному просторі в межах територіального моря – на ЗС України [9].

У статті 1 «Функції Збройних Сил України» Закону України «Про Збройні Сили України» – останні забезпечують стримування збройної агресії проти України та відсіч їй, охорону повітряного простору держави та підводного простору у межах територіального моря України у випадках, визначених законом, беруть участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом [8].

Отже, законами України виконання функцій з охорони повітряного простору покладено виключно на ЗС України. Зрозуміло, що прикордонне відомство повністю не усунуто від охорони повітряного простору України, оскільки загрози прикордонній безпеці актуальні щодо повітряного простору. Питання взаємодії Адміністрації ДПСУ та Генерального штабу ЗС України у цій сфері урегульовано підзаконними нормативно-правовими актами [10, с. 97].

Так, постановою КМУ затверджено Порядок виконання завдань черговими силами з протиповітряної оборони ЗС України у мирний час [11]. Під час бойового чергування з протиповітряної оборони чергові сили з протиповітряної оборони ЗС України забезпечують: а) ведення розвідки повітряного простору з метою виявлення загроз порушень та порушень державного кордону України, порядку використання повітряного простору України повітряними суднами в межах чергового радіолокаційного поля; б) припинення порушень державного кордону України повітряними суднами збройних формувань інших держав; в) припинення протиправних дій повітряних суден, якщо вони використовуються з метою здійснення терористичного акту у повітряному просторі України (пункт 2 згаданого Порядку).

У Положенні про використання повітряного простору України у зоні з особливим режимом використання повітряного простору встановлюється особливий порядок виконання польотів та здійснення контролю за їх виконанням з боку органів управління Повітряних Сил ЗС України [12]. Зона з

особливим режимом використання повітряного простору – це частина повітряного простору, що межує із забороненою зоною, та/або повітряний простір над смугою земної поверхні завширшки 25 кілометрів углиб території України, яка проходить уздовж державного сухопутного кордону та/або берегової смуги прикордонних озер та інших водойм, прилеглих до державного кордону, а також над смугою завширшки 22,2 кілометра (12 морських миль), яка проходить по береговій лінії Чорного та Азовського морів углиб цих морів (пункт 2 названого Положення).

У разі виконання польотів повітряних суден поза межами контрольованого повітряного простору ОПП на висоті не більш як 1 500 метрів над середнім рівнем моря заявки на виконання польоту та використання повітряного простору не подаються. Це пов'язано з технічними можливостями Повітряних Сил Збройних Сил України моніторити повітряний простір тільки починаючи від висоти 1 500 метрів над середнім рівнем моря. Отже, виходить, що повітряний простір до 1 500 метрів залишається без контролю органів охорони державного кордону, де можливе порушення правил прикордонного режиму [10, с. 100].

3. Характеристика протиправного використання БПЛА на державному кордоні України

Забезпечення охорони державного кордону ДПСУ здійснюється на всій його протяжності (6992,982 км) морських, сухопутних та річкових ділянках, кожна із яких має свої особливості, які обумовлені складною рельєфною поверхнею, потребами й економічним становищем місцевого населення контрольованого прикордонного району, попитом та різницею у вартості товарів в Україні й на території суміжної держави, що обумовлюють розвиток контрабанди, характером взаємодії із сусідніми державами та цілою низкою інших обставин, проте незалежно від цього прикордонники повинні володіти повною інформацією про обстановку на державному кордоні, у прикордонній смузі та контрольованому прикордонному районі.

Ефективними засобами в охороні державних кордонів є безпілотні літальні апарати, вони забезпечують моніторинг обстановки та оперативну передачу даних. Використання БПЛА в охороні державного кордону допомагає виявляти порушників державного кордону, факти протиправного використання дронів для здійснення контрабандної діяльності, й усе це здійснюється оперативно, в режимі реального часу, з найменшими витратами сил та засобів ДПСУ, які в подальшому застосовуються для затримання цих порушників режиму державного кордону й прикордонного режиму.

Проте не лише прикордонники, а й порушники прикордонного законодавства використовують новітні технічні засоби. Вони, на жаль не обмежені державними процедурами і дуже швидко оновлюють свій інструмент. Правопорушники використовують БПЛА та інші летальні апарати для незаконного переправлення через кордон тютюнових виробів, наркотичних засобів, зброї, товарів медичного призначення, зокрема сьогодні актуальними є заборонені урядом для експорту товари протиепідеміологічного призначення тощо [13].

Загалом, безпілотний літальний апарат (БПЛА) літає без пілота, віддалено і повністю контролюється з іншого місця або запрограмований і повністю автономний. Така властивість літальних апаратів дуже «зручна» для правопорушниками. Найчастіше прикордонники виявляють ці дрони на державному кордоні, а його власник перебуваючи на значній відстані залишається не виявленим, а отже не може бути притягнутий до відповідальності.

Такі малі літальні апарати за короткі терміни можуть незаконно перевезти через кордон десятки кілограм товару. Дрон безперешкодно перетинає державний кордон не приземляючись, скидає з повітря партію контрабанди та повертається назад. Питання протидії контрабанді з використання дронів є актуальним та гострим в українському суспільстві, про що у лютому місяці цього року обговорювалось на виїзному засіданні міжвідомчої робочої групи з питань інтегрованого управління кордонами, за участю віце-прем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції, ДПСУ, ЗС України та Нацполіції [13].

Для підтвердження наведемо низку прикладів:

листопад 2019 р. – на ділянці Чопського прикордонного загону припинено переправлення 4, 5 тис. пачок сигарет в Угорщину з використанням дрону;

грудень 2019 р. – на ділянці Мукачівського прикордонного загону – стеження за рухом прикордонних нарядів за допомогою квадрокоптера;

серпень 2019 р. – на ділянці Мукачівського прикордонного загону здійснено переліт квадрокоптера з Румунії та посадка на території одного з помешкань. При виявленні прикордонниками місця знаходження квадрокоптера було здійснено напад на офіцера з боку

місцевих жителів.

березень 2020 р. – на ділянці Чопського прикордонного загону прикордонники перехопили легкий літальний апарат, який вірогідно, використовували з протиправною метою;

квітень 2020 р. – прикордонники Львівського прикордонного загону зупинили спробу незаконного переправлення товарів медичного призначення через кордон за допомогою безпілотного літального апарату.

Отже, БПЛА застосовуються правопорушниками з такою метою:

спостереження за рухом прикордонних нарядів їх місце знаходження, фіксація порядку несення служби за часом та способом;

виявлення зручних місць для готування до вчинення або самого вчинення правопорушення з точки зору рельєфу місцевості, інших природно-географічних ознак, господарської активності місцевого населення;

переправлення різноманітних предметів через державний кордон, найчастіше – тютюнових виробів, але зокрема сьогодні актуальними є заборонені урядом для експорту товари протиепідеміологічного призначення у зв'язку з пандемією Covid-19 [5].

На сайтах оголошень абсолютно відкрито продають безпілотники для переправлення контрабанди. Продавці запевняють, що апарати здатні переносити десятки кілограмів на відстань понад 12 кілометрів, а потім автоматично скидати вантаж у заданій точці. Як говорить фахівець із БПЛА, президент всеукраїнської організації підтримки та розвитку БПЛА Д. Гнап, більшість вантажних дронів у прикордонних областях купують саме для переміщення контрабанди. Причому висока ціна (до семи тисячі доларів США) не перешкода. Зі слів Д. Гнапа, «У всій Закарпатській смузі переправляють цигарки – від двох блоків до трьох ящиків. За підрахунками безпілотник там окуповується за тиждень. Це дуже вигідно, і дронів там літає дуже багато. Але найстрашніше, коли дронами починають переправляти наркотики чи зброю» [14].

Очевидно, слід аналізувати та враховувати закордонний досвід, який підтверджує постійне зростання кількості випадків застосування БПЛА правопорушниками з такою же, як в Україні метою та вже в значно більших масштабах [5]. Зокрема, першим відомим в Китаї випадком транскордонного переміщення контрабандних товарів у великих розмірах за допомогою дронів вважається наступний, у Шеньчжені, великому технологічному центрі (так звана Силіконова долиною Китаю), у лютому 2018 року було заарештовано 26 осіб за вчинення за допомогою БПЛА та іншого обладнання контрабанди смартфонів загальною вартістю близько 80 мільйонів доларів з Гонконгу в Шеньчжень. Дані особи зазвичай діяли по 5 годин 15 ночей на місяць, переправляючи від 10 000 до 15 000 смартфонів за ніч [15].

4. Заходи протидії транскордонним злочинам у повітряному просторі

Для протидії злочинності із засосуванням безпілотних літальних апаратів у повітряному просторі 16 квітня 2020 р. Головний центр підготовки особового складу Держприкордонслужби ім. генерал-майора Ігоря Момота безкоштовно отримав безпілотний авіаційний комплекс «Лелека-100». Основне його призначення – це вирішення завдань з аеророзвідки, патрулювання, картографування місцевості із можливістю передачі оперативної інформації та отримання точних географічних координат в режимі реального часу. БпАК складається з двох безпілотних літальних апаратів, наземної станції управління, додаткового обладнання [16] (додаток А).

Варто зазачити про існування наземних пристроїв для моніторингу БПЛА щодо забезпечення правопорядку. Так, 13 липня 2018 року Українським Державним Центром Радіочастот було офіційно сертифіковано перший пристрій для моніторингу БПЛА в повітряному просторі – DJI Aeroscope Mobile та DJI Aeroscope Stationary [17]. Розробниками запропоновано як стаціонарний так і портативний варіант цих пристроїв, які в ідеальних умовах система можуть контролювати дальність до 50км і отримувати ключову інформацію від дронів за 2 секунди [18]. Такі засоби майже миттєвого виявлення дронів, із можливістю моніторити ділянки кордону пересуваючись вздовж ділянки, що знаходиться під охороною, були б важливими у використанні органами та підрозділами ДПСУ.

Отже, ці засоби підлягають суттєвому кількісному нарощенню у найближчий час, що дозволить контролювати значні ділянки місцевості, де прогнозовано збільшується кримінальна активність. За даними відомчого ресурсу ДПСУ «З метою цільового викриття повітряної обстановки в прикордонні та припинення цього виду протиправної діяльності ДПСУ та СБУ вживає комплекс оперативно-профілактичних заходів. Зокрема, у 2016 р. у межах Закарпатської, Львівської та Чернівецької

областей було створено сім міжвідомчих мобільних груп, оснащених трьома мобільними тепловізійними комплексами та 22 переносними інфрачервоними тепловізорами, діяльності яких сприяло застосування спеціального патрульного літака ДПСУ. Протягом десяти днів обстежено 190 км лінії кордону та 4400 км² тилових районів. У результаті було виявлено 23 ділянки місцевості, що можливо використовуються як незаконні майданчики для зльоту і посадки малих літальних апаратів, безпілотних літальних апаратів та встановлено 29 осіб, ймовірно, причетних до організованих злочинних угруповань [19].

На нашу думку одним із найактивніших засобів боротьби є встановлення системи радіоелектронної боротьби, що повинні забезпечувати не тільки виявлення, але й нейтралізацію управління БПЛА користувачем. Якщо в Україні встановити на лінію державного кордону та в контрольованому прикордонному районі такі системи, це значно збільшить можливості контролю за повітряним простором. Але існує інша «сторона медалі» таке технічне обладнання до цього не застосовувалося і не відомо, як покаже себе на практиці, до того ж має велику вартість.

Загалом у світі ситуація із заходами протидії йде шляхом спроб технічного вирішення соціальних проблем. Покажемо це на прикладах діяльності Служби митного і прикордонного контролю US CBP. Відомством витрачено мільйони доларів на розробку трьох систем виявлення малих літальних апаратів та безпілотних літальних апаратів у прикордонні. Два з цих проектів були скасовані протягом семирічного періоду після того, як було встановлено, що їх технічні можливості вже не відповідають сучасним вимогам. У 2010 році офіційні особи протестували систему, яку агенти прикордонного патруля могли встановлювати у віддалених районах. Згідно зі звітом GAO, проект був згорнутий в 2017 році після перевірок функціональності [20, с. 37]. У 2013 році US CBP уклала контракт на 100 мільйонів доларів з радіолокаційною компанією з Нью-Йорку на технологію під назвою «виявлення надлегких літаків» або ULAD. Ця технологія також була визнана такою, що має обмежені можливості і не використовується. Тепер CBP перейшов до модифікованого продукту, створеного Міністерством оборони, під назвою LSTAR, для радіолокаційного виявлення літальних апаратів [21]. Але контрабандисти пристосовуються до розгортання цих систем в Каліфорнії та Аризони, та, відповідно, змінюють географію своєї діяльності на штат Техас [5].

Даний спосіб протидії фактично є реактивним (в контексті реагування на ті виклики, які вже виникли, а не на випередження), можливий лише за умови значного фінансування та в умовах цифрового світу є ефективним лише у випадку поєднання з іншими способами. Найважливішими серед них є економічні (зменшення рентабельності «повітряної контрабанди»), правові (перегляд санкцій, передбачених за «повітряні злочини» на кордоні, можлива криміналізація переміщення окремих груп товарів через кордон), організаційні (щодо транскордонної правоохоронної співпраці) [22]. Сьогодні жодна держава світу не готова повністю протистояти незаконному використанню безпілотних літальних апаратів. Традиційні види боротьби ППО, які застосовують ЗС України, розраховані на великі цілі, але сучасна система безпілотників складається з порівняно маленьких апаратів, що використовуються на малих висотах.

На нашу думку, разом з технічними можливостями забезпечення моніторингу узовж державного кордону України БПЛА, не слід забувати і про можливості застосування в контрольованому прикордонному районі спостерігачів, які б попереджали про появу безпілотників, інформували про місце знаходження, засоби маскування операторів БПЛА.

Також для протидії безпілотним літальним апаратам • порушникам державного кордону, необхідно застосувати обов'язкову реєстрацію, облік БПЛА у контрольованих прикордонних районах, з метою їх подальшої ідентифікації. Це дасть змогу не тільки виявити БПЛА, але й встановити особу власника безпілотника чи дрону та притягнути його до відповідальності [23].

Багато з цих питань потребують удосконалення нормативно-правового регулювання. Установлення чітких правових правил та порядку використання БПЛА у контрольованих прикордонних районах дозволить органам та підрозділам ДПСУ ефективно протидіяти порушенням у повітряному просторі. Підсилення ДПСУ. Зокрема, портативними технічними засобами виявлення та протидії БПЛА удосконалив технічну складову протидії правопорушенням.

Висновки

Зауважимо, що актуальним на сьогодні є питання удосконалення організаційно-правового, технічного та інформаційного забезпечення охорони державного кордону. Посилення контролю за повітряним простором у прикордонні зумовлює закріплення чітких механізмів щодо забезпечення підт-

римання прикордонного режиму та режиму державного кордону, зменшення та унеможливлення використання повітряного простору з протиправною метою.

З метою покращення контролю за повітряним простором України у діяльності ДПСУ, нами запропоновано вжити низку таких заходів:

уточнити об'єкти, територію де заборонені польоти безпілотної авіації, що знаходяться під охороною та обороною ДПСУ;

надати повноваження органам та підрозділам ДПСУ на здійснення контролю за повітряним простором над територією уздовж державного кордону, технічні можливості виявлення та нейтралізації БПЛА;

встановити порядок та правила використання БПЛА (зокрема установити їх облік, ввезення у контрольованих прикордонних районах), посилити відповідальність за порушення правил та їх протиправне використання на державному кордоні та поблизу нього;

посилити взаємодію органів та підрозділів ДПСУ зі ЗСУ, правоохоронними органами та органами публічної адміністрації на окремих ділянках державного кордону України, з правоохоронними органами суміжних держав з питань виявлення й протидії протиправного використання БПЛА на державному кордоні;

збільшити кількість сучасних літальних апаратів з високими технічними характеристиками (літальними, навігаційними та вантажопідйомними) в арсеналі ДПСУ, для якісної боротьби з БПЛА, що застосовуються злочинним світом з протиправною метою. Це слід передбачити в програмах протидії, особливо при формуванні бюджету на закупівлю техніки, яка випереджає за своїми характеристиками ту, що застосовується правопорушниками.

1. Про затвердження Правил штурманського забезпечення польотів державної авіації України: наказ Міністерства оборони України від 23.02.2016 № 100. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0418-16/ed20160223#n32>.

2. Про затвердження Положення про використання повітряного простору України : постанова КМУ від 06.12.2017 р. № 954. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/954-2017-%D0%BF>.

3. Про затвердження Правил польотів цивільних повітряних суден у повітряному просторі України : наказ Міністерства інфраструктури України від 28.10.2011 р. № 478. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1327-11>

4. Про затвердження Авіаційних правил України «Правила використання повітряного простору України» : наказ Державної авіаційної служби України, Міністерства оборони України від 11.05.2018 № 430/210 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1056-18>.

5. Філіппов С. О. Застосування літальних апаратів як тенденція розвитку транскордонної злочинності у цифровому світі. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Юридичні науки*. 2018. Вип. 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2018_4_7.

6. Тимчасовий порядок використання повітряного простору України : наказ Державної авіаційної служби України від 31.05.2018 р. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/FN042940?an=215&ed=2018_05_31

7. Civil aviation circular on operating remotely piloted aircraft systems (RPAS) Issue: 01. January 2019. CAAB HQ, Kurmitola, Dhaka-1229 Bangladesh.

8. Про Збройні Сили України: Закон України від 06.12.1991 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст. 108.

9. Про державний кордон України: Закон України від 04.11.1991 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 2. Ст. 5.

10. Царенко С. І. Адміністративно-правове регулювання та забезпечення прикордонного режиму Державною прикордонною службою України: дис. канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2014. 310 с.

11. Про затвердження Порядку виконання завдань черговими силами з протиповітряної оборони Збройних Сил у мирний час : постанова Кабінету Міністрів України від 26 травня 2005 року № 377. *Офіційний вісник України*. 2005. № 22. Ст. 1197.

12. Про затвердження Положення про використання повітряного простору України : постанова КМУ від 06.12.2017 р. № 954. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/954-2017-%D0%BF>

13. Контрабандисти оновлюють «флот» дронів швидше за прикордонників. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2884143-kontrabandisti-onovluut-flot-droniv-svidse-za-prikordonnikiv-kuleba.html>

14. Корольов Р. В., Корольок Н. О., Петров О. В., Сюлев К. В. Аналіз сучасних засобів знищення безпілотних літальних апаратів. *Збірник наукових праць Харківського національного університету Повітряних Сил ім. І. Кожедуба*. 2017. № 4-53. С. 17 – 51. URL: http://www.hups.mil.gov.ua/periodic-app/article/17779/zhups_2017_4_6.pdf

15. Gangs used drones and pulleys to smuggle \$80 million in smartphones from Hong Kong, officials say. The Washington Post. April 2, 2018. URL: <https://www.washingtonpost.com/news/morning-mix/wp/2018/04/02/gangs-used-drones-and-pulleys-to-smuggle-80-million-in-smartphones-officials->

say/?noredirect=on&utm_term=.9960b6032c8c

16. Навчальний центр ДПСУ отримав БпАК «Лелека 100». URL: <https://www.ukrmilitary.com/2020/04/leleka-100.html>

17. Всеукраїнська Федерація власників безпілотників. URL: <http://bpla.org.ua/>

18. Аероскоп. URL: <http://quadro.ua/aeroscope-2/>

19. Підрізати контрабанді крила. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/Pidrizati-kontrabandi-krila>

20. Border security: Additional Actions Could Strengthen DHS Efforts to Address Subterranean, Aerial, and Maritime Smuggling. GAO-17-474: Published: May 1, 2017. Publicly Released: May 1, 2017. URL: <https://www.gao.gov/assets/690/684408.pdf>.

21. Marin L. & Krajcikova K. Deploying drones in policing European borders: constraints and challenges for data protection and human rights. In A. Zavrnsnik (Ed.), *Drones and Unmanned Aerial Systems: Legal and Social Implications for Security and Surveillance*. 2016. P. 101–127. Springer International Publishing. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-319-23760-2_6

22. Addressing Security Risks at the Ukrainian Border Through Best Practices on Good Governance. Editors R. Kesek, M. Boroda, Z. Jozwik. 2016. Vol. 129. Amsterdam. P. 21–27. URL: <https://doi.org/10.3233/978-1-61499-710-8-21>.

23. Filippov S. Characteristic features of combating cross-border crime on the sea routes and in the airspace. *Law and Border*. Lviv-Torun. Liha-pres. 2019. P. 18-35. URL: <https://cutt.ly/vybETUo>.

**Васюкова Мілана Ігорівна
Кубов Назар Аркадійович
Кравчук Тетяна Андріївна**

Науковий керівник – Астрова Лариса Миколаївна
старший викладач кафедри кримінального
та адміністративного права, магістр права

(ТОВ «Академія адвокатури України»)

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ ХХІ СТОЛІТТЯ: ГЛОБАЛЬНІ ВИКЛИКИ ТА НАЦІОНАЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ

В умовах євроінтеграції України, з урахуванням побудови інформаційного суспільства, все більшої актуальності набувають питання правового забезпечення інформаційної безпеки – запобігання й усунення різноманітними засобами і способами загроз людині, суспільству, державі в інформаційній сфері. Однак у сучасному багатогранному та динамічному світі проблеми інформаційної безпеки набувають принципово нових рис, тепер вони виходять далеко за межі запобігання війн і збройних конфліктів. Сьогодні вони стали їх підґрунтям, першоджерелом, основним ресурсом та головною зброєю.

В українських реаліях ці проблеми стали очевидними у 2014 році з подальшою ескалацією збройного конфлікту на сході. У таких умовах стає пріоритетним осмислення сукупності інформаційних процесів у контексті правового забезпечення безпеки України. З огляду на це цілком природним вбачається пошук основоположних цінностей, цілей, інтересів та надбань в інформаційній сфері, які слугуватимуть орієнтирами європейської перспективи України, майбутнього розвитку українського суспільства, заснованого на інформаційних технологіях, що закладуть фундамент подальшого розвитку інформаційного права в Україні.

У цьому контексті закономірно зростає роль правових механізмів у забезпеченні інформаційної безпеки України, потреба ефективного законодавчого врегулювання суспільних відносин, що виникають у досліджуваній сфері, визначення правових засад організації та координації дій суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки України, розробці пріоритетних напрямів державної політики у цій сфері. Дослідження інформаційної безпеки України з правничої точки зору пов'язане з формуванням якісної системи інформаційної безпеки, що відповідатиме сучасним вимогам та нагальним потребам України як повноправного члена й надійного партнера європейської спільноти.

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про інформацію» основними напрямками державної інформаційної політики є:

- забезпечення інформаційної безпеки України;

- сприяння міжнародній співпраці в інформаційній сфері та входженню України до світового інформаційного простору тощо [3].

Сучасне впровадження новітніх інформаційних технологій посилює важливість однієї з основних складових системи національної безпеки – інформаційної безпеки, для забезпечення якої необхідний системний комплексний підхід. Проблеми інформаційної безпеки в умовах глобальної інформатизації і розвитку Інтернету набувають стратегічного значення.

Державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямовується на забезпечення внутрішньої, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, кібербезпеки України тощо [4].

Найбільш важливими видами інформації, яких стосується проблема інформаційної безпеки є: стратегічна, політична, соціально-економічна, воєнна, наукова інформація. Наприклад, у військовій сфері результат збройної боротьби в більшій мірі залежить від якості інформації, яка отримується, та рівня розвитку інформаційних технологій, на яких засновуються системи розвідки, радіоелектронної боротьби, управління військами і високоточною зброєю.

Як відомо, інформаційна безпека, захист якої, згідно зі ст. 17 Конституції України, поряд із суверенітетом, територіальною цілісністю та економічною безпекою, є найважливішою функцією держави, досягається шляхом розробки та впровадження сучасних безпечних інформаційних технологій, побудовою функціонально повної національної інфраструктури, формуванням і розвитком інформаційних відносин тощо [5].

Доктрина інформаційної безпеки України від 25 лютого 2017 року встановлює, що національними інтересами України в інформаційній сфері є життєво важливі інтереси особи, такі як забезпечення конституційних прав і свобод людини на збирання, зберігання, використання та поширення інформації, забезпечення конституційних прав людини на захист приватного життя, захищеність від руйнівних інформаційно-психологічних впливів [12].

У Доктрині держава виклала бачення розвитку й функціонування свого інформаційного простору, а також пропозиції, щодо реагування на інформаційну агресію та забезпечення доступу громадян до інформації.

Володіння інформаційними ресурсами є необхідною умовою для досягнення стратегічних цілей. Тому перед державою постає актуальна задача щодо забезпечення своєї інформаційної безпеки як однієї з основних складових сфери національної безпеки.

1. Історичний аспект розвитку інформаційної безпеки

1.1. Становлення та розвиток інформаційної безпеки впродовж століть

За останні роки парадигма інформаційної безпеки нашої держави суттєво змінилася. Насамперед трансформовано саму природу, а відповідно і стратегічний вимір концепції забезпечення інформаційної безпеки держави. При цьому інформаційна безпека України постає не як щось віртуальне, абстрактне, а як абсолютно реальне явище, в межах якого існують очевидні загрози з явними наслідками. Можемо упевнено стверджувати, що в Україні створюється своя модель інформаційної безпеки, яка ґрунтується виключно на власному досвіді як правового, так й оперативного її забезпечення. Ця модель почала будуватися в надзвичайно складний період державотворчих процесів. Отже, серед зовнішніх чинників, що спонукають до розробки та впровадження власної концепції забезпечення інформаційної безпеки України, найбільш суттєвим убачається процес підризу за допомогою інформації традиційних цінностей країн та народів і нав'язування чужого світосприйняття.

Сучасні наукові підходи до концепції інформаційної безпеки ґрунтуються на філософській базі, розвиток якої починається ще з давніх часів. Мислителі різних епох завжди шукали причини і джерела небезпек, прагнули домогтися стійкого миру, безпеки та процвітання, в ході чого й змінювалися погляди на інформацію. Питання безпеки особи, суспільства, держави та отримання достовірної інформації хвилювало ще філософів Стародавнього світу. Щоправда, вказана проблема розглядалася переважно у контексті війни й миру [8, с. 40]. Водночас слід підкреслити, що для філософської культури Стародавнього світу був характерний синкретизм, тобто для тогочасної наукової думки не існувало розподілу між сферами духовної діяльності людини.

Ми живемо в епоху цифрових технологій і вже не уявляємо нашого буття без Інтернету, електронної пошти та інших плодів технологічного прогресу. Проте і сьогодні, як сказав колись Вінстон Черчилль «хто володіє інформацією, той володіє світом». Тобто володіння інформацією залишається певним магічним дійством, здатним впливати на маси, результати парламентських чи президентських виборів, ставати збудником революцій, війн і тощо. На сьогоднішній день, світ являє собою найбільш

потужну потенційну силу для маніпуляцій свідомістю. Якщо ж відбуваються якісь впливи на поведінку людини чи груп людей, логічно постає й категорія «безпеки», котра в цьому разі матиме дуалістичну характеристику: безпека інформації як інструмент впливу та безпека від інформації, яка негативно впливає.

Ведучи мову про інформаційну безпеку держави, неможливо обійти увагою духовного нахненника інформаційних війн китайського військового стратега й філософа Сунь-Цзи (313-239 рр. до н. е.), який написав першу у цій сфері фундаментальну працю під назвою «Мистецтво війни», де, зокрема, говориться: «Якщо прогресивний володар або мудрий генерал отримує перемогу над противниками кожного разу, коли вони переходять до дії, то це досягається завдяки попередній інформації. Так звана попередня інформація не може бути отриманою ні від духів, ані від божеств, ні за аналогією з попередніми подіями, ані шляхом розрахунків. Її необхідно отримати від людини, знайомою із ситуацією супротивника» [11, с. 93].

У XVI столітті італійський мислитель Нікколо Макіавеллі сформулював інформаційно-психологічну концепцію державної влади, де виклав основні принципи інформаційного протиборства в політичній сфері [7]. Крім того, історія багата прикладами проведення потужних інформаційно-пропагандистських акцій, класичних варіантів глобальної дезінформації народу, які відіграли свою фатальну роль.

Ідеї безпеки у період раннього Просвітництва знайшли своє відображення у філософській і політичній творчості Джона Локка. Розробкою філософських питань безпеки через релігійно-етичне розуміння проблеми миру займалися в епоху Просвітництва Ф. Вольтер, Д. Дідро, гоббсівську позицію підтримував Ж.-Ж. Руссо; в період німецької класичної філософії - Й. Фіхте та Й. Гердер, котрі під різними кутами зору розглядали ідею забезпечення безпеки через обґрунтування державного суверенітету.

2. Теоретико-правовий аналіз загроз інформаційній безпеці України та способи їх протидії

2.1. Класифікація загроз інформаційній безпеці України

Інтенсивна інформатизація усіх сфер життєдіяльності суспільства є сьогодні одним із визначальних глобальних чинників подальшого соціально-економічного, інтелектуального та духовного розвитку людства. Водночас, світова спільнота вступає в новий етап своєї історії, котрий має всі підстави охарактеризувати його як еру інформаційних воєн.

Це створює реальні загрози національній безпеці України, позаяк цілеспрямовано нищиться вітчизняна інформаційна інфраструктура, проти України здійснюються кібернетичні атаки, блокуються канали поширення актуальної інформації щодо поточної соціально-політичної ситуації в країні, руйнівні інформаційні операції ведуться на тлі розгортання потужної пропагандистської кампанії проти України, спрямованої, зокрема, на перешкоджання реалізації цивілізаційного вибору українського суспільства.

Загрози національній безпеці можна класифікувати за різними підставами, що свідчить про їх складну та багатшарову систему. Зокрема, загрози національній безпеці класифікують таким чином:

- за місцем знаходження джерела – зовнішні та внутрішні;
- за ступенем сформованості – потенційні, реальні;
- за характером виникнення – загрози природного, техногенного й соціального характеру;

- за сферами життєдіяльності – загрози в економічній, політичній, оборонній, міжнародній, соціальной сферах тощо.

Актуальними загрозами національним інтересам та національній безпеці України в інформаційній сфері є:

- здійснення спеціальних інформаційних операцій, спрямованих на підрив обороноздатності, деморалізацію особового складу Збройних Сил України та інших військових формувань, провокування екстремістських проявів, підживлення панічних настроїв, загострення і дестабілізацію суспільно-політичної та соціально-економічної ситуації, розпалювання міжетнічних і міжконфесійних конфліктів в Україні;

- проведення державою-агресором спеціальних інформаційних операцій в інших державах з метою створення негативного іміджу України у світі;

- інформаційна експансія держави-агресора та контрольованих нею структур, зокрема шляхом розширення власної інформаційної інфраструктури на території України та в інших державах;

- інформаційне домінування держави-агресора на тимчасово окупованих територіях;
- недостатня розвиненість національної інформаційної інфраструктури, що обмежує можливість України ефективно протидіяти інформаційній агресії та проактивно діяти в інформаційній сфері для реалізації національних інтересів України;
- неефективність державної інформаційної політики, недосконалість законодавства стосовно регулювання суспільних відносин в інформаційній сфері, невизначеність стратегічного нарративу, недостатній рівень медіа-культури суспільства;
- поширення закликів до радикальних дій, пропаганда ізоляціоністських та автономістських концепцій співіснування регіонів в Україні [12].

До загроз національній безпеці України в інформаційній сфері також варто зарахувати: прояви обмеження свободи слова та доступу громадян до інформації; викривлення, спотворення, блокування, замовчування упереджене та тенденційне висвітлення інформації; несанкціоноване її поширення; відкриту дезінформацію; інформаційну експансію з боку інших держав та руйнівне інформаційне вторгнення у національний інформаційний простір, коли країни з потужнішим інформаційним потенціалом отримали можливість розширити свій вплив через ЗМІ на населення і громадськість менш потужної держави; виникнення і функціонування у національному інформаційному просторі держави непідконтрольних їй інформаційних потоків; поширення засобами масової інформації культу насильства, жорстокості.

У сучасному глобалізованому інформаційному суспільстві, де кіберпростір перетворюється на поле боротьби, вагомими загрозами інформаційній безпеці держави (і України, зокрема) є комп'ютерна злочинність, кібертероризм, кібервійни, які передбачають протистояння національних інтересів у просторі Інтернету, застосування комп'ютерних та інтернет-технологій для нанесення шкоди.

Отже, проти України широко використовують сучасні технології негативних інформаційно-психологічних впливів, які стають загрозою українському національному інформаційному простору та суверенітету держави. Гарантування інформаційної безпеки України в умовах дестабілізуючих негативних інформаційно-психологічних впливів та експансіоністської агресивної інформаційної політики потребує консолідації зусиль на усіх рівнях державної влади та громадянського суспільства.

2.2. Правові підходи до протидії загрозам інформаційній безпеці України

Основними принципами державного регулювання у сфері, що розглядається, є орієнтація на державно-правовий механізм забезпечення інформаційної безпеки та реалізація національних інтересів і цілей. Ефективність механізму забезпечення інформаційної безпеки визначається передусім його здатністю сприяти збереженню єдності нації, стабільності суспільних відносин, відтворенню національно-культурних цінностей, подоланню політичних, військових, економічних, соціальних криз, створенню передумов стабільного розвитку, а також здатністю ефективно протидіяти загрозам інформаційній безпеці.

У теорії національної безпеки механізм протидії загрозам національній безпеці зазвичай розглядають у широкому або у вузькому сенсі. У вузькому сенсі він виступає як складова частина державного механізму і становить систему державних організацій, органів, установ, а також недержавних інституцій, спеціально створених для забезпечення національної безпеки або таких, що наділяються окремими функціями щодо забезпечення національної безпеки, у їхній взаємодії та практичному функціонуванні (сили забезпечення національної безпеки).

У широкому сенсі механізм протидії загрозам національній безпеці включає не лише сили, але й систему засобів, за допомогою яких здійснюється протидія відповідним загрозам з метою захисту життєво важливих інтересів суспільства й держави. Такими засобами виступають технології, а також технічні, програмні, лінгвістичні, правові, організаційні засоби, включаючи телекомунікаційні канали, що використовуються з метою збирання, формування, обробки, передачі або приймання інформації щодо стану національної безпеки та стосовно заходів, спрямованих на її зміцнення, а також власне методи, способи і прийоми, використовувані суб'єктами забезпечення національної безпеки для вирішення завдань щодо протидії загрозам національній безпеці.

Як протидія масштабним негативним інформаційно-психологічним впливам, операціям та війнам, пріоритетними напрямками державної інформаційної політики та важливими кроками з боку владиних органів України мають бути:

- інтеграція України до світового та регіонального європейського інформаційного просторів;
- інтеграція у міжнародні інформаційні та інформаційно-телекомунікаційні системи та органі-

зації;

- створення власної національної моделі інформаційного простору та забезпечення розвитку інформаційного суспільства;
- модернізації усієї системи інформаційної безпеки держави та формування й реалізація ефективної інформаційної політики;
- удосконалення законодавства з питань інформаційної безпеки, узгодження національного законодавства з міжнародними стандартами та дієве правове регулювання інформаційних процесів;
- розвиток національної інформаційної інфраструктури;
- підвищення конкурентоспроможності вітчизняної інформаційної продукції та інформаційних послуг;
- впровадження сучасних інформаційно-комунікативних технологій у процеси державного управління.

Крім того, з метою протидії негативним впливам інформаційної пропаганди та інформаційних війн, задля нейтралізації та упередження реальних та потенційних загроз в інформаційному просторі України, Рада національної безпеки і оборони України ухвалила рішення «Про заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України» [1].

Варто зазначити, що з метою захисту національного інформаційного простору, створення ефективної системи забезпечення інформаційної безпеки, з боку української влади здійснюються певні заходи. Зокрема, 14 січня 2015 року Кабінет Міністрів України ухвалив Постанову, згідно з якою створено Міністерство

інформаційної політики України (наразі Міністерство культури та інформаційної політики України), пріоритетними завданнями якого є протидія інформаційній агресії; розроблення ефективної стратегії інформаційної політики держави; узгодженість та координація функціонування і діяльності органів державної влади в інформаційній сфері [10].

Слід також враховувати, у сучасному світі відбувається зміщення акцентів із загроз на ризики, оскільки такий підхід дозволяє відходити від розуміння загроз як констант та застосовувати різноманітні підходи для унеможливлення їх розгортання, особливо за умов невизначеності. Тобто, механізми протидії інформаційним загрозам від зовнішніх джерел, які базуються на принципах управління ризиками і передбачають процес прийняття та виконання управлінських рішень, спрямованих на зниження ймовірності виникнення несприятливих наслідків та мінімізацію можливої шкоди, викликані реалізацією загроз, за сучасних умов є найбільш перспективними й результативними. Відповідні механізми дають змогу впливати передусім на керовані елементи (ризики), досягаючи вагомих для забезпечення її прийняттого стану результатів за рахунок застосування відносно незначних зусиль, а також успішно поєднувати профілактичні й оперативні методи протидії інформаційним загрозам від зовнішніх джерел.

3. Міжнародний досвід правового забезпечення інформаційної безпеки

3.1. Правові засади забезпечення інформаційної безпеки у країнах Європейського Союзу

Вивчення практики європейських країн у побудові власних моделей правового забезпечення інформаційної безпеки, протидії кіберзагрозам, а також аналіз ряду міжнародних правових документів дає змогу нам резюмувати про відсутність єдиної моделі національної системи правового забезпечення інформаційної безпеки.

Визначившись із зовнішньополітичним курсом, Україна має орієнтуватися першочергово на стратегію розвитку країн-учасниць Європейського Союзу в інформаційній сфері. При цьому, з огляду на геополітичне положення України, її провідним орієнтиром мають стати передусім країни Центральної Європи, адже саме вони є успішним прикладом втілення в життя оптимальної моделі інформаційного суспільства шляхом створення розвиненої інфраструктури інформаційних технологій з унікально високим рівнем доступу населення до них, випереджаючи за цим показником інші країни світу.

Аналіз, оцінка та використання позитивних здобутків європейських країн мають важливе значення при розбудові системи забезпечення інформаційної безпеки в Україні.

Передусім зауважимо, що Федеративна Республіка Німеччини, Угорська Республіка, Республіка Польща та Республіка Хорватія є членами Організації Північноатлантичного договору та Європейського Союзу. Відповідно, на них поширюються стандарти цих міжнародних організацій щодо інформаційної політики та забезпечення інформаційної безпеки. Це, зокрема, стандарти НАТО щодо захисту інформації, викладені у Документі (2002) «Безпека в Організації Північноатлантичного договору (НАТО)» [15], офі-

ційна політика НАТО у сфері кіберзахисту [17], стратегічна концепція кібербезпеки, сформульована на Лісабонському саміті [18] й уточнена за результатами Варшавського саміту [19], та ін.

Активну політику у сфері забезпечення інформаційної безпеки проводить не лише НАТО, але й ЄС, який сьогодні об'єднує розвинуті країни, котрі відчутно впливають на міжнародні відносини, встановлюючи норми і стандарти поведінки держав у політичній, економічній, соціальній, інформаційній та інших сферах. У липні 2016 р. Європейська комісія презентувала «Додаткові заходи по сприянню розвитку індустрії кіберзахисту», а 6 липня 2016 р. була ухвалена Директива ЄС щодо заходів по забезпеченню високого загального рівня безпеки мережевих та інформаційних систем у всьому Європейському Союзі [14]. Ця Директива закладає єдині правила та вимоги в сфері кібербезпеки для всіх країн ЄС, але залишає за кожною країною-членом право вжити власних заходів щодо імплементації норм цієї Директиви в національне законодавство. Також в ній застосовано модель тріади CIA (CIA Triad), яка передбачає такі основні характеристики інформаційної безпеки: 1) конфіденційність; 2) цілісність; 3) доступність [6, с. 43].

Слід констатувати, що країни ЄС сформували «в певному сенсі злагоджену систему захисту інформації» [2, с. 129], але водночас кожна країна має свої закони, положення, інструкції щодо врегулювання питань інформаційної безпеки.

Так, для Німеччини характерна детальна нормативно-правова розробка системи різних видів інформації з обмеженим доступом, чіткі формулювання їх визначень у федеральному законодавстві. Приміром, відповідно до закону «Про перевірку безпеки» [16] секретною інформацією вважаються факти, виробы та відомості, незалежно від форми їх представлення, які в державних інтересах мають зберігатися в таємниці та яким наданий державним органом ступінь секретності, котрий відповідає необхідному рівню захисту.

Аналіз відкритих джерел щодо політики інформаційної безпеки Німеччини дає змогу зробити нам висновок, що серед пріоритетів протидії кіберзагрозам, Німеччина обрала тактику так званої «активної оборони». Виділення наступальної складової інформаційного протиборства і створення відповідної окремої структури є, за оцінками німецьких експертів, адекватною відповіддю на сучасні загрози інформаційній безпеці Німеччини.

Крім того, 26 вересня 2018 р. у цій країні опубліковано Кодекс практик протидії дезінформації в Інтернеті.

Подібна тактика забезпечення інформаційної безпеки успішно діє і у Франції, де 17 липня 2014 року на рівні законодавчого акту визначено глобальну політику безпеки інформаційних систем [20]. Даним правовим актом встановлено правила захисту державних інформаційних систем, та пріоритетні механізми протидії кіберзагрозам на рівні держави. Дещо пізніше, а саме 27 березня 2015 року, вийшов Декрет № 2015-351, де уряд Франції сформулював нові положення безпеки інформаційних систем операторів галузей, роль яких має критичне значення для життєдіяльності нації [21]. Наведені вище законодавчі кроки яскраво підтверджують, що у країнах Центральної Європи питанням інформаційної безпеки приділяється особлива увага.

У листопаді 2018 р. Національна асамблея Франції ухвалила закон у сфері боротьби з інформаційними маніпуляціями, який наділяє національний регулятор повноваженнями щодо припинення поширення дезінформаційних програм без рішення суду, якщо є підозра, що вони впливають на суспільство під впливом іноземних держав [13].

Що стосується подібної практики Польщі, то національна інформаційна політика Республіки Польща концептуально зорієнтована на розвиток вільного відкритого суспільства, забезпечення основоположних прав людини та громадянина, впровадження концепції вільного транскордонного обігу інформації, створення незалежних і плюралістичних мас-медіа.

Основні функціональні повноваження у забезпеченні кібербезпеки Польщі покладено на Агентство внутрішньої безпеки (ABW). У 2013 році за участю даного органу розроблено Стратегію кібербезпеки Польщі та створено при Міністерстві національної оборони Центру криптології, на який покладено завдання із захисту інформації, кібероборони та проведення наступальних кібероперацій. ABW також сформувало урядову команду реагування на комп'ютерні інциденти (CERT), головним завданням якої є забезпечення і розвиток можливостей органів державного управління щодо захисту від кіберзагроз. Зокрема, це стосується захисту від атак на інфраструктуру, що складається з IT-систем та комп'ютерних мереж, порушення роботи або руйнація яких може значною мірою загрожувати життю і здоров'ю людей, національним багатствам та навколишньому середовищу або призвести до значних фінансових збитків і збоїв у функціонуванні органів державної влади. Під керівництвом ABW у 2015 році розроблена й Доктрина кібербезпеки Польщі, яка оперує ключовими поняттями теорії безпеки на кшталт «загроз», «викликів», «ризиків» тощо [9].

5 грудня 2018 р. у Брюсселі розглянуто план ЄС із протидії дезінформації, який передбачає збільшення фінансування на такі цілі, збільшення кількості персоналу для протидії дезінформації і створення робочої групи зі стратегічних комунікацій. Також має запрацювати так звана система швидкого попередження, яка викриватиме фейки, надаючи правдиву інформацію. Окрім цього, 29 січня 2019 року Європейська комісія презентувала першу доповідь щодо імплементації Плану дій із боротьби з дезінформацією та Кодекс поведінки з протидії дезінформації, до якого запросили приєднуватися представників бізнесу, рекламні агенції та інших представників інформаційної галузі.

Висновки

Інформаційна безпека України є невід'ємною складовою частиною системи забезпечення національної безпеки в цілому. Основними структурними елементами системи правового забезпечення інформаційної безпеки України є особа, суспільство й держава, їх життєво важливі інтереси, а також загрози в інформаційній сфері. Багатоманітність поглядів, які доповнюють один одного, дозволяє підійти до проблеми інформаційної безпеки з позиції комплексного підходу. Це дає змогу доповнити наявні знання про таке складне і багаторівневе явище, яким є інформаційна безпека. Відтак, під поняттям «інформаційна безпека» потрібно розуміти стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави в інформаційній сфері від внутрішніх і зовнішніх загроз, що забезпечує стійкий розвиток.

Проте, нормативно-правова база не охоплює всі основні елементи, необхідні для ефективної протидії інформаційним загрозам. Система нормативно-правових актів, що регулюють відносини в інформаційній сфері, часто обмежується лише декларативними нормами, потребує значного удосконалення та адаптації до сучасних реалій. Виникає потреба у побудові концептуально нової системи державного управління та інформаційної системи як її складової.

Це потребує удосконалення системи нормативно-правового регулювання державної політики у сфері розвитку інформаційної безпеки в умовах інформаційної війни. Мова йде про необхідність встановлення чіткої ієрархічної єдності нормативно-правових актів у сфері інформаційної безпеки країни та кожного окремого регіону; ратифікацію міжнародних правових актів, а саме Конвенцію Ради Європи «Про доступ до офіційних документів», Кодекс поведінки з протидії дезінформації; прийняття Закону України «Про медіа», який би забезпечував реалізацію права на отримання різнобічної, достовірної та оперативної інформації, на забезпечення плюралізму думок і вільного поширення інформації, на захист національних інтересів України; упорядкування інформаційного обміну та інформаційно-аналітичного супроводу роботи органів державної влади, інших суспільних інститутів із органами державної влади та між собою, забезпечення безумовного дотримання вимог інформаційної безпеки посадовими особами, громадянами; розробку нормативно-правової бази у галузі застосування інтернет-мереж, а також забезпечення захисту державних інформаційних ресурсів. Для забезпечення доступу до публічної інформації і контролю за його виконанням в Україні необхідно звернути увагу законодавця на створення посади інформаційного омбудсмена.

Для створення власної системи інформаційної безпеки як складової національної системи інформаційної безпеки необхідна активізація заходів у Міністерстві оборони та Генеральному штабі Збройних Сил України.

Також потрібно застосування кримінального законодавства, яке спрямовано на захист держави і громадян у сфері інформаційної діяльності від проявів комп'ютерної, інформаційної злочинності та кібертероризму.

Важливо ще раз підкреслити, що поряд із правовими та організаційно-технічними засобами й методами важливими компонентами процесу забезпечення безпеки інформаційного середовища є соціокультурні аспекти.

1. «Про заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України». Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2014 р. URL: <http://www.zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0004525-14>

2. Василенко Д.П., Маслак В.І. Законодавство провідних країн світу в сфері захисту інформації. Вісник КДУ імені Михайла Остроградського. Випуск № 61, частина 1. Частина 1. С.128-132. 385

3. Закон України «Про інформацію» № 2657-XII від 2 жовтня 1992 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>

4. Закон України «Про національну безпеку України» № 2469-VIII від 21 червня 2018 року. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>

5. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>
6. Нестеряк Ю.В. Міжнародні критерії інформаційної безпеки держави: теоретико-методологічний аналіз. Вісник НАДУ. № 3. 2013. С. 40-45
7. Николо Макиавелли. Государь. М.: Олма Медиа Групп, 2011. с. 6
8. Плутарх Сравнительные жизнеописания. Плутарх; пер. с древнегреч. В. Алексеева. Х.: Фолио. 2013. 348 с 1 с40
9. Польща створює Доктрину інформаційної безпеки. URL: <http://www.eurointegration.com.ua/news>
10. Постанова КМУ від 14 січня 2015 р. №2 про «Питання діяльності Міністерства інформаційної політики України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show>
11. Сунь-цзы: Искусство войны: Древнейший в мире трактат о войне; пер. с кит., коммент., примеч. Л. Джайлса ; 2-е изд. Ростов-на-Дону: Феникс. 2003. 283 с 5 с. 93
12. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show>
13. Франция борется з фейками: деталі ухвалених законів. URL: <https://detector.media/infospace/article> 372
14. Common Criteria for Information Technology Security Evaluation. URL: <https://www.commoncriteriaportal.org/files373>
15. Document C-V(2002)49: Security within North Atlantic Treaty Organization (NATO). URL: www.statewatch.org/news/2006/sep/nato-secclassifications.pdf 316
16. Gesetz über die Voraussetzungen und das Verfahren von Sicherheitsüberprüfungen des Bundes und den Schutz von Verschlusssachen. URL: <http://www.gesetze-iminternet.de>
17. NATO Bucharest Summit Declaration, 3 April 2008. URL: <http://www.nato.int/docu/pr/2008/p08-049e.html> 372
18. NATO Lisbon Summit Declaration, 20 November 2010. URL: <http://www.nato.int/docu/pr/2010/p10-049e.html> 330
19. NATO Warsaw Summit Communiqué, 9 July 2016. URL: http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133169.htm 338
20. Politique de sécurité des systèmes d'information de l'état. Mode acces. URL: <http://circulaire.legifrance.gouv.fr/pdf> 394
21. Publication du décret n° 2015-351 du 27 mars 2015 relatif à la sécurité des systèmes d'information des opérateurs d'importance vitale. Mode 437 acces. URL: <http://www.ssi.gouv.fr/actualite> 395

Наукове видання

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ,
ПРАВОТВОРЕННЯ ТА ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ**

МАТЕРІАЛИ
наукового семінару

*(10 грудня 2020 року, Дніпропетровський
державний університет внутрішніх справ)*

ПРОЄКТИ
учасників

VI МІЖНАРОДНОГО СТУДЕНТСЬКОГО САМІТУ
«Права людини в умовах сучасних глобалізаційних викликів»

*(20 травня 2021 року, Дніпропетровський
державний університет внутрішніх справ)*

Редактор, оригінал-макет – *А.В. Самотуга*

Підп. до друку 29.04.2021. Формат 60x84/8. Друк – трафаретний. Папір офісний.
Гарнітура – Times. Ум.-друк. арк. 35,50. Обл.-вид. арк. 37,80. Тираж – 50 прим. Зам. № 04/21-зб

Надруковано у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26, gvv_vonr@dduvs.in.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6054 від 28.02.2018